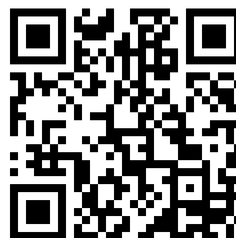
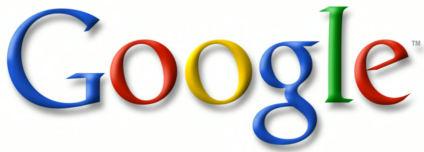
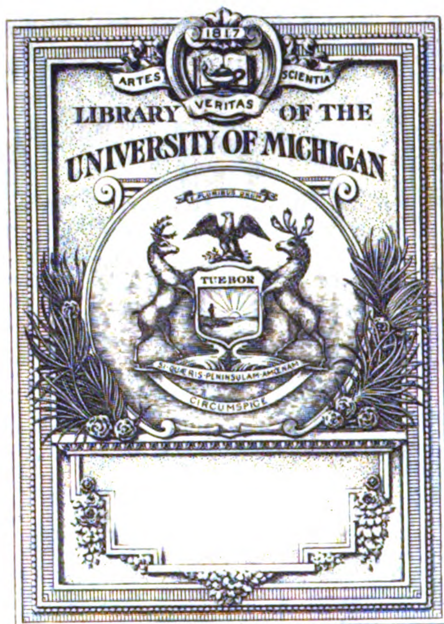

1817
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR

BOK- OCH BIBLIOTEKSVÄSEN

ÅRG. I. 1914

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR

BOK- OCH BIBLIOTEKSVÄSEN

UNDER MEDVERKAN AF

OLUF KOLSRUD, Kristiania
VICTOR MADSEN, København
GEORG SCHAUMAN, Helsingfors

UTGIFVEN AF

ISAK COLLIJN
STOCKHOLM

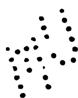

ÅRG. I. 1914

UPSALA & STOCKHOLM
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

TRYCKES HOS ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B. UPSALA PÅ PAPPER FRÅN GRYCKSBO. KLICHÉER OCH LJUSTRYCK ÄRO UTFÖRDA AF JUSTUS CEDERQUISTS GRAFISKA AKTIEBOLAG STOCKHOLM

KOMMISSIONÄRER

För Sverige och Finland: ALMQVIST & WIKSELL, UPSALA
För Danmark och Norge: LEHMANN & STAGE, KØBENHAVN
— För utlandet: OTTO HARRASSOWITZ, LEIPZIG —

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

TILL

ÅRGÅNG I. 1914

AFHANDLINGAR OCH MISCELLANEA.

RECENSIONER.

FRÅN BOK- OCH BIBLIOTEKSVÄRLDEN.

PERSONALNOTISER.

ANMÄLAN

DEN TIDSKRIFT, hvars första häfte härmed träder inför offentligheten, vill fylla ett dubbelt ändamål. Samtidigt som den vänder sig till alla nordiska bokvänner och boksamlare, vill den äfven söka att blifva ett organ för de skandinaviska biblioteken, vara det enande bandet mellan de institutioner, hvars höga uppgift det är att vårda och föröka de bokskatter, vår tid tagit i arf af gångna generationer. Nordens biblioteksväsen befinner sig för närvarande otvifvelaktigt i en period af uppblomstring och lifskraftig utveckling, hvilket bäst bevisas af den omvårdnad och det intresse, som, för att endast tala om det sista decenniet, kommit flera af de offentliga biblioteken i Skandinaviens skilda länder till del från myndigheternas sida och bland annat tagit sig uttryck i stora anslag till nya biblioteksbyggnader och ökade bokinköp, reglerade och förhöjda löner åt bibliotekstjänstemännen, m. m.

Flera af våra nordiska bibliotek kunna äfven, hvad samlingarnas rikedom beträffar, tryggt upptaga täflan med de större biblioteken på kontinenten. Men för beskrifningen af de nordiska bokskatterna och deras historia eller för meddelanden om däri gjorda viktigare fynd och rön, som icke blott äro af nationellt intresse, utan ofta kunna äga vidsträckt allmän betydelse, hafva Skandina-

viens bibliografer och bokvänner hittills varit hänvisade till skilda inhemska tidskrifter och tidningar eller till utländska fackorgan.

Då samtidigt äfven på det allmänt bibliofila området, bland bokvänner och samlare, stegrad lifaktighet och ett allt jämt växande intresse kunnat konstateras, synes ur flera synpunkter tiden vara mogen för en nordisk bok- och bibliotekstidskrifts framträdande, så mycket mer som bibliotekens och bibliofiliens målsmän i öfriga kulturländer redan länge ägt sina speciella organ, hvilka varit och äro af största gagn för tillvaratagandet af deras intressen.

I enlighet med den uppgift, vår tidskrift sålunda vill söka fylla, komma dess spalter att i främsta rummet stå öppna för hvarje meddelande från och om de skandinaviska biblioteken och de under deras vård stående samlingarna. Att nordisk bibliografi och bokhistoria skola vara föremål för redaktionens särskilda omsorger, ingår ju självfallet i tidskriftens program. Det är vår afsikt att i korta, väl illustrerade uppsatser gifva meddelanden om märkligare fynd rörande de nordiska ländernas äldsta tryckerihistoria, vidare offentliggöra bibliografiska bidrag till Skandinaviens litteratur- och kulturhistoria, liksom äfven rent bibliofila artiklar rörande bokband, exlibris o. dyl., dock företrädesvis ur nordisk bibliotekshistorisk synpunkt. På så sätt vill tidskriften också rikta sig till Nordens bibliofiler och boksamlare och genom en vårdad, bokkonstnärlig utstyrsel tillvarataga äfven det skandinaviska bokhandtverkets intressen.

Det är självklart, att de viktigaste företeelserna inom utlandets bok- och biblioteksväsen också skola finna omnämnande i vår tidskrift och att äfven utländska bibliografiska uppsatser här skola finna plats, framför allt naturligtvis såvida de beröra i skandinaviska bibliotek befintliga samlingar, enskilda handskrifter och tryckalster, eller på annat sätt hänga tillsammans med något af de skandinaviska rikena.

Att ett tidskriftsföretag som detta, hvilket är beroende af en så exklusiv publik, icke kan ekonomiskt löna sig, torde vara lätt

insedt. Det hade också varit omöjligt att realisera de länge närda planerna om utgifvandet af Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen, så framt icke redaktionen kunnat räkna med understöd af framsynta mäcenater, till hvilka här, ingen nämnd och ingen glömd, ett varmt tack må uttalas.

Redaktionen i Danmark omhänderhafves af Underbibliothekar VICTOR MADSEN, Det kongel. Bibliothek, Kjøbenhavn, i Norge af Universitetsstipendiaten OLUF KOLSRUD, Kristiania, och i Finland af bibliotekarien GEORG SCHAUMAN, Universitetsbiblioteket, Helsingfors.

Jag vågar sluta denna anmälan med en varm vädjan till kollegerna i Skandinavien och till alla nordiska bokvänner att kraftigt stödja vår tidskrifts sträfvanden.

Isak Collijn.

BIBLIOTHEKER OG BIBLIOPHILI

Af

H. O. LANGE, København

DET MODERNE VIDENSKABELIGE BIBLIOTHEK er i vore Dage ret vanskeligt stillet. Den videnskabelige Forskning kræver og skaber paa Grund af sin stigende Specialisering et stedse større literært Apparat, og fra alle Sider stilles der stigende Krav til Bibliothekernes Ydeevne, medens deres Aktionsmidler ingenlunde voxer i tilsvarende Progression. Det er med en vis Sorg, at man færdes i et gammelt Bibliothek, anlagt og tænkt som et Universalbibliothek, og opdager, hvor fattig Nutiden tager sig ud ved Siden af Fortiden, hvilke gabende Huller det sidste Aarhundredes Literatur udviser ved Siden af den Fuldstændighed og Alsidighed, som den gamle Bestand frembyder. Bibliothekernes Forpligtelser overfor den arbejdende Videnskab nøder dem til i første Række at imødekomme dennes Krav, og først i anden Række kan der blive Tale om at varetage den Museumsopgave, som ikke maa være fremmed for noget større Bibliothek, og som i hvert Fald de egentlige National- og Landsbibliotheker ere forpligtede til at have for Øje.

Her komme Bibliothekerne i Konkurrence med Bibliophilerne, med den stadig voxende Kreds af Private, der med glad Offervillighed i Bøgerne se den værdigste Gjenstand for Samlerlysten, og som med Indsigt og Forstand anlægge Bogsamlinger og kjæle for deres Bøger ikke blot til en Lyst for Øjet men ogsaa til Næring for Aand og Hjærte, for hvem den smukke Bog eller det sjældne Tryk ikke blot er en Sjældenhed, ved hvis Besiddelse man kan hovere over Konkurrenten, men et Monument for en Forfatter eller en Relikvie efter en Personlighed, hvis aandelige Indsats har sin Betydning og sin særlige Værdi.

I denne Bibliothekernes Konkurrence med Samlerne maa Bibliothekerne gjennemgaaende blive de smaa paa Grund af deres indskrænkede Midler og tillige, fordi Bibliothekerne maa vurdere Tingene noget anderledes end

Specialsamlerne. Bibliothekaren maa vurdere et egenhændigt Brev paa en anden Maade end Autographsamleren, han maa lægge Vægt paa Indholdet for overhovedet at indlade sig paa at kjøbe et saadant Brev, han samler ikke paa Haandskriftprøver, og han vil kun i sjældne Tilfælde kunne forsvare at overbyde den interesserede Autographsamler.

Denne Konkurrence mærkes ikke blot paa det Omraade, der er fælles international Jagtgrund for Samlerbegjæret, hvor Amerikas enorme Kjøbelyst og Kjøbeevne i de sidste 30 Aar har gjort det saa at sige umuligt for de allerfleste europæiske Bibliotheker at være med. Den mærkes ogsaa paa det snævrere nationale Omraade paa mange Maader, og de skiftende Moder og Strømninger i Samlerlysten drager stadig nye Omraader af den ældre Bogproduktion frem af Ubemærketheden og gjør stadig nye Literaturarter til Gjenstand for Efterforskning og Efterspørgsel. Endda maa man maaske regne med en opdukkende Kreds af Samlere, for hvem den sjældne og efterspurgte Bog egentlig kun er en Vare, og for hvem en Bogsamling væsentlig er en Spekulation og en Pengeanbringelse, der kan give gode Renter.

Dette Konkurrenceforhold mellem Bibliotheker og Bogsamlere bør dog ikke hindre Samfølelsen og Samarbejdet, og det er, som saa ofte ellers, en historisk Betragtning, der vil hjælpe Bibliothekaren til at se Forholdet i det rette Lys.

Sagen er jo den, at de store Nationalbibliotheker, ikke mindst her i Norden, ere byggede op paa de svundne Tiders store Bogsamleres Samlinger. Hvad vi eje af udmærkede Sjældenheder, af disse udsøgte Stykker, som er vore Bibliothekers Pryd og Stolthed, skylde vi i ni af ti Tilfælde de gamle Samlere og ikke Bibliothekarernes Initiativ. Hvor vore Bibliotheker udvise en mere end almindelig Fuldstændighed, der gjøre dem til særlig gode Laboratorier for Forskningen i Videnskabernes Historie, skyldes det i Reglen Specialsamlernes Energi og Omsigt.

Thi de store Bibliotheker blive, medens Samlerens Tid begrænses af Støvets Aar eller højst »et lidet til«; Omsorgen for Bibliotheket gaaer fra Haand til Haand blandt kyndige Mænd, uddannede og opøvede i Bogkundskab og teknisk Indsigt, medens Privatsamleren i de sjældneste Tilfælde tør belaste sine Arvinger med at bevare den Bogskat, som han har anvendt saa megen Kjærlighed og saa mange Ofre paa; han maa forudse, at Dagen kommer, da hans Samling spredes for alle Vinde, og naar den Dag kommer, vil ogsaa Bibliothekerne være paa Pletten og sikre sig sin Del af Byttet. Tanken paa den Dag og nationale og andre højsindede Motiver have derfor ogsaa til alle Tider bevæget Samlere, der have været økonomisk uafhængige,

til at skænke deres Bibliotheker til Nationens store Bibliotheker eller til at tillade disse at udtage, hvad de maatte mangle. Alle Bibliotheker vide, hvilke store Skatte de paa den Maade have taget i Arv efter Privatsamlere og bevare saadanne Velgjøreres Navne i taknemlig og ærefuld Erindring.

I de store Bibliotheker lære vi at paaskjønne Bogsamlernes Fortjeneste af Forskningen, og det er kun selvfølgeligt, at der fra Bibliothekerne skal lyde en Tak og Opmuntring til den store Kreds af Mænd og Kvinder, der med Forstand og Hjærte føje Bog til Bog i deres Samling, der ikke sky nogen Møje, der ikke oversee det ubetydeligste, naar det drejer sig om at naa Maalet. De gjøre en god Gjærning, der ikke er gjort alene for at tilfredsstille dem selv, en Gjærning, som ogsaa Eftertiden vil paaskjønne.

Det er jo ikke de store Bibliothekers Opgave at dyrke de egentlige bibliophile Interesser, at udstyre sine Bøger med kostbare Bind, at samle paa Bøger med Dedikationer fra Forfatterens egen Haand, at følge Samlerlysten i dens mindste Konsekvenser, selv om Bibliothekerne, naar de komme i Besiddelse af bibliophile Lækkerbidskener, bør vurdere dem paa rette Maade og sørge for deres forsvarlige Opbevaring. Men Bibliothekerne bør dog ikke tabe det bibliophile Synspunkt ganske af Syne. De maa overlevere Eftertiden Bøgerne, særlig den nationale Bogskat, i forsvarlig Stand; de maa afpasse Formerne for Bøgernes Brug efter deres Sjældenhed og efter Muligheden for at faa dem erstattede. De maa ikke spare paa Konserveringsudgifterne særlig paa Indbindingen; det er en Erfaring, at smukke og tiltalende Bind sikre Bøgerne større Respekt og omhyggeligere Benyttelse end tarveligere Bind. Særlig i en Tid som vor vil det vistnok være paa sin Plads, at dette bibliophile Synspunkt kommer mere til sin Ret i de store Bibliotheker.

De offentlige Bibliothekers Opgave er jo egentlig stridende mod Bibliophiliens Væsen. De kunne ikke altid sikre Bøgerne den bedste Behandling; og med Sorg seer man de mange Sjældenheder staa paa Hylderne i daarlige, forslidte Exemplarer. Altfor ofte konstateres en Bogs Sjældenhed og særlige Interesse for sent i Bibliothekerne; den har allerede været i for mange Hænder og bærer uudslettelige Spor deraf. I det kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn have vi begyndt at mærke saadanne Bøger, der have en særlig Raritetsværdi, uden at det iøvrigt fremgaaer af deres Udseende, og som derfor kun maa benyttes paa Læsesalen; men man har altfor levende Bevidstheden om, at det er umuligt at følge med og at have den fornødne Viden

til at vurdere Bøgerne paa den rette Maade, saa at man heller ikke kommer til at hindre en fuldt ud legitim Benyttelse af Bøgerne.

Det er jo et sandt og godt Ord, som en Bibliothekar gjør vel i at lægge sig paa Hjærte, at det er en god og nyttig Bogs Ære at blive slidt op; og det er en Nødvendighed, at et Land ejer en Bibliotheksorganisation, der i størst mulig Omfang sætter saadanne Bøger i Cirkulation. Men det er ikke mindre magtpaaliggende, at et Land har Bogmuseer, Archiver for den internationale videnskabelige Produktion og for det nationale Aandsliv i videste Forstand, der betrygges til Bedste for Samtid og Eftertid, og altid ere tilgængelige for Forskningen. Denne Opgave paahviler i første Række Nationalbibliothekerne og de med dem sideordnede Universitets- og Studiebibliotheker; og for disse er det derfor et altid nærværende Problem at forene den størst mulige Nyttevirkning med en forsvarlig Konservering af Bøgerne for Efterverdenen.

Hvis denne Betragtning er gyldig i al Almindelighed, saa faaer den en ganske særlig Betydning, naar vi tænke paa de særlig nationale Samlinger, for hvilke Fuldstændighed er Maalet, og Opbevaringens Sikkerhed er dobbelt vigtig. Det er jo det karakteristiske for disse Samlinger, at det ofte er det mest ubetydelige og det i Almindelighed mindst paaagtede, der er det mest uerstattelige, og som Bibliotheket nødsages til at ofre særlig Opmærksomhed. Den overvejende Mængde af det Smaatryk, som Bibliothekerne Aar ud og Aar ind modtage som Pligtexemplarer, vil det i Løbet af faa Aar være umuligt at samle paa ny, og selv om saadant ikke er Gjenstand for Bogsamleres Energi og Lyst (dog med Undtagelse af Viser), saa bliver Bibliothekaren nødt til at omfatte disse Sager med noget af Bibliophilens Sindelag, og han vil faa sin Belønning ved at se en Samling voxe op, der stadig vil vinde i kulturhistorisk Værdi som et enestaaende Materiale for Tidshistorien.

Vore Bibliotheksreglementer her i Norden ere overmaade liberale, og de haandhæves vistnok gjennemgaaende med en Liberalitet, der har sine mange gode Sider; men det kan ikke nægtes, at derved udsættes de nationale Samlinger for Forringelse og for Farer i et Omfang, som maaske ikke er ganske forsvarlig.

Jeg tænker her særlig paa Hjemlaanet, der slider saa stærkt paa Bøgerne. Laanerne omgaaes dem ikke med tilstrækkelig Omhu; de transporteres ofte fastbundne til en Cykle, de bæres under Armen uindpakkede i Regnvejr, de glemmes i Sporvogne, de falde i Hjemmet i Hænderne paa Børn, der makulere dem. En stor Del af det Publikum, der laaner Bøger hjem, har ikke tilstrækkelig Respekt for Statens Ejendom; de strege i Bøgerne og

behandle dem som deres egne. Posten som Udlaansleder ved et stort Bibliothek er ingen Sinekure, naar der skal vaages over den gode Orden med Bøgerne.

Endvidere kommer hertil den stigende udenbys Benyttelse af Bibliothekerne med Forsendelse gjennem Postvæsenet og ofte mangelfuld Indpakning, hvorved Indbindingen ofte lider Overlast.

Som Forholdene have udviklet sig i de sidste 30 Aar ligger det saare nær for en Bibliothekar, der føler sit Ansvar overfor baade Nutid og Fremtid, og ikke ganske glemmer Fremtidens berettigede Krav til hans Administration i Nutiden, at overveje, om der da ikke findes Veje, ad hvilke der kan raades Bod paa de Misforhold, hvorunder vore nationale Samlinger lide, Veje, der virkelig ere farbare ogsaa i en demokratisk og nivellerende Tid som vor.

Først og fremmest maa det fremhæves, at en stor Del af Bibliothekernes Udlaan tjener ikke Videnskaben og Oplysningstrangen, men den rene Underholdning. Bibliothekerne kunne ikke uden videre afvise saadanne Laanere, naar de holde sig indenfor Reglementets Grændser; og forsaavidt det drejer sig om udenlandsk Literatur, der kun findes i de store Bibliotheker, er der et Moment med, som maa gjøre Bibliothekerne imødekommende. Og en anden Del af Udlaanet omfatter ganske elementær Oplysningsliteratur, populære Værker, som de store Bibliotheker ikke have Monopol paa. Disse to Arter af Benyttelse maa kunne henvises til Folkebibliothekerne, og det er i Nationalbibliothekernes Interesse, at disse udvikles saaledes, at de kunne tilfredsstille Publikum paa disse Omraader. Jeg tager derfor ikke i Betænkning at hævde, at der for de videnskabelige Bibliotheker og for deres ledende Mænd her foreligger en vigtig Opgave: at støtte og fremhjælpe den folkelige Bibliotheksbevægelse og at bevare en nøje Føling med den, for at den ikke skal savne den nødvendige tekniske og sagkyndige Bistand. Det er nødvendigt, at Folkebibliothekernes Niveau hæves, og at deres Indretning og Betjening staar Maal med den moderne bibliothekstekniske Udvikling. Da vil ganske naturligt den mere elementære Del af Hjemlaanet kunne overtages af disse Bibliotheker.

Men ingen Bibliothekar er jo i Tvivl om, at Benyttelsen paa Bibliothekets Læsesal i enhver Henseende er langt mere betryggende for den nationale Samling end Hjemlaanet, selv om selvfølgelig enhver Risiko jo ikke er udelukket paa en offentlig tilgængelig Læsesal.

Mange Aars Erfaringer og Overvejelser have derfor modnet hos mig den Overbevisning, at en national Samling bør være et Præsensbibliothek,

der kun kan benyttes paa Stedet. Det store Spørgsmaal er, om noget saadant lader sig gjennemføre.

Hvorledes Forholdet i saa Henseende er andre Steder i Norden, kan jeg ikke udtale mig om; jeg skal her kun beskæftige mig med Forholdene i Danmark, men Spørgsmaalet er jo uden Tvivl af saa stor principiel Interesse, at det fortjener en alsidigere Drøftelse.

Jeg er ikke i Tvivl om, at det i Øjeblikket vilde føles som et reaktionært Skridt, om det kongelige Bibliotheks nationale Samling for Fremtiden kun kunde benyttes paa Læsesalen. Hjemlaan har jo fundet Sted lige siden 1799, og de studerende have paa denne Basis erhværvet sig visse Vaner og Arbejdsmaader, der da maatte brydes. Men Bibliothekets Læsesal, der giver de gunstigste og bekvemmeste Arbejdsforhold, er aaben fra 9 Morgen til 7 Aften, og det er jo kun et Pengespørgsmaal at holde den aaben til Kl. 10, saa Adgangen til Bøgerne vil jo stadig være fri og uhindret. I Virkeligheden vil Indtrykket af en Reaktion vistnok være rent forbigaaende, thi man vil blive opmærksom paa andre Fordele ved Præsensbibliotheket for det studerende Publikum.

Det vil jo nemlig blive saaledes, at i et Præsensbibliothek vil man ikke som nu ofte gaa forgjæves. Nu søges ofte en Bog forgjæves, fordi den er udlaant, og endog mere generende kan det være, naar en Forsker, der benytter Læsesalen, pludselig standses i sine Undersøgelser, fordi han ikke kan faa det nødvendige Materiale. I et Præsensbibliothek vil man kunne faa Adgang til alle Bøger, ja selv om en anden Laaner benytter en enkelt Bog, vil man kunne faa Lejlighed til at benytte den efter Aftale med Konkurrenten, hvilket jeg har oplevet i British Museum.

Og Bøgerne bevares til Eftertidens Brug paa en langt sikrere og mere betryggende Maade. Dette er ikke blot et bibliophilt Synspunkt men ogsaa et rent bibliothekarisk, som enhver Bibliothekar tvinges til at tage Stilling til. Vi arbejde i al vor Gjærning ogsaa for de ufødte Slægter og maa derfor arbejde med langt Sigt. Vi, som saa ofte maa klage over vore Fædres Mangel paa Forudseenhed, maa lære denne Egenskab og at handle derefter.

Nu vilde jeg maaske endda betænke mig paa at bringe disse Overvejelser frem, hvis det at gjøre det kgl. Bibliotheks nationale Samling til et Præsensbibliothek vilde afskære den oplysningssøgende Almenhed og særlig de alvorlige Forskere Adgang til Hjemlaan af danske Bøger. Dette vil dog ingenlunde være Tilfældet i Kjøbenhavn, hvor Universitetsbibliotheket fungerer som et stort videnskabeligt Bibliothek for Almenheden og ejer en Sam-

ling dansk Literatur, der vel ikke naaer det kgl. Bibliotheks i Fuldstændighed men dog med Hensyn til Hjemlaan er dette jævnbyrdigt. Desuden ere de kommunale Folkebibliotheker i en saadan Udvikling, at de mere og mere ville kunne tilfredsstille Trangen til populærvidenskabelig og mere underholdende Læsning. Det vilde vel være naturligt, at Staten, naar det lukker det ene af sine Bibliotheker for Hjemlaan, støttede de kommunale Bibliotheker til paa fyldestgjørende Maade at udfylde denne Lakune; og dette kunde naturligt ske ved at overlade den kommunale Institution det ene Exemplar af de danske Tryk, der nu som Pligtexemplarer gives det kgl. Bibliothek in duplo..

En saadan Ordning af vore hjemlige Bibliotheksforhold vilde forekomme mig rationel og at tage de rette Hensyn til de Krav, der maa stilles til et moderne Bibliothekssystem. Man vilde derigjennem kunne skabe en Samvirken, der uden at skade Nutiden vil kunne skabe en ny Sikkerhed for Efterslægtens Adgang til den nationale Bogskat og tillige skabe visse bibliophile Garantier, som man hidtil i nogen Grad har sat til Side.

Der vil vistnok ogsaa paa denne Maade skabes et nyt Baand mellem Nationalbibliotheket og Bibliophilerne, i det en saadan Ordning yder en særlig Garanti for en forsvarlig Bevaring af de nationale Bogskatte og kunde give Samlere Lyst til at betro Bibliotheket, hvad de med Ofre og Kjærlighed have erhværvet ikke blot til egen Ære og Glæde, men ogsaa til Efterslægtens Gavn og Oplysning.

TVÅ BLAD AF DET FÖRLORADE BREVIARIUM NIDROSIENSE, HÓLAR 1534

Af

ISAK COLLIJN, Stockholm

DET FÖRSTA ISLÄNDSKA TRYCKERIET upprättades af biskop Jón Arason i Hólum, katolicismens siste förkämpe på Island, som också med sitt lif den 7 nov. 1550 fick plikta för sitt motstånd mot reformationen. Denne biskop lär egendomligt nog hafva varit en ganska olärd man och bland annat saknat kunskaper i latin. Men han insåg dock vikten af att taga boktryckarkonsten i den katolska kyrkans tjänst och lät för detta

ändamål äfvensom för att till sitt förfogande äga en latinkunnig man inkalla en »skickanlegur madur och vel sidadur» vid namn Jón Matthiasson, »barnfæddur i Svíaríke og kendur þar vid och kalladur Jón Svenske.»[1] Uppgifterna när denne svenske boktryckare inkallades till Island växla mellan 1523 och 1543; med säkerhet torde endast kunna sägas, att detta skett före 1534. Om »sira Jón» redan vid sin ankomst till ön var prestvigd, veta vi icke heller, men på Island förlänade biskop Jón honom Breiðabólstaðs pastorat i Vesturhópi, och han efterlämnar ryktet om att hafva varit »nær yppurstum prestum nordannlands þann tíma».

Af de tryckalster, som utgått från den äldsta isländska officinen, har intet exemplar bevarats till vår tid. Men i skilda källor omnämnas flera verk, ehuru under olika titlar, som Jón Matthiasson tryckt dels i Hólum, dels i Breiðabólstað. Så uppgifver Björn Jónsson á Skarðsá i sina Annaler, hvarifrån vi hämtat citaten här ofvan, att han tryckt »handbók presta (enchiridion pastorale), sunnudaga gudspiöll (evangelia dominicalia) og fleria annad». En annan källa[2] uppräknar följande arbeten: »guðspjallabók og pistla; item andlega sálma nokkra, handbók presta, og máske nokkrar fáeinar bækur fleiri». Finnus Johannæus[3] säger, att de förnämsta arbeten, som Jón Matthiasson tryckte, voro »Breviarium Nidarosiense, et ut qvidam volunt, Calendarium latinum». Vidare tillägger han »Breidabolstadis vero Manuale Pastorum et forte alia ex sua Typographia emisit».

Om en af dessa böcker äga vi närmare underrättelser, nämligen Breviarium Nidarosiense. Ett exemplar af denna bok fanns nämligen i Arne Magnussens ägo och gick förloradt vid Köpenhamns brand år 1728. Förlusten af denna bok synes djupt hafva gripit ägaren, enligt hvad v. Troil vet att förmäla[4]. En af Arne Magnussens amanuenser och den förste innehafvaren af det af honom instiftade legatet, isländaren Jón Ólafsson från Grunnavik[5], har sett ifrågavarande exemplar före olyckan och sedan

[1] BJÖRN JÓNSSON Á SKARÐSÁ, *Annaler.* T. 1. Hrappseyæ 1774. S. 134 f.

[2] *Biskupa sögur, þáttr um herra Guðbrand þorláksson.* Bd 2. Kaupmannahöfn 1878. S. 639. — Denna källa, Jón Ólaffsons [prest i Rauðasand 1669—1703] Ættartölubók 1681, Cod. Arnamagn. Nr 254, 255, fol., har tydligen användt sig af ARNGRÍMR JÓNSSON, *Crymogaea s. rerum Islandicarum libri III,* Hamburgi [1610], s. 154, där på tal om »Ecclesiae Breida Bolstadensis pastor Dn. Jonas natione et cognomento Svecus» nämnes, att han »Evangeliorum et Epistolarum Dominicalium lectiones, typis excuderat: Ad hæc odas aliquot sacras et manuale, quod dicunt, sacerdotum; ac praeterea fortassis libellum unum aut alterum».

[3] FINNUS JOHANNÆUS, *Historia ecclesiastica Islandiae.* T. III. Havniæ 1775. S. 225 f.

[4] U. V. TROIL, *Bref rörande en resa till Island 1772.* Ups. 1777. S. 184 f.

[5] Jón Ólafsson var Arne Magnussens amanuens under dennes fyra sista lefnadsår (1727—1730). Han förde ett stilla och arbetsamt lif, † i Köpenhamn 17 juni 1779, lämnande eftermälet att hafva ägt »en ugemeen Capacitet og Videnskab in veteri lingva septentrionali

celum penetrare fecisti cō-
cede nobis eius meritis ita
innocēter viuere: vt ad ea-
dem mereamur gaudia per
uenire. Per d. ℟. Inuita.
Regez ṽginū dn̄m. cc. viij.
CVm sanct⁹ Lec. j.
benedict⁹ sororq; ei⁹
scolastica ad mēsaz sederēt:
et inter sacra eloquia tardi
or se hora protraheret: eadē
scīmonialis femīa roga-
uit eū dicens. Queso vt ista
nocte me nō deseras: vt vs-
q; mane aliquid de celestis
vite gaudijs loq̄mur. Cui il
le respondit. Quid ē qđ lo-
queris soror mea? Manere
extra cellā nullatēn⁹ possuz
Tanta vero erat serenitas:
vt nullā aere nubes appa-
reret. ℟. Hec est ṽgo scrā.
SAncta Odd. ij. Lec. ij.
vero scolastica: cū ver
ba fratris negātis audisset
īsertas digitis manus sup
mēsam posuit: et caput in
manibus oīpotētez dn̄m ro-
gatura declinauit. Cūq; le-
uaret de mēsa caput: tanta
coruscationis et tonitrui vir
t⁹: tantaq; inundatio pluuie
erupit: vt neq; venerabilis
benedictus neq; fratres qui
cū eo aderāt: extra loci lien
quo sederant pedez mouere
potuissent. ℣. Non eris i-
ter ṽgies. dd. ij. Lec. iij.
CVmq; die altero vene-
rabilis femina scolasti
ca ad cellam propriaz reces-
sisset: vir dei benedictus ad
monasteriuz redijt. Et ecce
post triduum in cella con-
sistens eleuatis in aera ocu
lis: vidit eiusdē sororis sue
animā de corpore ei⁹ egres-
sam ... nube specie celi se-
creta penetrare. Qui tante
glorie eius congaudens oīpo-
tenti deo in hymnis et laudi
bus gratias reddidit eiusq;
obituz fratrib⁹ denūciauit.
℣. Regnū mūdi. dd. ij.
℟. Ad laudes. aā.
DIlecte mi noli me de
serere quoadusq; ma
ne loq̄mur de celestib⁹. Ca.

BREVIARIUM NIDROSIENSE.
Hólar: Jón Matthiasson 1534. Bl. llij och lliij.

Quid est quod loqueris soror: manere extra cellā non valeo: sꝫ valedicēs reuertar in domū meā. Cā. Egrede re si ꝑpiales benedicte scrīssime et me dimissa/ad monasteriū redi. Cāñ. Rogaui fratrem meū benedictū: audire me noluit rogaui dñm meū et audiuit me. Cā. Scolastica ṽgo sancta electa dī ab īfantia ī ope atqꝫ sermone chr̄m secuta fuit. Ad Bñd⁹. āñ. In colūbe specie celi secreta penetrare vidit sororis aiaꝫ beat⁹ bñdict⁹. p̄. Bñd⁹. Cōme. so.

Sancti valentini martyris. āñ. Scti martyris. aa. vij. V̄. Gloria et hono.

Presta quesu⸗ Oro. m⁹ ops deus: vt qui beati valētini martyris tui natalicia colim⁹: a cunctis malis iminētib⁹ eius intercessionib⁹ liberemur. Per. Amuit. Justus florebit.

Clau⸗ Caa. 7. l. j. djus impertor dixit valērino. Cur amicitia mea nō frueris vt adores deos nostros: et supstitionē tuaꝫ abijcies? Valētin⁹ respōdit Si scires gloriā dī idola respueres: et verū deū qui in celis est adorares. Respōdit quidam qui astabat. Quid vis dicere de altitudie deoꝝ nostroꝝ: Valētin⁹ respōdit: dico ꝙ fuerūt hoies miserrimi: et imūdicia pleni. R. Iste sanct⁹. aa. vij. l. ij.

Cum aūt hec et similia diceret. et claudius pacienter audiret dixit ꝑfect⁹. Seduxit valentin⁹ claudiū: et mutatum est cor eius: et tradidit eū ꝑfecto qui tradidit eū asterio: vt eū ī ṽbis mollibus iclinaret. Qui duxit eū in domū suā vbi cū esset orauit dicēs. Jesu chr̄e qui es veꝝ lumē illumina domū istam: vt oēs te cognoscant et credant in te. R. Just⁹ germinabit. aa. viij.

Audiens hec aste⸗ Cl. iij. ri⁹ dixit. Miror te

... isus est lum...
At quidē si per eū illūinaue ... meā dni cecā: quic ... ...ciā ... puella ducta ... Asteri⁹ cū vxore ...ta familia creden... dola fregerunt/ et ... sunt. Imperator ...iudicēs; illos diuer ... peremit / va... vero ... decollari fecit. ℟. Gloria et honore. aa. viij. ℣. Añ. Hic ē ve martyr. bb.ij.

☞ Scti sigfridi epi et cō-fessoris. añ. Confessor dñi. bb.viij. ℣. Ecce sacerdos magnus. Oro.

O Mnipotens sempiterne deus qui semp vbiqꝫ ... ...tqꝫ mirabilis: me ... sigfridi ꝯfessoris atqꝫ pōtificis quesum⁹ ...mēsam clemētiā tuam ...ut ... glo-... ad ꝯsequē ...iam ꝯti ... ...am maioz trā eius ... fa-

...ius precibus adiuuari. Per. ℣. Inuit. ... dñ. bb.viij. Cañ. kc. de cōi vi⁹ epi et confessoris. ℣ magne presul. c. ij. p̄. Bndict⁹. Cañ. Iste ē qui añ dñ. cc. v. p̄. Mag.

☞ De scta iuliana ⁊gine et martyre. a. Aue gemma claritatis. cc. viij. Or.

O Mīps sempiterne deus da nobis in festiuitate ... martyris tue iuliane congrua deuotione gaudere: vt et potētiā tuā in ei⁹ passione laudem⁹: et prouisum nobis pcipiam⁹ auxilium. Per. ℣. Inuita. Regē virginū. cc. viij. Cl. j.

B Bata iuliana nobilibus orta natalibus/ a quodam pagano ad maritales ꝯuitatur amplexus: sed ꝯiugiū respuēs/ coram maximiano de fide accusata: grauib⁹ est afflicta supplicijs: sed cū maiora ei parareutur carcere recipitur. ℟. Diffusa ē. cc. 8. L. ij.

I Nterim aūt in carcere

angelos sathane in angelum lucis transfigurans ... suadet vt homicidas penas fugiens ad ɔiugiu iclinet assensum. Intelligens in btā ꝟgo has versutias dicit ei: vade retro sathana non sapis ea que sunt dei. ℞. Propter veritatē. dd. j. l'.iij.

Denicȝ educta de carcere torēnta ferre iussa ... maior: ſȝ ple... bita sunt psidia. ... ...s illatas: acsi epulas dulcissimas suscepit oblatas. Siquidez flāmas igniū ꝛ et ollā supās feruētē: dm̄ū capitis decollatioē martyriū cōsummauit. ℞. Pulchra facie. cc. viij. Cāñ. Simile est reg. celoꝝ sage. dd. ij.

☞ In cathedra sctī petri ad. j. vesp. ... ... ccc. s. d. laud. ℟. Ep. Ecce sacerdos. bb. vij. ℞. Petre amas me: tu scis dn̄e: quia amo te. Pasce oues meas. ℣. Simon ioannis diligis me plꝰ his: tu scis dn̄e quia amo te. Pasce. ... ... bone pastor petre clemens accipe vota pcantiū/ et peti... solue tibi potesta... qua cūctis celū v... dis aperis. ... Ecce sacerdos. ℟. ... gnifi. āñ. Tu es p... um/ pnceps apost... tradite sunt ...

Deus qui beato petro apl'o tuo collatis clauibus regni celestis aīas ligandi atcȝ soluēdi pontificiū tradidisti: concede vt intercessionis eius auxilio/ a peccatoꝝ nexibꝰ liberemur. Per dn̄m. ℟. Inuitatori. Tu es pastor om... pnceps apost... ... ... regni celo... Venite. ... pastor. ℟. In. j. nocturn. ... Pontificalis aper veerat iure cathedre: qui ... meritis petrus ... ... nis. ... Beatus vir. Cāñ.

lämnat de enda tillförlitliga uppgifter vi äga om detsamma till bland andra C. F. Wadskiær[1], som offentliggjort dem. Ólafsson antager att Breviarium Nidarosiense är samma bok, som i vissa ofvan anförda källor kallas Manuale (eller enchiridion) pastorum (eller sacerdotum). Han har kunnat meddela såväl breviariets titel som dess slutskrift, hvilka jag här ånyo aftrycker, ehuru Bruun[2] bland andra redan gjort detta.

Titulus libri. Breviaria ad usum ritumqve Sacrosancte Holensis Ecclesie, jam prius impressa, impensis ac mandatis insignibus, reverendi in Christo patris de Domini, Domini Johannis Arneri ejusdem Ecclesie Episcopi felix faustumqve adepta sunt exordium[3].

Finis libri. Opus istud impensis ac industria plurimum reverendi in Christo patris Dni Joannis Arneri Sacrosancte Holensis Ecclesie episcopi faustum felicemqve sortitum est exitum finemqve optatum. In residentia sua impressum atqve adauctum Calendas Maji Anno MD.XXX.IIII.

Jón Ólafsson har vidare beskrifvit breviariet på följande sätt i en isländsk-latinsk ordbok, som han utarbetat, under ordet bók[4]. »Typhographia pedem vel sedem primo . . . figit . . . in Islandia 1523(!), auspiciis episcopi Johannis Aræ filii, ubi Breviarium Nidarosiense primum excussum fuit forma quarta, cantilenis latinis melodiarum pulcherrimarum, lemmatibus rubris distinctum, quod vidi».

Af breviariets nyss citerade titel och colophon framgår, att det varit afsedt ad usum ecclesiæ Holensis, samt tryckt i denna kyrkas residens, d. v. s. Hólar. Uppgiften att det varit ett breviarium för Trondhjems stift härstammar likaledes från Jón Ólafsson och torde hafva sin grund i att han varit i tillfälle att jämföra det isländska breviariet med det i Paris år 1519 tryckta Breviarium Nidrosiense. Halfdanus Einari nämner i sin isländska litteraturhistoria[5], att Breviarium Nidrosiense trycktes 1534 i Hólum »nonnullis

---

samt historia tam fabulosa quam vera antiquissima». Han har bl. a. författat en biografi öfver Arne Magnussen, som utgifvits af E. C. Werlauff i *Nord. Tidsskr. for Oldkyndighed,* Bd 3: H. 1. Kbhvn 1835. S. 1 ff.

[1] *Continuation af* C. F. Wadskiærs *Observationer om Bogtrykker-Konsten i Danmark.* I: *Nye Tidender om lærde och curieuse Sager.* Kbhvn 1740. S. 250 ff.

[2] Chr. Bruun, *Den danske Literatur fra Bogtrykkerkunstens Indførelse i Danmark til 1550.* Bd 2 (1869—74). S. 123—125.

[3] Man jämföre denna titel, där särskildt den ovanliga pluralformen *Breviaria* är att observera, med det af L. Nielsen nyfunna titelbladet af Breviarium Nidrosiense 1519, reproduceradt i detta nummer, pl. 4.

[4] *Biskupa sögur.* Bd 2. Kaupmannahöfn 1878. S. 442. Ordboken finnes i ms. Additam. Bibl. Univ. Hafn. Nr 36. Fol.

[5] H. Einari, *Sciagraphia historiae litterariae Islandiae.* Ed. nova. Havniæ-Lipsiæ 1786. S. 205.

sanctorum legendis, ut puto adauctum, cujus XVII. Exemplaria chartacea Johannes Aræ f. templo Cathedrali Holensi reliqvit».

Med det Arnamagnæanska exemplaret af Breviarium Holense eller Nidarosiense, hur man nu skall kalla det, har också det enda säkra vittnesbördet om den äldsta tryckeriverksamheten på Island gått förloradt och därmed möjligheten att om dess typografiska utstyrsel erfara annat än hvad som framgår af Jón Ólafssons ofvan citerade knapphändiga meddelanden. Enligt dessa var det en bok i kvartformat, säkerligen försedd med noter samt i rödt tryckta rubriker.

För någon tid sedan lämnade mig min kollega grefve C. M. Stenbock till bestämning tvenne tryckta blad, som han uttagit ur skinnpärmarna på en isländsk handskrift i Kungl. biblioteket, närmare bestämdt dess isländska papperscodex i 4° nr 6 (Gödel 184). Handskriften, som innehåller en del isländska sagor och legender — den börjar med Gautreks saga och slutar med Mágus saga — är daterad 166[6] och är tydligen nedskrifven och bunden på Island. Till Sverige har den kommit med de isländska manuskript, som Guðmundur Ólafsson medförde hit år 1681.

Det var tvenne på mycket tunnt papper i kvartformat tryckta tvåspaltade blad med 29 rader på sidan, hvilkas tämligen otympliga typografiska habitus icke stämde med något annat af mig kändt nordiskt breviarium. Att det var afsedt för ett nordiskt stift, framgick af officium S. Sigfridi, som fanns på det ena bladet. En genast företagen jämförelse med öfriga skandinaviska breviarier visade, att dessa blad icke stämde typografiskt med något annat af dessa, men väl att texten ord för ord återfanns i det i Paris år 1519 på ärkebiskop Erik Valkendorfs föranstaltande tryckta *Breviarium Nidrosiense.* Särskildt på grund af fyndorten, en isländsk och på Island bunden handskrifts pärmar, kom jag att tänka på det förlorade Hólarbreviariet af år 1534. Vissa likheter i typografisk praxis, som dessa båda blad erbjuda med den äldre upplagan och hvilka tydligt visa, att denna legat till grund för det isländska breviariet, styrka mig i min öfvertygelse, att vi i dessa blad hafva de enda hittills kända resterna af den äldsta på Island tryckta boken och att vi nu åtminstone kunna få en föreställning om densammas utseende.

De båda bladen äro folierade upptill i högra hörnet med ll ij och ll iij, en foliering, som är hämtad från Breviarium Nidrosiense 1519. De hafva tillhört den del af breviariet, som brukar betecknas med proprium de sanctis, och innehåller helgonofficierna för den 10 till och med den 22 februari, nämligen Scolastice virginis non martyris (10 febr.), Sancti Valentini martyris (14 febr.),

Sancti Sigfridi episcopi confessoris (15 febr.), Sancte Juliane virginis martyris (16 febr.) och in cathedra sancti petri (22 febr.), i öfverensstämmelse med Trondhjemskalendariet. Motsvarande officier återfinnas i 1519 års upplaga fol. hh vj bα rad 15 — hh viij aα rad 8. På de nyfunna bladen finnas vid de formulär, som endast angifvas med begynnelseorden, hänvisningar till de ställen i breviariet, där dessa formulär finnas helt uttryckta, en anordning som äfven den är hämtad från den äldre upplagan.

De båda bladen uppvisa talrika, delvis mycket grofva tryckfel, såsom redan sidtiteln fol. ll ij a visar: Scolastice virvinis. En öfverhoppning blad ll iij bα rad 5: Intelligens in btā v̊go för Intelligens in spiritu btā virgo, förekommer också. Texten ansluter sig emellertid ordagrannt till 1519 års upplaga med ett enda undantag: vid officiet in cathedra petri är i 1534 års upplaga hymnen Iam bone pastor petre helt uttryckt, under det att Parisupplagan blott antyder den med orden Iam boe. Vid Sigfridsofficiet hänvisas i båda upplagorna till lectiones de communi vnius episcopi et confessoris.

Jag har redan framhållit, att de båda bladen ingalunda utgöra något typografiskt mästerprof, utan snarare tala för att boken utgått från någon mindre, tillfällig officin, till hvars förfogande blott ett obetydligt och gammalt stilförråd stått, allt förhållanden, som torde hafva passat in på Jón Matthiassons säkerligen rätt anspråkslösa press i Hólum. På de båda bladen förekommer endast en stilsort, en liten ful schwaback af det slag, som på 1500-talet blef vanlig i tyska och svenska tryck. Som anfanger hafva användts dels initialer från en större rubrikstil, dels ett slags klumpiga lombarder af föga tilltalande utseende. Två slags alineatecken förekomma, ett handformigt och ett säckliknande. Några i rödt tryckta öfverskrifter finnas icke på dessa sidor, lika litet som några noter, hvilket emellertid icke hindrar, att bådadera kunnat förekomma i andra partier af det förlorade breviariet.

Då ju Jón Matthiasson var svensk till börden, ligger den förmodan nära, att hans typografiska material också medförts från Sverige till Island. Så torde emellertid icke hafva varit fallet, ty en undersökning af de svenska trycken före 1534 ger vid handen, att den i det isländska trycket använda schwabackstilen visserligen rätt mycket liknar den mindre af de typsorter, som användes i det kungl. tryckeriet i Stockholm på 1520-talet, t. ex. i Olaus Petris postilla af år 1528, men dock icke är identisk med denna. Troligen har biskop Jón Arasson förvärfvat det lilla stilförrådet från Tyskland, möjligen från Leipzig eller Lübeck; det är emellertid så föga karaktäristiskt, att en närmare proveniensbestämning icke blir möjlig.

Jón Matthiasson dog år 1567 och efterträddes som boktryckare af sin son med samma namn. Huruvida den äldre Jón under sin långa verksamhet på Island tryckt flera böcker eller om manuale pastorum, evangelia et epistola och calendarium romanum äro skilda beteckningar för en och samma bok, nämligen 1534 års breviarium, är icke godt att afgöra, då de ofvan citerade källorna härom lämna sväfvande och divergerande uppgifter. Och lika ringa klarhet vinnes genom dessa för frågan, om tryckeriet varit installeradt i Hólum eller också senare i Breiðabolstað. Kanske nya fynd i isländska handskriftspärmar kunna lämna bidrag till dessa frågors riktiga besvarande.

BIDRAG TIL THOMAS WERNERS BIBLIOTEKS HISTORIE

Af

VICTOR MADSEN, København

I DET LYCKØNSKNINGSSKRIFT som Upsala Universitet udgav i Anledning af Leipziger-Universitetets 500-Aars Jubilæum i 1909 har Skriftets Forfatter Dr. Isak Collijn givet et vægtigt Bidrag til Thomas Werners († 1498) Biblioteks Historie, idet han har sammenstillet 56 Bind Haandskrifter og trykte Bøger, der nu opbevares i Upsala Universitets-Bibliotek, og som alle har tilhørt den bekendte Leipziger-Professor og Domherre i Ermland. Da Gustav Adolf i 1626 faldt ind i Ermland, blev de i Braunsberg og Frauenburg værende rige Biblioteker som Krigsbytte sendt til Kongens Yndlingsbibliotek i Upsala. Til disse Biblioteker havde Thomas Werner testamenteret en Del af sine Bøger. I det Testamente, som findes aftrykt i anf. Skrift, S. 17, testamenteres til Domkirken i Frauenburg »subscriptos libros in modo super regali, videlicet glossam ordinariam super totam bibliam in 4 magnis voluminibus ligatam in papiro». Collijn udtaler den Formodning, at det er Walafried Strabos og Anselmus Laudunensis' Kommentar til Bibelen, der blev trykt i Strassburg af Adolf Rusch ca. 1479. At denne Formodning er rigtig, kan bekræftes, idet Eksemplaret nu findes i det kongelige Bibliotek i København (Bølling 512).

Det er et udmærket smukt Eksemplar paa stort bredrandet Papir, med kun enkelte Spor af Orm. Det originale Bind bestaar af Træplader betrukket

Arma paterna Magri Thome wernici de brußbergk lic^ti In theologia

Signu magri Tho w. de b.

THOMAS WERNERS VAABEN.

Cederquists Graf. A.-B., Sthlm.

med Kalveskind med Blindtryk. Rammerne er trykt med Rulle, i Midten er et Spejl, hvor skraa Linier danner rhombeagtige Felter. Paa Siden af hvert Bind er paaklæbet en Pergamentslap, hvor Bindets Indhold er skrevet. Spænderne er borttagne og kun Beslagene er tilbage. Bogen er rubriceret med rødt og blaat, Initialer er malede, men Tilskrift med Werners Haand findes ikke. Paa Indersiden af første Bind her Werner skrevet: Liber Mag*ist*ri Thome wernheri de braunſsbergk Emptus Jn studio lipczensi Anno d*omi*ni 1482 Jn Quo continetur Gloza ordinaria et Jnterlinearis Super... En omtrent enslydende Tilskrift dog uden Angivelse af Købestedet findes i hvert Bind, og under denne en Angivelse af Bindets Indhold. Paa første Tekstside er tilskrevet Liber Bibliothecae Varmiens*is*. I fjerde Bind er der tillige paa Bindets Inderside tilskrevet Liber hic ecc*lesi*e Warmiens*i* Librarie per Ven*erabi*lem d*omi*n*u*m Thomam Werner olim nomi*n*ate ecc*lesi*e Custode*m* et can*oni*cus est datus. Hvad der giver Bogen forøget Interesse er, at Forsatsbladet i første Bind har en Tegning af Thomas Werners Vaaben med paalagte Farver. (Se Pl. 3.) Over dette Vaaben er med Werners Haand skrevet Arma paterna Mag*ist*ri Thome werneri de bru*n*ſsbergk lice*ntia*ti Jn theologia. Under Vaabnet har Werner tegnet sit Bomærke med Overskrift Signu*m* Mag*ist*ri Tho. w. de b. Dette Bomærke bestaar af en ligebenet Trekant, hvor Benene og Grundlinien er forlængede, og hvor en kort Linie er fældet gennem disses Skæringspunkter.

Denne Biblia glossata er kommen til det kongelige Bibliotek ved Grev Otto Thotts store Donation i 1785. Den findes i Kataloget over Thotts Bibliotek, T. VII, S. 4, Nr. 72 – 75. Thott har købt den paa Auktionen over Grev Christian Danneskjold-Samsøes Bogsamling[1] i 1732 for 3 Rdlr. 6 Skilling. Det Danneskioldske Biblioteks Tilblivelseshistorie kendes ikke. Man ved, at han købte en meget stor Del paa Auktionen over Rostgaards Bibliotek, men der har det omtalte Værk ikke været. Det er udenfor al Tvivl, at Værket maa være kommen til Danmark fra Sverige. Naar man undersøger, paa hvilke svenske Auktioner Danneskiold-Samsøe kan antages at have købt, støder man paa Navnet Anders Spole († 1699), hvis Bøger blev solgt i Upsala den anden April 1703. I dennes Katalog findes, efter Meddelelse fra Isak Collijn, som Nr. 253 i Folio en »Biblia latina glossata Lyræ & Burgens. etc. vol. IV«. Det lader sig ikke afgøre, om dette er det søgte Værk,

[1] *Bibliotheca Daneschioldiana*, S. 1, Nr. 15—18. Det kgl. Bibliotek ejer et Eksemplar af Kataloget, hvor Bogsamleren Niels Foss har angivet Priserne og Købernes Navne.

men Formodningen taler i al Fald for, at Upsala Universitets-Bibliotek har solgt Eksemplaret som Dublet, og at det paa denne Maade ad Omveje er kommet i vort Biblioteks Besiddelse.

ÄNNU EN THOMAS WERNER TILLHÖRIG BOK

I SAMMANHANG MED OFVANSTÅENDE MEDDELANDE torde ännu en codex böra påpekas, som tillhört Thomas Werner och som undertecknad beklagligtvis nog icke kände vid affattandet af sin Wernermonografi 1909. Det är handskriften C 655 i Upsala universitetsbibliotek, som vid polska studiekommissionens besök här sommaren 1911 konstaterades hafva tillhört Thomas Werner och delvis vara skrifven af honom. Den har sedermera beskrifvits af Aleksander Birkenmajer i kommissionens nyligen utkomna *Sprawozdanie z poszukivań w Szwecyi* (Krakau 1914), s. 55 f.

C 655 är en pappershandskrift i litet kvartformat om 222 blad, hvars största intresse ligger däri, att den härstammar från Thomas Werners studietid i Braunsberg och bland annat innehåller af denne egenhändigt gjorda afskrifter af här, säkerligen i franciskanklostret, åren 1445—46 hållna föreläsningar. Då den äldsta i min ofvannämnda monografi förtecknade Wernerska volymen är från år 1458, blir C 655 således den äldsta nu kända bok, som en gång tillhört Thomas Werners för sin tid så rika bibliotek. Till Upsala har den kommit från Frauenburg enligt proveniensanteckningen på första sidan: Liber Bibliothecae Varmiensis.

Handskriften innehåller åtskilliga astronomiska och komputistiska skrifter, daterade 1445—1447. Bl. 146—160 finnes dessutom »Compendium Thomae s. rosula graecae scripturae», skrifven af Thomas Werner efter föreläsningar af magister Nicolaus Meysener. Slutskriften här fol. 160 v° lyder: Anno do*min*i 1446 finit*us est* iste liber p*er* man*us* thome v*er*neri lect*um in* brunsberg a ven*er*abili socio nicolao meÿsener Et *est* finitu*m* feria sexta pos*t* domi*nicam* letar*e* de sero q*uas*i hora septima. »Computus orbicularis» lästes 1445 af magister Jurgius Nayl (fol. 59 r°), »rethorica» 1446 af nyssnämnde Nicolaus Meysener (fol. 177 v°). Hela handskriften ger en god inblick i den tidens studier och utgör ett viktigt bidrag till Thomas Werners biografi. Af densamma framgår, att han erhållit sin första utbildning i Braunsbergs minoritkloster, som ju också i hans testamente ihågkoms med en större bokdonation.

Isak Collijn.

DET NYE UNIVERSITETSBIBLIOTEKET I KRISTIANIA

Av

OLUF KOLSRUD, Kristiania

DET NORSKE UNIVERSITETSBIBLIOTEKET[1] er ungt i samanlikning med dei store danske og svenske offentlege bibliotek. Det vart skipa samstundes med sjølve Universitetet den 2dre september 1811 av kong Frederik VI., som gav duplettarne av det store kongelege bibliotek i Kjøpenhamn (største parten fraa historikaren P. F. Suhms samling, testamenterd i 1796) og heile høgsterettsjustitiarius J. E. Colbjørnsens samling (gjevi til kongen i 1810). I 1812 vart det kjøpt storparten av den holsteinske adelsmannen D. C. A. v. Rumohrs bibliotek, og kancelliraad Halvor Andersens samling tilfall s. a. Universitetsbiblioteket i testament; i 1811—1813 vart noko kjøpt paa auktionar, mest i Kjøpenhamn.

Universitetet kom i gang i 1813, men utan bøker; fyrst krigen med England og sidan unionssprengen i 1814 var skuld i, at bøkerne ikkje vart uppsende til Noreg so snart. Det vart kjøpt ein slump nye bøker i Kjøpenhamn i 1814; dei vart uppførde um hausten saman med ein del av dei eldre kjøp og gaavor. Litt kjøpte og fekk Universitetet òg her heime i Kristiania. Fyrst paa aaret 1815 vart det norske UB opna med 7—8000 band i Moestuegarden (paa hyrna av Kyrkjegata og Carl Johans gata, nedbrend i 1858), der Universitetet hadde leigt seg rom for det fyrste. Jamnt innkjøp tok no til, og Universitetet freista aa faa i gang lovbundi avlevering fraa bokprentarane[2].

Um sumaren 1815 kom endeleg alle bøkerne fraa Kjøpenhamn; kassorne vart lagra paa Akershus festning (fyrst i eit kornmagasin, sidan over slottsporten). Um hausten 1815 fekk Universitetet bøkerne aat Bergseminaret paa Kongsberg, og s. a. vart det kjøpt ein god del bøker, m. a. i England og paa auktion etter professor Thomas Bugge i Kjøpenhamn. Alt i alt utgjorde UB no ikring 60,000 band, og det trongst nytt husvære.

[1] A. C. DROLSUM, *Universitets-Bibliothekets festskrift i anledning af hundredaarsjubilæet d. 2den september 1911.* I: 1. *Universitets-Bibliotheket 1811—1876* (Kristiania 1911). — *Det kongelige Fred[e]riks Universitet 1811—1911. Festskrift.* I (Kristiania 1911), s. 19—21, 27—8, 30—1, 140—64, 242—51, 350. — *Stortings-Forhandlinger* 1906—7 I v 2, s. 35—7. VI a, nr. XXI, s. 11—3; 1908 II, nr. 49. V, nr. 48 og Tillæg. VI a, Tillæg til XXI. VII, s. 2145—212.

[2] Denne avlevering kom aldri retteleg i gang og slutta reint etter handverkslovi av 1839; fyrst ved lov av 20. juni 1882 vart den tvungne avlevering effektiv.

Staten aatte ein gard ved det gamle Torget (paa hyrna av Raadhusgata og Nedre Slottsgata), bygt 1626, det eldste hus i Kristiania no. Her fekk UB 2dre høgdi um hausten 1816, og fraa vaaren 1817 heile huset, i alt 19 rom. I november 1817 aatte UB 62,698 band, med smaatt og stort, medrekna dei mange duplettar, triplettar og quadruplettar. I 1819 var alt innflutt, og 1ste september s. a. vart lesesalen opna.

Det var tanken, at UB berre millombils skulde vera i detta huset, — Haxthausen-garden dei kalla det, etter generalkrigskommissær H., som sist budde der. Og det var planar uppe i 1816—1817 um aa byggja eit serskilt bibliotekshus til 3—400,000 band; hovbyggmeister Jessen vart uppkallt fraa Kjøpenhamn til aa gjera teikningar, og regjeringi tilviste byggjegrunn paa Akershus festnings glacis (»Kontraskjeret») $^{2}/_{6}$ 1817. Men det vart ingen ting av, og i ein mannsalder vart UB verande der det var.

I 1824 hadde boksamlingi auka till 90,000 band, og i dei næste tjuge aar til 1844 var tilvokstren 40,173 band. Men ein stor part var duplettar etc., og daa ein rekna fraa desse og dissertatsarne, viste ei uppteljing i 1845 93,366 band.

Haxthausen-garden var ikkje noko høvelegt bibliotekshus. Universitetet sjølv hadde kjøpt seg eigen gard i 1820 (Mariboe-garden, no Revisionsdepartementet, Prinsens gt. nr. 20), men her òg vart det snart for trongt. I 1826 fyreslo Finansdepartementet, at det skulde gjerast ein aalmenn plan til nye bygnader aat Universitetet, men statskassa hadde ikkje raad til so stort verk enno. Men ved kgl. res. av $^{8}/_{9}$ 1828 fekk det Akademiske Kollegium i uppdrag av Regjeringi aa lata arbeida ut planar og overslag till fullstenduge nye Universitets-bygnader. Teikningar vart framlagde av stadskonduktør C. H. Grosch i 1829; det var tanken aa byggja 3 bygnader paa Kontraskjeret. Biblioteket skulde taka minst 300,000 band. Men byggje-saki fall i Stortinget 1830.

Kollegiet fyreslo daa i 1832 aa byggja berre biblioteket, og for det fyrste berre ein del av huset, til 180,000 band; men Kyrkjedepartementet sette ikkje eigong framlegget upp paa budgettet.

Men i 1835 tok Kollegiet upp att heile byggjetanken. Det vart utarbeidt ein reducerd plan av Grosch; av dei 4 husi skulde 3, imillom deim biblioteket, byggjast paa Kontraskjeret. Stortinget vraka planen i 1836; han skulde saumfarast av sakkunnige, og dei skulde sjaa seg vel fyre med tufti, um ho høvde eller ei.

Dei heldt paa og bygde Slottet i dei aari; heile »Vestkanten» og stròket millom Slottet og byen skulde regulerast. Slotts-arkitekten, H. D. F. Linstow,

fyreslo aa leggja Universitets-bygnaderne midveges millom Slottet og byen (1837), og ved kgl. res. av $^{16}/_{1}$ 1838 fekk Grosch den fyreloga aa umarbeida planarne sine til den nye tufti. Den namngjetne K. F. Schinkel i Berlin saag over teikningarne og stelte paa sumt, og i 1839 gav Stortinget sitt samtykke. Utjamnings- og grunnmurarbeidet byrja i 1840, og 2dre september 1841, 30-aarsdagen etter Universitetet var skipa, lagde dei grunnsteinen. Dei hus, som daa vart bygde, er enno i bruk.

Biblioteksbygnaden var rekna til 250,000 band. Boksalarne vart 34 fot høge. I München hadde F. v. Gärtner bygt Hof- und Staats-Bibliothek (1842) med 2 overlaup (galeri); han kasta det gamle faarlege systemet med høge bokvegger og lange stigar. I Kristiania sette Grosch upp 3 overlaup; han heldt paa det, at ingen reol skulde vera høgare, enn at ein kunde staa paa golvet og naa alle bøkerne. Det vart 4 bok-høgder; i den nedste trongst ei tropp paa 3 trin til dei øvste hyllorne; i dei øvre høgderne laut smaa folk hava ein liten skammel. Skulde Grosch hava gjenomført regelen sin, laut han hava sett upp 4 overlaup, men daa hadde 3 av deim kome attfor vindaugo, og det gjekk ikkje den tid, daa dei laut nytta dagsljoset i biblioteket og ikkje hadde eldsfaarelaust ljos i huset. — Hyllorne var flytjande.

I 1850 og 1851 kunde biblioteket førast inn i det nye huset og vart opna 18. august 1851. Huset var hævt for si tid og mykje meir praktisk og moderne innretta enn andre bibliotek, som vart bygde daa og i tidi etter.

Fraa 1859 til 1867 hadde Nationalgaleriet tvo salar i andre høgdi i bibliotekshuset; dei vart innreidde til bøker 1867—8, men med 1 overlaup i staden for 2.

Bokmengdi auka jamnt. I slutten av 1869 fanst det 175,000 band. I 1883 var huset fullt. Men overbibliotekaren, A. C. Drolsum, sette upp 17 tver-overlaup, innreidde kjellaren til avismagasin og loftet til lager, bygde lesesal (50 plassar) med overljos i gardsromet og tok den gamle snaude lesesalen (32 plassar) til kontor. Paa denne maaten vann han ved liten kostnad rom aat ein halv million band i alt, og gjorde huset dubbelt so romlegt som fyrr, ja vel so det. Og det trengtest; for Universitetsbiblioteket hadde vakse seg fram til aa verta Nationalbibliotek, den einaste verkeleg europæisk store boksamling i landet.

Det hadde stødt vore tanken, at dei med tid og stunder skulde byggja attaat ein veng mot nord (etter Frederiks gata), jamnstor med det fyrste huset. Men bokmengdi auka fort, so det var lett aa skyna, at nybyggjet òg snøgt kom til aa fyllast, og daa stod ein der, for det var ikkje meir tuft aa byggja paa. Grunnen er òg blaut; det vilde verta stor kostnad med fundamentet.

Alt um vaaren 1900 heldt overbibliotekaren fram, at det no snart trongst meir husrom. Stortinget gav pengar for terminen 1907—8 til aa greida ut byggjespursmaalet, og uppretta ein serleg post for ein bygnads-inspektør ved Universitetet; det var mangt anna enn bibliotek, som laut upp. Ved samarbeid millom overbibliotekaren og bygnads-inspektøren (arkitekt Holger Sinding-Larsen), baade heime og paa studieferd i utlandet, forma byggjeplanen seg ut, ikkje berre i hovuddrag, men òg i alle einskildting. Overbibliotekaren formulerde dei krav han vilde setja ved den nye biblioteksbygnaden[1], og etter deim arbeidde bygnads-inspektøren ut teikningar og overslag. Desse vart velroste av dei sakkunnige, arkitektar og biblioteksfolk; dei vigtugaste kritiske merknader retta forf. av utkastet seg etter, og enndaa det norske arkitektstandet (serleg repræsentert i Kristiania Arkitektforening) med stor styrke og seigleik kravde offentleg tevling (konkurrance), vann dette rop ikkje øyra hjaa meir enn vel ein femtepart av Stortings-mennerne (25 mot 89); Sinding-Larsens plan vart der-etter samrøystes vedteken, 5. juni 1908.

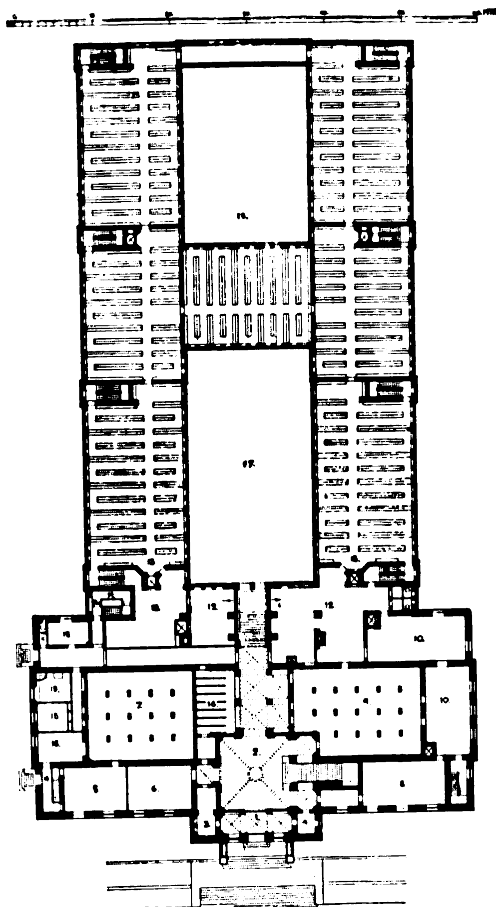

Fig. 1. Universitetsbiblioteket i Kristiania. Plan av 1ste etage med projekterd utviding av bokmagasini. Teikna av H. Sinding-Larsen. — 1. Vindfang. 2. Vestibule. 3. Portier. 4. Cyklar. 5—6. Musikk-avdeildi. 7. Musikk-magasin. 8. Den norske Folkeminnesamlingi. 9. Avismagasin. 10. Bokbindarverkstad. 11. Prenteverks-rom (fig. 2). 12. Pakk-rom. 13. Bokmagasin. 14. Tropp for personalet. 15. Vaktmeister. 16. Framtidig garderobe. 17. Framtidig lesesal. 18. Gardsrom.

Paa Observatorie-tufti, dei kallar, som Universitetet eig — paa hyrna av Drammensvegen og Observatoriegata —, er det funne ei rein ynskje-tuft. Der er rom til utviding langt fram gjenom tidi, der er fast fjell i grunnen, og tufti hallar jamnt, so huset vert høgare, di lenger fram ein byggjer. Det er 10 minutt veg fraa Universitetet; det er elektrisk sporvogn i 3 leider like ute paa gata, og den 4de og 5te lina finst nokre faa steg lenger burt.

[1] Sjaa Stortings-Forhandlinger 1908 II nr. 49, s. 6—7.

Her hev Sinding-Larsen kunna planleggja ein biblioteksbygnad til 3—4 millionar band; den skulde rekka i 200 aar. Av dette ovdigre huset er no ein tridjepart fullbygt, nemleg hovudbygnaden og ein magasin-veng. Bøkerne vart flutte inn i november 1913, utlaanskontoret opna 16. december, og lesesalen 2. januar 1914.

Det eigenlege UB (d. e. alle fak-avdeilderne og den norske avdeildi) hadde 11,280 meter bøker ved flytjingi. Her reknar dei 50 bøker paa meteren, like eins som i Bibliothèque Impériale i St. Petersburg og i Bibliothèque Nationale i Paris; det vert 564,000 bøker i alt. Bygnaden var utrekna i 1908 til aa kosta 897,000 kr. og skulde reisast paa 4 aar; det tok 5 aar aa byggja, og alt hev stige sterkt i pris medan, baade arbeid og vyrke. Som huset no staar, kostar det 1,054,000 kr.[1] Det hev rom aat 1,560,000 bøker; plassen aat kvar bok kostar daa 67 ½ øyre; i det billegaste moderne bibliotek, som nokonlunde kann samanliknast med dette, kostar bokplassen kr. 1.02.

UB i Kristiania er ikkje bygt etter noko mynster; planen er heimegjord og original. Dei røynslorne, som er vunne i det gamle huset, er nytta ut, og det gode i dette er teke med til det nye. Det er bygt til bibliotek, ikkje til stashus; fakmannen hev sett sine krav, og arkitekten hev bygt etter deim. Utgangspunktet er bokhylla; det er bygt so aa segja innanfraa utetter, slik at façaden til slutt berre gjev den ytre form, som karakteriserar fyremaalet

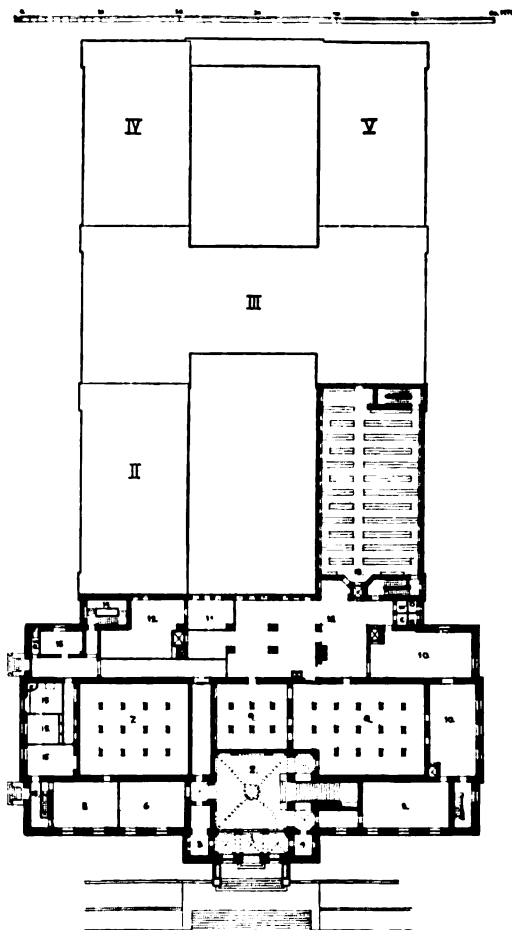

Fig. 2. Universitetsbiblioteket i Kristiania. Plan av 1ste etage i den delen av huset, som no er fullførd. Teikna av H. Sinding-Larsen. — 1—15 sjaa fig. 1.

[1] Denne sum svarar rundt til 4½ % rentor og renterentor av dei 400,000 kr. som det vilde hava kosta aa byggja den planlagde vengen attaat det gamle biblioteket i 1883, daa det var fullt. Faktisk hev daa staten bygt seg det nye huset for inkje.

med bygnaden. Etter gamal byggje-sed kunde dei hava teke façaden til utgangspunkt, bygt palæ-vore, og lete bokhylla koma som det fall seg, naar ein naadde so langt; men her hev planen byrjà med bokhylla, som er fundamenterd i fjellet og førd radt upp til taket, og bygnaden er reist ikring den[1].

Huset er planlagt i 2 klaart aatskilde delar: administrationsbygnad og magasin, men med lett og kort samgjenge innbyrdes. Boketagen er inn-

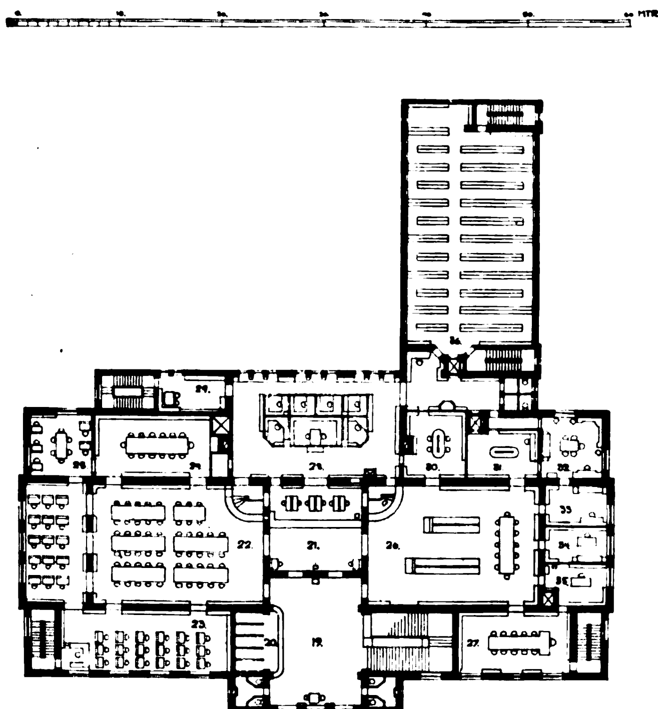

Fig. 3. Universitetsbiblioteket i Kristiania. Plan av hovudetagen (4de boketage) og 1ste bokmagasin (den delen av huset, som no er fullførd). Teikna av H. Sinding-Larsen. — 19. Forhall. 20. Garderobe. 21. Utlaans-kontor. 22. Den store lesesalen. 23. Tidskrift-lesesalen. 24. Avis-lesesalen. 25. Professor-romet. 26. Utstellings-sal og katalog-rom. 27. Lesesal for den norske avdeildi. 28. Arbeidssal for personalet. 29. Garderobe for personalet. 30. Setelkatalog. 31. Arbeidsrom for overbibliotekaren. 32. Kontor for overbibliotekaren. 33. Bibliotekar for den utanlandske avdeildi. 34. Bibliotekar for den norske avdeildi. 35. Ordningsrom for den norske avdeildi. 36. Bokmagasin.

deilings-normen i høgdi. Det er bygt etter den same regelen, som Grosch hadde fyre seg, at ingi bok maa staa høgare enn at ein vanleg kar lett kann naa henne fraa golvet; høgdi fraa golv til tak er difor 2.20 m. i ljoset. Slaar ein 2 eller 3 boketage-høgder ihop, blir det maate høgt til kontor eller til lesesalar, og soleis samsvarar alle golv i administrations-huset og i magasinet og i baae innbyrdes, utan at det finst eit einaste troppetrin fraa eitt rom til

[1] Jf. Stortings-Forhandlinger 1908 VII, s. 2189 (F. Stang).

anna i same etagen. Alle administrationsrom og publikumrom ligg paa same plan, paa ubrotne golv, og daa lesesalen skulde hava overljos likesom i det gamle huset, vart alle desse rom lagde i 2dre høgdi, svarande til 4de og 5te (midt-romi til 4de—6te) boketage. Denne centralisation er til umaateleg stor lette for arbeidet, og publikum skal ikkje klaga, um dei lyt stiga upp; det er meir um aa gjera, at arbeidsvilkaari er lette for personalet[1]. Og ikkje minst gagnlegt var det, at paa denne maaten er det vunne inn 1380 m.[2] eller eit godt norsk maal i golvplass til bokmagasin i sjølve hovudbygnaden.

Fraa Drammensvegen fører hovud-inngangen gjenom eit smalt vindfang inn i ei romleg kvelvd hall; ei breid makleg granit-tropp gjeng i 2 laup upp i 2dre høgdi, til forhalli med garderobe og toilett-rom for publikum. Heri-

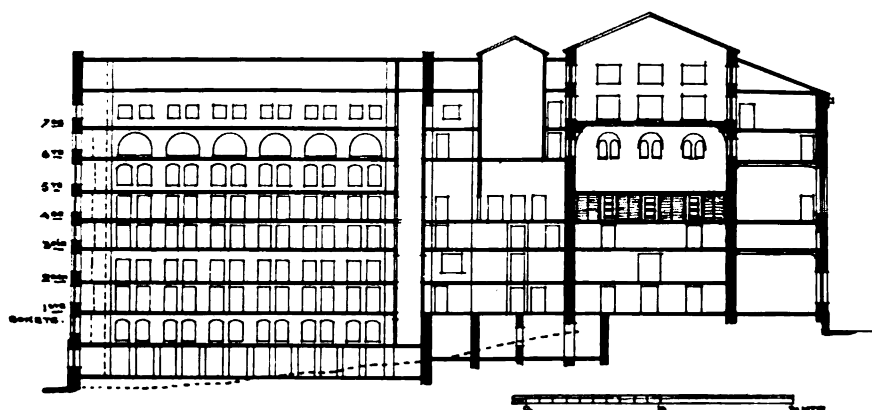

Fig. 4. Universitetsbiblioteket i Kristiania. Snitt gjenom utstellings-salen og bokmagasinet (den delen av huset, som no er fullførd). Teikna av H. Sinding-Larsen.

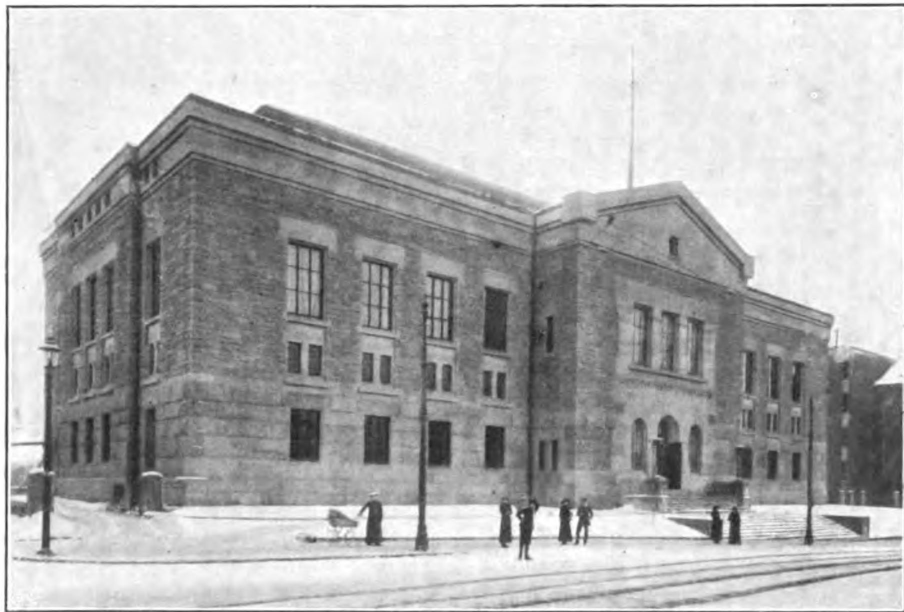
fraa fører dubble pendel-dører i 3 leider inn i dei rom, som publikum hev tilgjenge til: utlaanskontoret (tvihøgt) parallelt med façaden, den store lesesalen (trihøg) til vinstre, og utstellingssalen (trihøg) til høgre, alle med overljos. Meir treng ikkje publikum sjaa, og lenger slepp dei ikkje inn; personalet er i fred for utidigt renn.

Innanfyre ligg kontori og arbeidsromi aat personalet, som hev eigen inngang fraa Observatoriegata og eigen garderobe. Den store arbeidssalen, med 8 glasboxar aat amanuensar og assistentar, ligg like attanfyre utlaanskontoret (med bokluke i millomveggen), og innetter til høgre i ein vinkel radt ut til façade-hyrna fylgjer ei suite (6) kontor for amanuensar og bibliotekarar, med dei tvo kontori aat chefen i midten. Alle desse rom er tvi-

[1] Personalet er lite paa dette store biblioteket. Det er overbibliotekar, 2 bibliotekarar, 10 amanuensar (tvo av deim er inspektørar), 2 assistentar, 1 hjelpe-inspektør, 1 kontorist, 1 vaktmeister, 1 vakt- og varme-meister, 1 tenar, 1 fyrbøtar.

høge, og hev sideljos (undanteke dei tvo, som ligg innaat magasinet; dei hev overljos); arbeidssalen og dei 4 fyrste kontor er beinveges sambundne med kvarandre med dører utan korridor[1], — det finst i det heile so godt som ikkje ein einaste verkeleg korridor i huset.

I den gamle bygnaden laag utlaanskontoret og den store lesesalen jamnsides, med bokluke i millomveggen; for publikum var inngangen til desse rom paa tvo motsette leider av huset, og gjenomgang innandørs var forboden (hus-kjende gjester gjekk uløyves). I det nye huset hev dei halde fast ved

Skarpmoen phot.

Fig. 5. Universitetsbiblioteket i Kristiania, bygt 1908—13.

den lettfenge og greide ordning aa hava utlaanskontoret i direkte samband med lesesalen; det er bokluke i millom og 2 beinveges inngangar, serskild for personalet og serskild for publikum. No kann vegarne aat husfolket og gjesterne aldri krossa kvarandre i biblioteket.

Den store overljos-lesesalen hev 56 plassar ved langbord. Paa 3 leider ligg 3 mindre lesesalar, tvihøge, dei 2 med sideljos, den tridje med overljos, sambundne med den store ved ustengde boge-opningar i skilje-veggerne. Sidesalen mot Observatoriegata hev 15 plassar ved smaabord; salen mot Drammensvegen er tidskrift-lesesal med 1195 pigeon-holes og 18 plassar ved smaabord; salen mot sud (overljos) er avis-lesesal og hev 14 plassar

[1] Dei tvo siste kontor i rekkja høyrer den norske avdeildi til.

ved langbord. Publikum hev her i alt 103 plassar og kann velja sideljos eller overljos kvar etter sin smak. I sudøystre hyrna finst eit lite avskilt kabinett (for Universitets-lærarar[1]) med 11 plassar ved langbord og smaabord. Der er inspektørar i den store salen, tidskriftsalen og avissalen. Like ved avislesesalen er telefon-kove, tilgjengeleg for publikum.

Det er gjort eit godt framstig ved den nye 4-dubble lesesalen; det vanlege publikum hev tvo gonger so godt rom som i det gamle huset. Kor lenge den nybygde salen kan vera stor nok, er ikkje godt aa spaa. Men byggjeplanen er slik, at det seint skal bli trongt her i huset. Naar dei tvo næste magasin-vengerne er bygde, kann det innreidast lesesal i gardsromet millom deim, med overljos paa same maaten som i det gamle huset; ein faar daa eit rom paa over 500 m². Med tanke paa dette er det sett upp ein stor blindarkade i inngangshalli i fyrste høgd, paa veggen midt mot døri; her skal verta gjenomgang tvert gjenom hovudbygnaden inn i denne store paatenkte lesesalen. —

Skarpmoen phot.

Fig. 6. Universitetsbiblioteket i Kristiania. Inngangen fraa Dramsvegen.

Ein pendant til den største (midtre) lesesalen er utstellingssalen til høgre for utlaanskontoret. Her finst det som vanleg montrar paa golvet til ymist. Eliten av den norske litteraturen staar i avlæste glasskaap etter langveggerne. I eine enden er veggeskuffar aat ein planlagd alfabetisk setelkatalog til bruk for publikum[2], og langbord framanfyre; ved inspektørplassen stend den (ufullførde) systematiske katalogen i store folioband. Innanfor denne salen hev den norske avdeildi sine 2 kontor, og jamn-

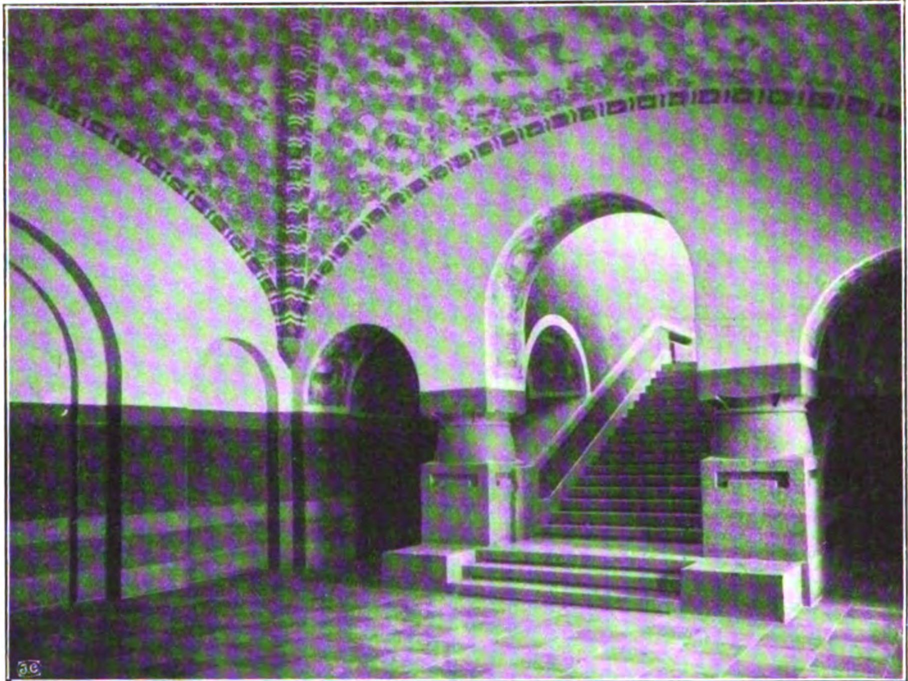
[1] Dei fleste hev do hittil helst sete paa lesesalen og arbeidt.

[2] Den setelkatalogen, som er førd jamnt fraa den eldste tid, er berre til bruk for personalet.

sides (mot Drammensvegen) er ein liten reserverd norsk lesesal for specialistar, med 10 plassar ved langbord og sideljos.

I fyrste høgdi, paa baae sidor aat inngangshalli, finst 2 tvihøge salar ut mot Drammensvegen. Den eine skal gjeva rom aat den norske Folkeminnesamling, som er ein sjølvstendug institution. Den andre skal vera musikklesesal, og er lagd slik avsides, so det ikkje kann uroa nokon, um ein vil spela der.

I administrationsbygnaden finst elles arbeidsrom til ymist bruk: ut-

Væring phot.

Fig. 7. Universitetsbiblioteket i Kristiania. Inngangshall (1ste høgd).

pakkingsrom, bokbindarverkstad og rom til eit lite prenteverk, alle i 1ste etage, 2 rom som kann brukast til kontor i 6te, og fotografisk atelier i 7de. Varme-meisteren hev husvære i 1ste høgdi.

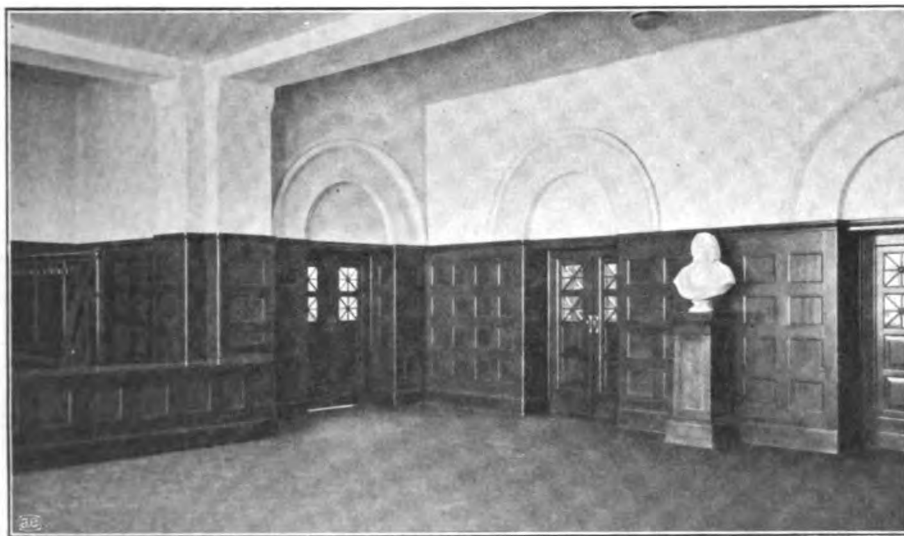
Resten av administrationsbygnaden er innreidd til bokmagasin, nemleg dei indre myrke rom i 1ste og 2dre boketage, heile 3dje boketage, og so dei ytre rader rom i 6te[1] og 7de boketage (ikring overljossalarne og ljos-sjakterne over deim). Her finst i alt rom aat 976,800 band.

Desse magasin er disponerde mykje praktisk, slik at alt det som ofte trengst i lesesalarne, eller som er dyrverdigt, eller som er tungvindt aa føra

[1] 4de og 5te boketage er heilt uppslukte av administrations- og publikum-romi.

lange vegar, finst like under eller over der det skal brukast. Den norske avdeildi i biblioteket hev sine samlingar nærmast ved dei norske kontor med den norske lesesalen. Planche-verk og manuskript ligg under den store lesesalen og 2 av sidesalarne, dei laupande aargangarne av tidskrifterne beint under tidskriftlesesalen. Dei myrke magasin i 1ste—3dje boketage midt i huset gjev ein ideal plass aat avisorne, Kristiania-pressa i 3dje, lokalbladi i 2dre, utanlandstidenderne i 1ste.

Resten av dei øvre etager i hovudbygnaden inneheld duplettarne og ymse lager av deponerde saker. Duplett-samlingi, som er sers stor, er det

Væring phot.

Fig. 8. Universitetsbiblioteket i Kristiania. Forhall (2dre høgd). Til vinstre inngang til lesesalen, til høgre (baae dører) til utlaanskontoret. Byste av Ludvig Holberg.

tanken aa avgjeva til folkebibliotek og andre bibliotek i landet, so vidt som bøkerne høver aat deim. Dei deponerde lager, som ikkje høyrer UB til, er 1) Universitetsprogrammi, 2) Kristiania Videnskaps-Selskaps »Forhandlinger» og »Skrifter», 3) det Norske Historiske Kildeskriftfonds Skrifter, og 4) Nansenfondets publikationar.

Av dei fem store bokmagasin, som skal byggjast attum hovudbygnaden, er det no uppsett eitt, det nordvestre. Det er noko høgare enn hovudbygnaden, av di tufti hallar, slik at det er ein underetage i magasinet utan nokon tilsvarande i hovudbygnaden. Magasinet hev soleis 8 boketager (dei kallast underetagen og 1ste—7de etage); kvar er paa 1,458 hyllemeter, alle 8 med rom til 583,200 band. Her er all faklitteraturen samla.

Tropperne for personalet er mykje praktisk ordna i det nye biblioteket, dei er nemlig lagde i hyrnorne av huset. I hovudbygnaden finst 3 hyrnetropper (i baae façadehyrnorne og i den austre hyrna paa baksida). I magasinet er det ei tropp i kvar ende, so ein aldri tarv ganga meir enn halve golvlengdi paa nokor leid, um ein vil upp eller ned i ein annan etage. — Til lette for bok-transporten finst automatiske person-elevatorar, som gjeng gjenom alle etager. I sjølve hovudbygnaden er 3, ein fraa utpakkingsromet upp i

Væring phot.

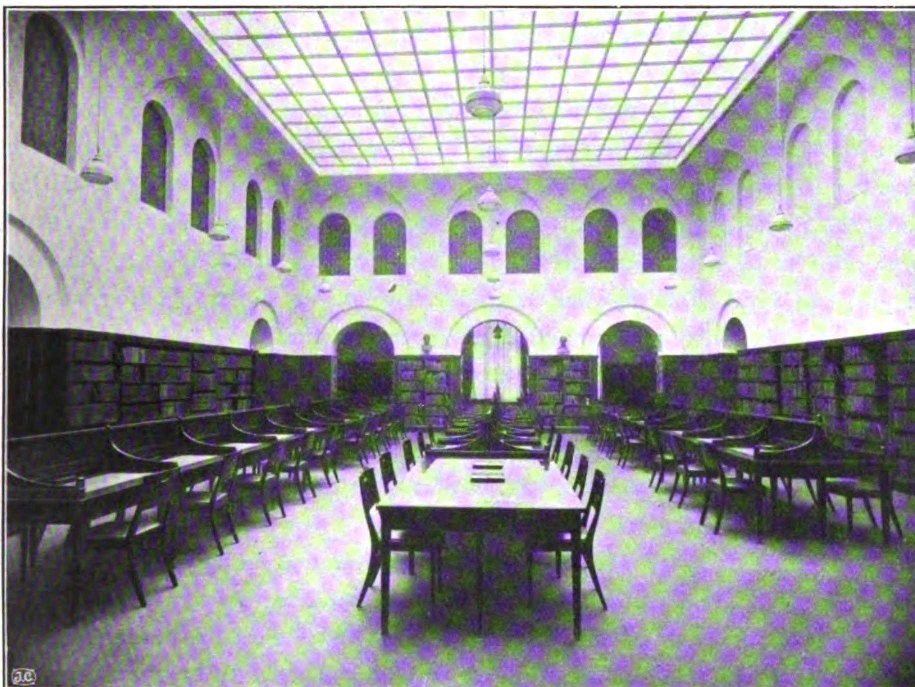
Fig. 9. Universitetsbiblioteket i Kristiania. Utlaanskontoret, set fraa lesesalsdøri. Perspektiv gjenom utstellingssalen, med katalog-skaap i bakgrunnen. Byste av F. W. Keyser.

chefskontoret, ein gjenom den norske avdeildi, ein til den store arbeidssalen gjenom den austre luten av hovudbygnaden; millom magasinvengen og hovudbygnaden, innved arbeidssalen, gjeng den 4de. Midt i hovudbygnaden er òg ein liten bokheis, som mynnar ut i arbeidssalen.

Mest mogelegt er gamalt inventar av tre (hyllor, skaap og bord) fraa det fyrre biblioteket nytta ut i bokromi i hovudbygnaden. Men alle nye hyllor er av jarn, av Lipmans system. I magasinbygnaden er alle 8 boketager bygde etter dette system, med golvberande reolar utan bjelkar millom etagerne. I hovudbygnaden laut naturlegvis jarnbjelkar leggjast inn

til aa bera alle golv; høge folk kann difor ikkje gaa rake i dei fleste boketager her.

Der er sjølvsagt central-uppverming, elektrisk ljos og hustelefon. Heile huset er eldfast; det er teglmur, men façaderne ut mot Drammensvegen og Observatoriegata er klædde med ljos raudbrun granit fraa Grorud, og dei andre veggerne hev grovpuss i same liten. Façaden er enkel, uvand, tung og verdug, utan uturvande krot, som det sømer seg ein biblioteks-

Væring phot.

Fig. 10. Universitetsbiblioteket i Kristiania. Lesesalen. Til vinstre tvo portalar inn til tidskriftsalen. Til høgre ein av dei tvo portalarne inn til avissalen. I bakgrunnen 3 portalar inn til den mindre lesesalen med separat-plassar. Bystar av Wergeland og Welhaven. Vindaugo uppe paa veggen fører ljos til 6te boketage.

bygnad; det er noko av hardt norsk fjell ved han. Huset ligg paa ein liten bakke, høgare enn gata, med terrasse framanfyre og breid uppgangstropp.

Inngangshalli og vindfanget er vænt prydde av maalaren Emanuel Vigeland med ornamentikk og symbolske figurar i ljos fresco; rikast er halli, med den fantasifulle ljoskruna, teikna av den same kunstnaren. Millom freskerne i uppgangen til 2dre høgdi møter auga ved dei fyrste troppetrin tvo uppslegne gamalnorske codices, paa høgre sida dei fyrste linorne av landvernsbolken i Magnus lagabøtes landslog, og paa vinstre dei fyrste linorne i Heims-

kringla; initialarne er kopior etter Gl. Kgl. Saml. 1154 fol. og Codex Frisianus. Ein dekoration som denne paa ein slik stad er vel vald.

Elles er huset uprydt inne. Vanleg er murveggerne kvite, men i sume mindre rom (heilt eller delvis) einlita maala med ymse fargar. I hovudetagen er murveggerne klædde i mannshøgd med tavla panel av Carolina pine; panelet er stroke med lasur-fargar, ymse rom med raudt, ymse med grønt, ymse med gult. Inventaret, som mykje er gjort av same vyrket, hev naturlegvis samsvarande lit. I den 4-dubble lesesalen er alle bord og stolar av mahogni. I dei andre rom er noko av det gamle inventaret fraa det fyrre biblioteket i bruk.

Lesesalen plar ellest vera eit show room i dei store bibliotek; turistarne kjem daa rennande og skal sjaa, og uroar dei lesande. I lesesalen her er ikkje noko ekstra dramb og drust aa glo paa; og vil framandfolk skoda inn, kann dei gjera det gjenom dei store glasrutorne i døri innanfraa utlaanskontoret. Det er òg tankespreidande for granskaren aa hava for gilde og staselege vegger fyre syni. Den nye lesesalen i Kristiania er venleg, ljos og fredfull; dei gjenom-brotne veggerne med djupe portalar inn til side-salarne og høgt uppe dei halvstore vindaugo (inn mot 6te boketage) og blindarkadarne minner med sine runde bogar um ein romansk klostergard. Karakteristiske motiv fraa Mariakyrkja i Bergen er her utnytta paa ein frisk og verknadsfull maate. — Utstellingssalen er heilt ut eit sidestykke til midt-lesesalen i arkitektonisk utforming.

Forhalli er prydd med Hans Michelsens ovstore marmorbyste av Ludvig Holberg; i utlaanskontoret stend Olaf Glosimodts marmorbyste av universitetsbibliotekar F. W. Keyser (1845—63, † 1887), og i lesesalen er J. O. Middelthuns originale leirdregne gipsbystar av Henrik Wergeland og J. S. Welhaven. Alle desse er gamle kjenningar fraa det fyrre biblioteket.

* * *

Den dom er fallen um projektet til hus for det norske UB, at det er økonomisk, for det gjev so utruleg mykje for pengarne, — det er moderne, for det er paa høgd med biblioteks-teknikken i vaar tid, — det er fyresjaaande, for det tek tilbørlegt umsyn til framtidi[1]. Den som studerar planarne, gjeng igjenom huset, og samtalar med deim som arbeider der, han vil sanna,

[1] H. O. Lange i Stortings-Forhandlinger 1908 II nr. 49, s. 26.

at alt er vel overtenkt, at alt er praktisk og greidt ordna for administration, arbeid og studium, og at alle tilføre og høve er utnytta med skarpt auga baade for notid og framtid. Baade planarne og sjølve verket hev faatt vellæte av røynde biblioteks-autoritetar. Det kann jamvel segjast so stort eit ord, at det nye UB i Kristiania er eit mynster paa ein praktisk biblioteksbygnad, og snaudt noko av dei bibliotek, som til denne stund er bygde, gaar framum det i den vegen. Huset er til sann æra for baade overbibliotekar og byggmeister. Og det norske aandslivet vil finna ein verkstad der, so god som det kann ynskja seg.

VAN SUNTE BRANDANUS

Ein Lübecker Druck von Johan Snell

Von

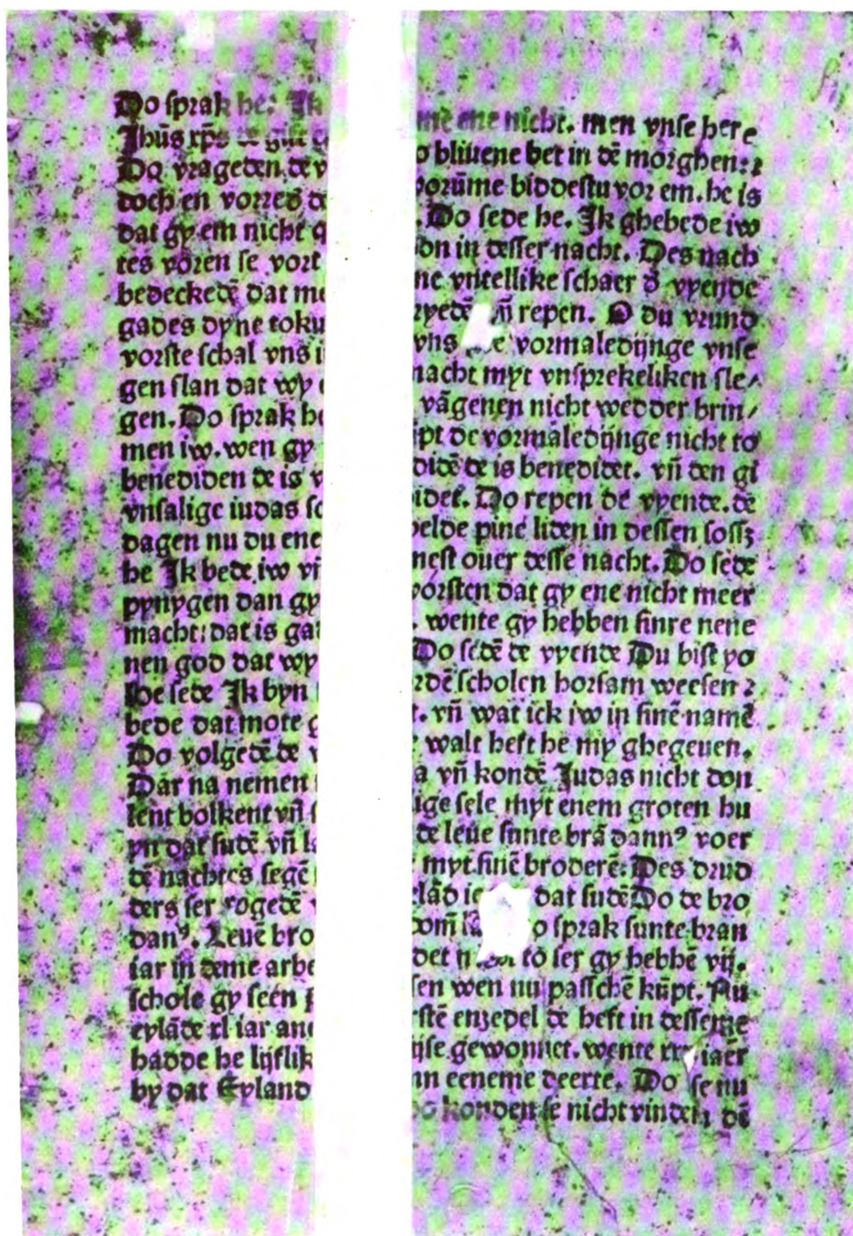
BRUNO CLAUSSEN, Rostock i. M.

ZU DEN BISHER BEKANNT GEWORDENEN DRUCKEN Johan Snell's aus seiner Lübecker Zeit[1] kann ich einen weiteren hinzufügen, den zweiten niederdeutschen Druck: *Das Leben des Heiligen Brandan.* Die Fragmente dieses Druckes fand ich in einem Einband der Rostocker Universitätsbibliothek, der im Jahre 1572 für den Herzog Johann Albrecht in Rostock hergestellt wurde. Es sei hier gleich bemerkt, dass der Fundort für die von Lange[2] angenommenen Beziehungen Snell's zu Rostock keinerlei Bestätigung bieten kann, da die aus dieser Buchbinderei hervorgegangenen Einbände eine ganze Anzahl Lübecker Druckfragmente des 15. Jahrhunderts enthalten.

Es haben sich von dem Druck des Johan Snell nur Fragmente von 4 Blättern gefunden, von denen 2 Blätter fast vollständig, die beiden andern nur zur Hälfte erhalten sind. Eines dieser Blätter ist das Schlussblatt des Druckes (s. Fig. 2). Die Vorderseite schliesst: A. M. E. N. Finit feli[citer], die Rückseite ist leer. Es ist also mit Sicherheit anzunehmen, dass das

[1] Vgl. I. Collijn in der *Zeitschrift des Ver. f. Lübeckische Geschichte,* Bd. 9, S. 300 ff.

[2] H. O. Lange, *Analecta Bibliographica,* Kjøbenbavn 1906, S. 1—23.

Do ſprak he: Ik
Ihūs xp̄s [illegible]
Do vrageden de v
doch en vorred d
dat gy em nicht g
tes voren ſe vort
bedeckedē dat me
gades dyne toku
vorſte ſchal vns i
gen ſlan dat wy
gen. Do ſprak he
men iw. wen gy
benediden de is v
vnſalige iudas ſc
dagen nu du ene
he Ik bede iw v
pynygen dan gy
macht: dat is ga
nen god dat wy
He ſede Ik byn
bede dat mote g
Do volgedē de v
Dar na nemen
lent bolkent vñ
vn dat ſudē vñ l
dē nachtes ſegē
ders ſer rogedē
dan⁹. Leuē bro
iar in deme arbe
ſchole gy ſeen
eylādē xl iar an
hadde he lijflik
by dat Eyland

[illegible] ene nicht. Men vnſe here
o bliuene het in dē morghen: z
vorūme biddeſtu vor em. he is
. Do ſede he. Ik ghebede iw
don in deſſer nacht. Des nach
ne vntellike ſchaer d̄ vyende
yedē [illegible] m̄ repen. O du vrund
vns [illegible] vormaledyinge vnſe
nacht myt vnſprekeliken ſle-
vāgenen nicht wedder brin-
ypt de vormaledyinge nicht to
didē de is benediet. vñ den gi
idet. Do repen de vyende. de
velde pine liden in deſſen ſoſſ
neſt ouer deſſe nacht. Do ſede
vorſten dat gy ene nicht meer
. wente gy hebben ſinre nene
Do ſedē de vyende Du biſt yo
rdē ſcholen horſam weeſen z
t. vñ wat ick iw in ſinē namē
walt heft he my ghegeuen.
a vñ kondē Judas nicht don
ige ſele myt enem groten hu
de leue ſunte brā dann⁹ voer
myt ſinē broderē. Des drud
lād ic [illegible] dat ſudē Do de bro
dom [illegible] o ſprak ſunte bran
det [illegible] to ſet gy hebbē vij.
ſen wen nu paſſchē kūpt. Nu
rſtē enzedel de heft in deſſeme
yſe gewonnet. wente [illegible] iaer
nn eeneme deerte. Do ſe nu
[illegible] konden ſe nicht vinden dē

Fig. 1. VAN SUNTE BRANDANUS.
Lübeck: Johan Snell. Fragment af bl. 14 a.

er sittet vp
chenen vñ
gen se myt
to paschē
e en eres
n dar de
ut myt dē
woll datt
Got heft
id de hyr
rē began
vns den
s heren?
eloneve
la schole
e vñ vyl
nnichept
lede mit
ten. Do
schepe
en ere
geuarē
od heft
selich
de bro
e se sun
ettje vñ
vā vo
sunte
Here
te den
sches

ene düster dake dat ene
Do sprak ere schaffer dy
dake. vñ id is dat eylant
Tohant dar na ymme sc
schyp stunt by deme ouer, d
was een slicht lant vul vruc
me heruestē. D… gingen se
her vñ daer v
landes nicht v… n. … en
vt dē bornen de xl dage. Ene
vleteken dat lep midden dor
Hyr moge wy nicht ouer gl
wyse des landes. do quā en ii
nomede enen iewelken by si
Here de in dinem huse wanen
dy loff in ewichept vñ sprack
dat is dat land dattu heft geso
drade vinden. darūme da…
in deme mere wolde apenbar
vñ nym myt dy vā dessen ve
vele dyn schyp mach dragen.
cristene is gekamen so schal d
gen horen. desse vruchte blue
dach wēte xp̄s is hir da lich
gelück het vñ leten eren sch
vñ voren dorch de … ysterē da
der belustinghe vñ bleuen da
wedder in sin closter vñ sine br
vrouwē vñ he apenbarde en alle
geseen vñ em vā gade … rē apen
crank vñ ware myt deme sacra
sinen geest in de hēde gades. d
A. M. C. A Finit sel

Fig. 2. VAN SUNTE BRANDANUS.
Lübeck: Johan Snell. Fragment af sista arket.

Leben des Heiligen Brandan selbständig erschienen ist und nicht einen Teil eines grösseren Werkes bildete. Die Type ist die sogenannte Weigeltype Snells, andere Typen oder Initialen kommen in den erhaltenen Bruchstücken nicht vor. Der Druck hat 33 Zeilen, die Höhe des Druckspiegels beträgt 131 mm, die Breite ca 85 mm. Die Interpunktion ist fast nur der Punkt, doch kommt das Komma und das Kolon einige Male vor. Danach[1] würde der Druck in das Ende des Jahres 1481 oder in den Anfang des Jahres 1482 zu setzen sein. Ob eine Signatur vorhanden war, lässt sich aus den erhaltenen Fragmenten nicht feststellen. Der Druck hat 16 Blätter umfasst, zwei Lagen zu je 8 Blättern. Erhalten sind Bruchstücke von Blatt 9, 11, 14 und 16. Es ist sehr wahrscheinlich, dass der Druck einen Titel gehabt hat und dass der Text auf Blatt 1 b begann.

Diese Feststellungen über den Umfang des Druckes lassen sich mit ziemlicher Sicherheit machen, da Snell für seinen Text eine Vorlage hatte, die uns erhalten ist. Die Legende vom Heiligen Brandan ist von Carl Schröder[2] einer genauen Untersuchung unterzogen worden. Er kennt zwei niederdeutsche Bearbeitungen der Legende, eine gereimte, die nur in Handschriften vorliegt, und eine in Prosa, die in einer Anzahl Heiligenleben Aufnahme gefunden hat. Diese Heiligenleben sind alle in Lübeck entstanden oder doch den Lübecker Ausgaben nachgedruckt. Schröder[3] kennt nur die Heiligenleben, die 1488, 1492, 1499 und 1507 in Lübeck und 1511 und 1517 in Basel gedruckt wurden, aber schon das älteste Lübecker Passional, das Lucas Brandis ca. 1478 druckte, hat schon die Brandanlegende aufgenommen[4]. Es bildet hier das letzte Stück des eigentlichen Passionals und scheint von Brandis hinzugefügt worden zu sein, während der übrige Teil des Buches eine Übertragung eines älteren hochdeutschen Heiligenlebens ins Niederdeutsche ist. Dieser Text hat ohne Zweifel Johan Snell bei seiner Ausgabe als Vorlage gedient. Die kleinen sprachlichen Abweichungen erklären sich aus dem Gebrauch der Drucker jener Zeit, die meist in sehr freier Weise die Vorlage nach ihrem Gutdünken zurechtstutzten.

Ich gebe im Folgenden eine Gegenüberstellung eines Abschnittes aus dem Passional von 1478 und dem Einzeldruck, um die Abhängigkeit zu veranschaulichen:

[1] Vgl. LANGE, a. a. O., S. 16.

[2] CARL SCHRÖDER, *Sanct Brandan. Ein lateinischer u. drei deutsche Texte.* Erlangen 1871.

[3] a. a. O., S. XVII.

[4] Ich verdanke diesen Hinweis Herrn Dr. I. Collijn.

Passional v. 1478.

Enes dages segen se van veerne een eylant als ene wolke. Do sede sūte brundan[9]. kyndere bekenne gy dat eylant wol. Se sedē neen. He sede. Dat is dat eylāt dar wy to iar weeren vp dem gudē donredage / dar waend vnse gude vorweser Do bestūden se gatz seer to rogende. Do sede he · kyndere wyll iw nycht dorlyken verarbeyde. Is got nicht vnses schepes een leydesmā. he schal vnsen wech schicken als he wil.

Einzeldruck. (Blatt 9 a Zeile 2.)

Enes dages segen se van verne en eylant [als ene w]¹olke. Do sede sunte Brandan[9]. kindere beke[nne gy d]at eyland wol. Se seden Nen. He sede. Dat is [dat eyla]nd dar wy to iar weren vp dē guden donreda[ge/ dar wa]net vnse gude vorweser. Do begunden[2] se gan[tz seer to r]ogende. Do sede he. kindere wyllet iw nicht [dorlyken ver] arbeiden. Is god nicht vnses schepes leyde [smā. he] schal vnsen wech schicken wo he wyl.

In dem gleichen Einband befanden sich noch Fragmente eines anderen Lübecker niederdeutschen Druckes, die für die Datierung des Snell-Druckes nicht ganz ohne Bedeutung sind. Es sind Bruckstücke aus *De nye Ee,* die im Jahre 1482 der sogenannte Calderinus-Drucker in Lübeck druckte. Aus der Papiergrösse und dem Abstand der ehemaligen Heftlöcher beider Drucke geht mit Sickerheit hervor, dass beide Drucke ehemals zu einem Band vereinigt gewesen sind. Eine solche Zusammenfassung mehrerer kleiner Drucke treffen wir noch heute gerade bei Lübecker Drucken sehr oft und fast immer sind es gleichzeitige Drucke, die so zusammengefasst wurden. Man kann also annehmen, dass solche Sammelbände schon in Lübeck auf Veranlassung der Drucker oder der Buchhändler entstanden sind. Nehmen wir jetzt an, dass auch unsere Fragmente in einem solchen Sammelband vereinigt gewesen sind, so haben wir einen weiteren Stützpunkt für die Richtigkeit unserer Datierung.

Will man noch weiter gehen, so kann man in dieser Vereinigung der beiden Drucke auch noch eine Stütze für die Ansicht Collijn's[3] sehen, dass Johan Snell und der Calderinus-Drucker in engster Beziehung stehen, wenn nicht dieselben sind. Da in der Regel die Ausgaben desselben Druckers in dieser Weise zusammengefasst worden sind, so ergiebt sich ein ganz kleiner Anhalt, dass Snell vielleicht auch der Drucker der Nyen Ee ist. Und noch ein weiterer Anhaltspunkt ergiebt sich, der allerdings ebensowenig zwingend ist, den ich aber doch anführen möchte, da auch das Unscheinbarste hier von Wert sein kann. In der Brandanlegende tritt Snell zum ersten Mal als Nachdrucker des Lucas Brandis auf und rückt auch dadurch dem Calderinus-Drucker näher.

¹ Das in Klammern gesetzte ist im Einzeldruck weggeschnitten, ich setze dafür den Text des Passional ein.

² Hier ist im Einzeldruck bestunden in begunden korrigiert.

³ a. a. O., S. 330 u. nach schriftlicher Mitteilung.

NYE OPLYSNINGER OM TO DANSKE PALÆOTYPER

Af

LAURITZ NIELSEN, København

UNDER ET GENNEMSYN af en Række nordtyske Biblioteker, der foretoges i Vinteren 1912 som et Led af de Undersøgelser i udenlandske Biblioteker, som det kgl. danske Videnskabernes Selskab lader foranstalte bl. a. med det Formaal at opspore danske Palæotyper, er der fremdraget to Eksemplarer, ved Hjælp af hvilke de hidtil foreliggende Oplysninger om to danske Palæotyper kan suppleres.

I Universitetsbiblioteket i Greifswald findes et Eksemplar af »Breviarium Nidrosiense», Paris 1519, som afgør et af de mange Tvivlsspørgsmaal, der knytter sig til denne sjældne Bog. Chr. Bruuns udførlige Beskrivelse (*Aarsberetninger og Meddelelser fra det store kgl. Bibliothek* I, Kbhvn 1870, S. 268—75) støtter sig til 3 Eksemplarer, nemlig 2 i det kgl. Bibliotek i København og 1 i det kgl. Bibliotek i Stockholm. I intet af disse Eksemplarer, som dengang ansaas for de eneste bevarede, findes noget Titelblad, og man har derfor antaget, at et saadant overhovedet ikke hører til Bogen. Bruun finder det imidlertid usandsynligt, at et saa smukt Breviar skulde være trykt 1519 i Paris uden at være forsynet med et Titelblad, og mener at finde Støtte for sin Opfattelse i den Omstændighed, at det første Blad i det ene af de københavnske Eksemplarer viser tydelige Spor af at have været indheftet overfor en Side, paa hvilken et Træsnit har været aftrykt, idet Sværten er slaaet over. Bruun udtaler da den Formodning, at Træsnittet har været trykt paa Bagsiden af Titelbladet, og at altsaa de tre ham bekendte Eksemplarer er defekte. Greifswalder-Eksemplaret bekræfter fuldstændigt denne Formodning. Eksemplaret, der i det hele er vel bevaret, om end ikke ganske komplet, er forsynet med Titelblad (pl. 4), hvis Bagside udfyldes af et Træsnit. Titlen, der er trykt dels med sorte dels med røde Bogstaver, lyder:

Breuiaria ad vsum ritumque sa- | crosancte Nidrosiensis ecclesie. Jam primum so- | lerti optimorum artificum diligentia: im- | pensis vero ac mandatis insignibus lon- | ge reuerendi in christo patris et domi- ni: domini Erici walkendorff: eiusdem eccle- | sie archiepiscopi dignissimi felix faustum- | que accipiunt exordium.

Breuiaria ad vsum ritū[que] sacrosctē Nidrosien. eccl[es]ie. Iā primū solerti optimo[rum] artificum diligentia: impensis verò ac mandatis insignib[us] lōgē reuerendi in christo patris et domini: dñi Erici walkendorff: eiusdē ecclesie archiepiscopi dignissimi felix faustū[que] accipiunt exordium.

BREVIARIUM NIDROSIENSE.

Paris 1519. Titelblad.

S. OLAVVS MR. REX NORVEGIE.
E.W. A.S.
A.N. L.

Under Titlen findes et Træsnit forestillende Erkebiskop Erik Valkendorfs Vaaben og under dette delvist udvisket og aabenbart senere trykt ind med Haanden følgende Vers:

Præsulis hec cernes insignia Nidrosiensis.
Flecte lubens tanto mentem animumque viro.
Nam neque nobilior præsul: nec dignior vsque
Danorum toto viuit in imperio.

Hele Titelbladet er indfattet i en dekorativ Ramme. Det paa Titelbladets Bagside aftrykte Træsnit er, som Bruun rigtigt formoder, identisk med det, der findes paa Bagsiden af Bl. qq. j forestillende Olaf den Hellige, dog at den nederste Del af Billedet i Stedet for de 5 smaa Træsnit af Gud og Evangelisterne her bestaar af 3 andre Træsnit, forestillende i Midten Gud, tilhøjre Veronika med Svededugen og tilvenstre en gejstlig Figur med en opslaaet Bog og en Tang i Hænderne. De to Blade, som findes foran i det ene af de københavnske Eksemplarer, og om hvilke Bruun antager, at de maa høre til en forsvunden Udgave af Breviaret trykt 1516, findes ikke i Greifswalder-Eksemplaret, og den ovenfor citerede Titel synes ikke at bekræfte Bruuns Antagelse paa dette Punkt.

I det storhertugelige Regeringsbibliotek i Schwerin opbevares et komplet Eksemplar af den danske Magister Hans Hoyne's Skrift *Oratio de Angelis,* Wittenberg 1550, af hvilket tidligere kun kendtes et defekt Eksemplar, som findes i det kgl. Bibliotek i København, og som er lagt til Grund for Bruuns Beskrivelse (*Aarsberetn. og Medd.* II, Kbhvn 1875, S. 316—18). Eksemplaret i Schwerin viser, at Bogen bestaar af 36 Blade, af hvilke de 4 sidste mangler i det københavnske Eksemplar. De 3 første af disse 4 Blade er signeret E—Eiij og indeholder Slutningen af den egentlige Tekst, som afsluttes øverst paa Bl. Eij, samt i Fortsættelse heraf et latinsk Digt med Overskrift: »Hymnvs | te Devm lavda- | mvs, carmine | redditus» og med følgende Begyndelses- og Slutningslinjer: »Te Deus excelsi sedentem in culmine, cœli, × Vana nec ex alto depulsa oratio cœlo.» Digtet afsluttes paa Bagsiden af Bl. Eiij. Paa sidste Blad, hvis Bagside er blank, findes et Træsnit, forestillende en harpespillende og syngende Engel, som flyver henover Jorden.

RARA SVENSK-AMERIKANSKA TRYCKALSTER I HELSINGFORS UNIVERSITETSBIBLIOTEK

Af

RAGNAR DAHLBERG, Helsingfors

I UNIVERSITETSBIBLIOTEKET I HELSINGFORS finnas några sällsynta amerikanska tryckalster. Dr G. Schauman har tidigare redogjort för en därstädes befintlig volym med flere äldre Amerika-tryck[1]. I samma bibliotek har jag nyligen funnit en volym i liten oktav, hvilken jämte annat äfven innehåller fem amerikanska småskrifter från förra hälften af 1700-talet. Denna volym har, i likhet med den af Schauman omtalade, tillhört Pehr Kalm, som hopbragt de där ingående amerikanska trycken under sin vistelse i Amerika. Senare blef H. G. Porthan ägare till volymen, och med hans boksamling tillföll den akademiebiblioteket i Åbo. Volymen undgick förstörelsen vid den stora branden 1827. Bibliotekarien Pippings förteckning öfver det, som elden skonat af akademiebibliotekets samlingar, upptager endast den första skriften i volymen, Rhyzelii *Monasteriologia,* något som bidragit till att de amerikanska tryckalstrens existens först nu uppmärksammats.

De fem amerikanska småskrifterna, som tillsammans bilda en knapp fjärdedel af den lilla oktavvolymen, äro nästan alla af intresse för svensk bibliografi och häfdaforskning. Två af dem äro svenska, och två utgöras af till engelskan af svenskar verkställda öfversättningar.

Det första af de svenska tryckalstren har följande titel: *Twenne andelige Wisor, fœr egen Andacht Sammansatte, Och nu Till maangens, thet jag hoppas, Gudachtigheets upmuntring, till en liten Nyaars-gaafwa, Paa thet aahret efter waar Fraelsares Foedelse. 1701. Minom aelskeligom aahoerarom af Wicacos foersambling meddelte,... Tryckt i Philadelphia af Reinier Jansen.* (Se pl. 5.) Den andra svenska skriften *Naogra andeliga Wisor* saknar tryckort och tryckår, men Kalm har i en innehållsförteckning på försättsbladet uppgifvit, att skriften är tryckt i Philadelphia omkring år 1700. Det är troligt, att Reinier Jansen, den andra i ordningen bland Philadelphias boktryckare, äfven tryckt denna. Enligt Hildeburns bibliografi öfver ameri-

[1] *Kulturhistoriska och andra uppsatser* (Hfors 1912), s. 41—46.

kanskt tryck hafva alla i Philadelphia mellan åren 1699 och 1705 tryckta böcker utgått ur hans officin[1]. Typerna i de båda småskrifterna äro dessutom öfverensstämmande.

Hvardera skriften omfattar endast 8 sidor. De »Twenne andeliga Wisorna» utgöras af *En botfaerdig Sjaels andeliga Herdewisa* och *Faegnande Förnoejelighet i den igenfundne Jesu.* Den senare samlingen af andliga visor består af 6 psalmer, hvilka dock ej alla äro svenska original, ty om den tredje, en dialog mellan själen och Jesus, heter det, att den är »oefwersatt», och om den sjätte att den är »foerbaettrad efter Tyskan». Författarna till dessa små andliga diktsamlingar utsätta icke sina namn, men af titeln till den första framgår att dess upphofsman var Anders Rudman, pastor i den svenska församlingen Wicacoa invid Philadelphia 1697—1702. Rudman dog 1708 som superintendent för de svenska församlingarna i Amerika[2]. Om Rudman äfven är utgifvaren af *Naogra andeliga Wisor,* har jag ej lyckats utgrunda. Intet talar dock mot hans författarskap.

De i volymen ingående af svenskar verkställda öfversättningarna omfatta bägge 16 sidor och äro tryckta hos Benjamin Franklin i Philadelphia, den ena år 1741, den andra 1743. Den äldre af dem har följande titel *Free Grace in Truth. The XXIVth Meditation of Dr John Gerhard's: Translated from Latin into English with Notes, for the better Understanding of the Authors Meaning. Upon Desire by* JOHN DYLANDER. Öfversättaren och kommentatorn af denna lutherska uppbyggelseskrift var en svensk prästman, tidigare adjunkt i Börstils församling i Sverige, men sedan 1737 kyrkoherde i Wicacoa. Här verkade han till sin död 1741. Han fick af sina församlingsbor ett synnerligen vackert eftermäle: han hade varit »en utwald Lärare för den Församlingen, en prydnad för sit stånd, en heder för sina Landsmän[3].» Dylander var en mycket språkkunnig man. Hvarje söndag predikade han på svenska, tyska och engelska[4].

Den andra öfversättningens titel lyder *Every Man's Right to Live. A Sermon on Ezek. XXXIII. 11. Why will ye die? Preached in Philadelphia the 10th Day of January 1741, 2. By the Reverend* LEWIS OF THURENSTEIN. *Translated from the German by* O. MALANDER. Författaren till

[1] Detta enligt ett meddelande från Library of Congress i Washington.

[2] Om Rudmans verksamhet i Amerika se ISRAEL ACRELIUS, *Beskrifning om de svenska Församlingarnas forna och närvarande Tilstånd uti Nya Swerige* (Stockh. 1759), s. 232 ff. och 419, samt JESPER SWEDBERG, *America illuminata* (Skara 1732), s. 23 f.

[3] ACRELIUS, s. 271—81.

[4] ACRELIUS, s. 277; PEHR KALM, *En resa til Norra America,* II (Stockh. 1756), s. 176. Kalm nämner äfven om Dylander, att han var »allmänt älskad».

denna predikan var grefve Ludwig Zinzendorff, herrnhutsektens stiftare, som under sin ettåriga vistelse i Philadelphia (1741—1742) föredrog att kalla sig Ludwig von Thurenstein[1]. Öfversättaren, Olof Malander, var en svensk teologie studerande från Roslagen. Han kom öfver till Amerika samtidigt som Dylander i afsikt att verka som skollärare i de svenska församlingarna. När pastorsbefattningen vid Racoon och Pensneck svenska församlingar 1741 blef ledig, anhöllo församlingsborna att få honom till sin kyrkoherde, och ärkebiskopen i Upsala gaf befallning om hans ordination. Innan Malander hunnit blifva invigd i sitt ämbete, hade han kommit i delo med sina församlingsbor och ville ej stanna kvar i sin befattning. Dessutom hade han råkat på ekonomiskt obestånd och släpades »för skuld» af kronobetjänter till Philadelphia, hvarest han slöt sig till herrnhuterna. För att kunna afbetala sin skuld tog han anställning vid Franklins tryckeri och lyckades här få herrnhutiska skrifter tryckta. Acrelius nämner, att den bekanta svenska öfversättningen af Bechtels herrnhutiska katekes blifvit tryckt på Malanders tillskyndan[2]. Malander var sannolikt vid den tid denna predikan trycktes i tjänst hos Franklin.

På titelbladen af de tvenne senast beskrifna tryckalstren har Kalm satt sin lätt igenkännliga namnteckning PKm och dessutom antecknat »Denna Tractat (Predikan) är mig förärd af Jfru Elsa Kock. Philadelphia uti Nya Sverige i America d. 7 Maii 1750». Gifvarinnan hörde till en af de mest ansedda bland de svenska familjerna i Pennsylvanien. Släkten Cock eller Kock var äfven befryndad med några af de svenska prästfamiljerna i Nya Sverige. Rudman stod genom sitt gifte i släktskapsförhållande till denna familj, och Dylander var gift med en medlem af släkten. Vid tiden för Kalms vistelse i Amerika var handelsmannen Peter Kock i Philadelphia en af de mest betydande personerna bland de svenska[3].

Det femte af volymens amerikanska tryckalster är *A Compendious Extract containing the chiefest Articles of Doctrine and most remarkable Transactions of Count* LEWIS OF ZINZENDORFF *and the Moravians. Together with the most material Objections of some of their Antagonists.* Denna skrift försätter oss midt in i de religiösa stridigheter, som upprörde Philadelphia på 1740- och 50-talen. Den stora konfessionella förbistringen[4] i

---

[1] Detta framhålles af öfversättaren i hans förord, men omtalas äfven af Spangenberg i hans biografi öfver Zinzendorff, s. 1386.

[2] Om Malander se ACRELIUS, s. 273, 385 f., 405.

[3] ACRELIUS, s. 289 ff. Kalm omtalar honom flere gånger, II, 187, 334, 422. Kalm företog i hans sällskap en resa till New York.

[4] Kalm II, s. 175 ff.

2.

Twenne *andelige* Wiſor,
fær egen Andacht
Sammanſatte,
Och
nu
Till maangens , thet iag hoppas,
Gudachtigheets upmuntring,
till en liten NYAARS-GAAFWA,
Paa thet aahret,
efter waar Fraelſares Foedelſe.
1701.
Minom aelsk·ligom aahoerarom,
at WICACOS foerſambling
meddelte,
Med trogen fœrebidjan
om all andelig,
och
lekammelig wælſignelſe,
I then Iag kiær haaller,
JESU CHRISTO.

Tryckt i PHILADELPHIA *af Reinier Jansen.*

TWENNE ANDELIGE WISOR.
Philadelphia 1701.

denna stad ökades ytterligare, då herrnhuterna slogo sig ned här och ifrigt värfvade anhängare. I samma mån som dessas antal ökades, tillväxte förbittringen hos de öfriga kyrkosamfundens ledare. Herrnhuterna anföllos från flere håll, men de förstodo att försvara sig[1]. Författaren till denna skrift vill icke blott framställa Zinzendorffs läror, utan äfven försvara dem, ja han angriper t. o. m. vissa af dennes motståndare. Skriften, som är den största af de här relaterade små amerikanska tryckalstren, omfattar 2½ ark och är tryckt i Philadelphia år 1741[2] hos A. Bradford.

På grund af de upplysningar Mr. Putnam, chef för Library of Congress, meddelat rörande andra i Helsingfors universitetsbibliotek förefintliga äldre amerikanska tryckalster, kunde man antaga, det en volym med två gamla svenska Amerika-tryck måste vara särskildt värdefull. De uppgifter, som genom Dr Schaumans förmedling erhöllos från Library of Congress, bekräftade detta antagande. Alla de fem amerikanska småskrifterna saknas i Library of Congress. De båda svenska äro redan i egenskap af Reinier Jansen-tryck mycket rara; det är till och med sannolikt, att de äro unika. De finnas icke upptagna i de amerikanska bibliografierna, och man har icke i Library of Congress bevarat något meddelande om att de förekommit på bokauktioner.

Det vore af intresse att erhålla upplysningar, huruvida förevarande tryckalster måhända finnas annorstädes än i Helsingfors.

[1] Acrelius skildrar flerstädes i sin »Beskrifning» det lutherska prästerskapets kamp mot herrnhutismen.

[2] Tryckningsåret är meddeladt från Library of Congress.

NOTIS OM DEN HERRNHUTSKA KATEKESEN.

Philadelphia 1743.

Af den ofvannämnda Herrnhutska katekesen, som om den ej öfversattes (jfr Bygdén, sp. 836), dock åtminstone sattes och trycktes af Malander på Benjamin Franklins tryckeri i Philadelphia 1743, finnas i Kungliga biblioteket tvenne kompletta och väl bevarade exemplar, af hvilka dock det ena tillhör den Rålambska samlingen. Att den lilla skriften emellertid torde få anses som en stor raritet, därför vittnar redan Acrelius uppgift och kategoriska fyndortsanvisning (a. a., sid. 387): »Af denna Swenska öfwersättningen finnas dock få exemplar i landet för närwarande tid: skal man råka på någon, så är det i Racoon.» Det Rålambska exemplaret är äfven i den af Presidenten G. Rålamb egenhändigt upprättade katalogen märkt RRR, en synnerligen sparsamt förekommande beteckning. Den fullständiga titeln lyder: *En kort catechismus för några Jesu Foersamlingar Utaf then Reformerta Religionen Uti Pennsylvania, som hålla sig til thet Berniska Synodo; Hwilket är Enligit med Lärone uti then Maehriska Kyrkian. Först utgifwen i thet Tyska Språket Af* JOHANNE BECHTEL, *Guds Ords Tienare.* Philadelphia: Tryckt hos Benjamin Franklin, Aohr 1743. 35 s. 12°.

St. Grönfeldt.

JOHAN JACOB JACHESII[1] REGISTER ÖFVER KUNGL. BIBLIOTEKET EFTER SLOTTSBRANDEN

Af

C. M. STENBOCK, Stockholm

PÅ STOCKHOLMS SLOTT rustades till kungabegrafning, då elden plötsligen kom lös den 7 maj 1697 kl. 2 eftermiddagen och 'brändes Slåttet af med 3 croner — jag följer en gammal anteckning[2] — och den öfwermåttan kåstelige nye Kyrkan, undantagandes de Kongl. Collegii rum på lilla båhrgården och Kongl. Slåttscantzeliet'. Inom två timmar var gamla slottet afbrändt. Elden spred sig sedan öfver nybyggnaderna, och vid femtiden på morgonen var äfven den nyss färdigblifna Tessinska slottslängan nedbrunnen, där Kungl. biblioteket var inrymdt.

'Uthi dhen östre flygelen, som hade sin uthsikt uppå ena sidan till stora borggården, och uppå dhen andra åth sjön och Skieppsbryggan, war öfwersta wåningen dhet Kongl. Biblioteket uppsatt uthi een fyrkantig saal, all vmkring medh sine wisse rum och hyllor, som medh blått kläde beklädde wore, såsom och dhess uthan uthsijrad med åthskillige skiöne schilderier och lärde mäns contrefaiter sampt marmor bilder. Uthur dhenna store bibliotekssahlen war en uthgång genom dhen så kallade Gröna Gången, och sedermehra genom dhe dher uthi stället indehlte rum till dhen wästre flygelen, och neder till Slåtskyrkian och borggården, af hwilchen geenwäg uthur sine rum genom Biblioteket K: Carl den XI sig altidh betiänte, när han skulle gå till eller ifrån Rådcammaren. Uthom dhen store saalen wore ändå twenne camrar dher brede widh, alla medh skiöne och wackre böcker uppfyllte[3].'

Räddningsarbetet med biblioteket synes ha skötts af bibliotekarien Jo-

[1] JOHAN JACOB JACHES (JACHESIUS) föddes i Colberg i Pommern, studerade i Wittenberg, där han disputerade 1679, var sedan rektor vid tyska skolan i Stockholm, dessutom sedan 1692 jämte Falck anställd i Kungl. biblioteket, tills denne 'dimitterades'. Jachesii fullmakt som kungl. bibliotekarie är daterad 1/3 1695. Han uppbar för utnämningsåret lönen två gånger, hvarför han pliktfälldes 1698. Synes hafva afsatts 1702 (CELSIUS, *Bibl. Reg. Stockh. Hist.; Holmia litterata,* Riksarkivets Biografica, samt H. WIESELGRENS anteckningar om Kungl. bibliotekets chefer i ett exemplar af Celsius i KB:s handskriftsafdelning).

[2] *Engestr. Saml.* B VIII: 2: 1. (KB.)

[3] GUSTAF RÅLAMB, *Stockholms gamla slott,* aftryckt i *St. Eriks årsbok* 1913 af C. M. STENBOCK efter *Rålamb. Saml.* fol. nr 177 (KB).

han Jacob Jachesius[1] och, om man får tro honom själf[2], af censor librorum Gustaf Peringer Liljeblad. 'En ansenlig quantitet böcker utur alla faculteter ha innom några timars rum innan elden öfwerhanden tagit, blifwit utburne eller genom fönstren uthkastade. Igenom uthkastningen äro en dehl till branden illa stälte och slitne, somblige till bladen skadde och defect wordne, kunnandes lijkwähl de förre af bokbindare förbättras och förnyas[3].'

Man erinrar sig i detta sammanhang den genom fönstret utkastade djäfvulsbibeln, som sedan öfver ett sekel legat i skadadt skick med trasiga pärmar. Då saknades af naturliga skäl tillfälle att ägna en tanke åt något restaureringsarbete, det gällde framför allt att nödtorftigt bärga de mödosamt räddade spillrorna af det nyss förut så stolta biblioteket. Den strax bredvid slottet liggande Nicolaikyrkan fick enligt samtida vittnesbörd hysa det mesta af hvad som kunnat räddas undan lågorna. Sannolikt har äfven hela Kungl. bibliotekets återstående inventarier legat där i något hörn. Allting hade skett i största hast, och ingen synes haft klart för sig, hvad som var räddadt. Ännu bortåt 14 dagar efter branden tror Sparfvenfeldt, att också de af honom utomlands några år förut för dåvarande kronprinsens, sedermera Carl XII, räkning inköpta dyrbarheterna voro bland de af elden härjade, hvaröfver han klagar i ett bref till Leibniz[4].

Emellertid måste ju kyrkan utrymmas och böckerna få ett förvaringsrum. Af det enligt Peringer Liljeblads och Peringskölds intyg till 24,558 tryckalster och 1,386 manuskript uppgående Kungl. biblioteket återstod nu icke mer än att det kunde inrymmas i tvenne rum i gref Liljes hus vid Norrmalm[5], där också hofrätten efter slottsbranden fått en tillfällig fristad. Här lades nu böckerna i högar utan någon ordning, så godt som oåtkomliga för allvarliga syften.

Visserligen fanns en förteckning öfver hela Kungl. biblioteket, prydligt skrifven i 10 volymer, som hade tjänat till inventarielista vid Jachesii tillträde som bibliotekarie efter Falck, undertecknad af M. Palmcrantz, samt Folcher och Jachesius den 28 februari 1695, i hvilken böcker och manuskript voro klassificerade och införda med vederbörliga nummer bredvid boktit-

[1] Enligt Peringer Liljeblads och Johan Peringskölds vittnesbörd 1702 $^{22}/_{12}$ (koncept i Jachesii register) samt Peringer Liljeblads odat. handl., antagligen från 1698 (afskrift i KB i ett interfolieradt exemplar af Celsius med Gjörwells tillägg, där det hänvisas till RA).

[2] Enligt Peringer Liljeblads handling från 1698 (se föregående not).

[3] Liljeblads och Peringskölds berättelse, se noten ofvan.

[4] Se därom: *Bland handskrifter på Kungl. Biblioteket,* anteckningar af C. M. Stenbock i separat ur *Aftonbladet* 1913. Jag begagnar tillfället att rätta ett tryckfel: brefvet till Leibniz är dateradt den 20 maj 1697, ej i mars.

[5] Där nu operan ligger vid Gustaf Adolfs torg.

larna. Men som inga motsvarigheter till numren ännu funnos i böckerna själfva, var man föga betjänt härmed, då det gällde att identifiera de ofvanpå hvarandra hopade volymerna. I de tvenne rummen i grefve Liljes hus saknades hyllor, och den stora trängseln lade hinder i vägen för iordningställandet af de räddade volymerna[1].

Jachesius synes först hafva lagt upp 19 buntar papper[2] med ungefärlig beräkning af hvad som för ändamålet behöfdes; dessa buntar märkte han med A—T och försåg dem med rubriker, hvarvid han gick rätt självständigt till väga i förhållande till den gamla katalogen. Så började arbetet. Bok för bok tog han fram ur högarna, antecknade dem under de lämpligaste rubrikerna och lade dem sedan i nya högar efter 'faculteterna', allt under jämförelse med 1695 års stora inventarium. Till höger om boktitlarna i katalogen antecknades böckernas nummer, som sedan anbragtes i hvarje volym, oftast på små hvita lappar, hvilka fästes på ryggarna; någon gång inskrefvos numren i böckerna själfva, antingen på pärmarnas innersida, på försättsbladet eller första sidan[3].

Att döma af den omständigheten att Jachesius i de flesta fall icke på nytt numrerat böckerna i sitt inventarium i följd, utan endast ditskrifvit de gamla numren, synes det sannolikt, att han senare med ledning af den i hast gjorda förteckningen velat utarbeta katalogen efter andra principer. Sådan den nu var inrättad, kunde ett titeluppslag endast med svårighet hittas. Bevarade realkatalogfragment bekräfta detta antagande, på samma gång de visa, att ett sådant arbete icke var lätt. Det behöfdes en provisorisk numrering, hvarvid systemet gaf sig själft, den tillfälliga ordning inom 'faculteterna', i hvilken Jachesius inregistrerat beståndet. Själf hade han icke hunnit långt i numreringen, då han år 1702 lämnade sin tjänst. Peringer Liljeblad och Peringsköld togo nu itu med den officiella inventeringen, hvarom bl. a. följande skrifvelse till kammarkollegiet af den 22 december bär vittne: 'Inventeringen som begyntes den 6 oct. [1702] hafwa wij mehrendels alla dagar förmiddagen continuerat in till den 19 December, föllliandes det af Bibliothecarien Jaches effter den olyckelige slotzbranden egen-

[1] Fukten var likaledes besvärande. Peringer Liljeblad skrifver därom i sin ofvannämnda handling [1698]: 'Härwijd kan jag ej annat än ödmjukeligast gifwa wijd handen, det torde wara af nöden, att någon wiss person eller flere, förordnades, som en gång hwar månad trädde in uti bemälte Kgl. Bibliothequet, att tillsee det någon skada af watten igenom taket eller fönstreren, eller hwarjehanda händelse ej tillfogades böckerne, som ej lengesedan slijkt å färde war men igenom Bibliothecariens tilkomst blef afwärjadt'.

[2] Först sedermera hopförda till en volym, efter hvad en undersökning af bandet utvisar.

[3] Se min nyss citerade artikelserie i *Aftonbladet* 1913.

händigt opsatte registret, effter hwilket hwar bok i synnerhet framtagen är, samt dess uplägnings åhr och conditioner noga upteknat. Men som hwar facultets böcker ännu liggia uthi högar på gålfwet och inga hyllor inrättade äre, ty hafwa wij måst lemna Bibliotecs wachtmästaren Ericus Malmberg under tijden hwar annan dags råderum till att sökia fram böckerna i ordning effter registret, hwarigenom denna beställning långt utdragen är.'

Därvid har Peringer Liljeblad, kanske därför att han hade prydligare stil, sedan han helt igenom paginerat katalogen, fått införa resterande nummer i den af Jachesius gifna ordningen till vänster om boktitlarna, hvilka nummer han därefter införde i motsvarande volymer. Huruvida klammern omkring det af Jachesius skrifna till den gamla katalogen refererande numret i allmänhet är skrifven af Peringer Liljeblad eller redan af Jachesius förblir oafgjordt, så länge vårt bibliotek ännu icke är i sin helhet genomgånget i afsikt att utröna dess äldsta bestånd. Man törs nämligen icke endast bygga på resultat vunna vid studiet af handskrifterna. Säkert är emellertid, att Jachesius i flere fall skrifvit båda siffrorna tillika med klammern.

En undersökning i detalj af Jachesii register blir oundgänglig, om en gång en sådan kännedom om Kungl. bibliotekets äldsta bestånd af tryckta böcker och handskrifter skall kunna vinnas. Genom en jämförelse mellan Jachesii båda inventarier har man ett medel att bilda sig en föreställning om de gamla kungliga bokskatterna före och efter branden. För kännedomen om Kungl. bibliotekets äldsta historia är nämligen ett studium af det äldre bokbeståndet och särskildt de af Jachesius och Peringer Liljeblad införda inventariemärkena absolut oundgängligt.

Om man går den motsatta vägen och söker efter de i registret angifna volymerna, skall man vid identifieringsarbetet lyckas kanske i de flesta fall, men ingalunda i alla. Under alla tider har det nämligen varit en högst angelägen sak att bevara biblioteket från förfall. Redan Jachesius började rensningsarbetet. På flera ställen antecknar han nämligen bredvid boktitlarna 'zu den untaugl. in den Korb geleget'. Äfven hans realkatalogfragment bära vittne därom. Undan för undan utsöndrades defekterna och ersattes med nya, bättre exemplar, o. s. v. De små oansenliga siffrorna på pärmarna och i böckerna lade ingen märke till. Sedan de upphört att tjäna ett praktiskt ändamål, nämligen såsom hjälpmedel vid inventeringen — redan på 1720-talet hade man icke längre användning för dem — betraktades de snarare som klätter, som gjorde exemplaret osnyggt och ovärdigt Kungl. biblioteket. De gåfvo väl också af detta skäl rent af anledning till att en del böcker aflägsnades ur det gamla bokbeståndet. Och dock lämna de ojäf-

aktiga bevis för sin volyms plats inom det gamla slottsbiblioteket och bidraga därmed jämte andra bevarade proveniensmärken till att rikta vår kännedom om Kungl. bibliotekets äldsta historia, för hvilket ändamål dessa små bidrag kunna blifva desto viktigare, som de dokument och andra handlingar, som röra vårt biblioteks historia denna tid, äro föga talrika.

Här nedan aftryckas rubriker och siffror ur Jachesii register. Det är en foliant ($21{,}5 \times 33$ cm.) med 479 af Peringer Liljeblad numrerade sidor samt 4 tillagda blad, innehållande det förut åberopade inventariebeviset undertecknadt Johan Peringsköld och G. Peringer Liljeblad, Stockholm den 22 december 1702, samt ytterligare några bilagor.

Register, so nach dem klägl. grossen Brande über die geretteten und in grosser Confusion gewesenen bücher eiligst gemacht, aber folgendes in rechten Schick müssen gebracht werden, verfertiget von mihr

Scripsi d. 2 sept. 1698.

Johann. Jacob. Jaches.

A.

Sid. 1. Specification derer auss Königl. Bibliothec bei der grossen Feuersbrunst geretteten bücher, und zwar so sind behalten.
Ex facultate Theologica.
Fol.: 568 (16 strukna); 4°: 121 (2 strukna); 8°: 97 (2 strukna); 12°: 24. Summa 790.

B.

Sid. 45. Specification derer auss Königl. Bibliothec bei der grossen Feuersbrunst geretteten bücher und zwar
II. Sind auss denen Miscellaneis, oder frantzösisch gebundenen behalten
Fol.: 408; 4°: 60; 8°: 11. Summa 479.

C.

Sid. 65. Specification etc.
III. Ex facultate Juridica.
Fol.: 124; 4°: 26; 8°: 18. Summa 168.

D.

Sid. 85. Historici.
Fol.: 75; 4°: 85; 8°: 131; 12°: 27. Summa 318.

E.

Sid. 97. Specification etc.
IV. Ex facultate Medica.
Fol.: 236; 4°: 59; 8°: 127; 12°: 16. Summa 438.

F.

Sid. 121. Specification derer Philologischen und Philosophischen bücher so auss dem brande gerettet sind.
Fol.: 143; 4°: 121; 8°: 324; 12°: 35. Summa 623.

G.

Sid. 145. Specification etc. Ex libris Gyldenclovianis.
Fol.: 360; 4°: 61; 8°: 33. Summa 454, dessutom 4 manuskript.

H.

Sid. 169. Specification etc. Ex Germanicis.
Fol.: 158; 4°: 39; 8°: 9; 12°: 3. Summa 209.

I.

Sid. 193. Specification etc. Von den Schwedischen und Dänischen.
Fol.: 6; 4°: 2. Summa 8.

K.

Sid. 209. Specification der Holländischen bücher etc.
Fol.: 3; 4°: 3. Summa 6.

L.

Sid. 221. Libri Gallici, Italici et Hispanici.
I. Französisch.
Fol.: 20; 4°: 25; 8°: 53; 12°: 14. Summa 112.

II. Aus dem Italienischen.
Fol.: 9; 4°: 41; 8°: 8; 12°: 7. Summa 65.
III. Aus dem Hispanischen.
Fol.: 10.

M.

Sid. 253. Specification derer dedicirten und mit kostbaren und extraordinairen bandn auss der feuersbrunst geretteten bücher.
Fol.: 114 (därtill 4 ms); 4°: 102 (därtill 1 ms). Summa 216.

Sid. 260. Appendix derer Tabellen und Sachen so auss der Königl. Cammarrevision nach dem Brandt in die Königl. Bibliothec eingeliefert worden.
Fol.: 11; 8°: 15; 12°: 2. Summa 28.

N.

Sid. 269. Specification derer auss Königl. Bibliothec bei der grossen Feuersbrunst geretteten grossen Bücher in Regalformat und so mit Figuren sindt.
Item sind specificiret alhie allerhand Tabellen und Landcharten.
Item etliche Fasciculi in Folio et quarto, allerhandt Carmina, Orat[iones], etc.
Summa 53, därtill 2 ms.
Tabellen und Landcharten.
Fol.: 10, minores Tabellae 2 (därtill 1 ms), fasciculi 4. Summa 16.

Sid. 279. Den 27 November A:o 1701 sind von dem wohlgeboren H:r Vice Præsidenten Leijonmarck folgende, meistentheils gewesene, und in die Königl. Bibliothec gehörige bücher, restituiret worden. — 10.
Den 10 jan. 1702 haben Jhre Königl. Maij:t die verwittwete Königen Hedevig Eleonora durch den H:rn Secretarium Gutermuth in die Königl. Bibliothec einlieffern lassen. — 15.

Sid. 280. Bei der letzten Inventirung sind
I. Auss dem Collegio Antiquitatis eingelieffert, und
II nach der inventirung, als übrige gefunden. — 18, samt 1 ms, som dock uppförts bland handskrifterna.

Sid. 281. Von dem wolgeboren Herrn Secretario Lilliebladt sind noch in die Königl. Bibliothec eingelieffert worden folgende, die ihm den 30 Sept. 1699 auss dem Königl. Archivo zugestellt sein. — 6.
Noch sind auff Hohe Königl. Order in die Königl. Bibliothec eingelieffert vier bänder Msc:ta in fol. in sich haltende eine refutation derer von Bellarmino geschriebenen Controversen. — Ytterligare 2 ms.
Igenfordrade och ifrån åtskilliga restituerade (Peringer Liljeblads hand). — 29 samt 2 ms.

Sid. 283. Von denen in dem grossen Korbe gelegenen Defecten, sind folgende zu specificiren nötig erachtet worden. — 32.

Sid. 285. In Quarto selecti et consignati sunt sequuntur. — 61.

Sid. 289. Ex Defectibus.
In octavo. — 23.
Ytterligare. — 44.
(De flesta i denna afdelning äro beskrifna med afseende på konditionen, somliga blifva kasserade och 'zu den untaugl. in den Korb geleget'.)

Sid. 297. Index manuscriptorum ab igne servatorum. Fol.: 239.
(Siffran slutar med 291. Om man räknar verk, ej volymer, fråndrager af misstag instuckna tryck, af andra skäl afförda nummer etc., så fås ofvannämnda siffra. Här inträffar det, att för flera manuskript icke någon titel finnes uppgifven utan endast gamla numret och det nytilldelade. Titlarna ha sedan i flera fall ifyllts af Henrik Brenner. Efter slottsbranden hade i villervallan kommit med Kungl. bibliotekets volymer några nummer tillhöriga Antikvitetsarkivet. Dessa ha upptagits i registret, men redan af Jachesius afförts. De ha naturligtvis ej medräknats, då de ju icke förr än nära 100 år efteråt införlifvades med Kungl. biblioteket.)
4°: 30, 8°: 14, 12°: 2. Summa med ofvannämnda folianterna 285.

Sid. 315. Die Bücher so deswegen nicht können in diesem Catalogum geschrieben werden, weil man nicht versichert gewesen ob sie in die Königl. Bibliothec gehören, stehen besonders auffgeschrieben, und können nun nach belieben, hieher geschrieben werden, weil sie bei der letzten Inventirung durchgesehn, und alss præsentes notiert worden.

Und sind nach der Zahl:
Folianten, neun stücke.
Quarten, vierzehn stücke.
Octaven, ein und fünffzig stücke.
Duodecen, neun zehn stücke.

P.

Sid. 346. Politici in folio, quarto, octavo etc. Specification etc.

Fol.: 40; 4°: 222; 8°: 221; 12°: 84. Summa 567.

Q.

Sid. 374. Specification derer Englischen.

Fol.: 28; 4°: 25. Summa 53.

R.

Sid. 394. Mathematici etc. Specification etc.

Fol.: 174; 4°: 300; 8°: 168; 12°: 28. Summa 670.

S.

Sid. 430. Specification derer auss dem Brande geretteten Hungarischen Böhmischen, Polnischen, Russischen, etc. bücher, so bei der hölzernen Thüren im gange gestanden.

Fol.: 22; 4°: 22; 8°: 7. Summa 51.

T.

Sid. 446. (I öfre högra hörnet med Jachesii hand:) Finis catalogorum a me consignatorum manu mea.

Swenska och Danska etc. böcker, som uti Hans Kongl. Mayts Schaap stått.

Fol.: 23 (därtill 3 ms); 4°: 98 (därtill 3 ms); 8°: 177 (därtill 3 ms); 12°: 75. Summa 373.

(Inbegripen är en lista 'effterföljande Swenska böcker fans icke uthi Kongl. Mayts twenne Skåp uthan war ibland dhe andra uthom skåpen'.)

Sid. 473. Noch sind in Königl. Maijts Schapff gewesen, an lateinischer büchern, uppräknas 4 nummer.

P. L. antecknar: Sedermehra uthur def. sökte och tillsammans bundne in 4to oct° och 12° 19 st. oinbundne och mest def:t, deribland 3 Msc in 4to.

Sid. 478. Specification på effterfölliande Pertzedlar, som wijd den olyckel. Wådelden, på kongl. Slottet, uthur Kongl. Bibliothequet kombne och i behåll äre.

En alldeles exakt siffra på de räddade böckerna och manuskripten är ytterligt svår att få, bland annat på grund af strykningar, öfverföringar, dubbelnumreringar samt anmärkta tillkomster och förluster efter branden. Peringer Liljeblad och Peringsköld angifva i sin inventeringsberättelse '6286 böcker hvaribland 283 manuskript', alltså 6,003 tryck. Enligt den ofvan förda beräkningen, som dock på angifna grunder icke gör anspråk på exakthet, var tryckalstrens antal efter branden 6,068. Likaså torde handskrifternas antal belöpa sig till 317 och icke till 283, som inventariet uppgifver; Peringer Liljeblad och Peringsköld synas bland annat icke hafva medräknat 32 bland trycken instuckna handskrifter.

Med ledning af de ofvan nämnda inventariemärkena och den här beskrifna katalogen skulle Kungl. bibliotekets äldsta bestånd kunna på papperet rekonstrueras. Att ett sådant arbete vore af den största betydelse för kännedomen om Kungl. bibliotekets äldsta historia, behöfver här icke ytterligare understrykas.

TILLÄGG.

Vidstående faksimil af en handskriftsrygg visar prof på de i uppsatsen omnämnda märkena jämte andra signaturer i Kungl. biblioteket, tillsammans utgörande ett exempel på de väsentligaste system, som användts inom Kungl. biblioteket för handskrifternas signering. Förklaringen af siffrorna torde lämpligast ske genom hänvisning till motsvarande kataloger.

Den rygg som valts tillhör en papperscodex in folio skrifven af en och samma hand. Terminus a quo är XV kal. Novembr. LI (1451) och terminus ad quem 1466. Det senare

årtalet återfinnes i pärmen: Liber magistri Mathei de brawnsbergk anno 1466. Jesuitkollegiets bibliotek i Braunsberg togs som bekant 1626 af Gustaf II Adolf och skänktes till Upsala universitet. Den 19 nov. 1648 öfverflyttades 32 handskrifter (ett 50-tal volymer) från Universitetsbiblioteket till Kungl. biblioteket enligt ett af Joh. Freinshemius nämnda dag utfärdadt kvitto.

I denna förteckning,[1] till hvilken jag hoppas återkomma i annat sammanhang, läses: Lactantius et Francis Petrarcha de Remedijs etc.[2]

De ifrågavarande katalogerna äro:

1. Det stora inventarieregistret som, påbörjadt 1692, tjänade till ledning vid Jachesii öfvertagande af Kungl. biblioteket efter Falck, dat. 1695. Bd 10 upptager bortåt 1,400 handskrifter.

   Signeringssystem: Numreringen inom de olika formaten; endast numren antecknade i volymerna, dock ej förr än efter branden.

   Exempel: 32. Lanctantius (!), it. Fransiscus Petarcha (!) de remediis utriusque fortunae. Item: Seneca de iisdem in Charta. *Beteckning:* (32).

2. Jachesii register efter slottsbranden, dat. 1698. Utom andra afdelningar kommer särskildt afdelningen O i fråga. Upptager omkring 300 handskrifter.

   Signeringssystem: Nummer inom de olika formaten; endast numren antecknade å volymerna.

   Exempel: 65. Lactantius . . . 32.[3] *Beteckning:* 65.

3. 1734 års katalog öfver Kungl. bibliotekets handskrifter. Upptager omkring 340 handskrifter.

   Signeringssyst.: Sparfvenfeldska fonden främst, åtföljd af 5 ämnesgrupper, numrering inom grupper och format. Endast nummer antecknade å volymerna.

   Exempel: Theol. in fol. 22. Lactantius. Item Franciscus Petrarcha de remediis utriusque fortunae item Seneca de remediis fortunae. *Beteckning:* 22.

Handskriftsrygg (förminskad) utvisande de olika signeringssystem, som begagnats för Kungl. bibliotekets handskriftsbestånd.

4. Katalog öfver Kungl. bibliotekets manuskript upprättad af Lorenzo Hammarsköld. Ofullbordad, upptager endast omkring 200 handskrifter.

   Signeringssystem: Icke rubricerad ämnesfördelning. Handskrifterna insatta i skåpen 30 och 31 efter rader och ordningsnummer i afdelningen e.

   Exempel: Trettionde skåpet, tredje raden 9: Lactantii opera etc. Cod. Chart., fol. 311 in fol. (åtföljd af en något öfver en foliosida lång beskrifning). *Beteckning:* e 30. 3. / 9.

5. Nu gällande lappkatalog, påbörjad på 1840-talet af G. O. Hyltén-Cavallius.

   System: Genomförd ämnesfördelning. *Beteckning:* Se den tryckta lappen på vidstående faksimil.

[1] Tryckt hos Cl. Annerstedt, *Upsala Universitetsbiblioteks historia intill år 1702,* s. 80—82.

[2] I Drottning Kristinas katalog sid. 8 återfinnes handskriften under liknande titel med tillägget Charta Ms.

[3] Hänvisar till numret före branden.

OM DE ÆLDSTE UDGAVER AF LUDVIG HOLBERGS »PEDER PAARS»

Af

CARL S. PETERSEN, København

I.

DE BIBLIOGRAFISKE UNDERSØGELSER, som afdøde Overbibliotekar ved det Kgl. Bibliotek i København CHR. BRUUN 1862 udgav under Titlen *Ludvig Holbergs Peder Paars. Et Afsnit af en Holberg-Bibliographi*, er fremgaaet af et omhyggeligt sammenlignende Studium af de forskellige Tryk og overgaar langt de tidligere Behandlinger af dette Æmne, men for et Hovedpunkts Vedkommende: Fastsættelsen af editio princeps har det dog tydeligt nok mindre været Sammenligningen end en pietetsfuld Hensyntagen til en saakaldt »Tradition», som er blevet endeligt bestemmende. Som det fremgaar af Bruuns Udtalelser anf. Skr. Side 3 Linje 4 ff. og Side 5 Linje 12 f. sammenholdt med Side 6 Linje 8 ff., stillede han sig imidlertid selv saa temmelig aabenlyst tvivlende overfor sit Resultats Rigtighed; det blev ogsaa strax modsagt af Anmælderen i »Fædrelandet» for $^{21}/_{6}$ 1862 og senere af Liebenberg, der oprindelig havde hyldet samme Anskuelse, afgjort opgivet omend uden nærmere Motivering (se hans Udgave 1879 Side X—XI). Men dog er det dette Bruuns Resultat, som gaar igen i det af Th. Ruschke udarbejdede 4:de Bind af *Bibliotheca Danica* (Sp. 229) og de særlige Holbergbibliografier som *Sorø Akademis* fra 1872 og *Det Deichmannske Biblioteks* fra 1906, ligesom det er det, Samlerne følger og Opstillingen i Bibliotekerne er foretaget og foretages efter. Der synes saaledes at være Anledning til at tage Sagen op til en fornyet Undersøgelse.

Som man lige siden Kvartudgaven 1772 har været paa det rene med, foreligger »Peder Paars» i to autentiske Redaktioner: én »*trykt i dette Aar*» omfattende tre særskilt trykte og særskilt udkomne Bøger og én »*trykt Aar 1720*» indeholdende de samme tre Bøger i en noget omarbejdet og paa forskellig Vis øget Text med Tillæg af en helt ny Bog (den fjerde) og forsynet med Illustrationer. Men ved Siden heraf existerer tre Eftertryk, alle »*trykte i dette Aar*»: det første fremkommet før den 2den autentiske Udgave, hvilket fremgaar dels af, at det kun omfatter de tre oprindelige

Bøger og mangler Illustrationerne, dels af at Holberg kalder 2den autentiske Udgave for »den 3die edition, saasom dermed er beregnet det daarlige Bogtryckerens Oplag, hvor af ere saalte fleere Exemplarier end af mit eget»; det andet og det tredje Eftertryk derimod, der for de tre første Bøger ligesom 1ste Eftertryk følger 1ste autentiske Udgaves Text, er fremkommet efter 2den autentiske Udgave, da de indeholder dennes fjerde Bog og Illustrationer.

Medens Bruun nu utvivlsomt fuldkomment rigtigt har set, hvor mange Eftertryk der har været, og hvilket af dem der er det 2det, hvilket det 3dje, er hans Bestemmelse af Forholdet mellem Original og 1ste Eftertryk for 2den og 3dje Bogs Vedkommende forkert, idet hvad han antager for Eftertryk, i Virkeligheden er Original, og omvendt.

At det forholder sig saaledes, fremgaar af følgende:

2den Bog.

1. Det Tryk, Bruun betegner som Original, har Side B 5ᵛ Linje 12—17:

Hvis slig en Dievel kom fra Findland til Paris/
Og giorde Folket der saa konstig og saa viis.
Hvad det da giorde først/ jeg skulde næsten giætte/
Ey døe af Hunger for at skabe Vejr og Vind/
At giøre sig til Ulf/ ney det var ey saa blind.

men efter Linjen Hvad det da giorde først/ jeg skulde næsten giætte/ staar i det formodede Eftertryk (Side C 5ᵛ Linje 17): Det vilde Alchymie paa bedre Fødder sætte/ og samme Linje findes i samme Form (kun at Alchymie er Fraktur) og samme Sammenhæng i 2den autentiske Udgave (Side 137 Linje 13). Da det nu staar uigendriveligt fast, at 1ste Eftertryk er fremkommet før 2den autentiske Udgave, saa at den Mulighed, at en manglende Verslinje kunde være hentet derfra, er ganske udelukket, er altsaa det Tryk, der har den af Rim og Mening nødvendigt betingede Linje, Original, og det, der ikke har den, Eftertryk.

2. Det Tryk, Bruun holder for at være Original, har denne Titel:

Den berømmelige | Peder Paarses | Histories | Anden Bog/ | Med samme Just Justesens | Anmerkninger/ || Trykt kort efter den Første Part.

men i det formodede Eftertryk staar efter Ordet Anmerkninger/ i ny Linje Og en | Apologetisk Fortale. — uagtet der slet ikke er nogen Fortale. Da det er umuligt at begribe, at en Bogtrykker skulde finde paa at tilføje disse Ord,

naar der ingen Fortale var, medens der ikke er noget særligt mærkværdigt i, at han kan have glemt at omtrykke Titelbladet, hvis en oprindelig Fortale er blevet taget ud, før Bogen blev hæftet og udkom, — og i saa Fald er det ganske i sin Orden, at en Eftertrykker sletter disse Ord — maa det Tryk, der har Bemærkningen om Fortalen, være Original, og det, som ikke har den, Eftertryk.

3. Det Tryk, som har Ordene Og en Apologetisk Fortale paa sit Titelblad, har sit første Ark signeret B, saaledes at Bladet, der følger umiddelbart efter Titelbladet, er paatrykt B 2; det andet Ark er signeret C o. s. fr. Men det Tryk, der mangler Bemærkningen om Fortalen, har følgerigtigt sit første Ark signeret A (A 2 paa første Blad efter Titelbladet), sit andet Ark signeret B, sit tredje C o. s. fr. — ikke desmindre bærer 5te Blad i Ark A Signaturen B 5 i Stedet for A 5. Undersøger man nu de to Tryk nærmere, viser det sig, at i det, som ingen Bemærkning har om nogen Fortale, udgør Titelbladet en Del af 1ste Ark, idet det er trykt sammen med Blad A 8, men i det, som paaberaaber sig den nu ikke tilstedeværende Fortale, er Titelbladet ikke sammenhængende med det 8de Blad i 1ste Ark (B 8); B 2 er trykt sammen med B 7, B 3 med B 6, B 4 med B 5, men Titelblad og B 8 er hver for sig tilklæbede, og hvad mere er, Kanten af B 8 mod Ryggen viser, at dette Blad er skaaret fra et Blad, som det engang har hængt sammen med. Men da et B 8 ikke kan hænge sammen med et Titelblad og heller ikke gør det i dette Tilfælde, hvilket andet Blad kan da dette B 8 have hængt sammen med end med det nu ikke existerende B 1, og hvad andet kan have staaet paa det nu manglende B 1 og hele det forudgaaende nu manglende Ark A end den Fortale, som i Følge Titelbladet findes i Bogen, men dog ikke er der? Altsaa er det Tryk, hvis 1ste Ark er signeret B, Original og det, hvis 1ste Ark har Signaturen A, Eftertryk.

Det er saaledes ad tre forskellige Veje bevist, at hvad Bruun antager for Eftertryk, er Original, og omvendt. Det er tillige godtgjort, at der har existeret en apologetisk Fortale til 2den Bog, som har været trykt men er blevet udskudt, før Bogen udkom, uden at dog Titelbladet blev trykt om. Hvorfor den ikke har faaet Lov til at komme med, kan der intet siges om, men der kan fremsættes en Formodning om, hvor den sandsynligt er blevet af.

Den 3dje Bog af den første autentiske Udgave indledes med en dobbelt Fortale, nemlig en Henvendelse fra »Hans Michelsen» til Københavns Indvaanere og en Betænkning af »Just Justesen» over Peder Paarses Historie. Denne Betænkning er, som den ogsaa selv betegner sig i en af sine første

Linjer, en Apologi for Digtet mod de Mistydninger og Angreb, det har været Genstand for, men der er det mærkelige ved den, at de Steder, der hentydes til, alle findes i 1ste Bog og ikke et eneste i 2den. Det synes at ligge nær at forklare dette saaledes, at enten har 2den Bog ikke vakt nogen Uvilje og altsaa ikke behøvet noget Forsvar, eller at Betænkningen er skrevet før 2den Bog udkom ɔ: som en Indledning til den. Den første Slutning kan imidlertid ikke drages, ti den 2den autentiske Redaktion, der som Fortale optager Apologien foran i 1ste Udgaves 3dje Bog, saa langt den gaar, med nogle hist og her i Texten yderligere indføjede Klassiker-citater, har (Bl.)( )(5v) som en ny Slutning faaet tilsat et Forsvar for de »ublueligheder», som efter nogles Mening findes i Digtet, men disse »ubluelig-heder» forekommer netop i 2den Bog og hverken i 1ste eller 3dje.

Antager man da altsaa, at Fortalen foran 3dje Bog har optaget den nu forsvundne men engang existerende Fortale til 2den Bog i sig, paa samme Maade som 2den autentiske Udgave optager 3dje Bogs Fortale, maa man imidlertid ogsaa antage, at den ved at gaa over i 3dje Bog er blevet udvidet, ti i det Omfang, den der optræder, har den ikke kunnet rummes paa den Plads, der nu staar in blanco foran 2den Bog. »Just Justesens» Betænkning foran 3dje Bog udgør nemlig 21 Sider, men foran 𝔅 2 i 2den Bog er der kun Plads til 18 Sider. Indeholder da Fortalen, som den nu er, noget, der kunde pege paa en Udvidelse? Læser man den igennem, vil man se, at den er ganske fast disponeret, og at Dispositionen følges ret sikkert uden Digressioner, indtil der nederst paa 17de Side begynder et Afsnit med Ordene »Ja til Slutning», hvilket Afsnit fortsættes et Stykke over paa 18de Side; derefter kommer et Afsnit om Autors Person, som ikke er forberedt i det foregaaende, dernæst ét indledet med Ordene »At komme til dette Verk igien» og endelig ét, det sidste, begyndende med »At viise endelig med et Ord». Antager man disse tre Afsnit for tilføjede til den oprindelige Fortale ved dennes Indlemmelse i 3dje Bog, vil som det ses det forudgaaende kunne finde Plads paa de 18 nu manglende Sider foran 2den Bog. At disse tre Stykker i hvert Fald ikke kan have staaet dèr, synes sikkert, ti i Stykket om Autors Person tales om »de mange brave Folk, der have fundet Smag udi de forrige Bøger», og i Stykket »At komme til dette Verk igien» siges Forfatteren med stor Flid at have undgaaet at overskride de rette Grænser »saa vel udi den første Part, som i de andre».

Man tør da maaske mene, at den forsvundne apologetiske Fortale foran 2den Bog er bevaret i Just Justesens Betænkning foran 3dje Bog.

3dje Bog.

At ogsaa for 3dje Bogs Vedkommende de to Tryk maa byttes om, saa at det formodede Eftertryk bliver Original — og omvendt, ses af følgende:

1. Det Tryk, Bruun holder for Original, fortæller Bl. B 5^r Linje 7—8 om Gunild og hendes Kat:

Hun udi Floden laa/ sig selv ej hielpe kunde/
Han seent blev ved at staa ved Floden sterk at grunde/

men i det formodede Eftertryk staar (Bl. B 5^v Linje 22) ikke seent blev ved **men** seen blef **(ɔ: blev set), og det samme har 2den autentiske Udgave (S. 195 Linje 19) samt 2det (og 3dje) Eftertryk. Det er ikke let at forstaa èn Rettelse fra** seent blev ved **til den gamle, i det 18de Aarh. i hvert Fald sjældent forekommende Fælleskønsform af Participiet »seet»** (seen blef), **hvorimod det er overmaade let at begribe, at en Eftertrykker, der ikke har fattet, at der i** seen **forelaa et Participium rettende sig i Køn efter Subjektet (om dette Fænomen se Falk og Torps Syntax § 101), har følt sig opfordret til at »forbedre» Texten efter hvad han mente der burde staa. Altsaa maa det Tryk, der har den sjældne men fuldkomment forsvarlige Form, være Original og det, som »forbedrer» og derved ændrer et sprogrigtigt Udtryk til et mindre sprogrigtigt, være Eftertryk.**

2. Det Tryk, som har Vendingen seent blev ved, **har Bl. B 6^r Linje 22—23, hvor der fortælles, at Nille »brød ud i bitter Graad At strax den heele Seng i Øjeblik blef vaad»:**

Det er forunderligt/ hvor saadan Ild er inde/
At see saa megen Graad der strømmeviis at rinde.

men det Tryk, som har seen blef, **har (Bl. B 7^v Linje 6) i Stedet for** der **Ordet** ret, **og det samme har 2den autentiske Udgave (Side 199 Linje 8) samt 2det (og 3dje) Eftertryk. Da begge Læsemaader giver Mening, og begge ligger forud for 2den autentiske Udgave, maa Overensstemmelse med denne være afgørende for, hvilken af dem der skal betragtes som Forfatterens og hvilken der er en Sætterændring, og altsaa er det Originalen, der stemmer med Udgaven 1720, og det Eftertrykket, som ikke stemmer med den.**

3. Det Tryk, som i Følge ovenstaaende maa antages at være Original, fortsætter (Bl. 7^v Linje 7—11) Skildringen af Nilles Tilstand saaledes:

Man skulde tænke/ at den største Ildebrand
Udslukkes skulde af saa megen hyppig Vand.
Men Elskovs heede Brand med Ild man ej kand slukke/
Neptunus selv sig maa for en Cupido bukke/

hvor i 3dje Linje Ordet Vld aabenbart er en Lapsus for Vand, saaledes som enhver Læser af det foregaaende og efterfølgende ved lidt Eftertanke selv kan se. Det Tryk, som efter den hidtil givne Udvikling maa anses for Eftertryk, men som Bruun holder for Original, har (Bl. B 6v Linje 1) vand, og Vand staar ogsaa Side 199 Linje 11 i 2den autentiske Udgave, medens 2det (og 3dje) Eftertryk har Vld. Da Rettelsen imidlertid ligger lige for, og det er vanskeligere at forklare sig Vld som en Sættervildelse end som en Lapsus af den ogsaa ellers særdeles skødesløse Forfatter (se Udgiverens Fortale til Ludvig Holbergs Samlede Skrifter 1ste Bind Side VI—VIII), er Overensstemmelse mellem det formodede Eftertryk og 2den autentiske Udgave paa dette Punkt næppe i Stand til at omstøde de ovenfor under 1. og 2. fremsatte Betragtninger.

4. At det virkelig er Originalen, der i nys nævnte Tilfælde har det forkerte, og Eftertrykket, som har det rigtige, fremgaar formentlig ydermere af 2det Eftertryks Forhold til de to Tryk, der er ældre end 2den autentiske Udgave. Medens nemlig 1ste Eftertryk af 1ste Bog følger Originalen Side for Side i ganske det samme typografiske Udstyr, saa at man kun ved et nærmere Studium kan kende Forskel paa dem, er dette ikke Tilfældet for 2den og 3dje Bogs Vedkommende.

Forskellen mellem Original og 1ste Eftertryk af 2den Bog bestaar bl. a. i følgende ved første Øjekast synlige Karakteristika: Eftertrykket er trykt med meget større Skrift, det udelader af Titelbladet Bemærkningen om Tilstedeværelsen af en apologetisk Fortale, det ændrer Signaturen, og det betegner Anmærkningerne under Texten ved Bogstaver, medens Originalen betegner dem ved fortløbende Tal — i Modsætning til hvad Tilfældet vilde være ved 1ste Bog, vilde en Køber, der saa de to Tryk Side om Side, saaledes strax være klar over, at de ikke var identiske. Bogtrykkeren, der har trykt 2det Eftertryk, har da ogsaa været paa det rene med, hvad der for 2den Bogs Vedkommende var den »rigtige Peder Paars«: medens han ved 1ste Bog har taget Fejl og optrykt 1ste Eftertryks og ikke Originalens Text, gaar han her ganske uden om det alt existerende Eftertryk og direkte til Originalen, idet han søger at gøre sit Eftertryk saa ligt med denne som muligt; uagtet heller ikke han har den apologetiske Fortale, har han dog Bemærkningen derom paa sit Titelblad; han begynder Textens første Blad med Signaturen B 2, og han betegner Anmærkningerne ved fortløbende Tal; at han ogsaa har det i 1ste Eftertryk manglende Vers, er da selvfølgeligt.

For 3dje Bogs Vedkommende er den iøjnefaldende ydre Forskel mellem de to Tryk, der er ældre end 2den autentiske Udgave, den, at det

Tryk, som har Textejendommelighederne seen blef, ret strømmeviis og Ild, lader sit Titelblad være udenfor Signaturen og har »Hans Michelsens« Henvendelse begyndende øverst paa Bl. A^r, »Just Justesens« Betænkning øverst paa Bl. A 2^v og Digtets Text øverst paa Bl. B 5^r, medens det Tryk, som har Ejendommelighederne seent blev ved, der strømmeviis og vand, lader sit Titelblad indgaa i Signaturen, begynder »Hans Michelsens« Henvendelse bag paa Titelbladet, »Just Justesens« Betænkning midt paa Bl. A 2^v, Digtets Texts øverst paa Bl. B 4^v og paa sin rene Textside har 34 à 36 Linjer, medens det andet Tryk kun har 31 Linjer, hvoraf Følgen er, at de to Tryk ikke følges ad Side for Side, saaledes som Tilfældet paa én Side nær i 2den Bog var ved Trykkene af de to første Bøger. Den Bogtrykker, som har trykt 2det Eftertryk, og som for 2den Bogs Vedkommende trykte direkte efter Originalen med Forbigaaelse af det 1ste Eftertryk, har her valgt Trykket med seen blef, ret strømmeviis, Ild, de 31 Linjer o. s. v. og nøje fulgt det Side for Side med dets anførte ydre og indre Ejendommeligheder. Hvorfor skulde han gøre det, hvis det ikke var, fordi det var Originalen og ikke Eftertrykket?

Men vil man ikke lade denne Slutning gælde og alligevel mene, at Bogtrykkeren dog kunde have grebet fejl og valgt Eftertrykket, maa man, da det med to saa ejendommelige Læsemaader som seen blef og ret strømmeviis stemmer overens med 2den autentiske Udgave, enten antage, at Holberg, der faktisk for 1ste og 2den Bogs Vedkommende har sendt Originalen og ikke Eftertrykket i Trykkeriet som Manuskript for sin 2den Udgave, ved 3dje Bog har sendt Eftertrykket, eller ogsaa, at han har rettet sin første Original efter Eftertrykket. Men da ingen af disse Slutninger i mindste Maade er antagelig, staar de fremsatte Ræsonnementer fast, og altsaa er det Tryk, Bruun anser for Eftertryk, Original og det, han tager for Original, Eftertryk.

Naar Bruun, der for 2den Bogs Vedkommende selv har fremdraget nogle af de Præmisser, efter hvilke en Konklusion her er draget, alligevel ikke har draget Konklusionen, skyldes dette som nævnt hans Respekt for »Traditionen«. Denne har altsaa ogsaa i dette Tilfælde vist sig at have netop saa megen Værd, som »Traditioner« plejer at have. Den er nu i hvert Fald ikke meget gammel, idet den ikke kan føres længere tilbage end til den store Bogelsker og Bogsamler Gehejmeraad Bolle Luxdorph († 1788), der mente at eje to Exemplarer af ældste originale Udgave af »Peder Paars«. Disse findes nu i det Kgl. Bibliotek i København; det ene indeholder kun 1ste Bog, det andet 1ste—3dje Bog. Sammenholder man de

to Exemplarer, ser man, at det ene Exemplar af 1ste Bog er et andet Tryk end det andet Exemplar — de kan altsaa ikke begge være Originaler, ikke desmindre har de begge i Luxdorphs Katalog Antegnelsen »ægte Udgave». »Traditionen» beror da aabenbart paa et ikke altfor omhyggeligt Skøn af Luxdorph, men dette blev raadende i den under hans Medvirken 1772 fremkomne berømmelige Kvartudgave, om hvilken Bruun med fuld Ret siger, at den gør Epoke i hele Holberg-Litteraturen, og dens Autoritet var saa stor, at dens Syn paa Sagen uden videre blev godtaget af Molbech-Boye 1823 og Liebenberg 1855. Og saaledes blev det en »Tradition».

Det bør altsaa ikke være denne, som betinger Bestemmelsen af Originaltrykket for 1ste Bogs Vedkommende. Mere vejer det, at det Tryk, som stadig (ogsaa af Bruun) har været antaget derfor, er det samme Tryk, som Grev Chr. Rantzau den 22. Febr. 1720 sendte Rektor Chr. Falster i Ribe med Ønsket om, at »dend for HE[r] Rector maa have Gratiam Novitatis», men afgørende synes det at maatte være, at der Side 21 Linje 21—22 i dette Tryk staar

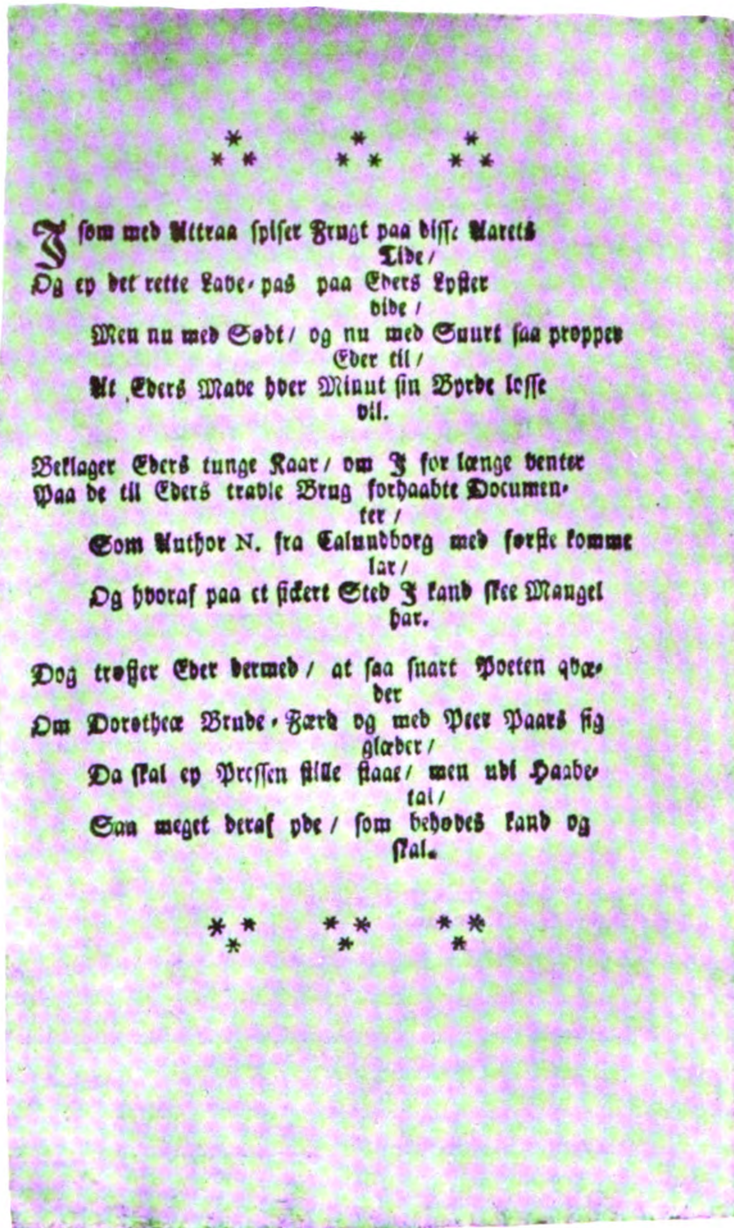
Handt raabte overlydt: Det vist en Engel var/
Som i Beskyttelse os alle taget for.

medens alle de andre Tryk i Stedet for for har det eneste mulige har. Ti en Fejl for for har kan kun tænkes opstaaet ved tankeløs Fejllæsning af et Manuskript, hvor et gotisk skrevet ha kan forvexles med et gotisk skrevet fo, men den kan ikke tænkes fremkommet af et trykt har, der rimer paa forudgaaende var — altsaa maa for være det primære og det Tryk, der ene har det, Originalen.

II.

Der er i det foregaaende i Argumentationen intet Hensyn taget til de forskellige Tryks typografiske Udstyr; baade Typer, Friser, Røskener og Cul de Lampe'r gaar nemlig igen hos saa godt som hver eneste af Datidens Københavnske Bogtrykkere, og der kan saaledes ikke sluttes noget ud derfra. Det kan altsaa heller ikke føre paa Sporet efter de for alle de gamle Tryks Vedkommende unavngivne Bogtrykkere; for om muligt at finde dem maa man gaa andre Veje.

Medens det af Bruun er vist, at det er Datidens driftigste Bogtrykker Joachim Wielandt, som har trykt det 2det Eftertryk, kan den Antagelse, som vistnok Werlauff først har fremsat (Antegnelser til Holbergs Lystspil I, 1838, S. 312) og som Bruun gentager efter ham, at det skulde være den ved Holbergs satiriske Dedikation til Komediernes 3dje Tome

*** *** ***

I som med Attraa spiser Frugt paa disse Aarets Tide /
Og ey det rette Lave-pas paa Eders Lyster bide /
Men nu med Sødt / og nu med Suurt saa propper Eder til /
At Eders Mave hver Minut sin Byrde lesse vil.

Beklager Eders tunge Kaar / om I for længe venter
Paa de till Eders travle Brug forhaabte Documenter /
Som Author N. fra Calundborg med forste komme lar /
Og hvoraf paa et sickert Sted I kand see Mangel har.

Dog trøster Eder dermed / at saa snart Poeten qvæder
Om Dorotheæ Brude-Færd og med Peer Paars sig glæder /
Da skal ey Pressen stille staae / men udi Haabetal /
Saa meget deraf yde / som behoves kand og skal.

*** *** ***

SMÆDEDIGT MOD »PEDER PAARS».

Efter det eneste bevarede Exemplar i Det Kgl. Norske Videnskabernes Selskabs Bibliotek i Trondhjem.

udødeliggjorte Bogtrykker P. J. Phœnixberg, der har trykt 1ste autentiske Udgave, ikke være rigtig, og det af følgende Grunde:

1. I »Hans Michelsens» Fortale foran i 2den autentiske Udgave siger Holberg: »Her haver I den 3die edition af Peder Paarses Historie. Jeg kalder det den 3die edition, saasom dermed er beregnet det daarlige Bogtryckerens Oplag, hvor af ere saalte fleere Exemplarier end af mit eget». Heraf fremgaar, at det er samme Bogtrykker, der har trykt Originalen og 1ste Eftertryk.

2. I »Hans Michelsens» Fortale foran de 1722 udkomne »Skiemte-Digte» siger Holberg under Henblik til en fremkommen Kritik: »Den gode Mand, der trykker de lærde Aviser, meener, at jeg skriver for at fortiene Penge, men jeg kand forsikre ham og alle, der ere af de Tancker, at han ved deres Eftertrykning har fortient meere derved end jeg, og at min egen Profit derved er saa ringe, at den ikke svarer til den tiende Deel af Arbeidet; Thi jeg vil heller skrive en stoor Foliant broderet med Citationer, end en Peder Paars igien». Da det var Joachim Wielandt, som trykte »de lærde Aviser», og da der paa det Tidspunkt (1722) ikke er andre Skrifter af Holberg, som er blevet eftertrykte, end »Peder Paars» — vel at mærke 1ste autentiske Udgave, ti 2den autentiske Udgave er i sin Helhed aldrig blevet eftertrykt — er det altsaa Wielandt, som er Eftertrykkeren og altsaa ogsaa ham, som har trykt Originalen.

3. At Holbergs Ord i 1722 sigter til 1ste Eftertryk og ikke til 2det, fremgaar af den skæmtsomme Kommentar, hvormed han i Fortalen til sin 2den autentiske Udgave ledsager sit Optryk af et mod »Peder Paars», som det ses ved at sammenholde det med 3dje Bogs sidste Linjer, efter denne fremkommet Smædedigt. Dette, der her gengives i Facsimile (S. 60) efter det eneste bevarede Exemplar i det Kgl. Norske Videnskabernes Selskabs Bibliotek i Trondhjem, opfordrer utvetydigt Læsere af Holbergs Digt til at gøre Anvendelse af det paa et vist Sted. I den Anledning bemærker Holberg, at »Autor» gør sig selv til »en a - - visk Trycker» (»a - - visk» = »Arsvisk»; »Ars» betyder for at skrive »Holbergsk»: »R**», »Arsvisk Trycker» altsaa »R**-papirtrykker»),[1] og finder det underligt, »at en lover at anvende Arbejd og Bekostning paa at forsyne Folck med Skrifter til et vis bruug». Heraf fremgaar det, at den, der har trykt — og efter Holbergs Mening ogsaa for-

[1] Ordet »Arsvisk» var almindeligt paa den Tid, se Kalkars Ordbog. I et satirisk Digt fra 1733 hedder det (Kirkehist. Saml. 3. R. III 815) om en Bog, at

mange skal den gjerne til
En Arts-Visk ville kjøbe.

fattet — Smædedigtet, er den samme som den, der har trykt »Peder Paars«. Men da det er givet, at det er Wielandt, som har trykt »Peder Paars«, og da paa det Tidspunkt, Holberg skrev Fortalen til 2den autentiske Udgave, 2det Eftertryk faktisk ikke existerede, er det altsaa, siden det er en og samme Bogtrykker som har trykt og eftertrykt Digtet, afgjort, at det er Wielandt, der har trykt 1ste Eftertryk.

4. At det ogsaa er ham, som har trykt 2det Eftertryk, har som nævnt allerede Bruun sagt. Det fremgaar af, at det 3dje Eftertryk, som Bogtrykker A. H. Godicke efter at have tilforhandlet sig »Peder Paars« af Wielandts Enke $^5/_1$ 1752 fik Privilegium paa at trykke, er trykt paa Grundlag af 2det Eftertryk, hvilket ses af, at det har de for dette særlige og karakteristiske Fejl og i 3dje Bog Bl. A 4^v Linje 25 »forbedrer« Trykfejlen Lutin for Lutrin (Boileaus Lutrin) til Latin.

Det er saaledes bevist, at det er Joachim Wielandt (og ikke Phœnixberg), som har trykt 1ste autentiske Udgave af »Peder Paars« og de to første Eftertryk. 2den Bog af Originalen er trykt med en lidt mindre Type end 1ste og 3dje, men disse to er trykt med samme Type; Udstyrelsen med Friser, Røskener og Cul de Lampe'r er forskellig i de tre Bøger, men der er intet af det anvendte Materiel, som ikke genfindes i andre hos Wielandt trykte Skrifter. Hvorfor han har trykt 2den Bog af 1ste Eftertryk med en meget større Skrift end han ellers bruger i Digtets andre Bøger og Tryk, kan der intet siges om; det kan derimod sandsynliggøres, at hvem det end kan være, som har trykt 2den autentiske Udgave, ham er det i hvert Fald næppe.

Digtets 2den autentiske Udgave er ledsaget med et Kobberstik af Peder Paars'es Fæstemø Dorothea og helsides Træsnit som Illustrationer til Texten. De genfindes i 2det og 3dje Eftertryk. Sammenligner man de tre Tryks Kobberstik og Illustrationer med hverandre, vil man se, at medens 2det og 3dje Eftertryks for hver enkelts Vedkommende er fuldstændig identiske i de mindste Detaljer (kun at 3dje Eftertryks ofte staar mere udviskede i Trykket), er der mellem disse og de tilsvarende i 2den autentiske Udgave i hvert eneste ét en saadan Række smaa Forskelligheder, at det er afgjort, at de ikke er trykte efter de samme Stokke. Men naar de — vilde man kunne ræsonnere — ikke er trykte efter samme Stokke, er de heller ikke trykte af samme Bogtrykker, ti hvorfor skulde han sætte sig i den Ulejlighed og Bekostning at eftertegne og efterskære sine egne Stokke? Og da det nu er sikkert, at det er Wielandt, som har trykt 2det Eftertryk, vilde det altsaa være godtgjort, at det ikke er ham, som har trykt 2den autentiske Udgave. Dette Ræsonnement vilde være bindende, hvis de ori-

ginale Stokke ikke var blevet ødelagte forinden 2det Eftertryk fremkom; men det tør ingenlunde paastaas, at de ikke var det, da Wielandts Trykkeri fortæredes af Luerne i Københavns Ildebrand 1728. Altsaa tør Slutningen ikke drages. Men alligevel er det usandsynligt, at det er Wielandt, som har trykt 2den autentiske Udgave, ti Holbergs Ord i dennes Fortaler, baade »Hans Michelsens« »Velsignelse« af Eftertrykkeren og Bemærkningen om »a - - visk« Trykkeren etc., viser at han har opdaget det mod ham ved Eftertrykket øvede Bedrageri, og da er det dog vel helt usandsynligt, at han skulde lade den, der éngang havde snydt ham, trykke den ny Udgave. Men hvem det er, kan kun være Genstand for en Formodning, da som omtalt intet afgørende tør sluttes af det anvendte typografiske Materiel. Men Opmærksomheden kan henledes paa Phœnixberg.

I den satiriske Dedikation til denne Mand foran Komediernes 3dje Tome fra 1725 »takker« Holberg ham, fordi han »har haft den Godhed baade at giøre anseelige Tilskud til de Skrifter, han har trykket for Betaling og gode Ord for mig, og derforuden nyeligen har eftertrykket tvende Tomer af mine Comoedier«. Der tales altsaa kun om Eftertryk af Komedierne, men om »anseelige Tilskud« til andre Skrifter. Bemærkningen om »Tilskuddene« maa sikkert forstaas ironisk og forklares vistnok bedst saaledes, at Phœnixberg af de Skrifter, han har trykt for Holberg, har taget et større Oplag, end Kontrakten lød paa, og ulovligt forhandlet dette bag Holbergs Ryg. Men der kan paa det Tidspunkt, da Holberg skriver dette, aldeles ikke være Tale om andre Skrifter end Skiemte-Digtene fra 1722 og den 2den autentiske Udgave af »Peder·Paars« fra 1720 — og af disse som det i anden Sammenhæng skal vises i en senere Meddelelse næppe om Skiemte-Digtene. Hvis man paa dette Grundlag tør slutte, at det virkelig er Phœnixberg, som har trykt Udgaven 1720, er der i dennes typografiske Udstyr i hvert Fald intet, som taler derimod, ti Materiellet og dets Anordning kan eftervises i andre af Phœnixberg trykte Bøger. Men som alt bemærket siger dette ikke meget.

At det bedrageriske Indgreb i hans Ret, som Eftertrykkeren gjorde, har irriteret og forbitret Holberg, er kun naturligt, og han lader da ogsaa i sin 2den Udgave »Hans Michelsen« bede den gunstige Læser om at hjælpe sig med »at velsigne fastende hver Morgen de Bogtryckere, som saa ubilligen eftertrycke mine Skrifter, og skille mig fattige Skatteborger med det lille, som jeg ellers kunde fortiene pro labore«. Men i det første i 1728 udkomne Levnetsbrev, som Gram ikke uden Føje fandt var skrevet til Forfatterens egen Forherligelse, mærkes der intet til Harmen over de ulovlige Eftertryk,

men deres Existens tages nu paa en noget anden Maade. Efter Side 127—28 at have omtalt Fremkomsten og Modtagelsen af »det bekendte komisk-heroiske Digt [notissimum istud poëma heroico-comicum], som endnu den Dag i Dag [1727, da Brevet skreves] læses, fremsiges og huskes udenad selv af Svenskere og Tyskere, som af Kærlighed til det har lært Dansk», siger han S. 129 ganske roligt, uden Spor af Forbitrelse mod den ulovlige Eftertrykker, at Digtet »i kort Tid voxede op til fire Bøger, der udgjorde et anseligt Bind, hvoraf der i Løbet af halvandet Aar [uniusque sesqvianni spatio] besørgedes tre Udgaver, hvilket aldrig før var hændet med nogen dansk Bog» — som man ser en noget anden Vurdering af Eftertrykkets Tilstedeværelse end den tidligere.

Hvis man tør lægge afgørende Vægt paa at Holberg i Levnetsbrevet kun nævner tre Udgaver — og Sammenhængen synes at tillade det — er 2det Eftertryk altsaa fremkommet efter 1727, naar kan ikke siges. 3dje Eftertryk udkom som oplyst af Bruun i Aaret 1752, men naar kom de tidligere Tryk? At 2den autentiske Udgave fremkom i Aaret 1720 ses af dens Titelblad; at det er sket i sidste Halvdel af Aaret fremgaar af, at Smædedigtet, der ligger forud for den, er som det ses af dets første Linjer skrevet i Sommertiden, som Holberg siger »enten udi Orme-Maanet [Juli] eller Hunde-Dagene [i 1720: fra 22de Juli til 23de August] naar Frugten begynder at moes» — hvilket vil sige at Udgaven 1720 er i hvert Fald senere end August, nærmere kan man ikke komme det. Men lad den ogsaa være fra allersidst i Aaret, saa synes dog Holbergs Ord om de »halvandet Aar» ikke at kunne tages helt bogstavelig men kun ret omtrentlig. Ti man véd, som Bruun har oplyst, at i November 1719 købte Abraham Lehn til Berritsgaard paa Lolland to Exemplarer af 1ste Bog, og i Rostgaards noksom bekendte Klage over Digtet, der er dateret 12te Decembr. 1719, og som kun angaar 1ste Bog, siges Bogen »gandske nyligen» at være trykt — den er vel altsaa udkommet netop i November, men i saa Fald er der ikke hengaaet halvandet Aar inden 2den Udgaves Fremkomst.

Paa hvilket Tidspunkt Digtets 2den og 3dje Bog og 1ste Eftertryk har set Lyset, lader sig ikke nøjere angive.

III.

Bibliografisk Oversigt over de ældste Udgaver af »Peder Paars».

Den nærmere Beskrivelse maa søges hos Bruun; foruden selve Titlerne angives her kun exempelvis et Par Karakteristika for hvert Tryk, samt Bogtrykker, Fremkomsttid og for Eftertrykkene Textkilde samt for 1ste autentiske Udgave Antallet af Exemplarer i Nordens offentlige Biblioteker.

1ste autentiske Udgave.

1ste Bog.

En Sandfærdig | Ny Wiise | Om | Peder Paars | Som giorde en Reyse fra Cal- | lundborg til Aars / | Streven til Lærgedom / Trost og Husva- | svalelse for alle got Folk / som lide Kaars og Mod- gang her i Verden / | Af | Hans Michelsen | Borger oc Indvaaner i Cal- | lundborg / | Med skionne Anmerkninger neden under | efter den ny Maade / | Siunges efter den Melodie: | Arma virumqve cano &c. | Eller som den gamle Osterlandske Wiise | Ἄνδρα μοι ἔννεπε Μοῦσα &c. | Klinger vel til alle- slags Instrumenter, især | til Hackebræt eller Lire. || Trykt i dette Aar.

Bruun No. I 1.

Karakteristika: Trykfejlen Husva- | svalelse paa Titelbladet; Trykfejlene Side 10 Linje 23 bære og Side 21 Linje 22 for.

Bogtrykker: Joachim Wielandt. Udkom: vistnok i November 1719.

Exemplarer: 2 komplette i det Kgl. Bibliotek i København (det ene har tilhørt Luxdorph, det andet Hjelmstjerne), 1 komplet i Universitetsbiblioteket i København (har tilhørt Chr. Falster), 1 defekt i Deichmannske Bibliotek i Christiania (har tilhørt C. Deichmann) — i alt 3 komplette og 1 defekt Exemplarer.

2den Bog.

Den berommelige | Peder Paarses | Histories | Anden Bog / | Med samme Just Justesens | An- merkninger / | | Og en | Apologetisk Fortale. || Trykt kort efter den Forste Part.

Bruun No. II 2.

Karakteristika: ingen Adskillelsesstreg mellem Text og Anmærkninger; Side B 6r Linje 8 Notetegnet (13) i Texten men (12) i den tilhørende Anmærkning; Side D 8v Linje 26 Foginbens (ikke Fogdindens som alle de andre Udgaver har paa dette Sted).

Bogtrykker: Joachim Wielandt. Udkom: uvist naar.

Exemplarer: 1 komplet i det Kgl. Bibliotek i København (har tilhørt C. J. A. Philipsen), 1 defekt i Universitetsbiblioteket i Christiania (har tilhørt den danske Brygger Fr. Heymann) — i alt 1 komplet og 1 defekt Exemplar.

I Arkene D og E findes Trykvarianter; exempelvis[1] anføres Side D 6v Linje 26 1703 [Expl. i Chria.] ~ 170e [Expl. i Kbh.], Side E 8v Linje 15 Tid [Expl. i Chria.] ~ mgl. [Expl. i Kbh.].

3dje Bog.

Den berommelige | Peder Paarses | Histories | Tredie Bog | Med samme Just Justesens | Sprænglærde Anmærckninger / | Og | En dobbelt Fortale. || Trykt kort efter den anden Part.

Bruun No. II 3.

Karakteristika: Titelbladet Anmærckninger; Trykfejlene Side B 5v Linje 4 Maa og Side E 5v Linje 12 Middags-Maaltid.

Bogtrykker: Joachim Wielandt. Udkom: uvist naar.

Exemplarer: 1 komplet i det Kgl. Bibliotek i København (har tilhørt C. J. A. Philipsen) og 1 komplet i Sorø Akademis Bibliotek — i alt 2 komplette Exemplarer.

[1] Forsaavidt de under Korrekturen bemærkes anføres alle Trykvarianter i Exemplarer af Holbergske Originaltryk i det Textkritiske Tillæg til Udgaven ›Ludvig Holbergs Samlede Skrifter‹, Kbh. 1913 ff.; om der ogsaa er Trykvarianter i senere Udgaver eller Eftertryk bliver derimod ikke undersøgt.

1ste Eftertryk.

1ste Bog.

En Sandfærdig Ny Wiise Om Peder Paars Som giorde en Reyse fra Cal- lundborg til Aars. Streven til Ærgedom: Trøst og Huiva- lelse for alle got Folk som lide Kaars og Mod- gang her i Verden. Af Hans Michelsen Borger oc Indvaaner i Cal- lundborg Med stiemme Anmerkninger neden under efter den ny Maade/ Siunges efter den Melodie: | Arma virumqve cano &c. Eller som den gamle Osterlandske Wiise Ἄνδρα μοι ἔννεπε Μοῦσα &c. | Klinger vel til alle- slags Instrumenter, især til Hackebræt eller Lire. Trykt i dette Aar.

Bruun No. II 1.

Karakteristika: Trykfejlene Side 17 Linje 24 Men, Side 40 Linje 21 Fiiser-kierlig og Side 53 Linje 5 Da de synis (alle de andre Udgaver mgl. de).

Bogtrykker: Joachim Wielandt. Udkom: uvist naar.

2den Bog.

Den berømmelige Peder Paarses Histories Anden Bog/ | Med samme Just Justesens An- merkninger/ Trykt kort efter den Første Part.

Bruun No. I 2.

Karakteristika: udelader af Titelbladet Ordene Og en | Apologetisk Fortale; har 1ste Ark signeret A 2 [—A 8] men ikke desmindre B 5 i Stedet for A 5; mangler Side B 5v efter Linje 15 Verset Det vilde Alchymie paa bedre Fødder sætte/.

Bogtrykker: Joachim Wielandt. Udkom: uvist naar.

3dje Bog.

Den berømmelige | Peder Paarses | Histories Tredie Bog | Med samme Just Justesens | Sprænglærde Armærkningner/ Og | En dobbelt Fortale. | Trykt kort efter den anden Part.

Bruun No. I 3.

Karakteristika: Trykfejlen Armærkningner (i nogle Exemplarer Anmærkninger) paa Titelbladet; Hans Michelsens Fortale begynder bag paa Titelbladet og Just Justesens Betænkning midt paa Side A 2v; Side B 6v Linje 1 vand (Originalen, 2det og 3dje Eftertryk Ild, 2den autentiske Udgave Vand).

Bogtrykker: Joachim Wielandt. Udkom: uvist naar.

2den autentiske Udgave.

Peder Paars | Poema Heroico- co- | micum | af Hans Michelsen | Med tvende Fortaler og Just Justesens | Anmerkninger. Tredie Edition | Forbedret med et Tilleg til den Tredie Bog og med den Fierde/ som er gandske nye. | Nihil est, Antipho, Qvin male narrando possit Depravarier | Tu id qvod boni est Excerpis, | Terent: Phorm: Act: 4. Sc: 4. Trykt Aar 1720.

Bruun No. III.

Karakteristika: ingen særlige Titelblade til Digtets forskellige Bøger; Anmærkningerne under Texten forøgede særlig med Henvisninger til Digtets i Hans Michelsens Fortale anførte ›Kilder‹ (Tyske Jochums Historia sui temporis, Anders Styrmands Søjournal o. s. v., o. s. v.); 1ste Bogs Text paa mange Steder omarbejdet, exempelvis anføres Side 4 Linje 20—23, Side 12 Linje 18—19, Side 13 Linje 1—3.

Bogtrykker: muligvis Poul Johannes Phœnixberg. Udkom: i sidste Halvdel af Aaret 1720, i hvert Fald efter August dette Aar. — Dorotheas Portræt i Kobberstik og Textillustrationer i Træsnit. I Arkene)(og)( )((omfatter Fortalerne) og Arkene E, H og L findes Trykvarianter; exempelvis anføres Side)(2v Linje 3 ærlig ∼ Ærlig, Side 65 Linje 15 du ∼ de.

2det Eftertryk.

Bogtrykker: Joachim Wielandt. Udkom: vistnok senere end Aaret 1727. — Lader for de tre første Bøgers Vedkommende 2den autentiske Udgave ganske ude af Betragtning og følger den oprindelige Text i 1ste autentiske Udgave. — Dorotheas Portræt og Textillustrationerne efter ny Kobberplade og ny Træstokke.

1ste Bog.

En Sandfærdig | Ny Viise | Om | Peder Paars | Som giorde en Reyse fra Cal- | lundborg til Aars, Skreven til Lærdom, Trøst og Husva- | lelse for alle got Folk, som lide Kaars og | Modgang her i Verden, Af | Hans Mikkelsen, | Borger og Indvaaner i Cal- | lundborg, | Med skiønne Anmerk- ninger neden un- | der efter den ny Maade, Siunges efter den Melodie: | Arma virumqve cano &c. | Eller som den gamle Østerlandske Viise Ἄνδρα μοι ἔννεπε Μοῦσα &c. | Klinger vel til alleslags Instrumenter i sær | til Hakkebræt eller Lire. || Trykt i dette Aar.

Bruun No. IV 1.

Karakteristika: Trykfejlen Cal- | lundborg **i Titelbladets 5te—6te Linje; Side 10 Linje 5** Soe-Mænd: **Trykfejlen Side 56 Linje 18** pag.

Optryk efter 1ste Eftertryk (ikke efter 1ste autentiske Udgave), hvilket fremgaar af, at det Side 68 Linje 9 har dettes meningsforstyrrende Trykfejl men **i Linjen** Vi maa forsøge, men vi ikke kand formaae | At hindre saadant, **hvor 1ste autentiske Udgave har det rigtige** om.

2den Bog.

Den berømmelige | Peder Paarses | Histories | Anden Bog, | Med samme Just Justesens Anmærkninger, | Og en | Apologetisk Fortale. || Trykt kort efter den første Part.

Bruun No. IV 2.

Karakteristika: Trykfejlene Side B 2r Linje 15 Historteus, **Side E 3v Linje 17** eenc **og Side F 7r Linje 14** Phthagorici.

Optryk efter 1ste autentiske Udgave (ikke efter 1ste Eftertryk), hvilket fremgaar af, at 1ste Ark er signeret B **(ikke** A **som i Eftertrykket), og Side C 5v Linje 16 har det Vers, som findes i 1ste autentiske Udgave men mangler i 1ste Eftertryk.**

Fortalerne til 1ste autentiske Udgaves 1ste Bog er som Regel indsatte foran i 2den Bog, men der findes Exemplarer, hvor de staar foran 1ste Bog.

3dje Bog.

Den berømmelige | Peder Paarses | Histories | Tredie Bog, | Med samme Just Justesens | Sprænglærde Anmærkninger, | Og | En dobbelt Fortale. || Trykt kort efter den anden Part.

Bruun No. IV 3.

Karakteristika: Trykfejlen Side A 4v Linje 25 Lutin; **Side B 8v Linje 26** Ěρως; ποτὲν; **Side C 3v Linje 9** hiŝige **(kort** s**).**

Optryk efter 1ste autentiske Udgave (ikke efter 1ste Eftertryk), hvilket fremgaar af, at det Side B 5v Linje 22, Side B 7v Linje 6 og Linje 9 har henholdsvis seen, ret **og** Ild **ligesom 1ste autentiske Udgave, medens 1ste Eftertryk har henholdsvis** seent, der **og** vand.

4de Bog.

Den berømmelige | Peder Paarses | Histories | Fierde Bog, | Med samme Just Justesens | Sprænglærde Anmærkninger, | Forbedret med et Tillæg til den Fierde Bog, | som er gandske nyt. | Trykt kort efter den tredie Part.

Bruun No. IV 4.

Karakteristika: Signatur A 2 paa Foden af første Vers-Textside; paa Bagsiden af A 2 Pagineringen (4) for oven; Anmærkningerne betegnede (*) og (†).

Optryk efter 2den autentiske Udgave.

Som Bruun bemærker findes der Exemplarer, hvor Titelbladet mangler Ordene Forbedret med et Tillæg til den Fierde Bog, | som er gandske nyt. hvilke Ord tankeløst er tagne fra Titelbladet til 2den autentiske Udgave og ligesaa tankeløst omredigerede, ti det er jo i 3dje og ikke i 4de Bog, at det ny Tillæg (af 148 Vers) findes, og disse Vers er ikke med i Eftertrykket.

I nogle Exemplarer mangler 4de Bog.

3dje Eftertryk.

Bogtrykker: Andreas Hartvig Godiche. Udkom: 1752. — Optryk af 2det Eftertryk, hvilket fremgaar bl. a. af, at det i 1ste Bog Side 15 Linje 29 som dette har og undtom ingen Mand. hvor 1ste autentiske Udgave og 1ste Eftertryk har og omkom ingen Mand. og af at det 3dje Bog Side A 4v Linje 25 »forbedrer« den for 2det Eftertryk karakteristiske Trykfejl Lutin til Latin. — Dorotheas Portræt og Textillustrationerne efter samme Kobberplade og Træstokke som 2det Eftertryks.

1ste Bog.

En Sandfærdig | Ny Viise Om | Peder Paars Som giorde en Reyse fra Cal- | lundborg til Aars, Skreven til Lægedom, Trøst og Husva- | lelse for alle got Folk, som lide Kaars og Modgang her i Verden, | Af | Hans Mikkelsen, | Borger og Indvaaner i Cal- | lundborg, Med skionne Anmerk- | ninger neden un- | der efter den ny Maade, | Siunges efter den Melodie: | Arma virumqve cano &c. | Eller som den gamle Østerlandske Viise | Ἄνδρα μοὶ ἔννεπε Μοῦσα &c. | Klinger vel til allejlags Instrumenter, især til Hakkebræt eller Lire. Med tilhørende Figurer. | Trykt i dette Aar.

Bruun No. V 1.

Karakteristika: Tilføjelsen i Titelbladets næstsidste Linje Med tilhørende Figurer.; Trykfejlen i Sidetallet (5) for (2); Side 3 Linje 23 hinanden; Side 56 Linje 17 slaaes.

2den Bog.

Den berømmelige Peder Paarses Histories | Anden Bog, Med samme Just Justesens | Anmærkninger, | Og en | Apologetisk Fortale. | Trykt kort efter den første Part.

Bruun No. V 2.

Karakteristika: Side B 3r Linje 8 Poëtisk (ikke Poetisk); Side C 7r Linje 3–4 paa Grund af Linjeskifte Ordet saa baade i Linje 3 og i Linje 4; Side E 3v Linje 17 er en Nar (i Stedet for eene [i 2det Eftertryk eene] Nar).

3dje Bog.

Den berømmelige Peder Paarses Histories | Tredie Bog, Med samme Just Justesens Sprænglærde Anmærkninger, | Og En dobbelt Fortale. | Trykt kort efter den anden Part.

Bruun No. V 3.

Karakteristika: Trykfejlen Side A 4v Linje 25 Latin; Side B 8v Linje 26 Ἔρως ποτεῖν; Side C 3v Linje 9 hisige (langt s); paa Side F 3r begynder Der ere adskillige Vers o. s. v., hvortil svarer Side F 2v nederst Kustoden Der.

Som Bruun bemærker, er i nogle Exemplarer efter Titelbladet indsat de oprindeligt til 1ste Bog hørende Fortaler.

4de Bog.

Den berømmelige | Peder Paarses | Historie, Fierde Bog, | Med samme Just Justesens | Sprænglærde Anmærkninger, | Forbedret med et Tillæg til den Fierde | Bog, som er gandske nyt. | Med Kongl. Allernaadigst Privilegio. | Trykt kort efter den tredie Part.

Bruun No. V 4.

Karakteristika: Tilføjelsen i Titelbladets næstsidste Linje Med Kongl. Allernaadigst Privilegio.; Signatur A 4 paa Foden af første Vers-Textside; paa Bagsiden af A 4 Pagineringen (8) for oven; Anmærkningerne betegnede med fortløbende Bogstaver.

Som Bruun bemærker, kan i nogle Exemplarer mangle Sign. A 2—A 3 indeholdende Der ere adskillige Vers o. s. v.

Det er af Carl Elberling paavist (se Breve fra en Bogelsker, Kbh. 1909, Side 55—56), at i 3dje Eftertryk er 2den og 3dje Bog trykte sammen, idet Titelbladet til 3dje Bog udgør det 8de Blad af Arket F i 2den Bog. Ganske det samme er Tilfældet ved 2det Eftertryk; ogsaa dèr udgør Titelbladet til 3dje Bog det 8de Blad af Ark F i 2den Bog.

Medens altsaa disse to Bøger i disse to Eftertryk har været solgt sammen, er i de overleverede Exemplarer meget ofte de forskellige Tryk blandede sammen til én indbunden Bog. Men dette har intet med Antal af Udgaver eller Bestemmelse af Udgavens Art at gøre; det er ene et Boghandler- eller Bogbinderspørgsmaal — ligesaa Anbringelsen i 2det og 3dje Eftertryk af Fortalerne til 1ste Bog. — Afgørelsen af et Exemplars Plads i Trykkenes Rækkefølge maa træffes for hver enkelt Bog ud fra de her opstillede Karakteristika, der har staaet deres Prøve overfor de 59 til Raadighed for Undersøgelsen værende Exemplarer fra Bibliotekerne i København, Sorø, Christiania og Trondhjem.

CHRISTOPHE PLANTIN SOM BOKBINDARE

Af

JOHANNES RUDBECK, Stockholm

UTI MAX ROOSES' STORA VERK: *Christophe Plantin imprimeur anversois,* Anvers 1882 (uppl. 2: 1896) påvisas, att den store boktryckaren, grundaren af det plantinska boktryckeriet, innan han med allvar tog itu med boktrycket, var en framstående bokbindare. Något prof på hans konstfärdighet i sistnämnda afseende har emellertid Rooses

icke framlagt, och något sådant hvarken finnes i Plantin-museet i Antwerpen eller är öfver hufvud taget kändt, men det skulle gifvetvis vara af synnerligen stort intresse, om man kunde påvisa några från Plantins verkstad utgångna praktband. Léon Gruel har visserligen beskrifvit ett band med Plantins märke, men detta band är ganska enkelt och visar icke prof på någon särskild konstskicklighet. Det är afbildadt i *Journal général de l'imprimerie et de la librairie*, Paris 1891 (äfven i särtryck: *Notice sur Christophe Plantin relieur à Anvers,* 1514—1590, par Léon Gruel, 11 sid.). Om man emellertid kunde finna flera band, som kunde tillskrifvas Plantin, skulle säkerligen genom fortsatta forskningar och jämförelser äfven denna gren af Plantins lifsverk kunna klarläggas. Om jag i det följande lyckats föra frågan något närmare sin lösning, må läsaren själf bedöma.

Som bekant föddes Plantin 1514 i Saint-Avertin nära Tours, och utbildades i bokbindaryrket hos Robert Macé i Caen. Till Antwerpen kom Plantin 1549 och arbetade där till en början som bokbindare. Plantins måg och efterträdare Jean Moretus, hvilken under 32 år var Plantins medhjälpare, har i ett bref om svärfaderns bokbinderiverksamhet yttrat följande, hvilket det må tillåtas mig att citera ur Rooses' förenämnda arbete (sid. 22): »Lorsque feu Christophe Plantin fut arrivé à Anvers, en 1549, il s'occupa d'abord de la reliure de livres et de la fabrication de boîtes et de coffrets, qu'il couvrait de cuir et dorait et qu'il incrustait de parcelles de cuir de diverses couleurs avec un talent remarquable. Dans ces derniers ouvrages, ainsi que dans la reliure, il n'eut son égal, ni à Anvers ni aux Pays-Bas... Les savants lui achetaient des livres fort élégamment reliés, les marchands y faisaient l'acquisition de boîtes ou d'autres objets de luxe que lui-même fabriquait...» År 1555 började Plantin sin verksamhet som boktryckare, men — såsom Rooses påpekar — fortsatte han likväl ännu någon tid med bokbinderiet för att sedan helt ägna sig åt boktrycket.

Den första af Plantin tryckta bok torde vara *La Institvtione di vna fancivlla nota nobilmente — L'Institvtion d'vne fille de noble maison, traduite de langue Tuscane en François. En Anvers, de l'imprimerie de Christofle Plantin. Avec Privilege.* Af denna år 1555 tryckta bok finnes i Bibliothèque nationale i Paris ett exemplar, om hvilket Rooses yttrar: »Le livre est encore dans sa couverture primitive de maroquin rouge, avec encadrement de feuillage en or sur le plat et avec fleurons d'or sur le dos.» Genom tillmötesgående från nämnda bibliotek har jag erhållit en fotografi af bandet å detta exemplar, och denna fotografi visar, att bandet i fråga ingalunda är något samtida band, utan att detsamma utförts så sent som på 1700-talet.

Plantins andra tryck, likaledes från år 1555, är *Flores de L. Anneo Seneca, tradvzidas de Latin en Romance Castellano, par Juan Martin Cordero Valenciano, y dirigidas al muy magnifico Señor Martin Lopez. En Anvers, En casa de Christoforo Plantino, cerca de la Bolsa nueua. 1555.* Om denna bok upplyser Rooses: »La première vente connue des Flores de Seneca date du 9 août 1555. Ce jour, Plantin en fournit 5 exemplaires *reliés* à Martin Nutius, à 5 ½ sous la pièce.» Dessa fem exemplar, som af Plantin levererades inbundna, torde med all säkerhet hafva blifvit bundna hos honom.

Ett exemplar af denna bok, inbundet i ett charmant samtida praktband, är för bokvännen välbekant. Det finnes afbildadt dels af B. Quaritch i *A collection of facsimiles from examples of historic or artistic bookbindings*, London 1889, nr 50 (34), där angifvet sålunda: »Flemish Grolieresque binding, sixteenth century... bound for L. Ploed (of Antwerp?) in 1555» (nr 1390 i den tillhörande katalogen), dels ock af E. Hannover i *Kunstfaerdige gamle bogbind,* Köpenhamn 1907, nr 39 (sid. 58). En afbildning af detta band är äfven meddelad här (fig. 1).

Boken har tillhört den stora engelska boksamlingen: The Hamilton Palace Library, Beckford Collection (nr 2126 i auktionskatalogen, London 1882). Bandet är af brunt kalfskinn med guldpressningar. Den i arabeskstil hållna dekoreringen å pärmarna är synnerligen rik. Bottenytan är till större delen färgad mörkblå, några fält äro hvita och andra åter bemålade i flera olika färger. De stiliserade bladen äro gröna och röda samt linjeorneringen hållen i en mörk färgton. Upptill å frampärmen finnes namnet L. PLOED och nedtill bokstäfverna L. P., hvilka bokstäfver äfven synas upptill och nedtill å bakpärmen. I frampärmens midtfält har skinnytan blifvit afskrapad, och i det sålunda något nedsänkta, rödfärgade fältet har målats ett vapen: på en mindre upphöjning ett på bakbenen stående, mot höger vändt lejon i guld, som om halsen har ett hvitt fladdrande band med bokstäfverna: I. H. M. G.; skölden är blå och det omgifvande bladverket i guld. Å bakpärmen är midtfältet dekoreradt med bladverk. Nedtill i frampärmens midtfält synes spår af en guldtryckt stämpel, lika den å motsvarande plats å bakpärmen. Det förefaller sålunda, som om frampärmen ursprungligen varit lika dekorerad som bakpärmen, men att man senare aflägsnat bladverket i frampärmens midtfält och i stället ditmålat det nu synliga vapnet. Ryggen är slät, men genom ornamentalt mönster indelad i tre rutade och med stjärnor prydda fält. För närvarande äges denna intressanta volym af friherre Per Hierta, Främmestad, där jag varit i tillfälle att närmare studera

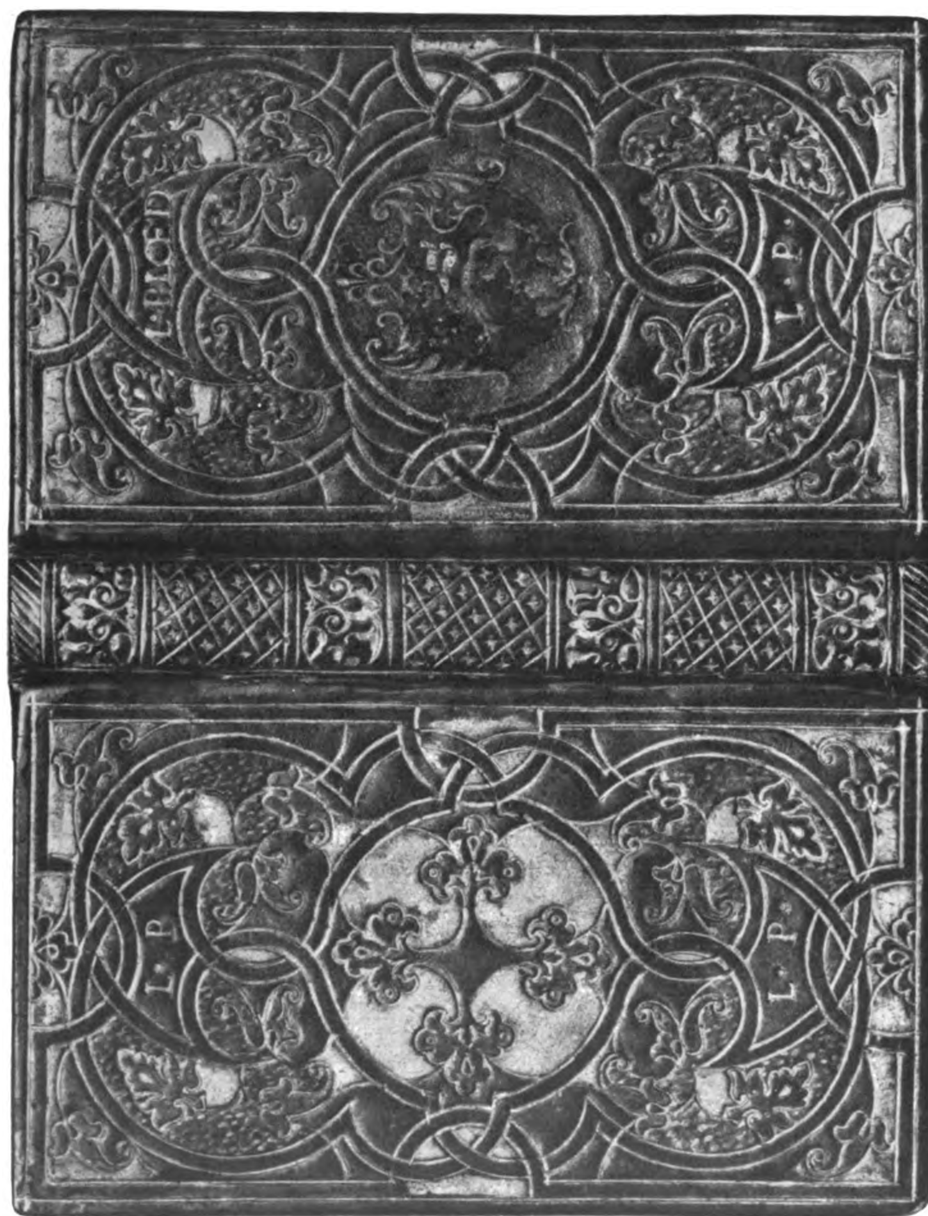

Fig. 1. BAND AF C. PLANTIN. ANTWERPEN 1555.
Storlek: 15,8 × 9,3 cm.

densamma. Min lifliga öfvertygelse är, att vi här hafva framför oss ett bokband af Plantin. Äfven om jag icke kan förete någon bindande bevisning för denna min åsikt, äro dock enligt mitt förmenande de sannolikhetsskäl, som kunna förebringas, af afgörande betydelse. Den rika dekoreringen å pärmarna är utförd i Grolierstil i fransk smak, och vi veta, att Plantin var född och uppfödd i Frankrike. Något visst originellt vidlåder emellertid bandet, särskildt anmärkningsvärdt är det flitiga användandet af olika färger. Denna omständighet leder osökt tanken på det i ofvannämnda citat om Plantin förekommande yttrandet: »qu'il incrustait de parcelles de cuir de diverses couleurs», hvilka åtminstone visa, att Plantin icke var främmande för den glädje en rik färgprakt kan bereda konstvännen. Såväl denna färgrikedom som bandets utseende i öfrigt antyder, att bandet icke är utfördt i Frankrike. Å försättsbladet finnes en med bläck gjord anteckning: »1555. En Espera . . . (oläsligt) L. Plöed.» Boken har sålunda blifvit bunden samma år den trycktes, hvilken omständighet gör det än mer troligt, att bandet utförts på samma ort, där den tryckts. Den af Ploed gjorda anteckningen är tyvärr öfverstruken, men antagligen hafva de två första orden varit 'en esperanza', som möjligen utgjort Ploeds valspråk. Med ledning häraf skulle man kunna framkasta en gissning, att de ofvan angifna bokstäfverna i vapnet å frampärmen betyda något liknande, t. ex. Im Hoffen Mein Glück, eller något liknande och sålunda hafva afseende å Ploed.

Om vi sålunda få anse det vara fastslaget, att bandet är utfördt 1555 i Antwerpen, är det ju också helt sannolikt, att Plantin, som var en framstående bokbindare — utan sin like i Nederländerna, såsom Moretus intygat — och från hvilkens tryckeri boken utgått, också måste vara den som gjort själfva bandet. För öfrigt var det ju på den tiden ingalunda ovanligt — snarare tvärtom — att en och samma firma var både boktryckare, bokbindare och bokhandlare. Att Plantin sålde sina böcker inbundna, framgår ju också af det ofvan anförda.

Hvem L. Ploed är, för hvilken bandet utfördes, känner jag ej, och ej heller har det lyckats mig erhålla en tillförlitlig förklaring öfver det å frampärmen befintliga vapnet.

Ännu ett band finnes afbildadt, som oförtydbart utgått från samma mästare som det ofvannämnda Ploed-bandet, nämligen det som är reproduceradt af Henry B. Wheatley i *Les reliures remarquables du Musée Britannique,* Paris-London 1889, plansch XLII. Hela dekoreringen är här (fig. 2) i samma stil som på det förra bandet, och man kan jämväl återfinna delvis samma stämplar. Likaledes se vi i midtfältet ett handmåladt vapen, här

Fig. 2. BAND AF C. PLANTIN. ANTWERPEN 1552.
(Storlek ej angifven.)

engelska riksvapnet (för Edvard VI). Wheatley yttrar om detta band: »La jolie reliure... est une oeuvre d'art remarquable très probablement exécutée en Flandre... elle est recouverte en maroquin brun dont on peut apercevoir la couleur, dans les intervalles formés par les entrelacs de ce joli dessin. Le fond est peint en vert clair, nuancé en de certains endroits de tons plus foncés.» Sålunda äfven här en riklig användning af färger. Den inbundna boken, *El felicissimo viaie d'el muy alto y muy poderoso principe don Phelippe, hijo d'el emperador don Carlos quinto maximo...*, är tryckt: En Anvers, en casa de Martin Nucio. Año de M.D.LII. Den trycktes sålunda i Antwerpen just under den tid Plantin därstädes sysslade med bokbinderi, och den i titeln omnämnde Martin Nucius är tydligen samme Martin Nutius, till hvilken Plantin 1555 levererade 5 ex. af Seneca, såsom vi ofvan sett. Säkert är att detta i British Museum befintliga band måste hafva utförts af samme mästare, som gjort Ploed-bandet, och jag skulle vilja tillägga: lika säkert måste denne mästare hafva varit Christophe Plantin.

Carl Carlson Bonde

NÄR FRIHERRE CARL CARLSON BONDE den 16 november 1913 plötsligen bortrycktes, hade man i ovanligt hög grad intrycket af, att därmed en lefnadsbana afbrutits, som, i sin mångsidighet och sin, äfven vid ålderdomens gräns, alltjämt oförminskade verksamhetslust och verksamhetsförmåga, ännu borde haft långt kvar till arbetsdagens slut.

Med honom bortgick en af de markantaste personligheterna i vårt offentliga lif. Stor jorddrott, hög hoffunktionär, framskjuten politiker och ej mindre lifligt intresserad af allt, som rörde industriell och merkantil utveckling, förenade han med allt detta en fin och mångsidig bildning, som på mångahanda sätt tog sig uttryck både direkt i eget arbete och i allmänna kulturella sträfvanden. Men han var äfven i besittning af yttre lysande egenskaper, som gjorde honom till en af våra få verkliga grandseigneurer, hvilken ej blott ägde både lust och förmåga att, såsom ingen annan nu lefvande svensk, utåt uppbära sin representativa ställning, men hos hvilken därjämte känslan af de ideella förpliktelser, som börd och bildning pålägga, tryckt sin stämpel på hela hans väsen.

Utan denna hade inom politiken den högaristokratiske liberalen, hvilket — sådan världen nu en gång är, tjänar det ju ej till att söka förneka detta — på många håll verkade såsom en anomali, svårligen nått fram till den personliga värdesättning, det allmänna förtroende, som slutligen lade Andra

Kammarens talmansklubba i hans hand, liksom äfven den läggning, han gärna gaf åt handhafvandet af de mångfaldiga förtroendeuppdrag, hvilka inom det sociala lifvet föllo på hans lott, för den uppmärksamme iakttagaren bär vittne om, huru denna känsla som en underton gick igenom det hela.

Som bekant fingo dessa uppdrag en utsträckning, hvilken särskildt mot slutet af hans lif gjorde honom till säkerligen en af de mest upptagna personerna i vårt land. Men förklaringen härtill är ej svår att finna. Ett åt skilda håll lika vaket intresse, omfattande bildning, praktisk blick och ej minst en sällsynt lätthet att snabbt och säkert sätta sig in i olika frågor — hvartill ytterligare kan läggas en, som det tycktes, outtröttlig förmåga att ge praktisk användning åt dessa egenskaper — gjorde det till en snart sagdt själffallen sak, att en dylik kraft, helst där viljor och förmågor af detta slag äro så pass sällsynta som hos oss, skulle tagas i anspråk på ett sätt, som ej torde haft många motstycken: hvar helst det behöfdes en duglig och representativ ordförande, en intresserad styrelseledamot, hade det nu en gång blifvit så, att blicken gärna i första hand föll på friherre Bonde, och aldrig hörde man talas om, att han undandrog sig ett dylikt uppdrag, där han trodde sig kunna vara till nytta; men för dem alla räckte hans tid och intresse till.

På detta sätt blef hans namn knutet till en snart sagdt otalig mängd af sammanslutningar, föreningar, sällskap och affärsföretag med vidt skilda mål och sträfvanden, i hvilka alla han efterlämnar minnet af ett med rätta högt skattadt arbete; och när han gick bort, blef det på detta sätt också tomt på många håll — en tomhet, som det ej öfverallt skall bli så lätt att ersätta.

Ett område, där hans bortgång efterlämnar ett af de största tomrummen, är det, hvaråt denna tidskrift vill ägna sitt arbete: den svenska bokvärlden. Ty till allt öfrigt kommer, att äfven inom denna var friherre Bonde en af våra främste. Majoratsherre till ett af våra största fideikommiss, berömdt för sina dyrbara samlingar på flera områden, var han såsom sådan äfven innehafvare af Ericsbergs stora bibliotek och arkiv, i sitt slag de förnämsta privata inom landet. Dess skatter blefvo i hans hand ej blott ett visserligen kostbart, ehuru i alla fall endast dödt inventarium, som pietetfullt bevarades, sådant det mottagits, men en lefvande organism, alltjämt stadd i utveckling och tillväxt. Ty med dem hade han därjämte — och i sällsynt grad — ärft kärleken till böcker och bokväsen, och ingen som närmare kände honom, kunde misstaga sig på, att äfven om det praktiska lifvets mångahanda kraf lämnade allt mindre tid öfrig för dylikt, så var ändå alltid denna kärlek, »den ljufliga sjukdom, som kallas bibliomania», en af de starkast dragande makterna i hans lif, en hjärtesak, för hvilken han, midt i politikens och affärernas kyliga atmosfär, ända till slutet förblef lika varm,

och hvaråt han alltid ur arbetshvirfveln förstod att rädda någon lugn stund. Lika mycket genom arf som genom läggning och bildningsgång var han en af våra, utanför den egentliga fackkretsen, kunnigaste bokkännare, en af våra mest förfinade bokälskare och samlare. Sedan den kände bokmannen C. Broberg, som under många år skötte Ericsbergs bibliotek, ej längre kunde fortfara därmed, var friherre Bonde, såsom han själf plägade säga, sin egen bibliotekarie. Det är nog tänkbart att — så upptagen som han särskildt de senare åren var — därigenom ett och annat i vården däraf blef försummadt; men man förvånades, när man såg, huru han i alla fall fann tid att följa med äfven på detta område, och visst är, att han kände sitt bibliotek och arkiv på ett sätt, som är ägnadt att inge den största respekt äfven för bibliognosten. Med den generositet, som utgjorde ett af de många sympatiska dragen hos honom, ställde han frikostigt sina skatter till forskningens förfogande, och ej ofta hände det, att man i sådana fall frågade efter en sak, utan att han med osviklig säkerhet genast kunde taga fram den. Men hvad detta betyder, helst när det gällde att röra sig inom samlingar af detta omfång, förstår en hvar, som själf är boksamlare i något större omfattning.

Det var, som bekant, hans fader, öfverstekammarherren frih. Carl Jedvard Bonde — äfven han en lika sakkunnig, intresserad och storstilad bibliofil och samlare — hvilken, på grundvalen af den 1843 inköpta d'Albedyhllska boksamlingen, bildade Ericsbergs bibliotek. Allt sedan dess har det utgjort föremål för både hans och sonens oaflåtliga omsorger; ingen möda, inga kostnader sparades, när det gällde att rikta det med nya förvärf, och på detta sätt har det under årens lopp vuxit ut till det kvalitativt och, möjligen med undantag af småtryck, äfven kvantitativt första privatbibliotek i landet. Vid baron Carl Jedvards död 1895 skattades volymantalet till 25,000; i närvarande stund torde det ha minst fördubblats. Det är naturligtvis omöjligt att här ens tillnärmelsevis försöka en orientering inom dessa oerhördt rika bokskatter, där de historiska disciplinerna i mångsidighet och fullständighet visserligen torde intaga första rummet, men där äfven en mångfald af andra fack, såsom teologi, personhistoria, skönlitteratur, topografi, naturvetenskaper, kulturhistoria och klassisk litteratur (däribland särskildt de grekiska auktorerna ej till förglömmandes[1]) äro företrädda på ett sätt, som ofta omöjliggör alla rangbestämmelser. Om jag icke desto mindre vedervågar att nämna några af de största sällsyntheterna, så får detta ej betraktas annat än såsom en ytterst svag antydan, där urvalet skett utan strängare tids- eller ämnesgruppering och dessutom väl närmast bestämts af en rent individuell och ingalunda normgifvande samlarsmak.

Såsom unica kunna betraktas det enda kända fullständiga ex. af Peder Svarts »Danska Krönika» (Stockholm 1558), till hvars sista blad (tryckt blott recto och på grund af sin skärpa mot danskarna förmodligen indraget) ej ens Klemming haft tillgång, hvarför det också fattas i den af

[1] »Jag har», skrifver baron Carl Jedvard Bonde i ett bref till Carlander, »mirabile dictu mycket älskat grekiskan».

honom utgifna fotolitografiska upplagan, och Fabre d'Eglantine's dikt till Gustaf III, »L'apparition du génie de la Suède», tillägnad konungen under vistelsen i Spa 1780, där den sedermera så bekante terroristen då uppträdde som skådespelare, och hvaraf likaledes intet annat ex. är kändt. Sannolikt stå dessa två ej ensamna i sitt slag, och ej långt ifrån dem komma i alla händelser rarissima sådana som »Onus mundi» (1485) och den första upplagan af Birgittas »Revelationes» (Lübeck 1492), hvartill sluter sig en rik samling Birgitta-litteratur, omfattande en stor del af hvad Klemming upptar i sin bekanta monografi däröfver; vidare »Opera breve», Olaus Magnus' italienska beskrifning till Carta Marina (Venedig 1539), af hvilken, ehuru ej alldeles så sällsynt som den tyska, »Ain kurze Auslegung» (samma ort och år), dock blott fyra eller fem ex. äro kända; originalupplagan af hans »Historia gentium septentrionalium» (Rom 1555) jämte en hel del af de öfriga upplagorna; »Breviarium Upsalense» (Sthlm 1496) och Psaltaren, den första i Upsala tryckta boken (1510); »Missale Upsalense» (Basel 1513) och »Breviarium Arosiense» (d:o); Nya testamentet (Sthlm 1526), redan på 1700-talet så sällsynt, att Warmholtz, som ägt boken, däri antecknat, att han nödgats plocka ihop den ur tre olika exemplar, och Gustaf Vasas bibel (d:o 1541), följda af en komplett svensk och rikhaltig utländsk bibelkollektion; Johan III:s Röda bok (Sthlm 1576) och Hertig Carls Försäkran (d:o 1599); Svenska ABC-boken med Runor (Sthlm 1612) och den knappast mindre sällsynta (Upsala 1624); »Reyncke Fosz» (Sthlm 1621); »Runa redux» (d:o 1636), Joh. Burei stridskrift mot dansken Wormius om hvem som först tolkat runorna; en mycket rar folioupplaga af Saxo grammaticus (Paris 1514); »Kurtze Beschreibung des Schwedischen Friedenmahls» (Nürnberg 1649) tryckt på pergament (till firande af Westphaliska freden); Corfitz Ulfelds »Listige Prackticker» (utan ort och år), o. s. v. i oändlighet. Ty på detta sätt skulle man faktiskt kunna fortsätta sida upp och sida ner, utan att ändå ha gått igenom blott det allra bästa; jag inskränker mig därför till att här ytterligare endast ge några af de märkligaste representanterna för den synnerligen rikhaltiga 1700-talslitteraturen: Gyllenborgs »Svenska Sprätthöken» (Sthlm 1740);[1] fru Nordenflychts »Sörjande Turturdufva» (Sthlm 1743); Schröderheims Cambio-almanacka (Sthlm 1787); den bekante äfventyraren Simmingskiölds Bref till hofstallmästaren Baron von Essen (Sthlm 1783), till Gustaf III:s förhärligande, och om hvilket Carlander säger att innehållet i äckligt smicker täflar med bokens sällsynthet; Carl Gustaf Tessins »Utkast af en gammal mans dagliga bref till en späd prins» (Sthlm 1751), det allra första trycket af de berömda brefven, utan författarens vetskap och i blott ett tjugotal ex., samt fortsättningen däraf »En äldre mans bref till en stadigare prins» (Sthlm 1753), bägge numera så godt som introu-

[1] När på ett par håll 1737 anges som tryckår för Ericsbergs ex. af »Svenska Sprätthöken», beror detta nog på en förväxling med första uppförandet, som ägde rum detta år. Boken trycktes 1740 (enligt Klemming äfven en variant samma år), och något annat samtida tryck däraf existerar veterligen ej.

vabla, något som emellertid i ännu högre grad gäller om hans lilla skämtsamma saga »Faunillane», denna t. o. m. i två tryck (Paris 1743 och 1767) och hvartill dessutom äfven manuskriptet finnes å Ericsberg.[1] Såsom något för öfrigt så godt som självklart må i förbigående tilläggas, att i den naturvetenskapliga afdelningen återfinnes, utom t. ex. en mängd värdefulla Linneana, sådana kapitalstycken som Gyllenhaals »Insecta Suecana», Wrights »Fiskar» och Palmstruchs »Svenska Botanik», den senare i ett af de ytterst få kompletta ex. som existera. Om jag såsom ett par af de allra största sällsyntheterna inom äldre svensk skönlitteratur slutligen framhåller tvenne af v. Brinkmans diktsamlingar, »Elegien» (Paris 1799) och »Tankebilder» (Upsala 1831),[2] så sker detta närmast, emedan man, äfven om upplagorna aldrig voro stora, egentligen har ytterst svårt att förstå, huru de — fastän ej så helt introuvabla som hans »Gedichte von Selmar», Leipzig 1789 — kunnat på jämförelsevis kort tid fullkomligt försvinna ur den antikvariska bokmarknaden. Och det skulle knappt förvåna, om man, såsom i liknande fall någon gång händt, en vacker dag i något gömsle plötsligen återfunne bortglömda restupplagor däraf.

Emellertid, att på detta sätt anföra några tiotal, där ej hundratal eller kanske ens tusental skulle göra till fyllest, säger i självfva verket ej mycket till karaktäristiken af ett bibliotek som detta och kan i alla händelser få någon betydelse, endast om man ej förlorar ur sikte, att de blott skola betraktas som, så att säga, höjdpunkter, kring hvilka de stora ämnesafdelningarna gruppera sig med en fullständighet och slutenhet, som ensamt åt en dylik samling förmår förläna verkligt bokvetenskapligt värde.

Men kan detta värde med afseende å biblioteket sättas än så högt, blir det samma ännu mer förhållandet med Ericsbergs arkiv. Bland svenska privatbibliotek finnes ju åtminstone ytterligare ett, det å Koberg, som kan göra anspråk på att nämnas samtidigt med Ericsbergs; arkivet däremot står, sedan det å Skokloster öfverförts till Riksarkivet, absolut utan annan medtäflare än detta senare. Grundstocken utgöres, såsom naturligt är, af en omfattande samling familjepapper, med hvilken — för att blott nämna några

[1] »Faunillane» är ett familjeskämt i fesagans stil, full af anspelningar på små tilldragelser inom familjekretsen, och skrefs vid Ulrika Sparres, sedermera grefvinnan Adlerfelts födelse på Fånö, af hvilket namnet är bildadt. Den trycktes 1741 i Paris, ursprungligen i en kvartupplaga på endast tre ex., hvilka försågos med kopparstick, hvartill Boucher gjorde teckningar, och af hvilka de två torde ha kommit till Sverige (se KLEMMING, *Ur en antecknares samlingar*). Emellertid kunde boktryckaren ej hålla sig, utan tjuftryckte 1743 en duodesupplaga, som Tessin visserligen lät indraga, men hvaraf dock några ex. äro kända, enligt samma källa inalles sex, hvaraf fyra i Sverige. Äfven en senare upplaga, med undantag för vignetten å titelbladet lika med duodesen, utkom 1767, hvilken emellertid synes ha blifvit lika sällsynt, och slutligen bör för fullständighetens skull tilläggas, att boktryckaren med Tessins tillatelse äfven begagnat kopparsticken i en fransk saga, »Acajou et Zirphile», tryckt 1744 i både kvart och duodes.

[2] »Aftryck för vänner» och dessutom tryckta i fjortonde årgången af Upsalatidskriften »Svea». Äfven »Elegien» är »Abdruck für Freunde», men något annat tryck af dessa är, så vidt jag vet, ej kändt.

af de viktigaste — efter hvartannat införlifvats samlingar sådana som den Crusenstolpska, värdefull särskildt genom sin mängd af Tessiniana från Åkerö, det Khevenhüllerska arkivet (och biblioteket) från Julita och framför allt Stenbocksarkivet på Thorsjö (innehållande bland annat Gustaf Otto Stenbocks, Bengt Oxenstjernas och Magnus Stenbocks papper), hvartill under den siste fideikommissarien kommit äfven Claes Christerson Horns papper, hvilka från Reval hamnat i Petersburg, där de af honom återförvärfvades till Sverige. Och i sin rikedom på exempelvis bref och brefsamlingar från svenska och utländska kungliga, liksom från en mängd märkligare privatpersoner — förutom oerhördt mycket annat af arkivaliskt intresse, som här måste förbigås — erbjuder det för forskningen på skilda historiska och kulturella områden ett, som sagdt, enastående rikt och dyrbart material.

En af dess största skatter utgöres, såsom bekant, af drottning Hedvig Elisabeth Charlottas bref och dagböcker, hvilka af henne testamenterades till excellenserna Carl Bonde, baron Carl Carlsons farfars far, och E. Ruuth samt deponerats å Eriksberg. Och att den senaste fideikommissarien ej blott var den finbildade bibliofilen, som njöt samlarens glädje öfver sina skatter, men äfven fann glädje i att i sin mån kunna göra dem till den bildade allmänhetens egendom, har han visat genom den mönstergilla svenska upplaga, han börjat utgifva af dagböckerna, ett af de rikaste och i sin omedelbarhet nog också trognaste bidrag till svensk tids- och politisk historia, vår litteratur äger. Dessvärre ha hittills blott tre delar (Sthlm. 1902—07) hunnit utkomma, och det vore att räkna som stor förlust, ifall förhoppningen om en fortsättning med hans bortgång nu blifvit tillintetgjord. I detta sammanhang bör äfven nämnas, att vår historiska litteratur redan tidigare har honom att tacka för en omsorgsfullt studerad skildring af »Sverige och Norge 1814» (Sthlm. 1896) byggd på samma bref och dagböcker.

När för ett par decennier sedan de bokliga intressena inom landet — hvilka hittills, där de funnits, arbetat mera i obemärkthet och på spridda, i de flesta fall föga fruktbärande linjer — så småningom, och väl främst genom en allt starkare känning med de kontinentala rörelserna på området, tagit sådant uppsving, att tidpunkten syntes inne för en sammanslutning mellan bokintresserade af skilda kategorier äfven hos oss, föll det af sig självt, att friherre Bonde, med sin ställning inom den svenska bokvärlden, sin läggning och sina traditioner, skulle återfinnas bland dem, som varmast intresserade sig härför. Redan vid det första förberedande sammanträdet i frågan förde han ordet, och när resultatet, kort därpå, blef bildandet af Föreningen för Bokhandtverk, i april 1900, var det lika naturligt, att han valdes till ordförande äfven i denna. Såsom sådan har han sedan allt intill sin död utan afbrott fungerat och — behöfver det väl sägas? — på ett sätt, som äfven här skall göra det svårt att ersätta honom. Huru starkt upptagen han var af allmänviktigare värf, så kunde detta väl röfva hans tid, men aldrig hans intresse för föreningens angelägenheter. Äfven när ett an-

strängdt riksdagsarbete tvang honom att skenbart tillbakasätta dessa, förvånades man, ej öfver att hans intresse därför i själfva verket alltjämt förblef lika varmt, men väl öfver, huru han, under dessa omständigheter, förmådde att äfven i detalj hålla dem samlade i sin hand, liksom öfver den lätthet, hvarmed han lade frågorna till rätta, den klarhet och precision, hvarmed ärendena behandlades. Och när han nu för alltid nedlagt klubban, skola föreningens medlemmar med mig kunna vittna, att hans soliga, vänsälla väsen, som lika räckte till för alla, därjämte gjorde honom till en ordförande, som i urbanitet och älskvärdhet knappast finner sin like.

Detta drag af ljus optimism, af glad, orubblig tro på lifvets goda makter, som präglade hans väsen, gjorde honom ej mindre afhållen af de närmaste vännerna än uppburen i de vida kretsar, hvarmed lifvet bragte honom i kontakt; det gaf äfven däråt en, ännu i ålderns dag, aldrig svikande ungdomlighet i sinnet, som gjorde, att man tyckte sig om honom, som om en bekant fransk kavaljer, kunna förutsäga att, när han än ginge bort, så skulle det dock alltid bli i hans ungdom.

Verkligheten har ej jäfvat det, och i detta tecken ägnar den svenska bokvärlden honom sitt tack, sin saknad.

Fr. Vult von Steijern.

Haakon Nyhuus.

F. 28 nov. 1866, † 25 dec. 1913.

HAAKON NYHUUS døde paa Ullevaal kl. 1 nat til 1ste juledag. Han hadde i flere aar lidt af en anæmi, som langsomt, men uhyggelig sikkert undergrov hans livskraft. I november 1912 forlot han det Deichmanske bibliotek for ikke mere at vende tilbake, og samtidig maatte han opgi sit arbeide som redaktør av »Illustreret norsk konversationsleksikon». Senere har han mest været fængslet til sin stue; av og til har sygdommen tat overhaand og tvunget ham til sengs en stund for saa atter at trække sig tilbake og gi plads for et litet haab. Selv formaadde Nyhuus under alt dette stadig at vise besøkende sit gamle, glade humør. Han likte, at hans venner besøkte ham i hans vakre, hyggelige hjem. Han kunde sitte der i sin stol og passiare livlig om løst og fast og faa baade andre og sig selv til at tro paa helbredelse. En kort tid før jul indtraadte der en alvorlig forværrelse i hans tilstand. Det blev nødvendig at la ham gjennemgaa en operation. Denne forløp i sig selv heldig, men hans tilstand var allerede saa svækket, at han ikke mere stod til at redde.

Med Haakon Nyhuus er en av de virksomste og mest initiativrike norske biblioteksfolk gaat bort. Han var en drivende kraft, en skikkelse fuld av liv og spænstighet, med usedvanlige evner til at organisere. Hans arbeidsdag blev ikke lang, men han var av de lykkelige, som i en ung alder faar prøve sig paa opgaver, som netop ligger for deres særlige begavelse. Derfor kunde han ogsaa inden sin død se tilbake paa et betydelig livsverk.

Det var nærmest et tilfælde, som gjorde Nyhuus til biblioteksmand. Han kom over til Amerika i slutningen av 1880-aarene som student uten

nogen speciel utdannelse og maatte følgelig være forberedt paa at ta hvad der maate by sig. Til alt held fik han efter et aars tjeneste som alt-muligmand plads i Newberrybiblioteket under den kjendte bibliotekar Wm. F. Poole, som tok sig meget av Nyhuus og hjalp ham til stillingen som chef for den nye seddelkatalog i Chicago Public Library 1893. Nyhuus beholdt denne stilling til 1897, da han brøt overtvert og vendte tilbake til sit fædreland.

I Kristiania var der aaret i forveien fremlagt et privat forslag til reorganisation av det Deichmanske bibliotek, en gammel samling, som tilhørte Kristiania kommune. Forslaget vandt tilslutning og blev med faa ændringer vedtat av bystyret 1898. Samme høst blev Haakon Nyhuus, som hadde hat en liten midlertidig post ved Universitetsbiblioteket, utnævnt til bibliotekar. Selve tanken om reorganisation skyldtes altsaa ikke hans initiativ, heller ikke de grundlæggende bevilgninger. Derimot har han i ganske overordentlig høi grad fortjenesten av gjennemførelsen.

Der var næsten uoverstigelige hindringer at overvinde. Den forhaandenværende bokmasse bestod av ca. 40,000 bind, væsentlig gamle saker, ganske utjenlig til folkelæsning. Der fandtes ikke signaturer, ingen brukbar katalog. Lokalet var en trang, solløs og støvfyldt privatleilighet i 1ste etage ut til en befærdet gate. De faatallige og slet avlønnede assistentstillinger maatte besættes med folk uten alt forutgaaende kjendskap til biblioteksarbeide. Der fandtes i hele Skandinavien intet moderne folkebibliotek, som kunde tas til mønster; de amerikanske var ganske vist gode forbilleder, men de raadet ogsaa over bevilgninger, som der her hjemme ikke kunde være tale om at opnaa paa en menneskealder. Det negative resultat av reorganisationsbestræbelserne ved adskillige europæiske biblioteker viser ogsaa, at det ikke var nogen let post, som blev betrodd Nyhuus i 1898.

Han gik uten vakling i gang med arbeidet. Et lyspunkt var, at der forelaa noksaa rikelige midler til bokindkjøp. Der blev straks anskaffet flere tusen bind. En av de nyansatte assistenter blev sat til at katalogisere og nummerere bøkerne efter primitive metoder, som nogen aar senere blev opgit, men hadde den fordel, at de kunde gjennemføres raskt og av uøvede kræfter. Aapningstiden blev stærkt utvidet, og der blev indrettet en egen læsesal og en egen ungdomsavdeling samt forskjellige utlaansstationer ute i byen. Den gamle protokolleringsmetode ved utlaanet blev avløst av et kortsystem, som i sin tur atter maatte vike pladsen for et mere fuldkomment av engelsk oprindelse. Det trange og smudsige lokale blev forbedret ved friske farver og aapning av vægger. Et nyt reglement markerte et liberalt syn paa samlingernes benyttelse.

Reorganisationens virkning viste sig snart i et voldsomt opsving i utlaanet. Fra 24,693 bind i 1897 steg dette till 174,393 bind i 1899 og 319,236 i 1900 for senere at passere en halv million (1906). Læsesalens benyttelse steg omtrent tilsvarende. Personalets størrelse vokste fra to (1897) til ca. 30 (1913), budgettet fra kr. 6,40C (1897) til over 100,000 (1913).

Imidlertid, Nyhuus slog sig aldrig til ro med de vundne resultater. Han var verdens mest frygtløse menneske til at indføre nye metoder, naar de syntes ham et fremskridt. I 1903 blev Deweys decimalklassifikation indført for nyanskaffede bøker. Nogen aar senere gik biblioteket over til et nyt kortsystem for utlaanet — det tredie siden Nyhuus' tiltrædelse. Omtrent hvert aar foregik gjennemgripende forandringer i lokalet. Paa faa undtagelser nær har bibliotekets samtlige afdelinger skiftet plads mindst tre gange siden 1898. Under alt dette paagik utlaansvirksomheten uten avbrydelser; flytninger blev utført paa helligdager eller om natten, — varte de længer, blev der sørget for provisoriske anordninger. Naturligvis kunde det i stridens hete hænde, at der blev foretat omkalfatringer, som ikke bestod for en nærmere prøvelse, likesom der mange ganger kunde komme til at klæbe misligheter ved gjennemførelsen av paakrævede reformer. Dette kunde ikke anderledes være under de givne forhold; i det hele hadde Nyhuus et skarpt blik for det væsentlige. De fleste av de metoder, han indførte ved det Deichmanske bibliotek, er siden blit almindelig utbredte i Norge og tildels i vore nabolande.

Bibliotekar Nyhuus gav i sin tid støtet til de norske statsunderstøttede folkeboksamlingers organisation; han var med i den komité, som utarbeidet de nærmere regler, og kom til at sætte organisationen ut i livet som Kirkedepartementets konsulent 1902—1905. Han fratraadte denne post for at overta hovedredaktionen av »Illustreret norsk konversationsleksikon», hvis usedvanlige utbredelse vel for en stor del skyldes redaktørens sikre følelse av hvad folk hadde bruk for.

Det er noget Aladdin-agtig ved Nyhuus' historie. Han var den sidste til at gaa fra et muntert lag, skjønt han intet nød, likesom han var den første til at gaa til arbeide. Han la altid sin sjæl i hvad han foretok sig, og hadde en makeløs evne til at gaa op i det som for øieblikket sysselsatte ham. Naar det var vel gjennemført, tapte han let interessen for det og kastet sig over andre opgaver. Han spøkte selv med denne sin rastløshet, som dog mer end andet betinget hans held. Det var i de enkelte saker, denne side av Nyhuus' væsen nærmest kom frem; i sit grundsyn paa bibliotekssaken blev han altid den samme. Han vilde spre bøker ut blandt befolkningen og vilde ikke gi sig, før han hadde naadd alle. Rent faglig næret han en stærk tro paa alle kooperative tendenser, trykte seddelkataloger, biblioteksskoler og internationalt samarbeide. Han deltok i de to sidste bibliotekskongresser i St. Louis (1904) og Brüssel (1910) og hadde mange forbindelser med fremmede biblioteksmænd, ikke mindst i vore nabolande.

Der stod altid et friskt veir av Haakon Nyhuus. Der vil nu længe føles stille, der hvor han hadde sin gang.

Arne Arnesen.

RECENSIONER.

Sveriges bibliografiska litteratur förtecknad af JOH. AX. ALMQUIST. D. 1—3. Sthlm 1904—1912. 8°. 1: VIII, 320 s.; 2: (1), 493 s.; 3: (1), 269 s.

Bland de mödosammaste, men icke dess mindre på sätt och vis otacksammaste uppgifter en lärd kan åtaga sig är att göra ett bibliografiskt arbete. Och långt ifrån hvarje lärd är kvalificerad att åstadkomma ett dugligt sådant. Därtill kräfves, utom erforderliga kunskaper, en ständigt förnyad fond af tålamod, uthållighet och hoppfullhet. Ämnet är också långt ifrån populärt och dess utöfvare därför fåtaliga. Den stora allmänheten är fullständigt oberörd och går förbi med en axelryckning: »att man kan syssla med något så tråkigt och liflöst!» Men — till gengäld äro några få lärdas varma välsignelser så mycket mera påfallande och få väl kompensera den allmänna likgiltigheten. Men bibliografen liksom öfver hufvud biblioteksmannen känner och är stolt öfver sin kallelse, ehuru eller kanske rättare emedan han vet att hans uppgift är densamma som biets: att samla honung för andras munnar, enligt det virgilianska »Sic vos non vobis mellificatis apes!» Är han filosof, så tröstar han sig med den gamla satsen, att »blir han inte rik på sitt arbete, så bör han åtminstone bli salig» — enligt Karl XI:s kända metod att uppmuntra sina tjänare.

Dessa reflexioner ha framkallats närmast af det arbete, hvars titel läses här ofvan, ett arbete, hvars gedigna halt vittnar om trägna mödor, djup lärdom och varmt nit. Helt visst kommer det att bli en oskattbar hjälp för många, både fackmän och lekmän inom och utom Sverige. Almquists arbete kan nämligen sägas vara det första af betydenhet i sitt slag. Någon tillnärmelsevis fullständig bibliografi öfver vår bibliografiska litteratur har nämligen ännu ej sett dagen. B. Lundstedts lilla *Aperçu de la principale littérature bibliographique de la Suède,* som utgafs år 1900 i sammanhang med den samma år i Paris hålla internationella kongressen för bibliografi, var närmast afsedd för kongressdeltagarna och för utlandet. Den är också mycket kortfattad och utgör endast 34 sidor i oktav.

Af Almquists redogörelse för verksamheten här i landet på det bibliografiska området finner man att denna varit långt ifrån oansenlig. Vi äga många värdefulla bidrag till belysning af specialområden af denna mångomfattande disciplin. Vi påminna om namn sådana som, bland de äldre: A. I. Arwidsson, Aurivillius, Berch, Björnstjerna, M. v. Celse, O. Celsius

d. y., E. M. Fant, Gjörwell, Klemming, Kylander, Sv. Lagerbring, Lidén, Loenbom, Reuterdahl, J. H. Schröder, v. Stiernman, Warmholtz, P. Wieselgren —, och från våra dagar: J. A. Almquist, Aksel Andersson, Annerstedt, S. E. Bring, Bygdén, Collijn, E. W. Dahlgren, G. Eneström, Gödel, Per Hierta, Eug. Lewenhaupt, E. H. Lind, Lundstedt, Molér, bröderna G. och J. Rudbeck, Schück, Setterwall, Elof Tegnér, Harald Wieselgren m. fl.

Hvad nu det föreliggande arbetet vidkommer, så torde en kort öfversikt af dess innehåll här vara på sin plats, så mycket mer som dess publikationssätt (det utkom nämligen åren 1904—12 såsom bilaga till Kungl. bibliotekets årsberättelser) i någon mån undandragit det den större allmänhetens uppmärksamhet.

I första delen behandlas *bibliografi i egentlig mening,* d. v. s. den del af disciplinen som har till föremål dels olika ämnen (filologi, historia, biografi, naturvetenskap o. s. v.), dels särskilda personers litterära verksamhet, hvardera gruppen med en mångfald underafdelningar. Det största intresset i denna volym torde kunna påräknas för afdelningen *bio-bibliografi,* hvilken innefattar såväl möjligast fullständiga förteckningar öfver skrifvande folks utgifna arbeten som äfven hvad andra hafva skrifvit om en särskild person.

Den andra delen omfattar *arkiv- och biblioteksväsen,* både i allmänhet och rörande särskilda institutioner, hvarvid framläggas omfattande förteckningar öfver litteratur rörande bl. a. Riksarkivet (88 nummer), Kungl. biblioteket (159 nr), biblioteken i Upsala (175 nr) och Lund (74 nr), Göteborgs stadsbibliotek (17 nr) m. fl. I denna del behandlas dessutom akademiers samt lärda och vittra samfunds äfvensom riksdagens, ämbetsverks, domkapitels, allmänna läroverks, folkhögskolors och folkskolors, hushållningssällskaps m. fl. allmänna verks och inrättningars bibliotek, hvarefter i egna grupper behandlas dels folkbibliotek med likställda institutioner (stads-, socken-, läsesällskaps-, nykterhets-, arbetarbibliotek o. d.). tillsammans 842 nr, dels enskilda (däribland kungliga) personers bibliotek, tillsammans 796 nr.

Tredje och sista delen omfattar *typografi och bokhandtverk* samt *bokhandel,* och hela verket afslutas med ett förträffligt, om fackmannens rätta sinne vittnande register om ej mindre än 115 tvåspaltiga sidor.

Såsom nämndt, utkom Almquists omfångsrika verk under en tidsperiod af hela nio år. Någon ojämnhet, särskildt rörande de senare årens bibliografiska material, måste helt naturligt på grund häraf göra sig gällande, men bristerna i detta hänseende har förf. godtgjort genom ett *supplement,* infördt i 3:e delen sid. 41—137, hvartill komma *tillägg och rättelser* (14 sidor). Registret är utfördt på ett sätt som förtjänar ett särskildt erkännande. Det spelar också här en särskildt viktig roll: utan detsamma skulle man helt enkelt vara ur stånd att reda sig med åtminstone en stor afdelning — bio-bibliografien, ett af de mera omfångsrika partierna i hela arbetet (tillsammans 773 nr). Förf. har nämligen af ett eller annat skäl beslutit sig för att anordna denna grupp — ej alfabetiskt efter föremålens tillnamn (resp. förnamn för medeltida folk), utan efter deras dödsår (!) med

tillägg af en särskild grupp efteråt, bestående af sådana som vid textens nedskrifvande ännu lefde (några af dem hafva emellertid aflidit under arbetets fortgång) och hvilka fått sin plats i serien efter resp. födelseår. Jag må bekänna, att jag ej lyckats öfvertyga mig om praktiskheten i denna anordning och något skäl därför har förf. ej ansett behöfligt att ge i förordet. Till följd af den långsamma utgifningen af arbetet har hela den bio-bibliografiska afdelningen varit så godt som oanvändbar under 8—9 år för den som ej haft tillgång till större biografiska källor. Nu är emellertid svårigheten löst genom tillgången till registret.

Ehuru man behöfver ljus och lykta för att finna föremål för anmärkning i detta solida verk, kunna ett par småfel i registret påpekas. Herrarna *Upmark, G.*, far och son, hafva där sammanblandats och *Söndrums* folkbibliotek återfinnes malplaceradt under formen *Sondrum.*

Jan. 1914.

Robert Geete.

CARL CHRISTENSEN, *Den danske botaniske Litteratur 1880—1911.* København: H. Hagerup, 1913.

Den Mangel paa metodisk og sagkyndigt udarbejdede Fagbibliografier, hvorunder den danske Litteratur længe har lidt, og som af Videnskabsmanden saa vel som Biblioteksmanden føles des stærkere, jo mere den periodiske Litteratur voxer, synes nu efterhaanden heldigvis at skulle afhjælpes. For tre Aar siden fremkom som det fortrinligste af den Art, der endnu har set Lyset i Danmark, Underbibliotekar SVEND DAHLS mønstergyldige *Bibliotheca zoologica Danica 1876—1906* (Kbh. 1910); en historisk og personalhistorisk Bibliografi, et lige saa vigtigt som omfattende Arbejde, har i længere Tid været under Forberedelse, og nu i dette Efteraar er endelig udkommet et Værk om den sidste Menneskealders botaniske Litteratur her i Landet.

Ligesom Dahls Arbejde slutter sig som en Slags Fortsættelse til C. C. A. Goschs i 3dje Bind af »Danmarks zoologiske Litteratur» (1878), saaledes slutter Christensens sig til Eug. Warmings i 12te Bind af »Botanisk Tidsskrift» (1880—81), og danske Zoologer og Botanikere og zoologisk og botanisk Interesserede er da nu i Besiddelse af bibliografiske Hjælpemidler vedrørende den hjemlige Litteratur i deres Fag, saaledes som den fremtræder i selvstændigt udkomne Bøger og i Afhandlinger saavel i indenlandske som udenlandske Tidsskrifter. For Benytteren er det en Fordel, at alle fire Arbejder, selv om de i Enkeltheder er ret forskellige, i êt Hovedpunkt følger en og samme Plan, i det nemlig i dem alle hver enkelt Forfatters Produktion holdes samlet og hele Stoffet indordnes i en kronologisk Rækkefølge efter Aaret for Forfatternes første Publikation, og det er overhovedet et Spørgsmaal, om ikke denne Metode just er den, der burde lægges til Grund for alle Fagbibliografier som den mest praktiske og overskuelige, idet Manglerne ved den vil være lette at raade Bod paa ved personelle og systematiske Registre, medens en systematisk Stofordning støder paa store, næsten

uovervindelige Vanskeligheder i sig selv og Manglerne saa godt som ikke lader sig ordentligt afhjælpe ved Registre eller paa anden Maade. Men medens alle fire Arbejder har de personelle Registre, er der kun êt af dem, nemlig Dahls, der har de systematiske, og det er en væsentlig Anke mod Christensens Bibliografi, at han, der i saa meget har taget Dahls Bog til Forbillede, ikke ogsaa har gjort det paa dette Punkt, ti det er et Kardinalpunkt.

Det skal villigt indrømmes, at det er et drøjt Arbejde at lave et systematisk Register, der medtager alle Enkeltheder i en Bibliografi paa en halv tredje hundrede Sider, men det er lige saa vist, at uden dette har Bogen kun halvt saa megen Værdi som den vilde have med det. Ti den, der søger Oplysning om et enkelt bestemt anatomisk, biologisk, morfologisk osv. Spørgsmaal eller om en enkelt Planteart eller om en enkelt Landsdels (Egns) floristiske Forhold eller om hvad det nu kan være, maa, hvis et alt dette omfattende systematisk Register mangler, enten forud kende hele Litteraturen for at finde noget derom — og i saa Fald er Bogen saa temmelig overflødig — eller han maa for hver Gang selv møjsommeligt læse hele Bogen igennem og notere sig alle de Steder, han i paagældende Tilfælde har Brug for, men dette Arbejde er det Bibliografens Pligt at gøre for ham. En Bibliografi uden systematisk Registre er i Virkeligheden kun tilfredsstillende for den, der alene vil orientere sig i en Forfatters videnskabelige Produktion, men den er ganske utilfredsstillende for den, der vil have Oplysning om faglige Enkeltheder. At saadanne systematiske Registre lader sig udarbejde og det paa fyldestgørende Maade, viser Dahls Bog; den viser tillige, at af Hensyn til, at de skulde tage en uforholdsmæssig stor Plads op, kan de ikke bortvises, ti det systematiske Register til hans c. 200 Stofsider udgør c. 25 Sider.

I det foreliggende Tilfælde er den skete Skade imidlertid ikke uoprettelig. Mag. Christensen bør nemlig sættes i Stand til at bearbejde den botaniske Litteratur før 1880, ti saa nyttigt et Arbejde end Warmings var for sin Tid, bygger det dog som af ham selv bemærket i temmelig stor Udstrækning ikke saa meget paa Selvsyn som paa Nyerups, Krafts og Erslews Forfatterlexika; en helt igennem paa Autopsi hvilende ny Bearbejdelse af Materialet vilde derfor være meget ønskelig, og den vilde uden Tvivl bringe adskilligt nyt for Dagen. Og en saadan ny Udgave vilde da kunne ledsages af det systematiske Register omfattende hele den danske botaniske Litteratur. Til dette Arbejde vilde Mag. Christensen være selvskreven, og han vilde kunne gøre det paa den smukkeste Maade. Ti hans nu foreliggende Bibliografi er ellers en saare fortræffelig Bog, paalidelig og nøjagtig i Enkeltheder, klar og overskuelig i sin Ordning, sikker og metodisk i Udførelsen, kort sagt et Værk, der bør bringe sin Forfatter lige saa megen Ære som den utvivlsomt vil bringe Benytteren Udbytte og Gavn. At den har kunnet udkomme, skyldes — man kunde sige selvfølgeligt — Carlsbergfondet.

København i December 1913.

Carl S. Petersen.

H. F. SOVERI: *Kirjallisuuden Luokittelija suomalaisia kirjastoja varten* (Litteraturklassifikator för finska bibliotek). 114 s. Hels. 1913. 8°. Fmk 1: 50.

Föreståndaren för finska normallyceets i Helsingfors bibliotek, lektorn dr Soveri, som tidigare utgifvit en nyttig liten handbok i bibliotekslära på finska (*Kirjastonhoito*, 72 s., Hels. 1910), har i förevarande skrift framlagt ett nytt bokklassifikationssystem eller, rättare sagdt, ett system i fyra varianter, af hvilka den första är afsedd för större allmänna bibliotek och alla slags specialbibliotek, den andra för medelstora och den tredje och fjärde för små bibliotek.

Förf. indelar litteraturen i följande 18 hufvudgrupper: A Allmän litteratur, B Matematik och astronomi, C Naturlära, D Tekniska vetenskaper och industri, E Handel, F Naturhistoria, G Landt- och skogshushållning samt privat ekonomi, H Geografi, I Medicin, K Gymnastik, sport och nöjen, L Filosofi och konst, M Uppfostran, N Religion, O Samhällslära och rättsvetenskap, P Språkvetenskap, R Vitterhet, S Historia, T Biografi. Hufvudgruppernas afdelningar och underafdelningar betecknas med tresiffriga tal, t. ex. B 540 Solsystemet, B 542 Solen, B 544 Planeter och satelliter, B 546 Kometer och meteoriter, o. s. v. För de medelstora biblioteken inskränker sig indelningen af hufvudgrupperna till högst 10 inom hvarje grupp. För de små biblioteken föreslås *antingen* de 18 ofvan uppräknade hufvudgrupperna (utan underafdelningar) *eller* blott följande 12 grupper: A Allmän litteratur, B Matematik och naturlära, C Industri och handel, D Naturhistoria, landthushållning och geografi, E Hälsovård och idrott, F Filosofi och uppfostran, G Religion, H Samhällslära och rättsvetenskap, K Språkvetenskap och litteraturhistoria, L Nöjeslitteratur, M Historia och biografi, N Ungdomslitteratur.

Öfversikten af klassifikationen (rubrikerna) enligt den första varianten upptager, ehuru inom långt ifrån alla afdelningar utförd i detalj, ej mindre än 40 sidor. Ett alfabetiskt register — det som enligt ref:s åsikt ytterst blir det praktiskt användbara vid hvarje bibliografisk systematik eller klassifikation — omfattar 30 sidor tätt tryck.

Förf:s förslag till indelning af litteraturen i folkbiblioteken (var. 4) synes ref. godt, eller i hvarje fall bättre lämpande sig för svenska och finska förhållanden än t. ex. Deweys klassifikation, som man på vissa håll, där slafviskt efterapande betyder mer än självständig kritik, försöker införa äfven här. Däremot torde mot förf:s fullständiga klassifikationssystem, såsom mot hvarje sådant, talrika detaljanmärkningar kunna göras; ett exempel, på måfå taget: socialismen betecknas med O 106 (underafdelning under O 100 Nationalekonomi och statistik), men kommunismen med O 910 (underafd. under O 900 Omstörtningsläror).

Georg Schauman.

EINAR LEXOW, *Joh. F. L. Dreiers Norske Folkedragter.* Delvis med benyttelse av riksarkivar Kr. Korens materiale. Med 24 farveplancher og 55 billeder i teksten. Kristiania 1913. *(Gammel norsk kultur i tekst og billeder,* utgit av Norsk Folkemuseum.)

I aari 1812—1815 utkom det paa H. G. Ludewigs forlag i Kjøpenhamn eit stort plancheverk i 74 blad, *Norske Nationale Klædedragter,* stokne i kopar av schweizaren Johann Heinrich Senn etter ei samling av originale teikningar, som tilhøyrde stiftamtmannen over Fyn grev Gebhard av Moltke. Dette er det fyrste og det største verk over norske folkelige klædebunader, som nokor tid er utkome. Kaptein G. C. C. W. Prahls *Norges mest eiendommelige Bondedragter* (Bergen 1827—30) og bokhandlar Chr. Tønsbergs *Norske Nationaldragter* (Christiania 1850—2) var mykje mindre, det eine paa 48, det andre paa 33 pl. Senns verk er umaatelig sjeldsynt; det finst i Noreg berre eitt nokonlunde komplett exemplar (paa UB i Kristiania; 1 blad vantar).

Kven som hadde gjort dei originalteikningarne, Senn arbeidde etter, det hev like til den sidste tid vore ei gaata. Senn sjølv kunde det ikkje vera; han hev aldri vore i Noreg. Men for eit par aar sidan lagde riksarkivar Kr. Koren merke til, at sume av Senns stikk var so raakande like nokre akvarellar av norske folkebunader, som finst i fleire større og mindre serier, noko i privat eiga, noko i offentlege samlingar her i landet. Likskapen var so stor, at det ikkje kunde vera tvik um, at den same mannen hadde gjort akvarellarne og originalarne til Senns stikk. Koren systematiserde det meste av materialet paa baae leider, og dermed var grunnen lagt for ei ny utgaava av Senns merkelege og sjeldfengde verk.

Akvarell-teiknaren hev vore noko kjend fyrr, men lite. Det var ein fødd Trondheimsmann, Johan Friedrich Leonhard Dreier (1775—1833); den lengste tid av sitt liv arbeidde han i Bergen som teiknar, teiknelærar, portræt- og landskapsmaalar; den namngjetne J. Chr. Dahl var hans læresvein. Sjølvstendig kunstnar var han ikkje, men ein rutinerd teiknemeister, som hadde sin styrke i detaljen og i den klaare og livfulle umrit-lina. Den vigtugaste produktionen hans er prospekt; av deim finst det mange, serleg fraa Bergen og der-ikring, i private og offentlege samlingar. Men forvitnelegast er hans folkebunad-bilæte.

Dreier hev kome tidleg inn paa dette, visseleg ved paatinging. I Cornelis de Jong's *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop, Ierland en Norwegen 1791—7* (Haarlem 1802—3) finst fargelagde koparstikk av 8 bondepar, mest fraa Trøndelagen; dei svarar i hovudsaki til Dreiers akvarellar og serleg til Senns stikk, og maa vera gjorde av Dreier i Trondheim; her hev han òg teikna eit bondepar [fraa Vinger] og eit prospekt, for engelsmannen E. D. Clarke, som var i Trondheim i 1799 (dei finst i Clarke's *Travels* bd. III, London 1819). Arbeidet med bondebunader hev Dreier — som akvarellarne syner — drive i vidare maal i 1790-aari, serleg i Trøndelagen, men òg i Øysterdalen, og etter 1800 paa Vestlandet. Grev Molkte, som var

stiftamtmann i Kristiania millom 1802 og 1809, hev venteleg i denne tid kjøpt ei heil serie av Dreier, og denne reproducerde Senn; truleg finst enno ein rest (4 blad) av denne Moltkeske original-rekkja i Vestlandske Kunstindustrimuseum i Bergen (innkomne i 1911). — Men Dreier teikna fleire Vestlandsbønder, venteleg etter Moltkes Noregs-tid; dei finst ikkje hos Senn, men berre i akvarellarne. I 1810 hadde Dreier gjort ei ferd til Austlandet og hev truleg daa teikna bønder fraa Gudbrandsdalen, Heidmork og Telemork.

Det kjennest i det heile i Noreg 8 store og smaa samlingar av Dreierske originalbilæte, og 3 kopiserier. Av desse og av Senns verk hev no konservator ved den kulturhistoriske avdeling i Bergens Museum EINAR LEXOW valt ut til reproduktion ei topografisk ordna rekkja; til innleiding hev han, med Korens materiale til hjelp, samla gode upplysningar um Dreier, karakterisert og verdsett hans kunst og greidt ut um hans folkebunadbilæte. Reproduktionarne er fargelagde etter originalarne. Innleidingi er rikt illustrerd (ukolorert), mest med prøvor av Dreiers kunst i det heile, derimillom ikkje faa av hans folkebunadbilæte, som ikkje er upptekne i den kolorerde samling; her finst og Dreiers teikningar for C. de Jong og Clarke, og ymse andre bilæte av folkebunader, mest eldre enn Dreier.

Den alfabetiske lista over Dreiers teikningar i alle utrykte og trykte serier (s. 34 f.) syner, at ikkje alle bilæte er reproducerde i Lexows utgaava; sume av deim, som finst berre i ei serie, er ikkje medtekne. Av doktor Schweigaards originalserie er 1 bilæte attsett, av Universitetsbibliotekets originalserie 1, av Norsk Folkemuseums kopiserie 1, av doktor Lindboes kopiserie 4, og av Senns stikk 12 (nr. 1, 6, 7, 10, 30, 38, 54, 60, 64, 66, 72, 73). At Lexows gode og væne utgaava av Dreiers teikningar soleis ikkje er komplett, er eit lyte; ein kann vanskeleg sjaa, at det var nokon real grunn til aa setja att noko. Ymse av dei utelatne bilæte hjaa Senn er reproducerde i den skynsamt illustrerde 4de utgaava av Kristofer Janson's *Vore bedsteforældre, tidsbilleder omkring 1814* (Kristiania og Kjøbenhavn 1913); cand. jur. Kristian Birch-Reichenwald hev gjort utvalet til denne bok, uavhengig av Lexows utgaava; han hev òg teke med Senns bilæte av bondebrudlaup og bondegravferd og ei nordfarjagt, — dei 3 er i det heile ikkje nemnde i Lexows register.

Men ufullstendug, som hundradaars-utgaave av Dreiers teikningar er, lyt me likevel vera takksame, at ho er komi, og utgjevaren fortener ros for arbeidet.

Oluf Kolsrud.

Vore oldeforældres land efter deres egne billeder. 64 plancher og 8 kolorerede prospekter. Indledning av C. W. SCHNITLER. Kristiania 1910. *(Gammel norsk kultur i tekst og billeder*, utgit av Norsk Folkemuseum.)

Millom dei publikationar, som Norsk Folkemuseum paa Bygdøy ved Kristiania hev gjeve ut i den elegante folio-serien *Gammel norsk kultur i*

tekst og billeder (1906 ff.)[1], er ei av dei verdefullaste den smakfulle samling av bilæte (i alt 93), fraa norsk natur og norske byar fraa slutten av 18de og fyrsten av 19de hundradaaret. Samlingi, som hev ei stutt ypperleg kunsthistorisk innleiding av universitetsstipendiat C. W. Schnitler, hev ikkje berre aalmenn kulturhistorisk interesse, men òg bibliografisk. Umfram ein stor del akvarellar og teikningar, som ikkje hev vore publicerde fyrr (m. a. 11 av den fyrr nemnde J. F. L. Dreier) finst her gode utval av gamle stikk, sume mykje sjeldsynte; dei fleste er av engelsmannen W. J. Edy (15); av svenskarne V. M. Carpelan og A. F. Skjöldebrand og av dansken J. J. G. Haas finst 9—10 kver, og av andre som E. Pavelsen, H. A. Grosch, J. Flintoe 2—3 kver. Sume hev stokke etter eigne, sume etter andres teikningar, sume etter baae slag. Samlingi, som er topografisk ordna (do med nokre attersprang), er planlagd og utførd av den energiske direktøren for Folkemuseet Hans Aall. Reproduktionarne er sers væne, klaare og paalitlege, og utstyret delikat.

Oluf Kolsrud.

Islandica. An annual relating to Iceland and the Fiske Icelandic Collection in Cornell University Library. Ed. by G. W. HARRIS: Vol. 1. HALLDÓR HERMANNSSON, *Bibliography of the Icelandic Sagas and minor tales.* Ithaca N. Y. 1908. — Vol. 2. HALLDÓR HERMANNSSON, *The Northmen in America.* Ibid. 1909. Vol. 3. HALLDÓR HERMANNSON, *Bibliography of the Sagas of the Kings of Norway and related Sagas and tales.* Ibid. 1910. Vol. 4. HALLDÓR HERMANNSSON, *The ancient laws of Norway and Iceland.* Ibid. 1911. — Vol. 5. HALLDÓR HERMANNSSON, *Bibliography of the mythical-heroic Sagas.* Ibid. 1912. — Vol. 6. HALLDÓR HERMANNSSON, *Icelandic authors of to-day.* Ibid. 1913.

Den bekendte amerikanske Bibliograf og Bogsamler Willard Fiske († 1904) testamenterede sin store Samling af islandsk Litteratur og Bøger angaaende Island og dets Sprog og Kultur i videste Forstand til Cornell-Universitetets Bibliotek, hvis første Chef han havde været, og til hvilket han ogsaa skænkede sine enestaaende Samlinger af Litteratur om Dante, Petrarca og rhæto-romansk Sprog. Han bestemte at den islandske Samling skulde holdes for sig i Universitetsbiblioteket, og at der skulde ansættes ved den en dertil kvalificeret indfødt Islænder. Midlerne til at lønne ham og til at vedligeholde Samlingen testamenterede han ligeledes. Endvidere testamenterede han en Sum paa 5,000 Dollars til Udgivelse af et Aarsskrift vedrørende Island og den nævnte islandske Samling.

---

[1] ANDR. M. HANSEN, *Oldtidens nordmænd. Ophav og bosætning.* [1907.] — G. GUSTAFSON, *Norges oldtid. Mindesmærker og oldsager.* 1906. — HARRY FETT, *Norges kirker i middelalderen.* 1909. — HARRY FETT, *Norges kirker i det sekstende og syttende aarhundrede.* 1911. — FREDRIK B. WALLEM, *Lys og lysstel i norske kirker og hjem.* 1907. — HARRY FETT, *Gamle norske hjem, hus og bohave.* 1906.

Det er Fiske's mangeaarige Medarbejder Halldór Hermannsson, der som den første Bibliotekar ved hans islandske Samling har været selvskreven til at realisere Stifterens Tanke ved Aarsskriftets udgivelse. Ganske vist staar Bibliotekets Chef opført som Udgiver, men som man sér af ovenanførte Indholdsfortegnelse er Halldór Hermannsson *alene* Forfatter til alle de Bind, som endnu er udkomne. Hr. Harris har i en kort Indledning til 1. Bd. fortalt om Samlingens Hensigt og Karakter, ligesom han ogsaa har leveret en kort Fortale til Bd. 2.

Som man ser af Titlerne er de 5 første Aargange Bibliografier, den sidste et Forfatterlexikon. — I Virkeligheden faar den lærde Almenhed her for første Gang en efter moderne bibliografiske Principer udarbejdet Bibliografi over nogle af den oldislandske Litteraturs vigtigste Grene, og et uundværligt Hjælpemiddel til Studiet af Islands Nutidslitteratur.

Bd. 1 indeholder de islandske Slægtsagaer. Der gives Oplysninger om de vigtigste Haandskrifter af hver Saga, navnlig Pergamentshaandskrifter, dernæst opføres kronologisk først Udgaver af Originalteksten, dernæst Oversættelser, ordnede efter Sprogenes alfabetiske Rækkefølge. Til Slut opregnes Skrifter og Afhandlinger om hver enkelt Saga. Som Appendix tilføjes en Fortegnelse over Digterværker, hvis Emne er hemtet fra Sagaerne; denne Fortegnelse omfatter dog kun Værker i Cornell University Library.

Bd. 2 omfatter Vinlandsrejserne og Skrifter om den gamle islandske Koloni i Grønland; disse Egnes middelalderlige Kartografi er ogsaa behandlet, ligesom ogsaa Forf. medtager flere middelalderlige Værker om Rejser i disse Egne, f. Eks. Zeni'ernes Rejser, idet han dog for disses Vedkommende kun nævner de vigtigste Værker, men henviser iøvrigt til F. W. Lucas bekendte Værk (The annals of the voyages of the brothers N. and A. Zeno; Lond. 1898).

Bd. 3 er en Bibliografi over de norske Kongesagaer og alle de mindre Sagaer, som slutter sig til dem, ligesom ogsaa lignende Sagaer omhandlende Færøerne, Orknøerne, Danmark, Sverig og Rusland. — I en Appendix behandles de ældste islandske Annaler og nogle mindre Værker.

Bd. 4 er en Bibliografi over Norges og Islands Love fra den ældste Tid ned til 1387 da disse Lande blev forenede med Danmark. Bibliografien er i 4 Afsnit, først Lovsamlinger og Diplomataria, dernæst i 2. Afsnit Udgaver af enkelte Tekster; 3. Afsnit indeholder alle andre historiske og kritiske Værker og Fortolkninger til den oldnorsk-islandske Lovgivning, og i 4. Afsnit opregnes bibliografiske Værker og Biografier af Jurister.

Bd. 5 er en Bibliografi over de mytisk-heroiske Sagaer, der almindelig kendes under Navnet »Fornaldarsögur». — Ogsaa Þiðreks saga findes her, og som Appendix en Bibliografi over Udgaver af Saxo, den Hvenske Krönike og uægte Sagaer. — I Bd. 2—5 gaar Forf. frem paa samme Maade som i Bd. 1, opregner Haandskrifter, Udgaver, Oversættelser, Bøger og Afhandlinger om de islandske og norske Skrifter, som han behandler.

Alle disse Bind af Værket er udarbejdede med stor Omhu og Nøjagtig-

hed. Trykfejl er der meget faa af, og det er aldeles forbausende hvad Forfatteren har kunnet faa med af sjældne Afhandlinger fra Tidsskriftslitteraturen. Det er ikke for meget sagt, at for enhver, der for Fremtiden vil beskæftige sig med Studiet af den oldnorsk-islandske Litteratur vil disse Bibliografier være en uvurderlig og uundværlig Hjælp. Det ligger i Sagens Natur, at Forf. ikke har faaet alt med; adskilligt har han udeladt principielt, saaledes f. Eks. Litteraturen om Runamo-fejden, som man dog skulde vente at han vilde have medtaget (i Bd. 5), enkelte har han oversét, som f. Eks. den russiske Udgave (til Dato den eneste) af Cecaumeni Strategicon (1881), medens han dog omtaler den herpaa baserede Afhandling af Gustav Storm (Harald Haardraade og Væringerne i de græske Kejseres Tjeneste. Kria 1884). Men i Reglen kan man sige, at naar man savner noget, er det fordi det ikke har nogen videre Betydning.

Det sidste Bind er et Leksikon over nulevende islandske Forfattere. I en kort men ypperlig Indledning giver Forf. en Oversigt over Litteraturens Udvikling i det hele og fremhæver navnlig at man ikke bør glemme, at meget af Litteraturen fra og med det 16. Aarhundrede endnu er utrykt, i det de islandske Trykkerier indtil det 18. Aarh. Slutning stod under Biskoppernes Kontrol, og som Følge deraf blev Opbyggelseslitteraturen i høj Grad favoriseret, medens indenlandske Digterværker, Annaler, Biografier, og meget andet maatte cirkulere i Afskrifter. Dette Bind er iøvrigt udarbejdet med den samme Nøjagtighed og Samvittighedsfuldhed som H. H's tidligere Arbejder. Det ligger i Sagens Natur, at Meningerne ved den Slags Værker altid kan være delte, angaaende hvem der skal medtages og hvem ikke. Personlig mener jeg, at Forf. godt kunde have udeladt enkelte, der kun er optraadte som Forfattere til Skolebøger, medens jeg til Gengæld savner enkelte andre. Af Trykfejl i dette Bind har jeg kun noteret en af Betydning, i det den ejendommelige Bondedigter Bólu-Hjálmars (Hjálmar Jónsson fra Bóla) Dødsaar fejlagtig er trykt 1871 i Stedet for 1875 (Side 9). — Imidlertid, saadanne Smaating er ubetydelige i Sammenligning med Bogens reelle og solide Fortrin; ikke mindst bør det fremhæves at Forf. giver Oplysninger om trykte Biografier af Forfatterne og hvor deres Portræter er at finde.

I et lille Folk som det islandske, der kun tæller ca. 100,000 Mennesker, naar de isl.-amerikanske Kolonier i Canada og de Forenede Stater medregnes, kan man jo ikke vente at finde en saa blomstrende og saa vidt forgrenet Litteratur som hos de bedre stillede skandinaviske Broderfolk. Men der er her Blomstring paa flere Omraader, og Spirer til Litteraturgrene, som med Tiden kan vokse sig store; man vil i denne lille Bog træffe flere Navne, som har en god Klang langt ud over Islands Grændser. For enhver der vil kende Nutidens islandske Aandsliv vil denne Bog være en paalidelig og sikker Fører, og Forfatteren har med den, ikke mindre end ved sine tidligere Arbejder, gjort sig i høj Grad fortjent til sine Landsmænds Tak.

København 18. Dec. 1913.

Sigfús Blöndal.

Bibliographisches Jahrbuch für deutsches Hochschulwesen, bearb. u. herausgeg. von O. E. EBERT u. O. SCHEUER. Bd 1 (1910–1911). Wien—Leipz.: Ed. Beyers Nachf. 1912.

Detta vidt anlagda bibliografiska arbete, hvars första band utkom i slutet af år 1912, anknyter sig till W. Erman's och E. Horn's stora *Bibliographie der deutschen Universitäten,* Bd 1—3, Leipzig 1904—05. Detta verk omfattar emellertid blott tiden från boktryckarkonstens uppfinning till slutet af år 1899. En lucka förefinnes således för åren 1900—1909, som vi hoppas det skall blifva de båda författarna af föreliggande Jahrbuch gifvet att med tiden utfylla. Det är deras afsikt att till hösten 1914 ufgifva andra bandet, som skall omfatta åren 1912—1913. I ett afseende afviker denna bibliografi från Erman-Horn, nämligen genom uteslutande af den litteratur, som rör universitetsbiblioteken. Detta har skett med afsikt, då † A. Hortzschansky's årliga *Bibliographie des Biblioteks- und Buchwesens* (Beih. till Zentralbl. f. Bibliotekswesen, 1905 ff.) tagit hänsyn till denna. Äfvenså hafva universitetens officiella tryck, såsom föreläsningskataloger, personalförteckningar, rektorsprogram, m. m., icke förtecknats, hvilket allt ju finnes upptaget i *Jahres-Verzeichnis der an den deutschen Universitäten erschienenen Schriften,* Berlin 1886 ff. och i *Jahresverzeichnis der schweizerischen Hochschulschriften,* Basel 1899 ff.

I och för denna bibliografi, som med nu nämnda undantag omfattar den tryckta litteraturen rörande universitets- och högskoleväsendet på hela det tyska språkområdet åren 1910—1911 hafva 1,200 periodiska publikationer af skilda slag excerperats. Härtill komma 100 akademiska och studenttidskrifter, hvilkas åtkomst ofta beredt utgifvarna svårigheter, då flera af dem hafva karaktären af privattryck och lika fort försvinna som de uppstå. För materialets sammanställande hafva utgifvarna användt sig framför allt af Kungl. bibliotekets i Berlin *Systematisches Verzeichnis der laufenden Zeitschriften* (1908) och af tekniska högskolans i Wien *Verzeichnis der laufenden periodischen Publikationen des systematischen Katalogs* (1909).

Arbetet är uppdeladt i en allmän och en »topografisk» del, i hvilken senare de olika universiteten äro uppförda i alfabetisk ordning. Särdeles talrik är här den litteratur, som förtecknats med anledning af universitetets i Berlin 100-årsjubileum 1910. I den allmänna delen ägnas vissa afdelningar åt universitetens och universitetsstudiernas historia, andra åt själfva studentlifvet och studentorganisationerna. En bibliografi som den föreliggande, gjord som den är med omsorg och kritisk sofring af det vidlyftiga materialet, är en oundgänglig handbok, som icke bör saknas i något större bibliotek. Ett liknande arbete öfver den litteratur, som uppstått kring de skandinaviska universiteten, vore en vacker uppgift för en nordisk bibliograf, helst om den komme att omfatta hela tiden för dessas verksamhet.

Isak Collijn.

FRÅN

BOK- OCH BIBLIOTEKSVÄRLDEN

Stockholm. Kungl. biblioteket.

Visningssalen, som hållits stängd under de omfattande reparationer och omändringar, vissa af bibliotekslokalerna under sommaren och hösten undergått, öppnades ånyo den 1 december. Samtidigt kunde det nyinrättade forskarrummet, beläget i visningssalens bortre ända, tagas i bruk. Detta rum, som innehåller åtta bord, är närmast afsedt för personer, som i vetenskapligt syfte begagna handskrifter eller behöfva anlita ett större antal tryckta böcker. För erhållande af plats i forskarrummet bör skriftlig anhållan härom göras hos riksbibliotekarien med uppgifvande af studieändamål och beräknad studietid. Ingången till detta rum, som hålles öppet samma tid som den stora läsesalen, är före kl. 3 genom visningssalen, efter denna tid endast genom läsesalen.

I samband med visningssalens återöppnande har en specialutställning af en märklig samling äldre stadsvyer och historiska planscher anordnats. Samlingen, som tillhört Magnus Gabriel Dela Gardie, innehåller 208 olika planscher från 1500-talet och 1600-talets början. De hafva ursprungligen varit sammanbundna i en enda stor volym, men hafva nu särtagits, hvarvid de större uppfodrats på väf och de mindre försetts med skyddande pappomslag. Samtliga planscher äro utomordentligt väl bibehållna, endast två äro defekta, näml. det s. k. »Sadlerska» kopparsticket öfver Prag 1606 och Visschers plansch öfver London 1616; i det förra saknas fyra blad af nio, i den senare tre af fem.

Samlingen innehåller — man är frestad att säga — nästan *endast* sällsyntheter af rang och däribland flera unika, hittills okända planscher, som äro af den allra största betydelse för den topografiska och historiska forskningen. Då anstalter äro träffade för att göra desamma på ett lättare sätt tillgängliga för forskningen, kunna vi här nöja oss med att påpeka några af de märkligaste bladen.

Italien. Rom: Kopparstick af det moderna Rom af Antonio Tempesta med årtalet 1593. (Unikum.) — Rekonstruktionsplan af det antika Rom af Pirro Ligorio på Antonius Lafrérys förlag (omkr. 1562—65). — Florens: Hieronymus Cock 1557. — Bonaventura Billocardus 1584. Siena omkring 1595 af Petrus de Jode efter teckningar af Francesco Vanni. Venedig: Vy öfver Venedig 1564, förlagd af Domenico di Franceschi. — Träsnitt af Jost Amman föreställande dogens procession öfver Marcustorget till buccentauren. — Panorama öfver Venedig 1614 hos Wilhelm Janszon i Amsterdam. — Genua 1553 af Anton van der Wyngaerde.

Frankrike. Paris: Plan de Vassalieu, uppl. 2 1614. — Plan de Visscher 1618. — Panorama öfver Paris 1617 af Pieter van der Keere och Franciscus van Hoey. (Unikum.) — Lyon 1550, kopparstick af Balthasar van der Bosch, förlagd af Hieron. Cock.

Tyskland. Augsburg: Matth. Merian 1618. — Danzig: Totalvy af Aegidius Dickman 1617. (Unikum) — Köln: Träsnitt af Anton von Worms 1531. (Endast i Berlin.) — Kopparstick af Arnold Mercator 1571. (Endast i Stadtbibl. Breslau.) — Leipzig Kopparstick af Manasses Steynbher 1595. — Nürnberg: Kopparstick af Hans Wechter 1599. — Ulm: Kopparstick 1593 af monogrammist I R S. (Unikum.)

Österrike. Wien: Två kopparstick af Augustin Hirschvogel 1547. — Wien i fågelperspektiv, kopparstick 1609 af Jakob Hoefnagel. (Unikum.) — Prag. Träsnitt 1562, förlagdt af Johann Caper och Michael Petrle. (Endast i Breslau, Stadtbibl., utan text och koloreradt.) — Krakau. Merian 1619.

Vidare: Köpenhamn: Kopparstick 1611 af Jan Dirichsen. (Endast i Nationalmuseet, Köpenh.) — London: Kopparstick 1600 af John Norden. (Endast Crace collection, Brit. Museum.) — Moskva: den s. k. Sigismundska planen 1610 af Lucas Kilian. — Konstantinopel 1616, Lissabon 1619 och Sevilla 1617, kolossalkopparstick af Merian, m. fl.

Bland de historiska planscherna märkes ett jättestort träsnitt i 12 blad, föreställande Karl V:s fältläger vid Wittenberg år 1547, vidare Lucas Cranachs framställning i träsnitt af Wolfenbüttels belägring i aug. 1542, m. fl.

Cn.

Gåfva. K. biblioteket har nyligen som gåfva af en i Amerika bosatt svensk, byggmästaren Charles J. Erickson, fått mottaga ett i Newyork utkommet praktverk af Edward S. Curtis med titel *The North American Indian.* Arbetet, som upptar allt som kan inhämtas om indianstammarna, är afsedt att utkomma i tjugu delar, hvaraf nio hittills föreligga. Af den till 500 exemplar begränsade upplagan tryckes en del på holländskt och en del på japanskt papper; hvarje del af den dyrare upplagan på japanskt papper (den som K. biblioteket nu får mottaga) kostar 160 dollars och arbetet i sin helhet 3,200 dollars, eller jämnt 12,000 kr. Omkostnaderna för hela verkets utgifning gå löst på omkring 4 millioner kr.

Riksarkivet.

Meddelanden från Svenska riksarkivet, N. f., 1: 31—32, utkommo i december förlidet år och innehålla *Riksarkivariens årsberättelse för 1912* (1:31) och *Handlingar rörande arkivväsendet* (1: 32).

Af *årsberättelsen* framgår, att riksarkivets ordinarie *tillväxt* från Kungl. Maj:ts kansli år 1912 uppgick till 1,790 volymer, hvaraf 1,393 ensamt från utrikesdepartementet. Den extraordinarie tillväxten utgjorde 1,099 volymer, däraf hufvudparten eller 1,023 volymer från Svea hofrätt, utgörande hufvudsakligen dess arkiv från 1800-talets förra hälft. Bland depositioner under året märkas från Svea hofrätt 826 volymer rådstufvurätters och häradsrätters renoverade domböcker och småprotokoll från 1800-talets förra hälft (t. o. m. 1850) och svenska bibelsällskapets arkiv. Riksarkivets bibliotek ökades med 1,280 tryckalster, däribland 421 genom donation ur framlidne förre riksarkivarien C. G. Malmströms bibliotek.

Antalet *forskningsbesök* i riksarkivet under år 1912 utgjorde 7,732, däraf högsta antalet (819) under oktober och lägsta (492) under juli månad af 513 besökare, däraf 47 utländingar. Antalet till användning framtagna volymer utgjorde 9,714.

Från riksarkivet hafva 1,077 volymer *utlånats* till Kungl. Maj:ts kansli och andra institutioner, däraf 121 handskrifter. Inlånens antal utgjordes af 135 handskrifter.

Af riksarkivets *publikationer* utkommo under året: Konung Gustaf I:s registratur, del 27 (1557), Svenska riksrådets protokoll, band 13 (1649), Svenska riksdagsakter, ser. Rikets ständers och sekreta utskottets bref till Kungl. Maj:t under frihetstiden, del 2 (1726—27) samt Meddelanden från Svenska riksarkivet, N. f., 1: 28—30, 2: 4, 1.

Bland *Handlingar rörande arkivväsendet* märkas landsarkivariernas berättelser för årets inspektionsresor. På hemställan af riksarkivarien har från och med 1912 det viktiga tillägget gjorts vid inspektionen af kyrkoarkiven, att det äfven uppdragits åt landsarkivarierna eller dessas ställföreträdare att anteckna i kyrkorna förvarade mera värdefulla handskrifter och boktryck äldre än år 1700. Äfven om denna första inspektion, vid hvilken den nya bestämmelsen tillämpats och som omfattat i Upsala län 52 arkiv, i Östergötlands län likaledes 52 arkiv samt 71 arkiv i Kristianstads och Hallands län, lämnat ett ganska magert resultat, måste emellertid riksarkivariens initiativ hälsas med glädje och tacksamhet af alla dem, som intressera sig för vårt lands äldsta bokhistoria. Det borde ingalunda vara omöjligt att i någon afsides liggande landsortskyrka en eller annan viktig svensk inkunabel eller någon äldre liturgisk handskrift dolde sig. Så fann anmälaren för några år sedan i Vendels kyrka ett exemplar af *Missale Upsalense* 1513, som visade sig äga den hittills i alla andra kända exemplar saknade canonbilden vid mässan. I samma kyrkoarkiv fanns äfven ett ex. af *Psalterium Upsalense* [Stockholm omkr. 1487] med blad, som saknades i andra kända exemplar. Bland under 1912 års inspektionsresor antecknade äldre tryck äro de viktigaste: *Breviarium Arosiense* 1513, def. ex. i Husby-Sjutolft, *Missale Upsalense* 1513 i Håbo-Tibble, *Psalterium* (Upsala 1510) i Tuna.

Cn.

Riksdagens bibliotek — ett centralt förvaltningsbibliotek.

Sedan någon tid föreligger ett af därtill förordnade sakkunniga — Riksdagens bibliotekarie V. Gödel, revisionssekreteraren H. Falk och ledamoten af Riksdagens Andra kammare folkskolläraren E. Kristensson — afgifvet betänkande med förslag om utvidgning af Riksdagens bibliotek till centralt förvaltningsbibliotek. Det är en ganska betydelsefull biblioteksfråga, som härvid varit under utredning, och som, man må hoppas det, kommit närmare sin lösning. Då densamma redan under innevarande riksdag torde blifva föremål för afgörande, synes såväl ett utförligare referat af sakkunnigas betänkande som ett återgifvande af frågans behandling i Riksdagen lämpligen kunna för denna tidskrifts läsare framläggas i ett sammanhang i ett följande häfte. Här må nu blott i största korthet framhållas, att Riksdagens bibliotek bör, enligt sakkunnigas förslag, tillgodose den centrala förvaltningens behof af visst slag af för densamma nödig litteratur, samt att i och genom Riksdagens bibliotek bör åstadkommas, under iakttagande af vissa nödiga modifikationer, en centralisering af de staten tillhöriga boksamlingar, som äro spridda i de centrala ämbetsverken, och

som i en hel del fall icke äro ställda under sakkunnig eller systematisk omvårdnad och sålunda ej äro till afsedt gagn. På grund af de nya uppgifter, som sålunda komme att åligga Riksdagens bibliotek, föreslå sakkunniga höjning af anslaget till bokinköp (till 10,000 kr.) samt ökande af bibliotekets ordinarie tjänstemän till tre, hvaraf chefsbibliotekarien, med titel öfverbibliotekarie, skulle i löneförmåner uppbära 8,100 kr. och ett ålderstillägg à 600 kr. (Motsvarande för öfverbibliotekarie vid universitetsbiblioteken: 7,500 kr. och ett ålderstillägg à 600 kr.) De bägge andra ordinarie tjänstemännen skulle däremot jämställas såväl med afseende å titel som å löneförmåner med andre bibliotekarier vid Kungl. biblioteket (4,000 kr. med tre ålderstillägg à 500 kr. hvardera). *G. Adde.*

Lund. Universitetsbiblioteket.

Henning Hamiltons brefsamling. År 1891 aflämnade professor Gustaf Ljunggren till Lunds universitets bibliotek en förseglad låda, enligt påskrift innehållande framlidne f. statsrådet och universitetskanslern grefve Henning Hamiltons efterlämnade brefsamling. Enligt af grefve Hamilton i lifstiden meddelad föreskrift skulle denna samling efter hans död öfverlämnas till professor Ljunggren med anhållan att han ville genomgå brefven, bränna dem han ansåg vara utan betydelse samt försegla dem han fann kunna tjäna till någon upplysning i allmänt eller litteraturhistoriskt hänseende, hvarefter samlingen skulle deponeras i Lunds universitets bibliotek och icke få öppnas förrän den 16 januari 1914.

Detta har nu skett, och samlingen har befunnits innehålla ett stort antal bref från såväl medlemmar af svenska konungahuset som en mängd enskilda personer, med hvilka grefve Hamilton under sin långa offentliga bana stått i beröring.

Upsala. Universitetsbiblioteket.

Byggnadsarbetena i Carolina Rediviva. För tillbyggnad till och nyinredning i Upsala universitets bibliotek beviljade 1913 års riksdag 599,000 kronor. Sedan universitetet förskotterat erforderliga medel, kunde arbetet påbörjas i september. För närvarande är betonggrundläggningen för tillbyggnaden afslutad. Denna skall utgöras af dels en förlängning åt väster af den bakåt gående flygeln (det gamla trapphuset), uppförd till den nuvarande byggnadens höjd, och dels en vinkelrätt däremot lagd byggnad för läsesal, hvilken byggnad för närvarande skall uppföras endast till mezzaninovåningens höjd. Afslutadt är ock arbetet på vinden, afsedt hufvudsakligen för byggnadens skyddande mot eldfara. Vinden är medelst (redan befintliga brandmurar och) nya eldsäkra dörrar delad i fyra afdelningar, i hvilka fyra brandposter med vidhängande slangar äro anbragta. Nytt golf af betong på järnbalkar är inlagdt öfver de fyra hörnrummen i stället för det forna träbjälklaget. Golf af stålslipadt cement på underlag af koksaska är lagdt på hela vinden med lindrig lutning till genom yttermurarna anbragta afloppsrör för vatten. En provisorisk hiss är anordnad för flyttningen af de nu i våningen 2 tr. upp magasinerade böckerna upp till vinden, som i den närmaste framtiden skall förses med en enkel hyllinredning. Denna flyttning kommer att försiggå under februari och mars. Den 1 april skall nämnda våning vara fullständigt utrymd för därstädes då vidtagande inredningsarbeten.

Arkitekt och kontrollant är arkitekten Axel Anderberg i Stockholm.

Personalnotiser. På förslag till en ledig förste bibliotekarie-befattning vid universitetsbiblioteket har af Akademiska Konsistoriet uppförts följande sökande i nedan nämnd ordning: andre bibliotekarien vid Kungl. biblioteket fil. dr S. E. Bring, andre bibliotekarierna vid universitetsbiblioteket i Upsala fil. dr A. Nelson och fil. lic. O. Walde.

Polska biblioteksforskningar i Sverige.

Sommaren 1911 besökte en af Vetenskapsakademien i Krakau utsänd expedition Sverige för att i svenska bibliotek och arkiv forska efter Polonica. Kommissionen bestod af dr. E. Barwiński, kustos vid universitetsbiblioteket, numera arkivdirektor i Lemberg, samt professorerna L. Birkenmajer och J. Łoś vid universitetet i Krakau. De institutioner, som för ändamålet besöktes, voro universitetsbiblioteken i Lund och Upsala, Kungl. biblioteket och Riksarkivet i Stockholm, stifts- och läroverksbiblioteken i Västerås, Strängnäs och Linköping samt Skoklosters och Ericsbergs bibliotek och arkiv. De forskningar, som nämnda vetenskapsmän företogo, torde vara de mest systematiska och ingående, som i angifvet syfte från polskt håll utförts i Sverige. Öfver resultatet af dessa forskningar föreligger nu en diger rapport på polska om närmare 400 sidor, utg. af Vetenskapsakademien i Krakau, med titel: *Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecyi dokonanych z ramienia Akademii umiejętności* [Redogörelse för forskningar i Sverige företagna på uppdrag af Vetenskapsakademien]. Krakau 1914. XXVII, 364 s. 8°. Inledningen är författad af E. Barwiński. Vi torde i nästa nummer få tillfälle att återkomma till den intressanta och för svensk bibliotekshistoria synnerligen viktiga rapporten. *Cn.*

Helsingfors. *De offentliga bibliotekens i Helsingfors anlitande år 1913.*

1. Vetenskapliga bibliotek.

Finlands universitet äger två särskildt för sig förvaltade bibliotek (utom instituts- och seminariebiblioteken): allmänna biblioteket, som i sig innesluter den normalsamling af inhemska tryckalster, hvilka främst ger »universitetsbiblioteket» dess karaktär af finskt nationalbibliotek, samt ryska biblioteket, som på grund af ryska författningar erhåller ett friexemplar af allt i Ryssland utkommande tryck.[1]

Från *Universitetets allmänna bibliotek* ha under senast förflutna år som hemlån utgifvits 8,567 band (1911: 9,013; 1912: 8,408). I bibliotekets läsesal ha till begagnande utlämnats 50,855 band (1911: 43,248; 1912: 44,370). Inalles alltså 59,422 band (1911: 52,261; 1912: 52,778). Antalet besök i läsesalen utgjorde (enligt den framlagda anteckningsboken — det faktiska antalet högre) 33,575 (1911: 31,672; 1912: 34,905).

I *Universitetets ryska bibliotek* lånades hem och på stället (biblioteket äger blott ett litet läsrum) 7,111 band (1911: 5,670; 1912: 6,025).

Vid sidan af Universitetets egna bibliotek existerar *Studentbiblioteket*, som äges af Studentkåren, men tillika ekonomiskt understödes af Universitetet, och som afser främst att tillgodose studenternas behof af examens- och studielitteratur. Från detta bibliotek utlånades 13,455 band (1911: 13,432; 1912: 13,009).

De talrika i Helsingfors befintliga lärda sällskapens bibliotek, hvilka gemensamt förvaltas under namn af *Vetenskapliga Samfundens bibliotek*, komplettera Universitetsbiblioteket i dess syfte att tjäna den vetenskapliga forskningen. Utlåningen här omfattade 1,646 band (1911: 1,374; 1912: 1,250).

2. Landtdagens bibliotek.

Försedt med rikliga anslag har den finska *Landtdagens bibliotek* under de senaste åren utvecklat sig till ett viktigt offentligt forskarbibliotek med syfte att samla särskildt rätts- och statsvetenskaplig (inbegr. socialpolitisk) litteratur. Till begagnande i hemmen och på stället utgåfvos 3,400 arbeten (icke band).

[1] Denna stora förmån, som åtnjutes utom af Finlands universitet endast af Kejs. Offentliga Biblioteket och Kejs. Vetenskapsakademiens Bibliotek i S:t Petersburg, har man vid nu pågående revision af Rysslands pressförordningar velat beröfva universitetet i Helsingfors. I det till Rysslands lagstiftande kamrar öfverlämnade lagförslaget ingår emellertid ett stadgande af samma innehåll som hittillsvarande stadganden i ämnet. — De två nämnda ryska biblioteken erhålla äfven friexemplar af alla i Finland utkomna tryckalster.

3. Stadens bibliotek.

Helsingfors stads bibliotek har uppvuxit såsom ett folkbibliotek och tillgodoser behofvet af bildnings- och nöjeslitteratur hos den stora allmänheten af alla åldrar och samhällsklasser. Biblioteket består af ett hufvudbibliotek och tre filialbibliotek (af hvilka ett med präktigt, nytt hus och läsesal). Från biblioteket ha utgifvits 394,559 band, af hvilka 233,757 finska och 160,802 svenska (1911: inalles 244,300; 1912: 395,186[1]). I stadsbibliotekets läsesalar utgjorde antalet besök 497,363 (1911: 301,127; 1912: 338,488).

G. S—n.

Friherre Samuel von Pufendorfs sju böcker om konung Carl X Gustafs bragder. Öfversatta af ADOLF HILLMAN. Stockholm, Wahlström & Widstrand, 1913. (38×25 cm.)

Bland de många utländska lärde, som under storhetstiden inkallades till vårt land, har Heidelbergprofessorn Samuel Pufendorf gjort en betydande insats i vår andliga kultur genom sin verksamhet som »professsor juris prudentiæ primarius» vid den nyinrättade akademien i Lund och som rikshistoriograf. När han 1677 kallades till innehafvare af den sist nämnda befattningen, var hans närmaste uppgift att skrifva Karl X Gustafs historia. Men under sina forskningar och förarbeten fann han snart, att han icke kunde skildra stormaktsväldets fulländning utan en redogörelse för dess grundläggning. Så blef första resultatet af hans historieforskning en mindre uppsats om Sveriges förbindelser med Frankrike, hvilken efter några år följdes af det voluminösa arbetet *Commentariorum de rebus Suecicis libri XXVI*, som omfattar tiden från Gustaf II Adolfs deltagande i 30-åriga kriget till Kristinas tronafsägelse. Manuskriptet förelåg färdigt redan i början af år 1683, men verket trycktes icke förr än 1686 i Utrecht. Redan året efter hade denne »heros historicus» fullbordat sin skildring af Karl X Gustafs krigfyllda regering.

Det var på grund af mångahande skäl, Pufendorfs afflyttning till Berlin, arbetets granskning i kanslikollegium m. m., som det först 1694 i samband med förf:s besök i Stockholm blef på allvar fråga om dess tryckning. Ursprungligen hade man tänkt att kunna låta verket utgå från en svensk officin, och papper hade fördenskull redan införskrifvits. Men Pufendorf hade den uppfattningen, att något tryckeri i Stockholm icke skulle kunna leverera någon fullgod upplaga, och själf ville han också öfvervaka dess pressläggande. Då han icke lät öfvertala sig

[1] Den starka stegringen under 1912 beror på lånafgifternas afskaffande nämnda år.

att åter inträda i svensk tjänst, måste regeringen medgifva, att arbetet finge tryckas utomlands, men med villkor att det skulle vara tillgängligt i bokhandeln inom ett år. På grund af Pufendorfs död i okt. 1694 blef detta omöjligt. Hans änka fick fortsätta de påbörjade underhandlingarna med åtskilliga förlägggare i Tyskland och Holland. Det lyckades henne slutligen att med Christopher Riegel i Nürnberg träffa en acceptabel öfverenskommelse. Till honom öfverlämnades i maj 1696 manuskriptet och tillhörande kopparplåtar; och i oktober samma år utkom i bokhandeln: *De rebus a Carolo Gustavo, Sueciæ rege, gestis commentariorum libri septem.* Från samma förlag utkom på våren 1697 en tysk och på hösten en fransk öfversättning, hvilka 1729 följdes af ett nytt tryck af originalupplagan.

För att kunna öfversätta sitt arbete till tyska och franska erhöll Pufendorf af Karl XI 1,000 rdr sp. Men något understöd för utgifvande af Karl X Gustafs historia på svenska gafs icke, och de maktägande torde näppeligen ens ha tänkt därpå. Det är först i våra dagar,[1] som förläggarfirman Wahlström & Widstrand tagit på sig risken att göra Pufendorfs arbete tillgängligt och njutbart för den svenska allmänheten. Öfversättningen, hvaraf hittills trenne böcker utkommit, är verkställd af f. d. konsul Adolf Hillman. Här kan det naturligtvis icke bli fråga om att kritiskt värdesätta öfversättningen eller att undersöka, huru hr H. skilt sig ifrån den ingalunda lätta uppgiften att identifiera och i riktig form återgifva ort- och personnamn, hvilka i originalet ofta förvanskats genom tryckfel. Ty afsikten är endast att göra den bokintresserade uppmärksam på detta eleganta och förstklassiga verk. Papperet, som i originalupplagan är så uselt, att Erik Dahlberg ansåg, att Chr. Riegel »skämt ut sig inför hela den curiösa werlden», är i den svenska editionen af stabilaste slag från Lessebo. Den begagnade stilsorten mediæval antikva — densamma för öfrigt som i »Olaus Magnus» — ger ett lugnt och behagligt tryck.

Det är dock icke så mycket Pufendorfs text, fastän den äfven har sitt värde, utan kanske mer de åtföljande kopparsticken, som ha gjort Karl X Gustafs historia berömd i den lärda världen och begärlig för alla bokälskare. Långt innan Pufendorf kom till Sverige, hade Erik Dahlberg i enlighet med den befallning han erhöll af Karl X Gustaf börjat »delíniera och afrijta dee actioner, som under Hans Maij:tz gloriose conduicte passerade, opå det sådant frambdeles icke allena des historia uthan och tillijka fädernesslandet illusstrera kunde».[2] På sommaren 1667 fick Dahlberg göra en resa till Frankrike för att med framstående kopparstickare öfverenskomma om sina teckningars öfverförande på kopparplåtar. En del af dessa ha säkerligen stuckits utomlands, en del åter i Stockholm. När den Pufendorfska texten skulle tryckas, funnos de alla emellertid i hufvudstaden, hvarifrån de, inpackade i lådor och »instöpte med vax och terpentin», kördes på vagnar till Ystad för att via Stralsund och Berlin fraktas vidare till Nürnberg. Hvart de efter tryckningen tagit vägen, därom finnes ingen känd uppgift. Samma är förhållandet med Dahlbergs originalteckningar.

Uti den nya editionen äro dessa kopparstick på fotolitografisk väg utförda af Generalstabens litografiska anstalt. Med några få små undantag kan man utan tvekan påstå, att de fullt gå upp mot originalsticken. Där så icke är fallet, beror det på dessas alltför mörka färgton, som gör att en del detaljer (så t. ex. i »Hedvig Eleonoras kröning») icke framträda fullt tydligt.

Allt som allt kan man konstatera, att den svenska upplagan, som äfven utgifves i en bibliofilupplaga i 300 numrerade exemplar, tryckt på extra fint papper, gör förlaget all heder.

Samuel E. Bring.

Commines memoirer paa Dansk.

Det Danske Sprog- og Litteratur-Selskab, der blev stiftet den 29. April 1911 har nylig udgivet første Bind af Biskop Hans Mogensens Oversættelse af Philippe de Commines Memoirer. Commines staar de umiddelbart foregaaende Historieskrivere saa mærkværdig fjernt, han har intet tilfælles med dem. Froissart var den muntre Fortæller, der refererer Begivenhederne for deres egen Skyld, uden at give noget af sig selv; Folk som Olivier de la Marche, Chastellain og Molinet praler med deres klassiske Viden, og skriver i opstyltede Udtryk. Det er disse »escumeurs de latin» Rabelais harcellerer over ved Pantagruels Møde med den limousinske Student. Commines er ganske anderledes. Han klager selv over, at han ikke er lærd. Han er Statsmand, med samme Principper som Machiavelli. Han skriver ikke for den gemene Hob, men for dem, der kan drage Lære deraf. Derfor interesserer han sig mindre

[1] Då aktuarien Elias Salin 1709 i december sökte translatorstjänsten i kanslikollegium, inlämnade han som prof en öfversättning till svenska af första och andra boken. (*Kanslikollegiums protokoll* d. 6 dec. 1709. Riksarkivet.) — En påbörjad öfversättning, omfattande första boken och en liten del af andra, finnes i manuskript i Engeströmska samlingen i KB. sign. B. I. 2. 29. Af stilen att döma torde den härröra från midten af 1700-talet.

[2] DAHLBERGH, *Dagbok* utg. af H. Lundström. 1912, s. 151.

for selve Begivenhederne end for de Slutninger, man kan drage af dem. Han er en historisk Psykolog, den første moderne Historiker. Hans Memoirer er derfor af største Interesse til Belysning af hans Tids Tankegang. Der foreligger da ogsaa talrige Oversættelser af hans Værk, første Gang paa Italiensk i 1544, i 1624 kom en svensk, medens den nu udgivne er den første, der foreligger paa Dansk, besørget af Poul Nørlund. At Commines har været kendt, fremgaar af, at denne Udgave er baseret paa tre forskellige Haandskrifter, der alle er Afskrifter, ligesom der eksisterer en fjerde, langt senere, i Karen Brahes Bibliotek i Odense. Hovedhandskriftet til den foreliggende Udgave findes i det kongelige Bibliotek i Stockholm. Det har tilhørt Arild Huitfeldt, der i 1605 har skrevet en Fortale dertil og tilføjet Noter. De to andre Haandskrifter, meget ufuldstændige, findes i København, i Rigsarkivet og i det kongelige Bibliotek. Det første Bind indeholder de syv første Bøger af Ludvig XI's Historie til Karl den dristiges Død, det andet Bind vil afslutte Oversættelsen, og et tredie Bind vil indeholde det tekstkritiske Apparat, samt en Ordbog og en sproghistorisk Oversigt ved Docent Dr. phil. K. Sandfeld-Jensen. Det er med Glæde, man hilser Udgivelsen af dette Værk, der interesserer ikke blot ved dess egen historiske Værd, men maaskee nok saa meget ved, at det som Oversættelse er et sprogligt Mindesmærke af aller højeste Rang, der staar fuldt paa Højde med Vedels Saksooversættelse. Som Boghaandværk er Skriftet ualmindelig smukt. Det er trykt i 240 Salgseksemplarer til en Pris af 10 Kr. *V. M—n.*

Fra Københavns Bogauktioner.

Den 4 December og følgende Dage solgtes i København 1ste Afdeling af afdøde Boghandler Konsgaards Bogsamling ved Auktion. Samlingen bærer i høj Grad Præget af at være et Boghandlerlager; den har fuldstændig Tilfældighedens Præg. Enkelte Sjældenheder, en Del kurante Ting og kun for enkelte Retningers Vedkommende en virkelig Samling. Dette gælder navnlig Folkebøgerne, der alene omfattede 700 Numre, men som kun betaltes med forholdsvis smaa Priser. Det der lokkede Købere til var som sædvanlig den danske Litteratur, for en Del begrundet paa de ikke faa Dedikationseksemplarer, denne Afdeling rummede. Den højeste Pris naaedes her af Originaludgaven af Christian Winthers Digt »Hjortens Flugt», hvori H. C. Andersen havde skrevet et Takkedigt til Forfatteren efter Læsningen. Et Eksemplar af Christian Winthers Haan-Tegninger fra 1840 med Tilskrift til I. L. Heiberg betaltes med 12 Kr. Herman Weigeres Oversættelse af Reynicke Fosz fra 1656 kostede 40 Kr. Blandt de historiske Værker fandtes en Del gode Ting, og Priserne blev af og til drevne for højt i Vejret. Albert Haelweghs Billedwærk »Regum Daniæ icones» med 102 kobberstukne Portrætter blev betalt med 35 Kr., et Eksemplar af Saxo's »Historia Danorum regum heroumque», trykt i Paris 1514 af Jodocus Badius, solgtes for 210 Kr. Den høje Pris skyldtes den Omstændighed, at Eksemplaret havde tilhørt N. F. S. Grundtvig, der havde tilføjet Noter. Noterne var kun faa og uden Betydning. Arrild Huitfeldts »Danmarckis Rigis Krønnicke» i Kvartudgaven fra 1595—1604 kostede 141 Kr., Bogens Værdi er i de sidste 10 Aar steget med 40 Procent. Peder Hanssøn Resens Frederik den andens Krønike 1680 med 31 Kobbertavler gik til 53 Kr. Af Trykkefrihedens Skrifter fandtes et Samlingsbind paa 221 udgifne fra 1770—72, der solgtes for 50 Kr. En Del af disse er ret sjældne, hvilket bl. a. gælder for »Sybrianus P. P. P. Paa nye oplagt efter Originalen». Malmøe 1771. Prentet hos Henrich Smed. Dette Skrift solgtes for 106 Kr. Denne ualmindelig høje Pris skyldtes en Misforstaaelse, idet Bogen stod opført mellem Udgaverne af Cyprianus, endda uden Angivelse af det virkelige Trykkested »København». Hvis denne Placering havde været rigtig, vilde Bogen have været en meget stor Sjældenhed, da de første nu kendte Cyprianus-Udgaver skriver sig fra c. 1830. Af de personalhistoriske Skrifter betaltes de højeste Priser for T. de Hofmans »Historiske Efterretninger om velfortiente danske Adelsmænd» paa Skrivepapir, Luxdorphs Eksemplar, der kostede 61 Kr., og for C. P. Rothes »Brave danske Mænd og Qvinders berømmelige Eftermæle», Kbb. 1753, der kostede 34 Kr. Et Exemplar af Carl Friedrich Reisers »Liv-, Levnets- og Forfølgelses-historie» fra 1786 betaltes med 41 Kr. De gamle danske Lægebøger er altid i høj Pris. Christiern Pedersøns »En nøttelig Lægedom», Malmø 1533, Sammes Skrift »Om Urte Vand», Malmø 1534, og Henrick Smids 5 Lægebøger fra 1557, der fandtes i et enkelt Bind solgtes henholdsvis for 100, 77 og 210 Kr. Blandt de theologiske Bøger naaedes den højeste Pris 152 Kr. af et Giunta-Tryk, Missale Romanum, Venet. 1522. Prisen var for høj, selvom der ogsaa bag det i Kataloget nævnte Fløjelsbind fandtes et velbevaret gammelt.

Den kommende Tid vil bringe en Auktion over afdøde Pastor Holger F. Rørdams Bibliotek, der har været et udmærket Studiebibliotek, men som ikke rummer Sjældenheder af nogen Art.

V. M—n.

Pl. 1.

Zum Leser

Wenn du vornehme Städt wilt sehn/
Mit Dörffern/ Flecken/ Flüssen/ Seen/
Und von Agtsteinen reichen Strandt/
Der da ist in dem Preusen Land/
Das wol erbawt/ Geld/ und Volckreich/
Und Mächtig ist/ den kaum eins gleich/
So schaw an diese Taffel klein
Da wirstu alles sehen fein.

Gedruckt zu Königsberg in
Preussen/ bey Paschen Mense/
im Jahr.
M DC LV.

DEL AF CASPAR HENNENBERGER'S KARTA ÖFVER PREUSSEN

(en skogstrakt vid gränsen mot Polen; med barr- och löfträd, bilder af uroxar, älgar, hjortar m. m.).

Monogrammet är formsnidaren CASPAR FELBINGER'S.

GAMLA TYSKA KARTOR I KUNGL. BIBLIOTEKET

Af

E. W. DAHLGREN, Stockholm

NORDENSKIÖLD yttrar i sin *Facsimile-Atlas* (s. 116), att vid medlet af 1500-talet en bestämd brytning synes ha inträffat i kartografiens utveckling. Den föregående tiden, hvilken Nordenskiöld betecknat såsom kartografiens inkunabelperiod, behärskas af den så godt som orubbade tilliten till Ptolemæi auktoritet; den följande karaktäriseras däraf, att man ej längre nöjde sig med öfversiktskartor öfver större områden, grundade på ett fåtal geografiska data, hvilka af kartografen mer eller mindre på fri hand utfylldes, utan att man började rikta sin uppmärksamhet på angelägenheten af att upprätta specialkartor öfver mindre områden, som man äfven med den tidens ofullkomliga hjälpmedel var i stånd att med större noggrannhet afteckna. Det är med ett ord den på verkliga mätningar grundade kartografien, som vid 1500-talets midt gör sitt inträde.

Topografiska kartor hade emellertid icke saknats äfven under den föregående perioden; Nordenskiöld har uppräknat en del sådana, och andra hafva sedan dess blifvit framdragna ur glömskan. Det märkligaste kartarbete, som något särskildt land har att uppvisa från »inkunabelperioden», torde utan gensägelse vara Olaus Magnus' stora karta öfver Norden, hvilken trycktes i Venedig 1539. Men det behöfves blott en blick på densamma för att inse, att den icke grundar sig på mätningar af något slag. Äfven en kartograf med större matematiska och tekniska förutsättningar än den landsflyktige svenske biskopen torde emellertid ej på den tiden, då de någorlunda säkra astronomiska ortbestämningarna voro så fåtaliga och då trianguleringskonsten ännu var okänd, ha varit i stånd att åstadkomma en mera tillförlitlig karta öfver ett så stort område som den skandinaviska halfön. Bättre

resultat uppnådde de kartografer, hvilka begränsade sin verksamhet till länder af mindre utsträckning.

Den man, vid hvars namn kartografiens omgestaltning under 1500-talet förnämligast är förbunden, är den berömde Gerhard Mercator. Han var den förste, som började att kritiskt sofra det förefintliga materialet, och han lyckades förunderligt väl i sin bearbetning af detta, så länge han höll sig till den kartografiska framställningen af Europas mera bekanta länder — ett liknande beröm förtjänar däremot ej den kartbild, han uppdrog af främmande världsdelar, och han skydde ej att fylla jordytans ännu helt och hållet okända delar med kartografiska fantasifoster af den mest underbara beskaffenhet. I trots häraf är hans stora världskarta af 1569 ett epokgörande verk genom den projektionsmetod han därpå tillämpade — den allbekanta »Mercators projektion» bär vittne om dess betydelse ända till våra tider, och den än mer populära benämningen »Atlas» härstammar från titeln på den kartsamling, i hvilken, dock först året efter hans död (1594), resultatet af hans kartografiska verksamhet sammanfattades. För det ämne, som här skall sysselsätta oss, förtjänar dock Mercator att i främsta rummet nämnas såsom författare till den första större specialkarta, som upprättats öfver något europeiskt land. Hans stora karta öfver Flandern utgafs 1540, men huruvida han själf verkställt den kartläggning, hvarpå denna grundats, är icke bekant. Sina närmaste efterföljare fick han i sitt hemland Nederländerna: redan före år 1560 voro de flesta af detta lands provinser kartografiskt återgifna[1], och samtidigt hade Nederländerna stadgat sin ställning såsom medelpunkt icke blott för tidens geografiska intressen, utan äfven för handeln med de tryckta kartor, som nu i rask följd sågo dagen.

Men det egentliga hemlandet för den på verkliga mätningar grundade kartografien är i alla fall Tyskland. »Ingenstädes fanns det då för tiden (under 1500-talet) ett större antal kartecknare än i Tyskland», säger Peschel[2]; »hvarje riksland ända till det lilla grefskapet Waldeck hade sin geograf, och enstaka blad visa redan en noggrannhet, som annorstädes knappast uppnåddes ett århundrade senare». Stundom förefaller det, som det geografiska intresset varit nära nog en modesak för Tysklands furstar, men det måste också erkännas, att dessa i landets till det yttersta drifna splittring mellan olika härskare hade anledning nog att kartografiskt fastställa sina besittningar

[1] J. Denucé, *Oud-Nederlandsche kaartmakers in betrekking met Plantijn*, I, Antwerpen 1912, s. VI. En del af dessa nederländska provinskartor, tecknade af Jacob van Deventer och stuckna i koppar af Jacob Bossius, äro facsimilerade i samlingen: *Remarkable Maps of the XVth, XVIth & XVIIth c.nturies*, V—VI, Amsterdam 1897.

[2] *Geschichte der Erdkunde*, 2e Aufl., München 1877, s. 416.

till skydd mot grannars territoriella anspråk. Flerstädes upprättades verkliga katasterkartor med upplysningar om äganderättsförhållanden till gods, skogsmarker, jakt- och fiskerättigheter m. m., men äfven kartor, för hvilka de topografiska förhållandena voro måttgifvande, kommo genom furstarnes tillskyndan till stånd i flera tyska länder.

Endast ett fåtal dylika kartor blefvo samtidigt i tryck utgifna. Sådant förbjöds naturligtvis beträffande specialuppmätningarna af den stora skala, hvari dessa ofta voro utförda, men äfven fruktan för att kartorna skulle kunna tjäna påträngande fiender till ledning föranledde, att de i allmänhet höllos strängt hemliga. Sedan originalen under tidernas lopp blifvit föråldrade och ej längre kunnat tillfredsställa de syften, hvarför de tillkommit, hafva dessa kartarbeten på flera håll råkat i fullständig glömska, så att det i våra dagar återväckta intresset för historisk forskning i arkivens gömmor lyckats göra stundom öfverraskande upptäckter. Tyvärr hafva dock många kartor gått helt och hållet förlorade; att vi om en del af dessa kunna göra oss åtminstone någon föreställning, därför hafva vi att tacka den omständigheten, att åtskilliga originalkartor redan under 1500-talet reducerades till mindre skalor, som tilläto deras utgifvande af trycket och som ej kunde framkalla några betänkligheter mot offentliggörandet. Men äfven de kartor, hvilka utgåfvos såsom särskilda blad, hafva till stor del försvunnit eller blifvit stora bibliografiska sällsyntheter; förlusterna hade i många fall varit oersättliga, om ej de nederländska kartutgifvarne, Ortelius, De Jode och Mercator, vetat förskaffa sig dessa blad och återgifvit dem, mer eller mindre bearbetade, uti sina i atlasform framställda kartsamlingar, hvilka bättre än de lösa bladen förmått motstå vårdslöshetens och ringaktningens förstörande inverkan.

Den auktorkatalog, som Abraham Ortelius fogat till sin år 1570 för första gången utgifna *Theatrum Orbis Terrarum,* har bevarat namnen på en hel rad af tyska kartografer och uppgifter om deras arbeten. Nordenskiöld har i sin *Facsimile-Atlas* (s. 125—130) återgifvit denna katalog och försett den med hänvisningar såväl till de kartor, hvilka Ortelius upptagit i sin samling, som till dem hvilka i öfrigt voro den svenske författaren bekanta. Sedan dess (1889) hafva många kompletteringar blifvit gjorda till dessa uppgifter, men någon sammanfattande framställning af den tyska kartografiens historia under 1500-talet har ännu ej sett dagen. Ett rätt stort antal bidrag till denna historia, framställande såväl enskilda kartografers verksamhet som särskilda områdens kartografi, hafva emellertid i senare tid blifvit framlagda; det är några ytterligare bidrag af liknande art, om ock i

sig själfva ej af större betydelse, som denna uppsats afser att meddela. Såsom inledning därtill må lämnas några upplysningar om de viktigaste kartografiska arbetena från den ifrågavarande perioden i några af det Tyska rikets länder. De därvid fogade bibliografiska hänvisningarna kunna måhända locka en eller annan forskare till närmare studier i ett ingalunda ointressant eller oviktigt ämne.

Den ledande ställningen inom 1500-talets tyska kartografi kan tvifvelsutan tillerkännas Bayern. Redan 1523 hade Johannes Turmair, efter sin födelsestad Abensberg kallad Aventinus, utgifvit en karta öfver *Obern- und Niedernbaiern bey den alten im Latein und Kriechischen Vindelicia.* Den är ett tämligen groft träsnitt, som, ehuru för sin tid ett märkligt arbete, knappast kan räknas bland dem, hvarför verkliga mätningar legat till grund. Såsom andra liknande blad har den blifvit ytterligt sällsynt; blott två exemplar äro kända; i facsimile har den jämte ett därtill hörande textblad blifvit utgifven under titel: *Aventins Karte von Bayern MDXXIII. Im Auftrage der Geographischen Gesellschaft in München . . .* herausgegeben und erläutert von Dr. JOSEPH HARTMANN. Mit einem Vorwort von Professor Dr. EUGEN OBERHUMMER. München 1899.

Af vida större betydelse och intresse är Philip Apianus' (eg. Bienewitz) karta öfver Bayern. Denne, en son till den berömde astronomen och geografen Petrus Apianus, hade 1552 efterträdt sin fader såsom professor i matematik vid universitetet i Ingolstadt. Två år senare erhöll han af hertig Albrecht af Bayern uppdraget att framställa en karta öfver hans besittningar. Uppmätningsarbetena kräfde sju somrar och voro fullbordade 1561; två år därefter förelåg själfva kartan färdig, ett jätteverk i 40 blad, tillsammans bildande en yta af ej mindre än 484 kvadratfot. Denna karta, somenligt sin författares ord, för hertigen hans herre skulle blifva »en evig klenod och berömmelse», existerade ännu 1782, men var då så illa tilltygad af råttor, att man beslöt sig för att helt simpelt bränna upp den. Lyckligtvis hade originalet ett tjugotal år tidigare blifvit kopieradt på 14 blad, och denna kopia förvaras ännu i München. Vi äro dock ej hänvisade ensamt till denna för att göra oss en föreställning om det hufvudsakliga af Apianus' arbete. Då detta till följd af sina dimensioner var tämligen ohandterligt, synes kort efter fullbordandet tanken hafva uppstått att reducera kartan till en mindre skala — från originalets omkring 1 : 45,000 till 1 : 136,000 — och att utgifva den af trycket. Hertig Albrecht, som, om han icke själf gifvit initiativet härtill, åtminstone lämnat sitt medgifvande till publiceringen, har

härigenom ådagalagt en fördomsfrihet, som var nära nog enastående bland samtidens furstar. Apianus skred genast till verket, och 1566, alltså tre år efter den stora kartans fullbordan, kunde han förelägga sin herre den förminskade kopian, hvilken år 1568 utkom af trycket i Ingolstadt, med titel: *Bairische Landtafeln. XXIIII. Darinnen das Hochlöblich Furstenthumb Obern vnnd Nidern Bayrn, sambt der Obern Pfaltz, Ertz vnnd Stifft Saltzburg, Eichstet, vnnd andern mehrern anstossenden Herschafften, mit vleiss beschriben, vnd in druck gegeben.* Durch PHILLIPPUM APIANUM.

Det i bokform framställda arbetet innefattar 24 specialblad och en öfversiktskarta med bladindelning. Specialkartorna kunna äfven sammanfogas till ett helt, kring hvars yttre kanter löper en bred ram, framställande en rik ornamentik af frukter, blad, bandslingor och andra sirater. Denna konstnärliga utsmyckning härleder sig från den bekante målaren Jost Amman, hvilken äfven prydt kartan med vapensköldar, utsirade bokstäfver m. m. Alla bladen äro utförda i träsnitt — trästockarna förvaras ännu i bayerska nationalmuseet i München — men de talrika ortnamnen äro ej skurna i träet, hvilket för de mindre stilsorterna antagligen varit omöjligt eller i hvarje fall funnits alltför tidkräfvande, utan åstadkomna medelst ett slags små stereotypplåtar af tenn, infällda i fördjupningar i stockarna. Man har här ett af de äldsta kända exemplen på det för nutidens typografi så viktiga stereotyperingsförfarandet, men antagandet att Apianus skulle ha varit uppfinnare af detta förfarande har, såsom synes af goda grunder, blifvit bestridt.

I kartografiskt och topografiskt hänseende äro Apianus' »Landtafeln» ett högst framstående, ja epokgörande verk. Nordenskiöld har framhållit detta och yttrat, att Philip Apianus' kartor i afseende å geografisk noggrannhet ej kunna nog högt uppskattas: »de grunda sig på matematiska mätningar, hvilka för sin tid äro särdeles omsorgsfullt utförda och skarpsinnigt uttänkta, och de stå i detta hänseende ojämförligt högre än alla samtida eller äldre kartarbeten, kanske med undantag af Mercators karta öfver Flandern»[1]. Ett ytterligare bevis för arbetets betydelse är, att detsamma ända till Bayerns nyuppmätning under 1800-talet legat till grund, omedelbart eller medelbart, för alla kartor öfver detta land. Det hade också att glädja sig åt stor popularitet och rask afsättning: en ny upplaga utkom antagligen redan självfva utgifningsåret, 1568; ytterligare två följde under 1600-talet, och den senaste, den 6:e, såg dagen i Augsburg 1886. Alla dessa upplagor äro åstadkomna genom afdrag af de alltjämt bevarade originalstockarna, men då de under tryckningen lätt utfallande stereotypplåtarna ofta blifvit oriktigt återinsatta

[1] *Facsimile-Atlas*, s. 123.

eller helt och hållet bortfallit, finnas flera varianter af de olika upplagorna[1]. Till Peter Weiners i koppar stuckna upplaga skall jag nedan återkomma. Slutligen bör tilläggas, att Apianus såsom en ytterligare frukt af sitt trägna undersökningsarbete utarbetat en utförlig topografisk beskrifning öfver Bayern, hvilken först 1880 blifvit i tryck utgifven (i: *Oberbayerisches Archiv,* Bd 39).

Litteraturen om Philip Apianus och hans karta är ganska omfångsrik. De nyaste arbetena äro följande:

HEINRICH LUTZ, *Zur Geschichte der Kartographie in Bayern* (*Jahresbericht der Geograph. Gesellsch. in München,* 1886, s. 74—124), med facsimileprof.

EUGEN OBERHUMMER, *Ueber die Entwicklung und die Aufgaben der bayerischen Landeskunde* (*Altbayerische Monatsschrift,* Jahrg. 1, München 1899, s. 1—21), likaledes med facsimileprof och Apianus' porträtt.

MAX GASSER, *Studien zu Philipp Apians Landesaufnahme* (*Mitteil. der Geograph. Gesellsch. in München,* Bd 1, 1904, s. 17—68), med facsimile af ett stycke från Apianus' stora karta; sysselsätter sig förnämligast med verket från vetenskapligt-kartografisk synpunkt och meddelar intressanta upplysningar om uppmätningsförfarandet och därvid använda metoder och hjälpmedel.

WILHELM BECK, *Einige Bemerkungen zu Apians Karte von Baiern vom Jahre 1568* (*Altbayerische Monatsschrift,* Jahrg. 6, München 1906, s. 143—148), med facsimiler af kartans ornamentik m. m.

OTTO HUPP, *Philipp Apian's Bayerische Landtafeln und Peter Weiner's Chorographia Bavariæ,* Frankfurt a. M. 1910 (39 sidor); med ett större och talrika mindre facsimiler; afhandlar förnämligast verket från bibliografisk och teknisk synpunkt, utreder de olika upplagornas skiljaktigheter och utgifningsår, m. m.

Sachsen har också en rik kartografisk historia, hvilken likaledes i senare tid blifvit flitigt bearbetad. Den, som framför andra tidigast verkat för detta lands kartläggning, var kurfursten August (1553—86). Särskildt intresserade han sig för uppmätningen af sina jaktmarker, hvilket arbete han anförtrodde åt Johannes Humelius, professor i matematik vid universitetet i Leipzig, af hvars verksamhet ett antal, från åren 1556—62 härstammande kartor öfver de kursachsiska skogarna äro bevarade. Efter dennes död fortsattes arbetet af markscheidern Georg Oeder, som utvecklade en liflig verksamhet, hvars resultat likaledes till stor del ännu föreligger. Men kurfursten nöjde sig ej

[1] Kungl. biblioteket äger blott ett nyligen förvärfvadt exemplar af den 5:e upplagan, som antages vara tryckt omkring år 1800. Nordenskiölds exemplar (af någon af de tre äldsta upplagorna) har med hans boksamling gått till Helsingfors.

med att sätta andra i verket, han sysselsatte sig äfven själf med uppmätning och kartteckning i en omfattning, som bär vittne om ett mera ovanligt intresse för detta slags arbeten. Så lät han åt sig konstruera en resvagn, hvars hjul registrerade den tillryggalagda väglängden och som var försedd med en kompass för riktningens bestämmande[1]. Detta »nyuppfunna instrument» använde han ej blott på sina talrika resor i egna besittningar utan äfven på en färd, som han 1575 gjorde till kurfurstedagen i Regensburg. De på sådant sätt åstadkomna routekartorna upptecknades på pergamentsrullar, hvilka noga angifva distanser och kompass-streck samt, ännu i behåll, gifva värdefulla upplysningar om det dåtida vägnätet. Af än större betydelse blef det intresse, som kurfursten ådagalade för en *hela* hans land omfattande kartläggning. Ett förberedande arbete för en sådan föreligger i 16 små kartor, hvilka med visshet kunna antagas grunda sig på med hans egen hand tecknade skisser, men som i sin bevarade form antagligen äro renritade af någon konstförfaren medhjälpare. Ett mera systematiskt arbete planlades också af kurfursten, men hann under hans lifstid endast att påbörjas. Det fortsattes under hans efterträdare, Christian I och Christian II, samt föreligger i den stora karta öfver Sachsen, som Mattias Oeder, antagligen en broder till den ofvan nämnde Georg, upprättade under åren 1586—1607. Denna karta var helt och hållet bortglömd, då den för omkring 30 år sedan upptäcktes i det sachsiska statsarkivet. Om dess omfång kan man göra sig ett begrepp däraf, att de bevarade 96 bladen (åtskilliga hafva gått förlorade) täcka en yta af 38 kvadratmeter. Kartan återgifver ej blott på det noggrannaste de topografiska detaljerna, floder, berg o. s. v., den innehåller äfven ett rikhaltigt historiskt och statistiskt material: namnen på ägare till gods, skogar och vingårdar, invånareantalet i byar, administrativa och judiciella förhållanden m. m. Kartans upptäckare, framlidne professor Sophus Ruge, uttalar den förmodan, att ingen annan stat än Kursachsen vid den tiden kunnat uppvisa en så noggrann bild af sitt område.

Angående Sachsens kartografi hänvisas till följande arbeten:

S. RUGE, *Geschichte der sächs. Kartographie im 16. Jahrhundert* (*Zeitschr. für wissenschaftl. Geographie,* Jahrg. 2, Lahr 1881, s. 89—94, 223—235).

[1] Såsom en kuriositet må anföras, att en liknande apparat användts i en senare tid af en nordisk kartograf: den i Sölvesborg födde Jens Sörensen, hvilken, efter att ha utflyttat till Danmark, år 1689 utnämndes till dansk »Söe Carts Directeur». För sina uppmätningar begagnade han en af honom konstruerad »Milevogn», d. v. s. en vagn som mekaniskt angaf den tillryggalagda väglängden. Af Sörensens kartor, hvilka alla äro outgifna, finnes ett femtiotal i danska sjökartearkivet och en stor karta öfver Bohuslän i Norges geografiske Opmaaling.

Die erste Landesvermessung des Kurstaates Sachsen von Matthias Oeder . . . bearbeitet von Professor Dr SOPHUS RUGE, Dresden 1889; innehåller på 17 taflor i stor folio ett facsimile af Oeders karta, jämte inledande text.

LUDWIG SCHMIDT, *Kurfürst August von Sachsen als Geograph*, Dresden 1898, 18 sidor och 13 taflor in-4°; facsimilerna framställa bl. a. ett prof på de ofvan omtalade routekartorna samt samtliga de 16 på kurfurstens egna skisser grundade småkartorna. En »Ergänzung» till detta arbete är af författaren meddelad i: *Neues Archiv für sächsische Geschichte und Altertumskunde,* Bd 20, Dresden 1899, s. 155—160.

HANS BESCHORNER, *Zur ältesten Geschichte der sächsischen Kartographie* (*Neues Archiv für sächsische Geschichte u. Alterthumskunde,* Bd 23, Dresden 1892, s. 297—318); afhandlar hufvudsakligen de s. k. Humelius-Risse.

VIKTOR HANTZSCH, *Die ältesten gedruckten Karten der Sächsisch-Thüringischen Länder* (1550—1593), Leipzig 1905; 18 taflor i stor folio och 6 sidor text in-4°. Såsom titeln angifver, meddelas här endast de *tryckta* kartorna och bland dem kartor öfver områden — Thüringen, Lausitz, Mansfeld — som icke tillhörde Kursachsen.

HANS BESCHORNER, *Geschichte der sächsischen Kartographie im Grundriss,* Leipzig 1907; 27 sidor in-8°.

Österrikes förnämste geograf under 1500-talet var wienaren Wolfgang Lazius. Af honom äga vi, utom några kartor öfver ärkehertigdömet Österrike, hvilka nu endast äro bekanta genom senare eftertryck af Ortelius, De Jode och andra, dels en atlas öfver samtliga det Habsburgska husets besittningar, utom Böhmen och Ungern, dels en särskild karta öfver sistnämnda land. Den förra är af Lazius själf etsad i koppar och tryckt i Wien 1561, med titel: *Typi chorographici prouin. Austriæ;* den senare är efter antagligen i Basel utförda träsnittsstockar tryckt år 1556. Dessa kartor, ehuru innebärande betydande företräden framför äldre framställningar af samma trakter, kunna dock knappast räknas till samma kategori som de ofvan nämnda öfver Bayern och Sachsen. Visserligen är det bekant, att Lazius gjorde vidlyftiga resor i såväl de österrikiska som ungerska länderna, men han torde därunder knappast ha verkställt några egentliga mätningar, utan inskränkt sig till okulära rekognosceringar, kompletterade genom i stor omfattning inhämtade upplysningar från ortskunniga personer — en i hvarje fall om stor flit och intresse vittnande verksamhet hos en man, som vid sidan af sin medicinska professur vid universitetet i Wien och läkarepraktik hemma och i fält fann

tid för ett omfattande författareskap i historia, fornkunskap, topografi m. fl. ämnen. Åt Lazius som geograf har ägnats ett monumentalt verk:

Wolfgang Lazius. Karten der österreichischen Lande und des Königreichs Ungarn aus den Jahren 1545—1563. Im Auftrage der K. K. Geographischen Gesellschaft in Wien ... herausg. von EUGEN OBERHUMMER und FRANZ R. VON WIESER, Innsbruck 1906; in-fol. Utom en synnerligen intressant inledning med talrika textillustrationer äro här på 20 taflor den framstående geografens förnämsta kartarbeten återgifna i förträffliga facsimiler.

Brandenburgs och Preussens kartografi har mig veterligen icke gjorts till föremål för någon nyare historisk framställning. Peschel anför ett uttalande af Gerhard Mercator, enligt hvilket en karta öfver markgrefskapet Brandenburg af Elias Camerarius, professor vid universitetet i Frankfurt an der Oder, skulle genom sin noggrannhet ha väckt sådan förvåning hos den berömde geografen, att han icke vågat att ändra något på densamma[1]; men denna karta, hvilken skall ha tillkommit omkring år 1550[2], känner jag endast genom Mercators återgifning af densamma. Bättre bekant är Caspar Hennenbergers karta öfver Preussen, som utförd i träsnitt trycktes första gången i Königsberg 1573. Nya upplagor äro med begagnande af samma stockar utgifna 1595, 1629, 1638 och 1656; från upplagan af 1629 är den återgifven i facsimile under titel: *Caspar Hennenberger's Grosse Landtafel von Preussen, in 9 Blättern,* von Neuem in der Grösse des Originals hrsg. durch die königlich physikalisch-ökonomische Gesellschaft zu Königsberg i. Pr. im Jahre 1863. Kungl. biblioteket äger ett på väf uppfodradt exemplar: »Gedruckt zu Königsberg in Preussen, bey Paschen Mense im Jahr MDCLV», en upplaga som icke anföres i den korta inledningen till nämnda facsimile. För öfrigt är den med detta fullt identisk, med undantag af titelfältet, som jämte dedikationen till hertig Albrecht Friedrich (1568—1618) upptager en sådan äfven till den store kurfursten, under hvars lyckliga regering kartan säges var »auffs neu, zum andernmahl gedruckt». En del af kartan återgifves i här bifogade Pl. 1.

Hennenbergers karta sammanställes i afseende å noggrannhet och intresse af nyare författare med Apianus' karta öfver Bayern, men den är mycket gröfre utförd än denna. Berömmet för noggrannhet kan dock knappast träffa framställningen af de landsdelar, som ännu voro betäckta af stora obanade skogar, hvilka naturligtvis ställde betydande hinder i vägen för kartläggningen. För oss är kartan af särskildt intresse, emedan det helt visst kan an-

[1] *Geschichte der Erdkunde,* 1877, s. 417.

[2] SIEGMUND GÜNTHER, *Geschichte der Erdkunde,* Lpz. u. Wien 1904, s. 108.

tagas, att Gustaf Adolf begagnade den under sina preussiska fälttåg, åtminstone intill dess han själf och Axel Oxenstierna hunnit draga försorg om en tillförlitligare vägledning för de svenska härarna. Redan Anders Buræus' karta öfver Sverige (1626) visar förbättringar af Hennenbergers teckning af kustlandet; senare tillkommo kartor af ingenjören Heinrich Thomæ öfver Kurische Haff med omgifningar (i fortifikationens bibliotek, outgifven[1]) och af Olof Hansson Svart (adl. Örnehufvud) öfver Vestpreussen, hvilken senare karta först publicerades af Joh. Janssonius i Amsterdam 1649 och sedan många gånger omtrycktes[2].

Öfver floden Rhen från dess källor till utloppet i hafvet finnes en stor karta af den kölniske kartecknaren Caspar Vopell. Den första upplagan, som trycktes i träsnitt 1555 och som renderade sin författare en gratifikation af 8 thaler från rådet i Köln, är förlorad; den andra, likaledes ett träsnitt, af 1558, har blifvit utgifven i facsimile och beskrifven af H. MICHOW: *Caspar Vopell und seine Rheinkarte vom Jahre 1558* (*Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Hamburg,* Bd 19, Hamb. 1903, s. 217—241).

En karta öfver Schleswig och Holstein framställdes af professorn i Köpenhamn Marcus Jorden, men den upplaga däraf, som trycktes i Hamburg 1559, visar blott i ett otympligt träsnitt en ganska otillfredsställande bild af landet (facsimile i: *Anecdota cartographica septentrionalia* ed. AXEL ANTHON BJÖRNBO & CARL S. PETERSEN, Hauniæ 1908, tab. VI).

Schlesien fick sin förste kartograf i skolrektorn i Breslau Martin Helwig. Hans arbete, i träsnitt, såg dagen i Neisse 1561; det enda bevarade exemplaret af originalupplagen är tryckt på pergament; senare omtrycktes den flera gånger, ända till slutet af 1700-talet, hvilket vittnar om kartans popularitet och brukbarhet; särskildt berömmes den för det förträffliga sätt, hvarpå flodnätet är återgifvet. Den finnes utförligt beskrifven af A. HEYER: *Die kartographischen Darstellungen Schlesiens bis zum Jahre 1720* (*Zeitschr. des Ver. f. Geschichte u. Alterthum Schlesiens,* Bd 23, Breslau 1889, s. 177—240). Till ett i Breslau samma år utgifvet facsimile har jag icke haft tillgång.

Württemberg, hvaröfver kartor utgifvits redan 1559 af en signatur, hvars betydelse man ej med säkerhet känner, och 1575 af David Seltzlin, blef i större skala kartlagdt först af Georg Gadner, 1589. Hans »Chorographia Ducatus Würtembergici» består af 29 pergamenttaflor, resultatet af 40 års

[1] Se: *Axel Oxenstiernas Skrifter,* Afd. 1: Bd 4, Sthlm 1909, s. 717 och Anmärkningar till kartbilagan.

[2] PAUL DINSE, *Ein schwedischer Kartograph der Mark Brandenburg aus der Zeit des dreissigjährigen Krieges* (*Zeitschr. der Gesellsch. für Erdkunde zu Berlin,* Bd 31, 1896, s. 98—105).

arbete. Den har haft Apianus' bayerska karta till förebild, men grundar sig ej i samma grad som denna på verklig uppmätning; den utmärker sig mest genom det praktfulla artistiska utförandet. En del däraf, omfattande trakten kring Stuttgart, är återgifven i en uppsats af C. REGELMANN: *Abriss einer Geschichte der Württembergischen Topographie* (*Württembergische Jahrbücher f. Statistik u. Landeskunde,* Jahrg. 1893, Stuttgart, s. 19—56).

Bland andra områden, hvilkas kartografi gjorts till föremål för specialafhandling, kunna nämnas Franken, hvaraf en gränstvistigheter underkastad trakt mellan Bamberg och Würzburg aftecknats af Martin Seger 1575 (KARL EHRENBURG, *Beiträge zur Geschichte der fränkischen Kartographie,* i: *Archiv des historischen Ver. von Unterfranken und Aschaffenburg,* Bd 35, Würzburg 1892, s. 1—32; med facsimile); Ostfriesland, hvaröfver en karta af Laurentius Michaelis utgafs af Gerhard de Jode i Antwerpen 1579 (BARTELS, *Laurentius Michaelis und die ältesten Karten von Ostfriesland,* i: *Deutsche Geographische Blätter,* Bd 10, Bremen 1887, s. 101—112; med facsimile); Lausitz, kartlagdt af Bartholomäus Scultetus 1593 (BAUMGÄRTEL, *Die älteste Karte der Oberlausitz,* i: *Neues Lausitzisches Magazin,* Bd 67, Görlitz 1891, s. 247—250; facsimile i den förut citerade samlingen af HANTZSCH); samt stiftet Bamberg, hvaröfver Petrus Zweidler under åren 1597—1606 förfärdigat ett antal specialkartor (EHRENBURG, *Die erste Landesaufnahme im Hochstifte Bamberg,* i: *Das Ausland,* Jahrg. 66, Stuttg. 1893, s. 158—159).

Om vi härtill lägga de tyska kartor, som äro återgifna af Ortelius, De Jode och Mercator, utan att i original vara kända eller mig veterligen omtalade, och ytterligare ett antal kartor, hvilkas titlar här och hvar återfinnas i litteraturen, men ej heller ännu blifvit närmare undersökta, så torde det anförda vara nog för att ådagalägga omfattningen af det Tyska rikets kartläggning under 1500-talet. Ett rikhaltigt, om ock till sin beskaffenhet mycket ojämnt material förelåg alltså för upprättandet af generalkartor öfver landet, och sådana kommo också under samma tidsskede till stånd i icke ringa antal, men med dem vilja vi ej här sysselsätta oss. Då, såsom ofvan sagts, Tysklands äldre kartografi ännu ej fått sin historia och de förberedande forskningarna för en sådan icke äro afslutade, så är det antagligt, att nya kartfynd fortfarande skola göras. Till en redogörelse för några af de bidrag till ämnet, som vårt Kungl. bibliotek har att erbjuda, vill jag nu öfvergå.

* * *

Peter Weiners karta öfver Bayern.

I det föregående äro Philip Apianus och hans »Landtafeln» omtalade. Ehuru verket tillkommit på hertig Albrechts tillskyndan, utgafs det så att säga på författarens eget förlag: trästockarna förblefvo dennes egendom, och hertigen bemötte hans förnyade ansökningar om ersättning för de dryga ut-

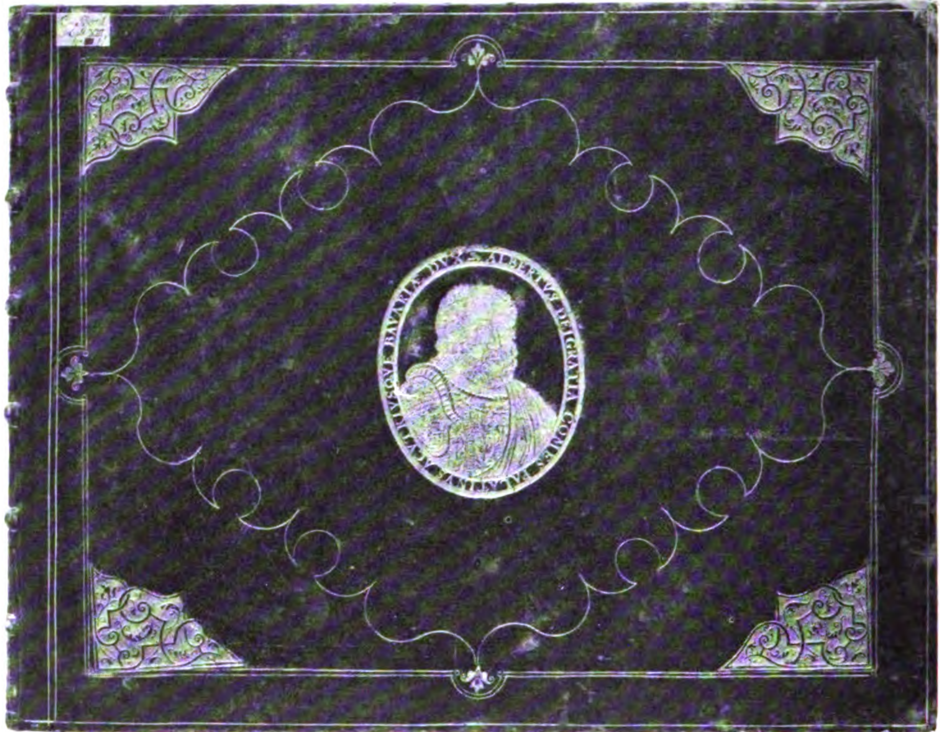

Fig. 1. BAND TILL P. WEINERS KARTA ÖFVER BAYERN. FRAMPÄRMEN.

gifningskostnaderna med afslag, under hänvisning till att Apianus genom kartans försäljning kunde godtgöra sig för sina utlägg. Redan då hade han såsom protestant ådragit sig hertigens onåd, och 1569 blef han förjagad från sin professorsstol i Ingolstadt. Inkomsterna af kartan hade han visserligen genom ett kejserligt privilegium fått sig tillförsäkrade för en tid af 30 år, men icke desto mindre var det själfva hertigen som bröt häremot, i det han, innan ännu privilegietiden var tilländalupen, föranstaltade en ny upplaga af verket. Hvad anledningen härtill kunnat vara, är ej lätt att säga. Otto Hupp, hvilkens framställning jag här följer,[1] förmodar, att hertigen kände sig besvärad

[1] Se ofvan citerade arbete, s. 28.

af att ej kunna fritt förfoga öfver ett verk, som så nära berörde hans egna intressen, och af att vara nödsakad att för sitt behof af aftryck vända sig till den i onåd fallne författaren. Men måhända behöfver man ej söka någon annan orsak, än att missnöjet med denne öfverflyttats äfven på hans verk. Den praktlystne och slösaktige hertigen tillfredsställdes ej längre af de simpla träsnitten, utan ville se sitt lands karta framställd genom det mera dyrbara och fulländade kopparsticket. En för utförandet häraf kompetent konstnär

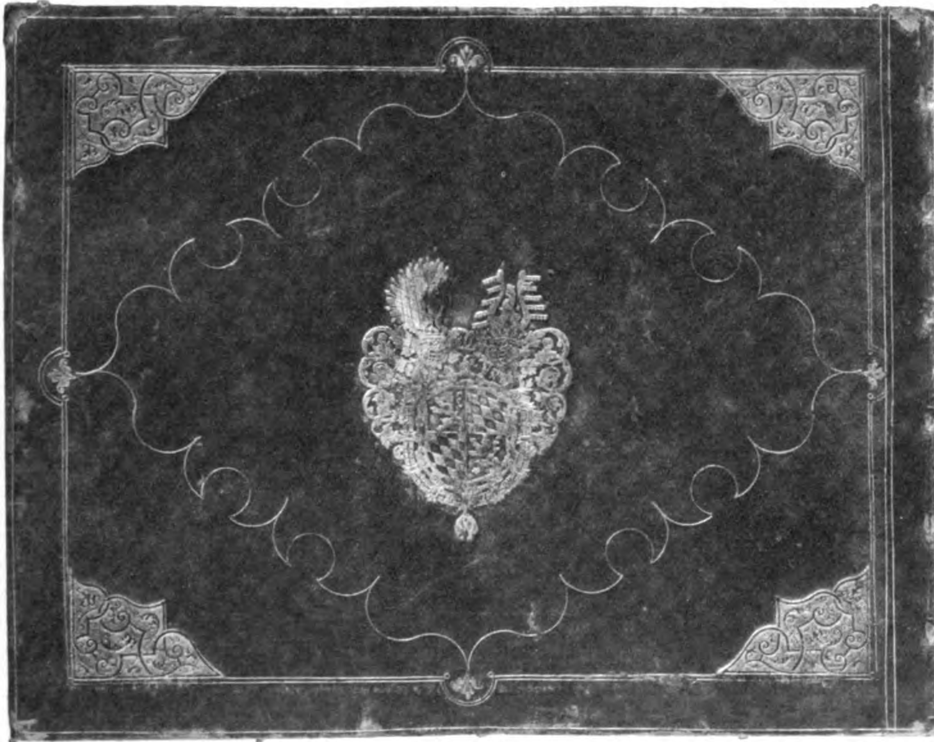

Fig. 2. BAND TILL P. WEINERS KARTA ÖFVER BAYERN. BAKPÄRMEN.

ägde han i sin myntproberare Petrus Weiner, som på hertigens befallning kopierade den Apianska kartan i koppargravyr och fick detta arbete färdigt 1579, samma år som hertigen afled den 24 oktober. Titeln inom en praktfull omramning, vida skild från originalets tarfliga boktryck, lyder: BSCHREIBVNG (sic!) DES HOCHLOBLICHEN FVRSTEN THVB OBERN VND NIDERN BAYRN. De därunder jämte ett monogram ställda bokstäfverna P. W. V. B. betyda: Petrus Weinerus Varadinus Bavaricus. Däremot är Apianus' namn undertryckt — utom på ett ställe, där hans förtjänster om den ursprungliga kartläggningen antydas. Och dock är Weiners arbete blott en efterbildning: kartornas anordning och innehåll, den konstnärliga utstyrseln, t. o. m. före-

talet och dedikationen — allt är kopieradt efter Apianus. Man har förebrått Weiner, att han som koppargravör endast varit dilettant, men detta kan knappast, hvad det rent kartografiska beträffar, anses berättigadt; däremot har det nog med fog blifvit sagdt, att Jost Ammans kraftiga, för träsnittet afpassade ornamentik utfallit mindre lyckligt i Weiners slickade och handtverksmässiga återgifning.

En närmare beskrifning af den Weinerska upplagan anser jag mig ej behöfva gifva; allt det väsentliga, som därom kan anföras, har redan blifvit sagdt af Hupp. Det är det *exemplar* af verket, som efter skiftande öden kommit att hamna i Kungl. biblioteket, jag ansett värdt att uppmärksammas af dem, som intressera sig för bokhandtverk och bibliografiska sällsyntheter.

Utan tvifvel har hertig Albrecht med tillfredsställelse betraktat sin myntproberares chalkografiska praktstycke, men den här ofta citerade författaren Hupp har uttalat ett tvifvel om, att hertigen någonsin fått se detsamma i fullbordadt skick, enär han afled under själfva utgifningsåret. Att kartan förelegat färdig före hertigens död, synes mig dock bevisas af det i Kungl. biblioteket förvarade exemplaret. Detta är nämligen utan allt tvifvel själfva det för den furstlige mecenaten afsedda dedikationsexemplaret. Därom vittnar den exceptionellt praktfulla utstyrseln.

Redan bandet af mörkrödt läder, med linjeinfattning, förgyllda hörnornament och antagligen för ändamålet särskildt utförda pärmstämplar, ger en antydan om bokens bestämmelse: stämpeln på framsidan föreställer hertigens porträtt med omskrift: »Albertus Dei gratia Comes Palatinus ac Utriusque Bavariæ Dux»; på baksidan ses hertigens vapen. Tyvärr har den ursprungliga ryggen i senare tid blifvit ersatt med en rygg af rödt maroquin utan annan ornering än några enkla förgyllda linjer. Utseendet af den väldiga volymen (storlek 42 × 53 cm.) framgår för öfrigt af här meddelade afbildningar.

Den inre utstyrseln motsvarar, ja öfverträffar den yttre. Därför har uteslutande pergament af utsökt finhet kommit till användning; t. o. m. försättsbladen, såväl de lösa som de på pärmarnas insidor fastlimmade, bestå af detta dyrbara material. Utom dessa omfattar boken för närvarande 45 blad. Det första, sammansatt af två i midten hopfogade blad, innehåller titeln, hvars lydelse ofvan meddelats, samt hertig Albrechts porträtt i bröstbild — ett allvarligt, nära nog dystert ansikte omgifvet af svart, gråsprängdt hår och skägg.[1] Bildens ram visar en tung och öfverlastad ornamentik af

[1] Pärmstämpeln återgifver antagligen hertigens utseende vid något tidigare ålder — åtminstone är han icke så skallig, och Gyllene skinnets ordenskedja, som pryder hans bröst på det graverade porträttet, saknas.

basunblåsande änglar, lejongap, musikinstrument och fruktgirlander — man ser, att Jost Ammans mera sunda smak här ej varit den ledande.

Nästa blad upptages af ett för hand prydligt textadt förord af följande lydelse:

»Ein kleine Lanndtafel des Lannds Obern vnnd Nidern Bayrn. Dieweil die Beschreibung des Hochlöblichen Lannds vnnd Fürstenthumbs Obern vnnd Nidern Bayrn ettwas weitleüffiger vnnd aigentlicher in der Mappa gemacht: vnnd nit eines yeden gelegenheit also ganntz zusam vnnd aufzumachen, hat mich für guet angesehen, dieselbe in ettlich Lanndtafeln abzutailn, damit Sy teüglicher nach eines yeden wolgefallen, in ein Buech zusamen gebunden, vnd bequemer vber Lannd vnnd sonst gebraucht möchten werden. Damit aber die Liebhaber diser Mappen desto leichter sehen vnnd finden mögen, wie vnnd welche Taflen nach einander gehören, vnnd was fürnembs in einer yeden Lanndtafel gelegen: Habe Ich erstlich ein kleine Beschreibunng des ganntzen Fürstenthumbs zum vorderisten setzen wollen, darinnen gleich ain kurtzer Innhallt vnnd auszuge der namhafften Örter vnnd Fleckhen des Lannds Bayrn, sambt annderer vmbligenden Herrschafften begriffen. Wie aber die volgennden Lanndschafften abgetheilt, zeigen die Linien, so durch dise kleine Mappen oder Lanndtafel Creützweis geen, sambt den beygesetzten zalen, genugsam. Wie ein yeder leichtlich verstehen kan etc.»

Uppenbarligen är i denna underrättelse om bokupplagans tillkomst och anordning Apianus den talande, och helt säkert är företalet ordagrant afskrifvet från honom, ehuru jag icke kunnat konstatera detta, då jag icke haft tillgång till någon af hans kartupplagor med text.

Vidare följer först öfversiktsbladet och därpå 23 specialblad, af hvilka 1 och 2 samt 3 och 4 inrymmas två och två på ett blad. Hvarje specialblad föregås af en för hand präntad förteckning öfver på detsamma förekommande städer, byar, kloster, slott o. s. v. Tyvärr saknas kartbladet 24 med därtill hörande innehållsblad, af hvilka endast de afskurna falsarna kvarsitta. Sist i bandet, uppfodradt på bakre pärmens insida, förekommer ett pergamentsblad framställande det bayerska vapnet i stort format och därunder bokstäfverna A. D. G. C. P. R. V. B. D., d. v. s.: Albertus Dei Gratia Comes Palatinus Rhenanus Utriusque Bavariæ Dux.

Hvad som framför annat gör detta exemplar till ett praktstycke är den kolorering, som anbragts på samtliga kopparstick: alla Herrschaftens områden äro åtskilda genom olika färgläggning — grönt, gult, rödt, violett i flera nyanser — som pålagts med så lätt pensel, att det underliggande svarttrycket

ingenstädes blifvit otydligt. Ett slags skuggning i ljusgult eller hvitt streckmanér ofvanpå laveringen har tillkommit uteslutande i dekorativt syfte för att bryta de större ytornas enformighet. Alla vattendrag äro blå och skogarna gröna, hvarje träd med förgylld stam och löfkronornas begränsning betecknad med fina guldlinjer. De cirkelformiga orttecknen äro likaledes belagda med guld, och på de därvid ställda bilderna af slott, kyrkor och hus äro taken bjärt cinnoberröda; några af de större städerna med sina murar, portar och torn göra intrycket af verkligheten återgifvande miniatyrmålningar. Då endast på ett blad, det där München förekommer, dylika små bilder af större eller mindre orter kunna räknas till ett antal af mer än fyra hundra, kan man inse, hvilken möda detta minutiösa illumineringsarbete kostat. Ej mindre omsorg är nedlagd på färgläggningen af de talrika på kartbladen anbragta vapensköldarna; t. o. m. de små rektangulära fält, hvari gradskalan på hvarje blad är indelad, prydas af guldarabesker i växlande mönster på röd, blå eller hvit botten. Att genom facsimilering gifva ett prof på denna färgprakt skulle vara nära nog omöjligt eller i hvarje fall kräfva en kostnad, som för denna publikation ej kan ifrågakomma.

Kopparplåtarna till Weiners arbete finnas ännu bevarade i det bayerska krigsministeriets topografiska afdelning, och de hafva flera gånger, senast 1902, blifvit använda till framställande af nya upplagor, hvarje gång dock endast i ett mindre antal exemplar. Hupp har fäst uppmärksamhet på, att af den första upplagan finnas två olika aftryck: det ena, som han anser vara det ursprungliga, med alla ortnamn utförda i radering, det andra med namnskriften, dock endast på halfbladen 1 och 2, i koppargravyr. Genom vid hvarandra ställda facsimileprof har han klargjort de kännemärken, hvarigenom de olika aftrycken kunna särskiljas. Att skriften företer olika manér är visserligen påtagligt; däremot har jag icke kunnat öfvertyga mig om, att Hupp riktigt betecknat det ena som radering, det andra som gravyr. Sakkunniga, som jag rådfrågat, hafva förklarat, att det, af det föreliggande trycket att döma, är synnerligen svårt att afgöra, huruvida den ena eller andra af de nämnda metoderna varit använd. Hvad herr Hupp kallar radering *kan* vara gravyr, men sannolikast torde måhända vara, att radernålens verkan blifvit förstärkt genom efterarbete med grafstickel, och att således samtliga blad i det första aftrycket tillkommit genom ett dylikt kombineradt förfarande. Att Hupp har rätt i sitt påstående, att de afdrag, som förete en trycktyper efterbildande skrift, äro yngre än de, som hafva en skrift med mera »kursiva» drag, huru än dessa tillkommit, bestyrkes däraf, att vårt exemplar, det för

hertigen själf bestämda, tillhör den senare typen. Denna originalupplaga är enligt Hupp mycket sällsynt; han känner blott 5 exemplar: tre i München, ett i Stuttgart och ett i slottet Schleissheim, detta sista dock defekt, trasigt och smutsigt. Det exemplar, som tillhör bayerska nationalmuseet, betecknas som »Prachtexemplar, leider scharf beschnitten, sorgfältig bemalt, Inhaltsangabe nach Apian handschriftlich eingetragen»; det torde alltså förete åtskilliga likheter med vårt exemplar, men något annat pergamenttryck än detta torde icke finnas.

Huru Kungl. biblioteket kommit i besittning af detta unicum är naturligtvis en fråga af icke ringa intresse.

Då jag och min kollega grefve C. M. Stenbock för ett par år sedan underkastade den dittills förbisedda volymen en första undersökning, riktades vår uppmärksamhet på ett märke i nedre högra hörnet af frampärmens insida, som syntes antyda, att där suttit ett omsorgsfullt aflägsnadt lacksigill. Märkets storlek och plats väckte misstanken om, att vi hade för oss en bok ur Magnus Gabriel De la Gardies bibliotek, hvars tillhörigheter, såsom bekant, äro försedda med det sålunda anbragta grefliga sigillet. Tack vare meddelanden, som på grefve Stenbocks anmodan lämnades af förste bibliotekarien A. Grape, vann det gjorda antagandet bekräftelse. De i Uppsala universitetsbibliotek förvarade katalogerna öfver den De la Gardieska boksamlingen innehålla nämligen följande anteckningar:

K. 64 (1668), s. 95: »Beschreibung Ober und Nieder Bäyern auff pergament, und Illuminirt.»

K. 64 a (»äldre» än följande), s. 163: »Beschreibung Ober und Nieder Beyern auff Pergament.»

K. 65 (1671), s. 122: »Beschreibung ober und nieder Bäyern auff pergament, und illuminirt. Amstelod. 1647.»

K. 66 (utan år), s. 217: »Beschreibung der Fürstenthümer Ober u. nieder Beyern, auf Pergament, u. mit illuminierte Geograph. Tabellen.»

Förklaringen till den uppenbart oriktiga tryckorts- och tryckårsbeteckningen i K. 65 har också lämnats af dr. Grape, hvilken skriftligen meddelat: »K. 65, som antagligen är skrifven af Benedictus Rudberg, bibliotekarie hos Magnus Gabriel — förmodligen tillträdde han sysslan någon gång i slutet af år 1671 — har utan all fråga fått uppgiften från den äldre K. 64 a; där har nämligen det arbete, som *följer närmast efter* 'Beschreibung', just uppgiften *Amstelod. 1647,* och uppställningen och anordningen där göra det åtminstone fullt förklarligt, att denna passus i misshugg kunnat föras till 'Beschreibung'.»

Huru M. G. De la Gardie förvärfvat den dyrbara boken från Tyskland är oss däremot icke bekant — frågan om köp, gåfva eller krigsbyte såsom åtkomst står alltså öppen. Ej heller veta vi, huru den från honom öfvergått i Lars von Engeströms ägo; dennes ex-libris finnes på frampärmens insida, och med den Engeströmska boksamlingen tillföll volymen Kungl. biblioteket år 1864. Slutligen bör påpekas en anteckning, likaledes på frampärmens insida, där en hand, antagligen från 1600-talets slut, skrifvit: »Denne K. b. 413 (rättadt från 313) har 24 Kopperblad illuminerade». Möjligen vittna dessa ord om, att, då de nedskrefvos, den nu saknade taflan ännu fanns i behåll, ty om titel, öfversiktsblad och specialkartor i ursprungligt antal hopräknas, stämmer den uppgifna siffran. Men det är också möjligt, att antecknaren i sin bladräkning upptagit äfven den vid pärmen fastsittande vapentaflan och därigenom kommit till summan 24. I sådant fall ligger den mot boken öfvade våldsbragden långt tillbaka i tiden och kan måhända skyllas någon vandalisk hand, redan innan volymen utvandrade från sitt hemland.

Tilemann Stella's karta öfver Zweibrücken.

Om det nyss omtalade verket närmast är att betrakta som en kuriositet, utan egentligt värde såsom kartografisk produkt, och för öfrigt till innehåll och beskaffenhet redan tillräckligt uppmärksammadt, så är den karta, till hvilken vi nu skola öfvergå, ett vida betydelsefullare arbete. Stella's karta öfver Zweibrücken kan enligt mitt förmenande anses såsom ett värdigt motstycke till Apianus' karta öfver Bayern; och, såvidt mig är bekant, har den aldrig blifvit i tryck omtalad annat i en kort notis om ett af mig den 19 december 1890 i antropologisk-geografiska sällskapet hållet föredrag[1]. Först några ord om kartans författare.

Tilemann Stella föddes 1524 eller 1525 i den westfaliska staden Siegen. Hans egentliga namn skall ha varit Stoltz eller Stoll, hvilket han på sin lärare Melanchthons råd utbytte mot det mera välklingande Stella. Han studerade i Wittenberg och Marburg samt uppgjorde härunder planen till ett storartadt kartverk, hvilket skulle framställa Israels barns vandring (Egypten och Palestina), apostelen Paulus' resor (Romerska riket) och slutligen Tyskland och Europa. Af detta verk kom till en början blott kartan öfver Palestina till utförande. För att intressera furstar och andra för sitt företag hade han redan dessförinnan begifvit sig ut på resor; på väg till Danmark sam-

[1] Se: *Ymer*, Årg. 10 (1890), s. 291.

4

manträffade han med hertig Johan Albrecht af Mecklenburg, hvilken uppdrog åt honom att förfärdiga kartor öfver sitt land och slutligen anställde honom i sin tjänst, bl. a. såsom bibliotekarie, hvilket icke synes ha hindrat Stella att utföra åtskilliga arbeten äfven för andra tyska furstar. I Mecklenburgs tjänst deltog han i åtskilliga gränsregleringskommissioner; han följde hertigen 1560 på en resa till Wien och Ungern, och följande året sändes han till Nederländerna för att studera vattenbyggnadsarbeten. Efter återkomsten anförtroddes åt honom att anlägga en kanal, som skulle förena Schwerinersjön med å ena sidan Elbe, å den andra Östersjön vid Wismar. Detta arbete påbörjades 1564 och var efter 18 år nödtorftigt fullbordadt, men fick snart förfalla, då medel till underhållet saknades. Stella afled den 18 februari 1589, antagligen i Schwerin[1].

Tilemann Stella såsom kartograf har hittills icke gjorts till föremål för särskild behandling. Då jag anser honom i hög grad förtjänt af en sådan, vill jag här sammanställa det material därtill, jag på spridda håll lyckats hopleta.

Ortelius upptager i sin auktorkatalog »Tilemannus Stella Sigensis» såsom författare till två kartor öfver Palestina, en karta öfver grefskapet Mansfeld samt en beskrifning öfver detta land, hvilken senare dock säges vara ännu (1595) outgifven, hvarjämte tillägges: »Idem promittet absolutissimam totius Germaniæ descriptionem.» Nordenskiöld har icke kännt några andra arbeten af Stella än de hos Ortelius själf, hos De Jode, Quad och Bleau förekommande kopiorna af kartorna öfver Palestina och Mansfeld. Senare undersökningar hafva satt mig i stånd att göra följande utkast till Stella's geografiska och kartografiska bibliografi.

1. *Typus chorographicus celebriorum locorum in regno Juda et regno Israel, Tilemanni Stellæ.* Denna titel förekommer i en katalog af 1595 öfver kurfurstliga biblioteket i Dresden och betecknar en bland »57 eingerahmte und an den Wänden aufgehängte Landkarten, die heute leider zum grössten Teil nicht mehr vorhanden sind» (HANTZSCH, *Die Landkartenbestände der k. öffentlichen Bibliothek zu Dresden,* Lpz. 1904, s. 4 och 7). Antagligen är det denna ej mer befintliga karta, som Hantzsch i ett senare arbete uppgifver vara utgifven 1552 (*Die ältesten gedruckten Karten der Sächsisch-Thüringischen Länder,* Lpz. 1905, Text, s. 4) och som återgifvits af Ortelius i *Theatrum* 1570, tab. 51, och af Gerhard de Jode, hvilken först tryckt den utan datum (före 1572) med titel: *Terræ Sanctæ quæ Promissionis terra, est Syriæ pars ea, qua Palestina vocatur, descriptio per Tylmannum Stellam*

[1] *Allgemeine deutsche Biographie,* Bd 36, Lpz. 1893, s. 32.

(JEAN DENUCÉ, *Oud-Nederlandsche Kaartmakers,* I, 1912, s. 176) och sedan intagit den i sin *Speculum Orbis Terrarum,* 1578 (tab. 9) och 1593 (tab. 13).

2. »Charte von ganz Mecklenburg entworfen im J. 1552»; outgifven, förvaras i Grossherzogliche Regierungsbibliothek i Schwerin (*Jahrbücher des Ver. f. meklenburgische Geschichte u. Alterthumskunde,* Jahrg. 1, Schwerin 1836, s. 7 not, där vissa från kartan hämtade upplysningar, hänförande sig till den slaviska befolkningens forna utbredning i Mecklenburg, äro meddelade).

3. *Itinera Israelitarum ex Aegypto loca et insignia miracula diversorum locorum et patefactionum divinarum descripta a Tilemanno Stella Sigensi vt lectio librorum propheticorum sit illustrior.* Wittebergæ excudebat Ioannes Crato Anno 1557. Träsnitt; enda kända exemplar i universitetsbiblioteket i Basel (C. C. BERNOULLI, *Ein Karteninkunabelband der öffentlichen Bibliothek der Universität Basel,* Basel 1905, s. 20. W. RUGE, *Älteres kartographisches Material in deutschen Bibliotheken,* Bericht 4, i: *Nachrichten von der k. Ges. d. Wiss. zu Göttingen,* Phil.-hist. Kl., 1911, s. 73. — För beskrifning öfver kartan hänvisas till sistnämnda arbete).

4. *Die gemeine Landtaffel des Deudschen Landes, Etwan durch Herrn Sebastianum Münsterum geordnet, Nu aber vernewert vnnd gebessert, Durch Tilemannum Stellam von Sigen . . .* Im Jar 1560. Träsnitt, dediceradt till hertig Johann Albrecht af Mecklenburg. Exemplar i Berlin (W. WOLKENHAUER, *Aus der Geschichte der Kartographie,* i: *Deutsche geographische Blätter,* Bd 33, Bremen 1910, s. 245); i Dresden (HANTZSCH, *Landkartenbestände . . .* s. 87. W. RUGE, *Älteres kartographisches Material . . .* Bericht 3, 1906, s. 13); i Nürnberg (RUGE, anf. arb. Bericht 4, 1911, s. 73); i Zerbst (RUGE, anf. arb. Bericht 1 & 2, 1904, s. 30). Beskrifning öfver kartan af S. RUGE i: *Ein Jubiläum der deutschen Kartographie (Globus,* Bd 60, Braunschweig 1891, s. 4—8). — »Einen Wiederabdruck dieser Ausgabe (von 1560) veranstaltete Stella 1567 bei Peter Zeitz in Wittenberg» (V. HANTZSCH, *Sebastian Münster,* Lpz. 1898, s. 165, not 162).

5. *Kurtzer vnd klarer Bericht vom Gebrauch vnd nutz der newen Landtaffeln.* Wittenberg 1560. Skall vara en bruksanvisning till kartan öfver Tyskland (HANTZSCH, *Karten der sächs.-thüring. Länder,* s. 4).

6. »Eine Original-Charte von Tilemann Stella (ungefähr vom J. 1560) im schweriner Archive.» Framställer trakten omkring Lübeck (G. C. F. LISCH,

N

Cederquists Graf. A.-B. Sthlm

TILEMANN STELLAS KARTA ÖFVER ZWEIBRÜCKEN

Del af bladet 11. Originalets storlek.

Ueber die Bedeutung des Namens Schwerin, i: *Jahrbücher des Ver. f. Meklenb. Gesch.,* Jahrg. 5, 1840, s. 225).

7. »Mathematisches Journal» af Tilemann Stella öfver hertig Johann Albrechts resa till Wien och Ungern; handskrift i Grossherzogl. Geheimes- und Haupt-Archiv i Schwerin. »Als er (der Herzog) im J. 1560 nach Wien zum Kaiser zog, nahm er auch seinen Mathematiker und Astronomen Tilemann Stella mit. Die Reise ward vorzüglich unternommen, um geographische und militairische Erfahrungen zu machen. Ueberall auf der ganzen Reise ward nicht nur auf jeder Station täglich die Polhöhe aufgenommen, die Lage der nächsten Orte, die von erhabenen Puncten zu sehen waren, bestimmt, die Entfernung von Ort zu Ort geschätzt und Alles dies sorgfältig verzeichnet, sondern es wurden auch alle Schlachtfelder, Uebergänge und militairischen Bauten besehen und untersucht, neue Brückenbauten und wichtige Bastionen nach ihrer äussern und innern Construction gezeichnet, Arsenale und Magazine besichtigt, die Grundrisse von wichtigen Gebäuden aufgenommen. Ein Hauptzweck der Reise war, eine strategische Ausflucht von Wien nach Ungarn bis an die türkische Grenze zu machen» ... (G. C. F. LISCH, *Andreas Mylius und der Herzog Johann Albrecht I. von Meklenburg,* i: *Jahrbücher d. Ver. f. meklenb. Gesch.,* Jahrg. 8, 1853, s. 43).

8. *Warhaftige vnd gründliche Beschreibung beider Ambter Zweibruck vnnd Kirckell, sambt allen Irn zugehorungen vnd gelegenheiten, durch Thilemannum Stellam vonn Sigenn* (1564). Om denna karta se nedan.

9. »Auf einer Special-Charte des herzoglichen Astronomen und Mathematikers Tielemann Stella von Siegen vom J. 1566 im Grossherzogl. Archiv ist die ... Kraaker Wildbahn bei Jassenitz schon als Thiergarten bezeichnet.» (G. C. F. LISCH, *Geschichte der Comthurei Kraak und der Priorei Eixen, Johanniter-Ordens,* i: *Jahrbücher* ... Jahrg. 1, 1836, s. 43.)

10. *Mansfeldici Comitatus typus chorographicus, olim manu prestantissimi artificis D. M. Tilemanni Stellæ S. diligenter omnia loca perlustrantis in charta delineatus*: *nunc uero ... in lucem editus a M. Iohanne Mellingero Halensi.* Anno 1571. Ett förträffligt facsimile af denna i koppar stuckna karta är gifvet af Hantzsch, hvilken antager, att Stella utarbetat densamma mellan åren 1557 och 1560 (*Die ältesten gedruckten Karten der Sächsisch-Thüringischen Länder,* Lpz. 1905, tab. VII). Kartan är beskrifven af H GRÖSSLER: *Die bis jetzt bekannt gewordene älteste Karte der Grafschaft Mansfeld* (*Mansfelder Blätter,* Jahrg. 16, Eisleben 1902, s. 138—144).

11. »Ein überaus sorgfältig ausgearbeiteter Bericht», som Stella afgifvit 1578 såsom medlem af en hertiglig kommission för undersökning af Mecklenburgs gränser. Härur finnas talrika citat beträffande gränsen mot Pommern och Ukermark i en uppsats af Archivrath BEYER: *Die Landwehren und die Grenzheiligthümer des Landes der Redarier* (*Jahrbücher des Ver. f. meklenb. Gesch.*, Jahrg. 37, 1872, s. 42—114); uppsatsen åtföljes af en »Plan des Konower Werder nach Tilemann Stella's Handzeichnung von 1575» (bör vara 1578).

12. »Eine grosse Karte der Schifffahrt von der Elbe durch die Elde und Stör in den Schweriner See und nach Wismar. Stella verfertigte diese *Ichonographia* im Mai 1582 und widmete sie dem Herzoge Ulrich. Das Original, Papier auf Leinewand, etwa 8 Fuss breit und 6 F. hoch, von Stella's eigener Hand, befindet sich noch jetzt, ziemlich erhalten, im grossherzogl. Archive zu Schwerin.» (*Jahrbücher des Ver. f. meklenb. Gesch.*, Jahrg. 9, 1844, s. 201, not. 2.)

Det tyckes som om det här förtecknade materialet, hvilket helt visst kan ytterligare kompletteras, borde kunna gifva anledning till en utförligare skildring af den gamle bibliotekarien-kartografen-kanalbyggarens verksamhet; men detta måste öfverlämnas åt hans landsmän. Här vill jag blott tillägga några upplysningar, som hafva afseende på hans hos oss förvarade karta öfver Zweibrücken.

En af de författare[1], hvilka tecknat historien om detta lilla hertigdöme och dess furstesläkt, hvilkens namn är så nära förbundet med vår egen historia, omtalar bland andra förtjänstfulla regeringshandlingar af pfalzgrefven och hertigen Wolfgang (1532—69), att han på egen bekostnad lät uppmäta och beskrifva sitt land samt att han anförtrodde detta uppdrag åt en lärd »Mathematicus och Geographus», Tilemannus Stella von Siegen. Till hans medhjälpare förordnades två ämbetsmän: Junker Hanns Landschad von Steinach, Amtmann, och Heinrich Kessler, Landschreiber zu Zweibrücken. Denna lilla kartkommission red ut från det furstliga residenset den 24 februari 1563 och återkom efter väl förrättadt ärende den 8 november samma år. Det säges, att de under detta arbete »überall, wohin sie kamen, die ältesten und geschicktesten Bauern beizogen, denen die Gegenstände, Sachen und Verhältnisse am besten bekannt waren und die also am zuverlässigsten darüber berichten konnten, daher sie dieselben auch jedesmal aufforderten, bei ihren

[1] JOHANN GEORG LEHMANN, *Vollständige Geschichte des Herzogthums Zweibrücken und seiner Fürsten*, München 1867 (s. 355—6).

Eiden und Pflichten, die Wahrheit zu sagen». Efter återkomsten skred Stella genast till en sammanfattning af resultatet, och detta föreligger i en uti königl. bayer. Kreisarchiv der Pfalz (Speyer) förvarad foliovolym med titel: »Eine gründliche und wahrhaftige Beschreibung und Vermessung der beiden Aemter Zweibrücken und Kirkel, wie sie gelegen sind, mit ihren inneren und äusseren Gränzen, auch mit Gebirgen, Wäldern, Rodbüschen, Hecken, Thälern, Brunnen, Weihern, Bächen, Flüssen und Wiesen, sowie auch mit allen alten und neuen Dorfschaften»[1]. Beskrifningen är daterad den 6 oktober 1564. Uppmätningen hade dragit en kostnad af »270 fl. 25 Alb. 5 Pf.», och Stella erhöll af hertig Wolfgang för sitt arbete en gratifikation af 220 thaler[2].

Uppenbarligen hafva vi i den citerade handskriften att se texten till den karta, hvars enda kända exemplar finnes i Stockholm. Denna senare är anordnad på fullkomligt enahanda sätt som Apianus' Landtafeln: den består af ett öfversiktsblad, indeladt i 16 numrerade rutor, hänvisande till lika många specialblad, alla vikta i midten och förenade i ett folioband af dimensionerna 46 × 30 cm. Framför hvarje specialkarta äro inbundna 4 blad, tydligtvis afsedda att upptaga en förklarande text, som dock aldrig kommit till stånd, hvarför alla dessa blad nu äro blanka. Den på öfversiktskartan inom en ram under trenne vapensköldar anbragta titeln är anförd ofvan under nr 8 i Stellas bibliografi. På specialbladet 4, som här återgifves i starkt förminskadt facsimile (Pl. 2), läses en dedikation till hertig Wolfgang, en personlighet, hvars egendomliga lefnadslopp kanske förtjänar en erinran, helst som man kan frestas att betrakta honom som en prototyp till sin sonsons sonsons son — Carl XII.

Wolfgang var född 1526, efterträdde sin fader hertig Ludwig 1532 och öfvertog, efter en förmyndareregering, själf styrelsen öfver sina länder 1544. Till en början visade han endast håg för fredliga värf: han vägrade att inblanda sig i de tyska furstarnes religionsfejder och förde en i allt fredfull regering, endast afbruten af ett kort fälttåg i kejsar Maximilians följe mot turkarna, ända tills han år 1568 plötsligt greps af krigslusten. Trots sina rådgifvares afstyrkan och kejsarens varningar värfvade han en liten här och bröt den 20 februari 1569 upp för att bistå sina trosförvanter, de franska hugenotterna. Det oförvägna tåget gick genom Elsass och Burgund och vidare

[1] Denna titel är uppenbarligen icke i fullt trogen ordalydelse anförd af LEHMANN, till hvilkens återgifning af densamma jag ensamt haft tillgång. Enligt meddelande från bayerska riksarkivet i München öfverflyttades volymen därifrån till Speyer 1881. Den består af 273 skrifna blad i brunt läderband; inga kartor finnas.

[2] LUDWIG MOLITOR, *Vollständige Geschichte der ehemals pfalz-bayerischen Residenzstadt Zweibrücken ...* Zweibr. 1885, s. 197. Utom ofvanstående, ur de hertigliga kammarräkningarna hämtade uppgift, innehåller detta arbete om Stellas verksamhet intet annat än ett sammandrag af Lehmanns framställning, utan att dock denna citeras.

tvärs genom Frankrike under ständiga strider med de kungliga trupperna. Han var nära att nå sitt mål, föreningen med amiral Coligny, då han den 11 juni 1569 afled i en by nära Limoges. Hans döda kropp fick göra en nära nog lika äfventyrlig resa: liket fördes från La Rochelle på ett fartyg, som vinddrifvet måste söka hamn i Spanien, i Norge och i Danmark, till Lübeck och därifrån landvägen. Först den 23 september 1571 kom den orolige fursten till sitt sista hvilorum i den graf, han åt sig utsett i Meisenheims slottskyrka.

Mot slutet af sitt lif hade alltså hertig Wolfgang föga tid att ägna sig åt de intressen, som förut upptagit honom. Det är också föga troligt, att den prydligt textade och illuminerade karta, som Stella tillägnat honom, någonsin hann komma under hans ögon. Bandet visar, under det i nästan utplånad förgyllning inpressade hertigliga vapnet, årtalet 1587 och har alltså tillkommit under sonens, Johannes I:s, regering. Att de däröfver ställda bokstäfverna H. H. P. kunna betyda »Hanns Herzog von Pfalz» vill jag framkasta blott som en lös gissning. Möjligen har kartbandet i väntan på den saknade texten stannat i Stellas ägo ända till hans död 1589 och först därefter nått sin bestämmelseort Zweibrücken tillsammans med Tilemanns boksamling, hvilken af hans syster Anna Stella försåldes till hertig Johannes för 1,000 thaler[1].

Att fördjupa sig i de kartografiska detaljerna skulle här icke vara på sin plats och kräfva en sakkunskap, som jag icke besitter. Jag vill blott framhålla, att det kartlagda området bildar en kvadrat, hvars sidor kunna tänkas dragna ungefär genom Landstuhl i nordost, Pirmasens i sydost, Bitsch i sydväst och St. Ingbert i nordväst. Om man utlägger detta område, hvilket hufvudsakligen faller inom nuvarande Bayerska Pfalz, men delvis äfven skjuter öfver detta lands gränser mot Lothringen och Preussiska Rhenprovinsen, på den moderna tyska generalstabskartan i skalan 1 : 100,000, så finner man, att kvadratens nordöstra och sydvästra sidor mot meridianen bilda en vinkel af 21½ grader. Jag vågar ej afgöra, huruvida man häri kan se ett bevis för att kartan blifvit orienterad efter missvisande kompass[2] — såväl latitudssom longitudsgradering saknas nämligen — eller huruvida orienteringen betingats af det praktiska syftet att inom kartans ram på lämpligaste sätt inrymma de hertigliga besittningarna. Dessa synas vara uppmätta och kartlagda med

[1] LUDWIG MOLITOR, *Zweibrücken, Burg und Stadt*, Zweibr. 1879, s. 93.

[2] Professor V. Carlheim-Gyllensköld har meddelat mig, att detta under vissa förutsättningar kan betraktas som möjligt. — Att Stella icke saknade kännedom om missvisningen ådagalägger hans karta öfver Mansfeld, på hvilken är tecknad en kompassros med rättvisande och missvisande Nord.

stor noggrannhet; större fel i distanserna förekomma endast i utkanterna, där kartan griper in på angränsande områden. De hydrografiska förhållandena synas vara bättre återgifna än hos Apianus; brunnar och uppdämningar äro noga angifna; och vägnätet, som saknas hos Apianus, har blifvit utlagdt. På terrängbeteckningen har ej funnits anledning att nedlägga större arbete, då mera betydande höjdskillnader icke förekomma inom området; dock äro floddalarna och den odlade jorden tydligt skilda från skogsmarken och de trädlösa höjderna. Om kartans färgläggning ger det bifogade profvet från specialbladet 11 en tillräcklig föreställning (Pl. 3).

På bladet 13 förekomma skalor för såväl längd- som ytmått. Öfversiktsbladet är utfördt ungefär i 1 : 100,000, specialbladen i 1 : 25,000.

Om man jämför Stellas och Apianus' arbeten, så skall man finna påtaglig öfverensstämmelse dem emellan; man kan ej värja sig för misstanken, att den ene inverkat på den andre, och därvid bör väl Apianus, hvars arbete är äldre, betraktas som läromästaren. Tidsskillnaden är dock helt obetydlig, och måhända skall en närmare granskning af Stellas hittills opublicerade verk ådagalägga, att han med framgång kan göra sin bayerske medbroder rangen stridig såsom reformator på kartografiens område.

Slutligen några ord om volymens proveniens. Jag har nämnt, att den tydligtvis utförts för hertig Wolfgang och att den möjligen tillhört hans son och efterträdare Johannes, en furste, hvilken berömmes såsom bokälskare och grundläggare af ett bibliotek i Zweibrücken, till hvilket han samlade materialier för ett verk, som skulle bevisa, att hans ätt härstammade från den trojanske hjälten Antenor! Tyvärr har detta bibliotek, som kunnat gifva oss värdefulla upplysningar om Stellas boksamling och litterära kvarlåtenskap, gått förloradt, då staden Zweibrücken 1676 och 1677 härjades af fransmännen[1]. Före denna tid har alltså Stellas karta upphört att vara den furstliga familjens egendom; att den någon gång tillhört en enskild person visas af en anteckning på öfversiktsbladet, där vi kunna läsa orden: *Sum — — consi: i R.;* men själfva namnet är utskrapadt, och de kvarstående spåren af skriften trotsa alla tydningsförsök.

Huru har nu denna karta kommit till Sverige? I vår historia har ju huset Pfalz-Zweibrücken spelat en allbekant roll. Närmast hafva vi att tänka på Gustaf Vasas dotter Anna, som 1562 förmäldes med pfalzgrefven Georg Johan af Veldenz, en kusin till hertig Wolfgang och son af hans förmyndare. Men det är föga antagligt, att vare sig denne furste, hvilken djupt skuldsatt

[1] LEHMANN, anf. arb., s. 402.

afled 1592, eller hans maka, som dog i sitt nya hemland 1610, skulle ha haft anledning att sända något af sina tillhörigheter till Sverige. Vidare vore det en möjlighet, att Johan Casimir fört kartan med sig, då han öfverflyttade till vårt land och uppslog sina bopålar på Stegeborg. Troligast torde dock vara, att boken kommit till oss, först efter det huset Pfalz-Zweibrücken bestigit Sveriges tron, eller närmare bestämdt efter 1681, då Zweibrücken genom arf tillföll Carl XI. Visserligen hölls landet besatt af fransmännen ända till freden i Rijswik d. 30 oktober 1697, och Carl XI kom aldrig att utöfva regeringen i sitt arfland. Men före hans död har Stellas karta fått en fristad i Kungl. biblioteket. Under den i Jachesii inventarium af 1698 (s. 281) af en senare hand tillskrifna rubriken »Igenfordrade och ifrån åtskillige Restituerade N.» finnes infördt följande:

»63. Warhafttige und gründl. Beschreib. bey der Ambter, durch Thilemannum. Msc.»

En not i marginalen upplyser, att denna jämte ännu en handskrift och ett tjugotal tryckta böcker blifvit igenfordrade och återkommit »ifrån Hr. Gen. Stuart». Numret 63 återfinnes i Stellas volym; att den icke gått förlorad i slottsbranden 1697, därför hafva vi alltså att tacka den tappre karolinen Carl Magnus Stuart eller rättare hans försummelse att icke i vederbörlig tid återställa sina boklån.

Sedan dess har kartan hvilat ostörd i Kungl. biblioteket. Någon af mina nitiska företrädare har låtit upphjälpa bandet med den ej sällan däraf orsakade påföljden, att på ryggen möjligen befintliga märken gått förlorade. År 1892 har den varit utlånad till bruk af framlidne universitetsbibliotekarien Karl Zangemeister i Heidelberg, men ingen som helst publikation därom af hans hand har kommit till min kännedom.

Valentin von Eickstedts kartor öfver Pommern och Rügen.

Dessa arbeten höra visserligen icke till den kategori af kartor, hvilka jag i denna uppsats företrädesvis behandlat. En flyktig blick på här bifogade facsimiler visar genast, att de blott äro att betrakta som otympliga försök, vid hvars framställande intet som helst uppmätningsförfarande kommit till användning. Då emellertid kartorna hittills torde vara helt och hållet obekanta, har jag ansett dem värda att publiceras såsom ett bidrag till Pommerns ännu oskrifna kartografiska historia[1].

[1] En för sin tid förtjänstfull behandling af ämnet finnes i: J. C. C. OELRICHS, *Zuverlässige historisch-geographische Nachrichten vom Herzogthum Pommern und Fürstenthum*

Pl. 4.

Den äldsta kända specialkarta öfver Pommern är den som förekommer i Sebastian Münsters femte upplaga af *Ptolemæi Geographia* (Basel 1552). Viktor Hantzsch[1] ger den ett tämligen fördelaktigt vitsord: »Diese brauchbare, wenn auch nicht fehlerfreie Specialkarte Pommerns ist die erste dieses Landes, welche auf einigermassen zuverlässigen Vermessungen beruht.» Detta omdöme, som författaren själf motsäger i den följande beskrifningen, synes dock för den, som betraktar Münsters grofva träsnitt, vara alltför välvilligt. Detta återkommer i förminskad gestalt i de olika upplagorna af densammes *Cosmographia,* och har flerfaldiga gånger efterbildats i 1500-talets kartsamlingar, bl. a. i Ortelius' *Theatrum* (1573, tab. 44 A).

En i några afseenden förbättrad bild öfver landet visar Elias Camerarius' *Marca Brandenburgensis & Pomerania,* som publicerades af Mercator och åt hvars tillförlitlighet han gifvit ett så godt betyg[2]. Om detta är berättigadt beträffande Brandenburg, så kan det knappast gälla framställningen af Pommern; af Rügen synes blott en liten remsa af södra stranden, och i öfrigt faller ön utom kartans ram.

Utan att åsyfta fullständighet vill jag bland 1500-talets kartor öfver Pommern med anspråk på originalitet ytterligare framhålla dem, som förekomma i Lucas Janszoon Waghenaer's *Spieghel der Zeevaert* (1585) och *Thresoor der Zee-Vaert* (1592). Såsom sjökort upptaga dessa endast kustlandet, om hvars konfiguration karttecknaren dock varit ganska illa underrättad — bilden af Rügen t. ex. saknar de djupa inskärningar, som äro så karakteristiska för denna ö —, och man kan knappast förklara den popularitet hans arbete åtnjöt bland den tidens sjöfarare och hvarom de talrika upplagorna bära vittne.

Till tiden före år 1600 hafva vi också att förlägga de handritade kartor, till hvilka jag nu vill öfvergå. En närmare tidsbestämning kan jag dock icke angifva, och att jag betecknat dem med Valentin von Eickstedts namn betyder icke, att jag med något slags säkerhet kan tillskrifva honom deras tillkomst; jag anser det t. o. m. ganska antagligt, att han kopierat eller låtit kopiera någon annans arbete, ja, att kartorna endast af en tillfällighet kommit att fogas till det manuskript, som strax skall omtalas.

Valentin von Eickstedt, »herzogl. Wolgastischer Kanzler», född 1527

Rügen, Berlin 1771. En omfattande, ehuru visst icke fullständig förteckning öfver pommerska kartor är meddelad af L. W. BRÜGGEMANN: *Ausführl. Beschreibung des gegenwärtigen Zustandes des k. preuss. Herzogthums Vor- und Hinter-Pommern,* Th. 1, Stettin 1779, s. I—XXI.

[1] *Sebastian Münster, Leben. Werk, wissenschaftliche Bedeutung.* Lpz. 1898, s. 108.

[2] Se ofvan sid. 111.

och död 1579, har efterlämnat en del historiska arbeten, hvilka dock icke just utmärka sig för originalitet. Af dessa må nämnas *Epitome annalium Pomeraniæ* på latin och *Annales Pomeraniæ* på högtyska. Den förra är utgifven af Jac. Henr. Balthasar i Greifswald 1728; den senare är otryckt, men föreligger i ett ej ringa antal afskrifter, öfver hvilka W. Böhmer lämnat en förteckning, som senare kompletterats af Herrman Müller och Rudolf Hanncke[1].

Ingen af dessa författare har dock haft kännedom om, att äfven Kungl. biblioteket äger två handskrifter af samma arbete, båda förvärfvade med Lars von Engeströms boksamling[2]. Den ena af dem, hvari de här afbildade kartorna förekomma, må här beskrifvas.

Titeln lyder: »Annales Pomeraniæ. Einfaltige beschreibunge der Lande Stettin Pommern etc. auch gedechtnus wurdiger historien, so sich darin vorlauffen vnd zugetragen aus der pomrischen Cronica auch andernn geschichtschreibern vnd glaubwirdigen vrkundenn kurzlich in eine ordenunge zusamen gezogen etc.»

Därefter följer:

1. *Candido lectori* (8 latinska versrader).
2. Dedikation till de unga pommerska hertigarne Johan Friedrich, Bugislaw, Ernst Ludwig, Barnim och Casimir, undertecknad »Valtinn von Eickstetten» och därunder med annan hand: »mortuus Ao. 579».
3. Vorrede an den Leser.
4. Kurze beschreibunge der Landts Stettin Pommern.
5. De båda kartorna.
6. Chronographia. Jahr Rechnunge der Pomerischen Chronick als eine taffel oder Register gefertigt. En i tabellform affattad krönika från Kristi födelse till år 1541.
7. Vonn etlichen furnemen stetten in Pommern.

Den i hvitt pergament inbundna foliovolymen innehåller 147 onumrerade blad. Om dess ägare, innan den kom i Engeströms händer, upplysas vi af anteckningen: »Annumeror Manuscriptis in Bibliotheca M. Henr. Iac. Sivers, Praepos. et Past. in Trysrum et Hannäs 1749», samt af den kände samlaren C. F. von Eckleffs ex-libris.

Handskriften är icke egenhändig af författaren; dock torde det icke kunna betviflas, att den härleder sig från 1500-talet; den af annan hand

[1] Se: *Baltische Studien*, Jahrg. 3 (1835), s. 81; 27 (1877), s. 15; 30 (1880), s. 52—55.

[2] De anföras i Förteckningen öfver den Engeströmska handskriftsamlingen (Stockholm 1824, s. 130): det ena manuskriptet (det ofvan beskrifna) utan författarens namn; det andra med den oriktiga uppgiften, att det innehåller Eickstedts »Epitome».

tillagda notisen om Eickstedts död gör det t. o. m. troligt, att den tillkommit redan under dennes lifstid, alltså före 1579. Att kartorna äro samtidiga med manuskriptet, framgår däraf, att de äro tecknade på samma slags papper som användts för detta; vattenmärket är ett hjorthufvud inom en vapensköld.

För tillkomsten af Eickstedts Annaler hafva vi däremot ett bestämdt datum. Visserligen dagtecknar han sin dedikation något fantastiskt i Wolgast den 13 februari, »ann welchem tage (wiewoll etliche sezenn dass ess am 18 Februarij geschen) Noach die ander taube auss der arca fliehenn lassen», hvilket skall ha inträffat 1658 år efter världens skapelse och 2305 år före Kristi födelse. En bättre ledning för att räkna ut årtalet gifves oss, då han följande dag, den 14 februari, daterar sitt företal till läsaren på den pommerske hertigen Filip I:s dödsdag för 14 år tillbaka. Häraf framgår, att han afslutat sitt arbete år 1574. Om vi till följd häraf med någon sannolikhet kunna antaga, att de ifrågavarande kartorna tillkommit mellan 1574 och 1579, så är därmed icke sagdt, att de ej kunna vara kopierade efter något äldre original.

Om själfva kartorna är ej mycket att tillägga, då deras utseende tillräckligt framgår af facsimilet (Pl. 4). Vattnet är mörkgrönt och landet hvitt; namnen *kunna* vara af samma hand som texten, och olikheten bero på, att de förra äro präntade med latinska bokstäfver, den senare skrifven med »tysk» stil. Kartan öfver Pommern är blott ett otympligt utkast; den öfver Rügen är mera lyckad. Någon annan så pass god framställning af öns utseende torde ej finnas från 1500-talet[1].

Eickstedts annaler bestå hufvudsakligen af utdrag ur Thomas Kantzows pommerska krönika och den bearbetning däraf, som är känd under namnet »Pomerania». En i den s. k. Codex Putbussensis af Kantzow tecknad karta öfver »Hinterpom. oder Pomerell» omtalas af Fr. Groenwall[2] och Georg Gaebel[3], men huruvida den visar någon likhet med motsvarande del af Eickstedts karta är mig icke bekant.

Ett ofantligt framsteg framför denna företer åter en karta, som tillkom omkring 30 år efter Eickstedts död. Hertig Filip II af Pommern, som insett behofvet att få sitt land kartlagdt, tillkallade från Rostock doktor Eilhard Lubinus, professor i teologi därstädes och »Mathematicus». Ett »Itinerarium»

[1] Närmast kommer kartan af 1584 i Ortelii *Theatrum*, med titel: »Rugiæ, Vsedomiæ, et Iulinæ, Wandalicarum insularum vera descriptio.»

[2] *Thomas Kantzow und seine Pommersche Chronik* (*Baltische Studien*, Jahrg. 39, 1889, s. 288).

[3] *Des Thomas Kantzow Chronik von Pommern in hochdeutscher Mundart*, Stettin 1897, 98; Bd 1, s. 171 not; Bd 2, s. XXXI.

af en hans medhjälpare visar, att Lubinus för anställande af observationer genomreste Hinterpommern, med utgångspunkt från Stettin, under tiden den 20 augusti till den 13 oktober 1612[1]. Men helt säkert hade han dessförinnan kartlagt Rügen och antagligen äfven Vorpommern. En karta öfver Rügen af Lubinus publicerades redan 1613 i den detta år af Hondius i Amsterdam utgifna latinska upplagan af Mercators Atlas, under det att samma upplaga ej i afseende å Pommern i dess helhet har att uppvisa något annat än en reproduktion af Elias Camerarius' här ofvan omtalade karta.

Slutresultatet af Lubinus' arbete föreligger i en karta i 12 blad, hvilka sammanfogade mäta dimensionerna 125 × 217 cm. Med denna karta inträdde Pommern i raden af de tyska länder, hvilka ha att uppvisa en på uppmätning grundad kartläggning. Det stacks i koppar af en holländsk gravör, Nicolaus Geilkerckius[2], och trycktes antagligen i Amsterdam 1618. Af denna upplaga togos dock endast ett fåtal exemplar; det säges, att det inbrytande trettioåriga kriget hindrade tryckningens fortsättning. Kartan hade därför blifvit en stor raritet, då den ofvan citerade gymnasialprofessorn Oelrichs år 1756 upptäckte själfva kopparplåtarna alldeles oskadda i ett hus i Stralsund. De försåldes sedermera till en bokhandlare i Greifswald, som 1758 lät omtrycka dem i Hamburg, »utan förändring eller förbättring»[3]. Kartan är närmare beskrifven af J. E. Metzner: *Die älteste Karte von Pommern* (*VI. Jahresber. der Geogr. Ges. zu Greifswald,* T. 2, Greifsw. 1898, s. 153—169).

Af Lubinus' pommerska karta äger Kungl. biblioteket två exemplar, båda med bladen sammansatta till ett helt och uppfodrade på väf. De äro sinsemellan lika. I brist på jämförelsematerial kan jag ej säkert afgöra, om de tillhöra det första eller andra aftrycket; dock torde det senare få anses såsom det sannolikaste.

[1] *Lubins Reise durch Ostpommern im Jahr 1612* (*Baltische Studien,* Jahrg. 14, 1850, s. 1—25).

[2] En Israel Geelkerck verkade som kartograf i Danmark under 1600-talets senare hälft. Af honom finnes i Kungl. biblioteket i Köpenhamn en till Christian V dedicerad karta öfver Danmark och Norge; den är ritad för hand men har namnen instämplade med trycktyper. Antagligen härleder sig från honom också den i samma manér utförda s. k. »danska kopian» af 1661 års gränstraktatkarta öfver norra Bohuslän, hvilken åberopades i »Grisbådatvisten».

[3] Se OELRICHS, anf. arb., s. 61 ff.

DE HOLLANDSKE BOGAUKTIONER I DERES FØRSTE HALVE AARHUNDREDE

Af

H. O. LANGE, København

ALLE BOGVENNER have erfaret, hvilken Betydning Bogauktioner have for deres Interesser og Samlerlyst. Naar det gjælder om at erhværve ældre Literatur, ved Samleren og Bibliothekaren, at han staaer sig ved at konkurrere ved Auktionsbordet med Antikvarboghandleren i Stedet for senere at betale denne en højere Pris; og ansete Privatbogsamlingers Bortauktionering er Begivenheder af Rang, der berede mange Glæde. Man forstaaer derfor den engelske Bogsamler, der udtrykkelig bestemte, at hans sjældne og kostbare Bogsamling efter hans Død ved Auktion skulde spredes for alle Vinde, fordi han undte sine Konkurrenter og den næste Slægt af Bibliophiler at opleve den samme Glæde, som han saa ofte havde fundet, naar han paa Bogauktioner opnaaede at kunne kalde en smuk og sjælden Bog sin Ejendom efter en maaske haard og spændende Kamp.

Bogauktionernes Historie er aldrig skrevet; og dog rummer den meget væsentlige Træk til Forstaaelse af Lærdomshistorien og Bibliothekshistorien, hvorved der kastes Lys over svundne Tiders Vilkaar for aandeligt Arbejde og Fortidens Omsætningsforhold for Bøgers Vedkommende.

Materialet til Studiet af Bogauktionerne i ældre Tider bestaaer hovedsagelig af selve Auktionskatalogerne; men det ligger i Sagens Natur, at disse Kataloger, bortseet fra de betydeligere Privatbibliothekers, ingenlunde ere bevarede til vore Dage i større Fuldstændighed. En Mængde ere forsvundne, og vor Viden om de ældste Bogauktioner er i Virkeligheden overordentlig tilfældig og fuld af Huller.

Under Studier til de ældste danske Bogauktioners Historie kom jeg ganske naturligt til at beskæftige mig med hele denne Institutions Oprindelse. Alle Spor viste hen til Holland, og jeg var saa heldig at kunne benytte et helt nyt og sikkert ret enestaaende Materiale, der gav mig Lyst til at fordybe mig i de hollandske Bogauktioners første halve Aarhundrede.

Jeg skylder min højtærede Kollega ved Universitetsbibliotheket i Leiden, Prof. Dr. S. G. de Vries, Tak for en Henvisning til en Samling gamle Auk-

tionskataloger, som opføres i Kataloget over det berømte Bünauske Bibliothek[1], der nu udgjør en Del af det kongelige Bibliothek i Dresden. Blandt disse findes ogsaa en Del vigtige hollandske Kataloger. Desværre anfører Kataloget nok Boktrykkernes Navne men derimod ikke Auktionators Navn, saa det er ret vanskeligt at indordne dem i den her givne Fremstilling.

I Holland existerer der en Tradition om, at den første hollandske Bogauktion skal være holdt 1584[2], men der er intet Vidnesbyrd bevaret, som er i Stand til at bekræfte denne Tradition. Derimod omtales i en bevaret Korrespondance med Professor P. Merula i Leiden en Auktion i 1593 over en Bogsamling, efterladt af en ellers ubekjendt Mand ved Navn Hanemann[3]. Dette Tidsskrifts Redaktør har venligst meddelt mig, at i Palæotypen 1056 i det kgl. Bibliothek i Stockholm, Trithemius: De scriptoribus ecclesiasticis, Basel [ca. 1494], (Hain* 15613), findes følgende Notits: Emtus Lugduni Batavorum in Auctione vij. May 1596 duobus florenis. Den første Auktion, hvorover vi have et trykt Katalog, bliver den, der holdtes d. 6. Juli 1599 over den berømte Philip van Marnix', Herre til St. Aldegondes, Bogsamling i hans Enkes Hus i Leiden. Af dette Katalog fandtes et Exemplar, der ansaaes for unikt, i det kgl. Videnskabernes Akademi i Amsterdam, og efter dette blev det optrykt i 3die Del af Ph. van Marnix' Skrifter[4]. Et andet Exemplar findes dog i det kgl. Bibliothek i Kjøbenhavn i den Samling af gamle hollandske Kataloger, som her skal omtales.

Med Peder Scavenius' Bogsamling, der kjøbtes af Kong Frederik III som Grundstammen i det kongelige Bibliothek, fulgte 5 Samlingsbind indeholdende væsentlig hollandske Auktionskataloger, der opføres i det Katalog over Scavenius' Bibliothek, som han selv udarbejdede og lod trykke, S. 365 under Numrene 41—45. Disse Bind findes endnu i Bibliotheket, og indeholde ikke mindre end 144 Kataloger. Numrene fra Scavenius' Katalog findes endnu skrevne paa Ryggene af de svære Pergamentsbind. Det er gjennemgaaende paa Grundlag af dette Materiale, at disse Undersøgelser hvile. Uden Tvivl har Scavenius med den ægte Bogvens Ihærdighed samlet disse dengang sikkert ikke paaagtede Kataloger under sit treaarige Ophold ved Universitetet i Leiden 1643—46, hvor han sikkert ogsaa har været en flittig Gjæst ved Bogauktionerne. En Del af Katalogerne ere forsynede med Priser og Kjøbernavne; det ældste, som dette er Til-

[1] *Catalogus Bibl. Bunavianae*, T. 1: P. 1 (1750), S. 858 ff.
[2] J. G. FREDERIKS, *Bijdragen tot de Gesch. van het nederl. Boekhandel*, V, S. 284.
[3] A. C. KRUSEMAN, *Bijdragen* etc., VI, 1893, S. 122.
[4] FREDERIKS, Anf. Skr., S. 284—95 karakteriserer Bibliotheket.

fældet med, er fra Oktober 1638, i dette forekommer flere Gange Navnet Bording, hvilket tyder paa, at den oprindelige Ejer har udført Kommissioner for Danmark, hvis da ikke Laurids Bording allerede saa tidlig personlig har været tilstede; han synes det Aar at være kommen til Leiden[1]. Men den egentlige Række af annoterede Kataloger begynder ellers først fra Juli 1644 og strækker sig til Januar 1647. Scavenius drog fra Holland til England 1647, og de annoterede Kataloger strækker sig altsaa netop over de Aar, da Scavenius var i Leiden. Hans Navn forekommer i enkelte af dem som Kjøber, og i et enkelt (fra Febr. 1646) findes danske Notitser: »betalt», »defect», »opholden». Selv om der er meget, der taler for, at det delvis er just de Exemplarer, som Scavenius havde foran sig paa Auktionerne, saa er jeg dog tilbøjelig til at tro, at den overvejende Del stammer fra en Leidener Boghandler og Kommissionær. Kun ganske enkelte Kataloger ere yngre end 1646; det sidste er fra 1656.

Det er uden Tvivl Grundlæggeren af Dynastiet Elzevir, Ludvig, der har Fortjenesten af at have sat Bogauktionerne i Leiden i Gang. Ganske vist anføres han ikke som Auktionator i Ph. Marnix' Katalog; men han, der allerede 1589 var bleven Pedel ved Universitetet, og som besad den betydeligste Boglade i den berømte Universitetsby, indtog en saadan Stilling, at den i særlig Grad satte ham i Stand til ved sine Forbindelser i Datidens lærde Verden at organisere Bogomsætningen paa en ny Maade. Det viser sig da ogsaa, at han har foranstaltet Bogauktioner før nogen anden Boghandler.

A. Willems har omtalt[2] Ludvig Elzevirs Virksomhed som Bogauktionator, og det er lykkedes ham at paavise tre Kataloger over Auktioner afholdte af ham inden hans Død 1617. Jeg kan supplere denne Liste med ikke mindre end tolv hidtil ukjendte, og i Betragtning af Elzevirs Betydning, giver jeg den fuldstændiggjorte Liste med fuldstændige Aftryk af de nye Titler.

1. Catalogus Librorum Iani ac Georgii Dovsarum (piæ memoriæ) Filiorum Iani Dovsæ, Domini in Noortvvijck. Catalogue vande boecken ghecoomen wt de Librijen van wijlen Johan ende Joris vander Does, saliger ghedachtenisse / beyde d'ouste Soonen van den Heere van Noortwijck. Lugduni Batavorum, Ex Officina Thomæ Basson. 1604. 36 ff. 4°. — Bl. 35 r° staaer der: Venundabuntur hi libri auctione publica in ædibus Ludouici Elzeuirij Bibliopolæ & Academiæ Leidensis Pedelli, die Octobris quinto.

2. Catalogus Librorum ex Bibliotheca D. Iohannis Halsbergii Verbi Divini quondam apud Amstelredamenses Concionatoris. Quorum Auctio fiet Leydæ die V. Octobris &

[1] *Personalhist. Tidsskr.*, 2, II, 85.
[2] *Les Elzeviers* (1880), S. LVI.

sequentibus apud Lodovicum Elzevirium Bibliopolam. [Vignet.] Lvgdvni Batavorum, Ex Officina Thomae Basson 1607. 74 pp. 4°.

3. Plurimorum insignium Librorum Commelinianorum, Hoc est eorum quos partim reliquit Clarissimus Doctissimusque Hieronymus Commelinus, Architypographus Palatinus, partim Hæredes Consortesque ijs superaddendos curaverunt, Catalogus. Horum Auctio fiet Octobris die octavo & sequentibus, Leydæ Panegyri autumnali, Apud Ludovicum Elzevirium Bibliopolam. [Vignet.] Lugduni Batavorum, Excudebat Iohannes Nicolai Dorpius, Anno 1607. 31 ff. 4°.

4. Catalogus Librorum Bibliothecae Viri Clarissimi Pauli Merulæ I. C. Historiarum, dum vixit, Professoris in Academia Lugduno Batava celeberrimi, ac Historiographi Ordinum Generalium Foederatarum Provinciarum, Quorum Auctio habebitur Lugduni Batavorum in ædibus Ludovici Elsevirii 29. Maij 1608. [Vignet.] Lugduni Batavorum, Ex Officina Thomæ Basson, 1608. 67 pp. 4°.

5. Auktion over Jos. Scaligers Bibliothek, 11. Marts 1609. Willems Nr. 1. Exemplaret i det Kgl. Bibliothek har et Appendix paa 8 Blade, som Willems ikke kjender.

6. Catalogus Librorum Bibliothecae Nobilissimi Viri D. Gerardi a Goer, Aulæ Illustris Comitis ab Hoorn quondam præfecti, Quorum Auctio habebitur in ædibus Ludovici Elzevirii, Bibliopol, (sic) Lugduni Bat. Ad diem v. Octobris. [Vignet.] Lugduni Batavorum. Ex Officina Thomæ Basson, 1609. 70 pp. 4°. Ogsaa i det Bünauske Bibliothek.

7. Catalogus Bibliothecae Doctissimi Iuvenis D. Stephani Isebrandi Harlemensis. Nec non Viri cujusdam literatissimi. Quorum auctio habebitur in ædibus Ludovici Elzevirii, Bibliopolæ, Lugd. Batav. die xx. Iulii, hora secunda promeridiana. Libriqne Germanici post Latinos eiusdem Facultatis divendentur. [Vignet.] Lugduni Batavorum, Ex Officina Typographica Thomæ Basson. Ann. 1610. 87 pp. + Titelbl. 4°.

8. Auktion over en Del af den endnu levende Bonav. Vulcanius' Bibliothek d. 15. Nov. 1610. Willems Nr. 2. Ogsaa i det Bünauske Bibliothek.

9. Catalogus Librorum nobiliss. ac strenuiss. viri D. Arnoldi à Nyvelt Gubernatoris præsidij Schenckiani & Reverendi Viri D. Iusti Bulæi Subregentis Collegii theologici Illustr. D. D. Ordinum Hollandiæ & Westfrisiæ. Quorum omnium Auctio habebitur in ædibus Ludovici ElzevirI Bibliopolæ Lugd. Bat. die xvi. Novembr. & deinceps. Lugduni Batavorum, Ex Officina Typographica Ioannis Balduini, 1611. 39 pp. + Titelbl. 4°.

10. Catalogus Librorum clariss. doctissimique viri D. Dionysii Mulhemii Iurisconsulti celeberrimi. et Doctissimi Iuvenis D. Iacobi Montani Antverpiensis. Quorum omnium Auctio habebitur in ædibus Ludovici Elzevirij Bibliopolæ Lugd. Bat. die iv. Octobr. & deinceps. [Vignet.] Lugduni Batavorum, 1612. 30 pp. + Titelbl. 4°.

11. Catalogus librorum Siluestri a Campen Hollandiae, Zelandiaeque Ordin. Senatoris, item Ioh. Matthisii, Ecclesiastae Harlemensis. Lugd. Bat. ap. Thom. Basson. 1612. 4°. I det Bünauske Bibliothek. Sikkert en af Lud. Elzevirs Auktioner.

12. Catalogus Librorum nobiliss. clariss. viri D. G. Dimenii ICti Roterod. Caesarei ac Regij in supremo Ultraiectinorum Senatu Consiliarij minorumque caussarum Præsidis, nec non Viri Nobilissimi D. C. Porquini Domini in Moermont, et Clariss. Doctissimique Viri D. Iohannis Mulleri Civitatis Embdanæ Medici ac Phisici Celeberrimi. Quorum omnium auctio habebitur in ædibus Ludovici Elzevirij Bibliopolæ Lugd. Bat. die xxix May, & deinceps. Lugduni Batavorum, 1613. 65 pp. + Titelb. 4°.

13. Catalogus Librorum V. Cl. Dominici Baudii I. C. & Historiarum pridem Professoris, Item V. R. Andreae Harckonis Ministri in agro Groningano. Quorum Auctio habebitur apud Ludovicum Elzevirium, Bibliopolam Leidensem, ad diem xxiv. mensis Martij. Ac primo quidem die, qui erit Lunæ, ante meridiem vendentur libri Theologici; post meridiem verò Iuridici. [Vignet.] Lugduni Batavorum, Apud Ludovicum Elzevirium. Anno 1614. 21 ff. 4°.

14. Catalogus Librorum Duorum Clarissimorum Iurisconsultorum, nec non Doctissimi Iuvenis D. Iohan. a Dam, ss. Theologiæ Studiosi. Quorum omnium auctio habebitur in ædibus Ludovici Elzevirij Bibliopolæ, die 22 Octobris, Stylo novo 1614. [Vignet: Ørnen med Devisen: concordia res parvæ crescunt.] Lugduni Batavorum, Excudebat Henricus Ludovici ab Haestens. Anno 1614. 50 pp. + Titelbl. 4°.

15. Auktion over Bonav. Vulcanius' efterladte Bibliothek d. 2. Juni 1615. Willems Nr. 3. Ogsaa i det Bünauske Bibliothek.

I Scavenius' Samling findes et defekt Katalog over Lægen Servatius Faber i Dordrechts Bogsamling, trykt i Leiden 1605 af Thomas Basson. Titelbladet bærer ikke nogen Angivelse af, at Samlingen skal sælges ved Auktion, men det er sandsynligt, at det sidste Blad har havt en Meddelelse af lignende Indhold som Nr. 1 af Elzevirs Auktionskataloger. Der kan næppe være Tale om nogen anden Auktionator end Elzevir. Et fuldstændigt Exemplar findes i det Bünauske Bibliothek.

Samtidig med Ludvig Elzevir foranstaltede ogsaa andre Boghandlere i Leiden Bogauktioner. Leiden var jo et literært og videnskabeligt Centrum af høj Rang, og Boghandelen blomstrede sammen med Universitetet, der jo drog Studenter til sig fra mange Lande.

Det kongelige Bibliothek har 5 Kataloger over Auktioner foranstaltede af Boghandler Joh. Orlers (f. ca. 1580, † 10. Aug. 1646). Den 4. Oktober og følgende Dage 1606 solgte han en stor Mængde af den berømte Heidelberger Bogtrykker og Forlægger Hieron. Commelins Bøger, hvoraf Lud. Elzevir Aaret efter solgte en anden Del. Arvingerne synes altsaa ikke at have været tilfredse med den unge Orlers. Kataloget har iøvrigt den samme Titel som Elzevirs Nr. 3. og er trykt af samme Bogtrykker; det er vel altsaa udarbejdet og trykt paa Arvingernes Foranledning. D. 30. Sept. 1609 solgte han Præsten i Delft, Joh. Bernardus' Bibliothek; d. 20. Oktober 1610 bragte han to smaa Bogsamlinger paa Auktionsbordet, nemlig Præsterne Egbertus Æmylii og Iac. Kuchlinus'. Til den 3. Juni 1613 havde han bestemt en stor Auktion over Rektoren i Franeker Jo. Fungerus' Bøger i sit Hus i S. Pieters Choorsteegh i Leiden. Den overklæbede Dato i Scavenius' Exemplar af Kataloget viser, at Auktionen af en eller anden Grund maatte fremskyndes; den blev afholdt d. 22. Maj. Og d. 8. Marts 1617 foranstaltede han en Auktion over en anonym Samling, maaske Bøger fra sit eget Lager, hvortil føjedes en Musiksamling, efterladt af Cornelis Schuyt, der havde været Organist i Leiden.

Skjønt Orlers først døde 1646, kan jeg ikke paavise, at han har fortsat sine Bogauktioner. Sandsynligvis vil der andetsteds kunne findes Vidnesbyrd om hans senere Virksomhed paa dette Omraade.

Endnu en anden Boghandler i Leiden, Joh. Maire, konkurrerede med Lud. Elzevir paa dette Omraade. Allerede d. 2. Juli 1608 sælger han en Bogsamling, efterladt af Præsten for den franske Menighed i Wesel, Gerson Quewellerius (de la Quevellerie); d. 12. Jan. 1611 afholder han i sin Boglade i St. Pieters Choorsteech Auktion over Cornelis Adriaansz. vander Meer's Bibliothek, denne havde været Raadsherre i Delft. Kataloget bærer Aarstallet 1610; det har naturligvis været udsendt lang Tid før Auktionen. Den 10. April 1612 sælger han Rektoren i Alkmar Ludolph Potters Bøger, og d. 19. Sept. samme Aar en lille Samling efterladt af en Student Cornelius Wynandus.

Mellem 1612 og 1627 har Scavenius ingen af denne Boghandlers Auktionskataloger; men d. 3. Maj 1627 sælger Joh. Maire Juristen Cornelis van Nes' Bogsamling sammen med Bøger efterladte af Henr. v. Lente. Fra Aaret 1637 findes der 4 Kataloger, de to over anonyme Samlinger, det ene Katalog er uden Dato, det andet bærer den haandskrevne Dato 9. Febr. 1. April samme Aar sælger han Præsten Sam. Basilius' Bøger (Kataloget er paa 6 Blade), og d. 27. Maj en større Samling, der havde tilhørt Juristen Menso van Gabbema fra Frisland.

Efter Ludv. Elzevirs Død 1617 overtog hans Sønner Matthæus og Bonaventura Virksomheden i Leiden. Matthæus traadte allerede 1622 ud af Forretningen og efterfulgtes af sin ældste Søn Abraham. Denne sammen med Bonaventura gjorde Navnet Elzevir berømt over hele Europa ved deres Trykkeri og Forlagsvirksomhed. Men ogsaa Bogauktionerne fortsatte de med i den gamle Ludvig Elzevirs Aand. Willems opfører mellem 1617 og 1635 8 Auktionskataloger. I Scavenius' Samling findes yderligere 3. Fortsættelsen af Listen over de Elzevirske Auktioner kommer derved til at se saaledes ud:

16. Auktion over Theod. Canters Bibliothek d. 17. Oct. 1617. Willems Nr. 4.

17. En anonym Auktion 1617. Katalog i det Bünauske Bibliothek.

18. Auktion over Joh. v. Wittenhorsts Bøger d. 8. Maj 1619. Willems Nr. 5.

19. Catalogus Librorum Cl. Doctissimique Viri D. Philippi Cluverii, Geographi in Academia Lugd. Bat. celeberrimi, nec non Doctissim. Clariss. Viri D. P. Mercatoris Verbi Dei Ministri, item Doctissim. Viri D. Henrici Myssenii Pastoris Ecclesiæ augustanæ confessionis. Quorum omnium auctio habebitur in Officina Elzeviriana die 22 May, Anno 1623. [Vignet.] Lugduni Batavorum. Ex Officina Isaaci ElzevirI, Iurati Academiæ Typographi. 1623. 78 pp. + Titelbl. 4°.

20. Auktion over Reinerus Bontius' og en anden (anonym) Lærds Bøger d. 12. Marts 1625. Willems Nr. 6.

21. Auktion over Guil. Geddæus' og Joh. Volcerus' Bøger 1625. Willems Nr. 7.

22. Auktion over Jac. Letting's Bøger d. 27. Maj 1626. Willems Nr. 8.

23. Catalogus Librorum Bibliothecæ M. Thomæ Erpenii, Orientalium Linguarum in Academia Leidensi Professoris; item Complurium è Bibliothecis Francisci Raphelengii, in eadem Academia Hebrææ Linguæ quondam Professoris & Typographi, ejusque filiorum, &c. Quorum auctio habebitur in Bibliopolio Elzeviriano, die 2. Junij, 1626. [Vignet.] Lugduni Batavorum, Typis Bonaventuræ & Abrahami Elzevir. Acad. Typograph. 1626. 55 pp. 4°. Ogsaa i det Bünauske Bibliothek.

24. Auktion over Bøger fra Fr. Raphelengius', Is. Swaneburgs og Petrus Moseius' Bibliotheker d. 5. Oct. 1626. Willems Nr. 9.

25. Auktion over Jan. Rutgers' Bibliothek d. 12. Juni 1630. Willems Nr. 10.

26. Auktion over Jan. Rutgers' Bibliothek (2. Del.) d. 7. Marts 1633. Willems Nr. 11. Et Exemplar i Scavenius' Samling.

27. Catalogus Variorum & Insignium Librorum Bibliothecæ Clarissimi ac Doctissimi Viri D. Iacobi Thysii, Piæ Memoriæ I. V. D. Quondam Illustrissimi ac Potentissimi Principis Mauritij Landgravii Hassiæ Consiliarii, Secretarii & Bibliothecarii. Quin etiam in Inclyta Marpurg. Academia Historiarum Professoris. Quorum Auctio habebitur in Officina Elseviriana XII Junij, stilo novo. [Vignet.] Lugduni Batavorum, 1635. 42 pp. 4°.

Af senere Auktionskataloger fra Elzevirerne nævner Willems 4 (Nr. 12—15) fra 1641—1662, og i Berghmans Samling i Stockholm findes endnu et fra 1668 over Arabisten Jak. Golius' Bibliothek.

Ved Siden af de Bogauktioner, der afholdtes af de store Boghandlere, er der ogsaa Vidnesbyrd om andre Auktioner. I Scavenius' Samling findes et Katalog med følgende Titel:

Catalogus Librorum Bibliothecæ Clarissimi viri Caroli Clusii Aulæ Cæsareæ quondam Familiaris. Quorum Auctio habebitur in ædibus Pauli Stochij. 21 die Maij 1609. [Vignet.] Lugduni Batavorum, Ex officina Thomæ Basson, 1609. 28 pp. 4°.

Om Paul Stoch var Boghandler, ved jeg ikke; men det er vel sandsynligt. Den 14. Oktober 1619 bortsolgtes Restlageret fra den berømte Raphelengius' Boglade i Leiden »in eadem taberna». Det bemærkes udtrykkeligt, at der ikke sælges Bøger af Raphelengius' Forlag; det har altsaa været Lageret af fremmed Forlag. Kataloget er paa 42 Bl. 4°.

I det Bünauske Bibliothek findes et Katalog over en Auktion med flere Bogsamlinger, hvoriblandt Ysebrand Reynerus' og P. Cuylius' Bøger; den afholdtes 1614, af hvem, kan jeg ikke afgjøre. Ligeledes et Katalog over Peter van Meeuwens Bogsamling, der solgtes samme Aar; da det er trykt af Joh. a Dorp, er der en vis Sandsynlighed for, at Ioh. Maire afholdt denne Auktion, da han lod Kataloger trykke af denne Bogtrykker. De tre Auktionskataloger over anonyme Bogsamlinger, der ogsaa findes i det Bünauske Bibliothek, fra Aarene 1615, 1620 og 1628, alle trykte af Godofr. Basson, maa ogsaa nævnes her.

Fra 1636 finde vi Boghandleren Hieronymus Vogel som Bogauktionator i Leiden. Det er overvejende smaa Samlinger, som han sælger, og

Katalogerne ere ikke omfangsrige. I Scavenius' Samling findes 11 Kataloger fra ham, der vise, at han solgte følgende Bogsamlinger:

1. Præsten i Gouda, Peter Stermonts, Bøger d. 22. Oktober 1636.

2. En anonym Samling d. 28. April 1638.

3. Den juridiske Professor i Leiden Joh. Lindershausens Bibliothek d. 13. Marts 1645.

4. Lægen i Medemblik, Jan van Altenas Bogsamling d. 24. Marts 1645.

5. En anonym Samling i Juli 1645.

6. Præsten i Pieters-Hoeck, Thomas Laurenti's Bibliothek d. 1. Juli 1645.

7. Præsten i Leiden, Daniel van Gys' Samling d. 5. Okt. 1645. Kataloget er delvist forsynet med Priser. Blandt andre har Th. Petræus, vistnok den berømte danske Orientalist, kjøbt en Bog, naturligvis ved Kommissionær; han kom først senere til Leiden.

8. En anonym Samling d. 9. Dec. 1645.

9. En anden anonym Samling d. 7. Febr. 1646.

10. Præsten i Haarlem, Jac. Campius' Bibliothek d. 10. Nov. 1646. I Kataloget er en Titel mærket med P. S.; det betyder, at den er kjøbt af Scavenius.

11. Dan. van Vlierdens Bøger d. 4. Dec. 1646. Ogsaa i dette Katalog findes Scavenius' Navn flere Gange.

Samtidig med Vogel holdt Boghandler Frants Heger Bogauktioner i sin Boglade i Houtstraet. Det ældste Katalog i Scavenius' Samling er over en anonym Samling, der bortsolgtes d. 29. Oktober 1636. D. 8. Oktober 1637 bortsolgte han Præsten i Venlo, Joh. Neef's Bogsamling; den 9. Juni 1638 slog han sig sammen med Hieron. Vogel om at bortauktionere en større Bogsamling efterladt af Professoren i Franeker Joh. Bogermann. Endnu findes Kataloger over to anonyme Samlinger, der solgtes d. 5. Okt. 1644 og d. 19. Febr. 1646.

Af Auktionskataloger fra Leidener Boghandleren Frants Hacke, der oprindelig boede »in de Klocksteech», har Scavenius bevaret 12, der strække sig fra d. 26. Nov. 1636 til d. 18. Nov. 1648. En Liste vil maaske have Interesse.

1. Præsten Arnold de Lanoy's Bibliothek d. 26. Nov. 1636.

2. Professor Frank Burgersdijck's Bibliothek d. 11. Maj 1637.

3. Lægen i Enkhuizen, Theod. Arthemius' Bibliothek d. 17. Juni 1637.

4. En anonym Samling d. 7. Juli 1637.

5. Professoren i Dordrecht, Ant. Nuisenburgs Bibliothek d. 2. Dec. 1637.

6. Juristen i Haarlem, Paul van Beresteyns Bibliothek d. 25. Marts 1638.

7. Leidener Lægen Joh. Elichmanns store Bogsamling d. 24. Maj 1640.

8. Præsten i Medemblik, Marcus Boeraven's Bibliothek d. 29. Marts 1645. Paa dette Tidspunkt var Hacke flyttet til Choorsteech.

9. Franciscus Raphelengius' Bibliothek (aabenbart et Efterslæt) d. 1. Juni 1645.

10. Rektoren i Noordwijck, Jac. Verhages lille Bogsamling d. 12. Juli 1645.

11. Borgermester i Leiden, Jan Jansz. Orlers' Bogsamling d. 3. Jan. 1646. Dette Katalog er affattet paa Hollandsk og indeholder næsten ingen latinske Bøger.

12. Lægen Chr. Rompf's Bibliothek, der solgtes d. 31. Okt. og d. 4. og 18. Nov. 1648.

I 1637 og 1638 har ogsaa Boghandleren Isaac Commelin foranstaltet Bogauktioner. Fire Kataloger ere bevarede af Scavenius. D. 16. Maj 1637 solgte han Præsten Sam. van Middelhovens lille Samling, d. 14. Sept. samme Aar en større, der havde tilhørt Joh. Knoop og andre ikke nævnte Personer, velsagtens Studenter. D. 22. April 1638 bortauktionerede han Leidener Professoren Pieter Paaw's Samling, og d. 4 Okt. 1638 solgtes Abraham vander Meers store Bibliothek, hvorover Kataloget er paa 120 Sider.

Abraham Commelin har virket selvstændigt ved Siden af den omtalte Isaac; thi i 1637, d. 3. Juni, sælger han ved Auktion Juristen Martin van Tols Bøger; iøvrigt findes kun endnu to Kataloger fra ham, et over Jac. Fred. van Zevenders Bøger, der solgtes d. 5. Sept. 1644, og et over Præsten i Scheveningen Joh. Courtenius' Samling, som Abraham Commelin solgte d. 21. Marts 1646.

Boghandler Peter Hercules Overlander, boende ved 't Gerecht, holdt ogsaa Bogauktioner i Leiden allerede 1637. Den 24. Juni i dette Aar solgte han en anonym Samling, og i Maj 1638 en lignende. D. 13. Maj 1645 boede han i Gaden s'Gravensteyn og solgte Abr. Gelnitz' Bibliothek. D. 15. Febr. 1646 solgte han en Bogsamling, der havde tilhørt Lægen Cornelis vander Heyden i Delft, og d. 5. Maj samme Aar en af Theod. van Couwenhoven efterladt lille Bogsamling. Endnu fra 1649 findes et Katalog over det den 3. Marts bortsolgte Bibliothek, der havde tilhørt Math. Overbeck.

Fra Midten af Fyrrerne er der særlig mange Kataloger, netop de Aar, da Scavenius opholdt sig i Leiden; og Samlingen giver os et levende Indtryk af det stærke Liv, der da herskede paa Bogauktionsvæsenets Omraade. En Række Boghandlere optræde med Bogauktioner foruden de allerede nævnte, og man er fristet til at tro, at Scavenius' Samling er nogenlunde fuldstændig for Aarene 1644–46.

Boghandler Wouter van Haes boende i Houdtstraet solgte allerede d. 13. Febr. 1645 en anonym Samling; d. 30 Maj 1645 kommer Lægen Valentin Groenewaldts Bøger sammen med andre paa Auktionsbordet; allerede d. 15 Juli samme Aar har han en ny Samling at udbyde, der har tilhørt Præsten ved den engelske Kirke i Amsterdam Julines Hering eller Herring. D. 8. Okt. 1646 sælger han i Forening med Adr. Wyngaerden et stort Bibliothek efterladt af Præsten i Amsterdam Adrian Smouts; to Maaneder efter, d. 19. Dec., har han en anonym Samling at sælge, Auktionen var oprindelig ansat til en Dag i September, men blev udsat. I Oktober 1648 sælger han Professor Constantin L'Empereurs Bibliothek, og allerede d. 7 Nov. 1648 Jerem. Bastingius' Samling.

Boghandleren Frants Moyard boende i Klocksteegh afholder Auktioner i 1646. D. 27. Marts sælger han Bøger af Præsten i Haarlem Pieter Busgers Bibliothek og d. 31. Okt. samme Aar de af Willem van Bree og Adr. vander Horst efterladte Bøger.

Samme Aar se vi Boghandler Joh. du Pré, der havde sin Boglade i de Vrouwe Steegh, afholde Auktioner. D. 14. Juli 1646 sælger han en lille Samling medicinske Bøger, der havde tilhørt en Student ved Navn Jac. aux Brebis, og d. 29. Sept. bringer han den afdøde Professor i Altdorf Scipio Gentilis' Samling under Hammeren.

Fra en Række andre Boghandlere foreligger der i Scavenius' Samling kun et enkelt Katalog. D. 24. Marts 1638 solgte Thomas Horn i sit Hus i de Diefsteegh en anonym Bogsamling, samme Aar, d. 26. og 30. Juni sælger Bogtrykker og Boghandler Justus Livius Præsten Dionys. Marsbachs Bøger. Naar det angives paa Katalogets Titelblad, at et Bibliothek efterladt af Præsten i Barendrecht Dav. Louwijck sælges d. 11. Juli 1644 i Jac. Louwijcks Hus i de Klocksteegh, saa er man tilbøjelig til at antage, at denne sidste er den afdødes Søn eller Slægtning og ingen Boghandler, og at Familien ikke har undt en Boghandler Fortjenesten ved Auktionen. En Auktion over en anonym Samling holdtes d. 13. April 1645 hos Nicolaes Harmensz. van Es i Pieters Kerck-Graft; om han var Boghandler, maa staa hen. Den Joh. Lissius, der d. 26. April 1645 solgte en anonym Samling, var derimod Boghandler og boede i Choor-steegh; ligeledes den Math. van Duysen, der d. 18. Nov. 1645 solgte en Student Georg. Childerhuysens Bøger. Joh. Bors, boende i Nieuwe-steegh, solgte d. 24. Marts 1646 en anonym Samling; og d. 25. April 1646 solgtes den afdøde Boghandler Benjamin Hemmeling, kaldet Courantier's Lager af indbundne Bøger i hans Hus »op de Langhe Brugghe in Sint Jacobs Tooren«. Boghandler Adr. Wyngaerden solgte d. 28. Maj 1648 en anonym Samling mest medicinske Bøger. Endnu haves et Katalog over en anonym Samling, som Boghandler David Lopez van Haro solgte d. 28. April 1649.

Skjønt det altsaa viser sig, at Bibliotheker fra alle Dele af Nederlandene ja ogsaa fra Udlandet bragtes til Leiden, det berømte Lærdomssæde og maaske Datidens bedste internationale Bogmarked, se vi Bogauktionerne blomstre op i en Række andre hollandske Byer, og Scavenius' Samling giver os interessante Indblik i Udviklingen.

I *Haag* grundlagde Ludvig Elzevir den yngre, en Søn af Dynastiets Stamfader i Leiden, allerede 1590 en Boghandel og lejede sig en Sal i Slottet, i Reglen kaldet de Groote Zaal eller blot de Zaal[1]. Han førte

[1] Willems, S. CLI.

Forretningen til 1621, da den overgik til Jacob Elzevir, der fratraadte 1638; derefter var Virksomheden i Haag en Filial af Hovedforretningen i Leiden.

Ludvig Elzevir d. y. begyndte aabenbart tidligt at følge i sin Faders Fodspor med Hensyn til at foranstalte Bogauktioner. Det ældste Katalog er fra 1605. Den Liste over de Elzevirske Auktioner, som Willems giver[1], kan jeg forøge med 7 hidtil ukjendte.

1. Catalogus Librorum Domini Leonardi Casembroti (piæ memoriæ) Primi Senatoris in Curià Hollandiæ, Zelandiæ, & West-Frisiæ. Catalogue van de Boecken gecomen uyt de Librie van wijlen den Heere Mr. Leonard Casembroot, in zijn leven eerste Raedt s'Hofs van Hollandt, Zeelandt ende West-Vrieslandt. [Vignet.] Hagæ-Comitis, Ex Officina Hilbrandi Iacobi, D. Ordinum Hollandiæ Typographi, Anno 1605. 60 pp. 4°. Paa sidste Side findes en Notits paa Hollandsk om, at Bøgerne sælges i Haag »op de Sale vant Hof van Hollant» d. 2. Maj og følgende Dage.

2. Catalogus Variorum Insignium et Rariorum Librorum (Piæ Memoriæ) D. Guilhelmi vander Meer. Advocati in Curia Hollandiæ doctissimi. Quorum auctio habebitur Haghæ-comitis, in magno atrio Curiæ Hollandiæ, 18. die Maij, et seqq. hora decima matutina. Anni 1609. [Vignet.] Delphis Batavorum, Apud Brunonem H. Schinckelium, Anno 1609. 35 pp. 4°.

De følgende i Rækken af de kjendte Elzevirske Auktioner i Haag er

3. Auktion over Corn. Copier van Calslagens Bibliothek d. 18. Jan. 1638. Willems Nr. 1. Exemplar ogsaa i Scavenius' Samling.

4. Catalogus Variorum & Insignium librorum Prudentissimi Consultissimique viri Theodori Hamel, I. V. D. Advocati olim in Curia Hollandica Celeberrimi. Quorum auctio habebitur Hagæ Comitis, in't Voorhout, Domi Viduæ præd. viri die Lunæ, qui erit 5. Iulij, Anno 1638. [Vignet.] Catalogus horum librorum distribuuntur in Officina Elseviriana, *op de Sael.* 8 ff. 4°.

5. Auktion over Jo. Bapt. de Monte Valdono's Bogsamling d. 9. Marts 1643. Willems Nr. 2.

6. Catalogus Variorum & Insignium librorum, Quorum Auctio habebitur Hagæ-Comitis in Officina Elseviriana, Op de Zael. Ad diem Martis 6. Decemb. Anno 1644. Hora Octava matutina. [Vignet.] Hagæ-Comit. Anno 1644. 13 pp. + Titelbl. 4°.

7. Catalogus Præstantissimorum in Variis Facultatibus & Linguis librorum, Clarissimi Consultissimique Viri D. Philippi Doublet, J. C. P. M. Reip. Hagæ-Comitanæ dum viveret à Consiliis & Secretis. Quorum auctio habebitur Hagæ-Comitis, in Officina Elseviriana, Op de Zael. Die Lunæ 10. Aprilis 1645. Hora Octava. [Vignet.] Hagæ-Comitis. 1645. 18 pp. 4°.

8. Catalogus Variorum & Insignium librorum, Quorum auctio habebitur, Hagæ Comitis in Officina Elzeviriana, Op de Zale, Die Lunæ 6. Novembris, hora nona matutina. [Vignet.] Hagæ-Comitis. Anno 1645. 6 ff. 4°.

9. Catalogus Variorum & Insignium librorum, Præcipuè Historicorum & Mathematicorum, diversarum linguarum. Quorum auctio habebitur Hagæ-Comitis Die 24 [rettet til 26] Aprilis 1646. Op de Zaele. [Vignet.] Hagæ-Comitis, Ex Officina Elzeviriana. 1646. 21 pp. + Titelbl. 4°.

[1] *Les Elzeviers,* S. LX.

Willems kjender kun endnu en Auktion hos Elzevir i Haag, Nr. 3, over en anonym Bogsamling, der solgtes d. 8. April 1658.

I de Aar, da Scavenius opholdt sig i Leiden, har det været Boghandleren Joh. Verhoeve, der dominerede Bogauktionerne i Haag. Ogsaa han havde sin Boglade op de Zaele. Scavenius var en flittig Kjøber, og mange af Katalogerne ere forsynede med Priser og Notitser. Der er bevaret 13 Kataloger over hans Bogauktioner.

1. En anonym Samling d. 13. Dec. 1644.
2. En stor Samling mest juridiske uindbundne Bøger, velsagtens et Boghandlerlager, d. 23. Jan. 1645.
3. Baron Ad. Phil. van Hornes' Bibliothek d. 5. April 1645.
4. En anonym Samling d. 8. Nov. 1645.
5. En anden anonym Samling d. 13. Dec. 1645.
6. Et Bibliothek af Bøger paa nyere Sprog, efterladt af Gerard Beuckelsz. van Santen, Medlem for Delft af Generalstaterne, d. 26. Febr. 1646.
7. En anonym Samling d. 13. April 1646.
8. Professor i Heidelberg Petrus de Spinas Bibliothek d. 18. April 1646.
9. Professor i Leiden Nic. Dedels Bibliothek d. 2. Juli 1646.
10. En anonym Samling d. 8. Okt. 1646.
11. En anonym Samling d. 19. Nov. 1646.
12. En anonym Samling d. 28. Jan. 1647. Endnu paa denne Auktion har Scavenius gjort Indkjøb.
13. Eustathius Swarts Bibliothek d. 8. Febr. 1649.
14. Casp. van Vosbergen, Medlem af Generalstaterne for Zeelands Bogsamling d. 17. Juli 1651.

I 1645 og 1646 finde vi Boghandler Theodor Maires Enke holde Auktioner; hun boede i Hooch-straet; men det er smaa anonyme Samlinger, som hun solgte, den ene d. 19. Juni 1645, den anden d. 20. Sept. 1646.

Den eneste Bogauktion i *Rotterdam* fra den her behandlede Periode, som jeg kan paavise, afholdtes d. 9. Nov. 1620 hos Boghandler Joh. Berewout over en anonym Samling.

Derimod synes Boghandelen i *Dordrecht* ikke at have kastet sig over Bogauktioner. De bevarede Kataloger fra Dordrechtske Auktioner i Scavenius' Samling udsige, at Bøgerne solgtes i de afdødes Huse. Kun den ældste Auktion, over Præsten Abr. Mellinus' Bøger, afholdtes d. 9. Maj 1623 paa et Sted i Byen ved Navn Sint Joris Doele; om der under denne Adresse skjuler sig en Boghandler, ved jeg ikke. D. 4. April 1628 solgtes Præsten i Dordrecht Dan. Demetrius' Bogsamling i hans Bolig; samme Aar d. 29. Aug. Præsten ved den franske Kirke i Dordrecht Dan. de Lavinea's Bibliothek. Aaret efter 1629 døde Dordrechter Præsten Balthasar Lydius; han efterlod

sig en ualmindelig stor Bogsamling, som blev solgt i to Dele; den første Del kom under Hammeren d. 11. Sept. 1629 og omfattede de latinske Bøger, Resten, der bestod af Bøger paa nyere Sprog, solgtes det følgende Aar. Datoen er ikke udfyldt paa det mig foreliggende Exemplar af Kataloget.

Allerede 1625 florerer Bogauktionerne i *Amsterdam*. D. 27. Jan. gl. Stil solgtes den Utrechtske Jurist Balthasar de Magistris' Bogsamling i Enken efter Just. Adr. van Driebergens Hus; d. 4. Dec. 1629 kom Præsten i Amsterdam Petrus Pullæus' Bibliothek paa Auktionsbordet i hans efterladte Hus. Da Boghandler Everhard Cloppenburgh døde 1645, lod hans Enke sælge et stort Lager af mest hollandske Bøger i sit Hus »op't Water inden Vergulden Bybel» d. 4. April. D. 30. Maj 1645 solgtes i den afdødes Bolig Præsten Jacob Laurentii's Bogsamling; d. 17. Oktober samme Aar solgte Boghandleren Isaac de la Tombe »op de Vygedam inde Fransche Bybel» en lille Samling, der havde tilhørt Pieter de la Tombe, der vistnok ogsaa havde været eller var Boghandler; det bemærkes ikke, at han var død; Kataloget er kun paa 4 Blade. Endelig blev Sekretær Dan. Mostardus' Bibliothek solgt d. 12. April 1647 i hans Hus.

I *Franeker* var der et Universitet siden 1585. Her kom Bogauktionerne allerede tidlig igang. Allerede d. 29. Aug. 1625 bortsolgtes en Del af Professoren i Franeker Sibrand Lubberts Bogsamling der i Byen. Kataloget har en Notits om, at den afdødes Svigersøn, Otto Wygara, har reserveret sig den bedste Del af Samlingen. D. 24. Marts 1645 bortsolgtes ved Auktion paa Universitetet en Del af Willem Staackmans efterladte Bøger, og i August samme Aar solgtes ligeledes i Franeker men uden nærmere Stedangivelse Præsten i Pietersburg, Eido Campegius' store Bogsamling. Ogsaa i Franeker se vi et Boghandlerlager blive realiseret ved Auktion; d. 16. Maj 1646 solgte Enken efter Boghandler Joh. Fab. Devringh sin afdøde Mands Boglager.

I *Zyrickzee* holdtes der d. 2. Aug. 1628 Auktion over den ret betydelige Bogsamling, som Byens Præst, Joh. Becius jun. havde efterladt sig; den foranstaltedes i den afdødes Hus, og Kataloget er trykt i Dordrecht af Pieter Verhaghen.

I *Utrecht* er den første Bogauktion, som jeg kan paavise, den, som Boghandler Joh. van Doorn lod afholde i sit Hus »op de Gansmerckt» d. 6. Maj og følgende Dage 1644, over en overordentlig righoldig Samling af sit Boglager, deriblandt ogsaa Bøger i flere Exemplarer. Kataloget omfatter 208 Sider i 4°. D. 25. Juni 1646 solgtes i Joh. van Rhenens Hus i Teelingstraet en lille anonym Bogsamling. Katalogerne distribueredes af Bogtrykkeren

Ægidius Bilsteyn, og det er da sandsynligt, at Joh. van Rhenen ikke er en Boghandler, da han ellers nok vilde have foretaget Distributionen selv.

Endnu staaer tilbage at nævne Bogauktionerne i *Haarlem.* Scavenius har bevaret to fra denne By, begge over anonyme Samlinger, den ene fra d. 27. Marts, den anden fra d. 23 Okt. 1646. De holdtes begge i Princenhof, og der nævnes hverken Boghandlers eller Bogtrykkers Navne i Katalogerne.

Der er jo ingen Tvivl om, at der fra de hollandske Arkiver vil kunne fremdrages interessante Træk og Data til Belysning af det her omtalte Afsnit af Bogauktionernes ældste Historie; men det er maaske tvivlsomt, om der nogetsteds findes en saa omfattende Samling af Auktionskataloger som Peter Scavenius'. Det Billede, som Undersøgelsen af dette Materiale giver os af denne Institutions Udvikling og Betydning i det literære Liv i Holland, er jo baade interessant og broget. Auktionerne synes strax at være sat i System af de store Boghandlere, i første Række den ældre Ludvig Elzevir, men hans Konkurrenter optog snart Idéen. Det var uden Tvivl oprindelig kun indbundne Bøger, der bortauktioneredes, kun yderst sjældent forekommer Bøger i Materie, stammende fra Forlagsvirksomhed. Bortauktionering af saadanne vilde sikkert virke skadelig paa den regulære Boghandel, og her vilde Boghandlerne uden Tvivl være paa Post. Boghandlerens Forhold til de Bogsamlinger, som han bortsolgte, er ikke ganske klart. Sandsynligvis er han Familiens Agent og faaer sin Provision for Katalogisering, Husleje etc.; men noget kan tyde paa, at han i visse Tilfælde har erhværvet bekjendte Privatbibliotheker eller Dele af dem for egen Regning for at bringe dem under Hammeren. Hele Boghandlerlagre komme paa Auktionsbordet og vise, hvilke store Lagere Datidens Sortimentsboghandlere laa inde med baade af ældre og nyere Bøger. I de mindre Byer, hvor Boghandelen ikke var saa rørig, holdtes Auktionerne i Privatboliger, i Reglen den afdødes Hus. De begyndte tidlig om Morgenen og fortsattes med en Pause midt paa Dagen til Aften.

De hollandske Bogauktioner spillede en stor Rolle for det literære Liv ogsaa udenfor Holland. Universitetet i Leiden havde internationalt Ry og drog Masser af Studenter til sig fra Udlandet, for en stor Del velhavende unge Mænd, der benyttede Lejligheden til at anlægge værdifulde Bibliotheker; og en Mængde Bøger i de store Privatbibliotheker i det 17de Aarhundrede stamme sikkert fra de hollandske Bogauktioner. De store Boghandlere kunde ved Hjælp af deres Forbindelser i mange Lande sprede Katalogerne i god Tid og havde sikkert en god Fortjeneste ved at besørge Indkjøb for Bogsamlere ogsaa i fjerne Lande.

At forfølge de hollandske Bogauktioners Historie videre ligger udenfor denne Undersøgelses Ramme; det Materiale, som det kongelige Bibliothek ejer, er ikke af større Betydning eller af synderligt Omfang. Uden Tvivl blev deres Betydning ikke mindre i det 17de Aarhundredes anden Halvdel og i hele det 18de Aarhundrede. Boghandlergildets Protokol i Amsterdam fra Begyndelsen af det 18de Aarhundrede viser, at der ikke gik en Uge, uden at der holdtes Bogauktion; enhver Boghandler kunde foranstalte saadanne under Tilsyn af Gildestyrelsen[1].

Fra Holland bredte Bogauktionerne sig ud over Europa. Hvorledes de kom til Frankrig, kan jeg ikke paavise. Jeg nævner kun i denne Sammenhæng, at Arvingerne efter den berømte franske Philolog Sam. Petit lod i 1645 i Paris trykke et Katalog over hans store og værdifulde Bogsamling, og de udbyde den i Fortalen en bloc og udbede sig Bud gjennem Boghandler Sam. Sorbier i Paris. I Holland vilde et saadant Bibliothek paa den Tid sikkert være solgt ved Auktion. Bogauktioner kjendtes vel ikke paa den Tid i Paris.

Mærkværdigt nok synes Danmark at være et af de første Lande til at optage Idéen, det skete i 1661; men Bogauktionernes Udvikling herhjemme vil jeg forhaabentlig senere faa Lejlighed til at gjøre Rede for. I Tyskland begyndte hollandske Boghandlere at foranstalte Auktioner over baade Forlags- og Sortimentsartikler paa Messerne i Frankfurt, men de mødte en uovervindelig Modstand hos de tyske Boghandlere, særlig Frankfurterne, der saa sig truede i deres Erhverv og fandt Autoriternes Støtte. Dette var, synes det, allerede før 1670. Det var Boghandleren Chr. Kirchner i Leipzig, der begyndte med Bogauktioner i Sachsen; han maatte kun bortauktionere indbundne Bøger. Men allerede i 1671 bortsolgte den bekjendte Leibniz' Fader, der var juridisk Professor i Leipzig, store Dele af et Boghandlerlager, som han havde arvet, deriblandt ogsaa Bøger i Materie; Forbudet blev da ogsaa indskærpet paany d. 12. Juli 1678. Der udfærdiges Reglement for Bogauktionsvæsenet i Leipzig 1680 og i Jena 1683; Auktionerne skulde bl. a. afholdes ved en autoriseret Opraaber (præco)[2].

I denne Sammenhæng maa jeg nævne, at det kgl. Bibliothek ejer et Katalog over Reinhold Curicke, Stadsekretær i Danzigs, Bøger, det bærer hverken Trykkested eller Aar, men han døde 1667, og det er vel trykt kort efter. Der er ingen Fortale, der oplyser om Meningen med Katalogets Udsendelse, Bortauktionering nævnes heller ikke. Det maa staa hen, hvad Formaalet har været.

---

[1] A. C. KRUSEMANN, *Bijdr. tot de Gesch. van het nederland. Boekhandel,* VI, S. 124.

[2] GOLDFRIEDRICH, *Gesch. des deutschen Buchhandels,* II, S. 327.

Den første engelske Bogauktion holdtes d. 31. Oktober 1676. Den puritanske Præst Joseph Hill, der havde levet en Aarrække i Holland gav Auktionsholderen David Millington Idéen, som han strax bragte til Udførelse ved Bortauktionering af Dr. Lazarus Seamans Bøger. Idéen slog godt an, og indtil Slutningen af 1686 holdtes der ialt 73 Bogauktioner, i det sidste Aar alene 13. A. W. Pollard har udførlig behandlet de ældste engelske Bogauktioner[1]. Som bekjendt har England siden den Tid været førende paa dette Omraade, og den Dag idag er Interessen for Bogauktionerne i London levende hos Bogvenner i hele Verden.

Takket være Peder Scavenius' Samlerflid og Interesse for de smaa Tryk, der af de fleste oversees og betragtes som Makulatur, have vi været i Stand til følge hele denne Institutions ældste Udvikling i dens egentlige Hjemland. Uden Tvivl kan der af andre Bibliotheker fremdrages yderligere Materiale til Fuldstændiggjørelse og Fortsættelse af disse Undersøgelser.

EN VERSREGISTRANT

Af

C. BEHREND, København

MEDENS DER ER GJORT ET STORT ARBEJDE for Samling og Udgivelse af de gamle danske Folkeviser, er der ikke vist samme Interesse for den poetiske Literatur fra den følgende Tid. Store Mængder af Vers fra det 17. og 18. Aarhundrede henligger endnu upaaagtede og uudgivne. Det var nemlig kun de færreste af Digtene fra den Tid, der straks ved deres Fremkomst blev trykte. Bogtrykkerne var i Reglen forsigtige og de fleste Forfattere saa fattige, at de ikke selv kunde bekoste Udgivelsen af deres Produkter. Satiriske Digte var det paa Grund af de haarde Straffe for altfor frimodige Ytringer en farlig Sag at offentliggøre og Censuren kunde ogsaa gøre deres Fremkomst umulig. Endelig var mange af Digtene kun bestemt for en snævrere Kreds (Bryllupsvers, Bindebreve o. l.) og blev derfor ikke trykte.

Det var da ret almindeligt, at literært interesserede Personer anlagde Visesamlinger; i fornemme Huse, paa Herregaarde og hos Embedsmænd

[1] *Bibliographica*, I, p. 373—84; II, p. 112—126.

havde man sædvanlig en eller flere Skrivere, og en saadan kan man da, naar der intet andet Arbejde var for ham, have ladet afskrive Digte af trykte Bøger eller Haandskrifter.

Af saadanne Verssamlinger ejer det Kgl. Bibliotek i København en hel Del. Deres Indhold er højst forskelligt; hvilke Viser der er optaget, har vel beroet paa Ejerens personlige Smag og Interesse eller paa lokale Hensyn. Nogle Digte har været saa yndede, at de genfindes i de fleste af Samlingerne; andre findes i mere end en Samling; men Størstedelen kun i en enkelt Samling.

For at skaffe et Overblik over disse Samlingers Indhold og derigennem ogsaa over Datidens poetiske Literatur og poetiske Interesse, er man i det Kgl. Bibliotek i København begyndt at udarbejde en Registrant eller Seddelkatalog over Digtene i disse Samlinger, særlig Digte fra det 17. og 18. Aarhundrede. Heri vil ogsaa blive medtaget Vers i andre (særlig historiske) Samlinger[1]. For de utrykte Vers' Vedkommende vil man let se, hvilken Betydning det kan have, at enhver her kan faa et hurtigt Overblik over, hvilke Digte der findes i Biblioteket og i hvor mange Opskrifter; men ogsaa for de trykte Arbejders Vedkommende har det sin Interesse at se, hvor mange forskellige Afskrifter der findes, særlig da disse ofte er ældre end de trykte Udgaver; mange af Datidens Digte blev nemlig først trykt længe efter deres Affattelse. Reenbergs samlede Digte udkom saaledes først 1769, 27 Aar efter Forfatterens Død, Tychonius' 1776, 36 Aar efter Forf:s Død og Bordings 1735, 56 Aar efter Forf:s Død (naturligvis var mange af Digtene dog trykte enkeltvis længe før).

Registranten skrives paa Sedler, de samme som benyttes til Seddelkatalogen. Øverst anføres Digtets første Linie, og efter denne ordnes Sedlerne alfabetisk. Under første Linie skrives sidste Linie og derunder Liniernes Antal. (Den strofiske Inddeling betegnes ved 3×15, 4×21 og saa fremdeles.) Dernæst anføres Overskriften; en saadan mangler dog ofte, og allerede af den Grund er det umuligt at ordne Sedlerne efter Overskriften; derpaa følger Forfatterens Navn, hvis det er meddelt i Haandskriftet, eller de Betegnelser, der antyder hans Navn (f. Eks. *M*eget *W*emodig: maaske *M*atthias *W*orm); desuden anføres, hvad der ellers kan oplyses om Forfatteren. Hvis det vides, angives det ogsaa, hvor Verset er at finde trykt. Paa Siden af Sedlen er en Margen, hvor der opføres, i hvilken eller hvilke Samlinger Verset forekommer.

[1] Der medtages kun Digte paa Dansk og saadanne Digte paa fremmede Sprog, der angaar danske Forhold (altsaa f. Eks. ikke tyske Drikkeviser, med mindre det vides, at Forf. er dansk).

Sedlen faar da som Regel Udseende som følgende:

Du største Altarmand blandt Nordens Kirkestjerner... ... Og vi berøves da Guds og Monarkens Skat[1]. 4 × 47 *Linier.* *Overskr.:* Introduktion til disse Tiders Kirkehistorie dediceret... Bp. Peder Hersleb... Apr. 1738. *Forf.* ikke nævnt. *Trykt* i Kirkehist. Saml. 4. R. III. S. 807 f.	Gl. Kgl. Saml. Fol. 799 p. 134. Ny Kgl. Saml. 4° 818^b p. 17. Ny Kgl. Saml. 4° 819^d p. 137. Ny Kgl. Saml. 4° 822^d p. 5.

eller:

Højvelbaarne, naadig Frue, ¦ Som i Dydens klare Lue... ... Dobbelt hun da elskes skal ¦ At det ses i Dagetal. 4 × 18 *Linier.* *Overskr.:* Til Geheimeraadinde [Charlotte Amalie?] Rosenkrantz. $\frac{10}{12}$ 1737. Som *Forf.* anføres: L[auritz Nielsen] Gram. [Sognepræst i] Hornslet.	Gl. Kgl. Saml. Fol. 1077.

Det er Hensigten desuden at udarbejde en alfabetisk Seddelkatalog over Forfatterne og deres Arbejder af følgende Form:

> Nordrup, Hans [1681–1750].
> Blandt Aarons Stammeflok...
> Der blev for nogen Tid udkast' paa vore Gader...
> Dit kronevekslet Kors og dine friske Dyder...
> o. s. v.

Senere ogsaa et personalhistorisk Register ordnet efter Navnene paa de Personer, til hvem der findes Digte; f. Eks.:

> *Tordenskiold:*
> Forgæves lader du i Danmark dig afmale...
> Har vores Tordenskiold sit Øje alt tillukket...
> I Masteklyvere, I knivbevæbnet Jætter...
> Nyt, nyt, ej meget nyt...
> o. s. v.

eller:

[1] For Alfabetiseringens Skyld er det mest praktisk at modernisere Retskrivningen.

Hiermin, Jens Henriksen (1678—1742) ved hans Bryllup med Øllegaard Muus d. 19/7 1703:
I Bispegaarden blandt udpyntet Brudeskare ...
se ogsaa: Iermiin.

BIBLIOTHECA »COLLEGII SOCIETATIS JESU IN SUETIA»

Några bidrag till kännedomen om jesuiternas boksamling på Gråmunkeholmen

Af

ISAK COLLIJN, Stockholm

I DEN LITURGISKA STRIDENS HISTORIA och den därmed sammanhängande katolska reaktionen i Sverige under konung Johan III:s regering spelar det af denne furste i franciskanernas gamla kloster på Gråmunkeholmen upprättade kollegiet en viktig roll. Ursprungligen afsedt till en läroanstalt för prester, ett »Paedagogium theologicum»[1], blef det under ledning af den i april månad 1576 till Stockholm anlände norske jesuiten, pater Laurentius Nicolai — Klosterlasse — en härd för den katolska propagandan och den skola, hvari många unga krafter, sedermera villiga redskap i den katolska nordiska missionens tjänst, fingo sin första utbildning.

Det är icke min afsikt att från denna synpunkt här skildra kollegiets verksamhet, med hvilket snart nog Stockholms stads skola och ett af Laurentius upprättadt seminarium förbundos, utan hänvisar jag till de kända arbeten, som sysselsätta sig med denna intressanta och kritiska period i den svenska kyrkans historia, arbeten som hittills hufvudsakligen stödt sig på Theiners grundläggande forskningar[2]. Den finska historiska expedi-

[1] I bref till ärkebiskop Laurentius Petri Gothus 11 mars 1576 anhåller konungen om anvisning på några prestmän, »som skickelige ähre och wilie haffue at studere, hwilcke alt för itt kunne bliffue här quar vdi Clöstredt, ther man achtar at vprette itt Paedagogium Theologicum». Riksregistr. Aftr. af H. BIAUDET i *Documents concernant les relations entre le Saint-Siège et la Suède,* P. 2:1 (1912), No 28 och af G. BOLIN i *Johan III:s högskola å Gråmunkeholmen* (1912), s. 8.

[2] AUG. THEINER, *Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhl unter Johann III, Sigismund III und Karl IX.* Th. 1—2. Augsburg 1838—39. — ANJOU, *Svenska kyrko-*

tion[1], som för närvarande arbetar i Rom under ledning af den energiske och framgångsrike forskaren dr. Henry Biaudet, har till sin närmaste uppgift satt just denna period, och det är att förvänta, att många viktiga och hittills okända aktstycken ur förut för forskningen otillgängliga arkiv härunder skola framdragas och i afsevärd grad öka vår kännedom om den katolska reaktionens sista allvarliga försök att återföra vårt land i moderkyrkans sköte. En särskildt viktig källa torde Klosterlasses i jesuitordens arkiv bevarade korrespondens blifva, hvilken Biaudet börjat offentliggöra i sina nyss citerade *Documents*[2].

I dessa rader afser jag endast att sammanföra de föga talrika upplysningar vi äga om det bibliotek, som ställdes till det nya kollegiets förfogande och om detsammas öden, sedan Klosterlasse och hans anhängare definitivt uppgifvit den ojämna striden och lämnat Sverige. Härtill ämnar jag foga en förteckning på ett antal böcker, som jag under mina forskningar påträffat i Upsala universitetsbibliotek och i hvilka bevarade anteckningar visa, att de en gång hafva tillhört ett »Collegium Societatis Jesu in Suetia».

Med denna benämning kan knappast förstås något annat än det åt Klosterlasse upplåtna kollegiet i det gamla gråmunkeklostret i Stockholm. Men namnet är i alla afseenden inexakt, ty något af jesuitorden gilladt och stadfäst kollegium torde aldrig ha funnits i Sverige; endast en jesuitisk *mission* har här varit verksam. Genom Biaudets forskningar framstår emellertid pater Laurentius nu i en helt annan dager än förut: han visar sig vara en gent emot sina öfverordnade mer än tillåtligt själfständig och själfrådig person, hvilket särskildt för en jesuit är ett svårt brott. Han negligerar korrespondensen med Rom, i Löwen har han utan sina öfverordnades vetskap bildat en hemlig kongregation bland sina lärjungar att ställas i den nordiska missionens tjänst, utan ordensgeneralens medgifvande företager han åtgärder, som sedan af denne ogillas och förbjudas. ... Benämningen »Collegium Societatis Jesu in Suetia» på Stockholmskollegiet torde därför som så

reformationens historia, Afd. 1—3. Ups. 1850—51. — CL. ANNERSTEDT, *Upsala universitets historia*, Del 1 (1877), s. 67—77. — A. BRANDRUD, *Klosterlasse. Et Bidrag til den jesuitiske Propagandas Historie i Norden*. Kra. 1895. — A. PERGER, *Jesuiterpateren Laurits Nielssen, saakaldt »Klosterlasse»*. Kra. 1896. — G. BOLIN: *Johan III:s högskola å Gråmunkeholmen*, 1. (I: *S:t Eriks årsbok* 1912, s. 1—62.)

[1] P. O. VON TÖRNE, *Den finska historiska expeditionen i Rom*. I: *Finsk tidskrift*, 1913.

[2] Från och med P. 2 ingå dessa i den serie, som under namn af *Études romaines* utgifves af Finska vetenskapsakademien och hvari den finska historiska expeditionens forskningsresultat nedläggas. Af dessa hafva tills nu 5 band utkommit (1910—1913). Biaudets arbete *Le Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du 16e siècle* (tr. i Paris) utkom 1906 som doktorsafhandling, senare 1907 i utvidgad form, och första volymen af hans *Documents concernant les relations entre le Saint-Siège et la Suède* utgafs samma år som afhandlingen af Finska historiska sällskapet.

mycket annat beträffande jesuitmissionen i Sverige med all sannolikhet helt få skrifvas på Klosterlasses räkning.

En annan förklaring skulle dock kunna tänkas, nämligen den, att med Collegium Soc. Jesu in Suetia afsågs det vid jesuitkollegiet i Braunsberg den 13 dec. 1578 inrättade påfliga seminariet eller svenska alumnatet, som bildats just med tanke på den svenska missionen och i hvilket svenska ynglingar uppfostrades och utbildades till missionärer i den katolska reaktionens tjänst. Men flera omständigheter tala emot riktigheten af denna hypotes, särskildt den att jämte nämnda proveniensbeteckning äfven några gånger anteckningen »Pro regno Suetiae» förekommer, hvilket synes visa, att böckerna i fråga voro afsedda för svensk räkning.

Den äldsta tryckta källa, hvari vi erhålla underrättelser om kollegiets bibliotek, är, såsom Annerstedt[1] påpekat, Abraham Angermannus' företal till Laurentius Petri's i Hamburg 1588 tryckta *Refutatio erroris Herbesti de consecratione sacramenti eucharistici.* Det heter här bl. a.: »Hi tres», d. v. s. Johannes Herbestus, Petrus Fecht och Laurentius Norvegus, ... »armamentaria nostra in ijs locis, & apud eos, quos initio inuadere & opprimere cogitabant, spoliant, hoc est, Præcipuas Bibliothecas, conficto pulchro prætextu, quasi eas plenius essent instructuri, ante causæ suæ manifestationem & indictam pugnam diripiebant ... Cathedralem Vpsalensem Bibliothecam Herbestus Lutheri scriptis euacuauit: Stocholmensem totam, opera Fechtenij, in suam potestatem redegit Closterlassius ... Defuncti Archiepiscopi priuatam librariam, Fechtenius bis perlustratam antequam in manus hæredum venisset, præstantissimis lucubrationibus, & nonnullis alijs libris nudauit. Eodem modo alij ipsius complices Bibliopolium diripere coeperunt....»

Messenius[2] har följande meddelande om kollegiets bibliotek: »... Et cum instructissimam ad hoc negotium requireret [P. Laurentius Norvegus] bibliothecam, præter Regiam nuper emptam, ac vetus utriusque monasterii librarium, ex Upsalensi codices permulti sunt Stocholmiam translati, quos inter omnes Lutheri fuerunt tomi, primæ editionis,...»

Af dessa citat framgår, att till kollegiets förfogande först och främst stod det gamla librariet i gråmunkeklostret: »utriusque monasterii librarium», d. v. s. utom det ursprungliga franciskanbiblioteket, hvaraf nu rester finnas i universitetsbiblioteket i Upsala och Kungl. biblioteket, äfven nunnornas i S. Clara kloster boksamling[3]. Då detta kloster år 1527 förstördes, upplåts

[1] *Upsala universitets historia,* Del 1 (1877), s. 65, not. 2.
[2] *Scondia illustrata,* T. VII (1702), s. 33 f.
[3] RHYZELIUS, *Monasteriologia sviogothica* (1740), s. 40.

nämligen boplats i gråmunkeklostret åt nunnorna. Äfven andra vid reformationen indragna klosters boksamlingar torde hafva förts till Gråmunkeholmen och där förenats med franciskanernas bibliotek och således kommit att disponeras af kollegiet. Det största svenska klosterbiblioteket, nämligen Vadstena, hade emellertid ännu icke förflyttats; detta skedde först omkring år 1620.

Vidare fick Laurentius Norvegus disponera det kungliga biblioteket och de böcker, som Fecht år 1573 uttagit ur ärkebiskop Laurentius Petri Nericius' bibliotek[1]. Slutligen hämtades också böcker från Upsala domkyrka, som under medeltiden ägde en ansenlig boksamling. Det är på denna senare omständighet, som § 52 af Meniga presterskapets besvär framställda på mötet i Upsala 1593 syftar[2]. Denna paragraf lyder:

»Vidare at Upsala libri [liberi], som long tid icke är inventerat, må them blifva tilinventeradt och utaf libridt i Stocholm varda förbättrat, effter fast monge och nödige böker tädan uttagne äre, och at en må försörias, som them hafver i förvaringh.»

Bristen på modern teologisk litteratur äfvensom på läroböcker synes emellertid hafva varit känbar nog och endast till någon ringa del kunnat afhjälpas genom inköp hos främmande bokförare[3]. Däremot synes det stockholmska kollegiets bibliotek hafva erhållit en afsevärd förstärkning från ett annat håll, nämligen från Löwen. Här hade ju pater Laurentius verkat, innan han kallades till den svenska missionen, och bland sina lärjungar här hade han, såsom nyss nämndes, organiserat en utvald skara, som var villig att kämpa för katolicismens återinförande i Norden. På sin färd till Sverige åtföljdes han af en af dessa lärjungar, en belgisk lekman vid namn Florentius Feyt, son till en rik köpman från Utrecht. Feyt bistod med ifver pater Laurentius i hans mission och synes äfven mera materiellt hafva understödt densamma. I mars år 1577[4] blef Feyt på grund af sin fars död tvungen att i arfsangelägenheter återvända till Belgien. Han erhöll då åtskilliga uppdrag såväl af Johan III som af pater Laurentius, hvilken senare särskildt ifrade för inkallandet af flera missionärer från Löwen. Af konungen hade Feyt bland annat anmodats att anskaffa en boktryckare och uppköpa tryckeriutensilier, däribland grekiska och hebräiska typer; vidare skulle han för 100 Thaler inköpa den sista Löwen-upplagan, »ex Lovaniensium

[1] MESSENIUS, a. a., T. VII, s. 26.
[2] E. HILDEBRAND, *Handlingarna från Uppsala möte 1593* (1893), s. 114.
[3] BOLIN, a. a., s. 22 f.
[4] BIAUDET: *Documents*, P. 2:1, n° 204.

castigatione», af Augustinus' skrifter[1] samt andra kyrkofäders arbeten. Å pater Laurentius' vägnar utfärdade han ett upprop till dennes forna lärjungar, hvari de uppmanades att skänka böcker till Stockholmskollegiet, hvilket enligt Theiner[2] fick till resultat att i oktober 1577 en samling katolsk teologisk litteratur, äfvensom en del kyrkofäders och klassiska auktorers verk kunde skickas till Stockholm från Antwerpen.

Angående de i Löwen för det svenska kollegiets räkning insamlade böckernas öden har dr. Biaudet haft godheten tillställa mig en del ännu icke offentliggjorda dokument[3], ur hvilka flera nya, viktiga upplysningar erhållas. Det är särskildt i korrespondensen mellan pater Johann Harlem, rektor för jesuitkollegiet i Löwen, och jesuitgeneralen Everardus Mercurianus, som boksändningen afhandlas.

Af nämnda korrespondens[4] framgår bl. a., att pater Harlem underställt

[1] Den här afsedda upplagan är den af Plantin i Antwerpen 1576—77 tryckta och »per Theologos Lovanienses» utgifna. Det af Feyt för konung Johans räkning förvärfvade exemplaret är troligen identiskt med det, hvaraf nu tomerna I—V, VIII—X finnas i Upsala universitetsbibliotek med signum 58:92—96 och proveniensen Liber Collegij societatis Jesu Rigæ anno 1584. (Se härom nedan, sid. 157.)

[2] THEINER, a. a., I, s. 464.

[3] Dessa komma att publiceras i nästa band af de af Biaudet utgifna *Documents concernant les relations entre le Saint-Siège et la Suède.*

[4] Med dr. Biaudets benägna tillstånd aftrycker jag här de utdrag ur pater Johann Harlems och jesuitgeneralen Mercurianus' brefväxling, som beröra Löwen-boksändningen. I ett nu förloradt bref från Laurentius Norvegus till pater Harlem, dateradt den 12 aug. 1577, anhåller Laurentius, att de böcker, som hans forna lärjungar i Löwen köpt för den svenska missionens räkning, snarast måtte afsändas. (Se BIAUDET: *Documents,* P. 2:1, No 331.)

Harlem till Mercurianus.

Louanij 22. XI. 1577.

. . . Petiuit subinde P. Laurentius ad se mitti libros, quos M. Wilhelmus Hanguart et alij nonulli adolescentes in regni illius usum coemerant. Eorum librorum mitto catalogum, vt de ijs sint mittendi nec ne statuat P. T., nam M. Wilhelmus Hanguart identidem scripsit eam rem omnino de P. T. iudicio ac arbitrio permittere. Alius tamen quidam, M. Nicolaus Smidts, Antwerpiensis, codices quos ipse suo sumptu mercatus erat ex communi bibliotheca uoluit separari, atque mitti ad P. Laurentium, vtut tandem de ceteris statueretur, asserens initio ita se decrevisse neque velle, quod semel constituerat vnquam mutare. Quamobrem libri eius vasi impositi Antverpiam sunt missi, ibique 29 Octobris proxime elapsi in nauem in loca quae P. Laurentius incolit soluenda sunt coniecti. Arbitror tamen eam hieme hac illuc appulsum non iri. Librorum qui sunt in vaso etiam mitto catalogum, inter quos unicus est ex libris M. Hanguart Comentarius in Virgilium, propterea quod nominatim is a Patre peteretur. Eius tamen plures M. Nicolai hic sunt relicti quos vas non capiebat . . . . *(Orig. i Jesuitarkivet.)*

Mercurianus till Harlem.

Rom 23. II. 1578.

. . . Quod ad P. Laurentium attinet Primum illuderat non videtur expedire, ut bibliotheca, quam ille petebat, ad eum mittatur, tum quia non putamus ei copiam librorum

Mercurianus en förteckning på de böcker, som pater Laurentius' lärjungar, bland hvilka särskildt en Wilhelmus Hanguart nämnes, uppköpt för det svenska kollegiets räkning, med anhållan om generalens tillstånd till böckernas afsändande till bestämmelseorten. Däremot hafva de böcker, som magister Nicolaus Smidts från Antwerpen på egen bekostnad köpt, frånskilts den öfriga samlingen och nedpackats i en låda samt afsändts till Antwerpen, hvarifrån de expedierats vidare till pater Laurentius den 29 okt. En katalog[1] på dessa böcker, hvaribland endast en af de af Hanguart köpta böckerna befann sig, en Virgiliuskommentar som pater Laurentius ifrigt yrkat på att genast erhålla, blef äfven tillställd jesuitgeneralen. Denne fann sig emellertid föranlåten att förbjuda böckernas afsändande, hvilket framgår af ett den 23 febr. 1578 dateradt bref till pater Harlem. Generalen finner det icke rättvist, att »de våras böcker, som kunna vara till gagn i våra kollegier, aflägsnas».

Det är därför svårt att afgöra, huru mycket af Löwensändningen som verkligen framkommit till destinationsorten. I början af år 1578 hade emellertid tvenne holländska ynglingar anländt till Stockholm[2], hvilket gör det troligt, att åtminstone de böcker, som den 29 okt. afsändes från Antwerpen, också kommit pater Laurentius tillhanda. Af de böcker i Upsala, som nedan uppräknas, torde också säkerligen flera höra till de i Löwen inköpta, som jag strax får tillfälle att visa.

Laurentius Norvegus' verksamhet i Sverige blef emellertid icke af lång varaktighet, ty redan i augusti år 1580 såg han sig föranlåten att lämna landet. Den 10 i nämnda månad begaf han sig i sällskap med den påflige legaten Possevino, de flesta af de katolska missionärerna i Stockholm samt 15 för katolicismens sak vunna lärjungar sjövägen till Braunsberg. De 15 svenska lärjungarna fördelades på kollegierna i Rom, Braunsberg och Olmütz.

---

defuturam, tum quia non est aequum, ut nostrorum libri qui nostris collegijs usui esse possent alienentur ... *(Orig. bland Jesuitarkivets kopieböcker: Generalens utgående bref.)*

Harlem till Mercurianus.

Lovanij 7. V. 1578.

. . . Denique significat se ad P. T. scripsisse de bibliotheca olim in Sueciae usu hic comparata, confidere se P. T. non esse denegaturam, ex ea cum primis sibi opus esse Biblijs Regijs. Verum nos quod eorum librorum administrationem Wilhelmus Hanguart et Hamelius ad P. T. detulerunt nihil ad eum ante mittemus, quam de P. T. sententia super hac re edocti erimus ... *(Orig. i Jesuitarkivet.)*

[1] Denna katalog liksom den nyss nämnda, hvilka skulle vara af största hjälp vid identifieringen af de böcker, som en gång tillhört Stockholmskollegiet, hafva ännu icke kunnat återfinnas. Det är emellertid att hoppas, att de under dr. Biaudets fortsatta forskningar i det sekreta Jesuitarkivet skola komma i dagen.

[2] Enligt uppgift i bref från Klosterlasse af den 31 jan. 1578. Meddel. af dr. Biaudet.

Enligt en gammal tradition bortfördes vid detta tillfälle ur landet ett stort antal af de böcker, som tillhörde Stockholmskollegiets bibliotek. Af dessa torde de flesta hafva hamnat i jesuitkollegiet i Braunsberg; andra åter kommo senare till Riga[1], dit flera jesuiter, när de år 1583 efter Catherina Jagellonicas död definitivt fördrefvos från Sverige, begåfvo sig. Under Gustaf Adolfs fälttåg i Livland och Preussen blefvo båda dessa kollegiers bibliotek svenskarnas byte och af konungen skänkta till Upsala universitet. De från Stockholmskollegiet aflägsnade böckerna torde då, åtminstone delvis, hafva återbördats till Sverige.

Som stöd för nämnda tradition anför redan Ol. Celsius[2], att böcker finnas i Upsala universitetsbibliotek, som bära den ursprungliga proveniensanteckningen Inscriptus Catalogo Bibl. Soc. Jesu in Suetia, där sedan orden »in Suetia» öfverstrukits och ersatts med »Braunsberg». Något exempel härpå har Celsius icke meddelat, men Annerstedt anför i sin bibliotekshistoria[3] paleotypen 35: 229 såsom innehållande en dylik anteckning.

I min katalog öfver Upsala universitetsbiblioteks inkunabler[4] har jag som nr 847 beskrifvit denna paleotyp, ett exemplar af Johannes de Sacrabusco: Opus sphaericum, tryckt i Venedig af Simon Bevilaqua 1499 (Hain *14125). Nedtill på första bladet finnes proveniensen Collegij societatis Jesu Braunsbergensis, där det sista ordet är tillskrifvet för de utstrukna orden »in Suetia». I inledningen till min katalog, sid. XIX, not 2, har jag emellertid af vissa anledningar, särskildt därför att inkunabeln i fråga innehåller säkra anteckningar af den berömde astronomen Nicolaus Copernicus' hand († 1543)[5], betviflat, att de öfverstrukna orden skola läsas »in Suetia»,

---

[1] Jfr. M. A CELSE: *Bibliothecae regiae Stockholmensis historia* (1751), s. 16. »Pater Laurentius autem, & cæteri a Jesuitarum cohorte ... Svecia abeuntes, Rigam alii, alii Brunsbergam ... concesserunt. Attamen ... foret ex laudata Bibliotheca emolumenti, hanc ante abitum harpyæ istæ impudenter spoliarunt ...»

[2] Citatet hos CELSIUS, *Bibl. Upsalensis historia* (1745), s. 16 f. är af följande lydelse: His congestis formata est [bibliotheca], quam viri ordinis hujus *Jesuitarum in Suecia* dixerunt. Inveniuntur libri, in Bibliotheca Upsaliensi, hoc signo notati ad marginem titularis folii: *Inscriptus catalogo Bibl. Soc. Jesu in Suetia,* ubi expunctis vocibus *in Suetia*, ita tamen ut facile legi possint, vocabulum *Braunsberg* reposuerunt postquam, relicto Regno, Brunsbergam se clam, cum hac præda, contulissent. — Jfr härmed M. A CELSE: *Bibl. reg. Stockholm. hist.* (1751), s. 19.

[3] *Upsala universitetsbiblioteks historia intill år 1702* (1894), s. 7, not. 4.

[4] *Katalog der Inkunabeln der Kgl. Universitäts-Bibliothek zu Upsala* (1907), s. 204.

[5] BIRKENMAJER-COLLIJN, *Nova Copernicana* (1909), s. 30 (i: *Bull. de l'Ac. des sciences de Cracovie,* Cl. des sc. math., juin 1909). Copernicus var domherre i Frauenburg och testamenterade sina böcker till denna domkyrkas bibliotek, Bibliotheca Varmiensis; en del hamnade på andra vägar i jesuitkollegiet i det närbelägna Braunsberg. Med biblioteken i Frauenburg och Braunsberg hafva Copernicus' böcker så kommit till Upsala.

utan i stället föreslagit »in Warmia». Då jag emellertid sedermera på andra böcker i Upsala universitetsbibliotek funnit alldeles likartade proveniensanteckningar, finnes ingen anledning till att betvifla riktigheten af det af Annerstedt anförda exemplet. Det är mig en kär plikt att här vidgå mitt misstag och rätta en punkt, på hvilken jag gjort min vördade mästare inom de bibliografiska vetenskaperna orätt. Förekomsten af Copernicusanteckningarna i Sacrobusco torde kunna förklaras på så sätt, att äfven jesuitkollegiet i Braunsberg bidragit till att rikta Stockholmskollegiets bibliotek med bokgåfvor eller kanske ur sitt eget bibliotek lånat detsamma böcker (se nedan nr 1). Enligt denna teori skulle vår inkunabel således hafva gjort turen mellan Braunsberg och Stockholm icke mindre än tre gånger. Att äfven från Polen böcker skickades till Stockholmskollegiet, visar en skrifvelse af Vincenzo Laureo, nuntius i Polen, till kardinal af Como, daterad den 21 mars 1578, hvari följande passus förekommer: »... e per il P. Varsovitio[1] si manderanno tutti i libri necessarii e molto di piu di quello che esso P. Posseuino dimanda, si come s'e gia presa risoluzione con questa Ser:ma Regina (Anna Jagellonica).»

Jag lämnar här nedan en förteckning på 34 band med tillsammans 54 olika arbeten, som innehålla proveniensanteckningen Collegium Soc. Jesu in Suetia. Säkerligen gömma sig ännu flera böcker med denna proveniens i Upsalabibliotekets rika samlingar; de i denna förteckning sammanförda hafva emellertid synts mig af så pass stort intresse, att de förtjäna att här offentliggöras. Jag har i denna förteckning icke upptagit inkunabeln 39 i Upsala, som ursprungligen tillhört lektorn i Stockholms svartbrödrakloster Clemens Rytingh och som därjämte innehåller anteckningen »Iste liber erat quondam collegij Stockholmensis», ej heller det af Bolin, s. 59 citerade unika exemplaret i Upsala af Billius' latinska grammatika (Stockholm 1579).

Den af Celsius anförda proveniensanteckningen är icke fullt riktig, ty i de af mig noterade böckerna heter det endast »Collegij Soc. Jesu in Suetia» och icke »Inscriptus catalogo», etc. I en del fall är »in Suetia» öfverstruket och ersatt med »Braunsbergensis», men ofta står den ursprungliga anteckningen oförändrad. De böcker, som innehålla denna oförändrade proveniensanteckning, torde icke hafva varit bland dem, som medtagits till Braunsberg, utan hafva kommit till Upsala direkt med den kungliga donationen 1621.

I några böcker (4, 21, 25, 28) förekommer jämte nämnda anteckning också ett för hand skrifvet stort monogram $ = Societas Jesu.

[1] Pater Stanislaus Warszewicki hade just fått order att resa till Sverige. *(Orig. Arch. S. S., Nunz. Pol.,* Vol. 14, f. 116). Äfven detta värdefulla dokument har benäget meddelats mig af dr. Biaudet.

Ännu en proveniensanteckning finnes, som säkerligen har afseende på Stockholmskollegiet, nämligen »Pro regno Svetiae» (se nr 8, 10, 30). I ett fall är denna ändrad till »Pro Collegio Braunsbergensi» (30), i ett annat fall (8) är anteckningen »Colle: Braunsperg S. Jesu» tillfogad. Ehuru två af dessa böcker äro tryckta först år 1581, torde det icke vara något tvifvel underkastadt, att vi här hafva att göra med af Löwenstudenterna till Stockholmskollegiet skänkta böcker. Insamlingen bland pater Laurentius' lärjungar i Löwen har nämligen fortgått äfven sedan denne lämnat Sverige.

Det har nyss påpekats, att äfven genom Possevinos försorg böcker blifvit anskaffade för svensk räkning. Dr. Biaudet har haft godheten att meddela mig några utdrag ur Possevinos räkenskaper, hvarigenom det framgår att han på skilda ställen: Rom, Venedig, Augsburg, Ingolstadt, Prag och Olmütz låtit uppköpa böcker äfvensom altarprydnader för att »aiutare in questi principij la conversione di quei populi di Svecia[1].» Possevino nämner äfven nyss ankommen från Stockholm, i ett Warschau den 23 juni 1578 dateradt bref till pater Francesco Sunyer, jesuitordens provincial i Polen, att Johan III gifvit honom fullmakt att på »Sforzaarfvet» lyfta 3,000 scudi för inköp af böcker oeh 4,000 scudi för kyrkokärl[2].

Bland de nedan uppräknade böckerna torde också utom de nyss nämnda

---

[1] De af dr. Biaudet gjorda och till mitt förfogande ställda utdragen ur Possevinos räkenskaper från hans andra resa till Sverige äro bifogade hans bref till kardinal af Como den 5 maj 1578. *(Orig. i Vatik. Ark. Nunz. Germ. 92 fol. 76 ff. n° 33.)* De äro af följande lydelse:

. . . Dugenti scudi d'oro in libri comperati per ordine di S. Sta si come consta nell'instruttione sottoscritta di mano di Mons. Illmo di Como. I quali libri si comperarono parte in Roma da Messer Domenico Basa et da altri, parte in Venezia per mano del Padre Flaminio Richerio il quale me ne mando una cassa et un fagotto al Collegio nostro di Vienna, parte per opera del Padre Gregorio Rosefio in Augusta et il rimanente in Ingolstadio, Praga et Olmuzzo . . .

. . . In due botti che in Germania chiamano in latino vasi et in un altra cassa per portare i libri che si andavano comprando et per imporre i tomi di Surio in tedesco, i quali il signor duca di Baviera manda al Re di Svecia . . . . Scudi 4.

Vettura della botte dè libri di Augusta insino in Ingolstadio . . . . . Scudi 2, 6, 4.

In Ingolstadio al P. Odo, prefetto dei convittori, per havere prima della mia venuta mandato una balla di catechismi et di piccoli trattati di San Gio Chrisostomo quod Christus est Deus, à Praga . . . . Scudi 2, 6, 4.

. . . al rettore del collegio nostro di Praga per la vettura della balla dè libri venuti di Vinetia a Vienna et di la a Olmuzzo . . . . Scudi 8.

. . . Veli per ornare il tabernacolo dal santissimo sacramento et faccie di cherubini dorate ch'io comperai a Ferrara per ornare un altare et aiutare in questi principij la conversione di quei populi di Svecia . . . . Scudi 14, 4, 2.

[2] Äfven denna uppgift välvilligt meddelad af dr. Biaudet. Originalet till Possevinos bref befinner sig i jesuitordens sekreta arkiv. Af bref från Possevino till kardinal af Como, Warschau 23 apr. 1579, framgår också, att dessa penningar utbetalats, men icke till Possevino, utan till kardinal Hosius. Det är därför osäkert, om de kommit att användas till bokinköp.

med anteckningen »pro regno Svetiae» flera finnas, som härstamma från de af Johan III och af Laurentius' lärjungar föranstaltade inköpen i Löwen. Så innehålla banden nr 12 och 25 i Löwen tryckta arbeten, och i nr 21 finnes ett »per theologos Academiae Lovaniensis» utgifvet verk. Utom Augustinus' opera skulle ju Feyt också uppköpa vissa kyrkofäders skrifter; på vår förteckning äro följande representerade: Anselmus (4), Bonaventura (6), Orosius (20), Rupertus Tuiciensis (25). Af klassiska auktorer förekomma här blott två: Hesiodus (19) och Quintilianus (24). Talrika äro särskildt de grammatikaliska läroböckerna, hvaraf såväl hebräiska (26) som grekiska (18, 19) och latinska (2, 3, 15, 16) finnas.

Anmärkningsvärdt är, att anteckningen »Collegij Soc. Jesu in Suetia» förekommer ännu så sent som i en år 1586 tryckt bok (31), hvilket torde visa, att det katolska inflytandet denna tid ännu icke var helt aflägsnadt från det nu till en högskola utbildade Stockholmskollegiet. Ifrågavarande bok, en upplaga af gamla testamentet på grekiska, är dessutom bunden i Sverige, troligen af bokbindaren Michel Han eller dennes företrädare Hans Düsterbach[1].

I några af de nedan beskrifna böckerna möta oss äfven namn, däribland flera svenska, af föregående ägare. Några af dessa, såsom Simon Johannis Aboensis (19), Johannes Mathiæ Jwsoij[2] (11, 19, 29), Simon Bar Jonae (19), Martinus lille finne (19), Jonas Birgeri Dalkarl (29), Sveno Andreæ (29), hafva kanske varit lärjungar i Stockholmskollegiet, ehuru deras namn icke kunnat anträffas i nu kända förteckningar på svenska apostater eller studerande vid jesuitkollegier.

Ett annat namn förekommer som ägare i icke mindre än fyra band (2, 16, 22, 33), nämligen Martinus Danecus Neapolitanus. På försättsbladet till 16: 4, en af denne själf år 1567 i Krakau skrifven handskrift, »Elegantiarum viginti præcepta ad epistolas eleganter componendas», har han lämnat några utförligare upplysningar om sina studier. Nämnda anteckning, som på flera ställen ändrats af samma hand, är af följande lydelse: Cracoviæ inscriptus sum in cathalogu*m* studioso*rum* sub venerabili Stanislao Sokolowski Anno Do*min*i 1567 post Epipha*niam*. Bursa pauperu*m*. (Dessa två sista ord öfverstrukna.) Apud*que* Rectore*m* krokier inscriptus sum: dedique 4 grossos Anno do*min*i 1567 hebdomada ante Pentecostes Collegio Jurista*rum*.

[1] Enligt benäget meddelande af bokbindaren Arvid Hedberg.

[2] Troligen af den finska släkten Jussoila, hvaraf flera medlemmar studerade vid jesuitkollegier.

Den enda upplysning[1], jag utom den af Danecus (Danek) själf här meddelade kunnat erhålla, rör också hans immatrikulation. I *Album studiosorum*, Vol. 3 (Cracoviae 1896), s. 63: kol. 2, finnes nämligen år 1567 »commutatione aestiuali» under Martinus Krokers (Krokier, Croker) rektorat följande anteckning:

Martinus Andreae de Nova Civitate Ruthenus dioc. Premisliensis gr[ossos] 4.

Detta stämmer förträffligt med hans nyss citerade egna uppgifter, till hvilka kommer upplysningen om hans faders namn: Andreas Danek. Af intresse är särskildt den omständigheten, att han var bördig från den lilla staden Nowe Miasto — häraf Neapolitanus — i närheten af Przemyśl i Galizien, samma ort hvarifrån äfven de bekanta bröderna Benedictus, Johannes och Stanislaus Herbestus härstammade. Johannes Herbestus, som också kallade sig Neapolitanus, var ju som bekant drottning Catharina Jagellonicas hofkaplan och biktfader. Hans namn möter oss ofta under den liturgiska stridens dagar, och i en af de nedan citerade böckerna hafva vi äfven ett minne af honom. Nr 9 här nedan synes nämligen innehålla anteckningar gjorda efter af Herbestus hållna predikningar. På ett ställe (9: 1, fol. lxv) läses nämligen: Feria 6ta magna Herbestus sic exorsus est jn concionem... En annan af Stockholmskollegiets böcker har dessutom en gång tillhört drottning Catharinas andre biktfader, den gamle och af sjukdom brutne Albert Grohowski, som under den katolska reaktionen i Sverige icke spelade någon som helst roll. Nr 21 nedan har nämligen blifvit skänkt till honom af en Holger Olaui och sedan införlifvats med Stockholmskollegiets bibliotek.

På hvilken väg Martin Daneks böcker kommit till Sverige, är ej lätt att afgöra. Troligen hafva de ingått i Possevinos ofvannämnda boksändning till Sverige, men det är också möjligt, att något samband existerat mellan Danek och Johannes Herbestus, då de ju båda voro från samma stad och af allt att döma jämnåriga. Kanske har Danek kallats till Sverige på Herbestus' föranstaltande och här verkat i katolicismens tjänst utan att lämna andra spår efter sig än dessa böcker.

* * *

[1] För detta meddelande har jag att tacka dr. Aleksander Birkenmajer i Krakau.

FÖRTECKNING PÅ »JESUITKOLLEGIET» I STOCKHOLM TILLHÖRIGA BÖCKER, NU I UPSALA UNIVERSITETSBIBLIOTEK.

1. Acta omnia concilii Ephesini primi opera Theodori Peltani. Ingolstadii: David Sartorius, 1576. 4°. [59:198.]

Colleg. Soc. Iesu in Suetia. — Denna bok torde härstamma från jesuitkollegiet i Braunsberg eller vara därstädes bunden vid 1570-talets slut, ty den har ett band i brunt kalfskinn med guldpressningar och en stor midtstämpel med jesuitemblemen, hvilken stämpel ofta förekommer på band från Braunsbergkollegiet. Så finnes i Kungl. biblioteket i Stockholm ett exemplar i 8 volymer af Benedictus Arias Montanus' åren 1569—72 hos Plantin i Antwerpen tryckta stora bibelupplaga, som på främre pärmen ofvanför exakt samma midtstämpel har följande tryckta ex-dono: LIBERALITATE D. || Ioannis Bartscij Consulis || Brunsbergensis, || Anno 1580. Inuti förekommer den handskrifna proveniensen Collegij Soc. Jesu Brunsbergensis.

2. 1. Agricola, Rud.: De inventione dialectica. Coloniae: Hero Alopecius, u. å. 8°. [71:220.]

I samma band:

2. Valla, Laur.: Dialecticae disputationes. Coloniae: Joannes Gymnicus, 1541. 8°.

i. Martinus Danecus Neapolitanus a Martino Ruffero ... habet. — ii. Colleg. soc. Jesu in Suetia.

3. Agricola, Rud.: De inventione dialectica. Coloniae Agr.: Gualtherus Fabricius, 1563. 8°. [71:271.]

Colleg. soc. Jesu in Suetia.

4. Anselmus: Opera. Coloniae: Maternus Cholinus, 1572–73. T. 1–3. Fol. [59:22.]

Colleg. Soc. Jesu in ~~Suetia~~ Braunsb. — Det handskrifna monogrammet § förekommer också öfverst på titelbladet.

5. 1. Baptista Mantuanus: Adolescentia seu bucolica. Coloniæ: hæredes Arnoldi Birckmanni, 1568. 8°. [59:541.]

I samma band:

2. Buchanan, Georg: Paraphrasis psalmorum Davidis poetica. [Strassburg:] Josias Rihelius, 1582. 8°.

Alumn. Pontif. Collegij soc. Jesu in Suetia. — De 2 första orden delvis bortraderade, de 4 sista öfverskrifna med Braunsbergensis Societatis Jesu.

6. Bonaventura: Dilucidatio in 1.—4. librum sententiarum. Venetiis: Georg. Angelerius ad signum Seminantis, 1573. T. 1–4. [56:421—424.]

Colleg. Soc. Jesu ~~in Suetia~~ Braunsb.

7. **Buchanan, Georg:** Paraphrasis psalmorum Davidis. Argentorati: Josias Rihelius, 1575. 8°. [53:323.]

Colleg. Soc. Jesu i[n Suetia]. — Det inom klammer bortraderadt.

8. **Clichtovaeus, Judocus:** De doctrina moriendi opusculum. Parisiis: Charol. Angelier, 1539. 8°. [65:150.]

i. Hic liber est meus Wilhelmus lanny. — ii. Pro regno svetiæ. — iii. Colle: Braunsp. S. Jesu.

9. 1. **Dawid Judaeus:** Theoreumata seu propositiones autoris causarum. Krakau: Johannes Haller, 1507. 4°. *Estreicher* XV:85. [68:159.]

I samma band:

2. **Sacranus, Johannes:** Elucidarius errorum ritus Ruthenici. U. o. tr. o. å. [Krakau: Johannes Haller, ca. 1500.] 4°. *Copinger* 2346.

Talrika anteckningar på latin, till stor del utdrag ur predikningar, däribland af Johannes Herbestus hållna; äfven några notiser på polska. Öfverst fol. ij: Collegij Societatis Jesu in Suetia.

10. **Epistola de persecutione anglicana.** Bononiæ: Jo. Bapt. Algazarius, 1581. 8°. [51:447.]

Pro regno Svetiæ.

11. **Ficinus, Marsilius:** De vita. Basileæ: Barth. Westhemerus, 1541. 8°. [42:551.]

i. Johannes Mathiæ Iwsoij me possidet Anno 76. — ii. Colleg. Soc. Jesu ~~in Suetia~~ Braunsb.

12. 1. **Hunæus, Augustinus:** Prodidagmata de dialectis vocum proprietatibus. Lovanii: Bartholomæus Grauius, 1559. 8°. [71:262.]

I samma band:

2. *Ejusd.* Erotemata de disputatione instituenda. Lovanii: Bartholomæus Grauius, 1558–59. 8°.

i. Geronimus Edelherius Est incertus hærus. — ii. Colleg. Soc. Jesu ~~in Suetia~~ Braunsbe.

13. **Illicinus, Petrus:** Sermones de rectæ fidei dinoscendæ regula in metropolitana ecclesia Strigonensi. U. o. o. å. [efter 23. 6. 1570]. 4°. [68:209.]

Colleg. Soc. Jesu ~~in Suetia~~ Brunsbergensis.

14. **Johannes de Sacrobusco:** Opus sphaericum cum commentariis Esculani, Capuani et Stapulensis. Venetiis: Simon Bevilaqua, 1499. 2°. *Hain* *14125. *Uppsala* 847. [35:229.]

Collegij Societatis Jesu ~~in Suetia~~ Braunsbergensis. — Innehåller talrika korta anteckningar af Copernicus' hand. (Se ofvan, sid. 81 f.)

15. 1. **Linacrus, Thomas:** De emendata structura latini sermonis libri VI. Lipsiæ: Valentinus Papa, 1545. 8°. [58:568.]

I samma band:

2. **Burenus, Arnoldus:** Oratio de scholis literarijs constituendis. Witebergae, 1544. 8°.

Colleg. Soc. Jesu in Suetia.

16. 1. **Linacrus, Thomas:** De emendata structura latini sermonis libri VI. Lipsiæ: Valentinus Papa, 1555. 8°. [58:336.]

i. Mart. Daneci N. et amicorum. — ii. Colleg. Soc. Jesu in Suetia.

I samma band:

2. **Neobarius, Conrad.:** Compendiosa artis dialecticæ ratio. Argentorati: Vuendelinus Rihelius, 1536. 8°.

Martinus Neapolitanus posidet me.

3. *Ejusd.* De inveniendi argumenti disciplina. Argentorati: Vuendelinus Rihelius, 1536. 8°.

4. **Elegantiarum** viginti præcepta ad epistolas eleganter componendas. 15 bl. handskrift »scripta manu Martini Neapolitani Cracoviæ Anno Domini M.DLXVii Nono calend. Maii.» 8°.

M.D emit 7 grossis... Cracoviæ 1567. — Vidare den ofvan sid. 10 anförda anteckningen.

5. **Caesarius, Joh.:** Dialectica. Moguntiae: Iuo Schœffer, 1552. 8°.

Martinus Neapolitanus poszidet hunc librum 1567.

17. **Manfredus, Hieronymus:** De cardinalibus sanctae Romanae ecclesiae. Bononiae: Ioannes Rubrius, 1564. 2°. [51:20.]

Colleg. Soc. Jesu in Suetia.

18. **Melanchton, Phil.:** Libellus graecae grammaticae Lipsiae: hæredes Valentini Papae, 1562. 8°. [58:639.]

Colleg. Soc. Jesu ~~in Suetia~~ Braunsbergen.

19. 1. **Metzler, Joh.:** Primae grammatices graecae partis rudimenta ed. Ant. Nigrus. Lipsiae: Valentinus Papa, 1554. 8°. [58:370.]

i. Huius libri possessor est Simon Johannis Aboensis Emptus Anno d 1566 vz 39 marc. — ii. Johannes Juvsoij posidet... Anno 75. — iii. Simonis Bar Jona liber. — iv. Johannes Martinj lille finne — v. Coll. Soc. Jesu ~~in Suetia~~ Braunsbergensis.

I samma band:

2. **Melanchton, Phil.:** Libellus graecae grammaticae. 8°. Def.

3. **Hesiodus:** Opuscula. Ed. Ulpius Franekerensis. Basileæ: Iacobus Parcus, 1553.

Libri huius possessor est Simon Johannis Aboensis scriptus anno 66 etc.

20. **Orosius, Paulus**: Historiae adversus paganos. Coloniae: Maternus Cholinus, 1574. 8°. [36:347.]

Colleg. Soc. Jesu in Suetia.

21. 1. **Paulus**: Epistolae cum comm. Jacobi Fabri Stapulensis. Parisiis: Joan. Paruus, 1531. 2°. [28:50.]

I samma band:

2. **Driedo, Joh., a Turnhout**: De ecclesiasticis scripturis et dogmatibus libri IV per theologos Academiae Louaniensis uindicati. Coloniæ: Iaspar Gennepæus, venundantur Louani a Bartholomæo Grauio, 1543. 2°.

i. På försättsbladet å främre pärmens innersida: Viro eruditione pietate et humanitate macto Domino Alberto Clarissimæ Reginiæ maiestati à sacris dono dedit Holgerus Olauj. — ii. På titelbladet till Paulus Epistolae: Colleg. Soc. Iesu ~~in Suetia~~ Braunsbergen. — iii. På titelbladet till Driedo monogrammet $.

22. **Perottus, Nicolaus**: Grammatica. Cracouiæ: Math. Scharffenberg, 1541. 8°. [58:355.]

i. Iste est libellus Marthini [utraderadt namn, som börjar med s] emptus pro octo grossis Anno domini 1541. — ii. Martini Daneci N et amicorum. — iii. Colleg. Soc. Jesu in Suetia.

23. **Psalterium** ordinis Cisterciensis. Parisij: imp. Joh. Petit et Goufr. de Marnef per Joh. Bienayse, Jacob. Ferrebouc et Michael Lesclenchier, 1514. 12°. [69:438.]

Colleg. Soc. Jesu ~~in Suetia~~ Braunspergæ.

24. 1. **Quintilianus**: Institutiones oratoriae studio Jacobi Hertelij. Basileæ: Nicolaus Bryling, 1561. 8°. [X 351.]

I samma band:

2. *Ejusd.* Declamationes XIX et **Petrus Ramus**: Rhetoricae distinctiones in Quintilianum. Col. Agr.: Gualth. Fabricius, 1556. 8°.

Colleg. Soc. Jesu in Suetia.

25. 1. **Rupertus Tuiciensis**: Opera duo: In Matthaeum de gloria et honore filii hominis; De glorificatione Trinitatis. Coloniae: hæredes Arnoldi Birckmanni, 1568. 2°. [60:4.]

I samma band:

2. *Ejusd.* Commentarii in evangelium Joannis. Lovanii: Seruatius Sassenus, sumpt. hæredum Arn. Byrckmanni, 1564. 2°.

3. *Ejusd.* Commentarii in Apocalypsim Joannis. Lovanii: Seruatius Sassenus, imp. hæredum Arn. Byrckmanni, 1563. 2°.

4. *Ejusd.* De victoria verbi dei. Lovanii: Seruatius Sassenus exp. viduæ Arnoldi Birckmanni, 1566. 2°.

5. *Ejusd.* De diuinis officijs. Col. Agr.: hæredes Arnoldi Birckmanni, 1566. 2°.

Colleg. Soc. Jesu ~~in Suetia~~ Braunsbergens. — Äfven monogrammet ∮ öfverst på första titelbladet.

26. 1. Santes Pagninus: Observationes in linguam hebraicam. Lutetiae: Robertus Stephanus, 1546. 8°. [58:550.]

I samma band:

2. *Ejusd.* Institutionum hebraicarum abbreuiatio. Lutetiae: Robertus Stephanus, 1546. 8°.

Colleg. soc. Jesu ~~in Suetia~~ Braunsbergensis.

27. Savonarola, Hieronymus: Della uerita della fede christiana. Firenze: Io. Stephano di Carlo da Pauia, 1516. 8°. [56:349.]

Colleg. Soc. Jesu in ~~Suetia~~ Braunsber.

28. Schorus, Antonius: De ratione discendae docendaeque linguae latinae et graecae. Argentorati: Josias Richelius, 1563. 8°. [58:532.]

Colleg. Soc. Jesu in [Suetia] Braunsbergen. — Suetia bortraderadt. Monogram ∮.

29. Snoy, Reynerius: Psalterium Dauidicum paraphrasibus brevibus illustratum. Coloniae: Ioannes Gymnicus, 1536. 8°. [53:254.]

i. Jonas Birgeri Dalkarl. — materia constat iiij grossis. precium ligatorum 1 gross. — ii. Colleg. Soc. Jesu ~~in Suetia~~ Braunsb. — På titelbladet finnas dessutom en del öfverstrukna namn och anteckningar, hvaraf kan läsas: Sveno Andreæ G. L. T. V.; Johannes Mathiæ Jwsoij.

30. Stella, Diego di: Dispregio della vanità del mondo. P. 2. Fiorenza: Giorgio Marescotti, 1581. 8°. [68:474.]

i. Pro regno suetiæ, ändradt till Pro Collegio Braunsbergensi.

31. Testamentum vetus, *graece.* Romae: Franc. Zannetti, 1586. 2° max. [54:18.]

Collegij Societatis Jesu in Suecia.

32. 1. Turrianus, Franciscus: Libri duo devotis monasticis. Romae: Vincentius Luchinus, 1566. 4°. [55:221.]

I samma band:

2. *Ejusd.* De hierarchicis ordinationibus ministrorum ecclesiæ catholicæ. Dilingæ: Sebaldus Mayer, 1569. 4°.

i. per p. Canisium approbatus 1578. — ii. Collegij Societatis Jesu Halæ (det senare ordet öfverstruket). — iii. Colleg. soc. ~~in Suetia~~ Brunsbergens.

33\. 1. **Vergilius, Polydorus:** De rerum inventoribus. Basileæ: apud Isingrinium, 1545. 8°. [Hh 240.]

I samma band:

2\. *Ejusd.* Adagiorum opus. Basileæ 1541. 8°.

i. Martini Daneci N et amicorum. — ii. Colleg. Soc. Jesu in Suetia (delvis utraderadt).

34\. **Verrepaeus, Simon:** Institutiones scholasticae. Antverpiæ: Joannes Bellerus, 1573. 8°. [68:500.]

Colleg. soc. Jesu in [Suetia] (Suetia svagt utraderadt).

* * *

Jag afslutar denna uppsats med att anföra en bok, som en gång varit Klosterlasses personliga egendom och som nu finnes i Upsala universitetsbibliotek, dit den säkerligen kommit med jesuiternas boksamling i Riga, där ju pater Laurentius tillbragte en del af sin ålderdom och till och med igenkändes af Gustaf II Adolf, när Riga år 1621 föll i svenskarnas händer.

Breviarum Romanum ex decreto Concilij Tridentini restitutum. Antverpiæ: ex offic. Plantiniana, 1604. [64:86.]

A R^do^ Domino Sebastiano Cromero Comparatum Braunspergæ in Nundinis Hiemalibus fl[orenis] pr[utenicis] quinque Anno 1604: P[atri] autem Laurentio Noruego est donatum, prima Dominica aduentus annj eiusdem. — Sebastian Kromer var domherre i Frauenburg 1586, † 1605.

ETT BIDRAG TILL OLAUS MAGNUS' BIBLIOGRAFI

Af

AXEL NELSON, Upsala

REDAN TRE ÅR efter det att Olaus Magnus' berömda *Historia om de nordiska folken* i sin latinska urtext i Rom utkommit af trycket, utgafs i Antwerpen af boktryckaren och förläggaren Chr. Plantin[1] år 1558 ett sammandrag däraf i bekvämt oktavformat. Dess titel är: *Histo-*

[1] Om denne i typografiens annaler mycket bemärkte man se M. Rooses, *Christophe Plantin imprimeur anversois,* Anvers 1883. Plantin utvecklade som förläggare en ovanlig driftighet och vinnlade sig särskildt om att utgifva aktuella, lättsålda arbeten. »Nous som-

ria | de gentibus septentrionalibus, | authore Olao Magno | Gotho, archiepiscopo | Upsalensi, Suetiæ & Go- | thiæ Primate. | Sic in Epitomen redacta, ut non minus clarè | quàm breuiter quicquid apud Septen- | trionales scitu dignum est, | complectantur, | Antverpiæ | Ex officina Christophori Plantini. | M.D.LVIII. Epitomatorns namn finnes icke angifvet i titeln, icke heller namngifves han af Plantin i dennes dedikations-företal. Plantin säger där blott, att sammandraget är verkställdt 'ab amico, viro antiquorum monumentorum peritissimo'.

Fyra år senare (1562) tryckte Plantin en ny upplaga. Han hade då kommit på ekonomiskt obestånd, och såsom förläggare angifves å titelbladet[1] Jean Bellere, med hvilken Plantin äfven eljest ofta samarbetat. I denna upplaga meddelas både å titelbladet och i Plantins företal epitomatorns namn: 'Cornelius Scribonius Grapheus[2], præclaræ urbi Antuerpianæ à secretis.'

I bägge dessa upplagor upptager texten 192 numrerade blad[3]; titelblad, företal och index upptaga 8 onumrerade blad. Med orätt förklarar Ahlenius[4] upplagorna vara identiska. De innehålla nämligen icke, såsom han påstår, samma figurer. Figurerna till 1558 års upplaga hafva efter de troligen af Olaus Magnus tecknade bilderna i originalupplagan skurits, något omstiliserade och förminskade, af träsnidaren Arnaud Nicolaï. Några af figurerna[5] ha signerats med snidarens monogram: *A*. Granskar man nu närmare figurerna i 1562 års upplaga, finner man att figurerna å de 89 första bladen tryckts med andra stockar än de af Arnaud skurna. Dessa måste ha varit förkomna, då den nya upplagan skulle utgifvas, hvadan bilderna måste skäras

mes en droit de dire que, déjà en 1559, c'est-à-dire après avoir exercé son métier pendant cinq ans seulement, Plantin était devenu le premier des imprimeurs anversois, tant par la qualité que par la quantité de ses publications.» (M. ROOSES, anf. arb., s. 47 f.)

[1] Antverpiae. Apud Ioannem Bellerum, sub insigni Falconis. M.D.LXII.

[2] Denne, som egentligen hette Cornelius Schrijver (hvaraf Scribonius och Grapheus är en latinsk, resp. grekisk öfversättning), var född i Aalst 1482 och blef år 1535 Antwerpens stads sekreterare. Han utmärkte sig som latinsk skald och talare och som historieskrifvare. Hans litterära alstring var ganska betydande; jfr NICERON, *Mémoires pour servir à l'histoire des hommes illustres dans la république des lettres,* Tome 40, Paris 1739, s. 260 ff. Bearbetningen af Olaus Magnus' Historia synes ha varit hans sista verk; han afled nämligen den 19 dec. 1558, och Plantins företal är dateradt den 13 juni 1558. Enligt en tradition, som återgifves af M. ROOSES, anf. arb., s. 8, hade relationerna mellan Scrijver och Plantin börjat redan under Plantins bokbindartid. Scrijver, som funnit stort behag i Plantins bokband, skulle t. o. m. ha försträckt honom penningar. Om Plantin som bokbindare se f. ö. en uppsats af J. RUDBECK, *NTBB,* Årg. 1 (1914), s. 69 ff.

[3] Icke sidor, såsom uppgifves hos K. AHLENIUS, *Olaus Magnus och hans framställning af Nordens geografi.* Ak. afh. Upsala 1895, s. 127.

[4] AHLENIUS, anf. arb., s. 127.

[5] Se t. ex. fig. å bl. 2, 6, 10, 11 o. s. v.

HISTORIAE

DE GENTIBVS

SEPTENTRIONALIBVS,

Auctore Olao Magno, Gotho, Archiepiscopo Vpsalensi, Suetiæ & Gothiæ Primate,

A CORNELIO SCRIBONIO GRAPHEO, in Epitomen redacta.

LIBRI XXII.

Adiecto duplici Capitum & Materiarum Indice.

ANTVERPIÆ,

Apud Ioannem Bellerum.

OLAUS MAGNUS' HISTORIA.
Antwerpen u. å. Titelblad.

på nytt efter de af Arnaud utförda. Dessa bilder äro i alla hänseenden mycket underlägsna Arnauds. Ett belysande exempel på huru Olaus Magnus' originalbilder successive vanställts, lämnar hans runlängd i kapitlet om det götiska alfabetet i första boken. Redan Arnaud hade missförstått anordningen af de i två rader ställda variantrunorna, hvarefter i 1562 års upplaga t. o. m. de latinska bokstäfverna ytterligare vanställdes. Hvem träsnidaren af år 1562 varit, är okändt. En bild (å bl. 27) är af honom signerad[1]: C å samma ställe, där Arnaud satt sitt märke. De bägge upplagorna skilja sig vidare därigenom, att den andra innehåller 3 figurer fler än den första, nämligen å bl. 171, 186 och 188. I stället för den bild, som i den första upplagan förekommer å bl. 179, har den andra upplagan en figur, som redan förekommit å bl. 177. I den andra upplagan äro till kapitelrubrikerna äfven tillagda kapitelsiffror: Cap. 1, Cap. 2, o. s. v. I öfrigt synas inga ändringar af vikt vara vidtagna.

De ofvan behandlade båda daterade Antwerpenupplagorna af Scrijvers sammandrag äro sedan gammalt kända. Warmholtz[2], som är den som utförligast sysselsatt sig med Olaus Magnus' bibliografi, anför dessutom ur bibliotekskataloger[3] uppgifter om en Antwerpenupplaga *sine anno*. Han fortsätter[4]: 'At en sådan Antwerpisk Uplaga, utan Årtal, dock i mindre format, näml. *in 12:o*, verkeligen existerar, kan jag med visshet berätta; men som jag allenast öfverkommit Titelbladet, är mig obekant, om hon innehåller mer eller mindre än Antwerpiska Uplagorne af åren 1558 och 1562'. Den af

[1] Samma signering har bilden å bl. 42.

[2] C. G. WARMHOLTZ, *Bibliotheca historica Sveo-Gothica*, Del 3, Stockholm 1787, s. 146 ff.

[3] *Bibliotheca Hulsiana*, Hagæ Comit. 1730, T. 2, s. 346 och *Bibliotheca Breitenaviana*, Lubecæ 1747, T. 2, s. 372.

[4] Anf. arb., s. 150.

Warmholtz åsyftade, af Jean Bellere utgifna odaterade upplagan är i själfva verket ej så sällsynt[1]. Jag har funnit den i tre svenska bibliotek, Upsala universitets bibliotek, Kungl. biblioteket i Stockholm och Göteborgs stadsbibliotek. Den här reproducerade titelsidan är tagen ur Kungl. bibliotekets exemplar[2]. Warmholtz' antagande, att formatet är duodes, är felaktigt, men förklarligt på grund af oktavformatets ovanliga litenhet. Boken omfattar 4 opaginerade blad, 512 sidor och 28 opaginerade blad. Den har alldeles samma innehåll som 1562 års upplaga (däri inbegripet hvad ofvan yttrats angående bilderna) samt dessutom en Index rerum, en Elenchus regnorum etc. in Septentrione consistentium samt en Gothorum Sveonumque regum ... catalogus.

DET ÄLDSTA TRYCKTA SVENSKA SYNODALCIRKULÄRET

Ett nyupptäckt Upsalatryck från 1513

Af

HERMAN LUNDSTRÖM, Upsala

KONCILIERNAS ROLL i kyrkans och den kristna kulturens utveckling torde knappast kunna öfverskattas. Med rätta har man sagt dem bilda »pulsslagen i kyrkans totallif». Det gäller ju framför allt om de stora kyrkliga koncilierna, som starkare än någon annan af kyrko-

[1] Den finnes icke upptagen i AHLENIUS' förteckning öfver af honom kända upplagor af Olaus Magnus' Historia; se AHLENIUS, anf. arb., s. 125—133. Icke heller H. HILDEBRAND, *Minne af Olaus Magni* (särtryck ur Svenska akademiens handlingar ifrån år 1886, D. 12), Stockholm 1898, s. 189 omnämner densamma.

[2] Detta exemplar, som en gång tillhört ståthållaren på Nyköpings slott Johan Göransson Rosenhane, är inbundet i ett skinnband, försedt med en vacker pärmstämpel, som finnes beskrifven och afbildad hos CARLANDER, *Svenska bibliotek och ex-libris,* uppl. 2, D. 2: 1, Stockholm 1904, s. 42. På frampärmens insida nedtill till höger har ägaren antecknat: emp[tus] et comp[actus] Coloniæ Ubiorum 23 alb[is]. [15]94. Att Johan Rosenhane under sin långa studieresa det året verkligen uppehållit sig i Cöln, bestyrkes af några anteckningar i de i Upsala universitets bibliotek förvarade Rosenhaneska papperen. I X 290 e finnes nämligen om 'Fruu Märtha, Nillss Thomessons dotter till Billestadh och Hakunge' [ɔ: Johan Rosenhanes moder] af en 1600-talshand antecknadt under år 1594: 'åthskillige gånger skrifuer hon sin Son till att han skulle flijtigt studera, som då war i Cölln etc.› samt om Johan Rosenhane själf af en senare hand antecknadt under år 1594: 'studerade uti Cölln vid Rhein, var han i Durenberg, Erffurth, Gotha, Chützburg(?), en stad i Duringen'. Då det å titelbladet af Rosenhane tillskrifna '17 alb.' torde beteckna priset för själfva boken, har bandet alltså kostat 6 albus (›vitten›).

lifvets yttringar markera utvecklingens framsteg eller tillbakagång. Men äfven provincial- och diocesansynoderna hafva haft stor betydelse.

Mer än en af de förstnämnda beteckna ju verkliga vändpunkter i vår inre historia. Och diocesansynodernas förhandlingar utgöra hufvudkällor för afläsandet af hvarje tids folkliga och prästerliga nivå i religiöst och sedligt hänseende. Att äfven den s. k. kulturhistorien i ordets vanliga bemärkelse här kan finna utomordentligt värdefulla bidrag, behöfver väl knappt tilläggas. Det är med hänsyn till dessa skäl, som författaren af dessa rader ägnat uppmärksamhet åt våra svenska synodalförhandlingar och från trycket utgifvit *Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång.* Det äldsta synodalcirkulär, som utgifvaren vid den första seriens *(Synodalakter från Upsala ärkestift)* afslutande lyckats uppspåra, härrörde från år 1526. Först nu har fyndet af ett ännu äldre, och därtill af så tidigt år som 1513 blifvit gjordt. Det märkliga aktstycket, på hvars tillvaro kyrkoherden O. Bäckström haft vänligheten fästa min uppmärksamhet, har i århundraden tjänat som ett af en bokbindare någon gång för länge sedan insatt försättsblad i främre pärmen i en gammal, Tibble lilla annexförsamling i Upsala ärkestift tillhörig bok, utgörande ett defekt exemplar af den första i Upsala tryckta boken, nämligen det bekanta på ärkebiskop Jakob Ulfssons initiativ utgifna *Psalterium dauiticum,* som 1510 utkom på Paul Grijs officin[1]. Exemplaret saknar de två första arken så när som på bladen biij, bv och bvj. Likaså saknas det sista bladet. Sålunda finnes i behåll blad viij v° samma träsnitt, föreställande Yttersta Domen, som förekommer i Breviarium Upsalense 1496 och som blifvit återgifvet af Klemming[2].

Jag återger här först cirkulärets latinska text med upplösta förkortningar. Ett faksimile af det värdefulla trycket meddelas äfven (fig. 1).

Till jämförelse må 1526 och 1535 års synodalcirkulär från ärkestiftet meddelas efter de enda i behåll varande exemplaren, som tillhöra Kungl. biblioteket i Stockholm, hvilka likaledes här faksimileras.

1513 års synodalcirkulär.

A presenti synodo vsque ad aduentum d*omi*ni Nulla fit festorum seu officiorum variatio. Dominica aduent*us* d*omi*ni cadit d*omi*nica proxima ante andree. Barbare cadit d*omi*nica secunda aduentus d*omi*ni transferatur in

[1] G. E. KLEMMING, *Sveriges Bibliografi 1481—1600* (1889 ff.), sid. 89 ff.

[2] A. a. sid. 61.

A presenti synodo vsque ad aduentum dñi Nulla fit festorum seu officiorum variatio·
Dominica aduent⁹ dñi cadit dñica proxima ante andree. Barbare cadit dñica secunda
aduentus dñi transferatur in secūdam feriam. ¶ Anno futuro videlicet Anno dñi M.
d. xiiij. et a bisexto secūdo· Littera dñicalis erit A· Aure⁹ numer⁹ xiiij· Dñica septuagesime
cadit dominica proxima post scolastice. Gregorij cadit dñica reminiscere transferatur
in secundam feriam. Georgij cadit dominica quasimodogeniti transferatur in secund[illegible]
feriam· Erici regis et martiris cadit feria quinta ante rogationes stabit· Infra octās
et in octā fiet tm̄ meōria de scō erico p̄terq̄ feria sexta et sabbato tūc fiet totuz officium
de scō Erico· Barnabe apl'i cadit dñica trinitatis trāsferatur in quartā feriam· Botol[illegible]
phi abbatis cadit sabbato infra octās corpori xp̄i stabit· Decem milium militum cadit in
octā corpori xp̄i festum stabit sed officium transferatur in crastinum· Misse pro statu
regni mō consueto cū collecta pro pace habeantur: Synodus futura habeatur feria terc[illegible]
cia infra octauas visitationis marie

Nomina sacerdotum hoc anno defunctorum

Honorabilis pater Ericus iōbis canoīc⁹ vpsaln̄ — Gregorius in [illegible]
Petrus de [illegible] prebn̄ ibidem — Magnus in [illegible]
Dominus Iohānes gislonis prebn̄ ibm̄ — Dominus Laurentius in [illegible]
Olau⁹ in söderrala — Johannes in [illegible]

Impressum Upsalie

Fig. 1. 1513 ÅRS SYNODALCIRKULÄR FRÅN UPSALA ÄRKESTIFT.

sec*un*dam feriam. ₡ Anno futuro videlicet Anno d*omi*ni M. d. xiiij. et a bisexto sec*un*do. Littera d*omi*nical*is* erit A. Aure*us* numer*us* xiiij. D*omi*nica septuagesima cadit dominica proxima post scolastice. Gregorij cadit d*omi*nica reminiscere transferatur in secundam feriam. Georgij cadit dominica quasimodogeniti transferatur in secundam feriam. Erici regis et martiris cadit feria quinta ante rogationes stabit. Infra oct*au*as et in oct*au*a fiet *tamen* me*m*oria de s*anct*o erico p*rœ*terq*ue* feria sexta et sabbato tu*n*c fiet totu*m* officium de s*anct*o Erico. Barnabe apo*st*oli cadit d*omi*nica trinitat*is* tra*ns*feratur in quarta*m* feriam. Botholphi abbat*is* cadit sabbato infra oct*av*as corpor*is* *chri*sti stabit. Decem milium militum cadit in oct*aua*m corpor*is* *christ*i festum stabit sed officium transferatur in crastinum. Misse pro statu regni m*od*o consueto cu*m* collecta pietate habeantur: Synodus futura habeatur feria tercia infra octauas visitationis marie.

Nomina sacerdotum hoc anno defunctorum

Honorabilis pater Ericus ioh*ann*is canon*icus* vpsal*ensis*
Petrus de symeiun preben*da*-*rius* ibidem
Dominus Johan*n*es gislonis preben*darius* ibidem
Ola*us* in söderrala
Gregorius in vadzsunda
Magnus in odenssarghe
Dominus Laurentius in skellata
Johannes in nyurundh

Impressum Upsalie

1526 års synodalcirkulär.

A Presenti synodo vsq*ue* ad Aduentu*m* domini nulla fit festorum seu officioru*m* variatio. nisi quod festu*m* Marie Magdalene cadit in octaua patronoru*m* / festum stabit cum officio / *et* memoria fiat tantum de patronis / Dominica Aduent*us* domini cadit dominica proxima post Andree / Anne matris cadit dominica secunda aduentus / festum stabit / sed officiu*m* transferatur in secundam feria*m* / Anno vero futuro videlicet / Anno domini M.D.xxvjj, et a bisexto tertio / Litera dominicalis erit F / Aureus numerus octo / Dominica septuagesima cadit dominica proxima post Sigfridi / Matthie apostoli cadit dominica sexagesime / festum stabit sed officiu*m* transferatur in secundam feriam / Georgij martiris cadit die tertia Pasce / transferatur in secundam feriam post Quasimodogeniti / Compassionis Marie virginis cadit domi-

In Presenti synodo vsqz ad Aduentū domini
nulla fit festorum seu officiorū variatio. nisi quod festū Marie Mag-
dalene cadit in octaua patronorū / festum stabit cum officio / & memoria
fiat tantum de patronis / Dominica Aduentus domini cadit domini-
ca proxima post Andree / Anne matris cadit dominica secunda aduen-
tus / festum stabit / sed officiū transferatur in secundam feriā / Anno ve
ro futuro videlicet / Anno domini M.D.xxvij. et a bisexto tertio / Litera dominicalis
erit F / Aureus numerus octo / Dominica septuagesima cadit dominica proxima post
Sigfridi / Matthie apostoli cadit dominica sexagesime / festum stabit sed officiū trans-
feratur in secundam feriam / Georgij martiris cadit die tertia Pasce / transferatur in se-
cūdam feriam post Quasimodogeniti / Compassionis Marie virginis cadit dominica
secūda post Pasce / transferatur in tertiā feriam sequeñ. / Barnabe apostoli cadit feria
tertia Penteostes / anticipetur in sextā feriam / Eskilli cadit quarta die Pentecostes /
transferatur in tertiam feriam post Trinitatis / Decemilia militum cadit sabbato in-
fra octauas corporis Christi / festum stabit cum officio / Joannis baptiste cadit secunda
feria infra octauas corporis Christi / stabit festum cum officio / Synodus futura habea
tur in octaua Visitationis Marie. Misse pro statu Regni modo consueto cum collecta
pietate habeantur.

Nomina sacerdotū hoc anno defunctorū.

Magister Gerlacus canonicus Vpsaleñ.
Nicolaus curatus in Owick
Olauus in Holdanäss
Dñs Erasmus in Sparsätra
Ericus in Skwtunghe
Petrus in Räffwnda
Olauus in Almwnghe

Henningus preben. Vpsaleñ.
Andreas in Thwna
Olauus in Roghstada
Dñs Andreas in Hagaby
Petrus in Näss prope Stäk
Gregorius in Akerby
Olauus in Kalmaria.

Fig. 2. 1526 ÅRS SYNODALCIRKULÄR.

nica secu*n*da post Pasce / transferatur in tertia*m* feriam sequen*tem* / Barnabe apostoli cadit feria tertia Pentecostes / anticipetur in sexta*m* feriam / Eskilli cadit quarta die Pentecostes / transferatur in tertiam feriam post Trinitatis / Dece*m*milia militum cadit sabbato infra octauas corporis Christi / festum stabit cum officio / Joannis baptiste cadit secunda feria infra octauas corporis Christi / stabit festum cum officio / Synodus futura habeatur in octaua Uisitationis Marie. Misse pro statu Regni modo consueto cum collecta pietate habeantur.

Nomina sacerdotu*m* hoc anno defunctoru*m*

Magister Gerlacus canonicus Upsalen*sis*	Henningus preben*darius* Upsalen*sis*
Nicolaus curatus in Owick	Andræas in Thwna
Olauus in Holdanäss	Olauus in Roghstada
D*omin*us Erasmus in Sparsätra	D*omin*us Andreas in Hagaby
Ericus in Skwtunghe	Petrus in Näss prope Stäk
Petrus in Räffswnda	Gregorius in Akerby
Olauus in Almwnghe	Olauus in Kalmarna

1535 års synodalcirkulär.

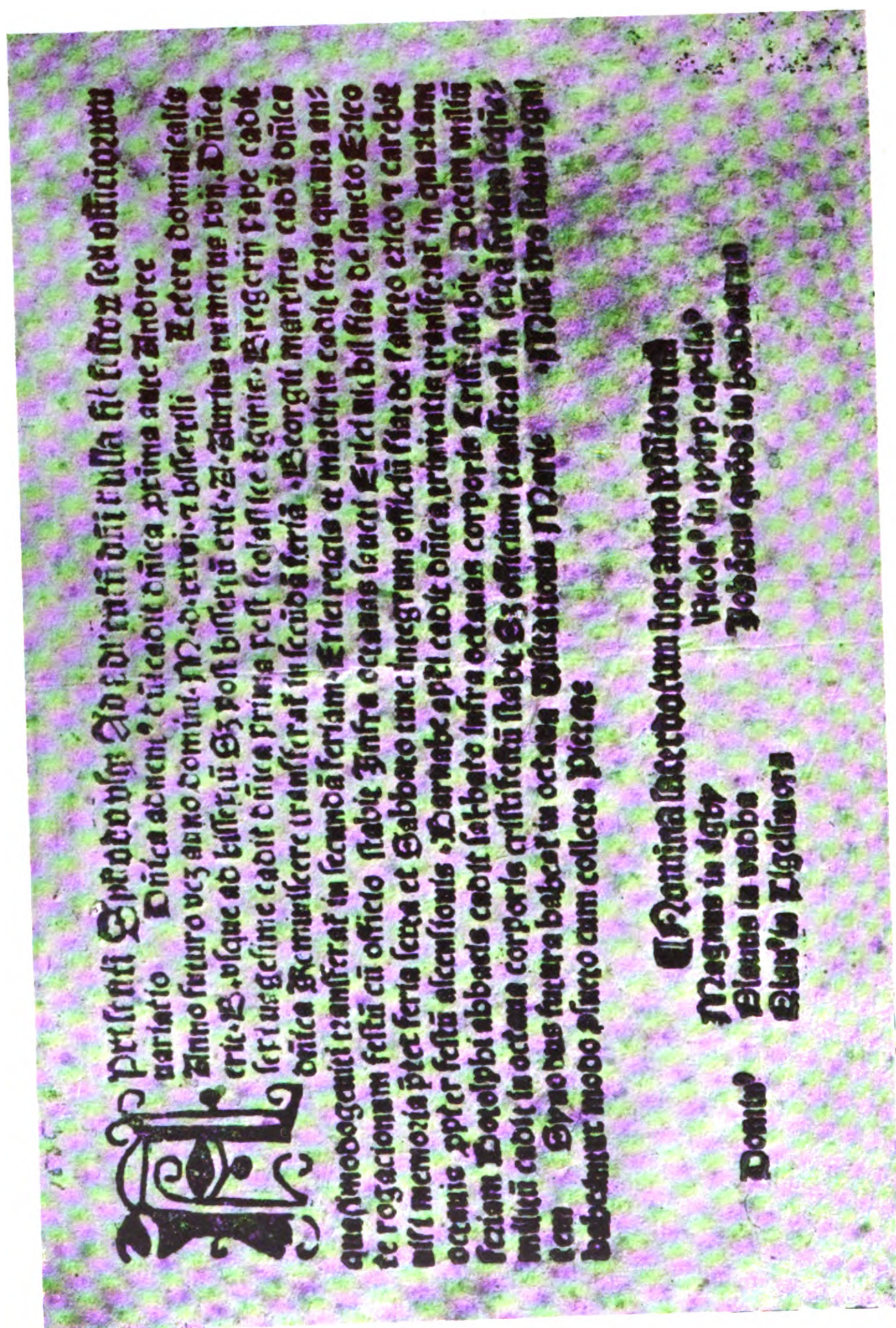
A Presenti Synodo vsq*ue* Ad aduentu*m* d*omi*ni nulla fit festo*rum* seu officiorum uariatio. D*omi*nica aduent*us* d*omi*ni cadit d*omi*nica *pro*xima ante Andree.

Anno futuro v*idelicet* anno domini. M. d. xxxvj. et bissextile Letera dominicalis erit. B. vsque ad bissextu*m*. S*ed* post bissextu*m* erit. A. Aurius numerus xvij. D*omi*nica septuagesime cadit d*omi*nica prima post scolastice v*ir*ginis. Gregorii pape cadit d*omi*nica Reminiscere transferat*ur* in secu*n*da*m* feria*m*. Georgii martiris cadit d*omi*nica quasimodogeniti transferat*ur* in secunda*m* feriam. Erici reigis(!) et martiris cadit feria quinta ante rogacionum festu*m* cu*m* officio stabit Infra octauas sancti Erici nichil fiat de sancto Erico nisi memoria p*rae*ter feria sexta et Sabbato tunc integrum officiu*m* fiat de sancto erico *et* carebit octauis p*r*opter festu*m* ascensionis. Barnabe apo*sto*li cadit d*omi*nica trinitatis transferat*ur* in quartam feriam Botolphi abbatis cadit sabbato infra octauas corporis Cristi stabit. Decem miliu*m* militu*m* cadit in octaua corporis cristi festu*m* stabit S*ed* officium transferat*ur* in sexta*m* feriam seque*n*tem. Synodus futura habeat*ur* in octaua Uisitationis Marie. Misse pro statu regni habeantur modo *con*sueto cum collecta Pietate.

¶ Nomina sacerdotum hoc anno defu*n*ctorum.

Magnus in ägby.	Nicola*us* in tyärp capellanus.
Domin*us* Olauus in vadha.	Joha*n*ens(!) quo*n*d*am* in bondaerna.
Olau*us* in Tigelsmora.	

Innan vi skrida till en diskussion af texternas innehåll, må ett försök till det nya fyndets värdesättning från svensk bibliografisk forskningssynpunkt göras. Att det sker med hufvudsakligt stöd af meddelanden från förste bibliotekarien dr Isak Collijn må lika tacksamt som öppet meddelas.

A presenti Synodo vsque ad aduentum domini nulla fit festorum seu officiorum variatio Dominica aduentus cum cadit dominica prima ante Andree

Anno futuro videlicet anno domini M.d.xxxvi. et bissextili Litera dominicalis erit .B. vsque ad bissextum Sed post bissextum erit .A. Aureus numerus xvij. Dominica sexagesime cadit dominica prima post scolastice virginis. Gregorii pape cadit dominica Reminiscere transferatur in secundam feriam. Georgii martiris cadit dominica quasimodogeniti transferatur in secundam feriam. Erici regis et martiris cadit feria quinta ante rogacionum festum cum officio stabit Infra octauas sancti Erici nichil fiat de sancto Erico nisi memoria preter feria sexta et Sabbato tunc integrum officium fiat de sancto erico et carebit octauis propter festum ascensionis. Barnabe apostoli cadit dominica trinitatis transferatur in quartam feriam Botolphi abbatis cadit sabbato infra octauas corporis Cristi: stabit. Decem milium militum cadit in octaua corporis cristi festum stabit Sed officium transferatur in sextam feriam sequentem Synodus futura habebitur in octaua Visitationis Marie .Misse pro statu regni habeantur modo consueto cum collecta Pietate

Nomina sacerdotum hoc anno defunctorum

Domini Magnus in Agby
Olauus in vadha
Olaus in Tigelsmora
Nicolaus in [illegible] capellanus
Johannes quondam in [illegible]

Fig. 3. 1535 ÅRS SYNODALCIRKULÄR.

1513 års synodalcirkulär utgör ett ettbladstryck, utgånget från Upsala äldste boktryckare Paul Grijs' officin. Det äldsta alstret från hans tryckeri härrör från året 1510. Bladets pappersyta utgör 203 × ca. 133 mm., tryckytan 164×93 mm. Tvenne slag af typer förekomma på det lilla bladet, nämligen (1) texttypen samt i colophon 'Impressum Upsalie' en större rubrikstil (2). Båda typerna hafva användts af Paul Grijs i Upsala under hans verksamhet härstädes åren 1510—1519, t. ex. i nyss nämnda *Psalterium Dauiticum* 1510. De härstamma emellertid från den svenske prototypografen Johann Snells stiluppsättning. Den mindre texttypen eller den ofvan med (1) betecknade är hans s. k. »Caorsintyp», som för första gången möter i hans båda Odensetryck af år 1482, nämligen *De obsidione urbis Rhodie* och *Breviarium Othinense.* Med den större typen (2) trycktes år 1483 i Stockholm *Dialogus creaturarum,* den första i Sverige tryckta bok. Denna den s. k. »Dialogustypen» förekommer icke utanför Sverige och synes vara gjuten i Stockholm efter förebild af nordtyska missaltyper. Caorsintypen har, så vidt man nu känner, icke användts af Snell i något Stockholmstryck. Möjligen har det dock skett i något eller några nu förlorade sådana tryck. I hvarje fall måste denna typ ha funnits bland hans stilförråd i Stockholm, då den ju senare dyker upp i Upsala tillsammans med Dialogustypen.

1526 års cirkulär har beskrifvits af Klemming i *Sveriges bibliografi,* s. 164 och har af honom bestämts såsom tryckt i Stockholm i det nyinrättade kungl. boktryckeriet med samma stil som *Thet Nyia Testamentit* 1526. Intressantare i typografiskt hänseende är däremot 1535 års synodalcirkulär, ty här uppträda återigen de gamla Snellska typerna, såväl Dialogustypen som Caorsintypen, hvilka således fått tjäna svenskt boktryck i mer än 50 år. Det tarfliga trycket och de slitna, defekta typerna visa tydligt, att någon yrkestryckare näppeligen kan hafva haft med detta tryckalster att göra. Det måste därför otvifvelaktigt vara tryckt i Upsala, väl af någon domkyrkans prästman, som kommit öfver resterna af Jakob Ulfssons gamla tryckeri, ty någon i Upsala 1535 installerad boktryckare känner man hittills icke; först omkring 1539 återvände Richolf till Upsala för att här 1540—1541 trycka den första bibelupplagan på svenska.

Medeltidskalendarierna voro i allmänhet s. k. *calendaria perpetua* och alltså användbara för hvilket år som helst. Först i och med boktryckerikonstens upptäckt och allmännare användning komma *calendaria propria* eller för särskilda bestämda år afsedda förkortningar af denna art i allmännare bruk. Båda dessa slag af kalendarier äga kyrkligt ursprung och falla till sina väsentliga beståndsdelar, den kronologiska och den liturgiska, helt

och hållet inom de områden, inom hvilka kyrkans män ännu långt efter reformationen fortforo att vara de ledande.

Ett af Gutenbergs första tryckförsök med rörliga typer är en astronomisk kalender för år 1448. I sin mån utgör denna omständighet ett bevis på, hur lifligt behofvet af ledning för tideräkningen gjorde sig gällande långt före den årliga almanackans uppkomst. Först sedan år 1600 hafva i Sverige årliga almanackor regelbundet utgifvits, ehuru vi äga sådana i behåll för vissa år äfven för 1500-talet, den äldsta för år 1540[1]. Våra nu meddelade synodalcirkulär utgöra viktiga led i öfvergången från medeltidens calendaria perpetua till den nyare tidens almanackor. Ett sådant synodalcirkulär med dess noggranna uppgifter om det särskilda årets gyllental, söndagsbokstaf, viktigare helgondagar, o. s. v. satte tydligen prästerskapet i stånd att lämna allmogen nödig handledning i tillämpningen såväl af anvisningarna i de handskrifna calendaria perpetua som jämväl af de folkliga evighetskalendariernas, d. ä. primstafvens eller runstafvens uppgifter.

I sin intressanta afhandling om Nordens äldre tidräkning[1] har Brate ansett sig äga skäl att förlägga runstafvens uppkomst till midten af 1100-talet. Han antager t. o. m., att runstafven blifvit till vid ett visst historiskt tillfälle. »År 1152 — skrifver Brate — ankom kardinalbiskopen af Albano Nikolaus till Norden för att som påflig legat ordna dess kyrkliga förhållanden. Han besökte först Norge, hvarest han 1152 upprättade ärkebiskopsstolen i Nidaros och begaf sig sedan till Sverige, där han på ett möte i Linköping 1152 förmådde svenskarne att betala peterspenningen.

Det synes då mycket tänkbart, att kalendern varit ett af de kyrkliga förhållanden, som legaten ordnat, ehuru denna detalj af hans verksamhet icke kommit till vår kunskap; man känner i det hela icke enskildheterna i hans verksamhet[2]. Kardinal Nikolaus, som var en angelsaxare af låg börd, har velat sprida kunskap om de kyrkliga högtiderna till folket och uppdragit åt någon klerk att öfverflytta den julianska kalendern till runor, med hvilka folket var förtroget, och så blef runstafven uppfunnen. Uppfinningen af runstafven på kardinal Nikolaus tillskyndan bör hafva skett i Trondhjem, som han förut besökte. Därmed stämmer den märkliga uppgift, som Finn Magnusson[3] på tal om runstafvar meddelar ur obekant källa, nämligen att prototyper till dessa kyrkliga kalendrar under katolska tiden bevarades i

[1] ERIK BRATE, *Nordens äldre tidräkning*. Stockh. 1908. I: *Årsredogörelse för Högre Allm. Läroverket å Södermalm*, s. å.

[2] P. A. MUNCH: *Det norske folks historie*, Del 2, s. 869.

[3] *Edda Sæmundar hins Froda*, III, Havniæ 1828, s. 1029.

domkyrkorna, t. ex. i Nidaros i Norge.» Det värdefulla i denna fyndiga hypotes torde ligga däri, att den på ett synnerligen markant sätt framhäfver de medeltida kalendariernas i Norden och särskildt våra bekanta prim- och runstafvars kyrkliga ursprung och nära samband med kyrkan[1]. Då Brates teori framlades, var emellertid det rika kalendariematerial icke kändt, som genom d:r Collijns forskningar i kammararkivet nu blifvit framdraget[2]. Först en närmare undersökning torde kunna afgöra, huruvida detta hittills otillgängliga material är ägnadt att stödja eller vederlägga antagandet i fråga. Emellertid synes knappast i och för sig sannolikt, att det kyrkliga kalendarieväsendet först så sent som vid 1100-talets midt skulle hafva nått Nordens länder. Tillvaron af de många medeltida kalendarierna i breviarier och missaler liksom särskildt vissa bland de af Collijn omnämnda handskrifterna, såsom t. ex. 700-tals-manuskriptet med antagligen dansk proveniens, innehållande *Dionysius den lilles påsktabell* (790—911), och den sid. 43 omtalade Missalehandskriften med påsktabell, troligen begynnande med året 1150, synas peka i samma riktning.

Kalendarie-väsendets kyrkliga förbindelse i vårt land ännu vid medeltidens slut illustreras ju förträffligt af våra här meddelade synodalcirkulär.

Från antiken har den kristna kyrkan öfvertagit bruket att i sina kronologiska förteckningar äfven låta inflyta uppgifter om religiösa åminnelsedagar och högtider. Redan i gamla kyrkans tid hafva sålunda många martyrdagar blifvit intagna i de kyrkliga kalendarierna. Men då olika martyrer och helgon ärades på olika orter, fingo helgonförteckningarna ett ganska olika utseende i de olika länderna och stiften. En blick på våra synodalcirkulärs helgonnamn är också nog för att öfvertyga oss om, att de äro af svenskt ursprung, äfven om det ej uppenbart framginge af listan på de inom ärkestiftet aflidne prästmännen, tryckorten, de använda typerna, m. m. Sålunda möta vi där Sanctus Ericus, rex et martyr (1513, 1535), Sigfridus och Eskillus. Gemensamma för alla tre rundskrifvelserna äro helgonnamnen Andreas, Georgius (martyr) och Barnabas samt visitatio Mariæ. För 1513 och 1535 års cirkulär är helgonlistan i det närmaste öfverensstämmande. Det enda undantaget bildar Barbara, som möter i början af 1513 års cirkulär, men saknas i de båda yngre. I det nyupptäckta cirkuläret och i 1535 års rundskrifvelse återfinnes namnet Botholphus eller Botulf, hvilket i sin mån

[1] Härvid bortse vi naturligtvis från den mängd runstafvar, som blott utgöra en senare tids efterbildning af den äldre runstafven.

[2] Isak Collijn, *Redogörelse för på uppdrag af Kungl. Maj:t i kammararkivet och riksarkivet verkställd undersökning angående äldre arkivalieomslag.* Sthlm 1914. Jfr särskildt sid. 11 samt 39 ff. och 43 ff.

bekräftar detta engelska helgons popularitet i vårt land. Som bekant ansågos reliker från Botulf vara under medeltiden förvarade i Broddetorps kyrka i Västergötland[1]. Helgonlistan för ärkestiftet vid medeltidens slut är ju för öfrigt redan förut väl känd, hvadan synodalcirkulären icke ur *denna* synpunkt kunnat sägas egentligen ha tillfört oss ökad kunskap.

Däremot lämnar det nya fyndet ett värdefullt tillskott till våra »herdaminnen». De här såsom under året aflidna upptagna prästmännen äro samtliga obekanta för utgifvarna af Upsala Ärkestifts herdaminne. Hvarken Upsalakaniken Ericus Johannis eller prebendarierna därstädes Petrus i Simtuna och Johannes Gislonis eller Olaus i Söderrala, Gregorius i Vassunda och Magnus i Odensala äro sålunda förut kända. Det är att hoppas, att då Luleå nya stifts herdaminne en gång skrifves, dominus Laurentius i Skellefteå icke måtte blifva afglömd samt att Johannes i Njurunda redan är registrerad i det omfattande och grundliga herdaminne öfver Härnösands stift, hvarmed f. d. öfverbibliotekarien L. Bygdén sedan årtionden tillbaka är sysselsatt.

Äfven om icke några nya uppgifter rörande synodalmötenas form och sammansättning lämnas, så måste det nya fyndet anses utgöra ett icke ovälkommet bidrag äfven till stiftssynodernas historia. Sålunda vinna vi den af de senare cirkulären bekräftade upplysningen, att dessa möten vid ifrågavarande tid plägade hållas i början af juli månad[2] och icke såsom Klemming till följd af ett egendomligt misstag uppgifver i veckan vid Marie bebådelsedag.

Detta vårt äldsta synodalcirkulärs uppräknande af årets »defuncti in memoriam» minner för öfrigt om, hur djupt de historiska rötterna sänka sig till den än i dag vid våra ordinarie prästmöten följda, äfven i gällande kyrkolag grundade plägseden, att de sedan senaste stiftssynod hänsofne ämbetsbrödernas lifsbilder tecknas och framställas inför det församlade mötet. Det är protestantismens sätt att upptaga och utgestalta den vackra, pietetsfyllda tanke, som låg i medeltidskyrkans synodala själamässor för hänsofne patres et fratres.

Förmodligen kunna äfven dokumentets sockennamnsformer äga intresse och värde för den i våra dagar så framgångsrikt bedrifna ortnamnsforskningen.

[1] ELLEN JØRGENSEN, *Fremmed Indflydelse under den danske Kirkes tidligste Udvikling.* Kbhvn 1908, s. 207, 208. — H. HILDEBRAND, *Sveriges Medeltid*, III, s. 60, 87.

[2] 1514: feria tercia infra octauas visitationis marie, 1527: in octaua Uisitationis Marie och 1536 likaledes: in octaua Uisitationis Marie. Jfr KLEMMING, a. a., s. 164. På Klemmings ifrågavarande förväxling af Marie bebådelse och Marie besök har docenten K. B. WESTMAN benäget fäst min uppmärksamhet.

Så torde upptäckten af 1513 års synodalcirkulär utgöra ett ur flere synpunkter välkommet, nytt bidrag till vår odlings historia. Ingen äkta svensk kan väl heller — särskildt i detta för vårt urgamla rikes själfbestånd så kritiska år — utan rörelse stanna inför den gamla synodalföreskriftens vackra maningsord: »Misse pro statu regni modo consueto cum collecta pietate habeantur».

HENRIK RANTZAUS BIBLIOTEK OCH DESS ÖDEN

Af

O. WALDE, Upsala

EN STORMANSGESTALT med ej alltför snäft tillskurna mått, i godt som i ondt ett barn af sin tid, hufvudet högre än sina samtida ståndsbröder i bildning och kulturella intressen, en lärd vetenskapsman och en fantast, barnsligt stolt öfver sin börd och sin släkts förtjänster, se där de mest karakteristiska dragen af den nordeuropeiske femtonhundratalshumanist, som bär namnet Henrik Rantzau. En lysande yttre ställning som ståthållare i Schleswig-Holstein, »Vicarius Regis Daniæ» eller »Produx Cimbricus», som han stundom med stolt själfkänsla älskar kalla sig, förenad med lyckliga ekonomiska förhållanden satte honom i stånd att föra det lif som hertigdömenas förste grand seigneur, hvilket bäst passade hans naturell och öfverensstämde med hans plats som konungens ställföreträdare. Sin betydande förmögenhet hade han dels förvärfvat genom arf efter fadern, den berömde statsmannen och krigaren Johan Rantzau, och genom giftermål med en af Braunschweigs rikaste arftagarinnor, Christina von Halle, dels ock själf ansenligt förökat, därvid utvecklande en finansiell förmåga af den tiden ej vanligt slag. Denna stora förmögenhet var för honom emellertid blott ett medel för andra och högre syften. Hans lifligaste önskan var att i norra Europa spela samma roll af konstälskande mäcenas som Mediceerna i Florens och att i vår kalla nord omplantera den italienska renässanskulturen. Kärleken till denna hade väckts och underhållits hos honom under ett flerårigt vistande vid Karl V:s hof, dit han som nittonårig i faderns sällskap begifvit sig, sedan denne år 1545 brutit med konung Kristian III och slutit sig till hertig Adolf af Gottorp.

Efter sin återkomst till hemlandet sökte Henrik Rantzau här förverkliga sina planer och i handling omsätta de tankar, denna förfinade kultur väckt hos honom. Han inköpte gods och gårdar rundt om i hertigdömena, bebyggde dem med slott och borgar och nedlade på dessas yttre och inre utsmyckning oerhörda summor. Han understödde med varm hand lärda och konstnärer och underhöll en hel stab af skalder, hvilka i alla tonarter sjöngo hans och hans släkts lof. Äfven var han själf en produktiv författare, särskildt på det historiskt-genealogiska och topografiska området. I detta skriftställeri framlyser alltid hans varma kärlek till fosterlandet, Holstein, de gamla cimbrernas hembygd, och till sin stolta och ärorika släkt.

Som de flesta af sin samtid vidskeplig, var Henrik Rantzau en troende och hängifven idkare af astrologien, hvars alla hemligheter han trodde sig känna, och i horoskop afslöjade han sina samtidas öden. Sig själf förespådde han ett långt lif, en lycklig ålderdom och en hastig död[1], hvilken förutsägelse emellertid endast delvis slog in. Den lyckliga ålderdomen resulterade i fullkomlig onåd hos den unge konungen, Kristian IV, och ett, visserligen till namnet frivilligt, afstående af alla hedersposter.

Tidigare hade Henrik Rantzau varit sin konungs högt betrodde man och af Fredrik II användts i flera viktiga beskickningar, däribland vid de misslyckade fredsunderhandlingarna i Rostock och Stralsund mellan Sverige och Danmark i det då rasande nordiska sjuårskriget. En viktig roll spelade han äfven vid det slutliga afgörandet i Stettin, då efter långa underhandlingar freden ändtligen kom till stånd i december 1570[2]. Ett par minnen från denna tid bevaras i de af mig funna resterna af hans bibliotek, där inskrifterna i tvenne böcker bära vittne om, att de inköpts på Henrik Rantzaus hemresa från Stettin 1571[3], sannolikt i Hamburg, som då var en af de viktigaste bokhandelsorterna i Nordeuropa.

På Breitenburg nära staden Itzehoe i Holstein, hvilket slott af Henrik Rantzau gjordes till familjens hufvudsäte, och på hvars förskönande och utvidgande han offrade både tid, krafter och penningar, tillbragte han sin mesta lediga tid under liflig korrespondens med samtidens lärda rundt om i världen. Här hade han under årens lopp samlat ett storartadt bibliotek, för hvilket han lät uppföra en särskild, ännu existerande byggnad, en af de få bevarade resterna af hans många ståtliga arkitektoniska verk. Invändigt pryddes bibliotekslokalen med taflor, statyer och kopparstick, men dess för-

[1] P. HASSE, *Heinrich Rantzau*, s. 342 f. *(Zeitschr. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst.-Lauenb. Geschichte*, Bd 8).

[2] *Dansk biografisk Lexikon*, Bd. 13, s. 439.

[3] Se nr 6 och 13 i förteckningen nedan.

nämsta prydnader voro de i sina vackra hvita band bundna volymerna, som fyllde hyllorna, och hvilkas antal växte dag från dag. Inga kostnader skyddes för att göra detta bibliotek till något i sitt slag enastående. Enligt uppgifter innehöll det, när det var som störst, 6300 volymer utom ett antal mindre broschyrer o. d.[1] Äfven dyrbara och sällsynta handskrifter funnos i ganska stort antal. I storlek och betydenhet räknades det som nr 11 bland samtidens förnämsta bibliotek. Det var systematiskt uppställdt i sju afdelningar efter de olika vetenskapsgrenar, som där voro representerade: logik, matematik, fysik, medicin, juridik, teologi och historia. Noggrann ordning, för hvilken familjens huslärare eller slottskaplanen var ansvarig, skulle härska i detta bibliotek, som var Henrik Rantzaus ögonsten och hvarom han gjorde den bestämmelsen, att det aldrig finge delas. Endast *en* Rantzau finge äga detsamma helt och ograveradt, nämligen innehafvaren af Breitenburg, från hvilket slott det icke finge flyttas[2]. Men ödet hade annorlunda bestämt. Icke fullt 30 år efter dess förste ägares bortgång var detta stolta bibliotek skingradt och dess ännu bevarade fattiga rester måste nu hopsökas från vidt skilda håll.

Efter Henrik Rantzaus död den 31 december 1598 tillföll Breitenburg hans fjärde son Gerhard, som vid sitt frånfälle 1627 efterföljdes af sonen Christian, då en 13 års yngling. Det var emellertid fara värdt, att denne icke länge skulle få vara i orubbad besittning af sin nyförvärfvade egendom. De kejserligas härar närmade sig oroväckande Holsteins gränser, sedan i augusti 1626 konung Kristian IV genom nederlaget vid Lutter am Barenberge förlorat möjlighet att göra de kejserliga verksamt motstånd. På våren 1627 ryckte Tilly och Wallenstein med förenade stridskrafter in i Holstein. Deras väg gick öfver Breitenburg, som efter en veckas belägring stormades af fienden[3], hvarvid äfven det dyrbara biblioteket föll i deras händer. Föga hjälpte härvid den kraftiga besvärjelse Henrik Rantzau låtit uppsätta för att skrämma den, som möjligen hade planer på bortröfva någon af hans kära böcker[4]. Mot Wallensteins vilda horder hade behöfts kraftigare försvars-

[1] M. POSSELT, *Die Bibliothek Heinrich Rantzaus*, s. 82 (*Zeitschr. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst.-Lauenb. Geschichte*, Bd 11, s. 69—124).

[2] POSSELT, a. a., s. 83 f.

[3] Se härom närmare POSSELT, a. a., s. 94—102.

[4] Si quis secus fecerit,
Libros, partemve aliquam abstulerit,
Extraxerit, clepserit, rapserit
Concerpserit, corruperit,
Dolo malo:
Illico maledictus,
Perpetuo execrabilis,

medel. Om bibliotekets vidare öden föreligga flera versioner. En säger, att de kejserliga fört biblioteket med sig till Böhmen, där det skänkts åt jesuitkollegiet i Prag, hvarifrån det sedan 20 år efteråt skulle vid Königsmarcks öfverrumpling af denna stad tagits af svenskarne[1]. Enligt en annan version, som är grundad på ett yttrande af Lambertus Alardus[2] skulle biblioteket ha tillfallit hären och af soldaterna ha försålts dels till borgare i Itzehoe dels i Hamburg. Hvilken af dessa versioner är den riktiga, har ännu ej kunnat bevisas. Att Wallenstein efter tidens sed tagit biblioteket som god pris och fört det med sig på sin färd söderut, låter rätt plausibelt, när man betänker, att det tillhört en man, som med samma brinnande intresse ägnat sig åt astrologiens studium som Wallenstein själf, och att där säkerligen funnits ett stort antal böcker, hvilkas ägande för denne skulle varit af största värde. Posselt, hvilken tydligen utan att känna till den nyss anförda versionen af Seelen framhåller såsom sin uppfattning, att Wallenstein fört det viktigaste af biblioteket med sig och sedermera donerat hufvudmassan af böckerna till jesuitkollegiet i Prag, förklarar Alardus' yttrande så, att då Rantzaus bibliotek innehållit äfven kätterska böcker, dessa, såsom olämpliga och skadliga för ett jesuitbibliotek, afsöndrats, och att det just varit denna del, eller theologien, som försålts i Itzehoe och Hamburg[3]. Vare härmed hur som helst, säkert är att åtminstone en del af handskrifterna kommit till Böhmen. I universitetsbiblioteket i Prag finnas ännu bevarade minst 13 codices, som otvifvelaktigt härröra ur Henrik Rantzaus bibliotek[4], och hvilka alla härstamma från jesuitkollegiet därstädes. Sin nuvarande tillflyktsort fingo de efter 1773 vid kejsar Josef II:s upphäfvande af klostren och jesuitkollegierna i sitt rike[5]. De flesta af dessa 13 handskrifter hafva ursprungligen tillhört klostret i Segeberg i Holstein, men genom byte kommit i Henrik Rantzaus ägo. Hur detta skett, visar följande inskrift i en af desamma[6]: »Dies Buech neben etzliche andere mher hatt der herr Stadthalter,

Semper detestabilis,
Esto, maneto.

(P. Lindeberg, *Hypotyposis arcium, palatiorum, librorum ... a Henrico Ranzovio ... conditorum*, Frankfurt 1592, s. 26 f.)

[1] J. A. von Seelen, *Memoria Stadeniana*, Hamburg 1725, s. 47.

[2] »Bibliotheca tunc Ranzoviana militibus praedae fuit, civibus aliquot Itzehoensibus libros emtione distrahentibus, Hamburgumque mittentibus.» (*Nordalbingia* a Lamb. Alardo i E. J. v. Westphalen's *Monumenta inedita*, 1739, T. 1, sp. 1975.)

[3] Posselt, a. a., s. 120.

[4] Se: Thruhlář, *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum qui in C. R. Bibliotheca publica atque Universitatis Pragensis asservantur.* P. 1—2. 1905—06. (Registret.)

[5] Se Truhlář, a. a., inledningen.

[6] Nr 1020 i Truhlářs Katalog (s. 1022).

wiee sie doch vorkaufft werden solten, an sich genhomen und dafür die Tomos operum Doct. Martini Lutheri in die Kirche zu Segeberge gegeben Anno 1583 anno aetatis suæ 58»[1]. Efter reformationens införande i Danmark ha väl vid klostrets upphäfvande handskrifterna antagligen förflyttats till kyrkobiblioteket, och då man icke vidare hade någon användning för de papistiska skrifterna, ansågs det lämpligare att försälja dem på auktion än att behålla dem. Från detta öde räddades de emellertid af Henrik Rantzau, äfven om räddningen blott var tillfällig.

Huruvida vid Prags eröfring 1648 jesuitkollegiets bibliotek blifvit utsatt för en systematisk plundring, är hittills ej bekant. I alla händelser finnas icke några vidare spår bevarade af böcker härifrån i svenska offentliga bibliotek[2]. Att öfverhufvud detta bibliotek kunnat räddas undan svenskarne är otroligt, då ju Prag som bekant togs genom en hastig och oväntad öfverrumpling, och att efter intagandet jesuiterna skulle fått tillfälle att sätta sina skatter i säkerhet, är ännu mera osannolikt. Troligare är väl, att svenskarne på andra håll i den rikt försedda staden fingo rof nog. Den kungliga konstkammaren och de furstliga palatsen lämnade till öfvermättnad byte åt både officerare och menige, och gällde det litterära skatter, hade man det på Hradschin, den kungliga borgen, uppställda Rosenbergska biblioteket att förfoga öfver för svenska statens räkning. Det gällde ju att snarast möjligt rädda, hvad räddas kunde, före fredsslutet. Dock synes det, som om åtminstone en del af jesuitkollegiets bibliotek bortförts från Prag. Ofta hände det ju, att någon af de högre officerarne eller de medföljande mera litterärt intresserade civilämbetsmännen lade beslag på böcker ur de af svenskarne eröfrade biblioteken. Nu befann sig vid denna tid i Prag den svenske krigspresidenten Alexander Erskine[3]. Denne hade, enligt hvad han själf i bref berättar, för vana, då han medföljde hären, att så snart någon stad eller ort intagits, fortast möjligt begifva sig till jesuitkollegier eller andra institutioner, där bibliotek och arkiv funnos och därifrån medtaga viktigare handlingar för att sedan på lediga stunder genomläsa dem. Af sådana handlingar hade han skaffat sig ett vackert privatarkiv, som han förvarade i sin nyuppförda bostad i Bremen[4].

Att han äfven på detta sätt kommit i besittning af ett ståtligt bibliotek,

[1] Härefter följer skrifvet med R:s egen hand namnet »Henrich Rantzow».

[2] Jag har endast funnit *ett* arbete, Ciceronis Rhetorica, Paris 1537, 16:o, med inskriften *Collegii Societatis Jesv Pragæ 1628*, i Upsala univ.-bibl. (X 500).

[3] Se B. Dudík, *Forschungen in Schweden f. Mährens Geschichte*, s. 34.

[4] M. Bär, *Geschichte d. K. Staatsarchivs zu Hannover*, s. 50 (*Mitteilungen der K. Preuss. Archivverwaltung*, H. 2).

visar den 223 kvartsidor starka i spalter tryckta katalogen öfver hans boksamling[1], antagligen försåld i Bremen omkring år 1683 eller det år katalogen är tryckt. Nu vet man, att en icke obetydlig del af det litterära Pragbytet kommit på hans lott[2], och det ligger därför nära till hands att antaga, att just jesuitkollegiet varit föremål för hans intresse. Denna min uppfattning stödes af uppgiften hos den ofvan citerade Seelen, att böcker ur Rantzaus bibliotek från jesuitkollegiet i Prag kommit att hamna i flera nedersachsiska såväl offentliga som privata boksamlingar[3]. Huru skulle de kunna hafva förirrat sig hit, om icke just genom Erskines bibliotek i Bremen? I Dietrich von Stades boksamling funnos flera böcker af denna typ från Rantzaus bibliotek, på hvilka Pragjesuiterna utöfvat censur, för att därigenom göra dem användbara och tillåtna för sina ändamål[4]. Detta visar äfven, att Posselts förmodan om en dylik censur genom afskiljande af skadliga och irrläriga böcker redan 1627, då biblioteket eröfrades från Breitenburg, åtminstone icke genomförts med tillräcklig stränghet, om den öfverhufvudtaget ens förekommit. Kanske hela Alardus' version om Henrik Rantzaus bibliotek härleder sig från denna senare försäljning af böckerna i den Erskineska katalogen? För ögonblicket kan jag ej lämna fullt tillfredsställande svar på dessa frågor, men hoppas framdeles i annat sammanhang kunna återkomma därtill.

Äfven till Sverige ha böcker ur Henrik Rantzaus en gång så rika bibliotek förirrat sig, af hvilka några här nedan närmare förtecknas. De flesta af dessa har jag funnit i Upsala universitetsbibliotek, en i Kungl. biblioteket i Stockholm och två i Lunds universitetsbibliotek, de sistnämnda dock, jämte en från Upsala[5], dedikationsexemplar af R:s egna skrifter och sålunda icke i egentlig mening hörande till biblioteket på Breitenburg. De medtagas emellertid för fullständighetens skull och för de handskrifna dedikationerna, som

[1] J. A. ALMQUIST, *Sveriges bibliografiska litteratur*, D. 2, s. 377 (Nr 4232).

[2] ERSCH u. GRUBERS *Encyklopedie*, Sect. 1: Bd 37, s. 404.

[3] Qui libri . . . a Cæsareis tempore belli ex Holsatia in Bohemiam transducti, et Pragae Domui Profess. Soc. Ies. illati; inde vero per Suecicum Imperatorem, Königsmarckium, capta Praga, rursus ablati, in Saxoniam redierunt inferiorem, per varias Bibliothecas, vel publicas, vel priuatas, dispersi (SEELEN, a. a., s. 47).

[4] In iis, quos possedit Stadenius, sunt multi, quibus Loiolitæ inscripserunt: *Correctum*. Vnde eorundem corrigendi et castrandi modum luculenter videre licet, siquidem in libris, tam Pontificiis, quam Euangelicis, modo singulæ voces, modo lineæ, modo dimidiæ, imo integrae nonnunquam paginæ, vel calamo obliteratae, vel charta chartae superlita obductae reperiebantur. (SEELEN, a. a., s. 47—48.)

[5] För kännedomen om denna sistnämnda har jag att tacka min vän frih. Gustaf Rudbeck, som ställt densamma till min disposition jämte det nedan nämnda exemplaret af beskrifningen öfver Fredrik II:s begrafning.

vittna om Henrik Rantzaus vidsträckta förbindelser med samtidens lärda värld. Det är icke mera än tre arbeten af denna typ jag funnit. Jag tviflar dock icke på, att åtminstone i Kungl. biblioteket finnas flera böcker både af denna typ och af sådana, som direkt härstamma från biblioteket på Breitenburg. Tiden har emellertid icke räckt till för mig att vid detta tillfälle och för detta ändamål fullständigt genomforska Kungl. bibliotekets samlingar.

Af dedikationsböckerna är en tillägnad grefve Otto von Solms, hvilkens ståtliga bibliotek med den Falckenbergska donationen kommit till Lund. Henrik Rantzaus förbindelse med denne känner jag ej närmare till; i den nedan upptagna beskrifningen öfver Fredrik II:s likbegängelse figurerar han jämte R. i begrafningsföljet. Det andra dedikationsbandet har tillhört Henrik Sudermann, stadssyndikus i Lübeck och en af de varmaste kämparne för den gamla hansan[1]. Den tredje är tillägnad Dr. Johann von Born, en af ärkebiskop Daniel Brendels af Mainz rådsherrar, af hvilkens bibliotek ett rätt stort antal arbeten äro bevarade i Upsala. Af dessa böcker hafva många, kanske alla, senare ägts af en viss Dr. Heinrich Faber och enligt min mening kommit till Upsala med den första sändningen Mainzböcker, som i slutet af år 1631 genom Johannes Matthiæ och Jacob Roberthonii försorg inpackades och sedermera öfversändes till Sverige[2].

Öfriga af mig funna, Henrik Rantzau fordom tillhöriga böcker ha genom Magnus Gabriel De la Gardies donationer kommit att hamna i våra offentliga bibliotek, en enda genom J. H. Lidén, som inköpt densamma i Köpenhamn 1768. Huru De la Gardie kommit i besittning af dessa böcker, är ej fullt klart. Det har med säkerhet ej skett genom krigsbytet från Prag[3]. Jag har i dem icke funnit något som helst märke, vare sig ifråga om inskrifter eller utöfvad censur, som skulle kunna tyda på, att de någonsin varit i jesuitkollegiets i Prag ägo. Äfven en annan omständighet talar däremot. Tvenne af dessa böcker hafva tilhört Breide Rantzau, hvars bibliotek icke fanns på Breitenburg, hvilket slott, som vi nyss sett, tillföll Henrik Rantzaus fjärde son Gerhard. Äfven har jag från De la Gardieska donationen i Upsala antecknat flera arbeten med inskriften Frantz Rantzau, hvilkens pärmexlibris dessutom förekommer på några volymer i Kungl. biblioteket. Denne Frantz Rantzau måste hafva varit Breide Rantzaus son. Visserligen hade en farbror

[1] Att denne tillhört Rantzaus intimare vänner, framgår af den i varma ordalag affattade dedikationen. — Jfr äfven Fr. Bertheau, *Heinrich Rantzau als Humanist*, s. 181 (*Zeitschr. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst.-Lauenb. Geschichte*, Bd 18).

[2] Se Hj. Holmquist, *Johannes Matthiæ Gothus*, s. 163 f. och I. Collijn, *Det kurfurstliga biblioteket i Mainz*, s. 6 (*Sv. Exlibris-tidskrift* 1911: nr 2—3).

[3] Om en volym, som kommit från Olmütz, se strax nedan.

till honom, alltså en annan son till Henrik Rantzau, samma namn, men denne dog redan 1612 och af de böcker, som bära Frantz Rantzaus namn eller exlibris, finnas flera, som äro tryckta efter denna tid[1]. Enligt min förmodan skulle det vara med Frantz Rantzaus bibliotek, som De la Gardie kommit i besittning af några spillror äfven af farfaderns, och dessa böcker skulle sålunda ej funnits på Breitenburg vid dess eröfring år 1627. Enligt Henrik Rantzaus bestämmelse skulle ju en enda af hans söner ärfva biblioteket, d. v. s. den på hvars lott Breitenburg föll, men det är väl i alla fall troligt, och det framgår ju också af de böcker jag funnit, att äfven andra af sönerna erhållit sin del af faderns rika samlingar. I huru stor utsträckning detta skett, kan nu ej afgöras. Det tillgängliga materialet är ännu för litet att däraf draga några säkra slutsatser.

Ett arbete, den af Henrik Rantzau själf författade Commentarius bellicus, tryckt i Frankfurt 1595, vållar alldeles särskilda svårigheter med afseende på proveniensen. Denna bok har ifrån jesuitkollegiet i Olmütz med det öfriga biblioteket 1647 kommit till drottning Kristinas bibliotek[2] och därifrån till De la Gardie. På försättsbladets baksida finnes Henrik Rantzaus namn skrifvet med hans egen i hög grad karakteristiska och därför lätt igenkännliga stil och är, enligt hvad inskriften på titelbladet angifver, kommen i Olmütz-bibliotekets ägo 1626. Huru detta skett, ser jag mig ej i stånd att afgöra. En om än svag möjlighet skulle vara att antaga 1626 såsom felskrifning för 1627 och att boken sålunda kunde vara ett minne från Breitenburgs eröfring. Wallenstein hade fått sin första uppfostran i jesuitkollegiet i Olmütz[3] och det är därför tänkbart, att han velat visa sin tacksamhet genom att till dess bibliotek öfverlämna någon del af det i Breitenburg tagna bytet.

Huru De la Gardie kommit i besittning af böcker ur Frantz Rantzaus bibliotek, har icke heller kunnat afgöras. Under Karl X Gustafs danska krig erhöll den svenske riksskattmästaren donation dels på flera gods i de eröfrade provinserna, dels under sin vistelse i Danmark på »alla de mobilier, husgeråd, hästar och fänad», som funnos i de honom assignerade kvarter, »det må ock tillhöra hvem det vill af den danska adeln, antingen det kan vara der afladt eller ock dit inbragdt, att göra och låta dermed såsom sin proprie egendom». De gods, som anvisades till hans och hans hofs underhåll, voro Jungshoffs

[1] T. ex. Valentinus Forsterus, De historia iuris civilis romani, Aurel. Allobrog. 1619. [KB.]

[2] Att boken tillhört drottning Kristinas bibliotek, framgår af det signum i form af en i rödbrunt målad majuskel (här I) nederst på ryggen, hvilket hänvisar till dess afdelning i katalogen och hvarmed de ur drottningens bibliotek härrörande böcker i svenska samlingar äro försedda.

[3] POSSELT, a. a., s. 120.

slott och län på Själland och Ravnholt på Fyen. Senare erhöll han donation på alla gods och gårdar tillhöriga Christer Jörgensen Skeel, kallad »den rike», belägna på skilda håll inom det danska väldet[1].

Bland de mobilier, som De la Gardie kom i besittning af på Jungshoffs slott, var antagligen det förnämsta ett vackert bibliotek, som tillhörde länsherren, Jörgen Rheedtz. Detta hade emellertid undangömts i god tid af prästen i församlingen, herr Mårten, och det var först senare genom De la Gardies sekreterare, Israel Schultz' nit, som det kom till rätta. Det kom i dagen därigenom, att man »lätt omkullslå een höö skyn», hvarvid man fann två stora inpackade kistor med »ståtelige och wäll conditionerade böcker», som Schultz omedelbart via Helsingör lät transportera öfver till Sverige[2]. Katalogen öfver detta bibliotek, eller rättare det af Schultz uppgjorda inventariet, förvaras tillsammans med hans bref till De la Gardie i svenska Riksarkivet. En jämförelse af de visserligen summariska titlarna i denna förteckning med de böcker ur Henrik Rantzaus bibliotek, som jag funnit, visar, att dessa icke den vägen kommit till Sverige.

Från öfriga gods som donerats till De la Gardie har jag mig icke bekant om några bortförda bibliotek. På Ravnholt, förut tillhörigt Christer Skeel, fanns just ingenting af mobilier kvarlämnadt. Godsherren hade i tid före svenskarnes ankomst låtit föra allting undan och deponerat sin lösa egendom dels i Nyborg, dels i Korsör. Hvad som fanns kvar var endast »tohma hwss medh blåtte wäggiar», med undantag af några »contrafait» af godsherren och hans hustru samt två »gamble Historische Schillerier» och en kopparpanna i brygghuset[3].

I den De la Gardieska donationen till Upsala universitetsbibliotek finnas bland äldre ägare utom de redan nämnda ett stort antal danska namn representerade, särskildt tillhörande ätterna Thott och Rosenkrantz. Kanske har Rantzauböckerna kommit från något af dessa håll eller från Stephanii bibliotek. Afgörandet af denna fråga må lämnas åt kommande forskningar.

Till det yttre förete böckerna ur Henrik Rantzaus bibliotek två bestämdt skilda typer, en bunden i eleganta hvita pergamentband med rika blindprässningar och exlibris[4], den andra betydligt enklare, mjuka hvita pergamentband

[1] E. W. B[ERGMAN], *Magnus Gabriel de la Gardies fullmagter och donationer*, s. 15 f.

[2] Israel Schultz till De la Gardie, dat. Jungshoff 16/3 1659.

[3] Schultz till De la Gardie, dat. Corsör 8/3 1659.

[4] Ett dylikt är utförligt beskrifvet af CHR. WALTHER i en uppsats *Zum Verbleib der Bibliothek Heinrich Rantzau's* (*Zeitschr. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst.-Lauenb. Geschichte*, Bd 12, s. 192 ff). — Frantz och Henrik Rantzaus pärmexlibris äro afbildade i C. ELBERLINGS *Breve fra en Bogelsker*, 1909, s. 115.

utan prässningar. Då jag hoppas, att dessa band och exlibris snart komma att behandlas i annat sammanhang, går jag icke närmare in härpå och upptager i förteckningen nedan endast sådant, som är nödvändigt för konstaterande af proveniensen.

---

1. 1. Bruno, Giordano: De monade numero et figura. Francoforti: Ioan. Vvechelus & Petrus Fischer, 1591. 8°. [UB Qq 594.]

I samma band:

2. *Ejusd.* De imaginum signorum et idearum compositione. Francofurti: Ioan. Vvechelus & Petrus Fischer, 1591. 8°.

i. Hic liber Henricj est Equitis cognomine Ranzou. Emit Ao Dñj 1582 Aetatis 67. — ii. M. G. De la Gardie [sigill].

2. Buntingus, Henricus: Chronologia, hoc est omnium temporum et annorum series. Servestæ: Bonaventura Faber, sumt. Ambrosij Kirchneri, 1591. Fol. [UB U 117.]

i. Hic liber Henrici est Equitis cognomine Ranzou Anno 1591 Aetatis 66. — ii. M. G. De la Gardie [sigill].

3. Cicero, M. T.: Epistolarum volumen primum. Cum præfatione Ioan. Sturmii. Argentina: Iosias Rihelius, 1569. 8°. [UB X 326.]

i. Henrik Rantzaus och hans frus vapen på pärmarna med årtalet 1572 och inskriften: HEINRICH RANTZAW. STATHALTER resp. CHRÍSTINÆ VON HALLE. — ii. Sum Bredæ Ranzo̩uij Hen̩rici filij. — iii. M. G. De la Gardie [sigill].

4. 1. Descriptio pompæ funebris in exequiis Friderici II. Hamburgi: Iacobus Wolfius, 1588. 4°. [UB.]

I samma band:

2. Genealogia Ranzoviana. Helmestadii: Iacobus Lucius Transyluanus, 1587. 4°.

i. HENRICVS RANZOVIVS REGIS DANIÆ VICARIVS ANNO DN 88 ANNVM AGENS AETATIS 63 [stämpladt å pärmen. Dessutom pärmexlibris med R:s vapen och inskriften:] HINRIC. RANZAW. STADTHOLDER. — ii. Johan Hinric Lidén. Köpenhamn 1768.

5. Finkius, Thomas: Geometriæ rotundi libri 14. Basileæ 1583. 4°. [KB.]

Proveniensen framgår af bandet med Henrik Rantzaus och hans gemåls vapen i blindprässning. På försättsbladet har funnits en inskrift, som nu är bortklippt; endast spåren af de sista slängarna äro kvar.

6. Iunctinus, Franciscus: Tractatus iudicandi reuolutiones natiuitatum. Lugduni: hæredes Iacobi Iunctæ, 1570. 8°. [UB. W 531.]

i. Hic liber Henrici est equitis cognomine Rantzou Emit hunc librum cum redijt ex transactione Stettinensi inter Daniæ & Suetiæ Reges instaurata anno Domini 1571. — ii. M. G. De la Gardie [sigill].

7. Mollerus, Iustus: Fasciculus remediorum. Basileæ: officina Petri Pernæ, 1579. 8°. [UB 46:448.]

i. Hic liber Henrici est equitis cognomine Rantzou. Anno Dni 1583 Aetatis suæ 58. — ii. M. G. De la Gardie [sigill].

8. [Rantzau, Henrik:] Belli Dithmarsici vera descriptio. Basileæ: Samuel Regius, 1570. 8°. [UB D 477.]

i. HENRI. RANTZOV. DAN. REG. VICAR. IOH. A. BORN. D. KIRCHANI APVD AMENEBVRG. X. CAL. IVN. AN. A CHR. NA. M. D. LXX. AMIC. ERGO. D. D. [skrifvet med Borns stil. — ii. Nederst på samma sida:] 1570. A. V. M. Ioh. à Born D.

9. Rantzau, Henrik: Catalogus imperatorum, regum, ac virorum illustrium, qui artem astrologicam amarunt. Lipsiæ: Georgius Defner, impensis Henningi Grosii, 1584. 4°. [LB.]

Clarissimo ac doctissimo Viro D. Hinrico Sudermanno J. V. Doctori ac vniuersæ Hansæ Teutonicæ syndico, amico suæ singulari memoriæ ergo dedit Hinricus Ranzouius, Regis Daniæ in ducatibus Schlesuici Holsatiæ ac Dithmarsiæ Vicarius Dns in Bredenberch A:o D:ni 1584. A:o ætat. 59. Hinricus Ranzouius. — Samlingsband, bestående af 4 arbeten, det yngsta tryckt 1607. Bandet är alltså förfärdigadt tidigast sist nämnda år, och har intet sammanhang med H. Rantzaus bibliotek.

10. Rantzau, Henrik: Commentarius bellicus. Francofurti: M. Zacharias Palthenius, 1595. 4°. [UB W 245].

i. Hinricus Ranzowius. — ii. Collegij Olomucensis Societatis Jesv Catalogo 1626 inscriptus Lrā H Num. 53 Titulo Historia. — iii. [Drottning Kristinas bibliotek.] — iv. M. G. De la Gardie [sigill].

11. Rantzau, Henrik: Ranzovianum calendarium. Hamburgi: Jacobus Wolf, 1590. Fol. [LB.]

i. Dem Wolgebornen Hern Hern Otten Grauen zu Solmss Hern zu Muntzenbergk vnd Sonnenwalde, seinem gnedigen Hern hatt zur gedechniis diess calendarium vnderthenig verehrett Hinrich Rantzow anno Dni 1590. Aetatis 65. — ii. B[ibliotheca] F[alckenbergiana].

12. [Serres, Jean de:] Commentaria de statu religionis et reipublicæ in regno Galliæ. P. 2. U. o. 1571. 8°. [UB U 372.]

i. Hic liber Henrici est equitis cognomine Rantzou Emit Chilonij reuersus ex Dania a Rege Friderico, cui adfuit princeps Vdalricus princeps Megopolitanus Anno 72. — ii. M. G. De la Gardie [sigill].

13. Stadius, Joannes: Ephemerides novæ, auctæ et repurgatæ. Coloniæ Agrippinæ: hæredes Arnoldi Birckmanni, 1570. 4°. [UB Qq 234.]

i. Hic liber Henrici est equitis cognomine Rantzow Emptus est anno domini 1571 cum redijt ex Transactione Stetinensi, inter Daniæ & Suetiæ Reges instaurata. — ii. Hinricus Ranzowius d. d. filio suo Bredoni Anno dni 1585 Anno ætatis 60 et Hæc manu sua scripsit. — iii. M. G. De la Gardie [sigill].

NÅGRA ANTECKNINGAR OM VÅRA DAGARS FOLKLITTERATUR

Af

O. WIESELGREN, Stockholm

UNDER SENARE ÅR har man hos oss såväl som i andra länder nedlagt ett afsevärdt arbete på att motarbeta den dåliga folkläsningen och ersätta den med en bättre. Synpunkten vid detta arbete har varit dubbel: dels har man haft uppmärksamheten riktad på det ogynnsamma inflytande, som den underhaltiga förströelselitteraturen utöfvar inom de samhällsklasser, där den vunnit spridning — uppgifter från kriminalister, fängelsepredikanter, domare och andra med förhållandena förtrogna fackmän tala i detta hänseende ett språk, som är allt för tydligt för att kunna missförstås —, dels har man velat motverka den allmänna smakförskämning och den förminskning af intresset för allvarliga spörsmål, som ständigt gå parallellt med utbredningen af dylik litteratur. Men i trots af det myckna arbete, som blifvit nedlagdt på att åstadkomma en förbättring af nämnda förhållanden, kan man tyvärr knappast säga, att ännu några mera märkbara resultat uppnåtts. Den, som skrifver dessa rader, har för någon tid sedan i Tidskrift för det svenska folkbildningsarbetet publicerat en uppsats, föranledd af det senaste bandet af Svensk Bokkatalog (omfattande perioden från och med 1906 till och med 1910), och däri med stöd af åtskilliga exempel påvisat, att i trots af billighetslitteraturens under senare år starkt ökade sprid-

ning den sämsta delen af folklitteraturen, särskildt kolportageromanerna, allt fortfarande intager en viktig plats i den för de bredare lagren afsedda litterära produktionen. Ingen annan form af förströelselitteratur har, såvidt man af förhållandena kan döma, lyckats göra denna genre rangen stridig. Äfven om de öfversatta romaner och berättelser, som spridas af de för hvarje år allt talrikare på billighetslitteratur i stora upplagor inriktade förlagen, för närvarande synas hafva gjort den egentliga kolportagelitteraturen ett ej oväsentligt afbräck, så torde man förhasta sig, om man däraf vill sluta, att den senare därmed definitivt och för alltid skulle vara slagen ur brädet. Man skulle på den kunna använda det kända poetiska uttrycket »den synes ej mer men finns där ändå»; och säkerligen skall det icke dröja länge, förr än man ånyo finner rik anledning att konstatera detta förhållande.

Det kan alltså a priori betraktas såsom afgjordt, att man förr eller senare i vårt land skall se sig nödsakad att ännu en gång upptaga kampen mot kolportagelitteraturen. Man måste då för sig uppställa tvenne frågor, hvilka stå i mycket nära relation till hvarandra: Hvarpå beror kolportagelitteraturens ihållande popularitet och hur skall man gå tillväga för att definitivt skaffa den ur världen?

För att besvara den första frågan är en historisk utredning alldeles nödvändig. Ty kolportageromanens popularitet är ingalunda att beteckna som ett fenomen karakteristiskt endast och allenast för vår tid. För att teckna dess utvecklingshistoria från dess uppkomsttid och intill våra dagar kräfves det, att man vänder sig till litteraturhistorien och undersöker, när egentligen den blott för förströelseändamål afsedda romanlitteraturen började blifva en faktor att på allvar räkna med. Såvida man ser saken i stort, kan man knappast anse sig äga rätt att sätta denna tidpunkt tidigare än början af det nittonde århundradet. Visserligen förefanns äfven under det närmast föregående seklet en romanlitteratur af ganska stor omfattning, men denna nådde knappast annat än i relativt få undantagsfall utom de bildade klasserna. Robinsonaderna voro förmodligen de böcker, som vunno den största läsekretsen, men detta berodde säkerligen i ej ringa grad därpå, att de anslöto sig till resebeskrifningens teknik och motiv; under en mycket lång tid var det just resebeskrifningen i realistisk eller romantiserad form, som spelade den mest framträdande rollen inom förströelseläsningen. Romaner betraktades länge och inom vida kretsar som ytterst tvifvelaktiga i moraliskt hänseende. Ett typiskt exempel på denna uppfattning finner man i Gellerts skådespel Die Betschwester, där en af de uppträdande, fru Richardinn, i andra aktens första scen beklagar sig öfver sin kammarjungfru, hvilken hon

anser utöfva ett ogynnsamt inflytande på hennes dotter: »Letzthin gab sie ihr ein Buch zu lesen, ich weiss nicht, ob es Pemala oder Pamela hiess. Gewiss es war ein Liebesbuch, und auf dem Kupfer stand der Teufel hinter einer Frau und wollte sie verführen. Aber ich kam zu allem Glücke dazu und riss es meiner Tochter aus der Hand. Solche teuflische Bücher!» På denna häftiga allokution svarar en annan af dramats personer med att taga Pamela i försvar: »Die Pamela ist ein sehr guter Roman, der die Unschuld und Tugend liebenswürdig zu machen sucht. Ein Priester in England hat ihn selber auf der Kanzel zu lesen angepriesen.» Men icke ens detta gör något intryck på den litteraturfientliga fru Richardinn; hon har icke någon lust att böja sig för någon utomstående auktoritet: »Und wenn es zehn Priester gethan hätten, so soll meine Tochter keinen Roman lesen!» Och det fanns säkerligen många, som tänkte på samma sätt som hon; ännu ganska långt fram i tiden kan man finna likartade uttalanden. För svenska läsare kan det vara skäl i att erinra om, att Andreas Rydelius i sina Nödige Förnuftsöfningar förklarar, att »de nya romanerna alldeles intet duga för ungdomen», från hvilket stränga omdöme han endast undantager tvenne arbeten, nämligen Barclaji bekanta politiska roman Argenis, »som både till konsten och nyttan är oförliknelig», och Fénélons Télémaque. Att denna uppfattning länge var den härskande, kan man finna bestyrkt af ett yttrande, som fälldes i kanslikollegiet en dag i november 1749, då censor librorum kanslirådet von Oelreich anmälde en del litteratur till granskning. Kollegiet resolverade nämligen, »att såsom Romaner sällan äre nyttige men wäl ofta skadelige, så wore önskeligt, om deras utgifwande på trycket kunde, om ej alltid hindras, dock efter möjligheten inskränkas». Vid sidan af dessa uttalanden kan äfven påpekas ett ställe i en af Gyllenborgs ungdomssatirer, där författaren låter en gammal borgarfru klaga öfver tidernas fortgående försämring och särskildt klandrar de unga flickorna, för att de »läsa bok på bok»; bättre var förhållandet i gamla dagar, då icke någon »världslig bok» fick finnas i ett ordentligt hus.

Först i och med den under senare delen af det adertonde århundradet och under romantiken uppväxande riddar- och röfvarromanen finna vi en genre, som verkligen i ordets egentliga bemärkelse utvecklas till folkläsning. Dess första representanter möta vi inom den engelska litteraturen — Lewis, Mrs Anne Radcliffe med flera — men det är icke i sitt första hemland utan i Tyskland, som den når sin största utbredning. De viktigaste namnen äro här Vulpius (Goethes svåger, som i förbigående sagdt lämnade sin store frände långt bakom sig i fråga om publiksuccès och bokhandelsframgång),

Zschokke, Spiess, Veit Weber och åtskilliga andra, hvilkas namn nu äro helt och hållet bortglömda, ehuru deras verk länge bibehållit sin popularitet och ej sällan anonymt utgått i talrika upplagor.[1] Denna litteraturgrupp kan i viss grad kallas den moderna kolportageromanens egentliga och yttersta anherre. Redan här möter man i ganska renodlad form större delen af de element, som ännu i våra dagar bilda det väsentliga innehållet i en ordinär kolportage-roman: de hopade äfventyren, de ständiga oväntade omkastningarna i händelseutvecklingen, de ända till slutet af skildringen för läsaren obegripliga mystiska och öfvernaturliga inflytelserna, de öfvermänskligt ädla hjältarna, de obeskrifligt ondskefulla bofvarna och mycket annat. Ett annat motiv, som ännu i våra dagar ofta går igen, är skildringen af hemliga, af alla utom af medlemmarna okända men icke desto mindre utomordentligt mäktiga och inflytelserika samfund, som obevekligt följa den brottslige i spåren, ända tills han öfverlämnats i rättvisans händer eller straffats af förbundsbröderna själfva. Det är traditionerna om medeltidens Vehmgerichte, som ehuru i ytterligt romantiserad form gå igen i dessa skildringar. Vid sidan af dessa för genren speciellt betecknande motiv möter man naturligen äfven åtskilliga andra, som tillhöra den vanliga romanlitteraturens populära uppslag, men i detta sammanhang äro dessa för oss af mindre betydelse, och vi behöfva därför ej uppehålla oss med att närmare undersöka eller gruppera dem.

Denna romantikens litteratur af riddar- och röfvarromaner är således att beteckna som en synnerligen viktig förutsättning för våra dagars folkliga förströelseläsning, men den är icke den enda. Vi måste söka oss bort till flera andra länder, innan vi ha klarlagt kolportageromanens härstamning. Närmast ha vi att vända oss till den franska litteraturen, som för vår undersökning erbjuder mycket af intresse. Egentligen är det tvenne namn, som i sig innefatta allt eller åtminstone det allra mesta af hvad som den moderna folklitteraturen hämtat från Frankrike, nämligen Eugène Sue och Ponson du Terrail. Bägge dessa förr så ryktbara namn ha i våra dagar sjunkit ganska ansenligt i kurs, och inom de bildade klasserna torde man få svårt att leta

[1] I vårt land har Vulpius' roman Rinaldo Rinaldini länge varit en kär läsning för stora lager af folket; den senaste upplagan af arbetet i fråga utkom i 43 häften à 20 öre pr styck på Weijmers förlag i Stockholm år 1896—97. Några år förut (1890) hade en annan upplaga utgifvits på F. C. Askerbergs förlag. Bägge dessa upplagor voro emellertid karakteristiskt nog anonyma. — En antydan om, hur populära dessa böcker voro under den förra hälften af 1800-talet, kan man finna i en af August Blanches förträffliga noveller, Ett äfventyr i Hagaparken (i Hyrkuskens berättelser), där hjältinnan, mamsell Christine, som är dotter till målaränkan fru Linström vid Mäster Samuels gränd och har 6,000 riksdaler i arf att vänta, bekänner sitt ohejdade svärmeri för Mazarino och Rinaldini, »dessa ädla röfvare, dessa odödliga hjältar, som så förtjusat mig».

upp någon, som verkligen i första hand gjort bekantskap med deras arbeten. Men den stora massan slukar dem allt fortfarande med den största belåtenhet; både Paris mysterier, Den vandrande juden och Galerslafven Rocambole ha ännu den dag i dag är både många och tacksamma läsare, icke minst i vårt eget land. Den, såvidt jag kan finna, senaste svenska upplagan af Den vandrande juden utkom på E. Lundquists förlag i Stockholm år 1898—99 (903 sid.). Galerslafven Rocambole trycktes senast år 1906 på E. W. Sundqvists förlag i Stockholm.[1] Den omfattar ej mindre än 1344 sidor och prydes af åtskilliga illustrationer, hvilka knappast kunna kallas tillfredsställande ur konstnärlig synpunkt. Men man kan vara alldeles öfvertygad om, att den, sådan den är, väckt både fasa och förtjusning äfven hos sina läsare i början af det tjugonde århundradet.[2]

I denna art af litteratur träffa vi en del element, som för kolportageromanens utveckling varit af den allra största betydelse och i viss mån utgöra det bestämmande draget i dess senare antagna form. Ponson du Terrail upptog i sin berättelseteknik det tillvägagångssätt, som betingat de Dumas'ska romanernas enorma framgång, d. v. s. han lät själfva hufvudintrigen bestå af en hel del fintligt sammanslingrade trådar, hvilka författaren ända till det afgörande ögonblicket höll isär för att därigenom öka läsarens spänning och finna anledning att öka ut skildringen med nya, intresseväckande motiv. Dessutom inskränkte han, äfven i detta hänseende följande Dumas mönster, det rent berättande elementet till det minsta möjliga och lät sina romaner så godt som helt och hållet bestå af en i det oändliga fortsatt dialog, endast här och där afbruten af en eller annan knapphändig orienterande upplysning. De i skildringen uppträdande personernas antal är i allmänhet synnerligen stort, hvadan läsaren måste hålla sin uppmärksamhet oaflåtligt spänd för att kunna följa med och förstå sammanhanget. Hvad beträffar själfva stoffet i

[1] Svensk Bokkatalog 1906—10 har här en missledande uppgift, i det att den dels angifver bokens omfång till blott 678 sidor, hvilket andra delen ensam omfattar, dels äfven uppgifver den vara utgifven på Lundqvists förlag; dessutom saknas äfven prisuppgift. Detta kan dock förklaras därigenom, att priset stod i direkt förhållande till värdet af den premie, som stod i utsikt för de subskribenter, som utlöste alla de 80 häften, i hvilka boken utgafs.

[2] Förlaget betecknar i sin reklamanmälan Rocambole som »ett arbete, som, vi kunna bestämdt påstå det, hvad spännande och fängslande innehåll beträffar, aldrig öfverträffats», och meddelar ej utan stolthet, att det »lästs och beundrats af millioner och kommer alltjämt att med spändt intresse läsas af millioner». Dessutom påpekas, att tendensen är moralisk, då nämligen dygden till slut triumferar öfver »brottet i dess värsta skepnad». — Samma tendens framträder i förlagsreklamen för en tidigare (1898) i Stockholm utgifven upplaga af Rocambole, där det framhålles, att boken visar, »att det goda alltid är och förblifver den starkaste makten här i lifvet».

Ponson du Terrails berättelser, så är det af samma natur som i de flesta liknande arbeten; man strider om titlar, om samhällsställning, om rikedomar och — till ej ringa del — om kvinnor. De element, som föra handlingen framåt, äro en otalig mängd förbrytelser, i allmänhet af den allra gröfsta beskaffenhet. Mord och mordförsök, rån, förfalskning, barnarof och dylikt utgöra knutarna på händelseutvecklingens tråd. Manfallet bland personerna är i många fall så stort, att vid slutet endast hjälten, bofven och en eller annan af deras närmaste vänner och medhjälpare finnas kvar; i slutscenerna går emellertid bofven alltid sitt oundvikliga öde till mötes, hvadan hjälten egentligen borde känna sig en smula ensam, då han firar sin slutliga triumf öfver sina fiender. Af karakteristik, inre motivering eller psykologisk analys finnes naturligtvis i alla dessa böcker icke det ringaste spår. Däremot kan det icke förnekas, att händelserna i allmänhet utvecklas med mycken fart, och man kan lätt förstå, att en läsare, som ej är van vid att intressera sig för subtila detaljer, måste blifva i hög grad fängslad af den rikedom på äfventyr och oväntade tilldragelser, som med iltågsfart aflösa hvarandra genom berättelser sådana som dessa. Just detta karaktärsdrag har för den moderna kolportageromanen varit af afgörande betydelse.

Vi ha hittills kunnat konstatera, att man kan leda våra dagars folkliga förströelselitteratur tillbaka på ganska långt aflägsna källor. Men det finnes ett element i densamma, som kanske är det allra mest populära och med hvilket vi hitintills icke haft tillfälle att råka i kontakt, nämligen detektivromantiken. Jag väljer detta uttryck, därför att det ensamt tyckes mig till fullo karakterisera den litterära genre, som i våra dagar framträdt som en parallell till äldre tiders berättelser om beryktade brottslingar såsom Lasse-Maja, Cartouche med flera. För närvarande är detektiven favorithjälten; hans list, hans mod och hans ofelbara sinnesnärvaro äro de egenskaper, som man mest af allt ägnar sin beundran. Betraktar man detektivgenren ur historisk synpunkt, så finner man med lätthet dess litterära stamträd; dess förste verkligen betydande representant och egentlige upphofsman är Edgar Allan Poe, som i ett par af sina berättelser kastat fram några uppslag, hvilka hans efterföljare med den största hänsynslöshet förstått att exploatera. Poes skarpsynte analytiker, M. Dupin, som blott med hjälp af sin eminenta iakttagelseförmåga och sitt genomträngande förstånd löser upp hemligheten med Marie Roget såväl som mysteriet med morden i Rue de la morgue, är den moderna detektivromanens anherre och föregångsman. Den mest betydande af hans efterföljare är ovedersägligen Sherlock Holmes, den af Conan Doyle skapade och hitintills — jag höll på att säga tyvärr — undan alla faror och

försåt lyckligen räddade privatdetektiven med det fenomenala kriminalistingeniet och den aldrig svikande sinnesnärvaron. Till detektivromanens underklass höra ett otal andra individer af mera misstänkt beskaffenhet, Nat Pinkerton, Wanda von Brannburg, »Deutschlands Meister-Detectivin», och framför allt den celebre Nick Carter, som för ett par år sedan i vårt land var föremål för en så stor uppmärksamhet. Någon egentlig artskillnad mellan dessa hjältar har den opartiske granskaren emellertid särdeles svårt att upptäcka.[1]

Vi ha nu i korthet tagit en öfverblick öfver de tre hufvudingredienser, som i samband bilda den egentliga grundvalen för den moderna kolportageromanen. Det gäller nu att söka komma på det klara med, hvarför just dessa element förmå att utöfva en så stark lockelse på de breda lagren af den läsande publiken.

Något som vi därvid från början kunna konstatera är, att denna allmänna böjelse för litteratur af det slag, som i det föregående varit föremål för behandling, ingalunda är ett just för vår tid karakteristiskt fenomen. Långt tidigare kan man hos oss spåra liknande tendenser. I Silows sammanställning af Tegnérs boklån under hans vistelse i Lund[2] kan man finna en mängd ganska talande exempel på, hvad man då läste äfven i de kretsar, som med skäl kunde göra anspråk på att räknas till de högst bildade. Tegnér lånade nämligen böcker icke endast för egen räkning utan var äfven tjänstvillig nog att till sina vänners och kanske ännu oftare sina väninnors förnöjelse från universitetsbiblioteket taga med sig en mängd arbeten, som eljest på grund af bibliotekets lånereglemente voro undantagna från utlåning, och bland dessa finner man en hel del saker af tämligen apokryfisk beskaffenhet. Lewis' Munken står i lånejournalen sida vid sida med Anne Radcliffes spökhistorier, Vulpius företrädes af flera bland sina mest bekanta röfvarhistorier — Rinaldo Rinaldini och Röfvaranföraren Glorioso figurera bägge på listan —, och Zschokkes bekanta roman med den tämligen kuriösa titeln »Kuno von Kyburg tog den halshuggnes silfverlåck, och blef den Hemliga Domstolens förstörare» saknas icke heller, — flera andra af samma rang och heder att förtiga. Böcker sådana som dessa lästes både af Tegnér själf — åtminstone ger ett yttrande af Martina von Schwerin i ett bref till Brinkman detta vid handen — och af hans vänner som tidsfördrif och förströelse-

[1] Till kriminalnovellens förhistoria jfr FRIEDRICH DEPKEN, *Sherlock Holmes, Raffles und ihre Vorbilder. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte und Technik der Kriminalerzählung.* Heidelberg 1914. (Nr. 41 af *Anglistische Forschungen*, hrsg. von J. Hoops.)

[2] *Tegnérs boklån i Lunds universitetsbibliotek. Bibliografiska anteckningar i Tegnérforskningens tjänst* af ALVAR SILOW. Upsala 1913. (I. Upsala universitets årsskrift 1913.)

läsning. Man fängslades af den lifliga handlingen och de spännande äfventyren och glömde gärna frågan om böckernas egentliga litterära värde, åtminstone under den tid då man lät sig ryckas med af deras intresseväckande intrig. Hvad den stora publiken beträffar så var den naturligtvis då som nu mest road af sådana böcker, som satte fantasien i rörelse.

Emellertid har man i våra dagar blifvit åtskilligt mycket mera blaserad, och de effekter, som fordras för att väcka spänning hos en modern publik, äro af vida mera raffinerad art än de, som förnöjde Tegnér och hans samtida. Den moderna kolportageromanens litterära målsmän ha också till fullo beaktat detta förhållande. Den klass eller kanske snarare de klasser inom det moderna samhället, där kolportageromanen räknar sina trognaste anhängare, är tvifvelsutan den, som lider mest under de sociala olägenheter, hvilka samhällets industrialisering fört med sig. Den består af människor, hvilkas lif erbjuder endast ett minimum af glädje och förströelse; enformigt och intresselöst men på samma gång uppslitande och enerverande är deras arbete, knappa och ofta ovissa deras inkomster. Människor, som lefva under sådana förhållanden, kunna icke rimligtvis beräknas hysa något verkligt lefvande intresse för diktens högsta skapelser. Att erbjuda dem Faust, Hamlet eller Divina Commedia vore förspilld möda. De kunna endast ägna helt få ögonblick åt läsning, och under dessa ögonblick är deras iakttagelseförmåga slappad på grund af en naturlig reaktion efter det ansträngande dagsarbetet. De hänvända sig till litteraturen icke som den bildade mannen i afsikt att söka tillfredsställelse för den konstnärliga känslan eller för att komma i kontakt med de tankar och idéer, som bilda grundvalen för diktningens stora verk; deras syfte är helt annat. För dem är litteraturen en stimulans, ett slags andligt berusningsmedel, något som för ett ögonblick kommer dem att glömma det grå och tröstlösa i sin tillvaro och för några korta stunder förflyttar dem till en annan värld, där deras af dagens enformiga släp klafbundna fantasi får tumla om för lösa tyglar. »Af sina böcker fordra de», säger Karl Hans Strobl i sin förträffliga uppsats Der Kampf gegen die Schundliteratur,[1] »allt det som fattas dem, det oväntade, det osannolika, det oerhörda, det som går ut öfver alla lagbundenhetens gränser. Därför önska de sig dessa allt igenom ädla grefvinnor, som icke finnas till i världen, och dessa allt igenom usla bofvar, som heller icke existera, därför vilja de se händelserna slingras om hvarandra i ett äfventyrligt virrvarr, förklaradt af sentimentalitet.» Det är för att ryckas ut ur sina vanliga förhållanden och lifvas upp af nya affekter, som samhällets mindre lyckligt lottade söka

[1] Publicerad i *Das literarische Echo*, årgång 14 (1911—1912), spalt 883 ff.

sig till kolportagelitteraturen. Man måste från början göra klart för sig, att detta är ett ur psykologisk synpunkt alldeles förklarligt faktum och att man icke har den allra ringaste utsikt att kunna åstadkomma någon förbättring af förhållandena, såvida man icke tager vederbörlig hänsyn till detta och handlar därefter. I annat fall kan man med visshet förutsäga, att resultatet kommer att blifva lika med noll. »Sie bleiben bei ihrer Schundliteratur», som Strobl i sin ofvan citerade uppsats mycket riktigt anmärker. För att uttränga »die Schundliteratur» måste man använda dess egna medel och ej försöka ersätta den med något, som kan vara ur litterär eller moralisk synpunkt förträffligt men som saknar alla förutsättningar för att blifva omtyckt.

Det vore särdeles önskligt och rekommendabelt, om de representanter för folkbildningsarbetet, som stå i direkt beröring med den del af den stora allmänheten, som läser dessa böcker, någon gång ville göra det experimentet att själfva läsa en eller annan verklig kolportageroman och läsa den icke från sin egen synpunkt utan med den stora och okritiska publikens ögon och därvid försöka förstå, hvilka egenskaper i densamma som främst förmå fängsla läsarna.[1] Man kan välja sitt material, hur man vill, antingen bland de direkt från romantiken nedstammande röfvarromanerna, såsom till exempel Guido von Fels' »Cartouche, den djärfvaste röfvaranförare som någonsin funnits», (Stockholm, tr. i Sundbyberg, Skandias förlag, 1908—10, 1260 sid.), bland de talrika arbeten, som bygga på ett sensationellt motiv af aktuell beskaffenhet, hvarom dagspressen haft att förmäla, exempelvis Heinrich Büttners roman »Cléo de Mérodes offer eller Den belgiska konungadottern på dårhuset», hvilken handlar om prinsessan Louise af Koburg (Stockholm, V. Lundin, 1904, 726 sid.), bland de rena fantasiprodukterna med inslag af mystiska och spöklika tilldragelser som »Nattens herre» (Stockholm, Skandias förlag 1903—05, 1192 sid.) af den enligt förlagsannonsens meddelande ytterst ryktbare författaren W. Clarenburg, i hvilket arbete »oförklarliga händelser, uppenbarelser och varsel återfinnas på nästan hvarje sida», bland den oändliga mängd af detektivhistorier, som öfversvämmar vår sämre som bättre bokmarknad, eller hvar man öfver hufvud taget vill, så skall man dock alltid finna, att det finnes en del gemensamma drag, hvilka ständigt gå igen i hela den

[1] Äfven för andra kan det för öfrigt ha sitt stora intresse att någon gång läsa en riktigt dålig bok; det ger en ibland ganska välbehoflig relief åt det litterära omdömet EMILE FAGUET, den berömde franske kritikern, har alldeles rätt, då han i sin kloka och spirituella studie *L'art de lire* i detta ämne yttrar följande ord: »Lisons un peu les mauvais auteurs; à la condition que ce ne soit pas par malignite, c'est excellent. Cultivons en nous la haine d'un sot livre. La haine d'un sot livre est un sentiment très inutile en soi, mais qui a son prix s'il ravive en nous l'amour et le soif de ceux qui sont bons.»

litteratur, som lyckats blifva populär inom de bredare lagren. Öfver allt möter man samma rikedom på handling, samma omedelbara sätt att skildra karaktärer, samma direkta berättelseteknik.[1] Dessutom kommer som ett afgörande moment den starka lockelse, som själfva stoffet i många fall utöfvar. Den stora publiken har alltid älskat och kommer, så länge världen står, att älska att i sin litteratur och på sina scener möta sådana personer, hvilkas namn den redan på förhand känner igen och med hvilka den kan betrakta sig som på sätt och vis förtrogen. Det sjuttonde århundradets vandrartrupper spelade med förkärlek dramer om Karl I och Cromwell, om Wallenstein eller marskalken af Luxemburg; är det då underligt, om man i våra dagar är road af att läsa böcker om Cléo de Mérode (jfr ofvan) eller om kronprins Rudolf af Österrike (»Rudolf den ridderlige eller Dramat å Maierling. Skildringar ur kronprins Rudolfs af Österrike lif ur autentiska källor», Stockholm 1890, 984 sid.)? Ej heller är det alldeles oförklarligt, att en med litteraturens mästerverk mindre förtrogen läsare gärna offrar sina slantar på ett verk med en titel ur aktualitetssynpunkt så lockande som »Tsaren och japanesiskan» (Stockholm, Skandias förlag, 1904—07, 954 sid.) af »grefve Nikolai Besborodko, f. d. rysk statsfånge i Sibirien men därifrån undkommen till Japan». I böcker som dessa vet han, att han finner, hvad han helst och främst önskar möta i litteraturen: äfventyr, intriger, orimlig romantik och kontakt med dagshändelserna. En bildad läsare däremot har mycket svårt att arbeta sig igenom en enda af dessa böcker, egentligen därför att de för en kritisk smak förefalla till ytterlig grad schablonmässiga och enformiga. Äfventyren följa visserligen hvarann med den största snabbhet, men de synas för en läsare med skolade ögon på ett betänkligt sätt likna hvarandra, och detta förminskar nöjet i särdeles hög grad; för den, som får romanen sig tillställd en gång i veckan och sålunda endast har ett ark i taget att roa sig med, är emellertid detta mindre kännbart, bortsedt från det förhållandet att han vanligen icke alls öfvar någon kritik på hvad han läser och dessutom under den långa tid, som förflyter, innan boken fullständigt utkommit, många gånger om hunnit glömma bort, hvad som händt i berättelsens början.

Det, som emellertid för en bildad läsare är svårast att fördraga i den art af litteratur, hvarom här är fråga, är stilen. Det är helt enkelt omöjligt att genom en beskrifning gifva en föreställning om den stil, som förekommer

[1] Jag tillåter mig här att hänvisa till den jämförelse mellan kolportageromanen och den moderna biografteatern, som förekommer i min i det föregående citerade uppsats i *Tidskrift för det svenska folkbildningsarbetet* för år 1913.

i dessa arbeten. Att beteckna den som banal och fylld af oäkta prydnader, att kalla den än löjligt gravitetisk, än åter till ytterlighet vårdslös och osammanhängande är icke tillräckligt; för att på ett fullständigt och uttömmande sätt karakterisera den måste man gripa till ännu långt starkare uttryck. Man möter i dessa böcker den mest kuriösa blandning af stilblommor, hämtade från alla möjliga håll; särskildt vid skildringen af mera patetiska scener förfalla författarna ofta till en så grotesk blandning af den yttersta banalitet och det mest uppskrufvade patos, att man ej har någon möjlighet att hålla sig allvarsam. Sylwan har på ett ställe i sina föreläsningar öfver den svenska litteraturen vid midten af adertonhundratalet påpekat, hur ohjälpligt August Blanche, den förste i någon högre grad af Eugène Sue påverkade författaren i vår litteratur, faller ned i det löjliga, då han försöker att svinga sig upp till en riktigt hög och patetisk stämning, och som exempel på detta anfört ett ställe ur romanen Banditen, där Blanche vill skildra sinnestillståndet hos en verkligt bofaktig kvinna och uttrycker sig på följande sätt: »Svart var den omgifvande regniga höstkvällen. Svartare hyenans själ.» Ungefär af detta slag eller ännu mycket värre är det patos, som slår emot oss från kolportageromanernas sidor. Det kan i första ögonblicket förefalla egendomligt, att icke den vid hvardagslifvets mest ordinära förhållanden vana publik, som läser dessa böcker, reagerar mot dylikt, men så är icke förhållandet. Detta bestyrker ytterligare, hvad som i det föregående blifvit sagdt om den stora publikens begär efter att af sin litteratur föras så långt bort från verkligheten som möjligt. En iakttagare med blick för konsekvenser skulle redan af ett enda stilprof ur en typisk kolportageroman sluta sig till, att våra dagars realistiska och psykologiska berättelselitteratur aldrig någonsin skall kunna vinna popularitet bland de bredare lagren. Den äger ett i deras ögon oförlåtligt fel: den är alldeles för verklighetstrogen.

Till slut må äfven yttras några ord om den allmänna åskådning, som bildar bakgrunden för hela denna art af litteratur. Det är ett för densamma karakteristiskt drag, att den regelbundet låter de goda och ädla personerna afgå med seger, om också först efter en oändlig rad af motgångar och lidanden. Vi ha ju i det föregående sett, att till och med Galerslafven Rocambole gör anspråk på att betraktas som exponent för den bästa moral i världen. Det är eljest knappast det intryck, som ifrågavarande arbete efterlämnar hos en läsare med oförvillade ögon, fastän det måste erkännas, att Rocambole på bokens sista sidor, strax före sin död, för en gångs skull ställer sina krafter i det godas tjänst och sticker ned ett par af de få bland bofvarna, som ända till den 1344:e sidan lyckats gäcka rättvisan. Eljest fram-

skymtar öfverallt i kolportageromanerna en mot den bestående samhällsordningen starkt fientlig uppfattning. De värsta, mest samvetslösa och gemena bofvarna skildras nästan undantagslöst som tillhörande de högre samhällsklasserna; det lif, som lefves inom dessa kretsar, framställes regelbundet som en enda ständigt fortsatt jakt efter njutningar, och för att skaffa sig möjlighet att hålla sin yttre ställning uppe väjer man icke för några medel, hur brottsliga de än må vara. Betecknande är för öfrigt, att de högre klassernas sociala företräden, särskildt börd, rang och titlar, i hela denna art af litteratur behandlas med en till det otroliga gränsande devotion. Äfven penningens allmakt är ofta föremål för behandling. Det finnes otaliga kolportageromaner, som röra sig om, hur en till synes lysande men i själfva verket ruinerad kavaljer genom en rad af nattsvarta intriger söker komma i besittning af en förmögenhet, tillhörande någon änglagod och omisstänksam kvinna af lägre social ställning. En prototyp för intrigen i en dylik roman finner man i August Blanches »Vålnaden», som dock naturligtvis i litterärt hänseende står på ett oändligt mycket högre plan. Äfven alla i statens tjänst varande eller till ordningsmakten hörande personer framställas gärna i de mörkaste färger; ämbetsmän och domare taga mutor och söka hvarje tillfälle att beröfva den förföljda oskulden dess rätt, finansmännen låna sig till allehanda manipulationer för att stödja bofven och hans medhjälpare, polisen låter hjälten försmäkta i hemska fängelser eller understödjer med all kraft hans motståndare o. s. v. Öfver männen af folket faller däremot alltid ett förklaradt ljus. Deras kraft, deras mod och deras ädelhet utgör ofta det enda sympatiskt färgade inslaget i kolportageromanerna. I betraktande af dessa förhållanden kan det knappast anses innebära något egentligt plus på kolportageromanens meritlista, att dygden alltid segrar och att författaren till slut anställer ett blodbad på hjältens alla vedersakare, som i de flesta fall är nog så grundligt; i ett af de i det föregående omtalade arbetena — för att blott välja ett exempel bland många — tar författaren på de två sista sidorna ej mindre än åtta personer af daga.

Vi ha nu haft tillfälle att iakttaga de väsentligaste momenten i den litteratur, som en ej ringa del af vårt folk har till sin förnämsta förströelseläsning, och det kan måhända vara lämpligt att i korthet rekapitulera de resultat, till hvilka vi kommit. Vi ha sett, att intresset för litteratur af den beskaffenhet, hvarom här är fråga, innebär ett moment af legitimitet. Det är ur alla synpunkter både förklarligt och försvarligt, att man inom de bredare lagren af samhället, där någon djupare litterär kultur af olika skäl svårligen kan tänkas uppkomma, framför allt önskar sig böcker, som spänna intresset

och egga fantasien; det är lika förklarligt, att man där icke kan beräkna något egentligt intresse för arbeten af specifikt psykologisk anläggning eller verk med hufvudvikten lagd på behandlingen af något bestämdt problem. Men hvad som möjligen kan förstås men alldeles icke försvaras är den form, i hvilken dessa kraf realiseras i den litteratur, som vi i det föregående haft tillfälle att undersöka. Den är i litterärt afseende fullständigt mindervärdig, dess uttryckssätt rent af vederstyggligt, och dess allmänna uppfattning med dess förkärlek för att glorifiera förbrytare mot samhällsordningen såväl som dess tendenser att framställa de bestående sociala förhållandena i oriktig dager kunna icke undgå att utöfva en ogynnsam inverkan på okritiska läsare. I vårt land hafva vi visserligen icke blifvit välsignade med några af genrens mest motbjudande alster — den som intresserar sig för att se, huru dylika kunna te sig, hänvisas till Ernst Schultzes värdefulla och rikt dokumenterade arbete *Die Schundliteratur, ihr Wesen, ihre Folgen, ihre Bekämpfung* (2:e verm. Aufl., Halle 1911) — men det vi ha, är mer än tillräckligt, och att motarbeta detta måste vara en integrerande del i allt folkbildningsarbete.

I striden mot denna litteratur har man att använda tvenne metoder: det ena är att arbeta på ett allmänt höjande af bildningsnivån, hvilket naturligtvis alltid medför, att smaken förbättras och den litterära uppfattningen utvecklas, det andra är att söka, i den mån det är möjligt, sätta en god förströelselitteratur i stället för den dåliga. Hvad som kan göras för att förverkliga det förstnämnda sträfvandet, må här lämnas åsido; vi kunna endast fästa oss vid den andra frågan. Det är väl sant, att vi under senare år genom den stora mängd af billighetsböcker, som kastats ut på vår bokmarknad, fått ett nytt element att räkna med, då det är fråga om att bedöma folklitteraturens karaktär och utbredning, men som redan i inledningen till denna uppsats blifvit påpekadt, torde man knappast kunna vänta, att detta skall vara i någon afgörande grad hinderligt för den art af litteratur, som vi här haft tillfälle att undersöka. En del af våra billighetsböcker erbjuda visserligen en både god och fängslande läsning, men största delen är af tämligen svag kvalitet och, hvad mera är, ganska ledsam. Engelska societetsromaner med mycket prat och föga handling, till hvilken kategori ganska många af 25-öresböckerna kunna räknas, kunna aldrig tillfredsställa den stora publikens kraf på spänning och händelserikedom, och i konkurrensen med dessa komma alltid verk som Nattens herre och Cartouche att behålla försteget. Den enda art af litteratur, som verkligen kan göra kolportageromanerna rangen stridig, är af helt annat slag; det är Alexandre Dumas, Paul Féval, Stanley Weyman, Rider Haggard, Conan Doyle, Jules Verne och dy-

lika författare, som man med utsikt att vinna kan spela ut emot »die Schundliteratur». Emellertid synes man ganska länge stått fullkomligt främmande för detta förhållande; som ett i detta hänseende betecknande exempel kan framhäfvas, att i första upplagan af den bokkatalog, som utgifves af Svenska sällskapet för nykterhet och folkuppfostran, förekom summa *ett* af Alexandre Dumas' arbeten, nämligen De tre musketörerna; af Stanley Weymans ypperliga, lika välskrifna som fängslande historiska romaner fanns ingen enda upptagen, under det däremot nära fyra sidor fylldes af titlar på religiösa berättelser, som måhända i och för sig äro förträffliga men som ur folkbildningssynpunkt endast torde äga ett relativt begränsadt värde.[1] Att sammanställa bokkataloger på detta sätt och efter sådana principer är just rätta sättet att bereda marken för kolportageromanerna. Den del af publiken, som hänvänder sig till bibliotek med på detta sätt begränsadt bokbestånd, får ganska snart den uppfattningen, att där ingenting är att finna, som kan motsvara dess önskningar, och följden häraf är, som redan i det föregående framhållits, att man föredrager att själf sörja för sin litteratur. Likartadt resultat erhålles, om man i första rummet söker möta den stora publikens läslust med arbeten af alltför litterär beskaffenhet. Det vore särdeles lyckligt, om man inom de breda lagren af vårt folk ville intressera sig för författare som Viktor Rydberg, Heidenstam, Hallström, Levertin med flera, men man får icke begära för mycket, åtminstone icke i första taget. Den, som vant sig att finna sin förnöjelse i kolportageromanernas brokiga häften, gör i hvarje fall ett oerhördt framsteg, om han öfvergår till Alexandre Dumas eller Conan Doyle. Det är därför, som man på de i folkbildningsarbetet verksamma biblioteksföreståndarna och deras medhjälpare bör ställa den fordringen, att de i den största möjliga utsträckning gynna och befordra spridningen af sådan förströelselitteratur, som här blifvit omtalad. Man har emellertid ej sällan kunnat iakttaga, att det bland de mest energiska och intresserade representanterna för folkbildningsarbetet förefinnes ett slags förskräckelse för hvad som populärt kallas roliga böcker. Deras ansträngningar äro framför allt inriktade på att sprida så kallade goda böcker. Men, som Predikaren

[1] Som en intressant parallell till hvad som här yttrats om våra svenska förhållanden må anföras, hvad den utmärkte forskaren Friedrich von der Leyen yttrar i sin särdeles tänkvärda och innehållsrika uppsats *Volksliteratur und Volksbildung* (i *Deutsche Rundschau*, Bd 157, 1913): »Bei aller Hochachtung vor ihrem Idealismus und ihrer Hingabe, eine glückliche Hand hat die Volksbildung in ihrem literarischen Tun und Treiben bisher nicht gehabt. Um ihm eine Literatur zu nehmen, die trotz allem noch organisch mit ihm zusammenhängt, überschüttete sie das Volk mit einer Fülle von Büchern, ohne es zu fragen, ob es sie wollte oder ob es sie geistig verdauen konnte, ob die Gaben nicht viel zu viele und viel zu uneinheitlich waren.»

säger, allt hafver sin tid, och det arbete, som står främst i betydelse i allt vårt folkbildningsarbete, är att skaffa de dåliga böckerna ur världen. Därefter kan det vara tid att tänka på att uppställa nya mål för folkbildningens sträfvanden på det litterära området.

Att man i allmänhet som princip bör fasthålla, att folkbiblioteken, så vidt ske kan, äfven böra arbeta på att befordra och uppmuntra smaken för gedignare läsning än hvad skönlitteraturen i stort sedt erbjuder, är naturligen sant, och på mer än ett håll torde man äfven hafva gjort glädjande erfarenheter i fråga om intresset för allmänbildande studier. Men i hufvudsak kommer den del af publiken, som är i stånd att tillgodogöra sig våra dagars populärvetenskapliga litteratur, alltid att befinna sig i minoriteten, och det är därför icke möjligt att inrikta hela folkbiblioteksrörelsen på att tjäna dess syften. Den största faran i det reformatoriska arbete, som här är föremål för behandling, är att vilja gå för hastigt till väga och alltför mycket påskynda förhållandenas naturliga utveckling. I detta hänseende gäller för vårt land samma regel som Friedrich von der Leyen i sin i det föregående citerade uppsats uppställt för Tyskland: man får icke inskränka sig till att vid bekämpandet af den dåliga förströelselitteraturen betrakta denna som ett isoleradt faktum utan ständigt fasthålla vid, att den står i omedelbart samband med vissa sociala förhållanden, som väl kunna anses beklagliga men som icke desto mindre äga realitet och som man icke bringar ur världen genom att förneka eller förbise deras tillvaro. Den form af »Schundliteratur», som föreligger i våra dagars kolportageromaner, skall säkerligen försvinna i och med förbättringen af de sociala förhållanden, som hittills gynnat dess uppkomst; hvad däremot beträffar smaken för spännande äfventyrsböcker och fantasieggande litteratur öfver hufvud taget, så kommer denna ständigt att lefva kvar, och däröfver har man i själfva verket ingen anledning att beklaga sig. Det gäller blott att leda den in på rätta banor och tillse, att man i tid kan stäfja eventuella försök att på ett illegitimt sätt exploatera densamma.

OM BRÖDERNA SALAN OCH DERAS HANDSKRIFTSSAMLING

Af

ANDERS GRAPE, Upsala

SOM BEKANT har vår svenska odlings- och lärdomshistoria snart sagdt tiderna igenom haft att uppvisa en rad af framstående släkter, inom hvilka lärda studier och vetenskaplig forskning blifvit så att säga en tradition, som tagits i arf från far till son och kommit flera medlemmar af olika generationer att göra betydelsefulla insatser på skilda verksamhetsområden, i vetenskapens, kyrkans och skolans tjänst. Namnen af första ordningen, sådana som Rudbeck, Benzelius, Celsius, Aurivillius o. s. v., äro ju välbekanta för alla och en hvar. Men vid sidan af dessa frejdade släkter, som fostrat många vår odlings kände och erkände märkesmän, stå talrika andra, icke så berömda och bemärkta, många redan förgätna — och dock kanske med full rätt och rik möjlighet att peka på en vetenskaplig gärning, minnesvärd, betydelsefull och fruktbringande. De ha icke att inom sina led uppvisa någon af tidens ledande andar, något af vetenskapens klart skinande ljus — därför ha de också ställts i skuggan. Men de ha säkert inom sig slutit mången redlig arbetare, som efter måttet af sitt undfångna pund gjort den insats han mäktat, och kanske, fastän hans kall hvarken skänkte lager eller lön, med sin släkts lärdomshåg i blodet förblifvit dess traditioner trogen.

Som en sådan släkt kan man måhända med någon rätt karakterisera den Salanska.

Stamfadern själf, Jonas Magni (Wexionensis), var tvifvelsutan släktens mest betydande man. Som filosofie och teologie professor i Upsala under mer än ett kvarts sekel, utförde han en betydelsefull gärning som lärare och forskare. Hans berömda filosofiska fejd med Laurentius Paulinus Gothus — mästerligt skildrad af Annerstedt[1] — är märklig icke så mycket såsom en kraftmätning mellan aristotelism och ramism, som fastmer genom det varsel den innebar om en den filosofiska forskningens frigörelse från teologien. Äfven inom tidens kyrkopolitiska rörelser spelade Jonas Magni

[1] *Upsala univ:s hist.*, D. 1, s. 170 ff.

en framstående roll, ej minst på äldre dagar, sedan han 1641 utbytt sitt professorsämbete mot Skara biskopsstol.[1] Han dog 1651.[2]

Jonas Magnis söner togo sig efter Upsala namnet Salan(us). Tvänne blefvo ämbetsmän: Johannes (f. 1619), borgmästare i Upsala, och Petrus (f. 1624), assessor i Svea hofrätt.[3] Tre gingo den lärda vägen: Magnus (f. 1616), Nicolaus (f. 1618) och Jonas (f. 1622). Af dessa blefvo Magnus och Jonas redan 1642 — Magnus var då nypromoverad magister — af sin fader kallade till lektorer vid det då nyinrättade gymnasiet i Skara, den förre i grekiska, den senare i latin. Något märkligare författarskap kom ingen utaf dem att utöfva: det inskränkte sig till akademiska specimina samt till kväden och tal på de klassiska språken.[4] Båda bortrycktes också i sina tidigare mannaår — Jonas vid 30 år, Magnus vid 35. Det blef därför Nicolaus förbehållet att skänka släkten den tredje generation, som kunde upptaga och fullfölja dess lärda traditioner.

Nicolaus själf blef redan vid unga år adjunkt i filosofiska fakulteten i Upsala[5], men förflyttades snart nog (1650) till Gymnasium Holmiense som lektor i grekiska. Denna befattning utbytte han 1659 mot lektoratet i teologi. Sistnämnda år blef han äfven gymnasiets rektor och erhöll Solna pastorat som prebende. Han öfvergick tämligen snart helt från skolan till kyrkan, i det att han 1663 utnämndes till kyrkoherde i Köping, och verkade i denna befattning till sin död 1671[6]. Något mera betydande författarskap kom icke häller han att prestera. En grekisk sentenssamling 'Gnomologia: in qua memorabilia dicta et illustres sententiæ Hesiodi, Theognidis ... sunt redactæ' (Ups. 1656) kan möjligen vara förtjänt af att omnämnas. Eljest kom också hans produktion nästan uteslutande att bestå af oratoriska och poetiska alster på de klassiska språken, som ju tidsandan obligatoriskt fordrade. Särskildt synes han ha gjort sig ett namn som grekisk skald.[7]

Nicolaus Jonæ Salan ägde 4 söner: Jonas, Nicolaus, Johan och Petter, och det är med denna yngre brödrakrets vi här skola sysselsätta oss, enkannerligen med den äldste och den yngste därinom. Om dem samtliga gäller

---

[1] Jfr t. ex. CORNELIUS, *Sv. kyrkans hist. efter reformationen*, D. 1, s. 175 ff.

[2] Om hans lefnad och skrifter se — utom ANNERSTEDT passim — WARHOLM, *Skara stifts herdam.*, D. 1., s. 25 ff.; FANT o. LÅSTBOM, *Upsala ärkest. herdam*, D. 3, s. 321 f.

[3] En af dennes söner MAGNUS, liksom fadern assessor i Svea hofrätt, blef adlad under namnet BIELKENHIELM.

[4] FANT, *Historiola litt. Græcæ*, 1, s. 86 ff.

[5] FRONDIN, *Förtekn. på Cancellerer, ProCancellerer, Professorer ... vid K. Academien i Upsala*, 2 (mskr. i UB X 173) uppger 1645.

[6] Jfr närmare MUNKTELL, *Westerås stifts herdam.*, D. 1, s. 331 f.

[7] FANT, anf. arb., 1, s. 84 ff.; FLODERUS, *De poëtis in Svio-Gothia. Græcis*, s. 23 ff.

att de sattes i tillfälle att fullfölja sin utbildning genom grundliga universitetsstudier: Jonas, den äldste (f. 1664), sändes till Upsala redan 1676, och de tre yngre inskrefvos 1682. De ägde här vid universitetet släktskaps- och andra förbindelser: lärosätets främste man vid denna tid, Olof Rudbeck d. ä., var en deras närstående frände[1], och hans anhöriga — däribland svågern professor Carl Lundius och mågen akademisekreteraren, senare professorn Andreas Goeding — kunde äfven de i viss mån räkna som sina. Det var väl också främst Rudbecks inflytande, som förde samtliga bröderna mer eller mindre in på studiet af »antiqviteterna» — äfven om det nyväckta intresset för fornforskning och slika ting vid denna tid så att säga låg i luften. Ty äfven brodern Johan Salan, som jämförelsevis snart lämnade universitetet för att inträda på ämbetsmannabanan[2], ådagalägger — om han nu själf får anses vara författaren — i sin disputation 1693 öfver ämnet 'Solennes rei jure judicioque convincendi modi' en påtaglig förtrogenhet ej blott med våra gamla landskapslagar, hvilket man väl hade rätt att fordra i Loccenii och Stiernhööks tidehvarf, men också med den isländska litteraturen och naturligtvis — Atlantican. Och brodern Nicolaus, som så småningom öfvergår till teologiska studier och inträder på den prästerliga banan[3], visar sig i sin exercitiedisputation 1691 med titeln 'Gladius Scythicus'[4], som en fullblods-rudbeckian. Öfverhufvud förefaller det, som om Ol. Rudbeck för sina stortänkta hugskott och djärfva fantasibyggnader svårligen ägt mer hängifna och entusiastiska beundrare än dem han förvärfvade i sina unga fränder Salanerna. Och man har stundom svårt att värja sig för det intrycket, att det ordet också för deras vidkommande äger sin fulla giltighet, som Annerstedt en gång fällt om Lundius, när han betecknar honom som »värre rudbeckian än Rudbeck själf».[5] För dem är Atlantican redan vorden en källskrift, hvars utsago utan vidare tas

[1] Salanernas moder, Katharina Simonia, var dotter till Olof Rudbecks äldsta syster, Kristina. Rudbeck var alltså deras mormors bror. De kallade honom för morbror, hvilket föranledt KLEMMING (*Anteckningar om Ol. Rudbecks Atland* 8:o-uppl., s. 8), SCHÜCK (*Ill. sv. litt.-hist.*, D. 1, 2:a uppl., s. 381) o. a. att oriktigt beteckna Salanerna som systersöner till Rudbeck.

[2] Han blef slutligen politie-borgmästare i Stockholm 1729; † 1739 (RÜDLING, *Suppl. t. Det i flor stående Stockholm*, s. 614).

[3] Efter några års tjänst som vice-pastor i Munktorp blef han bataljons-predikant vid Västmanlands reg:te. Gick i denna egenskap i fält vid krigets utbrott, men återkom snart nog efter en svårare blessyr i hufvudet. År 1702 blef han rektor i sin hemstad Köping och fick — trots gifna löften om en bättre utkomst, säges det — hela sitt lif kvarstanna på denna post, där han alltmer nedsjönk i ekonomiskt betryck. Han dog 1716. MUNKTELL, 3, s. 437.

[4] Denna disputation, som handlar om nordbornas vapen, är dedicerad till själfve den unge tronföljaren. Den prydes med en titelplansch, stucken i koppar af respondenten-författaren, som tydligen icke saknade artistiska anlag.

[5] *Bref af* OL. RUDBECK D. Ä. *rörande Upsala univ.*, s. CXVII.

för god i hela dess vidd; den ställes i paritet med de klassiska auktorerna och åberopas vid sidan af Jordanes och Saxo.

Det blef emellertid den yngste af bröderna, Petter (f. 1670), som mest decideradt kom att utvälja antikviteterna och särskildt fornlitteraturen till sitt hufvudfack, och det torde kunna sägas, att den verksamhet han på detta fält kom att utveckla blef ganska betydande, särskildt i betraktande af den korta arbetsdag, som blef honom tillmätt. Vid 21 års ålder ventilerade han (1691) under Lagerlööf pro exercitio en afhandling: 'Pro veris & antiqvis gentis Gothicæ asserendis'. Redan två år senare utgaf han 'Fostbrödernas, Eigles och Asmunds saga. Af Gamla Göthiskan uttolkad . . .' (Ups. 1693), med svensk och latinsk öfversättning, en vidlyftig, mäkta lärd kommentar och en förteckning öfver de »ofgamble» orden (tillsammans 174 s. i 4:o). Man har ju svårt att tro, att den 23-årige mannen ensam skulle ha utfört detta omfattande arbete med dess — naturligtvis efter tidens måttstock och pretentioner sedt — onekligen rätt skickligt hopkomna kommentar; särskildt tror jag man kan misstänka, att den äldste brodern, Jonas, haft sin hand med i spelet[1], liksom det äfven är antagligt — som Annerstedt förmodat[2] — att Olof Rudbeck själf, på hvars bekostnad arbetet trycktes[3], haft någon andel däri. I hvarje fall torde man dock ej kunna frånkänna Petter Salan själf den vida öfvervägande hufvudparten af arbetet — det synes man kunna sluta af de konceptfragment, som ännu finnas i behåll.[4] Efter aflagd examen i filosofiska fakulteten försvarade han påföljande år (1694) under Goeding sin graduaIdisputation, 'Ægeria nympha, Atlantica non Romana', däri han — på 10 sidor i liten oktav — med en sant rudbeckiansk tankegång och bevisföring uppvisar, att nymfen Ægeria, med hvilken ju enligt sägnen den gamle kung Numa Pompilius hade nattliga rådplägningar, i själfva verket är identisk med — Sverige och att det var därifrån han hemligen hämtade sina visa lagar.[5] Från år 1694 — alltså redan före nämnda disputation — tycks han hufvudsakligen ha vistats i Stockholm, där han (jämsides med en kondition) sysslade med afskrifning af isländska handskrifter samt allehanda excerperingsarbeten i Riksarkivet och

[1] Den konstnärligt lagde brodern Nicolaus har äfven här etsat en titelplansch.

[2] Bref af Ol. Rudbeck . . ., s. CCXXXIII.

[3] Rudbeck tryckte senare om sagan (med noterna och den latinska öfversättningen) i en folio-edition u. å., ett som bekant mycket sällsynt tryck (okändt för WARMHOLTZ, MÖBIUS o. a.).

[4] I UB R 712.

[5] Samtiden tycks ha varit belåten med den förebragta bevisningen: præses själf, GOEDING, betecknar den ännu 1725 som »solid» (i ett bref till NILS HUFWEDSSON DAL; tr. i *Den sw. Mercurius*, Årg. 3: D. 1 (1757: Jul.—Sept.), s. 181) och SWEDBERG ger (i sitt rektorsprogram 1697 vid Petter Salans begrafning) afhandlingen epitetet: »ingeniosa».

Antikvitetsarkivet. Bl. a. utförde han detta år en öfversättning och kommentering af Úlfssaga Uggasonar[1] och arbetade äfven för Olof Rudbecks räkning genom att utföra »afkortningar» (d. v. s. sammandrag) af vissa isländska sagor, som kunde vara gagneliga för hans Atlantica.[2] Likaså skall han, enligt en uppgift, förmodligen vid denna tid ha deltagit i arbetet med öfversättningen af Atlantican, d. v. s. antagligen i så fall af dess 3:dje del.[3] Sin lefnadsbana tänkte sig Petter Salan nog få förlagd till Antikvitets-archivum. Han tycks också ha erhållit anställning där, »sub adjuncti nomine», och så småningom tilldelades han äfven — väl genom Rudbecks förmedling[4] — ett duplex stipendium vid Upsala universitet, tydligen ett af dem, hvarmed enligt Antikvitets-kollegiets instruktion i dess tjänst tagna studenter skulle underhållas. Han återvände nu till Upsala »eo consilio, ut tranquillius Musis vacaret».[5] Men här slöts snart nog hans vackra och lofvande bana, i det att han redan på senhösten 1697 knappt 27-årig lades i grafven — som nationsmatrikeln med fog tillägger: »relictis post se pulcherrimis eruditionis et rerum antiquarum peritiæ singularis speciminibus».

---

[1] Orig.-koncepten (delvis) bevarade i UB R 700. Jfr ang. tidpunkten bref från Petter till Ol. Rudbeck, dat. $^{12}/_{2}$ 1694 (i Bergens Museums manuskr.-saml., nr 58).

[2] Om några dylika sammandrag, bevarade i nyssnämnda volym i Bergens Museum, jfr nedan s. 165 f.

[3] Uppgiften om Petter Salans deltagande i detta arbete synes återgå på OL. CELSIUS D. Y., som i sin *Hist. Bibl. Ups.* (s. 116) på tal om Petrus och Johannes (säkerligen fel för Jonas) Salan säger: »Est horum prior, quem amici nomine indigitat Rudbeckius pater, cujus dexteritate in Latina translatione Atlantices se usum fuisse profitetur». Men som KLEMMING påpekat, kan detta i hvarje fall ej gälla delarne 1 och 2, hvilka med all sannolikhet båda äro öfversatta af ANDREAS NORCOPENSIS (*Anteckn. om Atland,* s. 7 f.). Men det är äfven, synes mig, ytterst ovisst, om Petter S. verkligen hunnit att, som Klemming antar, ta någon befattning med D. 4, som väl knappast författades förrän under 1600-talets två tre sista år — Petter S. dog ju redan 1697. Jag kan därför icke återhålla en misstanke, att hela denna uppgift om Petters andel i detta arbete beror på förväxling med någon af bröderna, snarast Jonas, som påtagligen var en duktig latinare, men jag kan här ej närmare ingå på frågan. Jag vill endast omnämna, att BERCH i sin lefnadsteckning öfver Ol. Rudbeck d. ä. (afskr. af GAHM PERSSON i UB X 208, efter orig., då i Ant.-archivum) lämnar följande uppgift: »Jag hafwer hördt af trowärdiga personer, att Rudbeck plägade skrifwa sina Antiquitets-Arbeten på Swenska, och lät sedan öfwersätta dem på Latin; att Verelius därutinnan först halp honom, och sedermera Nils och Petter Salan, hans Systersöner, ett par snälla och uti Studio Antiquitatum af honom upfostrade karlar». Denna passus — på hvilken hofmarskalken frih. R. C. G. RUDBECK haft älskvärdheten fästa min uppmärksamhet — torde dock icke utan vidare kunna tagas för god.

[4] Jag förmodar det är detta saken gäller, när Rudbeck i bref af d. $^{7}/_{4}$ 1696 tackar Kanslern, Bengt Oxenstierna, »för den nådige hielp P. Salanus bekommit genom E. G. Excell. gunstige befordran hooss H. K. Majestet, wår fedreneslands Antiquiteter til tienst». (Bref af Ol. Rudbeck d. ä. . . ., s. 346).

[5] Swedbergs förut nämnda progr. 1697, som till betydlig del utgör källan för de här meddelade biografiska upp gifterna.

Vi ha redan i det föregående mer än en gång sett den äldste brodern, Jonas, framskymta, bl. a. såsom den yngstes förmodade medhjälpare. Jonas inskrefs som nämndt redan 1676 vid akademien, och han har säkert under de närmare 20 år han kom att stanna där vetat förvärfva sig en omfattande bildning och en solid lärdom. Ehuru ingendera af hans disputationer — 1686 under Norcopensis och 1691 under Norrmannus — nämnvärdt faller inom »antiqviteternas» ämnessfer, har han tvifvelsutan också på detta område ägt både intressen och insikter. Detta vitsordar bl. a. hans gynnare Rudbeck, som vid mer än ett tillfälle dragit nytta af hans kunskaper och flit. I en rekommendationsskrifvelse till Kanslern[1] framställer han honom ej blott som »en mycket vacker, sedigh ok lärd man», utan framhåller särskildt, att han »sigh på våra Historier ok Antiquiteter mycket lagt». »Hafver ok transfererat Torstens saga på latin som nu är ferdigh trykt,[2] ok hafver under händer Bose saga.»[3] Jonas stod vid denna tid redo att lämna universitetet[4], icke för att tillträda den befattning som gymnasie-adjunkt och konsistorie-notarie i Västerås, hvartill han 1695 blifvit utnämnd,[5] utan för att — i sällskap med sina disciplar, två bröder Christiernin — anträda en längre utländsk studiefärd. Denna resa, som gick genom Danmark, Tyskland, Holland och England och varade i dryga 3 år, skänkte Jonas naturligtvis utmärkta tillfällen att fullfölja sin vetenskapliga utbildning och äfven att träda i beröring och anknyta förbindelser med utländske lärde.[6] Sålunda sammanträffade han i Köpenhamn med män som Arne Magnusson och Christen Worm, i Frankfurt am Main med den store orientalisten Job Ludolf, i Oxford med de frejdade språkforskarne George Hickes och Edward Twaites, många andra att förtiga. Betydelsefull blef särskildt bekantskapen med Hickes, ty denna förbindelse uppehölls äfven genom brefväxling efter Jonas' hemkomst, då han gick Hickes tillhanda med lärda nyheter, anskaffande af manuskriptkataloger m. m. dyl. Flera af

---

[1] Nyss åberopade skrifvelse af d. $^{2}/_{4}$ 1696 (Bref rör. Ups. univ., s. 346 f.).

[2] Nämligen i den edition i fol. (ett omtryck af Reenhielms text och noter), som Ol. Rudbeck ombesörjde (jfr WARMHOLTZ nr 2564).

[3] Jonas S:s orig.-manuskr. till dessa öfversättningar finnes bevaradt i UB. R 708; jfr GÖDEL, *Katalog öfver Ups. univ. bibl:s fornisländska o. fornnorska handskrifter* (i det följ. gemenligen cit.: Gödels UB-kat.), s. 57, där de dock oriktigt ifrågasättas vara utförda af Petter Salan. Jfr äfven nedan s. 164 (nr 22, 23 4:o).

[4] År 1684 hade han ansökt om adjunktur i filos. fakulteten, men fått afslag (Fak:s prot. $^{17}/_{8}$ 1684).

[5] MUNKTELL, D. 3, s. 345.

[6] Några bref, skrifna af Jonas S. under denna utrikesvistelse, äro publicerade: ett till brodern Petter från Berlin 1696 $^{7}/_{9}$ (tr. i *Den sw. Mercurius.* Årg. 3: D. 1 (1757: Juli—Sept.), s. 184 ff.), ett odat. [1697 ?] till Ol. Rudbeck d. ä. (tr. ibid., s. 187 ff.), ett från London 1698 $^{6}/_{10}$ till den sistnämnde (tr. ibid. Årg. 3: D. 2 (1757: Oct.—Dec.), s. 315).

Jonas' bref till Hickes från denna tid blefvo — liksom många af honom meddelade aktstycken — införda i Hickes stora Thesaurus.[1] År 1699 återkom Jonas till Sverige, och påföljande år tillträdde han ett lektorat i Västerås.[2] Länge förunnades det honom dock ej att verka på denna post — han afled nämligen redan i mars 1706.[3]

Härmed torde åtminstone de yttre konturerna af bröderna Salans lefnadsöden vara antydda[4]. För att närmare bedöma och belysa den vetenskapliga insats de presterat skulle att börja med gifvetvis en mera ingående analys af deras skrifter, än den som här kan komma i fråga, göras af nöden. Men därmed skulle teckningen ändock ej vara fullständig; ett viktigt drag skulle saknas däri: en skildring af den verksamhet de utöfvat som samlare, enkannerligen som manuskriptsamlare[5]. Ty det torde tryggt kunna sägas, att det är denna deras verksamhet som i första hand och mer än deras vetenskapliga författarskap gjort deras namn värdt att ihågkommas.

Denna samlardrift — som bekant ett rätt karakteristiskt drag i tidens andliga fysionomi — framsprang tvifvelsutan i många fall, i synnerhet när den som här inriktade sig på fornhistorien och »de gamble göthiske skriffter», ur ett rent praktiskt behof. Man behöfde en lätt och bekväm tillgång till fornlitteraturen och urkunderna, men den utgifvareverksamhet som utvecklats af en Verelius, en Reenhielm o. a. förslog ju föga. De offentliga samlingarnas codices kunde ju ej, trots en efter våra begrepp ofta ofattligt lättsinnig liberalitet (ifråga om hemlån o. dyl.), stå hvem som helst till buds. Man fick alltså taga sin tillflykt till afskrifning. Det är därför helt naturligt att af bröderna Salan Petter, som ju mest sysslade med studier i den isländska litteraturen, också tyckes ha varit den egentliga själen i detta samlande. Och af hans egen hand föreligger ett betydligt antal afskrifter, öfversättningar o. likn., under det att endast ett par dylika arbeten härröra från Jonas. Ett tydligt bevis på att detta samlande ej bedrefs blott »til lyst» ligger också däri, att bröderna i sina arbeten i stor utsträckning citera sina handskrifter. Ett och annat hade Salanerna också tagit i arf från sin släkts äldre generatio-

---

[1] T. 2 = H. WANLEII *Librorum Vett. Septentrionalium . . . Catalogus Historico-Criticus . . .*, Oxoniæ 1705.

[2] Jfr P. TILLÆI program 1700 i mars (vid hans installation).

[3] Jfr vidare MUNKTELL, anf. st.; P. TILLÆI progr. af d. $^{9}/_{3}$ 1706 (inbjudan till parentation).

[4] Ytterligare data och detaljuppgifter finnas naturligtvis i de åberopade källorna.

[5] Rörande deras boksamlingar har jag icke anställt några efterforskningar. Som en kuriositet kan jag nämna, att i Västerås stifts- o. läroverksbibl. finnes en ståtlig edition af Senecas Opera (Antwerp. 1632), skänkt till Västerås gymnasium »in piam memoriam B. Lectoris qvondam M: Jonæ N. Salani». Arbetet har för öfrigt tillhört Verelius och Reenhielm.

ner.[1] Så t. ex. härrörde från farfadern, Jonas Magni, en samling kyrkohistoriska dokumenter, innehållande bl. a. 'Declaratio Cleri' vid riksdagen 1647, egenhändigt underskrifven af Jonas Magni, som då fungerade som prästerståndets talman och ifrigare än någon arbetade för konkordiebokens antagande till symbolum.[2] Någon enstaka volym har naturligtvis också tillförts samlingen genom gåfva af vänner eller genom byte med andra samlare. Sålunda har Petter Salan af sin vän Jakob Reenhielm till skänks erhållit den lilla isländska sagovolymen nuvar. R 715 i Upsala universitets bibliotek, innehållande bl. a. Hervararsaga och Herrauðssaga ok Bósa och intressant ej minst därför, att den var en af de handskrifter isländaren Jónas Rugman medförde vid sin första ankomst till Sverige 1658, hvilka i viss mån gåfvo uppslaget till hans anställande i svensk tjänst.[3] Och af den frejdade samlaren Sparwenfeldt lyckades Petter Salan tillbyta sig ett par värdefulla handskrifter,[4] af hvilka åtminstone den ena, en grekisk miscellancodex, finnes i behåll (UB, Cod. Gr. nr 37).[5] Naturligtvis har man så äfven, när tillfälle någon gång erbjöd sig och de ekonomiska möjligheterna det medgåfvo, ur andras samlingar uppköpt hvad som syntes värdefullt för ens egen. Sålunda förefaller det, som om ett par handskrifter, som tillhört Jahan Axehiälm — den ena ett brottstycke af hans öfversättning af »Vilkinasaga» — skulle ha kunnat förvärfvas af hans arfvingar. Och när Reenhielms efterlämnade handskrifter[6] 1692 afyttrades i Upsala, gjorde bröderna Salan, som Gödel redan påpekat,[7] omfattande förvärf. Åtskilligt häraf utgjordes af Reenhielms egna afskrifter och arbeten, något härstammade från hans styffader, Verelius, så t. ex. dennes egenhändiga Ulfilas-afskrift (nu i Linköpings Stiftsbibl.),[8] andra nummer åter voro (af Reenhielm och Verelius) förvärfvade af Jónas Rugman, som ju bland annat tjänstgjort som Verelii amanuens. Sistnämnda grupp torde väl enbart

[1] Om den Rese-Dagbok, förd 1648—1652 af PETRUS SALAN D. Ä., assessorn — en af Jonas och Petters farbröder —, som finnes bevarad i Linköpings Stiftsbibl. (sign. G. 8), också tillhört brorsönernas samling, kan jag icke afgöra, men detta kunde ju ligga rätt nära till hands att anta.

[2] CORNELIUS, anf. arb., s. 175 ff. Jfr handskr.-förteckningen här nedan nr 8 fol.

[3] Jfr GÖDEL, *Fornnorsk-isländsk litteratur i Sverige*, 1 (Sthlm 1897; = ATS 16: 4), s. 81 f. (Detta arbete citeras i det följ.: Gödel, Fno.-isl. litt., 1). Jfr äfven Gödels UB.-kat. s. 65 f.

[4] Jonas Salan i bref till Hickes (*Thesaurus*, 2, s. 316). Hvad Petter S. kan ha haft att erbjuda en sådan kännare som Sparwenfeldt i gengäld, har jag mig icke bekant.

[5] Jfr nedan handskriftsförteckningen nr 9 fol.

[6] Öfver Reenhielms samlingar finnas ett par af honom själf upprättade förteckningar i behåll, den ena från 1670-talet, den andra från 1687. De äro båda (den senare i utdrag) tryckta hos Gödel, Fno.-isl. litt. 1, s. 264 ff. Jag citerar dem här som Renhielm A, resp. B.

[7] Fno.-isl. litt., 1, s. 155 ff.

[8] Jfr nedan i min förteckning nr 5 fol.

ha innehållit arbeten, utförda af den flitige Rugman själf, eller andra sådana, som han med rätt kunde kalla sina. Emellertid är det ju bekant, att begreppen om äganderätt och särskildt hänsynen till de offentliga institutionernas rätt, när det gällde slika ting, vid denna tid voro rätt egendomliga. Och det är ett faktum, att de handskrifter, som Rugman på sin manuskriptresa till Island år 1661 förvärfvade för offentliga medel, samtliga hamnade i enskild ägo och skingrades för alla vindar. Och trots all den energi, en Hadorph och en Arrhenius-Örnhielm utvecklade i det bekanta segslitna infordringsmålet rörande denna sak,[1] stod rättelse härutinnan icke att vinna. Nu finner man verkligen, att ett af dessa manuskript också hamnat i bröderna Salans samling, nämligen den lilla rímur-handskrift, som nu under signum R 717 förvaras i UB. Som Gödel har gjort troligt,[2] tör dock ej denna handskrift ha förvärfvats genom köp från Reenhielms sterbhus. Saken tyckes snarare ha varit den, att de Rugmanska manuskripten ifråga från Verelius, som först hade dem om hand, så småningom på lånevägen skingrats ut bland de öfriga fornforskarne, Olof Rudbeck och hans krets.[3] Äfvenså anträffas i Salanska samlingen ett par andra volymer, som bevisligen inköpts under en senare, likaledes med statsmedel företagen manuskriptresa. Det är nuvarande R 702 och 703 i UB; den förra innehåller uppteckningar af allehanda slag, den senare trenne sagor m. m.[4] (nedan nr 9, resp. nr 2 4:o). Dessa tvänne handskrifter inköptes nämligen för Antikvitetskollegiets räkning af Jón Eggertsson under hans resa på Island 1682—83.[5] Men som många andra volymer, tillhörande samma förvärf, ha de sedan kommit på afvägar.[6] Från Petter Salans arbetsår i

[1] Utförligt skildradt af Gödel, Fno.-isl. litt., 1, s. 121 ff.

[2] Fno.-isl. litt., 1, s. 156.

[3] Jag anser mig i detta sammanhang i förbigående böra påpeka, att man synes ha anledning anta, att en betydlig del af de ifrågavarande handskrifterna hamnat hos ANDREAS GOEDING och gått förlorade hos honom i Upsala-branden 1702. I sitt förut omnämnda bref till Dal (Den sw. Mercurius, Årg. 3: D. 1 (1757: (Juli—Sept.) berättar han bl. a.: »Eljest hade jag i Upsala samlat en tämmelig hop af Manuscriptis Runicis, hwaribland ock war Trojamanna Saga och Olof Tryggwesons, men de brunno up i den faseliga Upsala wådeld med 5 mina gårdar» (s. 181). Och senare tillägger han (s. 182): »Mina Runiska Manuscripter, som alla voro komne ifrån Island, wille jag intet hafva mist för 1000 Riksd., men elden låter intet accordera med sig, då han begynner at fördärfwa».

[4] Jfr närmare Gödel UB.-kat., s. 49 ff. Att den förra tillhört Salanska saml. har länge varit kändt, men att äfven den senare så gjort, därför tror jag mig ha lämnat tillräckliga bevis här nedan (under nr 2 4:o).

[5] Eggertssons till kollegiet ingifna reseberättelse och -räkning är tryckt af KLEMMING i *Ur en antecknares samlingar,* Sthlm 1868—73, s. 35 ff. Jfr vidare Gödel, Fno.-isl. litt., 1, s. 190 ff.

[6] Om detta inträffat, sedan de anländt till Antiqvitetskollegium, eller om de tillhört det antal Eggertsson ej synes ha aflämnat, har jag ej haft tillfälle att närmare efterforska.

Antikvitetsarkivet härröra väl de smärre isländska afskrifter, som utförts af Guðmundur Ólafsson och andra i arkivet då tjänstgörande.

Den samling, som på här antydda vägar så småningom hopbringades, var väl icke något af allra märkligaste art. Dyrgripar af första ordningen funnos där näppeligen: de offentliga samlingarne och andra, materiellt bättre utrustade samlare förstodo ju att ta hand om dem, när något sällsynt tillfälle till slika förvärf erbjöd sig. Dock bör det ihågkommas, att verkligen ett par unica ingått i den Salanska samlingen. Sålunda känna vi *Ragnvald jarls Háttalykill* endast tack vare en därifrån stammande afskrift af Rugmans hand[1], visserligen blott fragmentarisk på grund af förlagans bristfälliga eller oläsliga skick, men som sagdt ensam i sitt slag. Och en liten *gillestadga* från 1500-talets början för ett *Riddaren S:t Örjans gille* skulle ha gått fullständigt förlorad, om ej en afskrift af Petter Salans hand räddat den undan förgängelsen. Härtill kommer, att en handskrift af *Columbi Ordeskötsel*, därtill af så gammalt datum som den Salanska bör ha varit, af språkmannen måste taxeras som en raritet af största värde, liksom gifvetvis ett manuskript innehållande *Flores och Blanzeflor* kan räkna på litteraturforskarens intresse. Och man måste djupt beklaga, att ett oblidt öde tycks ha beröfvat oss båda. Slutligen ges det, som jag nedan får tillfälle att närmare visa[2], starka skäl för den åsikten, att den välbekanta, för vår litteratur- och språkforskning ingalunda oviktiga *Bröms Gyllenmärs' visbok* en gång tillhört bröderna Salan. Men äfven bortsedt från dessa särskildt intressanta nummer, får det icke förgätas, att den ganska rikhaltiga samling af den isländska litteraturens alster, som denna kollektion innesluter — låt vara i mestadels helt unga afskrifter — säkerligen haft en uppgift att fylla på den plats, där den snart nog hamnade, nämligen i Upsala. Och den skulle tvifvelsutan kunnat betyda mer än den gjort, om ej intresset för fornhistoria och fornlitteratur snart nog väsentligen slappats genom flera samverkande omständigheter, af hvilka rudbeckianismens vetenskapliga diskreditering säkerligen var den förnämsta.

Sedan Petter Salan — som nämndt antagligen samlingens egentlige grundläggare — gått bort, synes brodern Jonas ha blifvit ensam ägare till handskrifterna. Han medförde dem vid sin flyttning till Västerås år 1700 — i förbigående anmärkt säkerligen en stor lycka, då samlingen väl annars haft all tänkbar utsikt att bli lågornas rof i den stora Upsalabranden två år senare. Från Jonas härröra också de första upplysningar vi öfverhufvud äga om samlingen. I sin brefväxling med Hickes berättar han åtskilligt där-

[1] I nuvar. R 683: V i UB (jfr nedan nr 3 fol.).

[2] Jfr nedan under nr 2 8:o.

om och öfversänder också en förteckning öfver samlingen, tydligen dock helt summarisk. Denna infördes under titeln 'Index Cod. MS vel olim exscriptorum in Bibl. fratrum Salanorum' i Hickes' 'Thesaurus'.[1] Om samlingens öden åren närmast efter Jonas' död har jag mig intet med full visshet bekant. Det antagliga är emellertid, att den öfvergått odelad till brodern Nicolaus[2], rektorn i Köping, ty det var från hans dödsbo som samlingen 1717 hembjöds Upsala universitets bibliotek. Dåvarande bibliotekarien, Erik Benzelius d. y. ingick i maj nämnda år till konsistorium med en anmälan om saken och bilade en förteckning, hvarpå han »antecknadt them som ej förr finnas vthi Bibliothecet»[3], hvilka utgjorde 31 nr[4]. Konsistoriet utsåg (d. 18 maj) Olof Celsius och J. Arrhenius att jämte Benzelius förrätta värderingen och träffa det slutliga afgörandet. Sålunda kom — trots några smärre inskränkningar vid det definitiva inköpet[5] — en ansenlig del af samlingen att förvärfvas för UB:s räkning; inköpssumman uppgick till 128 dlr 16 öre kmt., onekligen ett, som det synes, ganska lindrigt pris. Hur mycket af samlingen det kan ha varit, som *icke* köptes för UB, är ganska svårt att bilda sig någon klar mening om. Det bör visserligen ha omfattat åtminstone 24 nr, men därför är det alls icke sagdt, att det utgjorde lika mycket som den förvärfvade delen. Det är nämligen att observera, att det allra mesta af samlingen vid denna tid befann sig i obundet skick med de enskilda handskrifterna sammanförda i bundtar på ett, som det förefaller, mycket godtyckligt sätt. Och det är knappast antagligt, att bland det ratade förefunnits så innehållsrika bundtar som vissa af de inköpta. Ett och annat inköpte Erik Benzelius för sin personliga räkning, däribland Verelii Ulfilas-afskrift, för hvilken han naturligt nog ansåg sig ha god an-

[1] 2, s. 321. Aftrycket vimlar af felläsningar och missförstånd.

[2] Om denne nu eller tidigare lämnat några bidrag till samlingen synes ovisst. Dock bör anmärkas, att ett litet Bureus-manuskript (nuvar. Y 31 i UB, jfr nedan nr 8 12:o etc.) tycks ha tillhört honom. Men när det å andra sidan berättas, att hans armod var så tryckande, »så att han måste med tårar försälja sina böcker till födan» (MUNKTELL, 3, s. 437), så ligger det närmare till hands att anta, att en och annan volym under hans tid blifvit frånhänd samlingen.

[3] Denna förteckning öfver det urval, Benzelius ansåg lämpligen böra förvärfvas, finnes nu i Upsala univ:s arkiv, Ser. »Acta Consistorii», 1717. Den är icke skrifven af Benzelius själf; jag anser mig icke för ty i det följande kunna kalla den för: Benzelii inköpsförslag. Af Benzelii memorial synes framgå, att han därjämte skulle ha uppgjort ett »Register» öfver samlingen i dess helhet, men någon sådan förteckning har jag ej kunnat anträffa.

[4] Denna siffra visar emellertid föga, jfr nedan. De föreslagna numren utgöra: 2, 4, 5, 8—12, 14, 16, 19, 22, 26—29, 31—39, 41, 43, 44, 46, 48, 49.

[5] Som bibliotekets räkenskaper (UB:s arkiv E 5) utvisa, sammanföll nämligen ej det definitiva inköpet till alla delar med förslagslistan: 7 nr (14, 19, 28, 34, 35, 48, 49), som väl ansågos vara af mindre betydelse, äro strukna, under det att i stället en å förslagslistan ej upptagen volym kommit till (nr 2 8:o här nedan; förmodligen nr 45 vid Benzelii katalogisering före inköpet).

vändning. Något har möjligen förvärfvats af Olof Rudbeck d. y.[1] Men det mesta tör ha gått åt annat håll. Häribland ha emellertid, som jag vågar anta, åtskilliga volymer — på okända vägar — kommit i den store samlaren Stiernmans ägo: de återfinnas nämligen i mågens, Ol. Celsius d. y:s, samling, som ju till betydande del ledde sitt ursprung från svärfadern. Vid Celsiska samlingens införlifvande med UB år 1795 kom således ytterligare ett antal Salanska manuskript att tillföras denna institutions samlingar.[2]

Det återstår oss nu endast att yttra några ord om de af UB förvärfvade handskrifternas öden *inom* institutionen. Det ges nämligen en alldeles särskild anledning härtill. De yngre isländska pappershandskrifter, som UB äger och bland hvilka de Salanska utgöra lejonparten, bekantgjordes ju — som kändt torde vara — för en större forskarkrets första gången genom den undersökning och förteckning af de fornnorsk-isländska handskriftsskatterna i Sverige, som på den Arnamagnæanska kommissionens uppdrag sommaren 1841 utfördes af tvänne dess utskickade, Jon Sigurdsson och Olaf Pálsson, och framför allt då genom den summariska redogörelse för deras arbete, som publicerades i Antiquarisk Tidsskrift, 1846—48, s. 89—103.[3] Senare har självfallet uppmärksamheten ytterligare fästats vid samlingarne genom Gödels bekanta, naturligtvis vida utförligare katalog af år 1892. Och väsentligen tack vare dessa tvänne arbeten ha samlingarna i rätt afseväd utsträckning blifvit begagnade af forskningen.

Nu visar det sig emellertid, att den numrering, under hvilken de Salanska handskrifterna uppträda, öfverallt — hos Arnamagnæanerna, hos Gödel och därmed naturligtvis också i den litteratur, som användt dessa katalogarbeten — blifvit fullständigt felaktig. Dessa nummer äro nämligen ej, som man kanske skulle tro, de som handskrifterna en gång burit i den ursprungliga samlingen, när denna ännu befann sig hos sina första ägare och innan den splittrades år 1717. Särskildt när man — t. ex. hos Gödel — finner denna beteckning använd jämsides med en numrering inom andra samlingar, som synes ha en sådan innebörd, kunde man ju tänka sig, att så skulle vara fallet. Men ifråga om den Salanska samlingen torde någon sådan beteckning ej ha förefunnits: i så fall skulle ju den, som Benzelius genomförde (eller ombesörjde), ha varit öfverflödig. Men det är icke häller den numrering, som möter oss

[1] Så t. ex. brottstycket af AXEHIÄLMS Vilkina-öfversättning, om det, som Gödel (Fno.-isl. litt., 1, s. 283) ifrågasätter, är denna handskrift, som uppträder som nr 30 4:o i den bekanta auktionskatalogen af år 1741 (och väl då förvärfvades af Stiernman?).

[2] Jag hänvisar ifråga om närmare detaljuppgifter till mitt försök till en rekonstruktion af den Salanska samlingen här nedan.

[3] Deras fullständiga katalog m. m. föreligger i Cod AM 927 4to.

å Benzelii inköpsförslag, som senare bibehållits — ehuru ju ett sådant förfaringssätt naturligtvis godt låtit försvara sig. Och det är slutligen ej häller de nummer, handskrifterna erhöllo, när de, bundna och katalogiserade, af Benzelius inordnades ibland UB:s samlingar. Benzelius lät icke den köpta kollektionen bilda en helt sluten och obruten samling för sig; så t. ex. placerades det grekiska manuskript, som ingick i samlingen, bland den förut befintliga uppsättningen af codices græci. Men af det allra mesta af samlingen bildade Benzelius en ny svensk-historisk afdelning; han kallade den: »Mss:ta Historiam Svethiæ tam veterem qvam recentem Civiliter pariter ac Ecclesiasticam illustrantia.»[1] Dock insattes här äfven en och annan volym härstammande från annat håll. Och det är som nämndt icke den för denna samling använda numreringen, som återgår i det senare beteckningssättet.

Hur har då den numrering tillkommit, som fått namn af att vara den Salanska samlingens specifika? Förhållandet är följande. Vid den inventering, som anställdes år 1750 efter Andreas Norrelii död, när dåvarande vice bibliotekarien Berge Frondin emottog biblioteket å bibliotekarien Sam. Aurivillii vägnar, då anträffades, som det då förda protokollet[2] berättar, »uti Skåpen i Galeriet,[3] samt i en kista där sammastädes, åtskilliga Manuscripter utan någon der å gjord förtekning, i brist hwar af de ock, wid de föregående Inventeringar, aldeles blifwet förbigångne». Och öfver dessa uppgjordes en förteckning, »in til desz en behörig Catalogue der å framdeles kan blifwa utarbetad». Detta inventarium har tydligen tillkommit utan någon föregående sortering af handskrifterna: skåp efter skåp och hylla efter hylla gick man fram, förtecknande och numrerande volymerna i den ordning de befunnos uppställda. I »Medlersta Skåpet» anträffades jämte mycket annat det mesta af Benzelii nu upprifna svensk-historiska samling och därmed de flesta af de Salanska handskrifterna.[4] Dessa voro dock icke sammanställda för sig, utan förekommo än enstaka än i större och mindre sviter, afbrutna af andra volymer af de mest skilda slag. Vid numreringen af detta skåps 86 handskrifter kommo Salanerna att upptaga följande nr: 21—24, 28—30, 54, 68, 69, 71—75, 77—82. Kasta vi nu en jämförande blick på den numrering, hvarunder de isländska Salanerna senare uppträda, skola vi finna öfverensstämmelsen alltför slående för att ge rum för någon som helst tvekan rörande ursprunget.

[1] Katalog i UB arkiv, M 24 (nr 1). Jag betecknar samlingen i det följande som: Ms. hist. Sveth.

[2] UB:s arkiv, K 1: nr 12.

[3] Det s. k. galleriet i Gustavianum var ett långt och smalt rum i öfre våningen mellan de två stora boksalarna. ANNERSTEDT, *Upsala univ.-bibl:s hist. intill 1702*, s. 53.

[4] En volym, nuvarande R 694, befann sig i »Främbsta skåpet», där den erhöll nr 66.

Den uppställning, som förefanns 1750 och hvaröfver då en förteckning ad interim uppgjordes, har — åtminstone hvad de i »Medlersta skåpet» förvarade handskrifterna beträffar — bibehållits i inemot ett århundrade i en så godt som orubbad svit, alla förflyttningar till trots. Ty oberäknadt ett par smärre förändringar[1] befinner sig samlingen alltfort i alldeles samma uppställning och nummerföljd år 1841, när de Arnamagnæanska stipendiaterna genomgå den och förteckna dess isländska volymer. Detta framgår med all önskvärd tydlighet af deras stora (handskrifna) katalog.[2] Och lika påtagligt är, att de fått den uppfattningen, att hela denna samling kallades den Salanska.[3] Därmed var naturligtvis förväxlingen gjord: den slumpvis tillkomna beteckningen från 1750 års inventering blef uppfattad som Salanska samlingens nummerföljd.

Påfallande är, att icke Gödel vid sitt grundliga katalogiseringsarbete kommit sammanhanget på spåren och korrigerat det begångna misstaget. Gödel har snarare gifvit det en något vidare räckvidd, i det att han som Salaner betecknat ytterligare några handskrifter, om hvilka man åtminstone ej med någon som hälst bestämdhet kan påstå, att de härröra från denna samling. Så t. ex.[4] anger Gödel (s. 31) proveniensen för Sparwenfeldts bekanta afskrift af Heimskringla som: Salanska saml. nr 26 folio, under det att de Arnamagnæanske förtecknarne uppge den vara skänkt af P. Boling, hvars namn också läses på första sidan. Nu är det emellertid att märka, att denna handskrift ej förekommer vare sig å Benzelii inköpsförslag, i räkenskaperna eller bland Ms. hist. Sveth., och med kännedom om den utförlighet, hvarmed Benzelius upptagit äfven rätt obetydliga och fragmentariska handskrifter, kan det anses absolut uteslutet, att han skulle ha inköpt denna utan att därom göra anteckning på något af nämnda håll. Den är således i hvarje fall ej förvärfvad 1717, som Gödel uppger. Tydligen har Gödel observerat, att den bär siffran 26, och efter jämförelse med motsvarande siffrors innebörd i andra handskrifter tillskrifvit den Salansk proveniens. I själfva verket visar denna siffra ingenting mer, än att handskriften fanns

[1] Sålunda har t. ex. den ursprungliga volymen nr 66 tydligen utväxlats med Salanen i »Främbsta skåpet».

[2] Detta parti af deras katalog är nämligen anordnadt på följande sätt: »Upsal. Salan. No 1—21» [okatalogiserade, blankt blad], Salan. 22 [den första isländska volymen i samlingen, katalogiserad], Salan. 23 [Aschanei Sigtuna-beskrifn., okat.] o. s. v. Häraf synes ju redan missuppfattningen tillfyllest: Nr 1—20 ha aldrig haft något med den Salanska samlingen att skaffa.

[3] Ansvaret för att ett så kuriöst misstag kunde bli begånget faller väl delvis på bibliotekets personal och förmodligen särskildt på dåvarande bibliotekaren, J. H. SCHRÖDER, som speciellt gick dessa forskare tillhanda.

[4] Rörande andra smärre onöjaktigheter i proveniensbeteckningarne hos Gödel (t. ex. nr från Celsiska saml. öfverförda på den Salanska) jfr nedan i manuskriptförteckningen.

i UB vid inventeringen 1750 — det var då den anbringades på manuskriptet —, och detta synes mig icke behöfva utesluta, att den verkligen kan ha tillhört den nämnde Boling. Denne är nämligen gifvetvis identisk med den Peter Boling, som var född 1731, bl. a. tjänstgjorde som amanuens hos Johan Ihre och slutligen blef rektor i Gäfle.

Det kan ju tyckas, som skulle inadvertenser, sådana som de här anmärkta, sakna åtminstone all praktisk betydelse, då ju numera en ny signering af UB:s isländska handskrifter blifvit genomförd och bekantgjorts genom Gödels katalog. Men det torde vara en känd erfarenhet, att det ofta nog möter afsevärda svårigheter att få äldre, mer eller mindre häfdvunna beteckningar ersatta med nya. Och som ett rätt belysande exempel kan nämnas, att man ännu långt efter det att Gödels katalog utkommit kan finna en handskrift omnämnd såsom förefintlig i den Salanska samlingen i UB — och därtill just Sparwenfeldts Heimskringla.[1]

Till de anteckningar — tyvärr blott alltför ofullständiga —, som jag här sammanställt, fogar jag ett försök till en rekonstruktion af själfva samlingen.[2] Jag har tänkt, att det kunde erbjuda ett visst intresse att erhålla en så vidt möjligt samlad bild af en enskild kollektion, så pass tidigt sammanförd och så pass betydande. Och som ju en afsevärd del af denna samling på olika vägar och vid skilda tidpunkter kommit att införlifvas med UB, har jag — genom mina försök att följa dessa handskrifters vandringar inom biblioteket fram till nuvarande placering och signering — trott mig kunna ge några anspråkslösa småbidrag till dess handskriftssamlings historia. Öfver denna hvilar ju alltjämt mycket dunkel beträffande de tidsskeden, som ännu vänta på att blifva skildrade af Upsala universitets och dess biblioteks store häfdatecknare.

[1] Se FINNUR JÓNSSON i *Heimskringla*, 1 (Khvn 1893—1900), s. xxvii.

[2] Jag har funnit det tjänligt att härvid lägga den hos HICKES tryckta förteckningen till grund, detta trots dess många i ögonen fallande brister. Den utgör dock den tidigaste uppgift, vi äga om samlingen, och innehåller mycket, som ej finnes på andra håll. De mest störande felläsningarne och missförstånden har jag korrigerat. Jag torde knappt behöfva påpeka, att den lilla kommentering jag lämnar, i hvilken manuskriptens identifiering och historia är hufvudsaken, ej afser att ge några handskriftsbeskrifningar, med redogörelser för innehåll o. s. v. För de många isländska manuskripten finnes ju också härvidlag Gödels katalog att tillgå.

Salanska handskriftssamlingen.

Ett försök till rekonstruktion.

Folianter.

[1.] 'Gretla s. Gretleri Historia'.

Hickes tillägger: »Cum Versione Suec. per 44. Capita». Men ingen af de Grettla-handskrifter i folio man känner af Salansk proveniens, har någon svensk öfversättning. Måhända föreligger en anticipation af Jonas Salan, som möjligen tänkt utföra en sådan[1]. Nuvarande R 689 har spalt reserverad för öfversättning samt innehåller 77 kap. (jfr Hickes' »44»), hvarför jag ej anser det alldeles uteslutet, att det är denna handskrift som afses. Denna är skrifven af Reenhielm (A: nr 15 fol). Benzelii inköpsförslag nr 10 (fol.). Köpt 1717 af UB för 15 dlr, inbunden i helperg. för 3 dlr. Inordnad bland Ms. hist. Sveth. som nr 3 fol. Vid inventeringen 1750 betecknad som nr 29 (fol.) i »Medlersta skåpet»[2]. Senare: Islandica 25. Nu: R 689. — Om innehåll m. m. se närmare Gödel, UB-kat., s. 35.

[2.] 'Item aliud Exemplar ejusd. Hist.'

Upptas i Benzelii inköpsförslag jämte en mängd andra handskrifter under nr 12 (fol.): 'Saga Grettirs starcka Asmundar sonar capp. 84'.

I Benzelii räkenskaper sammanställd med nr 10 här nedan Finnboga saga, som är skrifven af samma hand, och jämte denna betald med 10 dlr; de blefvo sammanbundna i helperg. för 3 dlr; volymen inordnades bland Ms. hist. Sveth. som nr 2 fol. År 1750 betecknad som nr 30 (fol.) i mell. skåpet. Senare: Isl. 26. Nu: R 690. Om innehåll, proveniens (Sparwenfeldt) m. m. se Gödel, UB-kat., s. 36.

[3.] 'Snorronis Sturlæ filii Edda a Rugmanno revisa. Item Clavis rythmicus Lopti Gutormi filii & Comitis Roynwaldi.'

Återfinnes i Benzelii inköpsförslag såsom nr 36 (fol.) med en mycket utförlig innehållsförteckning, som visar, att den åtminstone då var i allo identisk med nuvarande R 683; om dess innehåll m. m. se därför Gödels UB-kat., s. 27 ff.[3] Den består af 5 olika partier, af hvilka ett (II) är skrifvet af Petter Salan, de öfriga af Rugman, Harald Wijsingh och en tredje hand. Handskriften är, som ofvan nämnts, särskildt märklig därför att den innehåller en uppteckning af Ragnvald jarls Háttalykill, visserligen bristfällig, men den enda, som existerar från äldre tid[4]. Köptes 1717 för 12 dlr, erhöll helband af perg. för 3 dlr. Ms. hist. Sveth. nr 1 fol. Vid inventeringen 1750: Nr 28 (fol.) i mell. skåpet. Senare: Isl. 36. Nu som nämndt: R 683.

[4.] 'Acta Publica quædam inter Reges Sueciæ & Daniæ MS.'

Hvad som kan ha innefattats under denna obestämda titel, låter sig svårligen afgöras, så mycket mindre som Benzelii förteckningar ej ge minsta ledning härvidlag.

---

[1] En liknande anticipation tycks föreligga redan hos Reenhielm rörande denna handskr. (A: 15), som bl. a. uppgifves vara »verterad» (GÖDEL, *Fno.-isl. litt.*, 1, s. 265).

[2] På grund häraf senare (af de AM:ska förtecknarne och Gödel) oriktigt betecknad såsom: Salanska saml. nr 29 fol. — Jag finner det öfverflödigt att i det följande understryka den hvad de isländska handskrifterna angår fullkomligt genomgående missuppfattningen af den vid inventeringen 1750 genomförda nummerbeteckningen.

[3] Dess parti I = Reenhielm A: nr 14, dess parti V = Reenhielm B: nr 6 (jfr Gödel, Fno.-isl. litt., 1, s. 265, 267).

[4] Jfr F. JÓNSSON, *Den oldnorske og oldisl. litt:s hist.*, Bd 1: D. 1, s. 34 ff.

[5.] 'Ulphilæ N. Test. melius quam antehac ex Pergam. Ups. descriptum, à Verelio[1]. An. 1663.'

Att det här är fråga om Verelii 1663 utförda Ulfilas-afskrift är naturligtvis höjdt öfver hvarje tvifvel. Denna upptas i det skiftesinstrument, som upprättades den 17 april 1682, då Verelii samlingar delades mellan Reenhielm och den öfriga släkten[2], bland de volymer, som tillföllo släkten, men har icke för ty senare förvärfvats af Reenhielm (B: nr 12). Köptes 1717 ur Salanska samlingen af Erik Benzelius d. y. personligen[3], som säkerligen begagnat den under arbetet på sin Ulfilas-edition. Nu: Linköpings Stiftsbibl. T. 21. Jfr Link. Bibl:s Handl., D. 1, s. 14 f.

Härefter upptar Hickes en: 'Ulfonis Uggarsonii Historia', men som jag nedan får tillfälle att visa, är denna med all säkerhet felplacerad af H. och bör inordnas bland kvarterna.

[6.] 'Liber Miscellaneus[4] continens'

1. 'Brynolfi Suenonis[5] relat. de rebus Island'.

Tydligen någon afskrift af biskop Brynjólfur Sveinssons bekanta 'Historica de rebus Islandicis relatio, ad Nob. Dn. Ottonem Kragium', dat. den 15 juli 1647, hvaraf en kopia finnes i UB Cod. DG 12—16. Den Salanska afskriften finnes ej å någon af Benzelii förteckningar.

2. 'Voluspa, & Runæ Capitulum'.

Denna handskrift, som är skrifven af Rugman och tillhört Verelius och Reenhielm (B: nr 7), ingick jämte mycket annat i nr 12 (fol.) å Benzelii inköpsförslag. Köptes 1717 för 1 dlr och försågs med omslag af »turskt» papper[6] (18 ·/.). Ms. hist. Sveth. nr 4 fol. År 1750 betecknad som n:r 22 (fol.) i mell. skåpet. Senare sammanbunden med en Reenhielms afskr. af Egils Hofuðlausn, nr 6:7 fol. här nedan. Denna volym = Isl. 1 och nu R 681. Jfr Gödels UB-kat., s. 25 f.

3. 'Varias literas concernentes præsertim illos ministros An. 1696. in Americam missos'.

Bref rörande själavården bland svenskarne vid Delaware och de år 1696 utsända presterna Andreas Rudman, Erik Björk och Jonas Aurén[7] finnas i afskrifter på många håll. Om någon af dessa härstammar från den Salanska saml. har jag ännu ej kunnat konstatera, och det torde knappast vara af någon nämnvärd vikt.

4. 'Urbis Sigtunæ descriptionem'.

Ingår å Benzelii inköpsförslag i den meromnämnda samlingen nr 12 (fol.). Köptes för 12 dlr och erhöll omslag af »turskt» papper (18 ·/.). Ms. hist. Sveth. nr 6 fol. År 1750 betecknad som nr 23 (fol.) i mell. skåpet. Återfinnes nu i S 138, foliobunt, innehållande: 'Handlingar om Upland, Stockholm, Sigtuna.' Utgör en afskrift[8] af Martinus Aschaneus'[9] bekanta arbete (orig. i KB, F. b. 15).

5. 'MS. Runici Halpap. exscriptionem, ejusque versionem in hodiernam linguam'.

Det bekanta falsariet Hjalmars och Hramers saga — hvarom se närmare Gödel i Sv. Fornminnesfören. tidskr., 9 (1895), s. 137 ff. — har vid flerfaldiga tillfällen sysselsatt bröderna

---

1 Hickes: Vossio.

2 Orig. i Linköp. Stiftsbibl. B: 130, aftryckt hos Gödel, Fno.-isl. litt., 1, s. 269 ff.

3 Enligt hans uttryckliga anteckning å försättsbladet.

4 Jag erinrar om hvad jag i det föregående påpekat om att stora delar af samlingen på Salanernas tid ännu voro obundna och att därför sammanförandet af de olika partierna varierat vid olika tillfällen.

5 Hickes: Sueonum.

6 D. v. s. hvad vi nu kalla marmoreradt papper.

7 Jfr t. ex. O. NORBERG, *Svenska kyrkans mission vid Delaware* (Sthlm 1893).

8 Denna afskrift skulle således, liksom ännu en i samma bundt befintlig sådan, kunna fogas till dem BYGDÉN omnämner i sin *Förteckning öfver... källor till landsk. Uplands o. Stockholms stads... beskrifn.*, s. 44.

9 Redan i BENZELII inköpsförslag förekommer en gissning på Aschaneus som författare: »Forsan Martini Aschanei; vid: Schefferi Svec: Litter: pag: 93.»

Salan. Sålunda meddelar Jonas under sin vistelse i London 1699 Edw. Twaites, att han ämnar öfversätta aktstycket till latin »si non secundum antiquæ linguæ genium, attamen ad Suecanæ hodiernæ linguæ versionis modum»[1]. Och i bref till Hickes efter hemkomsten utlofvar han (om Peringskiöld ej enligt sitt löfte skulle sända H. ett ex. af sin koppartrycksedition[2]): »videbo ipse, ut quamprimum vis, ad fratris mei Petri Salani adcuratissimam exscriptionem, Runica Halpapiana meamque versionem examinem, examinatamque & emendatam Tibi... expediam.» Af ett senare bref framgår, att så också verkligen skett. Petter Salans omtalade afskr. synes vara nr 27 4:o här nedan (UB R 711: I); skulle möjligen det här ifrågavarande exemplaret i fol. kunna vara det till Hickes öfversända?

6. 'Ritus nuptiales veterum'.

Var väl förmodligen identisk med den å Reenhielms förteckning B som nr 22 in fol. upptagna: 'Ritus Nuptiales Island'. Ingick å Benzelii inköpsförslag i samlingen nr 12 fol. men finnes ej upptagen i UB:s räkenskaper. Ehuru detta väl icke absolut behöfver anses utesluta möjligheten af att den ingått i köpet, göres detta dock alltid synnerligen ovisst.

7. 'Eygils Skalla Grimsons hofud lausnar[3] wisur &c.'

Skrifven af Reenhielm. Ingick å Benzelii inköpsförslag i nr 12 (fol.) under titeln: 'Λύτρα sive Cantilena, quâ caput redemit Egillus Grimi Calvi filius...'

Köptes 1717 för 2 dlr, försågs med omslag af »turskt» papper (18 ·/.) och inordnades bland Ms. hist. Sveth. som nr 5 fol. Erhöll vid inventeringen 1750 nr 24 (fol.) i mell. skåpet. Senare sammanbunden med 'Voluspa & Runæ Capitulum', nr 6:2 här ofvan. Denna vol. = Isl. 1 och nu R 681. Jfr Gödels UB-kat., s. 25 f.

[7.] 'Olai Petri Chronicon MS.'

Att identifiera just denna afskrift bland mängden af förefintliga sådana — ensamt UB har mellan 30 och 40 enbart i folio — har sig icke lätt. Man kunde kanske i första hand tänka på någon af dem som tillhört Reenhielm (A: nr 11, 12). En af dessa finnes nu i Linköpings Stiftsbibliotek (nr 40 fol. Kyl., nyare sign.: H. 138, Link. Bibl. Handl., D. 1, s. 44 f.). De citat, som förekomma i Petter Salans Eiglessaga (s. 86, 145 m. m.), synas emellertid ej stämma öfverens med denna handskrift.

Här slutar den af Hickes meddelade förteckningen hvad folianterna beträffar; den kan emellertid suppleras med följande nr:

[8.] 'Declaratio Clerj in Comitiis Holmensibus 1647 congregatj, de libris Symbolicis Ecclesiæ Orthodoxæ seu Lutheranæ ...' — 'Kongl. Maytz: ... proposition förestält Riksens Stender dhen 6 Junij Anno 1650 ...' M. fl. aktstycken.

Samlingshäfte af handlingar fr. 1600-talet; afskrifter, dock är Declaratio Clerj[4] egenhändigt underskrifven af biskop Jonas Magni i Skara (Salanernas farfar), som väl äfven är dokumentets författare[5]. — Benzelii inköpsförslag nr 11 (fol.). Köptes för 2 dlr, försågs med omslag af »turskt» papper (18 ·/.). Ms. hist. Sveth. nr 7 fol. Vid inventeringen 1750: nr 21 (fol.) i mell. skåpet. Nu i K 100, foliobunt: 'Handlingar till svenska kyrkans historia 1647—1722'.

---

[1] Bref fr. Jonas S. till Edw. Twaites, dat. $^{3}/_{1}$ 1699, Bodleyan Library, Oxford, R. Rawlinsons mskr., Vol. 377 (no. 45), jfr *Catal. Codicum manuscr. Bibl. Bodleianae*, P. 5: Fasc. 3 (Oxon. 1893), sp. 212 f.

[2] Som bekant infördes senare ett omtryck af denna edition (utan dess svenska öfvers.) i HICKES' *Thesaurus*, P. 3 (Oxon. 1703).

[3] Hickes: lausnus.

[4] Denna redaktion på svenska motsvarar partiet intill Conclusio (s. 200) i den af OL. CELSIUS D. Y. i *Monumenta politico ecclesiast.*, Ups. 1750—53, tryckta latinska versionen.

[5] Om Jonas Magni's energiska arbete för konkordiebokens antagande jfr ofvan s. 146 och CORNELIUS, *Sv. kyrkans hist. efter reformationen*, D. 1, s. 175 ff. — *Ups. ärkestifts herdaminne* (D. 3, s. 322) uppför skriften bland Jonas Magni's arbeten.

[9.] Νικηφόρου τοῦ Βλεμμίδους Γεωγραφία συνοπτική. — Παλλαδίου ἀπὸ τῆς τῶν κατὰ Βραχμάνων ἱστορίας. M. m.

Grekisk miscellanhandskr., skrifven 1654. Har tillhört Sparwenfeldt[1], af hvilken Petter Salan erhållit den genom byte[2]. Benzelii inköpsförslag nr 41 (fol.). Köpt för 10 dlr, bunden i helperg. för 3 dlr. Bar nr XIII i Benzelii (handskrifna) Catalogus codicum manuscr. Graecor. Bibl. publ. Upsalensis; nr 37 i C. Aurivillii (handskrifna) katalog af år 1835; behåller fortfarande sistnämnda nr (Gr. nr 37). Om handskriftens innehåll m. m. se utförligt Graux (o. Martin), Notices sommaires des manuscr. Grecs de Suède (Paris 1889), s. 59 ff. och där anf. litt.

[10.] Finnbogasaga hins ramma.

Ingick å Benzelii inköpsförslag i nr 12 (fol.). Skrifven af samma hand som nr 2 fol. här ofvan. Köpt tillsammans med denna, sammanbunden o. s. v. Se ofvan.

[11.] 'Tabula Genealogica vetustissimorum Regum Svethiæ'.

Benzelii inköpsförslag nr 19 (fol.); torde dock ej ha blifvit köpt för UB:s räkning (ej i räkenskaperna).

[12.] 'Fragmentum incertæ historiæ Islandicæ, ejusdemque versionis Svethicæ: nimirum cap: XI. (qvod incipit; effter detta skiffte Thorgrim och Thorgir) cap: XII. XIII. XIV. XV. XVI. XVII. XVIII. XIX.'

Benzelii inköpsförslag nr 9 (fol.); ej köpt för UB:s räkning. — Hvilken saga det här är fråga om, har det ej lyckats mig utröna.

[13.] 'Refutatio Libelli cui titulus; Tractatus de Christiana inter Europæos concordia seu tolerantia, in caritate stabilienda etc. αὐτόγραφον.'

Benzelii inköpsförslag nr 48 (fol.); torde dock ej ha blifvit köpt för UB:s räkning. Härrörde måhända från Jonas Magni, hvilken som bekant ställde sig ganska afvisande mot de kyrkliga enhetssträvanden, för hvilka den bemötta skriften af titeln att döma synes ha gjort sig till tolk.

Däremot anser jag det rätt osannolikt, att följande handskrift, som Gödel antar, tillhört den Salanska samlingen, nämligen:

Runatal — »Runa Capitulum Versio J. Rugmans«. Afskr. af Reenhielm. Nuvar. UB R 685: I (Gödels UB-kat. s. 31).

Kvarter.

[1.] 'Liber variarum Historiarum veterum. 1. Eygils Skallagrimsons[3] Saga; 2. Gretters Saga; 3. Dornesinga[4] Saga; 4. Hrafn[k]iel Godas Saga; 5. Hectoris & ejus Pugilum Historia; 6. Blomstur Walla Saga; 7. Bandamanna[5] Saga; 8. Havard Isfyrdings Saga.[6]

Denna handskrift, eller rättare samling af handskrifter, skrifna på Island 1661 af en och samma hand, återfinnes i sin helhet såsom nr 37 (4:o) å Benzelii inköpsförslag. Betaltes med icke mindre än 24 dlr, det högsta pris som öfverhufvud något nummer i samlingen betingade. Benzelius delade på bunten och lät binda den i två ungefär lika

[1] Jfr ofvan s. 146.

[2] Detta tycks ha varit obekant för dem som tidigare sysslat med denna handskrift.

[3] Hickes: Shalla-

[4] þornesinga saga dvs. Eyrbyggjasaga.

[5] Hickes: Bændemanna.

[6] Hickes: Hervard Isfyrdinga.

tjocka helband af pergament (à 2 dlr), det ena omfattande sagorna 1—2, det andra återstoden 3—8. Volymerna inordnades bland Ms. hist. Sveth. såsom nr 4, resp. nr 1 4:o. Vid inventeringen 1750 betecknades de som 78, resp. 68 (4:o) i mell skåpet. Senare: Isl. 23, resp. 22. Nu R 698, resp. 699. Jfr Gödels UB-kat., s. 46 f.

[2.] 'Ragner Lodbroks Saga.'

Ej å Benzelii förteckningar. Jag vågar emellertid hålla före, att den här afsedda handskriften är identisk med nuvarande R 703 i UB. Denna, som tillkommit på Island och inköpts där af Jón Eggertsson under hans för Antikvitets-kollegii räkning företagna manuskriptresa 1682—83[1], innehåller visserligen först Volsungasaga, men denna är fragmentarisk, och den första titel, som förekommit, är 'Sagan af Ragnar Loðbrók'. Det låter sig därför mycket väl tänkas, att Jonas Salan utan närmare undersökning uppfört denna på sin förteckning.[2] Ett negativt sannolikhetsskäl för identiteten ligger däri, att ingen af de öfriga bevarade handskrifterna af denna saga synes kunna komma i fråga, ett positivt åter i det faktum att ett litet fragment, som det afgjordt synes, af samma hand som denna handskrifts, sitter inklistradt i ett annat manuskript, hvars Salanska proveniens är ootmvistlig (nr 4: 11 4:o här nedan). Handskriften har förmodligen omsider förvärfvats af Stiernman, från honom öfvergått till Ol. Celsius d. y., i hvars samling den ingick i nr 119 4:o, ett af de samlingsband, som till största delen, om ej helt, synas härstamma ur Salanska samlingen. Inkom med denna samling 1795 i UB. Där tidigare betecknad som Isl. 15 och nu som nämndt signerad R 703.

[3.] 'In alio Vol.'

1: [1.] Inglinga Saga.

Hickes har: Halfdan Inglinga Saga. Denna egendomliga titel får sin förklaring genom följande passus i ett af Jonas Salans bref till H.[3]: »Corriges etiam in alio volumine Bronafostra Saga in Inglinga Saga» — en uppmaning, som Hickes tydligen i bokstafligaste bemärkelse tagit ad notam. Emellertid synes denna ändring rätt egendomlig, ty i Salanska saml. har säkerligen funnits såväl en Hálfdanarsaga Brǫnufóstra, som en Ynglingasaga, (m. m.) och båda i 4:o. Om den förra se nedan nr 21 4:o. Af den senare, en afskrift af Petter Salan, finnes ett brottstycke bevaradt i UB, R 697: III. Detta finnes upptaget å Benzelii inköpsförslag (nr 39 4:o) under den vilseledande titeln: 'Ingialde, bródur Halfdane Hwitbens, saga', hvilken titel får sin förklaring därigenom att ett helt obetydligt parti å brottstyckets första sida (Yngl.-saga kap. 50) handlar om denne Ingiald. Fragmentet ifråga köptes för 1 dlr, sammanhäftades med en Trójumanna saga, nr 4: 1 4:o här nedan, i omslag af »turskt» papper (12 ·/.). Denna volym inrangerades bland Ms. hist. Sveth. som nr 7 4:o och betecknades vid inventeringen 1750 som nr 72 i mell. skåpet. Volymen blef senare söndertagen, då vårt här ifrågavarande brottstycke sammanfördes med en del manuskript ur Nordinska samlingen till en volym (inb. i halfperg.). Detta nya band, i hvilket vårt fragment utgör nr 3, betecknades som Isl. 17 och är nu signeradt R 697 (Gödel, s. 43 ff.).

[2.] 'Sorla Sterka[4] Saga.'

Benzelii inköpsförslag nr 31 (4:o); köptes för 3:16 dlr, erhöll omslag af turskt papper (12 ·/.). Ms. hist. Sveth. nr 5 4:o. Vid inventeringen 1750 betecknad som nr 73 (4:o) i mell. skåpet. Senare sammanbunden med nr 4:1 4:o här nedan Trójumannasaga och nr 21 4:o här nedan Hálfdanarsaga Brǫnufóstra till en volym, som burit signeringen Isl. 20 och nu betecknas R 706. Jfr Gödels UB-kat., 54 ff.

[3.] 'Slisa Hroas Saga.'

Ej å Benzelii förteckningar. Kanske är det denna handskrift af Slisa Hróaþattr som åsyftas i en anteckning i R 707: III (Gödel, s. 57), där det talas om »en nog incorrect copia, som tilhört Sal. Ärkebiskopen Er. Benzelius junior och nu finnes i Linköpings Gymnasii Bibliotheque», hvilken kopia synes vara identisk med nuvarande F. K. 13 i nämnda bibliotek[5].

---

[1] Jfr ofvan s. 147; [KLEMMING], *Ur en antecknares samlingar,* Sthlm 1868—73, s. 35 ff., Gödel, Fno.-isl. litt, 1, s. 190 ff.

[2] Detta är så mycket antagligare som själfve Jón Eggertsson gjort på samma sätt i sin till kollegiet ingifna förteckning (nr 23 4:o, KLEMMING, anf. arb., s. 42).

[3] *Thesaurus,* T. 2, s. 190 ff.

[4] Hickes: Sterke.

[5] Stiftsbibliotekarien dr I. NORBERG har haft vänligheten att framsöka denna handskrift åt mig i Linköpings Stiftsbibliotek.

[4.] 'Bjornonis Jonsonii Colloquium de Runis'.

Denna afskrift af Biörn Jónssons på Skarðsá bekanta Samtak (skrifven af Guðmundur Ólafsson) är upptagen å Benzelii inköpsförslag som nr 32 (4:o) och köptes för 3:16 dlr. Bands tillsammans med (efter) en Lopt Guttormssons Háttalykill — tvifvelsutan identisk med här nedan närmast följande nr — i ett helperg.-band för 2 dlr. Volymen inordnades bland Ms. hist. Sveth. som nr 3 4:o, betecknades vid inventeringen 1750 som nr 66 (4:o) i främsta skåpet (jfr ofvan s. 151 med n. 4 o. s. 152 med n. 1), senare Isl. 38, nu R 694. Jfr Gödels UB-kat., s. 41 f.

2. 'Hattalikel.'

Kan, som nyss nämnts, med all säkerhet anses vara identisk med den å Benzelii inköpsförslag som nr 29 (4:o) upptagna Háttalykill Lopts rika Guttormssonar, äfvenledes skrifven af Guðmundur Ólafsson. Denna köptes för 1:16 dlr och bands tillsammans med i näst föregående nr nämnda handskrift; om volymens signering se ofvan.

3. 'Islendinge Aldurlied.'

Hvad som kan vara afsedt med denna titel, vågar jag icke uttala någon mening om. (Någon uppteckning af Bjarni Jónssons Aldasaungur?) Benzelii förteckningar ge ingen ledning.

[4.] 'Liber multarum Historiarum præsertim'

1. 'Trojamanna Saga.'

Å Benzelii inköpsförslag upptagen under nr 38 (4:o), jämte en annan handskrift, 'Collectanea antiquitates Ecclesiasticas et civiles, Uplandiæ præsertim, Illustrantia' (som jag nedan får tillfälle att visa identisk med nr 4:11 4:o i föreliggande förteckning). Jämte denna köpt för 7 dlr. Sammanhäftades med en annan handskrift, nr 3: 1: 1 här ofvan, i ett omslag af turskt papper. Denna volym betecknades, som redan nämnts, såsom Ms. hist. Sveth. nr 7 4:o och vid inventeringen 1750 som nr 72 i mell. skåpet. Blef sedan söndertagen, hvarefter Trójumannasaga sammanbands med Sǫrlasaga sterka (nr 3: 1: 2 4:o här ofvan) och Hálfdanarsaga Brǫnufóstra nr 21 4:o här nedan. Denna volym har, som redan nämnts, tidigare betecknats som Isl. 20 och bär nu signum R 706. Jfr vidare Gödels UB-kat., s. 54 ff.[1]

2. 'Eiglas og Asmunds Saga.'

Måhända afses här de brottstycken af original-konceptet till Petter Salans edition, hvilka föreligga i nuvar. R 712 i UB och förmodligen härröra ur något af samlingsbanden i Celsiska samlingen. Annars skulle man också möjligen kunna tänka på nuvar. R 709: I i UB. Denna handskrift härrör ur ett samlingsband nr 74 4:o i den Celsiska samlingen, hvilket åtminstone till större delen (måhända helt och hållet) synes ha tillhört Salanernas samling. Sammanbunden med nr 11 4:o här nedan. Isl. 18. R 709.

3. 'Chronologicæ quædam Schedæ'.

Alltför obestämdt för att låta sig identifieras. Jfr dock nedan 26 4:o.

4. 'Eroticon'.

Säkerligen den af Petter Salan utförda afskriften UB R 692: V af Pamphilus och Galathea, hvilken (i likhet med sitt original DG 4—7: II: 1) endast betecknar sig som: Drama ἐρωτικόν. Ej å Benzelii förteckningar. Har förmodligen förvärfvats af Stiernman och sedan kommit i Ol. Celsius d. y:s ägo; den ingick i nyss nämnda vol. nr 74 4:o i Celsiska samlingen[2] och inkom i UB 1795. Senare sammanbunden med diverse andra handskrifter (jfr Gödel, s. 37 ff.) till en volym, som tidigare betecknats Isl. 6 och nu som nämndt bär signum R 692.

5. 'Eglis Sage'.

Ovisst om härmed afsetts en Egils saga Skallagrimssonar, en Egils saga einhenda eller kanske rentaf en Elis saga ok Rosamundu, ty äfven någon afskrift af sistnämnda saga bör ha funnits i Salanernas samling, att döma af de talrika hänvisningarna i Petter Salans Eigles saga[3].

---

[1] Jag anser mig böra nämna, att de 4 första sidorna af Trójumannasagas text utan allt tvifvel äro skrifna af Petter Salan, hvilket Gödel icke anmärkt.

[2] Gödel betecknar dess proveniens som Salanska saml. nr 74 4:o, hvilket här innebär en förväxling med Celsiska saml. (ej som annars med numren från inventeringen 1750). Detsamma gäller för öfrigt om R 711: II och III (jfr nr 8 4:o, resp. nr 4: 6, 8 4:o här nedan).

[3] T. ex. s. 87, 109, 129, 136, 137 o. s. v.

6. **'Attertala Suenis K[onung]s. Genealogiæ Suenis Regis'.**

Syftar väl icke gärna på den af Petter Salan afskrifna 'Genealogia Regum et Principum Christianorum in Dania' i R 711: III (Gödel, s. 61). Denna härrör ur Cels. saml. 74 4:o.

7. **'S. Örians Gille'.**

Visserligen har Hickes: Saga Prins Gille, men denna egendomliga titel beror, som mig synes så godt som evident, därpå att han — under förutsättning att titeln meddelats på sätt som jag antagit — missförstått S. som förkortning för Saga[1] och läst Örians felaktigt. Och man förstår ju icke, hvarför Jonas Salan skulle underlåta att i sin förteckning uppta denna af brodern Petter afskrifna: Stadga för »Riddare Sante Örians Gille». Den är, som redan nämnts, unik och är en god afskrift (ehuru något defekt i början) efter en uppteckning från 1500-talets början[2]. Utg. af J. H. Schröder 1836 och af Klemming 1876 (se närmare Geete, Fsv. bibliogr., s. 173). Handskriften har (förmodligen via Stiernman) kommit i Ol. Celsius d. y:s ägo och ingick i nr 74 4:o i Celsiska samlingen. Inkom med nämnda samling 1795 i UB. Har senare blifvit särskildt bunden och bär nu signum: E: 189. (I slutet finnas ett par smärre utdrag ur Siælinna Tröst m. m.)

8. **'Landfigtataal'.**

Möjligen Petter Salans afskrift af 'Lángfedgatal Till Nockura Danmerkur og Noregs Kónga' i R 711: III. (Denna härrör ur Cels. saml. nr 74 4:o.) Gödel, s. 60.

9. **'Borgmestare Euentyri Wallendike s. Consulum Romanorum facinora'.**

En afskrift af 'Eitt æfenn tyr af eijnum Borgmeystara I vallande'[3] finnes visserligen i en annan volym i samlingen, näml. nr 3 8:o här nedan, men för att det här skulle kunna vara fråga om denna, måste man ju förutsätta förväxling i fråga om formatet.

10. **'Pars Vers[ionis] Historiæ Buræj Wilkins'.**

Detta parti af en Bureus tillskrifven öfversättning af den s. k. Vilkina-sagan (d. v. s. Þiðrekssaga) kan med all visshet identifieras med R 705 i UB (Gödel, s. 54). Denna handskr. innehåller nämligen ett brottstycke af nämnda saga i svensk öfversättning, visserligen ej utförd af Bureus[4], utan af hans måg Jahan Axehiälm[5]. Det är i så fall som bekant ingalunda den enda gången dessa två forskare förväxlats med hvarandra. Att volymen i fråga verkligen tillhört Salanska samlingen, visar Petter Salans egenhändiga påteckning: »Verus huius Libri possessor sum Petrus Nicolai Salanus». Den finnes ej å Benzelii inköpsförslag; den hade förmodligen tidigare öfvergått i Rudbeckska släktens ägo (Olof R. d. ä. eller Olof R. d. y.) och är antagligen identisk med handskriften nr 30 4:o i den bekanta auktionskatalogen 1741 (efter Olof R. d. y:s död)[6]. Förvärfvades då, som jag antar, af Stiernman, öfvergick till Ol. Celsius d. y., ingick i nr 74 4:o i Celsiska samlingen och inkom med denna 1795 i UB. Har senare blifvit särskildt bunden (halfperg.) och betecknats som Isl. 21. Nu som nämdt R 705.

11. **'Descriptio Hatunæ'.**

Tvifvelsutan identisk med den å Benzelii inköpsförslag i nr 38 (4:o) ingående samlingen: 'Collectanea antiqvitates Ecclesiasticas et civiles, Uplandiæ præsertim Illustrantia'. Köptes (jämte Trójumannasaga, ofvan nr 4: 1 4:o) för 7 dlr. Försågs, särskild ur bundten, med omslag af turskt papper (12 ./·) och inordnades bland Ms. hist. Sveth. som nr 8 4:o. Betecknades vid inventeringen 1750 som nr 77 i mell. skåpet. Nu S 136: 'Antiqvariska

---

[1] Detta ord ingick ju i hvar och hvarannan titel.

[2] Af uppställningen i GEETE, *Fornsv. bibliogr.*, s. 173 (nr 426), kunde man möjligen frestas tro, att också afskriften härstammar från 1500-talets början, hvilket dock näppeligen kan vara förf:s mening.

[3] På grund af bristande typer nödgas jag här (liksom i det följande) använda vanligt f i stället för anglosachsiskt.

[4] BUREI öfversättning af samma saga föreligger i KB Cod. Isl., Papp. 4:o nr 54 (Gödel, KB-kat., s. 324 ff., Fno.-isl. litt., 1, s. 219 ff.)

[5] HJ. LINDROTH har (i *Samlaren*, Årg. 28, 1907, s. 216) förbisett såväl detta brottstycke af Axehiälms öfversättning, som ett annat, föreliggande i KB Cod. Isl. Papp. 4:o nr 53, och därför utan fog ifrågasatt, att A:s egna uppgifter om detta sitt arbete ej skulle afse »något annat och mer självständigt än blott de ändringar, som vi nu äga af Axehiälms hand i Bures öfversättning af sagan». Jag kan tillägga, att ett tredje brottstycke af mig anträffats i den Ihreska handskriftsamlingen (numera deponerad i UB).

[6] Jfr Gödel, Fno.-isl. litt., 1, s. 283.

anteckningar om Upland, särdeles den södra delen, sockenvis upptagande runstenar och andra inskrifter samt dokumenter . . .'[1] Från 1600-talets förra hälft. Axehiälm har skrifvit s. 1—3 och en öfverskrift å s. 5: 'De antiqua Aula Regia Hofftuna seu Hatthuna'. Denna titel, under hvilken handskriften också citeras i Petter Salans Eiglessaga (t. ex. s. 102, 136), torde tillfyllest ådagalägga, att S 136 verkligen är den i Hickes' förteckning afsedda handskriften.

12. 'Illuge Gridar[2] fostra Saga'.

Synes ej låta sig identifieras med någon af KB:s eller UB:s handskrifter af denna saga.

13. 'Hialmters oc Ølvers[3] Saga'.

Benzelii inköpsförslag nr 2 (4:o), köptes för 3 dlr, sammanbands med 3 eddadikter i svensk öfversättning (jfr nr 18 4:o här nedan) i helperg. (2 dlr); volymen inrangerades bland Ms. hist. Sveth. som nr 2 4:o. Vid inventeringen 1750: nr 69 (4:o) i mell. skåpet. Senare Isl. 7. Nu: R 710. Härrör från Guðmundur Ólafsson. Gödel, s. 59.

[5.] 'Samuel. Columbi Ordskietsil'.

(Af uppställningen förefaller det som om Hickes' förlaga skulle ha velat ange föregående arbete och nästföljande som förenade i *en* handskrift; detta har dock knappast varit förhållandet.) Handskriften af Columbi Ordeskötsel synes vara förlorad: den är icke identisk med någon af de 5 nu kända. Den bör ha varit af rätt tidigt datum, åtminstone ungefär samtidig med den äldsta bevarade, den s. k. handskriften K i KB, som synes härröra från omkr. 1690[4]. Denna Salanska handskrift citeras nämligen redan 1691 i Nicolaus Salans diss. Gladius Scythicus (s. 3). Förlusten är således mycket beklaglig[5].

[6.] 'Regis Stuarti Historia ex Anglicano in Belgicum, & tandem in Islandicum sermonem translata per Eynarum Gudmundi filium. Anno 1651.'

Måhända kunde man i första hand, när det här tydligen gäller författaren till Skotlands rímur, den isländske prästen och diktaren Einar Guðmundsson, vara benägen att anta, att den handskrift som här åsyftas möjligen kunde vara den officiella relationen rörande de historiska händelser, som utgöra ämnet för nämnda diktverk, den s. k. Gowriekonspirationen och mordförsöket mot konung Jakob VI år 1600. Som Craigie[6] nyligen påvisat, är det nämligen påtagligt, att Sira Einar hufvudsakligen hämtat sitt vetande om de tilldragelser, han besjunger, ur nämnda relation, som också trycktes på flera språk (åtminstone på engelska, tyska och danska). Men redan ett par supplerande uppgifter, som Jonas Salan lämnar rörande denna handskr. i ett af sina bref till Hickes[7], ge rätt tydligt vid handen, att det här måste vara fråga om ett arbete rörande Karl I och hans tragiska slut (1649). Den åsyftade handskriften kan därför icke vara någon annan än den i UB under signum H 248 b förvarade:

'Eingelskt memorial til æfinnlegrar minningar vppteiknad / jnnehalldande hegdun alla / vm aklogun / forsuar / *ok* Aflijfan þessare / epterfilginde herra man*na*.

þess konungljga stadarhalldara Greifa straffort / áá jrlande . . .

Kongsins j Einglande / skottlandi *ok* jrlane caroli stuart . . .

Vr Eingelsku first utlagtt / j nidurlensku edur hollenst tungu mál ok sijdan*n* j haþysku . en nu sijdast áá jslensku vt lagtt, Af Einare Gudmundz syne Anno 1651 . . .'

D. v. s. handskriften innehåller m. a. o. den officiella redogörelsen för de stora engelska statsprocesserna 1640—49. Den innehåller 63 bl., är skrifven af två händer, hvaraf den ena dock blott skrifvit bl. 5—12. Om den hufvudsakliga handen är författarens — som Annerstedt ifrågasätter[8] — vågar jag icke f. n. yttra mig.

---

[1] Utförlig katalogisering af ANNERSTEDT.

[2] Hickes: Gridur.

[3] Hickes: Hialinters oc Olmers.

[4] Jfr AKS. ANDERSSON i *Samlaren*, Årg. 4 (1883), s. 65 ff.

[5] Man kunde här måhända rent af gissa på originalhandskriften. Det förefaller ju dock mindre sannolikt, att BENZELIUS — som ju ägde originalet 1711, då förmodligen den s. k. handskriften A (UB Nordin 622) skrefs efter detta (jfr STJERNSTRÖM i hans och NOREEN's ed. 1881, s. i ff.) — skulle tidigare gjort enstaka förvärf för egen del ur just denna samling, men uteslutet är det ju icke.

[6] I: *Skotlands rimur. Icelandic ballads on the Gowrie conspiracy. Ed. by* W. A. CRAIGIE. Oxf. 1908. S. 3.

[7] *Thesaurus*, 2, s. 317.

[8] I UB:s handskr.-katalog.

Att Einar Guðmundsson utfört ett slikt arbete har icke varit obekant. Sålunda heter det i den lilla lefnadsteckning, som Ólafur Davíðsson meddelat Craigie[1] efter Prestaæfi Sighvats Grímssonar Borgfirðings (hdskr.): »Sögu Karls Stúarts I• Englands konúngs lagði hann einnig út á íslenzku úr hollenzku máli, síðla æfi sinnar.» Men att öfversättningen ifråga ännu finnes i behåll, tycks ha varit fullständigt okändt. Nyssnämnda källa anser sig sålunda böra tillägga följande som stöd för sin uppgift: »Segist Daði fróði meina að hann hafi séð þá útleggingu 1836, og hafi sér geðjast vel að henni.»

Handskriften finnes ej å Benzelii förteckningar. Har tydligen som så många andra förvärfvats af (Stiernman och) Ol. Celsius d. y. Ingick i nr 119 4:o i Celsiska saml.[2], som inkom i UB 1795. Efter volymens slaktning särskildt bunden (halfperg.) och signerad: Isl. 41. Nu som nämndt å afd. H. (Allmän o. utländsk historia) som nr 248 b.

[7.] 'Florens och Blanzeflors[3] Saga. Rythmis Sueticis; sed deficiens ab initio & fine: cum Adagiis Danicis & Latinis, editio antiqua.'

År påtagligen icke identisk med någon af de i vår tid kända handskrifterna till den fornsvenska versionen af denna dikt, om hvilka se Klemmings edition 1844 (= SFSS 1), s. xxv ff. I Petter Salans Eigless. omnämnes »amores Florentis & Blansafaræ . . . in Manuscripto, quod possideo» (s. 84) och på ett annat ställe (s. 146) åberopas 'Florentz oc Blandsaffra Saga'; inalles anföras 6 verser[4], af hvilka synes kunna slutas, att handskriften ej varit en afskrift af någon af de nu kända. — Den ordspråksbok — väl tryckt (editio) — som suttit med i volymen, var väl Peder Laales i någon af de äldsta upplagorna.

[8.] 'Olaf Trygwarsons Saga'.

Säkerligen identisk med nuvar. R 711: II, som med all rimlighet är att med Gödel (s. 61) tillskrifva Petter Salan. Ej å Benzelii förteckningar. Har — förmodligen via Stiernman — omsider kommit i Ol. Celsius d. y:s ägo och ingick i det ofta omnämnda bandet n:r 74 4:o i Celsiska samlingen[5]. Inkom med denna kollektion i UB 1795. Senare förenad med 3 andra handskrifter (däraf 2 ur samma Celsiska nr 74 4:o) i ett halfperg.-band. Denna volym har tidigare betecknats som Isl. 14 och är nu som nämndt signerad R 711. Jfr nedan, s. 165 (med not 3).

[9.] 'Gomul Sundurdeiling Danmerkur[6] uhr Sager Sona Sweins ulf[s] Sonar [danakongs]. antiquis characteribus. Pars[7] Chronici Turcici & de Ins[ula] Zeilan.'

Denna titel, som Jonas Salan synbarligen tagit tämligen på måfå ur sitt manuskript, är tillräckligt tydlig för att visa, att det här måste vara fråga om den isländska miscellanhandskrift, som nu förvaras i UB såsom R 702[8]. Handskriften, som inköpts på Island af Jón Eggertsson på hans manuskriptresa 1682—83[9], är upptagen å Benzelii inköpsförslag som nr 22 (4:o). Köptes för 1:16 dlr, erhöll omslag af turskt papper för 12 ·/.. Ms. hist. Sveth. nr 10 4:o. Vid inventeringen 1750: nr 81 (4:o) i mell. skåpet. Senare bunden i halfperg. (omslaget kvarsitter) och betecknad som Isl. 5. Nu som nämndt R 702 (Gödel, s. 49 ff.).

---

[1] Tr. i *Skotlands rímur,* s. 17 ff.

[2] Detta enligt en anteckning i UB:s arkiv M 27: nr 2; donationskatalogen öfver Celsiska samlingen upptar tyvärr ej fullständigt samlingsbandens innehåll.

[3] Hickes: Bleed Sefra.

[4] V. 384—85 (s. 84), 969—70 (s. 146), 971—72 (s. 86), motsvarande v. 617—18, resp. 1250—54 i KLEMMINGS edition.

[5] Jfr ovan s. 159, not 2.

[6] En för Hickes tydligen fullständigt oläslig titel; han trycker bl. a. Gornul Suedur denmerkur (med ett långt tomrum) o. s. v.

[7] Hickes börjar ny rad, ehuru det här ej kan vara fråga om någon ny handskrift.

[8] Bl. 1: Gomul Sundurdeiling etc. (bland en mängd andra excepter), bl. 14: »Vm vp*p*runa þess Tyrkneska Rijkis»; bl. 19—26 innehålla geografiska beskrifningar öfver »Zeiland» m. m. (Gödel, s. 49 ff.).

[9] Jfr Gödel, s. 51 och ovan s. 147 anf. litt.

[10.] 'Carmina Antiqua Ragner Lodbrogs, cum parte antiquæ legis Norwagicæ & versiones Bibl.'

Man kunde vara frestad antaga, att äfven denna titel borde höra samman med föregående nr, som också innehåller Kråkumál m. m., men fortsättningen måste då antas vara förkommen. (Jfr äfven R 692: I, som dock ej häller gärna kan vara afsedd här.)

[11.] 'Sturlaugs[1] den Arbetsames, s. laboriosi Historia cum versione Renhielmii.'

Väl identisk med den å Reenhielms förteckning B som nr 26 4:o upptagna: 'Sturlaug Starfwesammas saga'. Den finnes uppsatt på Benzelii inköpsförslag som nr 35 (4:o), men kom af obekant anledning ej att bli köpt för UB:s räkning. Har förmodligen omsider förvärfvats af Stiernman och med hans samlingar öfvergått till Ol. Celsius d. y. Ingick i nr 139 4:o i Celsiska samlingen, med hvilken den 1795 inkom i UB. Detta band blef senare söndertaget, då Sturlaugssaga sammanfördes med en Egilssaga ok Åsmundar, den senare af dem, som jag ifrågasatt som identiska med nr 4:2 4:o här ofvan (samt ett fragment af en Samsonssaga fagra) och bands i halfperg. Denna volym har som nämndt betecknats som Isl. 18 och bär nu signum R 709 (Gödel, s. 58).

[12.] 'Item Renhielmii obs[ervationes] in Chron[icon] Olavi, cura Haddorphii editum cum Excerptis.'

Hvilken handskrift (afskrift) här åsyftas synes ovisst. Denna Reenhielms kritik af Hadorphs edition 'Sanct Olaffs saga på Svenske rim' (Sthlm 1675) trycktes senare af Chr. Nettelbladt i Schwed. Bibliothek, St. 3 (1729), s. 324 ff. under tit.: 'Jacob Istmeens Observationes brevissimae ad Chronicon rhytmicum S. Olai, Norrigiæ regis, cura J. Hadorphi editum'.

[13.] 'Gustavi primi placat Sendt uth i Swerigit. Stockh. 1531.'

Detta plakat utgjordes väl af en afskrift af något kungl. bref rörande klockskatten, däraf uppkomna oroligheter eller likn.; kan ju knappast räknas som en särskild handskrift.

[14.] 'Index Sacerdotum Westmanniæ.'

I nr 4:7 4:o här ofvan, Riddare Sante Örians Gille, finnes af Petter Salans hand en förteckning på de präster från Västerås stift, som »skrifwit under Liturgien ell[r] Mässeårdningen som ... Erkebiskop Lars har författat» 1577, men denna kan det ju icke gärna vara frågan om här.

[15.] 'Index Regum Norwagiæ, & Archiepiscoporum Tronhem sive Nidrosiensium.'

[16.] 'Relatio de S. Stephano,[2] & Patris [Johannis] Matthæi literæ[3] ad Sorores Conversas.'

[17.] 'Vetus MS. cum titulo Til minnes s. memoriale liturgicum.'

Dessa två små handskrifter 16 och 17 äro å Benzelii inköpsförslag sammanförda i ett nr, 5 (4:o), betaltes tillsammans med 2 dlr och sammanhäftades i ett omslag af turskt papper (12:o). Häftet inrangerades bland Ms. hist. Sveth. som nr 11 4:o, betecknades vid inventeringen 1750 som nr 75 (4:o) i mell. skåpet. Förvaras numera i UB:s permebrefsskåp bland: 'Svenska Originalhandskrifter från Medeltiden'. Handskriftens första parti (här: 16) utgör 10 bl.[4] och innehåller dels en legend om Stephanus, den förste martyren: »Af santo staffans føslo oc vpbyrian eett siælzsynt jærtekne», öfversatt till svenska af generalkonfessorn Johannes Matthæi i Vadstena († 1524)[5], dels samme Johannes' förmaningsbref

[1] Hickes: Ster-

[2] Hickes: Stephani.

[3] Hickes: literis.

[4] Något felaktigt häftade.

[5] Se vidare SILFVERSTOLPE, *Klosterfolket i Vadstena*, s. 92 ff.

af år 1515 till Vadstenanunnorna. Båda dessa skrifter förekomma äfven i en perg.-codex från 1500-talets början, Linköp. Stiftsbibl. nr 39, Kylander, och äro efter denna utgifna dels af Rietz (i Scriptores Suecici medii ævi cultum culturamque respicientes, 2, s. 35—38, resp. 3, s. 128—137) dels i SFSS (Staffans-legenden af Stephens i Fornsv. legendarium, D. 1, s. 291—294; Förmaningsbrefvet af F. A. Dahlgren i Skr. t. läsn. f. klosterfolk, s. 139—148). Här föreliggande handskrift, som också härstammar från 1500-talets förra hälft, men om hvars värde, förhållande till Linköpingshandskriften o. likn. jag här ej kan yttra mig, synes däremot icke tidigare ha varit uppmärksammad.

Handskriftens senare parti utgör 8 bl. (1 blankt) och är skrifvet af två händer från ungefär samma tid, den ena möjligen samma som i föregående. Innehåller minnesregler, snarast för den enskilda andakten, för lifvet i klostret — »Monita Vadstenensibus data» heter det i inköpsförslaget —, m. fl. smärre uppteckningar. Är mig veterligen ej publiceradt.

[18.] 'Odæ Sueticæ de Heroibus antiquis'.

Kan möjligen tänkas afse de Edda-sånger i svensk öfversättn. (Vǫlundarkviða, Frá dauða Sinfjǫtla och Gripisspá), som å Benzelii inköpsförslag upptas som nr 4 (4:o): 'Then 14, 18, 19 delen af Semunder Edda.'

Denna samling köptes för 1: 16 dlr, bands tillsammans med nr 4: 13 4:o här ofvan, Hjálmterssaga ok Olvis, i helperg. Om denna volym (Ms. hist. Sveth. nr 2 4:o; nr 69 4:o i mell. skåpet; Isl. 7) se ofvan under nämnda nr. Nu R 710 (Gödel, s. 59).

[19.] 'Norvagicæ Odæ'.

Hit bör vidare som nämndt föras den af Hickes bland folianterna upptagna:

[20.] 'Ulfonis Uggarsonii Historia'.

Denna handskrift är nämligen med all säkerhet senare tillagd å förteckningen af Hickes efter ett meddelande i bref från Jonas Salan (Thesaurus, 2, s. 314 f): »cujus [ɔ: brodern Petters] Historiam Ulfonis Uggarsonii cum versione & notis quibusdam fere perfectam penes me servo, tamdiu atque melioribus nostris temporibus in publicum provolare possit, nec non alium tractatum ..., quæ forte Catalogo meorum sivis adjicere potes»[1]. Någon uppgift om formatet lämnas icke, men Hickes har på egen hand placerat den bland foliohandskrifterna. Att han härvid ej träffat det rätta är påtagligt: handskriften ifråga måste vara identisk med kvartvolymen R 700 i UB, som, ehuru icke fullständigt, innehåller Petter S:s originalkoncepter till ifrågavarande arbete. Denna förvärfvades ej som de flesta andra 1717; den finns visserligen upptagen å Benzelii inköpsförslag som nr 8 (4:o), men kom af okänd anledning ej med i köpet. Till UB kom den — via (Stiernman? och) Olof Celsius d. y. — 1795; ingick då i nr 119 4:o i Celsiska samlingen. När denna volym fördelades, blef Úlfssaga Uggasonar särskildt bunden (i halfperg.) och betecknades så som Isl. 27. Numera, som nämndt, R 700 (Gödel, s. 48).

Från Benzelii förteckningar och andra källor kunna vidare följande tillägg göras:

[21.] Hálfdanarsaga Brǫnufóstra.

Jfr ofvan under nr 3: 1: 1 4:o. Benzelii inköpsförslag nr 33 (4:o); köptes för 1: 16 dlr, erhöll omslag af turskt papper (12 ⁄.) och inordnades bland Ms. hist. Sveth. som nr 9 4:o. Vid inventeringen 1750 betecknad som nr 74 (4:o) i mell. skåpet. I nyare tid sammanbunden med Trójumannasaga och Sǫrlasaga sterka (nr 4: 1 4:o och 3: 1: 2 4:o här ofvan), denna volym signerad Isl. 20. Numera: R 706.

[22.] Herrauðssaga ok Bósa.

Latinsk öfversättn., som nämndt, af Jonas Salan (ej af Petter). Benzelii inköpsförslag nr 43 (4:o) köpt för 2 dlr. Sammanhäftades med nästföljande nr, Þorsteinsaga Vikingssonar, i omslag af turskt papper (12 ⁄.). Volymen inordnades bl. Ms. hist. Sveth. som nr 4:o. Vid inventeringen 1750: nr 71 (4:o) i mell. skåpet. Senare inbunden i halfperg. och betecknad som Isl. 19. Nu R 708.

[23.] Þorsteinssaga Víkingssonar.

Likaledes latinsk öfversättn. af Jonas Salan. Benzelii inköpsförslag nr 44 (4:o). Köpt för 2 dlr, sammanhäftad med nästföljande nr o. s. v., se ofvan.

---

[1] Spärr. af mig.

[24.] 'Afkortningen på Liodz-boken; 1. af Gviamars Liod eller saga. sveticè.'

Benzelii inköpsförslag nr 34 (4:o). Köptes dock ej för UB. Var väl en afskrift af Cod. DG 4—7: II: 4. Eller möjligen ett sammandrag af samma natur som de i slutet af denna afdeln. här nedan nämnda?

[25.] 'Hervarar Saga Cum MSS^{to}. Archivi et jmpress Cl: Verelii collata atque correcta ab J. Peringero.'

Skrifven af Petter Salan. 8 bl. (3 s. blanka). Har (förmodligen genom Stiernman) kommit i Ol. Celsius d. y:s ägo och ingick i det ofta nämnda samlingsbandet nr 74 4:o i Celsiska samlingen. Inkom med detta i UB 1795. Efter volymens söndertagning häftad särskildt (i brunt pappersomsl.). Nu: R 757.

[26.] 'Breve Chronicon Danico Svecanum ab a° 916 ad 1263.'[1]

Utdrag af Petter Salan ur en kronologi i Cod. Ups. C 70 (jfr Script. rer. Svec., 1, s. 47 ff.), med en förteckning på Lectiones Variæ (P. Salani o. Jo: Salani). 8 bl. (6 s. blanka). Ur Celsiska saml. nr 74 4:o. Nu i E 175 a.

[27.] Hjalmars och Hramers saga.

Afskrifven och försedd med svensk öfversättning af Petter Salan (jfr ofvan under nr 6: 5 fol.). Ingick i Celsiska saml. nr 119 4:o[2]. Blef vid nämnda bands fördelning sammanförd med 3 smärre handskrifter ur samma samlings nr 74: 4:o. Denna volym betecknades då som Isl. 14. Numera signerad R 711. Jfr vidare Gödel, s. 60 f.

[28.] Knýtlinga saga ('Descriptio Daniæ compendiosa'), Langfeðgatal . . . m. m.

Afskrift af Petter Salan efter Cod. DG 12—16. Ingick i Celsiska saml. nr 74 4:o. Blef vid volymens fördelning sammanförd med här näst föregående nr (ur nr 119 4:o) samt ett par andra småhandskrifter ur samma nr 74 4:o. Isl. 14. Nu R 711. Jfr vidare Gödel, s. 60 f. (Jfr äfven ofvan under nr 8 4:o.)

Vidare finner jag det rätt antagligt, att följande handskrift tillhört Salanska samlingen, detta därför att den härrör ur ett Celsiskt samlingsband, i hvilket ingått ett stort antal (i det föregående nämnda) manuskripter af oomtvistlig Salansk proveniens:

Vilhjálmssaga Sjóðs.

Fragment. Nuvar. R 711: IV. Ur Cels. saml. nr 74 4:o. Jfr Gödel, s. 61.

Detsamma gäller möjligen om:

Hallur Magnússons Sjálfdeilur och Háttatal rimna.

Skrifna af Guðmundur Ólafsson. R: 692: IV. Gödel, s. 38.

Ólafssaga Tryggvasonar.

Latinsk öfversättn. skrifven af Reenhielm. Nuvar. R 701. Ur Cels. saml. 119 4:o.[3] Gödel, s. 48 f.

Däremot håller jag det för mycket ovisst, om följande tvenne kunna föras hit:

Sonatorrek m. m. R: 692: II.

'Kappa Wjsur' R: 692: III.

Slutligen anser jag mig här kunna omnämna ett par arbeten, som äro utförda af Petter Salan, ehuru ej för hans egen samling utan för andras räkning:

'Afkortning af Eyrick Widforlas Saga.'

---

[1] Titeln ur Celsiska donationskatalogen

[2] Hvarifrån Gödel hämtat sin uppgift: »Salanska saml. n:o 5 4:o» är mig obekant.

[3] Ej nr 74 4:o, som Gödel uppger; i detta band ingick en annan handskr. af denna saga nämligen R: 711: II (som Gödel hänför till Salanska saml. nr 74 4:o).

'Kårt jnnehåll af Wilhialmer Siods Saga.'

'Afkortning af Halfdan Östenssons Saga.'

Sammandrag utförda för Ol. Rudbeck d. ä:s räkning. Egenhänd. af Petter Salan. I: Bergens Museums manuskr.-saml. nr 58 (4:o): Gamla Göthiska Sagor (Wieseners Katalog[1], s. 16), ett samlingsband, innehållande ett stort antal sagor (skrifna af Peringskiöld m. fl.), tidigare tillhörigt Ol. Rudbeck d. ä.[2] Ifrågavarande Salanska handskrifter ingå här resp. s. 609—616, 621—663, 668—687.

Skáldavísur (ur Haralds saga hárfagra och Hákonar saga góða).

I: KB, Cod. Isl., Papp. 4:o nr 40 b[3] (bl. 3—14). Jfr närmare Gödels KB-kat., s. 312 f.

Med ofvan (s. 146, not 1) afgifven uttrycklig reservation uppför jag här äfven:

'Petri Salani Rese-Journal'.

Linköp. Stiftsbibl. G. 8

Oktaver.

1. [1.] 'Hervara Saga, [2.] Liodalyckel, [3.] Herauds och Boses[4], [4.] Wina[5] wisur, [5.] Ulf Uggarsonar Saga'.

Denna handskr., tillkommen på Island, är som nämndt märklig särskildt därför att den var en af dem, som Jónas Rugman medförde vid sin första ankomst till Sverige och hvilka i viss mån medverkade till hans anställande i svensk tjänst[6]. Handskriften nyttjades af Verelius för ett par af hans sagoeditioner, öfvergick från Rugman till Reenhielm (jfr förteckn. A: nr 50—53 i 8:o[7]), hvilken senare skänkte den till Petter Salan. Benzelii inköpsförslag nr 26 (8:o). Köptes för 6 dlr, inbunden. Ms. hist. Sveth. nr 1 bland 8:o o. mindre format. Vid inventeringen 1750: nr 80 (8:o) i mell. skåpet. Sedermera: Isl. 12. Nu: R 715. Jfr närmare Gödel, s. 65 f.

2. 'Odæ Sueticæ'.

Säkerligen identisk med den i Benzelii räkenskaper rörande det Salanska förvärfvet upptagna: 'Collectio cantilenarum Svethicarum veterum, partim sacrarum, partim mythicarum'. Denna köptes nämligen (för 1:16 dlr), ehuru den ej varit upptagen å inköpsförslaget. Den var säkerligen bunden, när den köptes, ty i räkenskaperna finnes ej någon post antecknad för dess inbindning, och den inordnades bland Ms. hist. Sveth. som nr 3 bland oktaver och mindre format. När det så gäller att närmare identifiera den med någon af de visböcker, som f. n. finnas i UB, förefaller det som om V 3, den bekanta Bröms Gyllenmärs' visbok, skulle vara den enda, som kan komma ifråga. Om de vägar, hvarpå denna från sin ursprunglige ägares familj vandrat öfver till UB, har hittills ingenting varit bekant. Nu är det emellertid ett faktum, att Erik Benzelius d. y. haft den i sin hand: handskriftens foliering är nämligen med all säkerhet gjord af honom. Under sådana förhållanden måste det ju förefalla synnerligen osannolikt — om nu visboken i fråga ej skulle ha varit identisk med den från Salanska samlingen förvärfvade —, att Benzelius skulle ha under-

---

[1] = Bergens Museums Aarbok, 1913: Nr. 5.

[2] Det är denna volym — icke som Gödel (Fno.-isl. litt., 1, s. 282) ifrågasätter UB R: 704, 709 m. fl. — som i den Rudbeckska auktionskatalogen står upptagen som nr 1 4:o.

[3] I Fno.-isl. litt., 1, s. 282, har Gödel identifierat denna handskrift med nr 19 4:o i den Rudbeckska auktionskatalogen 1741: ›Varia Veter. Skaldor. Poemata undiq; Collecta ab eodem›. Men denna identifiering återkommer icke i Gödels KB-kat., anf. st. Och den är säkerligen icke riktig, ty det i auktionskatalogen nämnda manuskriptet förefinnes i den Ihreska handskriftssamlingen i UB.

[4] Hickes upptar 2 o. 3 i motsatt ordning mot hvad de förekomma i handskriften. 'Liodalyckel' är Háttalykill Lopts ríka Guttormssonar.

[5] Hickes: Swina.

[6] Jfr ofvan, s. 146; Gödel, Fno.-isl. litt., 1, s. 81 f.

[7] Gödel, Fno.-isl. litt., 1, s. 266.

låtit att införa också den i katalogen öfver den nybildade samlingen Ms. hist. Sveth. Men i nämnda katalog återfinnes endast samma titel som den från räkenskaperna anförda. Emot denna hypotes skulle möjligen kunna invändas, att Benzelius, om han, som jag tror, förvärfvat Bröms Gyllenmärs' visbok 1717 med Salanska samlingen, då i denna liksom nästan genomgående i de öfriga volymerna borde ha inskrifvit: »Bibliothecæ Vpsalensis Anno 1717.» Men härvid är att märka, att pärmarnes insidor äro sen gammalt absolut fullklottrade med anteckningar af allehanda slag och att försättsblad saknas[1]. — Bröms Gyllenmärs' visbok betecknades vid inventeringen 1750 som nr 82 i mell. skåpet[2]. Nu som nämndt: V 3.

3. [1.] 'Torsten Wiking[ssons] Saga, [2.] Einsettu Ryma, [3.] Proverbia Islandica, [4.] Christianorum Episcoporum in Suecia nec non Regum & Westrogoth. Judicum Index'.

Denna handskr. har tillhört Rugman, som förvärfvat 1—2 på sin resa till Köpenhamn 1665[3] och skrifvit återstoden själf, samt vidare Reenhielm (förteckn. A: nr 55, 57, 58 8:o[4]) och har senare öfvergått i Petter Salans ägo. Benzelii inköpsförslag nr 27 (8:o). Köpt (bunden) för 3 dlr, Ms. hist. Sveth. nr 2 bland 8:o etc. Vid inventeringen 1750: nr 79 i mell. skåpet. Sedermera: Isl. 11. Nu: R 716. Om innehåll — något mera än hvad titeln anger — m. m. se närmare Gödel, s. 66 ff.

4. 'Extract af Landnáma[5]'.

Upptagen å Benzelii inköpsförslag som nr 49 (8:o): 'Extract af Landnama. Islandice', men köptes icke för UB:s räkning.

5. 'Breve Chronicon Rythmicum'.

Var väl snarast någon af de ganska talrika, tämligen värdelösa afskrifter, som funnits och finnas af Lilla Rimkrönikan.

6. 'Genetliacon Islandicum'.

Något födelsedagskväde (afmælisvísa), måhända af någon af de i svensk tjänst anställde isländarne; Jónas Rugman t. ex. var tillfällighetspoet.

7. 'Annales Islandici ab An. 864 ad 1625'.

Ovisst synes vara, hvilket bland Islands många olika annal-verk, som här förelegat, och än mer, hvilken handskrift det här kan vara fråga om.

8. [1.] 'Utskrift af Skiptebrefuen . . . Lopti hin Riika Islandico sermone'.

Säkerligen en afskrift bland de många af det bekanta arfskiftesbrefvet efter Lopt Guttormsson af år 1432; brefvet är flera gånger tryckt, bl. a. i Dipl. Island., Bdi 4, s. 518 ff., där vidare uppgifter om afskrifter och aftryck stå att erhålla.

[2.] 'Item Huggunar Kienningar'.

»Tröste-lära»(?) el. likn., uppbyggelseskrift eller kanske grifte-kväde?

[3.] 'Mestare vess som Ladovigus Vives Norrendar.'

Hvad som kan ligga bakom denna påtagligt fördärfvade titel, vågar jag ej uttala någon mening om; tydligt är endast, att det bör ha varit någon öfversättning efter Ludovicus Vives, den bekante spanske humanisten. (Möjligen en öfversättning af hans Introductio in sapientiam el. dyl.?)

---

[1] På samma sätt tror jag man har att förstå, att ej heller någon sifferbeteckning (No 3) från afdeln. Ms. hist. Sveth. står att upptäcka. Den har förmodligen anbringats på någon påklistrad lapp (å ryggen), som sedermera bortfallit.

[2] Det kan tilläggas, att bl. a. nr 77—81 här voro Salaner.

[3] Gödel, Fno.-isl. litt., 1, s. 121.

[4] Gödel, anf. arb., 1, s. 266.

[5] Hickes: Landnæma.

[4.] 'Odæ Islandicæ de Ragil.'

Sista ordet är kanske felaktigt för Pugil[ibus], jfr nedan nr 6 12:o.

9. 'Buræi Runstenar s. Lapides Runici.'

Benzelii inköpsförslag nr 46 (8:o), under tit.: 'Bureana collectanea inscriptionum sepulcralium Runicarum'. Köptes för 3 dlr. Ms. hist. Sveth. nr 4 8:o (o. mindre format).

10. 'Calendarium Runicum in plagulis ligneis an̄otatum.'

Hickes' förteckning, som slutar här, låter sig ytterligare supplera med följande:

11. 'Petri Salani breviaria nonnullarum Sagarum.'

Denna volym finnes upptagen å Benzelii inköpsförslag som nr 14 (8:o), men blef icke köpt för UB:s räkning.

12. 'Skaldskapar-mal eller känningar i skaldskap förmedellst hwilcka de forna Swenska skalder sijna wisor framförde, af Edda sam̄anhämtade af P: Salanus.'

Benzelii inköpsförslag nr 28 (8:o). Köptes icke för UB.

Duodeser (och mindre format).

1. 'Rythmi Island. Rym[n]a [Erendr] af Barde Snæfells ás[1].' Haldan Eysteins Sons[2] Saga, rythmice.'

Denna handskrift, skrifven på Island, innehåller utom Bárðarrímur Snæfellsás och Hálfdanarrímur Eysteinssonar äfven de s. k. Andalósía-rímur. Benzelii inköpsförslag nr 16 (8:o). Köptes (bunden) för 6 dlr och inrangerades bland Ms. hist. Sveth. som nr 5 bland oktaver o. mindre format. Vid inventeringen 1750: nr 54 (12:o) i mell. skåpet. Sedermera: Isl. 10. Nu R: 717. Se vidare Gödel, s. 68 f.

2. 'Vetus Calendarium Finnicum pergameno descriptum cum sanctorum imaginibus.'

Man skulle möjligen kunna gissa på (en afskrift af) kalendariet i Missale Aboense, ej minst på grund af den i detta missale förekommande helgonbilden[3].

3. 'Islandicum Calendarium.'

4. 'Item aliud diversi generis.'

5. 'Jon Krukks[4] Spadommar s. Vaticinia, cum aliis Islandicis carminibus.'

Tydligen en handskrift af Krukkspá m. m. Jfr angående nämnda skrift editionen af år 1884 (»Jón Borgfirðingur og Jónas Jónsson letu prenta»); Jón Þorkelsson, Om digtningen på Island (Khvn 1888), s. 481 f.; Poestion, Isländische Dichter der Neuzeit (Lpz. 1897), s. 119.

[6.] 'Norvagicæ Odæ de pugilibus.'

---

[1] Hickes: Barda Snofells æs.

[2] Hickes: Asler Sone.

[3] Kalendariet och bilden äro reproducerade i HAUSENS *Bidrag till Finlands hist.*, 1 (Hfors 1881—83).

[4] Hickes: Knutts.

Till Hickes' förteckning torde möjligen ytterligare kunna fogas:

[7.] 'I T A Bvrei Sigilli mysteria.'

En liten sedes af pergament (och papper). Original. Innehåller sigillritningar med mystiska inskriptioner, m. m. Fanns i UB vid inventeringen 1750 (nr 81 i främsta skåpet), enligt anteckning i det då förda protokollet: «Gifwen af Niclas Salan». Å titelbladet läses också: N. Salan. Som det funnits åtminstone tre Salaner med denna initial, vågar jag ej bestämdt påstå, att det här är fråga om Köpingsrektorn Nicolaus Nicolai Salan.

Naturligtvis skulle denna förteckning kunna ytterligare utökas med en och annan volym, för hvilken man kan ha nog så goda grunder att misstänka Salansk proveniens. Men som det skulle föra för långt att här ingå på erforderlig bevisning, afstår jag från alla vidare uttalanden på denna punkt. Åfvenså förmodar jag, att ännu åtskilligt hithörande kan stå att finna, nämligen af det som ej förvärfvades af UB år 1717. Särskildt skulle väl då — med hänsyn till Erik Benzelii förvärf för egen räkning — en grundligare undersökning af handskrifterna i Linköping, än den som för detta ändamål varit författaren möjlig, kunna visa sig gifvande.

Det återstår mig endast att för den relativa fullständighetens skull omnämna några Salanska volymer (af okändt format), hvilkas öden äro mig fullständigt obekanta.

I ett af sina bref till Hickes[1] omnämner Jonas Salan en af brodern Petter författad 'tractatus de Coloniis Septentrionalium in Americam dudum ante Americum missis', med uppmaning till H. att införa den i den öfversända katalogen, hvilket dock ej skett. Vidare berättar han på tal om Petters förbindelser med Sparwenfeldt, att P. utom det ofvan nämnda grekiska manuskriptet (nr 9 fol.) också på denna väg förvärfvat 'Pelagii Regis de Gothico Sanguine descendentis historiam Hispanice scriptam', men när han i ett senare bref (dat. Arosiæ, 22. Sept. 1701) ur en liten index[2] sänder Hickes några utdrag[3] rörande 'Mss. nobiliora & ad Antiquitatum lucem facientia' i Sparwenfedts ägo, så återkommer här, som det synes, denna Pelayo-handskrift[4], utan att Jonas Salan synes vara medveten om motsägelsen. Detta synes mig tyda på, att handskriften åtminstone vid det senare tillfället ej befann sig i Jonas' ägo[5]. — Slutligen vet man, att Jonas

[1] *Thesaurus*, 2, s. 316 f.

[2] Denna »indiculus» af Petter Salans hand, som måhända upptog anteckningar äfven rörande andra samlingar, bör kanske också ihågkommas, när det gäller förlorade Salanska manuskript.

[3] Tr. i *Thesaurus*, 2, s. 319.

[4] »Pelagii, primi Hispanici Regis Gothorum, Imperium reparantis Historiam Hispanice quidem scriptam Africana bysso, sed clare ostendentem Gothos e Scythia, Scansia etiam vocitata progressos, sedemque primam Gotho-Scansiam à se denominasse.»

[5] Min kamrat, bibl.-amanuensen P. HÖGBERG, som särskildt sysslat med spanska handskrifter i Sverige, förklarar sig ej kunna identifiera handskriften ifråga med någon af

under sin vistelse i Oxford utförde en kopia efter en där befintlig pappershandskrift af Snorres Edda (Cod. chart. Mares. 114). Ett utdrag ur denna kopia, taget af Arne Magnusson (eller utfördt för hans räkning), finnes nämligen bevaradt i dennes handskriftssamling, Cod. AM 739 4:o[1]. Men hvar själfva afskriften kan ha hamnat, om den ännu skulle vara i behåll, därom är för närvarande intet bekant.

ERIK SPARRE

Till historien om hans litterära samlingar

Af

VILHELM GÖDEL, Stockholm

RIKSARKIVETS SAMLING af »acta historica» från Vasatiden utgöres utom af det gamla kansliets handlingar, som tyvärr förete oerhörda luckor, till en icke obetydlig del af sådana papper, som härröra från familjearkiven hos tidens stormän, särskildt de rådsherrar, som mot århundradets slut stredo sin ödesdigra strid mot konungahusets medlemmar. Dessa papper, akter och handlingar i afskrift eller original, äro af den utomordentliga betydelse, att de i flera afseenden rörande tidens historia, såsom mötet i Reval, rådets konflikter med Johan först och Karl sedan äfvensom vissa riksdagars åtgöranden och beslut, äro de enda urkunder, som forskningen för närvarande har att lita till.

Lifligt intresserade för sin tids politiska, religiösa och kulturella frågor, voro flera af de ifrågavarande rådsherrarne stora bokvänner och flitiga litterära samlare. Särskildt framstå i detta afseende Hogenskild Bielke och Erik Sparre. På höjden af sin tids bildning, som dessa män stodo, var biblioteket för dem en omhuldad härd, och i tidens storpolitiska strider lärde de snart känna, hvilken betydelse den litterära armaturen hade. Ur kansliets registratur och aktasamlingar gjordes utdrag, offentliga och enskilda handlingar afskrefvos eller insamlades i original, där sig så göra lät, och öfver

---

dem han behandlat. (Någon förväxling med den stora krönikehandskrift, innehållande verk af ISIDORUS, Oviedo-biskopen PELAGIUS o. a., hvilken finnes upptagen i *Ecloga sive catalogus librorum . . ., quibus R. Bibliothecam Stockholm. adauxit* J. G. SPARWENFELDT, s. 7 ff., kan man väl icke rimligtvis ifrågasätta.)

[1] KÅLUNDS katalog, Bd 2, s. 170 f. (nr 1854).

dagens frågor och ställningar fördes noggranna minnesböcker. Sparre, som var en pennans mästare, förstod äfven att i den skriftliga propagandans form skickligt och väl föra sina idéer fram, och gällde det självförsvar i striden mot konungahuset, samkades där samman »försvarelseskrifter» och »bevis», i hvilka det historiska materialet mycket fyndigt utnyttjats. Den kungliga motparten kände sig uppfordrad att själf i anklagelser och gensvar gå till handlingarna, och man trodde sig då finna, att en och annan af de betrodda riksråden, särskildt rikskansleren, gjort en alltför själftagen rätt af sin ställning till konungens kansli, och att mångt och mycket af kronans handlingar och papper gått öfver och stannat i privat ägo. Det blir räfst med vederbörande, och påminnelsen får gärna formen af sträng erinran eller hot för att omsider i ett och annat fall sluta med konfiskation.

Hvad Sparre beträffar, öfver hvars förhållanden i berörda afseende jag härmed velat lämna några meddelanden, finns från och med 1590 och framåt bevarad en del papper och handlingar, som visa hans mellanhafvanden med det kungl. kansliet, och som på samma gång klargöra historien om hans litterära samlingars öde.

Den 28 februari 1590 återfordrar hertig Karl i konungens namn från Sparre alla de handlingar, som denne uttagit ur riksens kansli, och bland hvilka särskildt märkas: Örebro recess, Västerås recess, kopia af det stettinska fördraget, ett drottningens i Polen bref till konungen samt en hop polska handlingar; därtill »den widlöftige handel, wtdragin af keyser laag och stadga om konungl. regaliis och furstelige rättigheter», hvilken handel liksom de nämnda recesserna blefvo ständerna föreläsna i Vadstena för tre år sedan[1].

I sitt svar af den 6 mars meddelar Sparre, att han återställer allt hvad han har af kansliets handlingar enligt den till skrifvelsen bifogade förteckningen. Allt detta har han icke velat undanhålla och fördölja, säger han, utan endast låna för att, såsom hans ämbete kräfver, hafva någon vetskap om riksens handlingar. Af den »handell, som war sammanschreffuen om konungslig och furstlig rettigheet, huilken Rasmus Lodwijksson först begyntte», och som sedan fullbordades på konungens befallning, blef en afskrift föreläsen i Vadstena. Den hade Sparre ej sedan sett. Själf ägde han en afskrift, men hade denna för tillfället utlånad till Axel Leijonhufvud. Af Örebro recess och Västerås arfförening hade han aldrig sett några original, än mindre lånat dem. De hade icke under den tid han varit i tjänsten förvarats i kansliet utan i konungens kammare i en järnkista, till hvilken konungen själf hade nyckeln. Han tviflade ej på att de ännu funnos på sina platser. »Doch

[1] *Hertig Karls registratur,* fol. 16ᵛ.

tenker jag wel», tillägger han, »att Rasmus Lodwijkson, heller Johannes Hindriksson heller nogon annan af secretererne wete wel beskeed der om». Till sist anhåller han, att hertigen ville urskulda honom hos konungen[1].

Den i skrifvelsen åberopade förteckningen har jag ej sett, men enligt en i minnesboken (fol. 65) registrerad, från kansliet utfärdad kvittens af 6 april 1590 har Sparres tjänare återställt registratur för åren 1554, 57 och 58 samt stettinska fredsfördraget i original.

Den nästa påminnelse, som träffar Sparre, är från konungen själf och rör Peder Brahes krönika. Tonen i konungens anmaning är synnerligen barsk och tyder på, att saken förut varit bragt på tal, men utan resultat.

Den 18 februari 1592 utfärdas order för hoftjänaren Nils Joensson, själf tredje, att begifva sig till Rydboholm och »fordra en crönike vtaf Erich Sparre, som framledne grefue Per om wår salige käre här fadhers högloflig vthi åminnelsse, konung Göstafs regementz tidh hafuer schrifue latidt. Men huar förbenemde Erich Sparre icke will strax få samme crönike ifrå sigh, då hafue wij gifuidt förschrifne wår håftienere fullmacht att fordre honum genest hitt medh sigh till Stockholm och icke tillate honum tage någedt vtaf sitt egidt folck medh mehre än ehn dreng. Här han och skall blifue vdi fensk-ligh förwaring; på thed att andre måge see ther widh, wettandes thed ware drygt, som wij biude och befale, att ther skall fölie alfwar medh»[2].

Nils Joensson synes icke hafva lyckats i sitt uppdrag, ty den 2 påföljande mars affärdas en ny hoftjänare med följe. Och är denne »i befalning gifwidt att före Erich Sparre, medh en dreng, hijth till oss, effter wij haffue honom någed lathe tiltale, som honom ille skall behage. Och ther som han icke strax godwilligen will fölie medh vthan förebär nogen orsächt, då skall för:de Oluff Jörensson thed intted achte vthan före honom medh sigh, huadh heller thed är honom emoth eller medh, anten han piper eller gneller»[3].

Men Sparre lät sig tydligen icke fångas, och sin krönika synes han ej heller hafva släppt ifrån sig. I alla händelser finns ett exemplar upptaget bland hans papper från 1597 under titeln »vår salige her faders cronica»[4].

Äfven på andra håll hade man rannsakat efter boken, och det visar sig, att också i denna räfst hade hertig Karl varit intresserad. Möjligen var det han, som stod bakom det hela. I en skrifvelse från hertigen den 24 juli 1592 till Oluf Sverkersson underrättar han denne om att Rasmus Christerson

[1] Enligt Sparres egenhändiga koncept i *Erik Sparres samling*, Riksarkivet. Skrifvelsen äfven registrerad i *Erik Sparres minnesbok*, fol. 41—42, Riksarkivet.

[2] Original i *Erik Sparres samling*, Riksarkivet.

[3] Original i *Erik Sparres samling*, Riksarkivet.

[4] Se *Historisk tidskrift*, 1903, s. 281.

inberättat, att han och Gabriel Trälodt sett krönikan i originalmanuskript, och att detta var mycket vidlyftigare än det extrakt, som Oluf Sverkersson kommit öfver. Han borde härom underrätta konungen och »der till förhielpe, at grefwens erfwinger måtte medh alfwar blifwe håldne till at de lathe den rette framkomme, så frampt H. K. M. icke tänker att göre der annet till. J wele och förhielpe till att för:de Rasmus Christerson motte blifwe befordret till at fulborde then ransakning, som han förre haft hafwer och ännu i någre landzänder bestelt är, efter det dender K. M. myckit till nytte och godhe [är]»[1].

Om också Sparre på allt sätt sökt hålla sina litterära samlingar i skydd för hotande ingrepp, så bröt dock olyckan in öfver dem, när han 1597 på våren måste vika ur landet och på omvägar begifva sig till Polen. Hertig Karl lade då beslag på allt af papper och böcker han kunde komma öfver såväl i Stegeborg och Stockholm som äfven annorstädes.

Den 28 mars 1597 utfärdar hertigen fullmakt och order för Lasse Jacobsson till Elgenäs att noga bevaka Erik Sparres fru, som troddes komma att resa efter sin man, hvilken »i dessa dagar begifwit sigh vthöfwer grentzen in i Norige». Han hade att följa henne efter, och när hon komme in emot gränsen »till sigh annamme alle the kister, skrin och låder», som hon hade med sig och sedan sända dessa »oopslagne och welförwarede» till hertigen, »såssom och elliest hwadh bref och handlinger hoos henne finnes.»[2]

I slutet af maj samma år lade hertigen beslag på ett Sparre tillhörigt i Stegeborg förvaradt dokumentskrin. Öfver innehållet i detta har Sparre själf uppsatt »på redden för Dantzigk» en ur minnet, så godt sig göra lät, gjord förteckning. Denna, som nu förvaras i riksarkivet bland Sparres papper, är utgifven af Emil Hildebrand i *Historisk tidskrift,* 1903, s. 277 ff.

I detta papper finns också ett omnämnande af Sparre, att hertigen äfven »låted borttage alt mit i Stockholm». Öfver hvad som här lades beslag på, existerar också en förteckning, äfven den skrifven af Sparre och sammanfattad ur minnet. Den har emellertid kommit att försticka sig bland riksarkivets inventarier[3] och torde därför icke hafva blifvit uppmärksammad vid stegeborgsförteckningens utgifning. Liksom denna är äfven stockholmsförteckningen odaterad, men härrör, såsom det synes, från närmaste tiden efter Sparres flykt ur landet. Den följer här nedan i utdrag. De uteslutningar, som gjorts, röra en del bohag och diverse af icke litterärt intresse.

---

[1] *Hertig Karls registratur,* fol. 161.

[2] *Hertig Karls registratur,* fol. 117v.

[3] Nu öfverflyttad till *Erik Sparres samling.*

7. Item dessföruten stoore och månge slechte register.
8. Item den polnische legation och instruction och anned mehre till den reese lydendes.
9. Månge hertig Carls sendebreff till mig och swar der på med myged anned, serdeles den tidh wij wore i twist om Jelmersund. Item Woxnääss äger och anned såådant. Dessföruten och myged anned af hans handell.
10. De latinesche constitutiones på swensche och latijn.
11. Item någre gamble copier, bref och conceptt i kong Erichs tidh, som låge i Johannes secretarij huuss borttkastede.
12. Månge och åttskillige kong Jahans bref, både om hertigens handell, item om ded påleske waal, liflendske reese och anned sådant.
13. Item månge furstens och andres bref.
14. Bref ifrån månge andre om furstens handell både med kongen och andre.
15. Furstens regerings förening in orginali.
16. Månge copier, conceptt och anned sådant, som wårdende ähre publica et priuata.
17. Item en hefted hwitt pergements book in folio med månge och åttskilelige gamble handlinger, somlige inskrefne, somlige inlagde. Åhr wäll en twär hand tiok.
18. Månge bööker. Tryckt och anned sådant.
19. Item furstens förening med oss efter kong Jahans död.
20. Min salige herfaders testamente, lotter och anned sådant.

— —

24. Item månge bööker och anned sådant föruten myged anned, som iag intet kan saakne vtan efter handen, som jag ded behöfuer.

Dessföruten war der och secrete kisten i Stockholm hem till Pelle Perssons fader; den hafuer han vtan tuifwel taged med. Der låge allehande rickshandlinger vdi, item adelens priuilegier in orginali etc.	Den hade Pelle Persson seden vt med sig till Dantzigk.
Item copier af nogre kong Giöstafs breff obiurgatoriæ till kong Jahan belangendes Lifland. Item kong Göstafs breff till bisp Swijnefoot. Item nogre gamble handlinger kong Magnj Laduläåss.	På Stegborg heller Stokholm.

Furstens bref till kong Jahan belangendes adelens priuilegier.
Item alle documenta om frw Göruels arff och nogre gamble lagbööker.
Item månge andre schrifttlige handlinger.

— —

gament (.som iagh strax i denne lådhe inlagtt hafuer.), som s: herr Erick Sparre hafuer författadt och skrifue latidh om konunge wahlet i Polen, der medh Lifland skulle ware bort gifuit.

Jtem om den räfwelske handell, der (: högloflich ihugkommelsse:) salige konungh Johan och konungh Sigismundus i Polen, fadren och sonnen, möttes åth, huru den aflop, och huad der efter folgde, der han och flere af richz rådh kome i ogunst, betryck och fengelsse före, och huadh som dhe till högb:te konungh Johans och h. n. hertig Carls beskyldninger swaret hafue; huilke böker welb:te cantzler sade, att honom wore lefrerede af D: Johannis Messenio; men den tridie boken, som der hoss skulle fölie, och her Erich Sparre refererer sigh opå, den sade welb:te cantzler sigh aldrigh hafue sedt eller haft, ty weett och iagh inge flere inlägge en de twå, som iagh af hans h:tt bekommit hafuer.»[1]

Som man häraf ser, har Messenius haft i sina händer de tvenne ännu bevarade minnesböckerna. Det är icke osannolikt, att så varit fallet äfven med den tredje. Kanske skulle denna ännu kunna uppspåras i något polskt eller ryskt arkiv.

Dette efterskrefne tingest war i Stockholm hoos Henrich huussman, som hertig Carll loot vptage så myged jag kan minnes.

— —

Desse efterskrefne breff och schriftelige handlinger wore der i blandt.

1. Sundeby jordebreff medh jordeböker, lotter, rekenskaper och alt ded der till lyder, så och nogre mine egne rekenskaper.
2. Rydboholms jordebref med lotter, jordebööker, och huad mere ther till lyder. Item slechtebööker och register.
3. Berquare jordebref med ded som kom ifrån Danmarck; hon hafuer wared förr der.
4. En gammell book med brunt leder omkring in folio trij finger tiock med åttskilelige handlinger och derudi annales och diaria, med min salige faders egen hand skrefne.
5. Item en gammell book med brunt leder omkring, doch någed tynnere. Lydendes om den oenigheet emellan gamble her Sten Sture, bisp Jacob och ricksens rådh, icke myged olijcht den tid som nu åhr.
6. En stoor och tiock schrefwen slechtebook med åttskilelige schlecht register och zeedler inne vdij.

[1] Riksarkivet, *Inventarier 1626—1631.*

7. Item dessföruten stoore och månge slechte register.
8. Item den polnische legation och instruction och anned mehre till den reese lydendes.
9. Månge hertig Carls sendebreff till mig och swar der på med myged anned, serdeles den tidh wij wore i twist om Jelmersund. Item Woxnääss äger och anned såådant. Dessföruten och myged anned af hans handell.
10. De latinesche constitutiones på swensche och latijn.
11. Item någre gamble copier, bref och conceptt i kong Erichs tidh, som låge i Johannes secretarij huuss borttkastede.
12. Månge och åttskillige kong Jahans bref, både om hertigens handell, item om ded påleske waal, liflendske reese och anned sådant.
13. Item månge furstens och andres bref.
14. Bref ifrån månge andre om furstens handell både med kongen och andre.
15. Furstens regerings förening in orginali.
16. Månge copier, conceptt och anned sådant, som wårdende ähre publica et priuata.
17. Item en hefted hwitt pergements book in folio med månge och åttskilelige gamble handlinger, somlige inskrefne, somlige inlagde. Åhr wäll en twär hand tiok.
18. Månge bööker. Tryckt och anned sådant.
19. Item furstens förening med oss efter kong Jahans död.
20. Min salige herfaders testamente, lotter och anned sådant.

— —

24. Item månge bööker och anned sådant föruten myged anned, som iag intet kan saakne vtan efter handen, som jag ded behöfuer.

Dessföruten war der och secrete kisten i Stockholm hem till Pelle Perssons fader; den hafuer han vtan tuifwel taged med. Der låge allehande rickshandlinger vdi, item adelens priuilegier in orginali etc.

Den hade Pelle Persson seden vt med sig till Dantzigk.

Item copier af nogre kong Giöstafs breff obiurgatoriæ till kong Jahan belangendes Lifland.

Item kong Göstafs breff till bisp Swijnefoot.

Item nogre gamble handlinger kong Magnj Ladulååss.

På Stegborg heller Stokholm.

Furstens bref till kong Jahan belangendes adelens priuilegier.

Item alle documenta om frw Göruels arff och nogre gamble lagbööker.

Item månge andre schrifttlige handlinger.

— —

N. B.

Item en copie af ett kong Magnuses breff, lydendes på kongsåhren och om mig rett minnes på almening med: huilken copie war falskeligen dichted och af Palne Erichson som en liugere optencht och framburen.

Item der finnes och rekenskap och beskeed emellan min hustru och hennes sydskene, huad deres salige herfader i sin lijfstid hade förstrechtt huar och en af barnen, och om jnuentaria på gårderne, som g. Erich fick, huilked icke war ringe så wel i peninger som eliest, föruten ändå den afdrechtt honom borde giöre sine sydskene af grefueskaped.

— —

(Original i Riksarkivet, Erik Sparres samling.)

EN ÅTERFUNNEN SLÄKTTAFLA FRÅN 1500-TALETS SLUT

Af

GUSTAF RUDBECK, Upsala

DEN DEL af den svenska genealogiska litteraturen, som behandlar Sveriges konungahus, är icke synnerligen rikhaltig. Almquist[1] har endast 37 nummer att uppvisa för perioden 1770—1905. Vida talrikare äro visserligen de skrifter, som anföras af Warmholtz i hans *Bibliotheca historica Sveo-Gothica,* nr 6506—6690, omfattande tiden före 1770, men bland dessa finnas ju dels flera handskrifter, dels en mängd tryckalster, hvars innehåll icke är af genealogisk art.

För de genealogiska och historiska forskningarna torde nog äfven flertalet af dessa gångna tiders ofta ganska fantastiska arbeten vara af mindre värde. Men sedda från andra synpunkter fängsla de vårt intresse i mer än ett hänseende. De visa oss sin tids historiska uppfattning och tala ett tydligt språk om forna tiders visserligen okritiska metoder, men å andra sidan ofta varmt fosterländska tänkesätt. Slutligen äga de äfven ett högt värde i typografiskt hänseende, särskildt 1500-talstrycken.

Mest känd af dessa gamla svenska genealogiska verk är utan tvifvel Johannes Messenius *Theatrum nobilitatis Suecanæ...* (Holmiæ 1616),

[1] J. A. ALMQUIST, *Svensk genealogisk litteratur,* Stockh. 1905.

hvars 40 första tabeller behandla svenska konungalängder. Det är äfven det första svenska genealogiska arbete, som utkommit i bokform. Redan aderton år tidigare, 1598, utgafs emellertid det ståtliga och för sin tid praktfulla *Arbor genealogica Serenissimi... Caroli...* af Erik Jöransson Tegel[1]. Som bekant är det stucket i koppar å nio plåtar af Hieronymus Nutzel Glauchensis. Det framställer, som för öfrigt framgår af titeln, Karl IX:s stamträd och prydes af dennes och hans båda gemålers samt Gustaf I:s och Margareta Leijonhufvuds porträtter, en mängd vapen m. m. Det är en sällsynthet af rang och finnes ej i många enskilda samlingar.

Under nr 6532 upptar Warmholtz en annan stamtafla, hvilken liksom den förra angifves vara tryckt 1598. Denna tafla har Warmholtz dock ej själf sett, utan citerar som källa för sin uppgift förteckningen öfver kämnär Erik Ströms bibliotek[2]. På sid. 20 i denna katalog förtecknas, under nr 252 fol., följande, K. Gustafs Föräldrars neml. de Wasers, och Sturers samt andre förnemlige slächters Tafla. Sth. 1598.

På våren 1749 såldes i flera repriser det Strömska synnerligen innehållsrika biblioteket i Stockholm, och då bortslogs denna märkliga stamtafla för en summa af 12,30 daler silfvermynt[3]. Hvem som då köpte den, vet jag ej, och har icke heller sett något exemplar i senare bokauktionskataloger. Den gamla stamtaflan tillhörde tydligen den kategori af tryck, som under tidernas lopp småningom sjunkit i glömska och hvaraf intet exemplar mera stod att uppdrifva.

Så mycket mera glädjande var det för mig, då jag för en tid sedan under forskningar för annat ändamål bland Upsala universitetsbiblioteks rika handskriftsskatter helt oförmodadt påträffade ett väl bibehållet exemplar af denna till och med af Warmholtz osedda »Slächt-Tafla».

Den öfverraskande fyndorten var en handskrift, signerad B 123, in folio. Den är bunden i sprängdt kalfskinn med rika guldpressningar på ryggen. Innehållet utgör till största delen statsrättsliga och juridiska handlingar, alltsammans synnerligen väl och omsorgsfullt skrifvet. Å det utmärkt vackra och dekorativa titelbladet står också afskrifvarens namn nämligen Olao Austrel och årtalet 1681. Denne Austrel var född 1640 och omtalas

---

[1] WARMHOLTZ, a. a., nr 6558.

[2] *Bibliothec, Eller Förtekning på Wackra... Böcker... Uti 30 Åhrs tid Med Flit och Kostnad samlade Af* ERIC STRÖM HINDRICHSSON... Stockholm [1749]. Ström var född i Stockholm 1709 och dog 1772. Se för öfrigt om honom och hans bibliotek: CARLANDER, *Svenska bibliotek och exlibris*, uppl. 2, del 4, s. 413–416.

[3] Priset taget ur det å Kungl. biblioteket förvarade exemplaret af katalogen, som ägts af C. G. Tessin, och hvari auktionspriserna finnas antecknade.

1660 som rikskanslerens amanuens eller sekreterare, blef omkring 1667 referendarie-sekreterare samt 1683 borgmästare i Stockholm och præses i »Politie-Collegio». Han dog 1699 den 14 mars och är begrafven i S:t Jakobs kyrka i Stockholm[1].

Af hans hand känner jag utom nu nämnda handskrift äfven följande i Kungl. biblioteket förvarade: Åtskillige förnäme och lärde herrars och mäns betänckiande öfwer det beklagelige trolldomswäsendet... skrijfwit Stockholm A° 1680 aff Olao Austrel, in folio. Dessutom finnes i Rålambska samlingen å Kungl. biblioteket, 4:o nr 82, en afskrift af detta betänkande.

Till Upsala universitetsbibliotek har B 123 kommit med den Cederhielmska donationen år 1841, hvilket bl. a. visas af de å frampärmens insida inskrifna bokstäfverna G. C. C. (= Germund Carl Cederhielm) samt det aftryck af Cederhielmska friherrliga vapnet, som insattes i samtliga af excellensen G. L. Cederhielm nämnda år till universitetsbiblioteket i Upsala donerade manuskript.

Närmast efter innehållsförteckningen, som följer omedelbart på titelbladet, finnes så denna märkliga släkttafla, af hvilken en afbildning här meddelas. Då intet exemplar af densamma förut var kändt i UB. och ej heller något finnes i Kungl. biblioteket, torde det, åtminstone tills vidare, få anses såsom det enda till våra dagar bevarade.

Den fullständiga titeln, fördelad på tre rader, lyder: Konung Gustafs Föräldrars nemligen the Wasers, så och the gamble och unge Sturers, sampt andre förnemblige Slächters Tafle.

Släkttaflan består blott af ett enda blad i patentfolio, tryckt endast å ena sidan med en tryckyta af 293 × 252 mm. Det hela är omgifvet af en ram, stiliserad bladkrans, målad för hand i grönt och rödt, säkerligen ett verk af den konstförfarne Austrels hand. Under titeln följer så släktledningar för de sex ätterna The Waser, Gamble Sturer [tre sjöblad], Bielker, Sparrer, Edle Bönder och Unge Sturer [natt och dag]. Det sista släktledet upptar Gustaf Vasas nio barn från Erik XIV till Karl IX.

När är då denna släkttafla tryckt och hvem är dess författare och utgifvare? Intet tryckår finnes ju och icke heller något författarnamn. Jag skall i det följande söka, så godt sig göra låter, besvara dessa frågor.

Som synes af bilden finnas vid en mängd af de upptagna personerna årtal och i vissa fall äfven data angifna. Det sista datum som förekommer

[1] Uppgifterna hämtade, dels från P. H. S. SONDÉN's i Riksarkivet förvarade handskrifna förteckning öfver Kgl. Kansliets ämbets- och tjänstemän omkring 1620—1713, dels ur RÜDLING, *Supplement til thet j flor stående Stockholm...*, (Stockholm 1740), sid. 199 och 611. Jfr äfven CARLANDER, a. a., del 2, s. 207 och WARMHOLTZ nr 1213.

är uppgiften, att prinsessan Elisabeth dog den 19 november 1597. Släkttaflan måste således vara tryckt efter denna dag, och det ligger ju rätt nära till hands att sätta tryckåret till det följande, eller 1598, hvilket också är gjordt i Ströms ofvannämnda katalog. Att detta skett blott på sannolikhetsgrunder och icke efter något å Ströms exemplar förekommande tryckt årtal, torde få anses säkert, då det nu funna synes vara fullt komplett och som sagdt saknar tryckår. Men vidare är att märka, att Karl IX omtalas hvarken såsom konung eller hertig, utan med titeln »Sweriges Rijkes nw Regerende Arffurste», och härtill valdes han på herredagen i Jönköping i januari 1599. Som allmänt kändt är, började han ej antaga konungatitel förr än efter riksdagen i Norrköping 1604, ehuru ständerna redan vid riksdagen i Linköping februari—mars 1600 förklarade, att han var den ende, de önskade till konung. Det är således, efter mitt förmenande, till tiden mellan januari 1599 och mars 1600, man bör förlägga tryckningen af släkttaflan, och jag tror, att man med en viss sannolikhet kan våga precisera det till hösten 1599 efter finska krigets slut. Författaren önskar nämligen hertigen ett »roligt och fridsampt Regemente», hvilket knappast hade passat under pågående krig och örlig, men däremot rätt bra efter slutet af ett krigståg.

Om man således endast kan komma till en hypotes vis à vis tryckåret, så torde man ej behöfva stanna i ovisshet angående tryckort och tryckare. De fyra olika stilsorterna, som användts, och de två bladen före titeln visa tydligt hän på, att släkttaflan har sett dagens ljus i Stockholm, och då vid denna tid ingen annan än Andreas Gutterwitz lär ha varit boktryckare där, måste den således vara ett verk af honom.

Hvad släkttaflans författare åter angår, så finnas ej många att välja på. Enligt min tanke kunna blott följande personer komma ifråga, nämligen Rasmus Ludvigsson, Peder Månsson Utter och Erik Jöransson Tegel. Den förstnämnde af dessa har emellertid ej kunnat låta trycka taflan, ty han dog redan 1594[1], och hvad Utter beträffar, så känner man af honom endast ett tryckt arbete nämligen *Arfftafla ... Huru man åtskillier Baakarff Sijdearff ... Anno 1621,* ett blad patentfolio.

Återstår således Tegel. Utom såsom författare af historiska arbeten har han ju också gjort sig känd bland annat som utgifvare af genealogier. Vi hafva af hans hand det ofvannämnda Arbor genealogica, vidare *Genealogia öffuer Sweriges, Polens och Danmarccks konunger ...* samt några andra genealogier. Ingenstädes i litteraturen har jag dock sett uppgifvet, öfver hvilka ätter dessa sistnämnda genealogier äro upprättade eller titeln på någon

[1] Se: H. ROSMAN, *Rasmus Ludvigsson som genealog* (Ups. 1897), s. 10.

enda af dem. Thun[1] har blott följande uppgift: genealogica quædam schemata condidit. Stiernman[2] öfversätter endast denne: Åtskilliga ätt- och stamtaflor, hvilket uttryck upprepas i *Biographiskt lexicon*, bd 17, s. 51. Schück[3] säger, att de enda af Tegels historiska skrifter, hvilka utom Gustaf I:s och Erik XIV:s historia »finnas i behåll, äro tvänne 1598 trykta stamtaflor öfver Karl IX:s förfäder, några andra, mindre betydande genealogiska arbeten ...» Huruvida de senare äro tryckta eller blott finnas i handskrift nämnes ej. Warmholtz har heller ingen uppgift om någon mer af Tegel tryckt genealogi, än de två förstnämnda Karl IX:s stamtaflor, af hvilka den ena är signerad E. J. och den andra Erico Georgii Salm. F.

Det som Messenius i företalet till sin *Theatrum nobilitatis Suecanæ* å blad 3ᵃ så föraktligt säger, att en viss person (Qvidam) som sitt eget utgifvit annan författares arbete, syftar nog också på Tegels båda ofta nämnda stamtaflor öfver Karl IX, och träffar således honom, ej Utter, som Lagerbring[4] tyckes tro.

Jag har således ingenstädes sett den nu återfunna släkttaflan särskildt omnämnd, ännu mindre angifven såsom ett verk af Tegel, men icke desto mindre vågar jag det antagandet, att det just är Tegel, som utgifvit den. Huruvida han också är dess författare, torde emellertid vara ännu mera ovisst. Skall man taga för sanning Messenius omnämnda beskyllning mot Tegel, så har han *då* begagnat Rasmus Ludvigssons handskrifna genealogier och tryckt dem under sitt namn, hvilket nog ej är otänkbart. Möjligen är den nu ifrågavarande släkttaflan tillkommen på samma sätt. Grunden utgöres af Rasmus arbeten, hvilka den smarte Tegel begagnat och så utgifvit dem, denna gång dock utan att utsätta sitt namn. Jag har dock tyvärr ej haft tillfälle att jämföra släkttaflan med de Rasmuska manuskripten.

Kastar man en blick på släkttaflans innehåll och uppställning, så framgår däraf, att den är utarbetad närmast för att visa hertig Karls (och hans syskons) härstamning från samt släktskap med de förnämsta och mest framstående gamla ätterna i Sverige. Bland deras medlemmar märkas ju Sten Sture d. ä., Karl Knutsson, Svante Sture och Sten Sture d. y., för att blott nämna några. Och det är ju ganska troligt, att Tegel, som 1598 blifvit

[1] J. THUN, *Imago politici Christiani in vita ... Dn. Erici Palmskiöldii...* (Holmiæ [1707]), s. 54.

[2] Sista sidan af företalet till den af honom 1751 utgifna: TEGEL, *Konung Erics den XIV:des historia ...*

[3] H. SCHÜCK, *Svensk literaturhistoria* (Stockh. 1890), bd 1, s. 421.

[4] SVEN LAGERBRING, *Swea rikes historia ...* del 2 (Stockh. 1773), företalet, blad B 2.

hertigens sekreterare, utgifvit släkttaflan för att öka och befästa sig i sin herres gunst och ynnest.

De släktledningar, som göras å denna tafla, äro nog delvis korrekta, men å anda sidan förekomma också oriktigheter. Så uppgifvas helt frankt såsom »the Edle Bönders» två äldsta led den mytiske hedningen Tord Tatle eller Thott och Tord Skegge, hvilka enligt Anrep icke ha någon gemenskap med Bonde-ätten.

De biografiska upplysningar och data, som meddelas, äro i allmänhet ganska torra och torde förefalla mången utan allt värde. De äro dock i en del fall rätt intressanta, och vågar jag därför påpeka några olikheter och dylikt med senare tiders forskningsresultat.

För att då först nämna något om Gustaf Vasas barn, så säges Erik XIV:s död ha inträffat den 25 februari 1577 i strid mot alla öfriga författare, som uppgifva den 26; antagligen föreligger här ett tryckfel. Angående tiden för prinsessan Annas giftermål ha ju en mängd olika data uppgifvits[1]. Det rätta året anses vara 1562; här står dock 1563. Äfven rörande prinsessan Sophias bröllopsdag har ovisshet rådt, och i det nyss citerade arbetet har intet bestämdare uttalande gjorts, än att det firades samtidigt med konung Eriks eget, »hvadan det antages hafva stått den 4 juli». Släkttaflan påstår däremot uttryckligen, att det »stodh vthi Stockholm then 4. Iulij Anno 1568». Dödsdagen för prinsessan Elisabeth anses vara den 20 november; den 19 har dock äfven uppgifvits och här nämnes denna dag. Så upplyser släkttaflan äfven, att hon dog i Stockholm, ej i Upsala, som Lewenhaupt anger, dock utan att nämna någon källa härför. Slutligen förmäler släkttaflan, att hertig Magnus dött den 20 juni 1595 i stället för den 26, men det torde kunna förklaras som ett tryckfel.

Bland notiserna om Bielke-ättens medlemmar har jag icke funnit några olikheter med de af Anrep meddelade. Den förste i raden däremot kallas här Bencht Steenson, hos Rasmus Ludvigsson B. Turesson, men anses af senare forskare skola hetat B. Jönsson[2].

Den Sparreska släktledningen tycks vara riktig från och med Ulf Åbjörnson, som dock här kallas »Lagman j Näriche» och ej som annars i Tiohärad. Såsom hans fader upptar släkttaflan däremot Åbjörn Nilson, drotset, hvilken i själfva verket var hans farfars broder. Här öfverhoppas således ett

---

[1] A. Lewenhaupt, *Biografiska data rörande Vasahuset*. I: *Historisk tidskrift*, 20 (1900), s. 164—176. De från släkttaflans uppgifter afvikande data rörande Vasahusets medlemmar härröra samtliga härifrån.

[2] Rosman, a. a., s. 49.

led, fadern Åbjörn Sixtenson, som för öfrigt också var drotset, och i stället för dennes far, Sixten Nilson, insättes ofvannämnda Åbjörn Nilson.

Hvad Bonde-släkten beträffar, så har jag redan här ofvan nämnt om de oriktiga två äldsta leden å släkttaflan. Öfriga uppgifter stämma i det stora hela med dem, som förekomma hos Anrep. Ett par olikheter kunna nämnas. »Tord Bonde hin gamble» är enligt släkttaflan höfvidsman på Wiborg redan 1393, enligt Anrep först 1409. Hans son Carl var enligt ättartaflorna lagman 1417—1435, men här ännu 1442.

Stamtaflan öfver de »Vnge Sturer» börjar med Niels Sictridson, och någon afvikelse från uppgifterna i Anrep finnes ej förr än vid hans sonsons son Steen Booson. Han säges vara »Stådthållere vpå Stockholms Slott», hvilket Anrep ej nämner. Dennes sonhustru Karin Sture, stammoder för den »yngre ätten Sture», var dotter till riddaren Sven Niklison Sture, hvilken enligt ättartaflorna »anses varit dansk». Detta bekräftas af följande epitet å släkttaflan: aff Halland. Vidare kallas riksföreståndaren Svante Stures fader, Nils Boson, för »Lagman j Weszmanland och Dalerne», något som Anrep icke upplyser om. Dennes hustru var enligt samma källa och *Sveriges illustrerade historia*, del 2, s. 416, Birgitta Karlsdotter Bonde, och å förstnämnda stället säges giftermålet ha ägt rum 1452. Släkttaflan uppgifver däremot hennes syster Sigrid såsom hans maka, och att bröllopet »stodh vthi Stockholm, 20. dagh Iul, Anno 1455». Slutligen kan anmärkas, att släkttaflan har fel datum för Sten Sture d. y:s dödsdag, den 9 februari, istället för den 2.

Kändt är ju, att uppgifterna i Anreps ättartaflor i många fall äro felaktiga, men huruvida de här anförda eller de på släkttaflan befintliga äro de riktiga, har jag ej haft tid och tillfälle att nu afgöra genom att kontrollera dem med det material, som numera står en forskare på dessa områden till buds.

OM GOTFRED AF GHEMENS UDGAVER AF DEN DANSKE RIMKRØNIKE

Af

LAURITZ NIELSEN, København

I.

DEN DANSKE RIMKRØNIKE er den første Bog, som er trykt i det danske Sprog; den blev trykt af Hollænderen Gotfred af Ghemen, som fra c. 1489 til 1510 virkede som fast bosat Bogtrykker i København. Bogen var yndet Folkelæsning og blev gentagne Gange optrykt baade af Gotfred af Ghemen selv og senere af andre Bogtrykkere i det 16. og Begyndelsen af det 17. Aarhundrede; alle disse ældre Udgaver hørte allerede ved det 17. Aarhundredes Slutning til de sjældneste danske Bøger og er kun delvist bevarede til vor Tid, og siden 1745, da Langebek for første Gang gjorde Bogen til Genstand for en udførlig Omtale,[1] har Fastsættelsen af Antallet af og Tidspunktet for de forskellige af Gotfred af Ghemen trykte Udgaver af Rimkrøniken hørt til de mest omtvistede Spørgsmaal indenfor den ældre danske Boghistorie. For Tiden kendes Eksemplarer eller Fragmenter af 3 forskellige Udgaver, heraf 2 daterede, nemlig en Udgave i 4° fra 1495, hvoraf Eksemplarer findes i Universitetsbiblioteket i København, det kgl. Bibliotek i Stockholm og det kgl. Bibliotek i København (det sidste defekt), samt en Udgave i 8° fra 1508, hvoraf et defekt Eksemplar findes i det kgl. Bibliotek i København. Af den tredje Udgave, ogsaa i 8°, findes i Universitetsbiblioteket i København et Fragment paa 4 Blade, fremdraget 1817 fra Bindet af en Bog i Budolphi Klosters Bibliotek i Aalborg. Dette er alt, hvad der vides at være bevaret af samtlige Ghemen'ske Tryk af Rimkrøniken. Der findes imidlertid fra ældre Tid Vidnesbyrd om 2 Udgaver fra henholdsvis 1501 og 1504; den første anføres af Peder Syv[2] og Albert Bartholin[3], den anden af Villum Worm[4] og Laurids Terpager.[5] Endelig har

[1] *Danske Magazin*, I, S. 28—32.

[2] *Nogle Betenkninger om det Cimbriske Sprog*, Kbh. 1663, S. 118.

[3] *De scriptis Danorum*, Hafn. 1666, S. 10.

[4] I V. Worms haandskrevne historiske Optegnelser, Rostgaards Samling Nr. 44 Fol. paa Universitetsbiblioteket i København.

[5] *De typographiæ natalibus in Dania*, Havn. 1707, S. 6.

N. F. S. Grundtvig[1] i 1816 fremsat den Formodning, at der skulde have eksisteret en Udgave trykt før 1495, og da det ovenfor omtalte Fragment Aaret efter blev fremdraget, fandt han ved en Undersøgelse deraf saa mange Støttepunkter for sin Antagelse, at han betragtede det som afgørende bevist, at vi i dette Fragment besidder Rester ikke alene af den ældste Udgave af Rimkrøniken, men ogsaa af den ældste i Danmark trykte Bog overhovedet.[2] I hvert Fald den første Del af denne Antagelse er blevet accepteret af de fleste, som siden Grundtvig har beskæftiget sig med Spørgsmaalet, saaledes af Molbech, Brandt o. a.[3] Den første, som har udtalt sig tvivlende herom, er N. M. Petersen,[4] og derefter har Chr. Bruun[5] uden dog at gøre Sagen til Genstand for nærmere Undersøgelse fremstillet en Del Grunde, der taler mod den nævnte Opfattelse, som imidlertid stadig er den raadende.[6]

Siden Fundet af ovennævnte Fragment er der ikke fremkommet nye Kilder, ved Hjælp af hvilke Sagens rette Sammenhæng kan oplyses, men en nøjere Undersøgelse af det forhaandenværende Materiale synes dog at kunne yde nye Bidrag til Spørgsmaalets Løsning. En Del af de Grunde, som Grundtvig og efter ham Molbech anfører til Støtte for deres Antagelse, er allerede gendrevne af Bruun. Saaledes den Omstændighed, at Udgaven 1495 har Titlen »Den danske Krønike vel *overset* og *ret* (ɔ: rettet)» og Slutningen »da var denne Krønike trykt *af ny*», hvilket skulde betyde, at vi her har en ny, forbedret Udgave af en tidligere trykt; Bruun har gjort opmærksom paa, at den samme Vending ogsaa findes i de første Udgaver, som Gotfred af Ghemen trykte af den skaanske og sjællandske Lov, og at Ordene »overset og ret» altsaa sigter til Haandskrifterne, hvorefter Bøgerne er trykt. Udtrykket »af ny» kan paa den Tid, der her er Tale om, ligesaa godt betyde »fra ny af» som »paa ny» og er altsaa uden Betydning i denne Sammenhæng.[7] Mere Vægt tillægger Bruun det af Grundtvig anførte Argument, at Teksten i Fragmentet ikke stemmer overens med Udgaven 1495, men derimod med den plattyske Oversættelse af Rimkrøniken, som Grundt-

[1] *Danne-Virke* I, S. 35—36.

[2] » IV, S. 174—187.

[3] *Den danske Rimkrønike,* udg. af CHR. MOLBECH, Kbh. 1825, S. VII ff. C. J. BRANDT: *Gammeldansk Læsebog* I, Kbh. 1856, S. 181.

[4] *Bidrag til den danske Literaturs Historie* I, Kbh. 1853, S. 130.

[5] *Aarsberetninger og Meddelelser fra det store kgl. Bibliotek* I, Kbh. 1870, S. 64—69.

[6] Den hævdes saaledes i Indledningen til den fotolitografiske Udg. af Rimkrøniken, Kbh. 1873, S. [2], af C. ROSENBERG i *Nordboernes Aandsliv* II, Kbh. 1880, S. 383, af HENR. SCHÜCK i PAUL's *Grundriss der germanischen Philologie* II: 1, Strassb. 1893, S. 153, og af REIMER HANSEN i *Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung,* 1899, S. 132.

[7] BRUUN: Anf. Skr. I, S. 63; N. M. PETERSEN: Anf. Skr. I, S. 130.

vig derfor antager er foretaget efter den Udgave, hvoraf Fragmentet er en Rest. Grundtvig gaar da ud fra — og hertil slutter Molbech sig —, at denne Udgave i det hele har været overensstemmende med den plattyske Oversættelse, som vides at have eksisteret i Haandskrift før 1500,[1] og som tydeligvis meddeler Rimkrøniken i en ældre Skikkelse end Udgaven 1495, bl. a. indeholder den Tilegnelsesdigtet til Christian I, som ikke findes i Udgaven 1495, og slutter med Hans' Giftermaal, medens Udgaven 1495 er ført videre til Christian I.s Død. Grundtvig naar da til det Resultat, at den første Udgave af Rimkrøniken er trykt før Christian I.s Død, rimeligvis i Aarene 1478—80, hvad Molbech, der har vidst bedre Besked med Tidspunktet for Gotfred af Ghemens Virksomhed her i Landet, retter til 1493, hvilket Aarstal Gotfred af Ghemens første daterede Bøger bærer, og dette vilkaarligt valgte Aarstal har da efterhaanden vundet Hævd som det Aar, i hvilket den — formentlig i det omtalte Fragment bevarede — første Udgave af den danske Rimkrønike skal være trykt.

En nøjere Sammenligning af Teksterne i Udgaven 1495 og Fragmentet giver imidlertid et Billede af deres indbyrdes Forhold, som væsentligt afviger fra det ovenfor skildrede. Det bevarede Fragment indeholder 160 Verslinjer, svarende til Versene 310—348, 425—498 og 579—618 i Udgaven 1495.[2] Naar der ses bort fra talrige Uoverensstemmelser i Ortografien, for en stor Del beroende paa, at Fragmentet anvender Forkortelser i langt højere Grad end Udgaven 1495, er der kun 23 Linjer, i hvilke der findes en Forskellighed mellem Teksterne, i en enkelt af dem, V. 336, to. Af disse 24 Forskelligheder bestaar de 14 i, at Fragmentet udelader et eller flere Ord, som findes i den anden Tekst, men uden Skade for Meningen kan bortfalde (V. 312, 315, 319, 323, 336, 345, 436, 453, 463, 487, 493, 495, 604, 611); som Eksempler kan nævnes V. 312: »hannum slo ieg først meth alt hans falk«, Fragm. udelader »først«; V. 319: »Om danske men giorde them nogheth wskel«, Fragm. udelader »nogheth«; V. 436: »at ieg skullæ ware them troo och hwld«, Fragm. udelader »troo och«; V. 487: »Ther giorde ieg krogæ, bode nat oc daw«, Fragm. udelader »bode« o. s. v. Af de øvrige 10 Uoverensstemmelser bestaar de 2 i, at et Ord, som er glemt i Udgaven 1495, findes i Fragmentet: V. 432: »thi wor ieg wydhe werdhen omkring«, Fragm.

[1] En Afskrift af dette Handskrift fra c. 1550 findes i det kgl. Bibliotek i København (Gl. kgl. Samling Nr. 820 Fol.) og er udgivet af REIMER HANSEN i *Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung*, XXV—XXVII. Den samme har i *Zeitschrift der Gesellschaft für Schlesw.-Holst. Geschichte*, XXIX, S. 65—82, givet en udførlig Beskrivelse deraf.

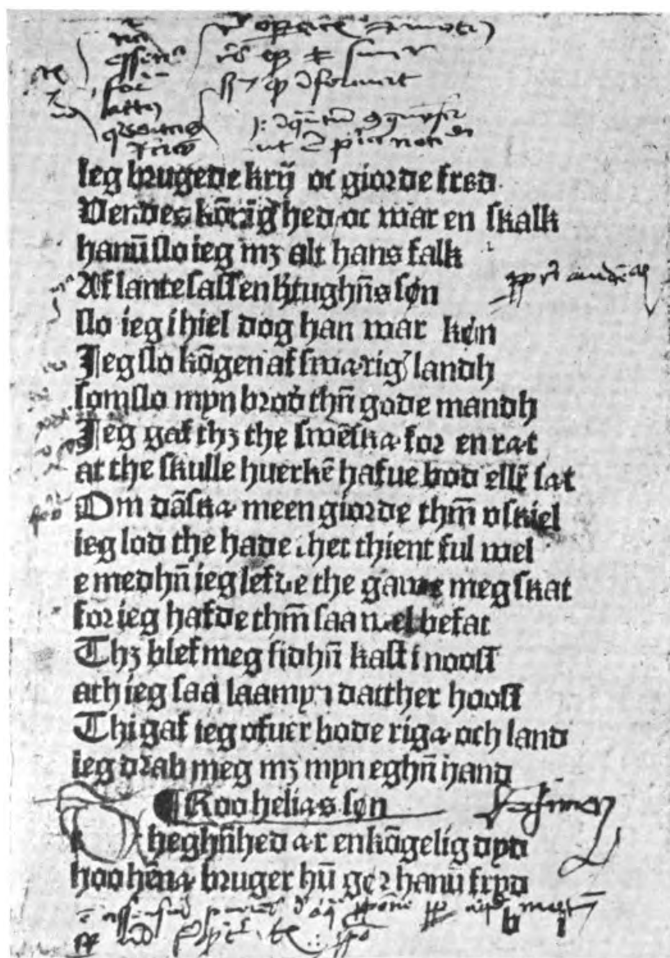
[2] Tallene efter Molbechs Udgave, efter hvilken Teksten i det følgende citeres.

har »vidæ i verdhen»; V. 481: »Och lod som ieg hade wæret wiss», Fragm. har »hade ey wæret» (det andet giver ingen Mening i Sammenhængen); af de sidste 8 beror de 7 paa, at enkelte Ord er forskellige i de to Tekster eller stillede forskelligt, uden at dog i noget Tilfælde Meningen forandres; de nævnes her i Rækkefølge: V. 336: »ath dryffue nogher man for spott eller spee», Fragm. har »spott oc spee»; V. 348: »han drauer ey op en ondher grwnd», Fragm. har »ful ondhen grund»; V. 427: »Ther aff fick først thet swnd sit naffn», Fragm. har »thet nafn»; V. 430: »och i the sorte konsters bog», Fragm. har »oc saa i sortæ»; V. 484: »och hade henne sien tijl husfrw syn», Fragm. har »oc hade hennæ saa»; V. 486: »i arnen, paa hweriæ lem», Fragm. har »paa hwer en lem»; V. 598: »ieg saa hannum, sade ieg, til hysken gaa», Fragm. har »ieg sade ieg saa hanum». Endelig findes som den sidste Uoverensstemmelse den eneste virkelige Variant, der viser en helt forskellig Tekst, nemlig V. 583: »Hade thet ickæ waret at ieg saa goll», hvor Fragm. har: »Hade ieg ey hollet meg saa fool».

Det fremgaar af ovenstaaende, at naar man ser bort fra den sidst nævnte Variant, er der intet til Hinder for at antage, at den ene af de to paagældende Tekster har været lagt til Grund ved Trykningen af den anden. Af 160 Linjer er de 137 fuldstændigt overensstemmende, og af de forholdsvis faa Forskelligheder beror største Parten paa, at den ene Tekst, hvor det kan lade sig gøre uden at skade Meningen, forkorter den anden. Med Hensyn til Forskellighederne i Ortografien er allerede ovenfor bemærket, at ogsaa de for en stor Del bestaar i Forkortelser, og forøvrigt er Uoverensstemmelse i Ortografien mellem Original og Optryk meget almindelig i Gotfred af Ghemens Bøger; saaledes har Udgaven af Rimkrøniken fra 1508, som tydeligvis er optrykt efter Udgaven 1495 — den gentager bl. a. en Del af dennes Trykfejl —, helt igennem forandret Ortografien. Det naturligste er da at antage, at den Udgave, som bringer Teksten i den udførligere Form, er Originalen, og den forkortede en senere Udgave, navnlig da det er umuligt at give Grundtvig og Molbech Medhold i, at Afvigelserne i Udgaven 1495 har Karakteren af Rettelser, der forøger Værkets poetiske Værdi. En rimelig Forklaring af Aarsagen til den stadig tilstræbte Forkortning yder Fragmentet selv; det er trykt i Oktavformat med Gotfred af Ghemens store Typer, de samme som han anvendte i sine ældste Kvarttryk, deriblandt i Udgaven af Rimkrøniken 1495; paa Grund af den ringe Kolumnebredde (68 mm. imod Kvartudgavens 85 mm.) har det været vanskeligt at faa Plads til Verset i Linjen, og det har da været nødvendigt at forkorte saa meget som muligt og undertiden, hvor det kunde lade sig gøre, at udelade et Ord;

¶ Heliæ roos broder
V kørleffneth hwon ær thñ wdydh
sō konige skullæ nødigt haffue tijl ydh
En mans helbredæ sterke oc liff
kan hwon forsteckæ for othñ kniff
Jeg hēnæ thi mer forswolde saa
ieg mz myn eghēn dotther laa
Sithñ tog ieg meg en ānen sedh
ieg brugede krijg och giorde fredh
Wendes konig hed och wor en skalk
hānū slo ieg først mz alt hans falk
Aff Janthæ sallen hertighñs søn
slo ieg i hiel dog han wor køn
Jeg slo oc konigē aff swerigæ land
som slo myn broder thñ gode mand
Jeg gaf thz the swenskæ for en ræt
ath the skulle hwerkæn haffue bod eller læt
Om danske mē giorde thm̄ nogz wskel
ieg lod the haffde thz thiænt ful wel
Ee medhñ ieg leffde the gawe meg skat
for ieg haffde thm̄ saa wel befat
Thz bleff meg sithñ dog kast i noost
ath ieg saa laa myn dotther hoost
Thi gaff ieg offuer bode rigæ oc landh
ieg drab meg mz myn eghñ handh
¶ Roo heliæs søn
T heghñhedh ær en koniglig dydh
hoo hēnæ bruger hwon gør hanū frydh
J thñ sāme dyd wor ieg saa køn
ieg hwer mā gaff ath førstæ bøn

Fig. 1. SIDE AF DEN DANSKE RIMKRØNIKE 1495.
Efter Eksemplaret i det kgl. Bibliotek i København.

leg brugede kryg oc giorde fred
Wendes konnigheed oc war en skalk
hanum slo ieg mz alt hans falk
Af lande sassen hertughens søn
slo ieg i hiel dog han war køn
Jeg slo kongen af swarigs landh
som slo myn brodh thin gode mandh
Jeg gaf thz the swenska for en rat
at the skulle huerke hafue brod eller sat
Om danska meen giorde thm oskiel
ieg lod the haue ther thient ful wel
e medhn ieg lefde the gaue meg skat
for ieg hafde thm saa wel befat
Thz blef meg sidhn kast i noost
ath ieg saa laamyn dather hoost
Thi gaf ieg ofuer bode riga och land
ieg drab meg mz myn eghn hand
Knod helias søn
heghnhed ar en kongelig dyd
hoo hena bruger hun ger hanum frya

Fig. 2. SIDE AF FRAGMENTET AF DEN DANSKE RIMKRØNIKE
i Universitetsbiblioteket i København.

ikke destomindre er Satsen presset saa tæt, at Teksten er vanskelig at læse, fordi der ofte slet intet Mellemrum findes mellem de enkelte Ord.

Den ovenfor nævnte Variant tyder imidlertid paa, at Fragment-Udgaven ikke er optrykt direkte efter Udgaven 1495. Det samme Udtryk er anvendt paa det tilsvarende Sted i den plattyske Oversættelse, og denne Overensstemmelse bliver for Grundtvig det afgørende Bevis paa, at Oversættelsen er foretaget efter Fragment-Udgaven, og at denne derfor nødvendigvis maa være den ældste, da Oversættelsen som ovenfor omtalt bringer Rimkrøniken i en ældre Skikkelse end Udgaven 1495. Sammenligner man Teksterne, viser det sig imidlertid, at den antagne Forbindelse mellem Oversættelsen og Fragmentet ikke eksisterer. Af de 24 Tilfælde, hvor der er Uoverensstemmelse mellem Udgaven 1495 og Fragmentet, stemmer i de 15 den plattyske Oversættelse overens med Udgaven 1495 (V. 312, 315, 323, 336 [1—2], 345, 427, 430, 436, 453, 484, 487, 594, 604, 611) i de 5 med Fragmentet (V. 348, 463, 481, 583, 598); i de øvrige 4 Tilfælde anvender Oversættelsen helt andre Udtryk. I flere andre Tilfælde har Oversættelsen Læsemaader, som afviger fra begge Udgaver, saaledes benævner den rigtigt Kong Røriks Fader Hother, saavel i Overskriften til Afsnittet som i V. 501,[1] medens begge Udgaverne har Odin. Desuden findes i Oversættelsen 2 Vers (V. 478—479),[2] som mangler i begge de danske Udgaver, og i Oversættelsen er det foregaaende Vers ændret, saa det slutter sig til de to følgende. Af disse forskellige Omstændigheder fremgaar det med Sikkerhed, at den plattyske Oversættelse ikke er foretaget efter Fragment-Udgaven ligesaalidt som efter Udgaven 1495, men rimeligvis efter et ældre Haandskrift. Den mærkelige Overensstemmelse, som findes mellem Varianten i Fragmentet og den plattyske Oversættelse, kan maaske forklares ved den Antagelse, at ikke selve Udgaven 1495, men det Haandskrift, hvorefter denne er trykt, har været lagt til Grund ogsaa ved Trykningen af Fragment-Udgaven. I dette Haandskrift, der til Brug for den første Udgave var blevet »vel overset og rettet», er da muligvis den paagældende Linje i sin oprindelige Form »Hade ieg ey hollet meg saa fool» af Hensyn til, at Ordet »fool» (ↄ: tosset) var et sjældent og vistnok ret ukendt Ord, hvis Betydning maaske heller ikke har været kendt af den, der har foretaget Rettelserne, blevet forandret til den Form, den har i Udgaven 1495 »Hade thet ickæ waret at ieg saa goll», hvorved Fordringen til Rimet fyldestgøres og Meningen i Virkeligheden ikke forandres,[3] men da

[1] Tallene efter Reimer Hansens Udgave.

[2] I den trykte Udgave af Oversættelsen staar fejlagtigt V. 479 og 480.

[3] Jfr. *Danne-Virke* IV, S. 182—183.

Bogtrykkeren i den nye Oktavudgave ikke havde Plads til Linjen i dens rettede Form, har han valgt at benytte den ældre, kortere Version.

Ogsaa ad en anden Vej naar man til det Resultat, at Udgaven 1495 er den ældste af Gotfred af Ghemen trykte Udgave af Rimkrøniken. Som ovenfor berørt har Laur. Terpager i sin latinske Disputats »De typographiæ natalibus in Dania» omtalt en Udgave, trykt 1504. Terpager, der i Indledningen meddeler, at han selv har set de Bøger, han omtaler, nævner Udgaven 1495, hvis Titel og Slutningsvers han citerer korrekt, og skriver derefter: »Plures mihi hujus Chronici observare licuerit editiones, una est edita iterum Hafniæ nono a prima editione anno, sc. 1504, qvæ eundem præ se fert titulum». Det er aabenbart, at Ordene »edita iterum Hafniæ nono a prima editione anno» ikke er Terpagers egne, men en Oversættelse af en Vending i selve den Bog, han beskriver; dels forklares det meningsløse i Sætningsforbindelsen »una (editio) est *edita iterum*» naturligst ved, at de udhævede Ord i en anden, oprindelig Sammenhæng har haft Krøniken selv til Subjekt, dels bliver den dobbelte Tidsangivelse kun forklarlig ved, at det ubestemte »nono a prima editione anno» er et Citat og »sc. 1504» Forfatterens oplysende Tilføjelse. I den Udgave af Krøniken, som Terpager har haft for sig, har den altsaa selv betegnet sig som udgivet for anden Gang i det niende Aar efter første Udgave; antageligt har denne Tidsangivelse haft sin Plads i Bogens 3die- og 4de-sidste Vers, som i Udgaven 1495 lyder saaledes: »M. firæhundrede halfæmtæsinnæ tywæ | paa fæmthæ aar, ieg wil ey lywæ» og i Udgaven 1508 er forandret til: »M. fæmhundrede paa thet ottænde aar | paa paske affthen som wor i gaar». Ganske vist anvendes »iterum» ogsaa undertiden i den mere ubestemte Betydning »paa ny», men under alle Omstændigheder tyder Maaden, hvorpaa Tidspunktet for Udgivelsen er anført (»i det niende Aar efter første Udgave»), temmelig afgjort paa, at den paagældende Udgave er anden Udgave. Men i saa Tilfælde maa Udgaven 1495 nødvendigvis være den første, thi ellers kunde den tidligst være den tredje, og er der gaaet 9 Aar mellem første og anden Udgave, maatte første Udgave da være fremkommet senest 1486, hvilket er udelukket allerede af den Grund, at Gotfred af Ghemen tidligst 3 Aar efter dette Tidspunkt er kommen til Danmark.

II.

Med Hensyn til en Udgave af Rimkrøniken 1504 følger det af det foregaaende, at man selv uden Terpagers Oplysning »sc. 1504» vilde kunne henføre den af ham beskrevne Udgave til dette Aar. Baade Langebek og Mol-

bech har ikke destomindre fremsat Tvivl om, at en Udgave 1504 har eksisteret, og Molbech mener, at Aarstallet 1504 i Terpagers Disputats er en Trykfejl for 1508, men den dobbelte Tidsangivelse gør denne Antagelse umulig. Der foreligger ovenikøbet endnu et Vidnesbyrd om denne Udgaves Eksistens, nemlig i en fra Villum Worm hidrørende Samling af historiske Optegnelser, som i Haandskrift opbevares i Universitetsbiblioteket i København, og som indledes med en Del spredte Optegnelser til dansk historisk Bibliografi. Her findes i en Liste over Bøger vedr. Danmarks Historie følgende Notits: »Chronica Danica Rhytmice, incerti Auctoris. Hafniæ 1504. etiam 1495» og derunder tilføjet »apud me».[1] Worm har altsaa ejet et Eksemplar af denne Udgave; rimeligvis er det gaaet i Arv til hans Søn, Biskop Christen Worm, og brændt 1728, da dennes store Bogsamling gik til Grunde.

Man tør formentlig herefter anse det for fastslaaet, at der har eksisteret en Udgave af Rimkrøniken trykt 1504, og for højst sandsynligt, at denne Udgave er anden Udgave. Med dette sidste synes imidlertid den Omstændighed at staa i afgjort Modstrid, at Peder Syv og Albert Bartholin som ovenfor nævnt begge omtaler endnu en Udgave trykt 1501. Netop den Omstændighed, at denne Udgave nævnes af to forskellige Forfattere, har bevirket, at alle, der har beskæftiget sig med Spørgsmaalet, er gaaet ud fra, at Angivelsen ikke kunde være forkert. Ogsaa paa dette Punkt giver imidlertid en fornyet Undersøgelse et andet Indtryk af Forholdet. En Sammenligning mellem de to Bøger, i hvilke Angivelsen findes, Ped. Syvs »Nogle Betenkninger om det Cimbriske Sprog, Kbh. 1663» og Alb. Bartholins »De scriptis Danorum, Hafn. 1666», viser nemlig med Sikkerhed, at Udgaven hos Bartholin er anført direkte efter Ped. Syvs Bog. Hos Syv anføres den saaledes (S. 118): »Gamel Dansk Kongekrønike, Trykt i Kiøbedh. 1501. 8», hos Bartholin (S. 10): »Chronicon Danicum vetus, ibid. 1501. in 8.». Sammenligner man de Bogtitler, som findes baade hos Syv og hos Bartholin, viser det sig, at de hos den sidste stadig anføres nøjagtigt i den Form, som de har hos den første, blot oversat til Latin. Overalt, hvor Formatet angives hos Syv, findes det ogsaa angivet hos Bartholin, og mangler det hos Syv, mangler det ogsaa hos Bartholin. Særligt klart fremtræder Forholdet, naar Syv anfører

[1] Bruun meddeler (*Aarsberetn. og Medd.*, I, S. 119), at Oplysningen hidrører fra Chr. Ostenfeld, idet de nævnte Optegnelser af Villum Worm skulde være afskrevet efter en af den førstnævnte forfattet, nu tabt Fortegnelse over danske historiske Skrifter. Ganske vist indledes Worms Optegnelser med et Afsnit med Overskrift: »Corpus Historiæ Danicæ secundum Ostenfeldium», men dette Afsnit er tydeligvis afsluttet, inden den nævnte Liste begynder, bl. a. findes imellem de to Afsnit en Fortegnelse over danske Historiografer og et Citat af Lyskander. Den samme Misforstaaelse har forøvrigt Suhm, der i en anden Forbindelse omtaler Haandskriftet, gjort sig skyldig i (*Kritiske Historie af Danmark*, III, S. 594).

en Titel i en usædvanlig Form, saaledes f. Eks. (S. 120): »Om Blandseflor og Flores. Køpenhaffn 1509», hos Bartholin (S. 10): »De Blandseflora & Flora, ibid. 1509» (i Udgaven selv og ellers overalt nævnes Navnene i omvendt Orden). Som afgørende Eksempel kan nævnes, at Syv (S. 82) anfører Udgaven af Lucidarius 1510 med det forkerte Aarstal 1610, og at denne Fejl gaar igen hos Bartholin (S. 10); en Udgave 1610 af Lucidarius har aldrig eksisteret. I Fortalen til Bartholins Bog, der er udgivet 3 Aar efter Forfatterens Død 1663 af hans Broder Thomas Bartholin, meddeler denne, at han har suppleret Broderens efterladte Værk; en Del af dette Arbejde har altsaa bestaaet i, at han har afskrevet Titlerne i Syvs kort før udkomne Bog.

Efterat saaledes Bartholins Meddelelse om en Udgave fra 1501 har vist sig værdiløs, og Angivelsen hos Ped. Syv altsaa er det eneste Vidnesbyrd om, at en saadan Udgave har eksisteret, ligger det i Betragtning af, at hans Bog er rig paa Trykfejl og Unøjagtigheder, nær at antage, at 1501 er en Trykfejl for 1504 (en ganske tilsvarende Fejl er jo nævnt ovenfor); da Udgaven 1504 som tidligere paavist kun har været forsynet med den ubestemte Tidsangivelse »i det niende Aar efter første Udgave», og Ped. Syv næppe har haft første Udgave ved Haanden, da han ikke har anført den, er det imidlertid ligesaa rimeligt at antage, at han ikke har vidst saa nøje Besked med første Udgaves Aarstal som Terpager, der efter Selvsyn beskrev begge Udgaverne samtidig, og derfor er kommet til at angive det andet Aarstal forkert. Det er ikke lykkedes mig at opspore, hvorfra Ped. Syvs Oplysning hidrører; han fortæller selv, at han af Mag. Hans Ravn og Anne Giøe har laant flere danske Bøger til Brug for sit Arbejde, men Udgaven nævnes ikke i det haandskrevne Katalog, som formodes at være Kataloget over Anne Giøs Bibliotek, og heller ikke i det haandskrevne eller det trykte Katalog over Karen Brahes Bibliotek, i hvilket Anne Giøs Samling danner Grundstammen, og om Hans Ravns Bøger findes ingen Oplysninger. Muligvis har Ped. Syv selv ejet Bogen, og i saa Fald er det muligt, at det er den, der findes opført i Auktionskataloget over hans Bogsamling som Nr. 715 8°: »Danske Kongers Krønicke paa Riim med gammel Stiil».[1] Den Omstændighed, at der ikke ved denne Bog saaledes som ved de fleste andre Bøger i Kataloget er anført noget Trykkeaar, falder i hvert Fald i Traad med den ovenfor fremsatte Formodning.

Det viser sig altsaa, at foruden de to bevarede Udgaver 1495 og 1508 foreligger der kun sikre Vidnesbyrd om en Udgave, trykt 1504. Det naturligste er da at antage, at det omtalte Fragment er en Rest af denne Udgave,

[1] *Catalogus librorum beati Domini Petri Septimii.* Hafn. 1702.

og denne Antagelse stemmer i enhver Henseende godt overens med det Resultat, man kommer til ved en Betragtning af Fragmentets typografiske Udstyr. Ikke alene tyder Oktavformatet paa, at Bogen tilhører det 16. Aarhundrede, i hvis Begyndelse dette Format først blev almindeligt, men i hele sit Udseende falder Fragmentet sammen med den Række Bøger, som Gotfred af Ghemen trykte med de samme Typer i de senere Aar, han virkede i Danmark. At det ikke kan være yngre end 1506, viser den Omstændighed, at der er ladet Plads aaben til Initialerne, som tildels er indtegnede med Blæk, ligesom i alle de Bøger, Gotfred af Ghemen har trykt her i Landet før ovennævnte Aar; først i 1506 har Bogtrykkeren erhvervet det Sæt Lombarder, som han anvender som Initialer i den første Udgave af Peder Laales Ordsprog fra dette Aar, og som han to Aar efter har erstattet med et nyt Sæt, som anvendes i alle hans senere Bøger. Paa den anden Side henviser Signeringsmetoden i Fragmentet dette til den senere Række Bøger, som blev trykt efter Udgaven af Rimkrøniken 1495, og af hvilke den første daterede bærer Aarstallet 1505. I sine ældre Bøger anvender Gotfred af Ghemen nemlig konsekvent den Metode at signere hvert Blad i den første Halvdel af Læggene; de paagældende Bøger er trykt i Læg paa 8 og 6 Blade, og af disse er henholdsvis de 4 og de 3 første Blade signeret med et Bogstav og et paafølgende Tal. I den senere Række har han simplificeret denne Praksis og signerer nu kun det første og tredje, undertiden kun det første Blad i hvert Læg. Det bevarede Fragment bærer paa sin første Side Signaturen b 1; af Antallet af de manglende Vers kan man slutte, at de bevarede Blade er Bl. 1, 4, 5 og 8 af et Læg paa 8 Blade. Da Bl. 4 ikke bærer nogen Signatur, falder Signeringsmetoden altsaa sammen med den i den senere Række anvendte Praksis.

Som Resultat af den hele ovenstaaende Udvikling synes man da at turde fastslaa, at man indtil videre staar paa den sikreste Grund ved at antage, at Gotfred af Ghemen kun har trykt 3 Udgaver af den danske Rimkrønike, og at altsaa ingen af de af ham trykte Udgaver af dette Værk helt er gaaet tabt.

MUSIKBIBLIOTEKER OG UTLAAN AV MUSIK

av

ARNE KINDAL, Bergen

DET BEGYNDER at bli mere og mere almindelig forstaat i fremmede lande, at det er en opgave for folkebibliotekerne at sørge for, at publikum faar anledning til at gjøre sig kjendt med og studere god *musik*. Man begynder derfor stadig sterkere at hævde, at bibliotekerne bør indeholde en utlaansavdeling for musik. De samme argumenter anvendes herfor som for utlaanet av bøker. Der maa gis publikum nogen motvegt mot den megen »smudsmusik«, som brer sig paa den gode musiks bekostning og stadig synes at vokse i popularitet, og denne motvegt skaffes bedst ved at gi folk anledning til at laane velutvalgt, betydelig musik, klassisk og moderne, paa bibliotekerne.

Det er tydelig nok, at dette er rigtig. Natkaféernes og varietéernes klingklang-valser og potpourrier spiller samme rolle i musikens verden som Nick-Carter-bøkerne gjør det i literaturens og har ialfald henimot samme evne til at fordærve folks smag som disse. Likesaavel som vi er forpligtet til at skaffe folk god literatur som motvegt mot al den slette, der faldbydes dem paa andethvert gatehjørne, likesaavel skulde vi føle os forpligtet til at byde folk god musik, som kan gi dem evnen til att bedømme godtkjøpsstykkerne for just hvad de er.

De større folkebiblioteker som ikke arbeider under altfor trykkende økonomiske forhold, skulde derfor ikke betænke sig paa at grundlægge en musikavdeling, indbefattende kompositioner saavelsom musikhistoriske værker. I Tyskland har enkelte biblioteker med megen energi og særdeles gunstige resultater utvidet sin virksomhet paa denne maate, og i flere andre lande er det samme tilfældet. Av de tyske biblioteker begyndte »Die Freibibliothek» i Frankfurt am Main og folkebiblioteket i München omtrent samtidig at grundlægge egne musikavdelinger, det første efter tiltak av Dr. J. Hanauer, som har skrevet flere læseværdige artikler om denne sak (se f. eks. *Blätter für Volksbibliotheken und Lesehallen* 1907, s. 76—79), det andet paa foranledning av Paul Marsop. Dette var i slutten av aaret 1904. Flere andre biblioteker har fulgt eksemplet; i folkebiblioteket i Hamburg er der

saaledes nu en større musikavdeling. I Berlin har der allerede i flere aar virket et specielt musikbibliotek, »Die musikalische Volksbibliothek des Berliner Tonkünstlervereins», som er aapent for utlaan en kort tid hver dag, og som tar sigte paa at gi det store publikum anledning til at laane god musik. I Wien har man likeledes i længere tid drevet med utlaan av musik, og i Paris blev der allerede i 1894 utlaant fra biblioteker over 80,000 bind musicalia. Fra Kjøbenhavns kommunale biblioteker begyndte man for et par aars tid siden med lignende utlaan, efter initiativ av bibliotekar J. Aarsbo, og man har dernede følt sig overmaade opmuntret ved den store interesse, dette nye led i virksomheten er blit møtt med av det laantagende publikum, og de gunstige resultater, det tilsyneladende har frembragt.

Selvfølgelig har de amerikanske biblioteker med iver kastet sig over denne nye virksomhetsgren og med vanlig energi og foretagsomhet faat den drevet op til at bli av betydelig omfang og yde store resultater. Der er nu en række biblioteker i fristaterne, som har egne utlaansavdelinger for musik, saaledes St. Louis public library, New York public library, Newberry library, Chicago, Washington, D. C. public library og Carnegie library, Pittsburgh. Ja, enkelte av dem, som f. eks. folkebiblioteket i Washington, er gaat saa vidt, at de ikke alene har laant ut noter og musikhistoriske værker, men endog pianolaruller og fonografnumere. Saavidt jeg har forstaat av de seneste beretninger, er man i Washington sluttet med dette sidste utlaan, uten at jeg dog kjender grunden hertil, men det er vistnok etpar biblioteker, som fremdeles fortsætter med det. Det vidner om, hvor store anstrengelser man gjør i Amerika for at popularisere musiken. Om værdien av et saadant utlaan av pianolaruller og fonografnumere kan det jo imidlertid med føie være delte meninger.

Den største musikavdeling i noget bibliotek i Amerika findes i Kongresbiblioteket i Washington. Det hadde sommeren 1912 ikke mindre end 629,874 bind, hvorav 588,039 var noteskrifter og resten musikhistoriske værker og læreskrifter. Bare paa et aar vokste avdelingen med 36,748 numer, og man tør slutte, at det er baade den rikholdigste og mest velutvalgte samling musik, som eksisterer. Den bestyres av den fine musikkjender, tysk-amerikaneren Oscar George Theodore Sonneck, som har æren av at ha utviklet denne samling til hvad den nu er. Denne avdeling har imidlertid langt mere karakteren av en referancesamling end av en utlaanssamling, idet utlaanet — overensstemmende med hele bibliotekets natur — er meget indskrænket. For dem, der driver virkelige studier, stilles imidlertid samlingen til disposition, og saavidt mig bekjendt kan musikstuderende over hele landet

faa tilsendt værker fra samlingen, medmindre det skulde dreie sig om sjeldenheter som vanskelig kan erstattes. Av stor betydning er det ogsaa, at avdelingen utgir en række fortrinlige kataloger og bibliografier over forskjellige musikalske emner, publikationer som kommer hele den internationale musikverden tilgode.[1]

Med hensyn til musikbiblioteker og utlaan av musik har vi her i Norge ligget meget tilbake. Universitetsbiblioteket i Kristiania indeholder en forholdsvis stor samling musicalia, men den har væsentlig karakteren av en referancesamling. Utlaan av musik har for det meste været overladt de musikalske leiebiblioteker, som kræver en vis aarlig kontingent av sine laantagere og saaledes utestænger mange mennesker, som ellers med taknemlighet vilde benyttet sig av leiligheten til at laane. At sørge for frit utlaan av musik til alle skulde imidlertid være en opgave for folkebibliotekerne, og i ethvert fald vil folkebibliotekerne i de større byer uten større vanskeligheter kunne ta op denne opgave til løsning. Ved det offentlige bibliotek i Bergen begyndte vi i Januar 1913 at lægge grunden til en musikavdeling, og paa denne tid (April 1914) raader vi over vel 300 bind. Det er foreløpig utelukkende noter, som straks er gjort tilgjængelig for utlaan, og fra første stund av viste det sig, at publikum satte pris paa dette nye led i bibliotekets virksomhet. I Januar var utlaanet av musik 64 bind og allerede i Mars var det steget til 206. Naar utvalget bare blir fyldigere vil det nok vise sig, at utlaanet kommer til at stige i forhold dertil. Da biblioteket i Bergen saavidt vites er det første norske folkebibliotek, som er begyndt med utlaan av musik, tør det være av interesse at meddele nogen oplysninger om hvorledes vi har grepet saken an.

Hvad man først och fremst maa sørge for, er selvfølgelig at foreta et saa skjønsomt og alsidig utvalg som mulig av det overvældende antal foreliggende skrifter. Vi var i Bergen saa heldige at sikre os komponistinden og musikhistorikeren frk. Borghild Holmsens assistance i dette arbeide. Ved hjælp av sit utstrakte kjendskap til det foreliggende materiale og sin sikre smag lykkedes det frk. Holmsen at gjøre et utvalg av musik, som i fortrinlig grad passet til at tjene som grundstamme for en egen musikavdeling i et folkebibliotek og som bød noget for enhver — ialfald nogenlunde eleveret — smag. Alle de valgte numere er god musik, uten at de dog frembyder altfor store vanskeligheter. Utvalget omfatter baade klassisk og moderne musik og indbefatter værker av alle de mere kjendte komponister, først og

[1] En av de sidste kataloger er det store værk «Orchestral music» paa over 600 sider og med fortrinlig sakregister og titelregister.

fremst de norske. Det har musiknumer for alle de vigtigere instrumenter, piano, violin, fløite, cello, o. s. v. og en række numer for solosang och kor.

For alle biblioteker, som ønsker at grunde musikavdelinger, vil det være av stor vigtighet at faa en faglig autoritet til at interessere sig for saken og hjælpe til med utvalget. Kan man ikke ordne sig saaledes, vil man imidlertid finde god veiledning i forlæggernes kataloger, fornemmelig i Norsk musikforlags hovedkatalog (med tillæg) og Breitkopf und Härtels kataloger (Leipzig), særlig i den sidstes »Führer durch die Volksausgabe Breitkopf u. Härtels». Likesaa vil specialkatalogerne fra andre biblioteker, som har musikavdelinger, kunne tjene som veiledning.

Et andet vigtig spørsmaal er, hvorledes musikalierne skal indbindes. Enkelte værker er jo saa store og tykke, at det eneste hensigtsvarende er at indbinde dem akkurat paa samme maate som bøker, andre er ganske tynde, og atter andre bestaar bare av et par sider. De ganske tynde bør man hefte, akkurat som man hefter tynde bøker, og la omslagstitelen bli bevaret utenpaa den bundne bok. De paa et par sider har vi her i Bergen ladet hefte i nogen stive graa papbind, og forsynet forsiden med en hvit seddel med plads til at skrive komponist, titel, o. lg. Sandsynligvis vil det imidlertid wære heldigere ogsaa i disse tilfælder at bevare omslagssiden utenpaa papbindet, da heftet saaledes faar et livligere og mere tiltalende utseende. Ved indbindingen av værker, som har partier for flere instrumenter, f. eks. baade for piano och violin, er det av vigtighet at sørge for, at disse ikke blir adskilt, paa samme tid som de maa kunne benyttes samtidig av begge utøvere. For at løse denne vanskelighet har vi bakerst i hoveddelen ladt lave en mappe eller lomme, hvori vi stikker den anden del, akkurat som man vil ha set mapper for karter bakerst i enkelte bøker. Er den anden del nogenlunde tyk lar vi ogsaa denne indbinde eller hefte, men passer altsaa paa, at den blir tilstrækkelig beskaaret til at kunne stikkes ind i mappen. Begge deler, som er holdt sammen paa denne maate, behandles følgelig ved utlaanet som én bok, og paa bokkartonen er det anført med iøinefaldende skrift, at der er en supplerende del i mappe bakerst i bindet, saaledes at det uten større bryderi kan passes paa, at denne løse del ikke gaar tapt.

Hvilket system man skal anvende til numerering av musikalierne, er et spørsmaal, som straks fremstiller sig. Der eksisterer flere forskjellige systemer for klassificering av musik. I Bergen har vi foreløpig benyttet Deweys decimalinddeling, men jeg er ræd, denne vil vise sig at være vel trang, naar avdelingen vokser til anseeligere størrelse. Kongresbiblioteket i Washington følger et meget vidløftig system med kombination av bogstaver og tal, som

vistnok vil vise sig meget tjenlig for store samlinger, og Petersche Musikbibliothek i Leipzig har ligeledes et greit system beregnet paa større samlinger. Rettest gjorde man sandsynligvis i at faa sig tilsendt oversigter over de forskjellige musiksamlingers klassificeringssystemer og efter nøie sammenligning og overlæg vælge det enkleste og for det særskilte tilfælde bedst passende. Hvor det er meningen, at samlingen aldrig skal vokse utover en vis grænse, er det dog sandsynlig, at decimalsystemet vil findes at være tilfredsstillende.

Selvfølgelig er det av den største betydning at ha musikavdelingen skikkelig katalogiseret. I alle moderne biblioteker har man jo nu de saakaldte »dictionary catalogues» — kataloger i ordboksform — hvor der i ét alfabet er ordnet sedler for bøkernes forfattere, titler og de emner de behandler. Musikavdelingen bør bli behandlet paa samme maate. Der maa laves sedler for komponister, for titler, hvis disse er slaaende, og for emner. Ved utarbeidelsen av emnesedlerne (»realsedlerne») har vi i Bergen fulgt en inddeling som i store træk ser saaledes ut:

Musik — Historie og biografi
» — Tidsskrifter
» — Piano, tohændig
» — » firhændig
» — Pianouttog
» — Violin og piano
» — Violoncel og piano
» — Orgel og harmonium
» — Sang og piano
» — Sang og orgel
» — Sang og guitarre
» — Kammermusik
o. s. v.

Naar avdelingen faar stykker for andre instrumenter, blir det naturligvis nødvendig at inddele videre, f. eks. Musik — Fløite og piano, Musik — Harpe og piano, o. lg. Hvor samlingen er ganske liten og aldrig vil bli meget stor, kan det jo være tilstrækkelig at ha alle realsedlerne samlet under fællesbenævnelsen *Musik*, men hvor den vokser sterkt, vil det vise sig særdeles praktisk at ha en mere detaljeret inddeling som den ovenfor nævnte, da det saaledes blir lettere og hurtigere at finde just den art musik man søker. — Hvad fuldstændigheten angaar, har vi fundet det hensigtsmæssig at la katalogsedlerne indeholde følgende:

Klassificeringsnumer
Komponistens navn

Titel (herunder hvad slags instrument stykket er for)
Opusnumer
Sted
Forlægger
Aar
Sideantal
Forlæggers numer.

Som eksempel hitsættes:

qa 786.49 Heller Stephen.
H 47 t Tarantelle in As-dur: für Pianoforte zu 4 Händen; Op. 85, nr. 2. Lpz., Berl., etc., Breitkopf u. Härtel [19—]
11 s.
Forlæggers no. V. A. 2600.

At ha egne sedler i katalogen for dem, der har arrangeret eller utsat de forskjellige kompositioner, har vi fundet overflødig; saaledes vil man naturligtvis finde Johan Svendsens »Festpolonaise, utsat for fire hænder av Reissiger», under Svendsen, men ikke under Reissiger. Man maa jo nemlig sørge for, at katalogiseringen av musicalia ikke blir altfor vidløftig.

Hvad selve utlaansprocessen angaar, er den helt den samme som for bøkernes vedkommende. Bindene er forsynet med kartoner og stemples paa samme maate som bøker. Vi lar folk faa beholde musikbindene i 3 uker, akkurat som tilfældet er med bibliotekets fagliteratur. Det er et spørsmaal, om dette kanske er vel knap tid, ialfald for de lidt tungere saker. Men publikum har jo anledning til at faa utlaanet fornyet, og saalænge samlingen er saa forholdsvis liten, har vi ikke fundet hensigtsmæssig at utlaane musik for længere tid. Naar bindene tilbakeleveres, maa det nøie paasees, at laantagerne ikke har benyttet dem som lærebøker og forsynet dem med fingersætning, o. lg., samt at alle tilhørende løse hefter følger med tilbake.

Det har fra enkelte hold reist sig det spørsmaal, om det ikke skulde være at konkurrere med musikhandlerne, naar bibliotekerne begyndte med utlaan av musik. Men bibliotekerne kommer jo akkurat i samme forhold til musikhandlerne, som de i umindelige tider har staat i til boghandlerne. For publikum blir det jo aldrig det samme at *laane* en bog eller et notehefte som at *eie* dem. Og bibliotekerne gjør selvsagt sine indkjøb mest mulig gjennem de lokale musikhandlere, saa det neppe kan tænkes andet end at disse vil staa sig paa bibliotekernes virksomhet paa dette omraade.

I Bergen har musikhandlerne og byens borgere forøvrig med megen interesse og elskværdighet møtt bibliotekets nye virksomhetsgren. Et smukt utslag av denne interesse er den storslagne gave, biblioteket fik tilsagn om,

da skibsreder Albert Harloff for et aars tid siden meddelte, at han agtet at forære det den store samling musicalia, som hans far, avdøde kantor Wilhelm Harloff, hadde samlet i aarenes løp. Denne samling bestaar av ikke mindre end 25,000 bind, hvorav mange er av stor værdi. Den har tidligere utgjort den Harloffske musikhandels bibliotek, men har i de sidste aar icke været benyttet som saadant. Samlingen vil først bli overdraget biblioteket naar den nye bygning blir tat i brug, og i denne vil der bli indredet en egen sal for utlaan og studium av musik.

Vi har ved Bergens off. bibliotek hittil utelukkende hat glæde av denne nye virksomhet med utlaan av musik, og stoler paa, at dette ogsaa vil bli erfaringen i fremtiden. Vi kan ikke andet end se det som en opgave for folkebibliotekerne at ta sig av denne sak og sørge for, at det store publikum faar anledning til at bli bekjendt med det bedste og betydeligste i musikens verden. Gode kompositioner kan ikke andet end virke løftende og forædlende paa menneskenes sind, og kan vi bidra — om end aldrig saa litet — til, att vi blir et mere musikalsk, eller ialfald et mere musikelskende folk, og dermed et folk med vegtigere indhold, større skjønhetsglæde og høiere idealer, da skulde vi ikke sky noget middel som kunde paaskynde en saadan utvikling. — Overalt hvor de økonomiske forhold paa nogen maate tillater det, bør derfor vore folkebiblioteker utvide sin utlaansvirksomhet til ogsaa at omfatte musikalske skrifter og saaledes bidra til at god musik i langt større utstækning end nu kan bli det hele folks eie.

DET KONGELIGE BIBLIOTEKS PUBLIKUM

Af

SVEND DAHL, København

AD TRE FORSKELLIGE VEJE staar Det kongelige Bibliotek, Nordens største offentlige bibliotek, i direkte forbindelse med sit publikum: gennem læsesalen, katalogværelset og udlaansekspeditionen. Det er vistnok endnu ikke bleven os tilstrækkelig klart herhjemme, hvor betydningsfuld denne side af bibliotekets virksomhed er, og hvor ganske anderledes store fordringer den stiller til biblioteket og dets personale nutildags i

modsætning til tidligere. Og det er ret forstaaeligt. Thi den idylliske tid ligger jo ikke saa mange aar tilbage, da Det kongelige Biblioteks læsesal var samlingsstedet for en lille kreds af videnskabsmænd, stamgæster, der kendte biblioteket og forstod at bruge det paa egen haand, og blandt hvilke forholdsvis sjældent en mand »uden for lauget» forvildede sig ind. Men vi maa lære at forstaa, at disse tider er uigenkaldeligt forbi, og at der nu i forholdet til publikum behøves ikke blot høflighed, men ogsaa præcision og hurtighed, og vi maa navnlig gøre os klart, at den overvejende del af dem, der nu søger til biblioteket, kræver en langt mere omfattende vejledning end tidligere, hvor man som regel kunde nøjes med at udlevere en rekvireret bog.

For den biblioteksembedsmand, der har lyst til at træde i forbindelse med publikum og være mellemleddet mellem dette og biblioteket, byder uden tvivl tjenesten som inspektør paa læsesalen de mest tiltrækkende opgaver. Til udlaanet søger folk i reglen kun for at faa udleveret bestemt opgivne bøger; i katalogværelset og navnlig paa læsesalen derimod kommer mange af de besøgende uden at vide, hvilke bøger de skal have fat i, blot med ønsket om at faa oplysning om et eller andet emne. Jeg skal i det følgende fremsætte nogle af de erfaringer, jeg har haft lejlighed til at samle vedrørende Det kongelige Biblioteks læsesals-publikum, i haab om at de kan have nogen interesse for dette tidsskrifts læsere.

Først maa man da undersøge det spørgsmaal: af hvilke elementer bestaar dette publikum? Svaret er ikke let at give i faa ord. Grundstammen er stadig videnskabens dyrkere, navnlig historikere og filologer, for hvem Det kongelige Biblioteks læsesal er den naturlige og nødvendige arbejdsplads. Men det er allerede ovenfor fremhævet, at udviklingen i de senere aar, særlig efter bibliotekets indflytning i den nye bygning med den store og smukke læsesal, har ført med sig, at denne grundstamme i stadig stigende grad er bleven et mindretal, som ikke længere giver publikum dets væsentlige præg. Hvem er da alle de andre? At sammenfatte dem inden for en enkelt betegnelse er ikke muligt, men man kan nævne en række betegnende typer. Der er rigsdagsmanden, som i en ældre avisaargang søger efter politiske udtalelser; journalisten, som skal skaffe en eller anden oplysning til bladet i morgen, eller avistegneren, som skal illustrere en artikel og søger fortegninger dertil. Der er skuespilleren, som skal have besked om dragter eller iscenesættelse til det næste stykke; sagføreren, som i Rigsdagstidende søger motiverne til en eller anden lov, eller som skal skaffe materiale til indlægget i en sag; endvidere den gamle pensionist, som sysler med sin slægts historie og under denne syslen føres ind paa mange sideveje; kursuselever og skole-

børn fra de ældre klasser, søgende stof til den næste danske stil; der er ogsaa en del mennesker af forskellige aldre og klasser, som benytter deres fritid til almendannende læsning af æstetisk eller populærvidenskabelig art; og endelig maa man nævne dem, af hvem læsesalen nærmest opfattes som en ualmindelig smuk og behagelig varmestue, og som ofte sidder i timevis i tryg søvn med en eller anden bog opslaaet foran sig, for at det dog kan se ud efter noget.

Alle disse er typer, som man mere eller mindre konstant vil kunne træffe paa læsesalen i et stort offentligt almenbibliotek, og der findes sikkert adskillige andre, som med lige saa god grund kunde nævnes. Det er ikke vanskeligt at skille en del ud blandt alle disse besøgende og samle dem under betegnelsen »folkebibliotekspublikum». I virkeligheden fungerer Det kongelige Bibliotek til dels som en art folkebibliotek, en opgave, der egentlig ikke tilkommer og ikke burde tilkomme det, men som ikke kan afvises, saa længe de københavnske folkebiblioteker ikke er videre fremme i deres udvikling end de er for tiden. Dog er der netop i de sidste aar glædelige tegn paa, at der snart vil oprinde bedre tider paa dette omraade, og Det kongelige Bibliotek vil da kunne blive befriet for i al fald en del af dette folkebibliotekspublikum, for hvilket det ikke er indrettet, og som vilde være bedre hjulpet i et velorganiseret folkebibliotek med et til dette arbejde særlig uddannet personale. Men nu den del af publikum, som hverken tilhører de professionelle videnskabsmænd og studerende, og som heller ikke vilde kunne faa sine spørgsmaal fyldestgørende besvarede i et folkebibliotek. Dette publikum er et resultat af den kendsgerning, at Det kongelige Bibliotek i de senere aar i stedse videre kredse af befolkningen opfattes som en slags central-oplysningsbureau, hvor man henvender sig med alle mulige spørgsmaal fra det daglige livs arbejde. Her kan biblioteket ikke slippe med en henvisning til folkebibliotekerne, ej heller med blot at fordre bestemte bøger rekvireret.

Vi føres saaledes over til det spørgsmaal: hvorledes er da den paa læsesalen fungerende biblioteksembedsmand stillet over for dens publikum? Lige saa forskelligartet dette er, af lige saa broget karakter er ogsaa de opgaver, som det stiller ham. Jeg har i længere tid efter opfordring fra min chef, hr. overbibliotekar H. O. Lange, noteret op en del af de spørgsmaal, som er bleven stillet mig af læsesalens besøgende, og skal i det følgende meddele nogle eksempler derpaa.

Mindst vanskelighed volder som regel de egentlige videnskabsmænd; de kan benytte biblioteket paa egen haand inden for deres fag, og kun naar de kommer ud paa fremmede omraader, kan det blive nødvendigt for dem

at ty til assistance; til gengæld kan spørgsmaalene da ofte være af meget speciel og vanskelig art. Et par eksempler: Fysiske termini i middelalderligt latin. Dybdeforholdene i forskellige danske aaer. Japanske maleres signaturer. Dansk folklore vedrørende dyr. Fortegnelse over biskopper i Reval i middelalderen. Det er jo ikke ganske lige til at finde netop de bøger, gennem hvilke den slags forespørgsler bedst besvares, men man vil hos den videnskabeligt dannede altid finde forstaaelse af, at den enkelte biblioteksembedsmand umuligt kan være i stand til at vise vej inden for alle videnskabens grene.

Heller ikke det egentlige folkebibliotekspublikum vil som regel være særlig vanskeligt at tilfredsstille, naar det blot drejer sig om at besvare spørgsmaal eller skaffe litteratur om et emne; noget helt andet er, at et bibliotek som Det kongelige Bibliotek maa melde pas over for den opgave af mere pædagogisk art, som her frembyder sig: at lære saadanne folk at benytte en bog paa rette maade.

Store bliver derimod vanskelighederne i mange tilfælde, naar det drejer sig om den øvrige del af publikum, dem der søger biblioteket som oplysningsbureau. Den slags mennesker er endda ofte meget fordringsfulde og kan blive baade forbavsede og krænkede, naar den tjenstgørende embedsmand ikke straks kan slaa ned netop paa den bog, som giver tilfredsstillende svar paa det spørgsmaal, der søges oplyst. Og det er, som mange af mine kolleger vil have erfaret, forbavsende, hvad folk kan komme og spørge om.[1] En række eksempler vil vise det: Engelske juleskikke. Grundplaner af engelske universitetskollegier. Skulde dødsfald i 1837 meldes til skifteretten. Danske jernbanekoncessioner. Luthers stamtavle. Georg Brandes' valgsprog. Kaffebrændingens teknik. Fortegnelse over nordiske studerende ved fremmede universiteter. Billede af kampen ved Lyngør 1812. Vagabonderende elektrisk strøm. (Et par skuespiller-spørgsmaal:) Billeder af folkedragter fra Elsass, af terner fra Christian IV:s tid, af en »typisk nihilist». (Nogle stilopgaver:) Befordringsmidler før og nu; ildens anvendelse i menneskets tjeneste; danske folkevisers benyttelse i dansk digtekunst; om romanlæsning.

Overfor slige og mange lignende tilfælde vil selv den bedste »subject index» ikke kunne klare sagen; alt beror i virkeligheden her paa bibliotekarens viden eller paa hans evne til hurtigt at finde den traad, som fører til det rette sted. De personlige egenskaber er her som altid de vigtigste;

[1] Jeg ser ganske bort fra de rent kuriøse tilfælde, saasom da en gammel snedker engang kom til mig og bad om nærmere oplysninger angaaende den tønde, hvori han havde hørt at Sokrates (skulde naturligvis være Diogenes) boede.

ogsaa rutinen gør meget. Men man vil ikke kunne komme bort fra, at en metodisk uddannelse til denne vanskelige stilling som til andre specialiteter inden for biblioteksomraadet kunde være i høj grad ønskelig. I Amerika, hvis biblioteksvæsen jo er det store forbillede for vore folkebiblioteker, men ogsaa kan lære de videnskabelige biblioteker adskilligt, er man klar over, at »the reference librarian» staar paa en vigtig og udsat post, som kræver en særlig uddannelse ud over den, enhver biblioteksmand faar. Her i Norden vil det vel endnu vare længe, før det bliver almindeligt anerkendt, at en metodisk uddannelse — teoretisk og praktisk — er lige saa naturlig paa biblioteksvæsenets omraade som inden for alle andre »væsener». Men naar en biblioteksundervisning engang før eller senere bliver gennemført, vil en vigtig side af den blive uddannelsen i at betjene bibliotekets publikum, d. v. s. indøvelse i at benytte biblioteket og navnlig læsesalens haandbibliotek. Maaske kan da en samling spørgsmaal som den, hvoraf der ovenfor er givet nogle eksempler, faa betydning som øvelsesmateriale; den vil, netop fordi den er samlet »i marken», have større værdi end en række konstruerede spørgsmaal.

UPSALA UNIVERSITETSBIBLIOTEKS GRAVYRSAMLING

Af

GUNNAR EKHOLM, Upsala

I BIBLIOTEK MED ANOR, som nå upp emot medeltiden, samlas under seklernas lopp en mångfald föremål, som ej ingå i den dagliga utlåningen eller ens höra till bokvärlden, men ha ett mycket stort konst- och kulturhistoriskt värde. För dylika bibliotek gälla med en alldeles särskild styrka Annerstedts ord, att »det dock ej är storleken och värdet af boksamlingen, som ensamt eller förnämligast bestämmer ett biblioteks rang och gifver det dess prägel»[1].

Upsala universitetsbibliotek, som är en typisk institution af detta slag, hade — såsom förut visats[2] — från slutet af 1600-talet till midten af följande

[1] *Uppsala Universitet 1872—1897. Festskrift med anledn. af Konung Oscar II:s 25-års regeringsjubileum den 18 september 1897.* Utg. af REINHOLD GEIJER, II, s. 49.

[2] ANNERSTEDT, *Upsala Universitetsbibliotekets historia intill år 1702.* 1894. — HAHR, *Svenska målade porträtt i Upsala Universitets konstsamlingar.* 1904.

sekel äfven karaktären af ett museum. Gustaf II Adolf, som kan betraktas som bibliotekets grundläggare, gaf uppslaget äfven till denna sida af dess verksamhet. Detta skedde genom öfverlämnandet af det i Riga 1621 tagna jesuitbiblioteket, med hvilket äfven följde åtskilliga »Husgerådh». I förteckningen öfver dessa lägga vi särskildt märke till posterna »The helighes Contrafactur, gamble, 14 st.», »Ryske måladhe trätaflor, 5 st.» och »Messe särkiar, stora och småå, 9 st.». Under de närmaste decennierna gjordes endast enstaka dylika förvärf. Det är först med Magnus Gabriel De la Gardies donation af år 1668, som dessa samlingar erhålla något kraftigare tillskott för att slutligen genom Olof Rudbecks kraftfulla ingripande nå en glänsande utveckling. Fornsaker, mynt, naturalieföremål, allehanda kuriosa, nipper och pretiosa af guld, silfver, emalj, bernsten, elfenben och trä samt matematiska och astronomiska instrument samlas nu i biblioteket, och talrika kanslers-, donators- och professorsporträtt sättas att pryda boksalarna i Gustavianum. Till ökandet af dessa skatter, som visserligen till stor del voro donationer, fick äfven bibliotekskassan bidraga.

Efter 1755, då det af Carl Hårleman byggda universitetshuset vid S:t Erikstorg stod färdigt, skedde dock i detta en betydelsefull förändring, i det att större delen af porträtten öfverflyttades till denna lokal. Därmed öfvergår det ekonomiska ansvaret för dessa samlingar från bibliotekskassan till akademikontoret och samtidigt blir bibliotekets betydelse som en konstmuseiinstitution afsevärdt reducerad. Ännu i slutet af 1700-talet kvarstå dock, såsom Bussers skildring visar[1], sådana saker som Gustaf II Adolfs och Karl XI:s byster, båda i marmor, samt det Augsburgska konstskåpet. Det är dock först vid flyttningen till de nuvarande lokalerna under 1830- och början af 1840-talet, som bibliotekets museala uppgifter kunna sägas upphöra. Större delen af konstföremålen kvarlämnades då på Gustavianum, där de nu ingingo i det nybildade Konstmuseet.

Liksom det gamla biblioteket på Gustavianum har dock äfven Carolina Rediviva i detta hänseende fortfarande en uppgift att fylla, nämligen som vårdarinna af de samlingar, som omfatta handteckningar och grafisk konst, och hvilka alltjämt stannat i hennes hägn. Ännu i slutet af 1700-talet synas dessa afdelningar ha varit mycket obetydliga. Vid ett studium af inventeringsprotokollet från 1785 finner man endast ett 10-tal teckningar och gravyrer nämnda. Äfven om man kan taga för gifvet, att större delen af det, som upptagits under rubriken »Diverse Portraiter och Taflor», t. ex. posten »297 stycken lärda mäns Portraiter, infattade i svarta ramar (åtskilliga sönder)»,

[1] *Utkast till beskrifning om Upsala*, Del 2 (Upsala 1796).

utgöres af kopparstick, framgår det dock af dessa protokoll, att någon egentlig samling af handteckningar och gravyrer vid denna tid icke funnits.

Det skede, hvarunder dessa samlingar bildades, är senare hälften af 1800-talet, som kan sägas vara de stora testamentariska donationernas period. Den första af dessa är den, som gjordes af generalmajor Carl Hård genom testamente, dateradt den 20 okt. 1834. Hård har i Sveriges krigshistoria förskaffat sig ett frejdadt namn genom sitt deltagande i 1788 års finska krig' striderna i Pommern 1809, i drabbningarna vid Grossbeeren, Dennewitz och Leipzig samt fälttågen mot Norge, hvarunder han för sin tapperhet vid intagandet af Liers skans dekorerades med svärdsordens storkors. Utnämnd 1816 till chef för Uplands regemente samt 1825 för 9:e infanteribrigaden var han under större delen af sitt lif bosatt i Upsala och öfverlämnade vid sin död 1840 till universitetet de konstsamlingar han sammanbragt. Dessa skänker han med uttalad afsikt att lägga grunden till ett universitetets konstmuseum — en förhoppning som äfven går i uppfyllelse —, men de däri ingående samlingarna af handteckningar (4,195 af svenska, 304 af utländska mästare) och grafisk konst (3,170 gravyrer, 2,748 litografier) öfverlämnades till biblioteket.

Ej fullt ett årtionde efter denna gåfvas mottagande erhöll biblioteket genom C. G. von Brinkmans död 1847 (testamente 1835) sin största donation af detta slag. Med Bibliotheca Brinkmanniana's till mellan 17,000 och 18,000 uppgående boksamling följde nämligen 11,467 porträtt, de flesta kopparstick, samt 10,827 gravyrer af olika art.

På bibliotekets lott har kommit gravyrsamlingar äfven från andra till universitetet ställda donationer såsom den storartade af J. H. Schröder 1857 (testamente 1851) och af Bernhard von Beskow 1868 (testamente 1843). Med Jacob Westins bibliotek, som vid hans död 1880 kom till Carolina Rediviva, följde en ansenlig mängd teckningar, laveringar och en stor samling gravyrer, af hvilka porträtten, som fyllde 28 portföljer, utgjorde det stora flertalet. Bland de sista betydande gåfvorna märkas professor O. Quensels 1911 direkt till biblioteket öfverlämnade 16 handteckningar af utländska mästare och 178 gravyrblad samt ett urval af utländska porträtt ur en samling från Rosersbergs slott, förvärfvadt tack vare tillmötesgående från Kungliga biblioteket i Stockholm. En gåfva, som universitetsbiblioteket ej ännu hunnit tillgodogöra sig, är den på olika institutioner ställda gravyrdonationen af professor M. Sondén.

Tack vare dessa frikostiga donationer, af hvilka endast de viktigaste kunnat omnämnas, består bibliotekets i portföljer förvarade handtecknings-

samling f. n. af 1,850 nummer, under det att kopparstick och träsnitt nå ett antal af omkring 9,000 och litografierna 700 nummer. Såsom framgår vid jämförelse med ofvan anförda siffror för donationernas storlek, äro dock dessa uppgifter, särskildt beträffande afdelningen för grafisk konst, synnerligen missvisande. Jämte den egentliga gravyrsamlingen, förvarad i kapslar och portföljer, finnes nämligen en stor mängd till band sammanförda gravyrer, hvilka af utrymmesskäl förvaras på olika platser inom biblioteket. Bland dessa ofta i praktfulla läderband från 1700-talet förvarade gravyrer återfinnes en stor del af bibliotekets värdefullaste blad. Äfven af porträttsamlingen — omkr. 18,700 nummer — äro de flesta kopparstick och på afdelningar för planscher (topografiska etc.) finnes en stor mängd gravyrer och litografier.

Att få en verklig öfverblick af dessa skatter erbjuder därför för närvarande stora svårigheter. I planen för den ombyggnad af biblioteket, hvilken nu pågår, ha dock dessa afdelningar fått sina intressen väl tillgodosedda, och med de möjligheter till ett bättre ordnande, som därmed öppna sig, tar med inflyttningen i de nya lokalerna en ny och lyckligare period sin början för Carolina Redivivas samlingar af grafisk konst. Som dock en ansenlig tid ännu torde förflyta, innan de för öfverblicken nödvändiga katalogerna, som nu nästan fullständigt saknas, hinna upprättas, kan en summarisk öfversikt af samlingarnas viktigaste innehåll vara på sin plats.

De äldsta och därför också värdefullaste blad, som finnas i bibliotekets gravyrsamling, ha fogats till denna genom en rad lyckliga fynd i gamla bokpärmar — dessa ha ju på senare tiden dokumenterat sig som verkliga guldgrufvor för forskaren. Tack vare dessa upptäckter kunna vi nu i universitetsbiblioteket studera metallgravyren i dess tidigaste stadium, karaktäriseradt af de starka inflytelserna från träsnittstekniken[1]. *Madonnan på månskäran, Den heliga Katarina, Kristus på korset* äro titlarna på dessa tre »Schrotblätter», som tillhöra slutet af 1400-talet och beteckna öfvergången från träsnittet till det egentliga kopparsticket[2]. De äldsta prof på det fullt utvecklade kopparsticket, som finnas ej blott inom universitetsbiblioteket utan i

---

[1] COLLIJN, *Ettbladstryck från femtonde århundradet*, Saml. 2 (Stockh. 1912), s. 57.

[2] Schrotblattets egenskap af öfvergångsform mellan träsnitt och kopparstick synes ej ha blifvit tillräckligt beaktad. Dess korta lifslängd — de tre sista decennierna af 1400-talet — får sin förklaring genom den för det nya materialet olämpliga tekniken. Metallplåten framtvingar med nödvändighet öfvergången från reliefsnitt till djupgravyr, en öfvergång hvartill, såsom framhållits, impulsen möjligen kommit från guldsmedskonsten. — Erkännandet af utvecklingsgången träsnitt — Schrotblatt — kopparstick synes ägnadt att beträffande dettas genesis betydligt skingra det dunkel, hvari man hittills velat se den insvept.

Fig. 1. ALBRECHT DÜRER, PORTRÄTT AF WILLIBALD PIRCKHEIMER.

svenska samlingar öfver hufvud, föreligga i *Mannens tio lefnadsåldrar* och *Världens frälsning* af den mycket omdebatterade Meister mit den Bandrollen[1].

Om sålunda det första stadiet i gravyrens historia helt naturligt är sparsamt företrädt inom samlingen, så är detta äfven fallet med det utvecklingsskede, då de verkligt konstnärliga krafven här göra sig fullt gällande. Från denna period märka vi dock Martin Schongauers förnämsta blad, den såväl till sina dimensioner som sin konstnärliga halt storslagna *Korsbärningen,* samt hans *Flykten till Egypten* och *Johannes Döparen.* Betydande äro äfven *Den heliga Katarinas martyrium* och *Madonnan vid brunnen* af Mästaren ᴧ𐌆, af hvilka den förra kompositionen utgör denne konstnärs förnämsta verk.

Fig. 2. HANS SEBALD BEHAM, TRAJANUS.

Den tyska gravyrens storhetstid, början af 1500-talet, är i samlingen utomordentligt väl företrädd genom ett hundratal blad af Albrecht Dürer, af hvilka dock åtskilliga äro dupletter. I *Den förlorade sonen, Amymones bortröfvande* och *Sankt Eustachius* äga vi några blad, som beteckna milstenar i hans utveckling som kopparstickare, under det att *Heliga tre konungar, Madonnan med barnet omgifven af änglar* samt talrika blad ur de sköna serierna *Marias lefnad* och *Stora passionen* ge oss en utmärkt föreställning om hans träsnitt. Utsökta gravyrblad äro äfven *Jesu*

[1] COLLIJN, *Zwei Kupferstiche des »Meisters mit den Bandrollen» in der Kgl. Universitätsbibliotek zu Upsala (Repertorium für Kunstwissenschaft,* Bd. 27)*; Ettbladstryck från femtonde århundradet,* Saml. 1 (Stockh. 1905), s. 87.

födelse (1504), *Madonnan på månskäran,* porträttet af *Willibald Pirckheimer* samt serien *Lilla passionen.* — Af Dürers samtida Lucas Cranach den äldre ha vi den fullständiga träsnittsserien *Kristus, de tolf apostlarna och Paulus,* samt *Den helige Chrysostomus' botgöring,* ett karakteristiskt prof på denne konstnärs fåtaliga kopparstick.

Af de s. k. »Småmästarna», som efter Dürers död sätta sin prägel på den tyska gravyren under 1500-talet, äga vi ett 20-tal blad af Albrecht Altdorfer och ungefär lika många af den för riktningen så karakteristiske Hans Sebald Beham. Dürers inflytande på den senare visar hans *Lidande Kristus* och *Madonnan med päronet,* under det att *Adam och Eva, Moses och Aron, Trajanus* och ett par blad ur serien *Den förlorade sonen* vittna om, att han senare förvärfvat sig en personlig stil. Bland öfriga småmästare kunna vi studera Georg Pencz, Hans Brosamer och Heinrich Aldegrever, den senare företrädd af bl. a. de fullständiga serierna *Amnons och Thamars* samt *Susannas historia.*

Liksom vi genom studiet af Dürers blad kunna få en inblick i den tyska gravyrens mest betydande utvecklingsskede, så äga vi äfven sju värdefulla kopparstick af den i början af 1500-talet verksamme holländaren Lucas af Leyden, hvars mästerskap så oförmedladt och öfverraskande träder oss till mötes ur den föregående periodens dunkel. Det är i *Fanbäraren, En kvinna och en man sittande på landet* samt ett par passionsbilder, som vi kunna studera denne den första representanten för den nationellt holländska konstriktningen, hvilken äfven kan iakttagas hos Nicolas de Bruyn, Jan och Hieronymus Wierix m. fl. Inbrottet af den italieniserande reaktion, som för decennier framåt stäckte denna så löftesrika början, lära vi förträffligt känna i blad af Cornelis Cort, Hieronymos Coch, Adriaen Collaert, Philipp Galle samt särskildt i arbeten af Hendrich Goltzius. I sina passions-bilder fullföljer han visserligen traditionerna från Lucas af Leyden, men i andra blad såsom *Mars och Venus* (efter Spranger) — ett äfven med afseende på den reproducerade målningen ytterst tidskarakteristiskt arbete genom sin svulstigt italieniserande stil — visar han prof på den nya breda och märgfulla teknik, hvartill Agostino Caracci gifvit uppslaget.

Den gravyrens utveckling till slutet af 1500-talet, hvilken vi, såsom synes, kunna studera förvånande väl beträffande länderna norr om Alperna, är ej heller i sin italienska gren alldeles orepresenterad i samlingen. Af 15-de århundradets störste italienske gravör Andrea Mantegna äga vi hans *Backanal* med dess för mästarens stilistiska intentioner, imitation af pennteckning, så belysande teknik. Den under början af 1500-talet verksamme

Fig. 3. JACQUES CALLOT, BATALJSCEN.

Marcantonio Raimondi, hvilken liksom Dürer i Tyskland griper ledningen af sitt lands gravyrkonst, är företrädd bl. a. af fem kopior efter den tyske mästarens *Marias lefnad* samt af sitt hufvudarbete *Barnamordet i Betlehem* (efter Raphael). Detta blad förekommer dock endast i ett sent tryck från en af de talrika verkstäder, som i midten af 1500-talet uppstodo i Italien och som, arbetande med de stora gravörernas uppköpta och ofta illa retuscherade plåtar, åt handeln med kopparstick gåfvo en rent affärsmässig prägel.

Marcantonio och hans skola — inom samlingen märka vi Agostino Veneziano, Martino Rota, Marco Dente da Ravenna m. fl. — gruppera sig omkring Raphael, hvars arbeten de öfverföra på kopparplåten, hvarmed de för gravyren ställa en ny och viktig uppgift: att vara en reproduktionens konst. Kraftigt befordras denna utveckling af de gravörer, som sluta sig kring Agostino Caracci, hvilken i opposition mot småmästarna i Tyskland och Holland lägger upp sina kompositioner i blad med större dimensioner och en kraftigare teknik. Karakteristiska prof på denna riktning äga vi af mästaren själf, hans lärjunge Francesco Villamena, den förut nämnde holländaren Goltzius samt framförallt af fransmannen Claude Mellan.

Med Claude Mellan äro vi inne på 1600-talet, den period i hvars början den ledande ställningen inom gravyrkonsten glider öfver till Frankrike, ett förhållande som tydligt afspeglar sig i vår gravyrsamling, hvars franska afdelning är synnerligen rikhaltig. De isoleradt stående konstnärer, som förebåda uppkomsten af de stora gravörskolorna, äro utmärkt företrädda genom den till 221 nummer omfattande Mellan-kollektionen[1] — härrörande

[1] Min i *Ord och Bild*, Årg. 20 (1911) publicerade uppsats *Claude Mellan, en grafstickelns mästare* grundar sig så godt som helt på studium af universitetsbibliotekets samling.

Fig. 4. JACQUES CALLOT, BATALJSCEN.

från Carl Gustaf Tessins rika samlingar — samt omkr. 150 blad af Jacques Callot.

Den franska gravyrens storhetstid tar sin början när — liksom italienarne kring Raphael och nederländarne kring Rubens — de franska gravörerna börja gruppera sig kring sina stora nationella mästare. Le Brun, den store dekoratören, får sin förnämste tolkare i Gérard Audran, hvilken vi kunna studera i hans förnämsta verk, *Alexandersslagen* samt reproduktionerna af väggmålningarna i trapphuset i Versailles' slott *(Le grand escalier de Versailles).* I det förra af dessa arbeten samt verket *La Galerie du palais du Luxembourg peinte par Rubens* äro vi äfven i tillfälle att lära känna Gérard Edelinck. Andra betydande gravörer af denna skola, hvilka vi i bibliotekets samling kunna studera, äro Robert Nanteuil, Antoine Masson, bröderna Nicolas och François Poilly samt ornamentgravörerna Lepautre och Bérain, som med sina grafstickelarbeten så kraftigt bidrogo till den franska smakens segertåg genom världen.

Följa vi inom bibliotekets samlingar den franska gravyrens utveckling in på 1700-talet, finna vi äfven synnerligen talrika blad från denna tid, då den nationella konstriktningen fullkomligt slår igenom, och samtidigt därmed Frankrike äfven på detta område tar ledningen. Af den förnämste Watteau-gravören Nicolas-Henry Tardieu äga vi hans mest betydande verk *Afresan till Cythère* med dess utsökta återgifvande af mästarens underbara kolorit. Bland öfriga konstnärer, hvilka liksom Tardieu använda sig af den genom kombination af kopparstick och etsning karakteriserade teknik, som införts af Gérard Audran, märkas Louis Desplaces, Laurent Cars och Pierre Aveline. Särskildt väl är den senare företrädd genom ett flertal blad efter Boucher samt af *Gersaints skylt* efter Watteau.

De nyheter inom gravyrtekniken, som under 1700-talet framkommo i Frankrike, kunna vi äfven studera inom biblioteket. Gilles Demarteau företrädes af ett 20-tal reproduktioner i crayonmanér af Bouchers teckningar. Af Jean Baptiste Le Prince, som gäller för aquatintateknikens uppfinnare — en ära som dock göres honom stridig af svensken Per Floding — äga vi ett 30-tal blad af hans *Voyage en Russie.* Några blad af François Janinet visa den kombination af färgtryck och aquatintamanér, hvartill han gaf uppslaget.

Vid sidan af den synnerligen rikhaltiga samlingen af franska gravyrer från 17-de och 18-de århundradena — ett uttryck såväl för våra lifliga kulturella förbindelser med Frankrike som för den franska gravyrens världshärskande ställning under denna tid — finnes inom biblioteket äfven ett betydande antal blad tillhörande de tyska, holländska och italienska skolorna från samma skede. Wenzel Hollar, den ende tyske gravör, som fullföljer traditionerna från 1500-talet, representeras af serien *Årstiderna* samt åtskilliga porträtt efter Holbein. Det stora antalet tyska porträtt från 1600-talet, särskildt lägga vi märke till ett 10-tal blad af den äfven i Sverige verksamme Jeremias Falck, ange den riktning, hvari detta lands gravyr nu slår in. Ett 20-tal blad af Georg Friedrich Schmidt visa, huru under 1700-talet äfven den tyska konsten kommer under franskt herravälde. De till några hundra uppgående små sticken af Chodowieckis hand låta oss se, huru det tyska gemytet dock kan tränga igenom den lånade formen.

Af vida större värde än den tyska samlingen från denna period är den nederländska afdelningen från 1600-talet. Här märka vi förträffliga arbeten af den skola, som har sin medelpunkt i Rubens och Van Dyck. De talrika bladen med sådana namn som Cornelis Galle, van Cankerchen, Vorstermann, Pontius, Schelte a Bolswert och De Jegher visa, huru väl representerad denna riktning är. Äfven den holländska landskapskonsten, hvilken inom måleriet intar en sådan rangplats, kunna vi i gravyrerna studera i dess tvenne riktningar. Den nationella uppfattningen visa sådana som Esaias och Jan van der Velde, Allaert van Everdingen och Anthony Waterloo, af hvilka den sistnämnde representerar Ruysdaels skola, under det att Nicolaes Berchem, Jan Both m. fl. i sina blad ge oss bilder från romerska campagnan eller italieniserande fantasilandskap.

Äfven den holländska gravyrens största mästare äro i samlingen representerade. Cornelis Visschers *Råttgiftförsäljare* och Hendrick Goudts reproduktioner af Elsheimers båda *Tobias*-taflor höra till det yppersta af denna epoks gravyrkonst. Slutligen äga vi af Rembrandts hand ett 20-tal arbeten, bland hvilka visserligen några höra till de omstridda, men där vi

Fig. 5. REMBRANDT, KRISTUS BLAND DE SKRIFTLÄRDE.

dock märka sådana som de två bladen med studier af kvinnohufvud (1636 och 1637), *Josef berättande sina drömmar, Korsnedtagningen* (1642), *Kristus bland de skriftlärde, Petrus och Johannes vid templets portar,* hvilken är ett af Rembrandts senast daterade gravyrer, samt porträttet af *Janus Lutma.*

Det sjuttonde seklets italienska gravörer, hvilka nästan uteslutande ägna sig åt raderingen, lära vi känna genom Antonio Tempesta, den af Callot influerade Stefano della Bella och ett 20-tal af Salvator Rosas käcka brigantbilder. Från 1700-talet, då det italienska kopparsticket upplefver en renässans och dess utöfvare samla sig kring uppgiften att reproducera 1500-talets stora mästare, hafva vi ett stort antal blad af Giovanni Volpato, hans frejdade lärjunge Raphael Morghen samt åtskilliga af dennes efterföljare.

Den inom biblioteket fåtaligast representerade gravörskolan är den engelska. Det är ju först under 1600-talet som engelsmännen på detta område börja få någon verklig betydelse. Några goda blad af bland andra Robert Strange, William Sharp och Francis Vivarès ge oss dock en om än ofullständig bild af konstartens utveckling i England fram till 1800-talet. Mezzotintogravyren, som från midten af 1600-talet så varmt omhuldas, och genom hvars utveckling England gör sin största insats på området, träder oss till mötes i några goda blad af en rad konstnärer, bland hvilka Earlom och Dickinson, den senare för oss svenskar känd genom sitt porträtt af *Carl Johan* (efter Gérard), äro de mest betydande. Äfven den i England mycket gouterade teknik, som betecknas med termen stipple-engraving, och som så förträffligt ägnade sig för att ge uttryck åt de sentimentala strömningarna hos det slutande 1700-talet, kunna vi studera i arbeten af Francesco Bartolozzi, den i England naturaliserade italienaren. Att med denna teknik äfven kunna åstadkommas arbeten af högt konstnärligt värde, visa hans utmärkta reproduktioner af Holbein till det i bibliotekets ägo befintliga sällsynta verket *Imitations of original drawings of Hans Holbein in the collection of His Majesty for the portraits of illustrious persons of the court of Henry VIII.*

Som torde framgå af denna helt naturligt ytterligt summariska öfversikt af bibliotekets gravyrsamling, finnes där ett betydande antal blad af stort värde. Den svenska skolan är visserligen förvånande svagt representerad och lämnas här å sido. Men de utländska gravörskolorna äro företrädda af så godt som alla mera betydande gravörer, och flera af dessa så väl, att vi kunna få ett begrepp om deras konstnärliga utveckling. Där finnas gravyrer, som torde saknas i andra svenska samlingar och i hvarje fall icke förefinnas i Nationalmuseum eller där endast äro förhanden i andra

états. Särskildt rikhaltiga äro afdelningarna för tyska 1500-tals- och franska 1600- och 1700-talsgravyrer.

Som inledningsvis framhållits, är det till öfvervägande del genom donationer, som dessa samlingar tillkommit. Från den Brinkmanska komma sålunda de 449 Chodowiecki-bladen, åtskilliga Goltzius-gravyrer samt det af ett 40-tal stick sammansatta reproduktionsverket *La Grande Galerie de Versailles.* Af bibliotekets italienska arbeten, såväl äldre som yngre, förskrifver sig äfven en stor del från detta håll.

Om Brinkmans donation är den största, så måste dock otvifvelaktigt general Hårds betecknas som den i kvalitativt hänseende förnämsta. En nästan fullständig serie af Dürers *Stora passionen*, större delen af Rembrandt-samlingen, så godt som allt vi äga af Callot, två stick af Lucas af Leyden, hela Le Clerc- och Ridinger-kollektionerna ha vi denne donator att tacka för. Lägga vi härtill de många goda arbeten af Rubens-skolan, den förträffliga samlingen af reproduktioner efter Vernet af Le Veau, Aliamet, Le Bas m. fl. samt de talrika rococo-bladen, få vi erkänna, att Hård var en lika fin gravyrkonnässör som han var en tapper krigare.

Äfven professor Quensels gåfva har tillfört biblioteket afsevärda tillskott till dessa samlingar. Några blad af Dürer — bland dem porträttet af Willibald Pirckheimer — fem af Lucas af Leyden, sex af Wenzel Hollar medföljde denna donation.

Icke minst med hänsyn till dessa donatorers frikostighet är det att hoppas, att personalförhållandena vid universitetsbiblioteket framdeles måtte bli sådana, att samlingarna kunna erhålla den vård, hvartill deras värde berättigar dem. Detta synes så mycket mer önskvärdt, som den man, hvilken står bakom den värdefullaste gåfvan, general Hård, i sitt testamente vid samlingarnas öfverlåtande fäster det uttryckliga villkoret »att de så förvaras, att fullkomlig säkerhet om deras vård för framtiden vinnes, i förening med tillfälle till deras ändamålsenliga begagnande». Ty det är »öfvertygad om vikten af att med inrättningarne för den vetenskapliga undervisningen kunna förbinda tillfälle till ett på egen åskådning grundadt studium af de bildande konsterna, och för att hjälpa en brist vid Upsala universitet och gagna den studerande ungdomen», som den gamle krigaren enligt testamentets ord skänker sina konstverk, hvilkas samlande utgjort en af hans »mäst tillfredsställande sysselsättningar».

Universitetsbibliotekets gravyrer, hvilka hittills ej innehaft någon själfständig ställning utan sorterat under planschsamlingen, i hvars öfriga afdelningar stora delar af densamma ingå, ha hittills så godt som fullstän-

digt legat okända, en naturlig följd af bristen på kataloger och den af lokalernas otillräcklighet vållade splittringen, omständigheter som gjort dessa samlingar hart när omöjliga att öfverblicka. I likhet med Frankrikes Bibliothèque Nationale, där det befunnits nödvändigt att utgifva en katalog öfver de gravyrer som ingå i la Réserve[1], afdelningen för särskildt märkliga gravyrer, »des pièces que leur rareté, leur curiosité ou leur exceptionnel état de beauté signalaient à l'attention», har emellertid nu äfven från Upsala universitets bibliotek början blifvit gjord till publicering af en förteckning öfver dess märkligare blad[2]. Genom denna publikationsserie samt genom upprättande af en med nödig sakkunskap utförd katalog till allmänhetens tjänst komma dessa samlingar efter flyttningen till de nya lokalerna att på ett helt annat sätt än förr göras kända och tillgängliga för de studerande.

För de konsthistoriska studierna torde nämligen dessa alster af grafstickeln och radernålen äga sitt stora värde. Genom de moderna mekaniska reproduktionsmetoderna har visserligen gravyrens betydelse på detta område väsentligt skjutits i bakgrunden, men dock kan aldrig den trognaste fotografiska kopia komma upp till samma konstnärliga plan som en genial gravörs med personlig uppfattning och accentuering utförda tolkning. Därför få dessa blad också ett själfständigt konstvärde, äfven när de äro reproduktioner. När härtill kommer det utomordentligt stora kulturhistoriska intresse, som ofta är knutet till dem, kan man ej annat än hoppas, att i den talrika krets af unga konsthistoriker, som nu håller på att uppväxa, också må finnas ämnen till blifvande gravyrkännare. I betraktande af de rika samlingar, som finnas i vårt land tack vare 1700-talets stora gravyrkonnässörer, af hvilka Carl Gustaf Tessin är den främste[3], och som kunna göra anspråk på vård och studium, är det djupt sorgligt, att gravyrkunskapen skall ha så fullständigt råkat i glömska som fallet är. Härtill kommer, att vår nationella gravörskola är af en sådan rang, att den förtjänar ett bättre öde än att vara företrädd af ett så godt som oskrifvet blad i den svenska konsthistorien.

---

[1] *Catalogue sommaire des gravures et lithographies composant la Réserve*, par FRANÇOIS COURBOIN. T. 1—2. Paris 1900—01.

[2] *Les gravures célèbres de la Bibliothèque de l'Université Royale d'Uppsala*, relevées par GUNNAR EKHOLM, 1. Uppsala 1914.

[3] Vid den auktion, som 1786 ägde rum på de böcker och konstskatter, som funnos kvar i boet efter hans död 1770, utbjödos enligt den tryckta katalogen *(Catalogue d'une collection de tableaux et portraits* . . . Stockh. 1885) omkr. 4,700 gravyrer. Vid jämförelse med Tessins i Upsala universitetsbibliotek bevarade handskrifna gravyrkatalog framgår dock, att detta endast är en ringa del af hvad han en gång ägt. Så t. ex. upptagas i den tryckta katalogen 9 blad af Callot, i den handskrifna 1,227.

Ernst Meyer

VID FÖRSTE BIBLIOTEKARIEN ERNST MEYERS den 19 febr. d. å. timade dödsfall förlorade Upsala universitetsbibliotek en medarbetare, som under de sistförflutna tretton åren ägnat detsamma det bästa af sin arbetsförmåga och sitt intresse. Forskarne i den svenska literaturhistorien sakna i honom en varmt intresserad deltagare i sitt arbete och hans många vänner sörja förlusten af en kamrat, hvilkens vänfasta sinne, glänsande kvickhet och stora sällskapsgåfvor förvärfvat honom varm tillgifvenhet och beundran i vidsträckta kretsar. Med honom bortgick också en af de främste bland den lilla skara af författare, som hos oss idka ett verkligt humoristiskt författarskap.

Ernst Ludvig Philip Meyer föddes den 5 febr. 1854 i Stockholm, son af den från Berlin inflyttade bokförläggaren Philip I. Meyer, ättling af en i den preussiska hufvudstadens industriella värld framskjuten och förmögen släkt samt dennes maka, tillhörig den från olika verksamhetsområden, särskildt inom vår hufvudstad, för stor duglighet och bildning kända släkten Rubensson. Enär fadern afled tidigt, erhöll sonen liksom syskonen till stor del sin första uppfostran och sina starkaste intryck från möderneslakten, hos hvilken konservativt fasthållna judiska plägseder och lefnadsvanor förenades med en fin västerländsk bildning och hos några af dess medlemmar literära och vetenskapliga intressen.

Efter aflagd mogenhetsexamen vid Stockholms gymnasium den 15 maj 1872 inskrefs han samma höst som student vid Upsala universitet, där han snart började idka studier för filosofiekandidatexamen. Det literära intresset, som redan under skoltiden tog sig uttryck i vittert författarskap inom familjekretsen och i flitigt deltagande i en literär kamratskrets' vittra idrotter, förde honom snart in i de estetiska studierna, hvilka vid denna tid hade en rik blomstringsperiod vid det uppsvenska universitetet tack vare C. R. Nybloms väckande och medryckande föreläsningar samt den nyinstiftade Estetiska föreningen, som då fyllde det behof, som sedan fick näring i de mycket senare uppkomna seminarierna. Filosofie kandidat 1877 och filosofie licentiat 1882, promoverades han s. å. till filosofie doktor, sedan han offentligen försvarat en akademisk afhandling: *Studier i den Ronsardska skolans poesi.* Kort efter promotionen afreste han till Italien, där han under studier i literatur- och konsthistoria samt italienska språket kvarstannade ända till och med sommaren 1884. Under detta tvååriga uppehåll grundlades hos honom hans under hela lifvet bevarade kärlek till och intresse för Italien, dess språk och literatur samt ej minst för dess folk, hvilkets naiva, sorglösa, skönhetsälskande natur i mångt och mycket var besläktad med hans egen.

Efter någon tids lärarverksamhet, som emellertid ej lämpade sig för hans läggning och ej heller intresserade honom, återvände han till Upsala för att genom en ny akademisk afhandlings författande göra sig kompetent till en docentur. En sådan, i literaturhistoria, erhöll han ock den 30 maj 1888 efter att offentligen hafva försvarat en akademisk afhandling: *Gustaf Rosenhane, hans lif och verksamhet, ett bidrag till den svenska literaturhistorien under 1600-talet.* Som docent kvarstod han till 1910, isynnerhet under 1890-talet utöfvande en liflig verksamhet som föreläsare samt ledare af det literaturhistoriska seminariet och den propedeutiska kursen i svensk literaturhistoria.

Hans stora bibliofilintresse, hvarom hans rikhaltiga och väl konditionerade bibliotek sedan länge burit vittne, förde honom dock redan 1890 in på biblioteksbanan, då han den 9 sept. d. å. antogs till e. o. amanuens vid universitetsbiblioteket i Upsala, där han den 28 mars 1900 avancerade till andre amanuens för att den 25 febr. 1910 utnämnas till förste bibliotekarie. Med stort intresse ägnade han sig åt denna nya verksamhet. Ehuru under hela sin tjänstgöringstid deltagande i alla de olika arbeten, som ett bibliotek fordrar, nedlade han dock 1892—1904 sitt gedignaste och mesta arbete på ordnandet och katalogiserandet af den stora Westinska boksamlingen, öfver hvilken nu, tack vare honom, föreligger en handskrifven katalog i 28 band. De senare åren förestod han dels läsesalen, dels handskriftsamlingen, där han bl. a. registrerade ett par afdelningar samt påbörjade katalogiseringen af den stora Rääfska brefsamlingen.

Under upprepade resor i utlandet studerade han med intresse och noggrannhet därvarande bibliotek samt deltog i tyska bibliotekarieförsamlingens möten i Berlin 1906 och i München 1912. Öfver sin 1908 med riksstatens

mindre utrikes resestipendium företagna studieresa i Tyskland och Italien afgaf han den 1 febr. 1909 en utförlig reseberättelse, som fördelaktigt vittnar om lefvande intresse och god iakttagelseförmåga rörande inredningen af och arbetet vid de af honom besökta biblioteken i Köpenhamn, Berlin, Halle, Leipzig, Dresden, Göttingen, München, Rom och Florens. Under besöket i München genomgick han så mycket som tiden tillät de kapslar i Hof- und Staatsbibliotekets stora historiska realkatalog, som behandlade Sveriges historia, och antecknade alla samtida skrifter rörande Sveriges förhållande till främmande makter, som ej funnos upptagna i Klemmings bekanta förteckning eller som voro varianter af dessa. I biblioteket i Stockholm förtecknade han likaledes 1893 hela dess samling af prosaberättelser och romaner från 1700-talet. Bägge dessa förteckningar öfverlämnade han till universitetsbiblioteket i Upsala.

Ernst Meyers vetenskapliga och literära intressen hafva tagit sig uttryck i en ganska omfattande och mycket olikartad författarverksamhet. Frukterna af sina literaturhistoriska studier har han nedlagt dels i de ofvannämnda bägge akademiska afhandlingarna, dels i anmälningar och uppsatser i tidskrifter och tidningar.

Bland de uppsatser af hans hand, som beröra svenska literaturhistorien, torde böra påpekas de i Svenska Literatursällskapets publikation Samlaren införda om *Olof Swensson Lemwijk* (1893) och de bägge direkta frukterna af hans första italienska resa: *Om drottning Kristinas literära verksamhet i Italien* (1884) och *Drottning Kristinas Alexander* (1890) samt den i Studier tillägnade Henrik Schück (1905) införda *Olof Kolmodins »Mans-spegel»*.

Dels som utgifvare, dels som medarbetare har han fäst sitt namn vid flera publikationer, afsedda att väcka eller underhålla intresset för literaturhistoriska studier. Så utgaf han (1888)—89—91 *Svenska parnassen. Ett urval ur Sveriges klassiska literatur,* Bd 1—4, där han själf författat lefnadsteckningarne öfver Dalin, Wallenberg, Nordenflycht, Creutz, Gyllenborg, Leopold, Oxenstjerna och Lidner samt utom kortare inledningar öfver Gustaf III m. fl. den utförliga skildringen af nyromantiska skolan. För Föreningen för Bokhandtverk utgaf han 1909 *Magnus Olai Asteropherus: En lustig comedia vid namn Tisbe.*

I de i förening med Ad. Noreen 1893 utgifna *Valda stycken af svenska författare 1526—1732* har Meyer bidragit med de literaturhistoriska anmärkningarne och de korta uppgifterna om styckenas original och proveniens samt literaturhistoriska hänvisningarne samt med själfva valet af stycken. I den af J. A. Lundell och Ad. Noreen utgifna »För skola och hem, svensk bokskatt» har han utgifvit och försett med inledning och noter O. Kexel: *Kapten Puff* (1900) och J. Wallenberg: *Min son på galejan* (1901). I den af H. Schück redigerade »Världsliteraturen i urval» finnes i Serien 3 (1902) af honom gjorda öfversättningar på vers af Polizianos Orfeo, Ariostos Cassaria samt Trissinos Sofonisba med literaturhistoriska inledningar.

Hans verksamhet som bibliotekstjänsteman har helt naturligt äfven satt

sin prägel på hans författarskap, som delvis behandlar hithörande ämnen. Hans grundliga kännedom om Westinska boksamlingen inspirerade honom till en uppsats i samfundet St. Erik's årsbok för 1907: *Några anteckningar om Westinska samlingarne i Upsala universitetsbibliotek.* Detta biblioteks största märkvärdighet, Codex argenteus, har han ägnat en artikel i Zentralblatt f. Bibliothekswesen (1911): *Zur Geschichte des Codex Argenteus Upsaliensis*, en förkortad omarbetning af en s. å. i tidningen »Upsala» införd skildring af de omständigheter, som voro förknippade med stölden af en del af denna handskrifts blad och deras återfinnande. Att han ej saknade intresse för den sista tidsströmningen rörande biblioteken har han visat i en uppsats i »Blätter für Volksbibliotheken und Lesehallen» 1907: *Einige Mitteilungen über die Volksbibliotheken Schwedens.* En alldeles speciell bibliografisk fråga har han behandlat i »Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums» 1907 genom uppsatsen: *Die Literatur für und wider die Juden in Schweden im Jahre 1815.*

Främst bland alla hans hithörande arbeten står dock hans i Upsala universitets Årsskrift för 1905 och i en akademisk inbjudningsskrift 1908 offentliggjorda förteckning öfver *Program utgifna vid Upsala universitet 1599—1700* och *1701—1854.*

Har den literaturhistoriske och bibliografiske författaren Ernst Meyers namn och skrifter ej egentligen trängt utom de intresserade fackmännens krets, så har han däremot som humoristisk författare, ofta under signaturen M. E., förvärfvat en mycket vidsträckt och stor popularitet, särskildt naturligtvis inom Upsala, där han så väl i den intimare kamrat- och vänkretsen som inom de mer eller mindre slutna studentsällskap, som han tillhörde, frikostigt strödde kring sig alstren af sin stora kvickhet och sitt oförbränneligt goda lynne.

Den medfödda literära begåfningen och kvickheten, den rika fantasien, den humoristiska synen på lifvet och originaliteten i hela hans läggning, allt bidrog till att utbilda honom till en sällsynt lyckad humoristisk författare.

Det redan under skoltiden påbörjade literära författarskapet fortsatte han som student i Upsala i en trängre literärt intresserad kamratkrets. Här föredrog han ej blott skämtsamma sånger utan ock öfversättningar från Horatius, Geibel och Göthe samt en större bearbetning på vers af en genom Wieland förmedlad fransysk »conte». Här uppläste han ock det sedan så ryktbara dramat »Erik XIV», som hundratals gånger gått öfver scenen och som är ett af den svenska skådebanans, åtminstone den privata scenens, oftast gifna skådespel. För studentscenen skref han ock under 1870- och 80-talen, dels det kvicka öfver Ribbings bekanta Grundlinier i Filosofiens historia skämtande dramat: »Den sokratiska skolan», dels de bägge parodierna på två af Ibsens mest omdebatterade skådespel: »Dockhemmet» och »Hafsfrun», alla utgifna i små raritetsupplagor.

Alstren af hans humoristiska författarskap äro i allmänhet svåråtkomliga, då de för det mesta äro offentliggjorda i tillfälliga publikationer eller i

små, aldrig i handeln förekommande upplagor. En betydande del af hans hithörande arbeten finnas dock införda i »Tal och Qväden i samfundet S. H. T.», inom hvilket sällskap Meyer utvecklade en mycket intresserad och högt skattad verksamhet som ämbetsman och författare. Här liksom öfver allt har han lämnat efter sig minnet af en fint literärt bildad och intresserad universitetsman, en god kamrat och trofast vän samt en älskvärd, originell personlighet.

Eugène Lewenhaupt.

RECENSIONER.

JOHANNES RUDBECK, *Svenska bokband under nyare tiden. Bidrag till svensk bokbinderihistoria.* Del 3 (1809—1880). Stockh.: Föreningen för bokhandtverk 1914. Stor-8°. XXVII, 82 s.

Med föreliggande tredje del har detta vackra och såsom ett första försök till en svensk bokbinderihistoria viktiga arbete blifvit slutfördt. Första delen, omfattande åren 1521—1718 och onekligen den intressantaste, utdelades som Föreningens för bokhandtverk årspublikation 1910, andra delen, skildrande tiden 1718—1809, utgjorde årspublikation för år 1913; den nu färdiga tredje delen beskrifver svenska bokband under 1800-talet, närmare bestämdt perioden 1809—1880.

Det lider intet tvifvel, att denna period, såsom också förf. i sin inledning framhållit, varit den otacksammaste att bearbeta, ty vid midten af 1800-talet hade bokbindningens konst råkat i ett djupt förfall icke blott i vårt land, utan äfven i ledande länder såsom Frankrike, Tyskland och England. I inledningen ger förf. på grundvalen af H. Beraldi, La reliure du XIXe siècle (Paris 1895—97), en exposé, beledsagad af talrika afbildningar lånade från nämnda arbete, af de franska bokbandstilarna under 1800-talet. Däremot affärdas Tyskland och England med några få rader.

Hvad de svenska bokbanden under ifrågavarande period beträffar, äro de äldsta fortfarande påverkade af det *gustavianska tidehvarfvets* smakriktning. En representant härför är bokbindaren Fredrik Vilhelm Statlander i Stockholm, grundläggare till en bekant dynasti bokbindare, hvaraf den siste medlemmen dog 1885. De vackraste banden under periodens början synas mig otvifvelaktigt de vara, som, väl påverkade af engelskt inflytande, förfärdigats af Johan Berggren, 1801—1815 verksam i Lund. De karakteriseras af smäckra bladstänglar besatta med blommor och fåglar i en ren, enkel stil.

Efter 1820 har Rudbeck urskiljt tvenne stilar, som han betecknar med *tidig Karl XIV Johansstil* (till omkring 1840) och *ren Karl XIV Johansstil* (1840-talet). Den förra stilen representeras af Johan Adolf Statlander, son till den nyss nämnde Fredrik Vilhelm, och af Benjamin Schneidler, son till den berömde bokbindaren Kristoffer Schneidler, samt af Stockholmsbokbindaren Johan Fredrik Stangenberg, hvilken senare förf. anser vara en af de bästa svenska bokbindarna under 1800-talets förra hälft. Representanter för den rena Karl XIV Johansstilen, som utmärker sig för breda, strängt stili-

serade bladornament och talrika linjeorneringar, äro bl. a. Per Adam Bergström, Fredrik Swanberg och Winbergh. Vid 1800-talets midt röna bokbanden inflytande af *rokokostilen.* Ett typiskt exempel härpå är ett band af Karl Edvard Schneidler, son till ofvannämnde Benjamin Schneidler. Men äfven en naturalistisk smakriktning började sätta sin prägel på banden med ty åtföljande smaklösa och vidunderliga dekoreringar; prof härpå visa Lars Magnus Berggrens band. 1860- och 1870-talens stillösa band går förf. förbi för att afsluta perioden med omnämnande af de af firman F. Beck & son i lädermosaik utförda banden, som en tid gjorde stor succès i Stockholm.

Framställningen beledsagas af 41 figurer faksimilerade i af Warner Silfversparres Nya grafiska A.-B. utförda autotypier. Tvenne planscher äro utförda i färgtryck, nämligen ett omkring år 1845 af Fredrik Swanberg bundet band samt ett Stockholmsband från år 1851.

Förf. kallar själf sitt förtjänstfulla arbete för bidrag till svensk bokbinderihistoria. Genom den historik, som gifvits af bokbindarkonstens utveckling i öfriga länder och genom de värdefulla öfversikter, som meddelats af de olika riktningarna inom denna konstart i Sverige, är detta emellertid blott en blygsam undertitel. Nekas kan dock icke, att mycket återstår, innan vi uttömmande kunna skrifva det svenska bokbandets historia, särskildt på 1500-talet, hvilket ju förf. själf insett, när han uttalar en förhoppning om att de i hans arbete meddelade bildserierna i någon mån skola kunna underlätta forskningarna i vår hittills föga bearbetade svenska bokbinderihistoria. Det återstår bland annat att gifva namn på alla de okända mästare och svenner i bokbinderiets förnämliga yrke, hvilka äro upphofsmän till många af de i frih. Rudbecks första del afbildade bokbanden. Det återstår äfven att grundligt undersöka de svenska medeltida banden. Här får fackmannen och vetenskapsmannen taga vid, här måste det stora material, som ännu ligger outnyttjadt i våra arkiv och bibliotek, letas fram, främst då i Kammararkivet och Rådstuarkivet. Räntekammarböckerna, Stockholms stads skotteböcker och tänkeböckerna äro just källor, hvari underrättelser om bokbinderiets utöfvare i vårt land på 1500-talet skola sökas och säkerligen också vinnas. Frih. Rudbecks stora förtjänst ligger i det förträffliga urvalet af reproduktioner, hvarmed de olika epokerna i det svenska bokbandets historia 1521—1880 belysas, ett urval, som vittnar om en god smak och en stor kännedom om de bokbandsskatter, som förvaras i våra offentliga och enskilda bibliotek.

Bokvännerna böra vara såväl författaren som Föreningen för bokhandtverk tacksamma för ett så nyttigt arbete, som dessutom sett dagens ljus i en absolut förstklassig utstyrsel. Den typografiska anordningen af de två sista delarna, som äro tryckta hos A.-B. Hasse W. Tullberg, under det att den första trycktes hos Bröderna Lagerström, sluter sig helt till den första delen, på hvilken föreningens dåvarande sekreterare, kapten Alexis Hasselquist nedlade så mycket intresseradt och af en gedigen stilkänsla prägladt arbete. *Isak Collijn.*

Tychonis Brahe Dani Opera omnia edidit J. L. E. DREYER auxilio IOANNIS RÆDER. Auspiciis Societatis Linguæ et Litterarum Danicarum. Tomus 1. Hauniæ in Libraria Gyldendaliana 1913.

Tyge Brahe er ikke blot, som N. M. Petersen har kaldt ham, »et sjældent Meteor i Fædrelandets Historie», han er uden tvivl det mest straalende navn indenfor dansk videnskab, et af de meget faa, der med fuld ret kan nævnes ved siden af de store verdensberømte koryfæers. Sammen med Kepler har han skabt det grundlag, paa hvilket hele den nyere astronomi hviler, og hvorpaa Newton byggede sit geniale værk. Men hvad har Tygė Brahes fædreland gjort for at hædre hans minde? En statue, gemt hen paa en afsides plads, og et maleri i Universitetets festsal er vistnok alt. Ja, saa ringe har forstaaelsen af hans betydning været, at man i nyere tid har set et forsøg paa fra dansk autoritativ side at reducere ham selv personlig og hans videnskabelige virksomhed til det mindst mulige. Saa meget glædeligere er det da, at en kreds af danske mænd nu med første bind af Tyge Brahes samlede værker har begyndt at rejse ham det monument, han forlængst burde have haft, og som ved siden af sin rent videnskabelige værdi har den betydning at være et vidnesbyrd om, at vi ikke har glemt, hvad landet skylder en af sine udødelige sønner.

Tanken om en samlet udgave af Tyge Brahe er først fremsat af den afdøde matematikhistoriker, underbibliotekar Axel Anthon Bjørnbo. Han saa, hvor værdifuldt det vilde være paa ét sted at have samlet alle de arbejder, som nu — for en stor del utrykte eller i sjældne tryk — findes spredt rundt om i Europas arkiver og biblioteker, fremfor at nøjes med som tidligere paatænkt at udgive observationerne alene. Men først efter Bjørnbos død er tanken bleven taget op af Det danske Sprog- og Litteraturselskab. For at en saa stor og vanskelig plan skal kunne gennemføres med et godt resultat, maa flere forudsætninger være til stede, som ikke til enhver tid vilde kunne opfyldes. Der kræves for det første de fornødne, efter danske forhold meget betydelige pengemidler, dernæst en eller flere kyndige mænd til at forestaa udgivelsen, og endelig et boghaandværk saa højt udviklet, at der kan skaffes udgaven et til dens monumentale karakter svarende ydre.

Men netop nu kunde disse betingelser opfyldes. Allerede fra 1907 har Carlsbergfondet bevilget understøttelser til en udgave af Tyge Brahes observationer. Den øvrige del af udgaven har gehejmekonferensraad G. A. Hagemann med en storslaaet gavmildhed, der allerede tidligere er kommen litteraturselskabet til gode, paataget sig at bekoste. At finde den rette mand til at besørge udgivelsen voldte ingen vanskeligheder, eftersom den mest fremragende nulevende astronomihistoriker, dr. J. L. E. Dreyer, er dansk og har gjort studiet af Tyge Brahe til sit speciale. Netop ham var det, der i sin tid fik understøttelse til at udgive observationerne, og med stor beredvillighed paatog han sig nu arbejdet med den samlede udgave. Den omstændighed, at han er bosat i Irland som direktør for observatoriet i Armagh, har imidlertid nødvendiggjort, at han her i Danmark maatte have medar-

bejdere, som kunde udføre en del af det arbejde, der ellers paahviler en udgiver. Det gjaldt navnlig indsamlingen af materialet, der ledes af underbibliotekar Carl S. Petersen og foregik saaledes, at de trykte haandskriftkataloger fra udenlandske biblioteker blev gennemgaaet og cirkulærer samtidig udsendt til talrige andre biblioteker. Endvidere søgte man ved et grundigt studium af Tyge Brahes livshistorie at efterspore, hvilke mænd og institutioner han stod i forbindelse med, og hvor disses arkivalier fandtes. Arkivforskeren, forfatteren Eiler Nystrøm foretog derefter en rejse for paa stedet at undersøge alle saadanne brevsamlinger og arkiver, og det lykkedes ham at fremdrage adskilligt hidtil ukendt. Alt hvad man ad disse forskellige veje fik samlet, blev fotograferet, væsentlig i Det kongelige Bibliotek efter den Wiedemannske metode, og fotografierne sendt til dr. Dreyer, som foretog den endelige gennemgang og bestemmelse af materialet, og som desuden skriver indledning og noter til de enkelte bind. Den filologiske side af udgiverarbejdet udføres af den klassiske filolog, dr. Hans Ræder, medens Eiler Nystrøm udgiver de aktstykker, som er samlede til belysning af Tyge Brahes liv og virksomhed, og blandt hvilke mange hidtil ikke har været kendt.

Resultatet af disse mænds arbejde vil blive en udgave i 13 bind, hvert paa ca. 55 ark, trykt i 230 eksemplarer, af hvilke 200 kommer i handelen. Alle indledninger og noter skrives paa latin; ligeledes vil de breve og aktstykker som foreligger paa dansk, foruden paa dette sprog blive meddelt paa latin. Til udgaven vil blive knyttet en bibliografi over skrifter af og om Tyge Brahe, en ikonografi med gengivelse af portrætter af ham, samt udførlige sag- og navneregistre. Udgaven bliver delt i 4 afdelinger med særskilte titelblade: Scripta astronomica, omfattende 1.—5. bind, Epistolæ (Tyge Brahes omfangsrige videnskabelige brevveksling) 6.—8. bind, Observationes 10.—12. bind og aktstykker til Tyge Brahes livshistorie 13. bind. Det nu foreliggende første bind indeholder bl. a. De nova stella og tre hidtil utrykte horoskoper.

Det blev ovenfor berørt, hvor stor en rolle en saadan udgaves ydre spiller, og der vil netop i dette tidsskrift være grund til at fremhæve, at dansk boghaandværk her ligesom ved Carl S. Petersens store udgave af Holbergs samlede skrifter har vist sig i stand til at frembringe et saa ypperligt resultat, at det let hævder sig ved siden af lignende værker fra udlandet. Tyge Brahe-udgaven er trykt hos Nielsen og Lydiche (Axel Simmelkiær) paa papir fra De forenede Papirfabrikker. Den er i kvartformat, og der er anvendt den svære Plantin-type i cicero, en type som giver den brede kolumne et meget kraftigt præg og kræver en noget større margin, end man her har ofret. De mange typografiske vanskeligheder er løst med overlegen dygtighed; det er saaledes en ren nydelse at se, hvor udmærket facsimilerne af Tyge Brahes haandtegninger er passet ind i teksten, ligesom man maa beundre den smukke tabelsats med de mange astronomiske tegn. I overskrifterne er i rigt maal benyttet versaler med aftagende størrelse for hver linie, og initialerne er hentet fra bøger fra det 16. aarhundrede.

Naar man ser, at vort boghaandværk formaar at skabe et saadant helt igennem harmonisk værk, der ikke paa noget punkt falder ud af stilen, og som skyer alle slags smagløse kruseduller og forsiringer, undres man over, at saa faa af vore bøger udsendes i en værdig dragt. Hvad vi f. eks. præsterer af festskrifter, bøger hvis ydre dog er af væsentlig betydning, er i mange tilfælde helt ynkeligt. Det ligger ikke i, at pengemidlerne ikke strækker til, thi det er nogenlunde lige saa dyrt at lave en grim bog som en smuk bog. Men sagen er sikkert den, at det kun er en lille kreds inden for vor litterære verden, som ejer den rette forstaaelse af, hvorledes en bog bør se ud. Og denne kreds vilde endda have været meget mindre, hvis ikke en enkelt mand, xylograf F. Hendriksen, i en lang aarrække særlig gennem Forening for Boghaandværk havde arbejdet for at aabne folks øjne for bogudstyrets sande værdier. Man kan ikke undlade at nævne hans navn i forbindelse med Tyge Brahe-udgaven, saa vist som han indirekte har sin store andel i det udmærkede resultat, der her er naaet.

København, April 1914. *Svend Dahl.*

Navnetabeller til brug ved ordningen af bogsamlinger, udg. af Statens bogsamlingskomité. Kbhvn. 1913.

Efterhvert som de amerikanske biblioteksmetoder blir mere og mere kjendt og benyttet i andre lande, fremgaar det med stadig større tydelighet, at de trænger rettelser, eller ialfald tillempninger efter de lokale forhold. Det er mere end én reformivrig og tillidsfuld biblioteksmand, som i aarenes løp har forsøkt at »forbedre» Deweys decimal-system, rigtignok med større eller mindre held, og nu i det sidste er det særlig Cutters alfabetiske navnetabeller, som har indbudt til forandringer, og som søkes bragt i nærmere overensstemmelse med det specielle lands (eller sprogs) krav.

Om berettigelsen av saadanne forandringer, eller tillempninger, kan det neppe disputeres. Det er tydelig, at det er ikke alle fremmede systemer og metoder, som uten videre passer ind i forholdene i ens eget land; der kan være mange sproglige hensyn og lokale hensyn av forskjellig karakter, som det i længden vil hævne sig, helt at tilsidesætte. Det kan bare beklages, at vi i de nordiske lande saa alt for længe har savnet de faglige autoriteter med tid eller lyst til at paata sig løsningen av opgaver som de omtalte, og det er mere end ét bibliotek, som lider under de uheldige virkninger av fremmede systemer, der passer litet for de særegne, stedlige forhold.

I sin fortale til »Norske Alfabetiseringstabeller» (Cutters system), som utgaves av det Deichmanske bibliotek for et par aar siden, gir bibliotekar Nyhuus et morsomt uttryk for den milde selvbebreidelse han følte i et enkelt tilfælde av denne art. Han skriver her bl. a.:

»Ved indførelsen av den Deweyske decimalklassifikation ved Kirkedepartementets organisation av Norges folkeboksamlinger benyttet jeg uten videre Cutters alfabetiseringstabeller for at gi de enkelte bøker sine særnummer. I stridens hete faldt det mig ikke ind, at jeg her gjorde et slemt feil-

trin, men snart var det aabenlyst, at de amerikanske Cutterske tabeller (som rimelig er) ikke passer for norske navne.

Imidlertid er mange hundrede tusen norske bind nummererert efter den amerikanske tabel, og det værste er, at det vistnok er umulig nu at faa indført en korrekt norsk tabel.

Denne tabel, som kun passer for mindre biblioteker og til særbetegnelse for fagliteratur, vil saaledes kun faa den triste og ørkesløse opgave at vise, hvorledes det burde ha været.

Den utgis nærmest for specialbiblioteker og som en tribut til sandheten.»

Tabellen, som er meget grei og praktisk, er mindre omstændelig end de amerikanske Cutter-Sanborn'ske tabeller. I motsætning til de sidstnævnte, som til forfattermærke bruker forfatternavnets begyndelsesbogstav efterfulgt av et *tre*sifret tal, indskrænker det Deichmanske biblioteks navnetabel sig til at benytte kombinationen av begyndelsesbogstavet og et *to*sifret tal. Paa denne maate opnaaes rimelig nok færre kombinationsmuligheter, og — som det ogsaa fremhæves i fortalen — tabellen vil derfor neppe kunne brukes for større biblioteker.

De navnetabeller, som Statens bogsamlingskomité i Danmark nylig har utgit, er bredere anlagt end de norske tabeller. Der fremkommer langt flere kombinationsmuligheter ved at der benyttes de *to* første bogstaver af forfatternavnet efterfulgt av et tosifret tal. En saadan ændring av det Cutterske system synes meget praktisk og fordelagtig. Tabellerne blir lettere at bruke, idet der indenfor hver forbindelse av to bogstaver kan benyttes 89 tal (fra 11 til 99), mens der i Cutters system for hver bogstav brukes tallene fra 1 til 999, og man saaledes langt sjeldnere behøver at indskyte tal. Utvilsomt er det ogsaa, som det fremhæves i forordet, at to bogstaver og to tal er en bedre støtte for hukommelsen end ét bogstav og tre tal. Man vil f. eks. lettere huske forfattermerket for Goldschmidt efter de danske tabeller, Go35, end efter de amerikanske, G572.

Efter endel foretatte stikprøver synes det, som om de danske tabeller maa være meget tilfredsstillende for nordiske navne. Rigtignok maa man i enkelte tilfælder efter sidste siffer tilføie et decimalkomma og et nyt tal, men det vil forekomme i hvilketsomhelst system og er neppe til at undgaa. Det maa antas, at biblioteker, som ikke har bestemt sig for noget system for forfatternumerering, vil ha fordel av at benytte det danske. I de indledende bemerkninger til tabellerne antydes det, at der snart vil komme en form av det decimale klassificeringssystem, som er lempet efter danske forhold. Et saadant arbeide maa imøtesees med megen interesse fra biblioteksho1d i de nordiske lande. Blir det like tilfredsstillende som de alfabetiske navnetabeller, faar vi derved et komplet numereringssystem, som vil muliggjøre en mere rationel og logisk teknisk behandling av de nordiske bibliotekers bokbestand.

Et par mindre detaljer i de alfabetiske navnetabeller kan friste til kritik. Naar det saaledes i de indledende bemerkninger anbefales, at bøker, der har et større format end oktav, merkes paa den særskilte maate, at det andet

bogstav i forfattermerket skrives som stort bogstav, tror jeg, at en saadan fremgangsmaate er litet praktisk og let vil kunne avstedkomme forvirring ved bøkernes ordning og opstilling paa hylderne. I farten er det ikke saa let at lægge merke til, om en bok er merket Ri29v eller RI29v. Da forekommer det mig, at den gamle metode med anbringelse av et q eller f foran numerne for kvarter og folioer er greiere og langt sterkere forebygger muligheten for feilopstillinger. Paa samme maate kan jeg ikke være enig i, at barnebøker bør merkes som saadanne ved at la forfatternumeret begynde med litet bogstav. Et numer som kr65f er langt mere egnet til at skape feiltagelser end f. eks. u Kr65f. Likesom det er en god plan at merke alle bøker til aapne hylder med bogstavet *a* foran numeret, synes det mig heldig paa samme maate at samle alle ungdomsbøkerne under bogstavet *u*.

Men i dette stykke kan jo enhver følge sine egne veier. Sikkert er det, at Statens bogsamlingskomité gjør et nyttig arbeide ved at søke at skaffe bibliotekarbeidende i de nordiske lande de nødvendige haandbøker.

Bergen. *Arne Kildal.*

GUNNAR EKHOLM, *Les gravures célèbres de la Bibliothèque Royale d'Uppsala.* 1. *Catalogue des gravures de Claude Mellan.* Upps.—Lpz. 1913—1914. 8:o. 51 s. Pr. 2,25 kr. *(Arbeten utg. med understöd af Vilh. Ekmans universitetsfond,* 16: 1.)

Med föreliggande häfte har amanuensen vid universitetsbiblioteket i Upsala Gunnar Ekholm gjort början till en beskrifning af de märkligaste bladen bland bibliotekets rika, men hittills föga kända gravyrsamling. Af den franska skolan äro Callot och Mellan mycket väl representerade i Upsala och det nu offentliggjorda häftet förtecknar icke mindre än 221 nummer af Mellan. Ekholm har förut i *Ord och bild,* Årg. 20 (1911), s. 419—431, offentliggjort en studie öfver Mellan[1], hvilket väl är orsaken till att han gjort början med denne franske mästare.

Förteckningen på Mellans gravyrer föregås af en kortfattad historik öfver gravyrsamlingens tillkomst i Upsala universitetsbibliotek och en öfversikt öfver de olika skolorna och deras bästa representanter här. Ekholm har i detta nummer af vår tidskrift lämnat ännu en exposé öfver gravyrsamlingen i Upsala, hvarför jag här kan nöja mig med att hänvisa till denna.

Det lilla vackra häftet, som är prydt med Mellans själfporträtt 1635 och med vignetter och initialer, reproducerade efter Mellan'ska kopparstick, ingår i den ståtliga serie publikationer, som utgifvas från den Vilhelm Ekman'ska universitetsfonden i Upsala. Almqvist & Wiksell, på hvilken officin denna serie tryckes, har all heder också af föreliggande häfte; det enda jag skulle vilja anmärka på är det något för tunna papperet, som icke passar för en katalog, i hvilken det ju bläddras mer än i andra böcker.

I. C—n.

[1] *Claude Mellan. En grafstickelns mästare.* Af GUNNAR EKHOLM.

Bibliographia Monteliana MDCCCLXIX—MCMXIII. Kronologisk förteckning öfver Oscar Montelius' intill den 9 september 1913 utgifna skrifter af GUNNAR EKHOLM. Ur: Opuscula archæologica Oscari Montelio septuagenario dicata d. IX m. sept. a. MCMXIII. Sthlm 1913.

Tack vare den högst prisvärda seden att till en festskrift, afsedd att högtidliggöra en forskares minnesdag, foga en förteckning öfver af honom utgifna skrifter, har vår bio-bibliografiska litteratur erhållit flera värdefulla tillskott. I en sådan har man till högtidligheten samlade de torra fakta, som dock utgöra konturerna af en forskargärning, och för framtiden det yppersta medel att bringa denna till heder och förnyadt inflytande.

I forskningens historia är det några ovanligt vackra blad, de som handla om den förhistoriska arkeologiens upprinnelse och öden i Norden. Det är här en gestalt, som framför andra tilldrar sig uppmärksamheten, Oscar Montelius, ledaren och den geniale nydanaren. I alldeles särskild grad var det angeläget att få denne forskares skrifter bibliografiskt förtecknade. Detta är hvad Gunnar Ekholm utfört till prydnad och gagn för den ståtliga festskrift, som öfverlämnades till Montelius på hans 70-årsdag.

Ekholm har gått till verket med såväl biblioteksmannens som arkeologens förenade sakkunskap, hvilket naturligtvis varit till stor fördel för lösningen af denna uppgift, som är nog så kräfvande. Så liflig del har Montelius tagit ej blott i arbetet inom sin fackvetenskap, utan i hela sin samtids kulturarbete, att alstren af hans penna återfinnas i en förvånande mångfald in- och utländska publikationer. Och så uppmärksammad har hans forskning varit, att recensionernas tal är legio. Det är sålunda mycket svårt att ej här göra sig skyldig till förbiseenden. Ekholm har också försiktigtvis meddelat läsaren följande: »Som denna bibliografi tillkommit under ogynnsamma yttre förhållanden, kan den ej begäras vara absolut fullständig.»

Hvad jag har att tillägga är emellertid endast af underordnad betydelse. Under 1909 — bibliografien är nämligen uppställd årsvis — hade kunnat uppföras ett kortare meddelande utan öfverrubrik i den engelska konsttidskriften *The Studio* 48 (No. 199, October), s. 76, begynnande »Swedish goldsmiths and silversmiths — —» med bilder af tvenne runda ornamentalt utomordentligt framstående vikingatidsspännen från Jämjö i Gärdslösa socken på Öland. Under 1912 vidare en mindre uppsats *Vår handel med Ryssland för tusen år sedan* i publikationen *Sveriges allmänna exportförening 1887—1912,* s. 38 f. — Själf har förtecknaren fäst min uppmärksamhet på ett af honom senare observeradt Montelius-bidrag, nämligen *Förord* till L. Baltzer, *Några af de viktigaste hällristningarna ... i Bohuslän,* Göteb. 1911.

Ett utförligt sakregister, som kunde visa »huru sten fogas till sten i den kronologi, som är den arkeologiska vetenskapens fasta grundval», har tyvärr ej medhunnits. Ett sådant är i stället att förvänta i en publikation, som förtecknaren till sist riktar tanken på — framtidens Bibliographia Monteliana

Oskar Lundberg.

V. GRUNDTVIG, *Fortegnelse over Udvalg af Nordiske Skrifter om Bogvæsenets Historie.* Kbhvn 1914. 8°. 11 s. (Ur: *Bogsamlingsbladet,* Marts 1914.)

Föreliggande lilla bidrag till en nordisk bibliografi öfver bokens historia vill ingalunda, såsom förf. också själf påvisar i förordet, göra anspråk på fullständighet. Inom vissa hufvudgrupper, börjande med en allmän afdelning samt sedan specialafdelningar för boktryckarkonstens, bokbinderiets och bokhandelns historia, anföras de viktigaste, hufvudsakligast danska och svenska, arbeten och uppsatser på hithörande områden. För Sveriges vidkommande hafva vi ju Almquists förträffliga *Sveriges bibliografiska litteratur,* hvarur förf. också hämtat de svenska bidragen. Önskvärdt vore, om äfven öfriga skandinaviska länder och särskildt Danmark med sin rika bibliografiska litteratur följde det från Sverige gifna exemplet. Ett sådant arbete som Almquists är nämligen af alldeles ovärderlig nytta och helt enkelt oumbärligt icke blott för biblioteksmannen och bibliografen, utan äfven för forskaren på snart sagdt hvilket område som helst, som för sina studier behöfver anlita biblioteken.

Grundtvigs urval är med hänsyn till arbetets begränsning — skriftens, reproduktionskonstens, biblioteksväsendets och tidningarnas historia är utesluten — gjordt med ganska god urskiljning. På afdelningen »Samlingsværker», där företrädesvis boktidskrifter äro upptagna, saknar jag dock bland de svenska ett sådant allmänt nordiskt organ som *Nordisk boktryckarkonst,* och äfven *Allmänna Svenska boktryckarföreningens meddelanden* hade förtjänat anföras, särskildt som vissa årgångar (1905 ff.) äfven innehålla icke så få danska bibliografiska bidrag af värde.

I. C—n.

FRÅN
BOK- OCH BIBLIOTEKSVÄRLDEN

Personalnotiser.

Till invigningen af Kungl. bibliotekets i Berlin nybygnad den 22 mars hade inbjudningar också utfärdats till de skandinaviska biblioteken. Dessa voro vid festligheterna representerade af riksbibliotekarien Dahlgren, öfverbibliotekarierna Andersson och af Petersens för Sverige, overbibliotekar Lange för Danmark och overbibliotekar Drolsum för Norge.

Stockholm: Kungl. biblioteket.

Den 24 mars afled f. d. förste bibliotekarien dr. Bernhard Lundstedt i Castellamare di Stabia efter endast några dagars sjukdom i en ålder af 68 år. Vi skola i nästa häfte bringa en utförlig nekrolog öfver vår aflidne kollega, hvars oväntade bortgång såväl inom som utom Sverige väckt saknad hos många vänner.

Till andre bibliotekarie har den 29 maj 1914 utnämnts tf. andre bibliotekarien därstädes fil. dr. O. H. Wieselgren.

Upsala: Universitetsbiblioteket.

Den 19 febr. bortgick förste bibliotekarien dr. Ernst Meyer efter någon tids sjukdom. Vi bringa i detta häfte en af den aflidnes förre kollega grefve Eugène Lewenhaupt författad dödsruna.

70 år fyllde den 3 mars f. öfverbibliotekarien vid universitetsbiblioteket i Upsala L. Bygdén.

Den 7 juni fyllde f. d. universitetsbibliotekarien i Upsala, en af de aderton i Svenska Akademien, m. m. dr. Claes Annerstedt 75 år. Bland de hyllningar, som af denna anledning bragtes den vördade jubilaren, märkes en af Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen utgifven festskrift med titel *Bibliografiska undersökningar tillägnade Claes Annerstedt på hans 75-årsdag den 7 juni 1914.* En del af de i denna publikation offentliggjorda uppsatserna inflyta äfven i föreliggande dubbelhäfte af NTBB.

Till förste bibliotekarier har Kungl. Maj:t utnämnt den 28 mars andre bibliotekarien vid Kungl. biblioteket fil. dr. S. E. Bring och den 13 maj andre bibliotekarien i Upsala fil. dr. A. H. Nelson.

København: Det Kongel. Bibliotek.

Efter nogen Tids Svagelighed døde Bibliotekar A. C. Larsen den 11te Februar 1914 i sin Alders 74de Aar. Som Inspektør paa Læsesalen fra sin Ansættelse i Bibliotekets Tjeneste i 1870 til sin Død kom han i Berøring med en Mængde Mennesker, hvem han med sin livlige Aand og sin store personlige Elskværdighed gjorde sig afholdt af. Særlig under de vanskelige Forhold i den gamle Biblioteksbygning kom hans venlige Hjælpsomhed det besøgende Publikum til Gavn og Nytte.

Den ved A. C. Larsens Død ledigblevne Bibliotekarplats besattes 1/3 med Underbibliotekar Sigfús Bløndal (f. 1874), der den 1ste Maj 1901 traadte i Bibliotekets Tjeneste, og Underbibliotekarpladsen med Biblioteksassistent Richard Paulli (f. 1890), der siden den 1ste November 1909 har været knyttet til Biblioteket. *C. S. P.*

Helsingfors: Universitetsbiblioteket.

Till bibliotekarie och chef för Universitetets allmänna bibliotek har utnämnts äldre amanuensen därstädes fil. dr. G. C. A. Schauman, medredaktör i Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen.

Stockholm: Kungl. biblioteket.

Kungl. biblioteket under år 1913.

Kungl. bibliotekets verksamhet under år 1913 har, såsom riksbibliotekarien anmärker i årsberättelsen för detta år, på så godt som alla områden rönt inflytande af de omfattande förändrings- och reparationsarbeten, som inom biblioteksbyggnaden blifvit under året utförda. Dessa förändrings- och reparationsarbeten hafva i hufvudsak bestått i inläggande af ny värmeledning, ny installation af den elektriska

belysningen, uppsättande af lokaltelefon, iordningställande äfven af källarvåningens västra sida till förvaringsplats för tidningstrycket, nya anordningar i läsesalen för beredande af ökadt antal arbetsplatser därstädes och ökadt utrymme för referensbiblioteket, iordningställande af ett särskildt forskarerum, de i visningssalen uppställda montrernas omändring till monterskåp för förvaring af bibliotekets porträtt- och planschsamlingar. I sammanhang därmed ha verkställts uppsnyggnings- och ommålningsarbeten af olika slag. Särskildt påfallande te sig förändringarna i bibliotekets stora läsesal, där nu 77 arbetsplatser finnas att tillgå mot tidigare 42. Denna förändring har kunnat vidtagas genom insättande af 26 stycken dubbelbord, d. v. s. bord med plats för två personer sida vid sida, jämte mindre bord vid fönstren. Af de förutvarande enmansborden kvarstå 9 stycken vid den motsatta långväggen utefter referensbiblioteket. Oaktadt utrymmet på så sätt tagits starkt i anspråk, ha anordningarna visat sig synnerligen ändamålsenliga och ingifvit de besökande känsla af trefnad.

Om Kungl. bibliotekets verksamhet på dess egentliga arbetsområde framgår, att de hemlånade böckernas antal utgjorde 15,489, mot 15,458 under 1912. Frekvensen i läsesalen var något mindre än mot sistnämnda år, beroende på att densamma hållits stängd mellan 25 juni—31 juli under pågående reparationsarbeten. Bibliotekets tillväxt under 1913 utgjordes af sammanlagdt 51,900 tryckalster, hvaraf kommo på svenska afdelningen 42,001, på utländska afdelningen 9,899 stycken, samt 40 nummer handskrifter (hvaraf flera omfattade ett flertal skrifter). Häri har ej inräknats Kungl. bibliotekets andel af framlidne professor M. Sondéns omfattande samling af porträtt, gravyrer och etsningar samt af äldre och nyare planschverk, hvilken samling af ett antal enskilda mecenater inlösts för ett belopp af 70,000 kr. och öfverlämnats till fördelning mellan Kungl. biblioteket, Nationalmuseum och Upsala universitetsbibliotek. Af under året gjorda handskriftsförvärf må särskildt nämnas *Bernhard von Beskows almanacksanteckningar under åren 1845—1863.* Med dessa anteckningar förhåller det sig på följande sätt. År 1872 öfverlämnade grefve L. Manderström ett paket till Kungl. biblioteket med bestämmelse, att detsamma skulle öppnas 40 år efter M:s död, och då detta alltså skedde förlidet år, befanns paketet innehålla 4 volymer skrifna af M:s hand och utgörande, enligt hans egna ord, en utskrift af Bernhard von Beskows anteckningar i interfolierade ex. af statskalendrar under loppet af nyss nämnda tidrymd. Originalskrifterna till ifrågavarande anteckningar äro förstörda. Den Manderströmska depositionen har emellertid i sammanhang med dess öppnande, utökats och kompletterats därigenom, att arfvingarne till F. A. Dahlgren, åt hvilken ursprungligen var anförtrodt ordnandet af Beskows efterlämnade bref och papper, till Kungl. biblioteket öfverlämnat i deras ägo befintliga, egenhändiga papper af Beskow. Vissa inskränkningar för samtliga dessa pappers begagnande äro föreskrifna. — En af f. d. revisor O. Kugelberg gjord donation af samlingar i svensk personalhistoria förtjänar äfven omnämnas.

Under 1913 har afslutats ett 1910 påbörjadt större nyordnings- och katalogiseringsarbete af Kungl. bibliotekets omfattande samling af *Verser till och öfver enskilda* under tidsperioden 1600—1699. Samlingen omfattar 36,354 tryck. Samtidigt har pågått inbindning af densamma, hvaraf hittills 189 band bundits.

Kungl. biblioteket har äfven utsändt nr 34 af sina *Handlingar,* innehållande *Årsberättelse* för år 1911 och *Handlingar angående undersökning af äldre arkivalieomslag i Kammararkivet och Riksarkivet, nr. 1—4,* hvari ingå I. Collijns *Redogörelse för på uppdrag af Kungl. Maj:t i Kammararkivet och Riksarkivet verkställd undersökning angående äldre arkivalieomslag* (1914). *G. A—e.*

Utställning af bokband i Kungl. biblioteket.

Den 1 april 1914 öppnades i Kungl. biblioteket i Stockholm en på initiativ af Föreningen för bokhandtverk af undertecknad anordnad utställning af bokband, afsedd att visa det konstnärliga bokbinderiets utveckling i skilda länder allt från 13- och 1400-talen intill 1800-talets början. Utställningen omfattade omkring 430 band, hvilka ordnats efter olika länder, och kommo omkring 90 på hvart och ett af länderna Sverige och Frankrike, 65 på Tyskland och lika många på Italien, 20 på England, 15 på Danmark, o. s. v. Inom hvarje land voro banden ordnade kronologiskt. Ungefär hälften af samlingen tillhörde Kungl. biblioteket, en tredjedel friherre Per Hierta på Främmestad (numera försåld till Röhsska konstslöjdmuseet i Göteborg) samt resten Upsala universitetsbibliotek och några andra offentliga och enskilda samlingar.

Hvad till en början angår de *svenska* banden, utgjordes de äldsta af några klosterband från Vadstena, hvilka torde hafva utförts redan vid 1300-talets slut. Från samma kloster kommo äfven några vackra i gotik blindpressade band från de båda nästföljande seklen, och ett på liknande sätt dekoreradt band, i hvilket ännu fanns kvar den järnkedja, hvarmed det en gång fästats vid studerpulpeten, härstammade från gråmunkeklostret i Stockholm. De flesta af de

utställda svenska bokbanden hafva afbildats och beskrifvits i undertecknads arbete »Svenska bokband under nyare tiden», del I och II.

Utställningen gaf en god öfverblick af det svenska bokbinderiets utveckling fram till 1800-talets början, och man kunde med glädje konstatera, att mycket af det utställda måste tillfredsställa äfven rätt höga anspråk på konstnärlig uppfattning och smak. Framstående mästare under 1600-talet voro Markus Sigfridsson, Jacques Morel och Kristoffer Reusner samt under 1700-talet Kristoffer Schneidler, Johan Karl Caloander och Hans Kristoffer Richter, hvilka alla på utställningen voro representerade med goda arbeten, typiska efter sin tid. Särskildt praktfulla voro banden från rokokotiden och den gustavianska epoken.

Bland de *danska* banden fängslades uppmärksamheten vid den intressanta bokpåsen från 1500-talets senare hälft, som var med på bokbandsutställningen i Köpenhamn 1906 och är afbildad i E. Hannovers vackra publikation »Kunstfærdige gamle bogbind indtil 1850» (Köpenhamn 1907). Tre band, ett af brunt kalfskinn och två af pergament, voro prydda med Tycho Brahes porträtt och vapen och några andra med danska riksvapnet.

I de åt *Tyskland* reserverade montrerna kunde man studera ett flertal blindpressade bruna skinnband med mönster i den välkända gotikstilen med småstämplar visande djur, blommor, rosetter, stjärnor, o. s. v. Från krigsbytena i Tyskland under 30-åriga kriget kommo åtskilliga vackra, i allmänhet synnerligen väl bibehållna band, som tillhört det dyrbara Rosenbergska biblioteket i Prag, det kurfurstliga biblioteket i Mainz och furstbiskopliga biblioteket i Würzburg, samtliga med ståtliga pärmexlibris. Verkliga praktband voro några stora folianter af brunt skinn med en utomordentligt rik dekorering i guld och färger från 1500-talets slut, erinrande om den framstående, i Dresden verksamme mästaren Jakob Krause. Ett annat rikt dekoreradt band, från senare hälften af 1600-talet, torde hafva utgått från det pfalzgrefliga hofbokbinderiet i Heidelberg.

I den *polska* samlingen funnos flera vackra 1500-talsband af rödbrunt skinn med blindpressade ramar, visande bladverk, porträttmedaljonger, m. m. samt vanligen i midten ett guldpressadt vapen. Bland dessa hade några tillhört konung Sigismund II August, Copernicus och Johannes Dantiscus.

Bland de fåtaliga banden från *Österrike-Ungern* lade man särskildt märke till ett i rik flätverksstil dekoreradt folioband med den ungerske konungen Vladislav II:s vapen (omkr. 1500).

Typiska för *Holland* och *Belgien* vid slutet af 1400-talet och början af 1500-talet äro de band i mindre format, som dekorerats med blindpressningar medelst plattor, graverade i gotisk stil med bladrankor och djur, och hvarpå några prof voro utställda. Mot samma århundrades midt blef bandutstyrseln rikare, såsom man ock kunde iakttaga på ett litet intressant praktband, som antagligen utgått från den kände Kristoffer Plantin i Antwerpen. Vid midten af 1600-talet arbetade i Amsterdam den skicklige bokbindaren Magnus Hendrickszon, som äfven å utställningen var företrädd med ett praktband i folio, dekoreradt med rika guldpressningar, hvari förekommo hans typiska vaggmedsstämplar och bladspiraler jämte en krönt delfin och en fågel.

De *engelska* banden å utställningen voro representativa och gåfvo en rätt god inblick i detta lands bokbandsstilar. Sålunda funnos från 1500-talet blindpressade band af Garret Godfrey och Nicholas Spierinck i Cambridge samt John Reynes i London med de för dem karakteristiska rullstämplarna, innehållande bland annat mästarnes initialer. Den framstående Thomas Berthelet, utförde vackra band i Grolier-stil åt bland andra konung Edvard VI, och ett dylikt band af svart skinn med Englands vapen var utställdt. Från 1600-talet funnos prof af mästaren Samuel Mearne med punkterade stämplar och vaggmedsmönster, och af 1700-talets berömde Roger Payne fanns en liten elegant volym i grön marokäng med smakfull guldpressad bård och rikt dekorerad rygg (tillhörig löjtnant Tore Virgin).

1500-talets bokbandskonst i *Italien* var fylligt representerad, och man kunde här få se flera typiska band från Aldus Manutius i Venedig och Filippo Giunta i Florens m. fl. med smakfulla mönster i blind- och guldpressningar. Vidare fanns ett Canevari-band samt ett par praktpjeser utförda för konung Sigismund af Polen. Från 1600-talet märktes ett flertal för drottning Kristina utförda band af röd marokäng med rika guldpressningar och i midten vasavapnet. Naturligen saknades ej här prof på åtskilliga påfveband från olika tider, af hvilka flera voro synnerligen rikt dekorerade. Bland 1700-talsbanden lade man egentligen märke till flera guldglänsande praktband, som förärats konung Gustaf III under hans italienska resa 1784.

Den dyrbaraste samlingen å utställningen var utan jämförelse den *franska*. Bland de äldre blindpressade banden märktes ett, som tillhört Frans I. Från 1500-talets midt komma fyra med guldpressningar i arabeskstil prydda band, som utförts för Jean Grolier, och hvilka alla utgjorde intressanta prof på denne samlares världsberömda bokband. Ett annat hög-

intressant band var det stora praktfulla foliobandet från samma tid med vapen och monogram för Lord Georg Seton, antagligen utfördt i Lyon. Vidare märktes band med Henrik II:s porträtt, med Diana af Poitiers pilbågar och halfmånar och med Henrik III:s på döden anspelande emblem. Från 1500-talets slut fanns ett litet vackert band med fanfarstilens rika linjeornering, spiraler och bladkvistar. Äfven kunde man beundra flera från 1600-talets förra hälft kommande band af Le Gascon med de vackra punkterade stämplarna. I semé-stil voro flera band prydda, som utförts för konungarna Ludvig XIII och XIV samt för drottning Kristina. Af band med enskilda bokälskares vapen eller monogram funnos, utom de förenämnda, en hel del såsom band för Jacques Auguste de Thou, med fyra olika vapenstämplar, för Mazarin, Colbert, Peiresc, Séguier, von Hoym, m. fl. Af 1700-talets bästa bokbindare voro flera band signerade, såsom af Padeloup, Tessier och Derome le jeune, och bland dessa band hade några praktstycken i spetsmönsterstil utförts för Gustaf III.

Äfven hade utställts en del *orientaliska* band, hvilka förtjänade uppmärksamhet genom sin rika och originella dekorering.

Utställningen, som stängdes den 9 maj, kunde glädja sig åt talrika besök.

Johannes Rudbeck.

Upsala: Universitetsbiblioteket.

Upsala universitetsbiblioteks årsberättelse för år 1913 innehåller främst en redogörelse för de under detta år påbörjade *byggnadsarbetena* i Carolina Rediviva, i hufvudsak återgifven redan i första häftet af denna tidskrift. Under innevarande år skall, såsom af berättelsen vidare framgår, hela tillbyggnadens stomme med yttertak och terrass öfver absiden uppföras, hvarjämte inom den gamla byggnaden hela våningen 2 tr. upp med hyllinredning samt alla de sydvästra hörnrummen med hisstrumma och hiss skola vara färdiga.

Bibliotekets hela *årstillväxt* har inom de båda tryckafdelningarna uppgått till 53,627 tryckalster, däraf på svenska afdelningen kommit 43,138 och på den utländska 10,489. Ett dyrbart förvärf har biblioteket gjort genom donationen af professor Carl Wahlunds inom den fornfranska litteraturens och språkvetenskapens område sällsynt fullständiga bibliotek, hvilket redan tidigare varit till väsentliga delar deponeradt i universitetsbiblioteket. Genom vissa omflyttningar har nu »Bibliothèque Wahlund» ombildats till ett bibliotek för fransk filologi i egentlig mening, för hvars framtida tillväxt och förkofran genom donators omtanke äfvenledes blifvit behörigen sörjdt. En annan större gåfva har biblioteket fått mottaga i »Sundbornsprostens donation», en af framlidne prosten C. Fr. Petterssons i Sundborn sterbhus till Upsala universitet öfverlämnad fond, hvaraf halfva afkastningen skall tillfalla biblioteket för inköp och inbindning af böcker i klassisk arkeologi. — Handskriftsafdelningens nyförvärf uppgår till 35 band eller kapslar och 203 tunnare häften eller lösa blad, flertalet förvärfvadt som gåfva. Särskildt kan anmärkas en intressant samling Linnéana, innehållande ett antal botaniska och medicinska anteckningar, koncept till tal och skrifvelser af Linné m. m. För planschsamlingen hafva förvärfvats 978 nummer, för kartsamlingen 112.

Antalet *forskningsbesök* i läsesalen hafva under år 1913 varit 19,700, däraf högsta antalet (2,417) i oktober, lägsta (1,007 resp. 1,005) i juni och augusti. Antalet begagnade volymer har varit 134,634, däraf 18,595 handskrifter; särskildt den sistnämnda siffran anger en ofantlig stegring i lånefrekvensen i jämförelse med föregående. På grund af de rådande läsesalsförhållandena ha naturligen stora svårigheter mött att i önskad utsträckning betjäna alla dem, som velat arbeta inom biblioteket. — Hela antalet *utlånade böcker* (handskrifter till främmande bibliotek och arkiv inberäknade) har varit 29,177; inlånens antal 1,425.

ABC.

Förvärf af Loménies korrespondens till Picques.

Universitetsbiblioteket i Upsala har nyligen gjort ett värdefullt förvärf, i det att för dess handskriftssamling inköpts från Joseph Baer & C:o i Frankfurt a M. efter förlagets sista stora katalog öfver Skandinavien en foliovolym, innehållande omkring 200 bref, hvilka utan tvifvel äro af synnerligt stort intresse för vår historia. Samlingen består uteslutande af originalbref till »sieur de Picques», Chanuts sekreterare och sedermera (febr. 1654) fransk resident vid drottning Kristinas hof. Ungefär 110 st. från tiden juli 1651—april 1654 äro underskrifna af statssekreteraren för utrikesärendena under kardinal Mazarin Henri Auguste Loménie comte de Brienne. Ett 10-tal, afsända under hans sjukdom eller frånvaro, äro undertecknade af sekreteraren Michel Le Tellier. Några få bära kardinal Mazarins egen underskrift. Den andra hufvudparten utgöres af depescher för tiden okt. 1649—nov. 1653 från Brasset, under dessa år fransk resident i den dåtida diplomatiens brännpunkt Haag. Tyvärr finnas bland de inköpta brefven inga af Picques egna, eftersökta papper. Man får vara nöjd, att denna värdefulla dossier räddats åt ett svenskt bibliotek och gjorts tillgänglig för svensk forskning. Det blir också dennas uppgift att

undersöka, huru samlingen kommit ut i den allmänna marknaden — den har sannolikt förut hört hemma i något privatarkiv — och samtidigt tillgodogöra sig dess för svensk historia säkerligen rika innehåll.

S. E. B—g.

Danmark.

Ny Lønningslov for de danske Statsbiblioteker. Skjønt den for det kongelige Bibliothek og Universitetsbiblioteket gjældende Lønningslov var dateret 1907, blev den taget op til Revision i den forløbne Rigsdagssamling, da man ønskede at skaffe Statens Museer og Statsbibliotheket i Aarhus en Lønningslov. Regeringen og Rigsdagen enedes da om en Lønningslov for alle disse Institutioner samt Rigsarkivet, der nu foreligger vedtaget. Medens den er af ret gjennemgribende Betydning for Rigsarkivets yngre Personale, har den ikke bragt de to store videnskabelige Bibliotheker større Fordele; og man maa desværre konstatere, at Bibliothekarstanden er saa langt som nogensinde fra at naa det naturlige Maal for de senere Aars Bestræbelser: Jævnstilling med de højere Statsskolers Lærerkorps. Det är icke lykkedes at naa dette Niveau, og særlig er det uheldigt, at Underbibliothekarernes Slutningsløn ikke blev forhøjet men blef staaende ved 3,600 Kr., særlig naar man betænker det uheldige Forhold mellem Tallet paa Underbibliothekarer og Bibliothekarer, der vil bevirke, at mange ikke kunne komme videre eller først mod Slutningen af deres Liv kunne opnaa Udnævnelse til Bibliothekar.

Den nye Lov peger ved adskillige af sine Præmisser direkte paa Indførelsen ved de danske videnskabelige Bibliotheker af en ny Kategori af Medarbejdere svarende til de tyske »mittlere Beamte», og de nærmeste Aar ville uden Tvivl bringe denne Ordning frem. For Universitetsbibliothekets Vedkommende har selve Lønningsloven banet Vejen for den, idet den gjør dette Bibliotheks fire extraordinære Assistenter til Underbibliothekarer og forudsætter, at en formindsket Medhjælpssum anvendes til to kvindelige Medhjælpere. Ved det kongelige Bibliothek vil antagelig Udviklingen føre i samme Retning.

Den nye Lønningslov skaber en ny Stand af det Personale, der virker ved Statens videnskabelige Institutioner udenfor Universitetet. Om dette vil føre til, at Bibliothekarforeningen, der hidtil har varetaget Bibliothekarstandens Interesser, maa udvide sig, er vel tvivlsomt. Den har jo dog ogsaa andre Opgaver end de rent fagforeningsmæssige.

H. O. L.

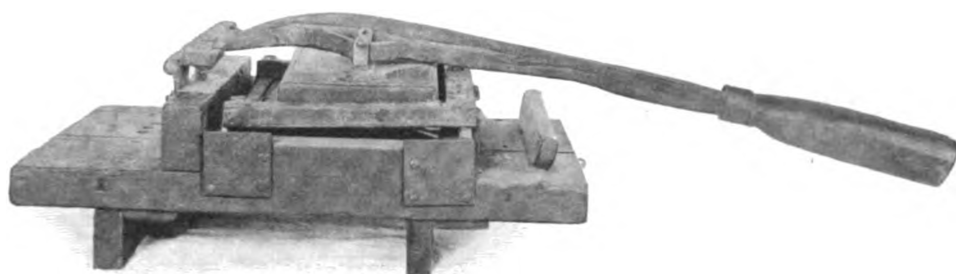
Grünerløkkens filial.

Ny biblioteksbygning i Kristiania.

Det Deichmanske bibliotek aapner om kort tid en ny filial i egen bygning paa Schou's plads i Kristiania. Bygningen er opført av Kristiania kommune efter en beslutning av 16. december 1909 og koster færdig med bøker og inventar ca. 150,000 kroner.

Grundplanen, som er stærkt paavirket av amerikanske forbilleder, er i det væsentlige utarbeidet av bibliotekar Nyhuus. Bygningen forøvrig skyldes arkitekt August Nielsen, som seiret i den avholdte arkitektkonkurrance.

Kjælderetagen indeholder toiletterum, kulkjælder samt anlag for centralopvarmning og ventilation. —

DEN NORSKE FELTPRESSE FRA 1814

Ved

W. P. SOMMERFELDT, Kristiania

FAA TING gir saa god forstaaelse av Norges fremgang i de sidste hundrede aar som boktrykkeriernes antal dengang og nu. I 1814 fandtes der i hele Norge 7 boktrykkerier, hundrede aar før var der kun ett[1], nu er der alene i Kristiania 133[2].

Da Eidsvold i 1814 valgtes til sæde for Riksforsamlingen, var det nærmeste trykkeri i Kristiania. Under samlingstiden vilde der selvfølgelig ofte være saker, man kunde ønske at faa trykt paa dagen. Et trykkeri paa stedet maatte man derfor ha. Fra krigen 1808[3] hadde man en feltboktrykkerpresse, og denne maatte ogsaa nu gjøre tjeneste, skjønt den vistnok allerede var temmelig slitt.

Pressen, som gjengis ovenfor, er av træ[4], kun haandtaket av jern. Under trykningen slaaes den sammen omtrent som et vaffeljern. I bunden, hvor satsen anbragtes, maaler den 37 × 23,5 cm., digelen 33 × 21,5 cm. Man kunde saaledes til nød trykke to sider ad gangen. Men trykkeren maatte hæve ut hake for hake, like i pressen, da bunden sat fast til rammen. Til trykningen benyttedes en cicero fraktur skrift.

Som vi ser, var det meget primitive saker, man maatte hjælpe sig med. »Alt, som antages til Fremstilling for Forsamlingen skal trykkes», skriver distriktskirurg A. Møller[5], og han sier fremdeles, at han med det første skal

[1] O. A. ØVERLAND, *Den norske boktrykkerforening 1884—1909.* Kra. 1909.
[2] Ifølge Socialdepartementets opgave av 14. juli 1914.
[3] HENRIK WERGELAND, *Norges konstitutionshistorie.* Kra. 1841, h. 2, s. 77.
[4] *Nordisk trykkeritidende*, Kra. 1902, s. 34; 1906, s. 84.
[5] Y. NIELSEN, *Bidrag til Norges historie i 1814,* I (1882), s. 328–29.

»have den Fornøyelse, at sende mine Herrer Commitenterne postdaglig, hvad som udkommer». Saadanne forventninger til pressen blev jo som man kan tænke sig grundig skuffet. Det endte med, at repræsentanterne selv maatte skrive av komiteernes utkast. Vi finder derfor deres beklagelser over pressen meget naturlige. Jacob Aall[1] skriver: »der manglede Anstalter til en øieblikkelig Trykning, der med tilbørlig Hurtighed forplantede Begivenhederne, medens de havde Nyhedens Interesse. Der befandtes vel paa Eidsvold et Felttrykkeri, men det arbeidede langsomt og maadeligt.»

Likeledes skriver sorenskriver Christie[2] den 15de april, at Constitutions-Committeens foreløbige principer maatte utdeles i skrevne eksemplarer, da de ei i hast kunde faaes trykte. Den 28de s. m. skriver han: »Det blev bestemt at Udkastet [til Constitutionen], som ventedes færdigt til d. 2den May, skulde afskrives», og videre den 3die: »Jeg var hjemme og skrev paa Constitutions Forslaget», og dagen efter: »Da Constitutions Udkastet de foregaaende Dage var dicteret til Repræsentanterne, og der igaar ingen Forsamling var, for at de i Rolighed kunde overtænke det, begyndte i Dag Debatteringen».

Den 12te mai skriver presten Darre[3]: »Finants-Kommitteens Planer bleve i Kontinuation af forrige Dag dikterede til Afskrivning for enhver».

Provsten Schmidt[4] skriver den 15de april, at de almindelige grundsætninger maatte utdeles i skrevne eksemplarer, da feltboktrykkeriet ikke kan bestride mere end at trykke »Rigsforsamlings-Tidenden». Den 25de april skriver han, at »Constitutionen blev i Dag dicteret samtlige Medlemmer og holdt dem varme fra 10 til 2 og fra 5—6 og fik vi afskrevet 63 Paragrapher», og dagen efter: »Over den snehvide Mark rullede vi til Værket, hvor Slutningen af Constitutionen, der udgjør lige saa mange Paragrapher som Rigsforsamlingen har Medlemmer, nemlig 113, blev afskrevet. Kl. 2 vare vi færdige».

I et brev dat. 15de april skriver pastor N. Wergeland[5]: »Her er endog et Bogtrykkerie paa Stedet, men, Gud bedre det, som saameget Andet, i saa daarlig en Forfatning, at det ikke en Gang kunde bringe for Lyset de faa Linier, Constitutions-Grundsætningerne udgjøre. — Man var altsaa nødt at anvende Gaardsdagen til at lade afskrive et Exemplar for hver Commiteret.»

---

[1] *Erindringer.* Chra. 1859, s. 400.
[2] *Norske samlinger,* I, Kra. 1860, s. 566.
[3] *Hist. tidsskr.,* IV (Særtryk, s. 11).
[4] *Dagbøger,* Kbh. 1868, s. 155, 168—9.
[5] *Fortrolige breve,* Chra. 1830, s. 15. Avskrivningen omtales desuten av byfoged Wulfsberg (Y. NIELSEN, *Bidrag til Norges historie i 1814,* I, s. 435).

Riksforsamlingens officielle »Forhandlinger»[1] bruker no mere avdæmpede uttryk i sin omtale av pressen. Den 13de april kunde konstitutionskomiteen meddele, at den hadde nogle foreløbige grundsætninger færdige, som den, før den gik videre, ønskede forsamlingen forelagt til bedømmelse. Forsamlingen besluttede at la dem trykke, men den 15de fik repræsentanterne allikevel kun skrevne eksemplarer, »efterdi disse, formedelst Bogtrykkeriets Ufuldstændighed her paa Stedet, ei kunde faaes trykte til den følgende Dag».

Den 28de april finder vi videre[2]: »Constitutions-Committeen berettede, at den haabede at faae Udkastet til Constitutionen færdigt til den 2den i næste Maaned. Rigsforsamlingen besluttede, at, da Bogtrykkeriet paa Eidsvold ikke er fuldstændigt nok til i Hast at skaffe Udkastet trykket, saa skulde det efter Dictat afskrives af Repræsentanterne.»

Vi skal nu se litt nærmere paa de arbeider, som utgik fra trykkeriet under dets virksomhet paa Eidsvold. Det kan være, at det ogsaa blev trykt andre ting her, men det har vel været mindre aksidenser som meddelelse om møters avholdelse eller lignende.

Det første som blev trykt, er visselig den her Fig. 1 avbildede »Note over de paa Eidsvold mødende Folke-Repræsentanter», et tryk paa 2 blade, hvor satsens størrelse er 28,5 × 13,4 cm. og papirets 32,5 × 20,5 cm. »Noten» omtales i flere av rigsdagsmændenes dagbøker[3], blandt andre i presten Darres[4], som skriver den 10de april: »Repræsentanternes Navne bleve indskrevne i de efter alphabetisk Orden trykte Lister, hvilke samme Dag uddeltes iblandt Repræsentanterne, til hver især, tilligemed en Adgangsbillet til Rigsforsamlingen»[5].

Det næste tryk, som omtales i Riksforsamlingens Forhandlinger, er »Interimistisk Reglement for Forhandlingernes Gang ved Rigsforsamlingen»[6] (Fig. 2). Det er et et-sidigt tryk paa 33 × 21 cm., satsens størrelse er 26,8 × 13,3 cm.

I møtet den 11te april besluttet Riksforsamlingen[7], at et Reglement for forhandlingernes gang skulde forfattes og næste dag forelægges den til approbation. Til at forfatte Reglementet (og takadresse til Norges regent) blev

[1] *Den norske Rigs-Forsamlings forhandlinger paa Eidsvold 1814*, Chra. 1814, s. 29.

[2] *Rigsforsaml. forhandl.*, H. 2, s. 2.

[3] Wulfsberg (Y. NIELSEN, *Bidrag t. N. hist. 1814*, I, s. 424), Møller (samme sted s. 333).

[4] *Hist. tidsskr.*, IV (Særtryk, s. 4).

[5] Noten findes i Riksarkivet, Hist.-kron. saml. 1814, V, og i Eidsvoldsbygningen.

[6] Reglementet findes i Stortingets arkiv (i pakke indeh. Rigsfors.'s arkiv) og i Eidsvoldsbygningen.

[7] *Den norske Rigsforsamlings forhandlinger 1814*, Chra. 1814, s. 18 ff. Reglementet omtales desuten av Christie (*Norske saml.*, II, Kra. 1860, s. 564), av Sibbern (Særtryk av *Hist. tidsskr.*, I, s. 11) og av N. Wergeland (*Fortrolige breve*, s. 8).

en komité valgt, bestaaende av 6 repræsentanter, nemlig oberst Hegermann, justitsraad Diriks, professor Sverdrup, sorenskriver Falsen, pastor Wergeland og toldprokurør Omsen, foruten præsidenten (Peder Anker), vicepræsidenten (Rogert) og sekretæren (Christie). Den følgende dag blev Reglementet med nogle faa forandringer vedtat av forsamlingen og besluttet snarest mulig trykt og omdelt til hver repræsentant samt slaat op i forsamlingssalen.

Feltpressens betydeligste arbeide under Riksforsamlingen var »Rigsforsamlings-Tidende. Begyndt i April 1814. Eidsvold. Trykt af August Naunheim». Boken utgjør 1 blad (titelblad) og 32 sider og utkom i 8 nr. à 4 sider. Nummerene er 20 × 16 cm. Fig. 3 viser en side i naturlig størrelse. Boken findes i Riksarkivet, Kristiania.

§ 12 i det ovenfor omtalte »Interimistisk Reglement» bestemmer, at »en Committee af 3 Personer udnævnes, for at gjennemgaae og redigere, hvad der af Forhandlingerne ved Trykken skal bekjendtgjøres». I overensstemmelse hermed valgtes[1] professor Sverdrup, sogneprest Grøgaard og Jacob Aall til redaktører.

Flere av riksdagsmændenes dagbøker omtaler »Rigsforsamlings-Tidende». Saaledes Christie[2], som den 11te april var valgt til Riksforsamlingens sekretær, skriver samme dag: »Om Aftenen forfattede jeg No. 1 af Rigdagstidenden». Redaktørstillingen forekom ham dog for ansvarsfuld, for dagen efter skriver han: »For ikke at udsættes for Kritik ved Udgivelse af Rigsforsamlingens Tidende foreslog jeg, at vælge 3 Redacteurer, hvilket bifaldtes».

Jacob Aall skriver i sine Erindringer[3] om Rigsforsamlings-Tidende: »Man maatte ... kun vente at finde Forhandlingernes tørre Ribben, og disse kom tildeels saa seent i Publikums Hænder, at de offentlige Tidender havde anteciperet Beretningens Nyhed. Hvad der leveredes til denne, kom mestendeels fra Grøgaards Haand, som dertil havde meest Tid, da han ei var Medlem af Constitutionscommitteen.»

Utgivelsestiden for de forskjellige nummere av Tidenden kan man tilnærmelsesvis se av repræsentanternes dagbøker. Den 15de april nævnes nr. 1[4] at være utkommet, den 22de april nr. 2 og 3[5], den 30te nr. 4[6], den 15de mai nr. 5[7] og den 18de nr. 6 og 7[8]. »Rigsdags-Tidende» blev nummer for

[1] *Rigsforsaml. forhandl.*, s. 28.
[2] Christie, l. c., s. 564.
[3] l. c., s. 400.
[4] Darre, l. c., s. 7.
[5] Møller, l. c., s. 337; Schmidt, l. c., s. 163.
[6] Møller, l. c., s. 342.
[7] Møller, l. c., s. 342 [nr. er vistnok medfulgt brevet av 15. mai].
[8] Møller, l. c., s. 345.

Note

over de paa Eidsvold mødende Folke-Repræsentanter.

Aggershuus Amt:

1. Kammerherre Anker, Storkors af Dannebrogen.
2. Sorenskriver Falsen.
3. Bondemand Christian Follerud

Aggershuus ridende Jæger-Corps:

1. Major Valentin Christian Wilh. v. Sibbern, Eier af Værne Kloster.
2.

Aggershuus Skarpskytter-Regiment:

1. Oberstl. v. Stabell.
2. Sergeant Mellebye

Arendal:

1. Doctor A. Møller.

Artillerie-Corpset:

1. Capit. v. Motzfeldt.
2. Underofficer Haslund

Bergen:

1. Sorenskriver Christie.
2. Capitain Motzfeldt. Kjøbmand Meltzer
3. Kjøbmand Rolfsen.
4. Præsten Rein.

Bergenhuus Amt (Søndre):

1. Sorenskriver Lem
2. Kaptein Giersing
3. Bondemand Gjerager, Brynjel

Bergenhuus Amt (Nordre):

1. Sorenskriver Irgens
2. Kaptein Nissen
3. Bondemand Hiermann

Bergenhusiske Infanterie-Regiment:

1. Capitain Holck
2. Musketeer Niels Johansen Loftesnæs

Buskeruds Amt:

1. Provst Smith.
2. Foged Collett.
3. Bondemand Christopher Hoen

Bradsberg Amt:

1. Kammerherre Løvenskiold.
2. Sorenskriver Klouman.
3. Tollef Olsen Huustad

Fig. 1. FORTEGNELSE OVER REPRÆSENTANTERNE VED RIGSFORSAMLINGEN PAA EIDSVOLD 1814 (4 Sider), S. 1.
Trykt paa Eidsvold april 1814. Halv størrelse.

No 5.

Interimistisk Reglement
for
Forhandlingernes Gang ved Rigsforsamlingen.

---

§. 1. Præsidenten sammenkalder Repræsentanterne, og paaseer at Enhver er tilstede. De Udeblivendes Navne saavelsom Aarsagen til deres Fraværelse antegnes. For at Forsamlingen skal kunne constitueres, maae Totrediedele af Repræsentanterne være tilstede.

§. 2. Ved Indgangen af Forsamlings-Salen foreviser enhver Repræsentant sin Adgangs-Billet for 4 dagligen af Præsidenten dertil valgte Opsynsmænd, som tages af Repræsentanternes Midte.

§. 3. Tvende Protocoller føres: en Forsamlings-Protocol eller Dagbog og en Hoved-Protocol, som ikke maa være længere end een Dag tilbage fra den første. Protocollerne authoriseres af Præsidenten og Vice-Præsidenten, og Hoved Protocollen forsynes med Rigets Segl, som Regenten anmodes om at lade samme paatrykke.

§. 4. Forrige Dags Forhandlinger oplæses af Protocollen ved hver Dags Begyndelse, forinden noget Nyt foretages.

§. 5. Den almindelige Forsamlingstid er Kl. 10 Formiddag, og Forsamlingen vedvarer, medmindre Præsidenten af særdeles Aarsager deri skulde gjøre nogen Forandring, til Kl. 4 Eftermiddag.

§. 6. Hver Dag, forinden Forsamlingen sluttes, tilkjendegiver Præsidenten hvad der næste Dag skal være Gjenstand for Deliberationerne.

§. 7. Alle skriftlige Andragender til Forsamlingen indleveres til Præsidenten, som besørger samme oplæste efter den Orden, han selv bestemmer. Præsidenten bruger en Klokke til at ringe til Lyd med, naar han vil paabyde almindelig Taushed. Enhver som vil tale reiser sig og begjærer Tilladelse af Præsidenten, som meddeler samme; begjære Flere at tale, saa skeer dette efter den alphabetiske Orden, hvori Repræsentanterne sidde i Forsamlingen, og begynder Ordenen altid fra den som har gjort Forslaget, og gaaer derefter det hele Alphabet igjennem, indtil det naaer den samme.

§. 8. Præsidenten advarer, saa ofte han finder det fornødent, enhver Talende om at holde sig til Sagen, og afholde sig fra alle personlige Hentydninger. Skulde det hænde, at noget Medlem, efter 3 Gange forgjæves at være advaret, desuagtet vedblev at forstyrre den vedtagne Orden, saa paalægger Præsidenten ham Taushed, og agter han ikke denne Befaling, voteres der i Forsamlingen paa, om han for denne Dag skal udvises af Forsamlingen.

§. 9. Ingen kan udenfor Forsamlingen drages til Ansvar for, hvad Meninger han i Forsamlingen yttrer.

§. 10. Alle Qvæstioner, som efter mundtlig Deliberation kunne reduceres til Afgjørelse ved Ja eller Nei, decideres ved Ballottering, medmindre en Femtedeel af de tilstedeværende Medlemmer forlanger skriftlige Vota, som da bør finde Sted under de Voterendes Navne, i hvilket Tilfælde disse Vota indføres i Protocollen. Pluraliteten decideret.

§. 11. Præsidenten fungerer som saadan i 8 Dage, hvorefter han fratræder; der vælges da strax en ny Præsident samt Vice-Præsident; men de forrige maae ikke vælges paany førend efter 8 Dage.

§. 12. En Committee af 3 Personer udnævnes for at gjennemgaae og redigere, hvad der af Forhandlingerne ved Trykken skal bekjendtgjøres.

§. 13. Protocollen underskrives daglig af Præsidenten, Vice-Præsidenten og Secretairen.

§. 14. Til Slutning, naar Rigsforsamlingen har endt sine Forhandlinger, underskrives Hoved-Protocollen af samtlige Repræsentantere.

§. 15. Enhver har Ret til af Hoved-Protocollen at erholde bekræftet Udskrift af de Vota, han til Protocollen har dicteret.

Fig. 2. REGLEMENT FOR FORHANDLINGERNE I RIGSFORSAMLINGEN PAA EIDSVOLD 1814 (1 Side).
Trykt paa Eidsvold april 1814. Halv størrelse.

nummer optrykt i bladet »Tiden». I nummeret for 28de april findes optrykt nr. 2 og 3, for 30te april nr. 4, for 17de mai nr. 5, for 19de mai nr. 6, for 21de mai nr. 7 og for 30te mai nr. 8.

»Tiden» for den 30te mai slutter med § 75 av grundloven, og det fik man næsten 14 dage efter at forsamlingen var opløst. Professor Stoud Platous[1] uttalelse den 28de april synes os derfor meget skaansom: »Med vor Rigsdag skal det gaa rask frem, men man lever næsten i fuldkommen Uvished om, hvad der foretages. Derover doleres stærkt, og ikke saa ganske uden Aarsag; helt besynderlig er det, at »Rigsdagstidenden» ei kommer oftere ud og ei er offentlig at faa; vi ere endnu i fuld Barndom med vore fleste Indretninger». »Christiania Intelligenssedler»[2] klager i noget kraftigere ordlag: »Tjener det til at vække Nationen, eller til at dysse den i Søvn, at dens længselfulde Forventning efter Meddelelse fra Rigsforsamlingen saa længe spændes? og hvilken af Delene er Rigsforsamlingens Pligt? Sikkerligen ønskede Mange snart at kunne læse de Taler, som Pastor Wærgeland skal have holdt. — Kan ingen Deputerede fra Nordlandene ventes til Forsamlingen? Er ikke blandt flere Aarsager, Publiciteten en af de første, der har hævet Briterne til den høie Cultur-Grad, hvorpaa de staae blandt Europas Nationer?» Videre skrives den 29de april: »Hvor mange Nummere ere udkomne af det Blad, som, efter Sigende, udgives fra Eidsvold? hvor kan det faaes? eller hvor kan man faae see det?» I samme blad for 31te mai meddeler Sverdrup, Stoud Platou og Omsen i et avertissement dateret 23de mai, at de er overdrat at utgi Rigsforsamlingens Forhandlinger og at de »vorde at erholde tilkjøbs rundt i Riget. Paa Grund heraf ophører den hidtil paa Eidsvold udgivne Rigsforsamlings-Tidende, da der af samme, formedelst det indskrænkede Medlemmer, ei er trykt flere Exemplarer end til Rigsforsamlingens Medlemmer.»

Anden gang feltboktrykkeriet kom til anvendelse det aar, var under det 14-dages felttog om sommeren. M. Haffner[3] meddeler følgende brev fra den fungerende generalkvartermester J. F. W. Haffner om pressens forsendelse til fronten. »Til Herr Oberste v. Rummelhoff. Efter Hs. Majestæts allern. Befaling skal Feldt Bogtrykkeriet strax og ufortøvet afsendes til Onstad Sund. Det staar i min Gaard i Bagbygningen; men Kassen er noget beskadiget fra Eidsvold Touren — det maatte derfor føres til Arsenalet, og der om det end skulde skee om Natten strax repareres med nogle Jern,

---

[1] *Hist. tidsskr.*, R. I: Bd. II, s. 44.
[2] 1814, 22. april.
[3] *Generalstaben 1814—22. mai—1914*, Kra. 1914, s. 59.

Hjørnebaand m. m. saaledes at det, i den muligste korteste Tid kunde afgaae — og i det mindste aller seneste være paa Gaarden Haavi ved Onstad Sund den 4de August om Morgenen Kl. 8.

Bogtrykker Svenden er beordret at møde for Herr Obersten — men skulde dette være forsømt af Stiftet da bedes der at lade forespørge, hvad for en Svend som er undtaget at følge med, lade ham sende og give ham Indstrux for Reisen.

Passet vedlægges — og gjentagende maa jeg bede om den mest hastigste Expedition. 2den August 1814.»

Som »Bogtrykker Svend» medfulgte en fra Christopher Grøndahls boktrykkeri i Kristiania. Herom gir daværende slotsprest paa Akershus Claus Pavels i sin dagbok[1] for den 2den august følgende meddelelse: »Wulfsberg har faaet Ordre til at holde sig og Grøndahls Bogtrykkeri færdige til at følge Kongen, hvorhen han ved Fiendens Fremrykken maatte finde det tjenligt at flytte.»

Som redaktør av de tryk, der maatte utgaa fra feltpressen, fungerte Christian Frederiks sekretær lektor J. G. Adler. Herom skriver han i sine erindringer[2] følgende den 6te august: »Modtog om Aftenen Brev fra Kherre Brock, hvori han meldte, at Hovedquarteret forlægges til Spydeberg, og at Kongen ønskede, at jeg skulde indfinde mig ved Feldtbogtrykkeriet paa Hovi.» Den følgende dag skriver han: »Reiste om Morgenen fra Wollebek til Hovi, hvor jeg henved Middag ankom. Intet Trykkeri var der at finde, men derimod var det paa Gaarden Kausebølle. Strax efter min Ankomst fik jeg Ordre at udstede en Kundgjørelse[3] (Fig. 4) i Gen. Seyersteds Navn angaaende Kherre Krebs's Affaire ved Lier; den var trykt inden 2 Timers Forløb. Derefter begav jeg mig til Hovedquarteret i Spydeberg Præstegaard, hvor man meddelte mig Underretning om Sagernes Stilling og Kongens Mismod.»

Flere kundgjørelser omtaler ikke lektor Adler at ha redigert. Der findes dog endnu et feltpressetryk, likesom det første, en kundgjørelse til soldaterne (Fig. 5). Baade typer og trykning viser, at kundgjørelsen maa skrive sig fra feltpressen. Endnu et bevis herfor er, at der findes eksemplarer trykt hos Christopher Grøndahl i Kristiania. Det er et 2-sidigt tryk i folio med nogen uvæsentlige avvigelser i teksten. Feltpressen har vel ikke kunnet overkomme at trykke de eksemplarer som trængtes, og kundgjørelsen er derfor sendt ind til boktrykkersvendens mester, Grøndahl i Kristiania, til trykning.

[1] *Biografi og dagbøger*, Bergen 1864, s. 218.

[2] *[Dansk] Hist. tidsskr.*, R. III, Bd. 6, s. 294.

[3] Originalen findes i Riksarkivet, Kra., i »Samling af nogle actstykker samlede af major Smith, Thjem 1814—15». Heri findes ogsaa det andet tryk dat. 29. juli. Det er tidligere offentliggjort i W. P. SOMMERFELDT, *Grøndahl & søn 1812—1912* Kra. 1912.

Rigsforsamlings-Tidende.

No. 4.

Til Medlemmer af den i forrige Nummer ommeldte Constitutions-Committee valgtes Oberst og Ridder von Hegermann, Sorenskriver Falsen, Professor Sverdrup, Ridder Jacob Aall, Præsten Rein, Capitain von Motzfeldt, Etatsraad Rogert, Kammerherre Grev Wedel-Jarlsberg, Justitsraad Diriks, Præsten Wergeland, Oberstlieutenant og Ridder von Stabel, Toldprocureur Omsen, Provst og Ridder Schmidt, Kammerherre og Oberst von Petersen og Provst Middelfart.

Til herefter at være Redacteurer af de Rigsforsamlingens Forhandlinger, som ved Trykken skulle bekjendtgjøres, bleve valgte: Professor Sverdrup, Ridder Jacob Aall og Præsten Grøgaard.

I Rigsforsamlingens Møde den 13de April tilkjendegav Præsidenten, at Tak-Adressen Dagen tilforn var bleven Hans Kongelige Høihed Prinds-Regenten overleveret af den dertil bemyndigede Committee, og lod oplæse Høistsammes Svar, saalydende:

"Ethvert Beviis paa det norske Folks Tilfredshed med Mine
"Bestræbelser er Mig dyrebart; hvormeget mere Værd maa
"dette have for Mig, fremført ved Nationens udvalgte Mænd.
"Min Bevidsthed siger Mig, at Jeg har udrettet Noget til
"Fædrenelandets Frelse; det er til Dem, at udrette endmere.
"Ved det Fædrenelandssind og den Driftighed, der vil besjele

Fig. 3. RIGSFORSAMLINGS-TIDENDE. NR. 4, S. 1.
Trykt paa Eidsvold april—mai 1814. Hel størrelse.

Vaabenbrødre!

Medens Fiendernes Overmagt i denne Deel af Riget nødte os til at drage os tilbage og, for et Øieblik, berøvede Eders Anstrængelser det fortjente og sædvanlige Held, have vore Brødres Tapperhed ved Vinger havt en glimrende Fremgang; den har forjaget Fienden over Fødelandets Grændse. — Jeg iler at meddele Eder de nærmere Omstændigheder:

For om muligt at afskjære de Svenske i deres Stilling ved Matrandbroe, lod Oberstlieutenant Kammerherre v. Krebs dem omgaae ved Skotterud. Den 5te August om Morgenen Kl. 4 angreb Oberstlieutenanten Fienden ved Matrandbroe, og drev ham efter en yderst haardnakket Fægtning tilbage over Grændsen. Fiendens Tab af Døde og Blessérede er ved denne Anledning meget anseeligt. Vi have desuden frataget ham hans Bagage, og indtil dette Øieblik ere som Fanger indbragte: 1 Major, 3 Capitainer, 4 Lieutenanter, 1 Regiments-Qvarteermester, 1 Auditeur, 1 Præst, 1 constitueret Officier, 2 Bataillons-Feldtskjærer, 2 Regiments-Commissairer, 1 Feldtrevisor, 1 Lehnsmand, 5 Sergeanter, 1 Constabel, 18 Corporaler og 212 Mand. — Landshøvdingen v. Eichstedt er ihjelskudt. — Vort Tab af Døde og Saarede kunde ved Rapportens Afgang endnu ikke bestemt opgives; nærmere Underretning desangaaende forventes.

Hovedqvarteret Spydberg, den 7de August 1814.

J. v. Seyerstedt,

General-Major og tjenstforrettende General-Adjutant.

Fig. 4. OPROP TIL DEN NORSKE HÆR UNDER KRIGEN MED SVERIGE 1814 (1 Side).
Trykt ved Onstad Sund august 1814. Hel størrelse.

Vaabenbrødre! Timen er kommen, da I ſkulle beſegle den Eed, I have ſvoret: at hævde Norges Selvſtændighed, ved at vove Liv og Blod for det elſkede Fædrenelande.

Den ſvenſke Regjering har, ſom Vilkaar for en Vaabenſtilſtand, den Vi attraaede for at pleie fredelige Underhandlinger, fordret: at ſvenſke Tropper ſkulde beſætte Grænd-

Hovedqvarteret Moſs, den 29de Juli 1814.

Gjenpartens Rigtighed atteſteres af

Sejerſted,

General-Major og tjeneſtgjørende General-Adjutant.

Fig. 5. OPROP TIL DEN NORSKE HÆR UNDER KRIGEN MED SVERIGE 1814 (1 Side).
Trykt i Smaalenene august 1814. Hel størrelse.

Kongens mismod, som Adler omtaler, tiltok, og han gav stadig ordre til retræt. Soldaterne fik ikke flere ildnende opraab. Feltpressens virksomhet syns at ha indskrænket sig til disse to tryk.

Pressen findes nu i Bergens museum. Men før den endelig fandt en sikker havn her, fortsatte den med smaa mellemrum sin omflakkende tilværelse fra 1814[1]. General Birch kjøpte den i 1820-aarene av det militære og tok den med sig til Trondhjem, hvor han benyttet den til at trykke et »Udkast til et Slægtregister over den Stenersenske Familie fra Gudbrandsdalen», som er dateret 1828. I 1829 tok Birch trykkeriet med sig paa en inspektionsreise til Vardøhus fæstning. Her benyttedes den til at trykke sogneprest Nils Stockfleths lappiske sprogprøver, som blev sendt ned til sprogforskeren Rasmus Rask i Kjøbenhavn, og efter at være undergit bedømmelse av denne, gav disse den ydre anledning til den berømmelige livsgjerning, hvortil Stockfleth blev kaldet.

General Birch lot pressen bli igjen, og 3 aar senere finder vi den i Tromsø som »Finmarken og Nordlandenes Amtstidendes» presse og saaledes den første i landet nordenfor Trondhjem. Det gik ikke godt med avisen. Redaktøren kom i pengevanskeligheter og maatte pansætte pressen. Efterat ha passeret forskjellige hænder havnet den endelig i Bergens museum.

TVÅ SÄLLSYNTA BIRGITTATRYCK

Af

ROBERT GEETE, Stockholm

I.

Birgittinritual från 1570

DEN AF HEL. BIRGITTAS BIKTFADER magister Petrus Olavi (död 1378) för gudstjänstförrättningen i Vadstena kloster anordnade veckoritualen *(cantus sororum)*, till hvilken han själf skref ett antal hymner, utgafs i tryck första gången år 1512 (in 4° i Lübeck hos Stephan Arndes). Nya editioner följde efter denna. Af dessa hafva hittills sådana

[1] W. P. SOMMERFELDT, l. c., s. 42 ff.

varit kända från åren 1544 och 1610, bägge in 4°, från resp. 1628 och 1695, båda i liten 8°, samt den präktiga med tio vackra kopparstick försedda upplaga, som 1696—97 utgafs i Landshut af priorn i det bayerska birgittinklostret Altomünster. Utom dessa sex upplagor, af hvilka endast två tillhöra 1500-talet, har nu, tack vare den kände hymnologen J. Linkes samlarenit, ytterligare en 1500-talsritual kommit till det allmännas kännedom. Det är en 1570 i Genua tryckt bok, hvars fullständiga titel ses af här bifogade faksimil (Fig. 1; med tryckfelet GFNVAE).

Boken, i liten 8° af dimensionerna 14,7 × 10 cm. och med en tjocklek af 1 cm. (utom pärmen), utgöres af titelbladet och 113 folierade blad. Den i boken använda stilen (schwaback för ritualtexten och antikva för rubriker och anvisningar) kommer godt till synes i det här återgifna faksimilet af första textsidan (Fig. 2). Såsom man här finner, är texten fördelad i två spalter: så hela boken igenom. Tre stycken träsnittsbilder tillhöra boken. Titelbladet upptager en sådan föreställande en ung kvinna (hel. Birgitta) knäböjande framför den korsfäste; i ett fält å högra väggen nedtill står inskriften *Sainte Brigide* (på två rader). Titelbladets baksida utfylles vidare af en bild, som framställer Marie bebådelse, och å bl. 104 b finnes ett tredje träsnitt, som likaledes upptager hela sidan: den helige ande i dufvogestalt sänker sig ned öfver en kvinna iklädd änkedok med nimbus och sittande på en tron, omgifven af knäböjande män, alla med nimbus. Denna sista bild tjänar som frontespis till det omedelbart därefter följande »Officium de Sancto Spiritu», hvari saknas hvarje antydan på sammanhang med Birgitta eller hennes klosterritual, hvadan bilden väl näppeligen hänsyftar på henne — lika litet som den förut nämnda framställningen af bebådelsen.

Innehållet fördelas på följande rubriker:

a) *Cantus sororum,* Vadstenanunnornas veckoritual eller, såsom den här rubriceras: *Officium Beate Virginis Marie per totius anni circulum,* o. s. v. (se fullständiga titeln å fig. 2), upptager med sina vid slutet tillagda orationes, Benedictus, capitula i småtiderna, Ave Maria, Te deum, psalmer och cantica, Benedicite, Laudate, Benedictus m. fl., bl. 1—94. *Sermo angelicus* med sina tre lectiones hvarje dag är här utförd in extenso. För öfrigt öfverensstämmer veckoritualen (oafsedt en och annan förkortning) med den (efter cod. Ups. C 8 aftryckta) latinska text, som finnes återgifven i förf:s upplaga af »Jungfru Marie örtagård», 1895, s. 209—238 (S. F. S. S.). Söndagen (»Dominica») kallas i Genuaofficiet »feria prima», de närmaste fem dagarna, som vanligt i ritualböcker, »feria secunda» t. o. m. »feria sexta» (fredagen). Lördagen har, såsom allmänneligen brukades, öfverskriften »in die sabbati».

OFFICIVM

BEATE VIRGINIS
MARIE PER TOTIVS
ANNI CIRCVLVM.

Secundum Morem, Regule,
& Ordinis Sanƈti
Saluatoris.

GFNVAE APVD ANTONIVM
BELLONVM. M. D. LXX.

Fig. 1. TITELBLAD TILL GENUA-RITUALEN 1570.

INCIPIT OFFICIVM
BEATE VIRGINIS MARIE
per totius anni circulum. Secundum
morem, regule, & ordinis
ſancti Saluatoris.

Ordinatum & diſtinƈtum per ferias pro vt
fuit reuelatum per Angelum ex pre-
cepto Chriſti beate Brigide per
ſorores eiuſdem ordinis
eſſe decantandum.

In omnibus horis, ſub hac
forma incipiendum eſt. V.

Dignare me laudare te uirgo ſacrata. R. Da mihi virtutem contra hoſtes tuos. V. Aue maria gratia plena dominus tecum.

Dominica ad matutinum. V. Domine labia mea aperies. R. Et os meum annunciabit laudem tuam V. Deus in adiutorium meum intēde R. Domine ad adiuuandum me feſtina. V. Gloria patri ꝛ filio ꝛ ſpiritui ſancto. R. Sicut erat in principio ꝛ nunc ꝛ ſemper, ꝛ in ſecula ſeculorum amen. Alleluia. Inuitatorium.

A ij

Fig. 2. FÖRSTA TEXTSIDAN TILL GENUA-RITUALEN 1570.

b) *Ordo cantus* (»Incipit ordo cantus lecture sororum ordinis sancti Saluatoris...») upptager bl. 95—104 a och stämmer ordagrant med den i »J. Marie örtagård» (s. 273—281) efter cod. Magliabecchi i Biblioteca Nazionale, Firenze, aftryckta texten.

På bl. 104 b följer sedan den redan förut omnämnda träsnittsbilden af den hel. andes utgjutelse och därefter:

c) *Officium de Sancto Spiritu,* bl. 105—113. Denna ritual företer intet af särskildt intresse, då den ej har något specielt samband med birgittinkulten, utan inom dennas olika konvent, liksom allmänt inom andra andliga associationer, utfördes i en af dagens småtider.

* * *

Det förevarande Birgittaofficiet är, såsom redan nämnts, tryckt år 1570 i Genua och numera kändt i ett enda exemplar. Efter all sannolikhet har det blifvit tryckt till bruk hufvudsakligen för nunnorna i birgittinklostret i den nämnda staden, och man kan då äfven förstå skälet till bokens utomordentliga sällsynthet i nyaste tid. Birgittinstiftelsen i Genua, som hade namnet *Scala Coeli* (himmelsstegen), hörde till ordens äldre kloster: det grundades nämligen redan i början af 1420-talet. Klosterbyggnaderna stodo färdiga 1426 och klosterfolket rekryterades från klostret Paradisus vid Florens (det äldsta Birgittinklostret i utlandet). Redan år 1429 var Genuakonventet representeradt vid det generalkoncilium, som nämnda år hölls i Vadstena. Klosterkyrkan blef dock ej fullbordad förr än år 1477. Genuaklostret ägde bestånd ända till år 1799.

Från innehålls- och typografisynpunkt företer Genuaritualen ingenting af särskildt värde: ingenting för forskningen okändt bjuder den på, trycket är medelmåttigt, korrekturet vårdslöst (t. ex. å bl. 71 a »Ad *matutinum*» i st. f. »Ad *magnificat*»; å bl. 72 b »O *victissime*» i st. f. »O *invictissime* m. fl.), hela ord och meningar ha fallit ut, och detta förrycker ofta hela sammanhanget.

Det unika exemplaret af den nu beskrifna ritualen förvärfvades år 1882 från ett sydtyskt antikvariat af den bekante hymnologen dr Johannes Linke i Wiederau (Bezirk Leipzig), och denne har äfven gifvit en kortfattad redogörelse för boken i *Blätter für Hymnologie* 1887, s. 33—37. Efter Linkes nyligen timade död utbjöds boken af hans efterlefvande för 2,000 mark, en summa som måste anses öfverdrifven trots tryckalstrets sällsynthet.

II.

Ceremonias y adiciones de la Orden de nuestra madre Santa Brigida, conforme a la regla y ordenaciones[1] de nuestra recoleccion[2]

utgör en samling af ritualbruk, ceremonier och regler för olika förrättningar inom den afart af Birgittakulten, som grundades i Valladolid af *Marina de Escobar* (död 1633) och bekräftades af påfven Urban VIII, och som ännu i dag fortlefver i Spanien, där orden lär ha sex kloster. Ordensregeln för *las Recoletas de Santa Brigida,* såsom den kallar sig, utgår visserligen från Vadstena klosterregel med prior Petri additiones, men har i hög grad påverkats af senare tiders modifierade praxis och infört en mängd nyheter af för de ursprungliga birgittinerna okändt slag. Det är sålunda mest till namnet som Birgitta och hennes världsberömda stiftelse göra sig gällande i doña Marinas fria skapelse, som funnit god jordmån i det katolska Spanien. Orden benämnes därstädes *Orden de la recoleccion de nuestra madre Santa Brigida* och dess hufvudkloster är *Victoria Mariae* i Valladolid, hvars abbedissa ännu är öfverhufvud för de öfriga spanska klostren af denna birgittinska afart.

Hvad nu den spanska klosterregeln vidkommer, sådan den föreligger i en kvartvolym af dimens. 21 × 14 cm., så är den tryckt i Valladolid 1647 af inkvisitionens boktryckare Gregorio de Vedoya. (Titelbladets utseende visar fig. 3.) Volymen består af två sammanhörande skrifter hvardera med sitt eget titelblad och egen foliering, nämligen:

a) *Ceremonias y adiciones para las Recoletas de N. M. S. Brigida.* Denna skrift består af 20 folierade blad och omfattar 12 kapitel af följande innehåll (öfverskrifterna återges här på svenska).

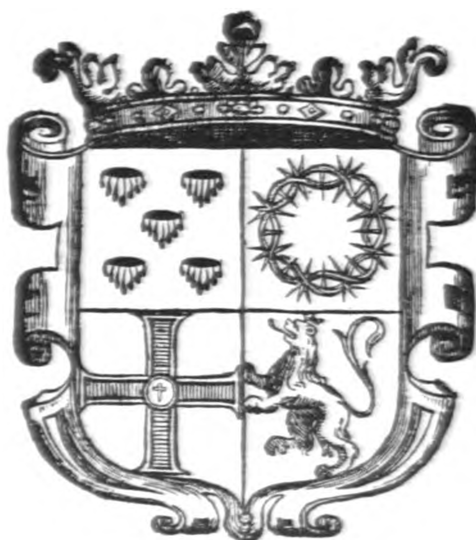
Kap. 1. *Om ceremonierna vid gudstjänsten.* Här framställes ordningen vid den dagliga gudstjänsten, som utföres under abbedissans ledning med två cantrices såsom försjungerskor och nunnekoren såsom sångkör. Detaljerade föreskrifter om nigningar (»inclinaciones»), knäfall, vändningar mot altaret o. s. v. gifvas här, liksom anordningen af de särskilda »tiderna» allt ifrån matutinan genom småtiderna och vespern till completorium. Sedan följa regler för tillvägagåendet vid celebrerandet af större och mindre kyrkofester (*festum simplex, duplex, totum duplex* äro de olika graderna) m. m.

[1] Titeln har tryckfelet 'ornenaciones'.
[2] » » » 'recollecion'.

CEREMONIAS,

Y ADICIONES DE LA ORDEN

DE N. MADRE SANTA BRIGIDA, CONFORME A LA REGLA, Y ORNENACIONES DE NVESTRA RECOLLECION.

CON LICENCIA.

En Valladolid, *por Gregorio de Vedoya, Familiar, y Impressor del S. Oficio de la Inquisicion. Año de 1647.*

Fig. 3. TITELBLAD TILL CEREMONIAS. Valladolid 1647.

Kap. 2. *Om ceremonierna vid särskilda högtider,* såsom festerna till jungfru Marias ära m. fl.

Kap. 3. *Om sättet att hålla processioner.*

Kap. 4. *Om ordningen vid klockringning.*

Kap. 5. *Om suffragier för lefvande och döda, att sägas dagligen efter matutinan.* Dessa suffragier ägnas vid särskilda tillfällen dels åt klostrets välgörare, lefvande och döda, dels åt vissa helgon, näml. S. Joakim, S. Petrus ad vincula (aflatsfest), S. Augustinus, äfvensom åt Dedicatio ecclesiæ S. Salvatoris. Birgitta har sina häfdvunna tre festdagar: translationen (28 maj), dödsdagen (23 juni)[1] och kanonisationen (8 oktober). Såsom Katerinas dagar upptagas 25 juni[2] och 22 mars (dödsdagen).

Kap. 6. *Om ordningen när en prelat visiterar klostret.*

Kap. 7. *Om val af abbedissa.*

Kap. 8. *Om val af priorinna.*

Kap. 9. *Huru kapitel skall hållas.*

Kap. 10. *Om dörravårderskor och vaktare.*

Kap. 11. *Om sjuka och döda.*

Kap. 12. *Hvad man har att iakttaga i refektoriet.*

b) *Formula para dar || el habito, y profes || sion en la Orden de las Re || coletas de N. M. Santa Brigida, || sacada de la regla de la || misma orden. || Reformada por nuestra || muy venerable madre doña Marina de || Escobar.* Tryckort, tryckare och år äfvensom vapenbilden äro desamma som å den första skriften i boken. Antalet blad är här 16.

De 7 första bladens innehåll bestämmas af rubriken å bl. 2 a. Denna lyder: *Modo que se ha de tener en dar el habito* och framställer ordningen vid klosterdräktens invigning, innan noviserna få ikläda sig denna symbol för öfvergifvandet af världen. Först välsignar konfessorn hela klädebonaden, därefter de särskilda persedlarna, begynnande med ringen, allt under böner och körens responsorier. Konfessorn håller ett förhör med novisen enligt det här befintliga formuläret. Slutligen sjunges hymnen »Veni creator spiritus» jämte Te deum, och det hela afslutas med en bön af konfessorn, så lydande: »Domine Deus noster, qui Beatæ Birgittæ matri nostræ per filium tuum unigenitum secreta cælestia reuelasti, ipsius pia intercessione da nobis famulis tuis in reuelatione sempiternæ gloriæ tuæ gaudere lætantes».

Bl. 8—16 upptagas under egen rubrik af ordning vid novisens afgifvande af sina löften. Rubriken lyder: *Modo que se ha de tener en dar la*

[1] Birgittas dödsdag var i verkligheten 23 *juli.*

[2] Katarinas dagar voro eljest af ålder 22 mars och 2 augusti.

profession. Sedan mässa på vederbörligt sätt utförts, framställas ännu en gång åtskilliga frågor af den tjänstförrättande prästen, och sedan dessa nöjaktigt besvarats, aflägger novisen sina löften, hvarefter hon under körsång och böner beklädes med ring, skor, kåpa, mantel med därtill hörande knapp af trä för sammanfästandet, dok och krans (birgittinernas karakteristiska hufvudbindel med de fem röda »bloddropparna»). Efter denna ceremoni faller novisen ned på sitt anlete och prästen läser litanian, där både Birgittas och Katarinas namn förekomma främst bland de anropade kvinliga helgonen (t. o. m. före Maria Magdalena). Sedan därpå novisen uttalat sin trosbekännelse, fullbordas den imponerande akten vid altaret, och mässan afslutas med hymnen »Veni creator spiritus», hvarefter den nya klostersystern kysser hvar och en af nunnorna, begynnande med abbedissan. De två cantrices uppstämma därefter några versikler, som sluta med: »Ora pro ea beata mater Birgitta», hvarpå kören infaller: »Ut digna efficiatur promissionibus Christi». Efter några böner af den administrerande prästen, bl. a. om hel. Birgittas intercession, intonerar kören ett mäktigt Amen, och därmed är den högtidliga ceremonien till ända.

Den sällsynta boken förvärfvades nyligen af Kungl. biblioteket från Ludwig Rosenthals antikvariat i München.

JOHANN SNELL UND ROSTOCK

Von

BRUNO CLAUSSEN, Rostock i. M.

ES FEHLTE bisher jede urkundliche Nachricht über Johann Snell's Aufenthalt in Deutschland. Den einzigen Anhalt boten seine Typen und der Inhalt seiner Drucke. Aus den Typen schloss zuerst H. O. Lange[1] auf Beziehungen Snell's zu den Michaelisbrüdern in Rostock und die Drucke weisen mit grosser Wahrscheinlichkeit auf seine Tätigkeit in Lübeck hin. Bei sorgfältiger Nachforschung in Rostock gelang es mir, durch Auffindung zweier urkundlichen Belege Lange's Vermutung zur Gewissheit zu erheben.

[1] *Analecta bibliographica.* 1906.

Es lag ziemlich nahe, zuerst die Matrikel der Rostocker Universität durchzusehen, deren 1. Band seit 1889 gedruckt vorliegt[1]. Da nur wenige Jahre für den Aufenthalt Snell's in Rostock in Betracht kamen, war die Arbeit nicht sehr gross[2]. Hier fand sich unter dem 22. Mai 1481 eingetragen: Johannes Snelle de Emeke[3]. Es fragt sich nun, ob dies unser Johann Snell sein kann. Zeitlich liegen keine Bedenken vor, da Snell von 1480 bis Mitte 1482 in Deutschland nachzuweisen ist. Eine spätere Eintragung, wie sie sich in der Rostocker Matrikel bei den Erwerbern des Baccalaureats und der Magisterwürde findet, ist über ihn nicht vorhanden. Auch die Heimat Emeke = Einbeck in Hannover passt gut zu ihm, da er sich durch seine beiden niederdeutschen Drucke, ein Gebetbuch[4] und die Brandanlegende[5], als Norddeutscher ausgewiesen hat. Eine Anfrage beim Stadtarchiv in Einbeck nach dem Vorkommen der Familie Snell verlief leider ergebnislos, da die Akten des 15. Jahrhunderts alle verbrannt sind. Auch sachlich steht nichts im Wege, dass die Eintragung sich auf den Drucker Johann Snell bezieht, wie unten gezeigt werden soll.

Ich teile im Folgenden die andere urkundliche Nachricht über Johann Snell mit, um beide dann gemeinsam auf ihre Bedeutung hin zu untersuchen.

Aus dem Einband von Petrus de Monte, Repertorium iuris, Vol. 1, Nürnberg: Johann Sensenschmidt, 7. Oct. 1476 (*Hain* *11588) der Rostocker Universitätsbibliothek [Signatur: Ja—48 (1)] ist schon in früheren Jahren ein Folioblatt gelöst, das als Schutzblatt auf den vorderen Buchdeckel geklebt war. Es enthält auf der Rückseite handschriftliche Eintragungen, die sich als ein Schuldenverzeichnis erwiesen haben. Viele Einträge sind, wohl nach Begleichung der Schuld, durchstrichen. Da mehrfach von Büchern die Rede ist, hat man das Blatt sorgfältig verwahrt. Dass unter den Gläubigern »Johann Snelle« vorkommt, macht die Liste für uns wertvoll. Die Schrift ist leider zum Teil sehr flüchtig und der Anfang jeder Zeile weggeschnitten, sodass es nicht möglich war, alle Namen und Eintragungen zu entziffern. Doch sind gerade die für uns wichtigen Stellen so deutlich, dass kein Irrtum möglich ist. Der Text, soweit er lesbar ist, lautet:

[1] *Die Matrikel der Universität Rostock,* hrsg. von Adolph Hofmeister, Bd. I. Rostock 1889.

[2] Ein Register zur Matrikel ist bisher noch nicht erschienen.

[3] Gleichzeitig mit ihm ist ein Bertoldus Rodemann de Emeke eingetragen.

[4] Von Collijn in Lübeck aufgefunden, s. *Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte,* Bd. 9, S. 308.

[5] *NTBB,* S. 33.

Quantas(?) markas obligatas(?) exsolvi.

[ ][1] pauel roggestel(?) 6 fl. quorum exsolvi [ ] pro quibusdam libris a leonardo pie [memorie(?)] emptis. Item rursus in 2 quos tuli [die?] Iacobi.

[ ] reghelytingh?[2] in 4 markas sundenses.

[ ] diderico mercatori pro 1 vlna et [ ] sagenii 1 fl et 11 bonos β.

[ ] catori meo in 4 markas.

[ ] der wedewestel(?) in 4 markas sundenses......[3].

[ ] domino et magistro Henrico Hudekoper 1 fl.

[ ] domino Iohanni lutter 3 fl pro angelo et [ ] panormitani[4].

[ ] barbitonsori in duodecim β sundenses.

[ ] Gherardo bibliopole[5] cui dedi...(?) [ ] men(?) obligor in 1 fl rursus(?) una [ ] sundensis et 4 β sundenses b. Item dedit illi [ ] nco frater(?) meus Jochymus 1 fl lubecensis...(?) [ ] ppsit et ita est...(?) soli(?) h(?) in suo chiro.

[ ]...? 1 marka sundensis sex solidi pro planatura[6] [ ] β bonos...? pro planatura.

[ ]...(?) sundenses laurencio fratri Gherardi [pro Ge]llio in noctibus[7] et Gherardo in 20 β.

[Ma]gistro Iohanni Graschoff(?)[8] in 2 markas.

[I]ohanni snellen in 3 markas et 13 β [pro...] tractatibus.

[H]ieronimo Hermanno(?) in 2 markas et 4 β bonos.

Der Einband, in dem diese Liste sich befand, ist ein alter Holzlederband aus dem 15. Jahrhundert, dessen Stempel mit Sicherheit nach Rostock als Entstehungsort hinweisen. Die Universitätsbibliothek besitzt eine ganze Anzahl solcher Bände, in denen das Mittelfeld durch Rankenornamente gefüllt wird, deren Äste blattförmig verschlungen sind. Das gleiche Muster kehrt auf einigen Einbänden des Rostocker Stadtarchivs wieder, bei denen nur einheimische Arbeit in Frage kommen kann. Im Buch selbst findet sich kein Hinweis auf den früheren Besitzer.

Es fragt sich nun, ob die Rechnung wirklich nach Rostock gehört, da sie ja auch durch einen Zufall als »Makulatur» in den Einband gekommen sein kann. Hier gibt uns zuerst die mehrfach wiederkehrende Münzbezeichnung: »marca sundensis» d. i. Stralsundische Mark den Hinweis, dass eine Stralsund benachbarte Stadt in Frage kommt. Lübeck scheidet dadurch aus,

[1] Die Klammern bedeuten, dass an der betr. Stelle etwas weggeschnitten ist. Wo es sich aus dem Zusammenhang ergab, habe ich das Fehlende ergänzt.

[2] Unleserlich. Vielleicht ein Name.

[3] Völlig unleserlich.

[4] Es handelt sich augenscheinlich um Bücher von Angelus de Clavasio und Nicolaus de Tudeschis Panormitanus.

[5] Ich habe nicht feststellen können, wer dieser Buchhändler Gerhard ist.

[6] Planatura ist das Reinigen von Pergament.

[7] Gemeint ist wohl: Gellius, Noctes Atticae.

[8] Ein Johann Grasshove druckte 1486 zu Magdeburg, doch ist der Name in Norddeutschland häufig.

denn dort ist die Rechnung nach Stralsunder Währung nicht üblich gewesen[1]. Dagegen finden wir sie in Rostock bis in die Mitte des 16. Jahrhunderts allgemein. Für Rostock als Entstehungsort spricht aber vor Allem der eine der in der Rechnung aufgeführten Namen: Dominus et magister Henricus Hudekoper[2]. Dieser ist am 12. October 1468 als »intraneus« in Rostock immatrikuliert, erwirbt im Jahre 1470 das Baccalaureat, 1473 die Magisterwürde und ist nach den Schottregistern des Rostocker Stadtarchivs[3] auch noch in den hier in Frage kommenden Jahren 1476—1482 in Rostock ansässig. Über den Schreiber der Liste lassen sich nur Vermutungen anstellen. Es mag ein Rostocker Gelehrter gewesen sein, jedenfalls ein eifriger Bücherkäufer, denn allein sechs der Einträge handeln von Büchern.

Dass sich die Eintragung auf den Drucker Johann Snell bezieht, geht aus der Liste mit Sicherheit hervor. Wenn die betreffende Stelle auch leider verstümmelt ist, so kann es sich bei dem erhaltenen Wort »tractatibus» doch nur um Bücher handeln. Es ist zweifellos zu ergänzen »pro» und eine Zahl. Der Schreiber der Liste hat also von Snell mehrere Bücher gekauft im Werte von 3 Mark und 13 Schilling. Wir können wohl annehmen, dass es sich hierbei um Snell's eigene Drucke handelt. Bisher kennen wir nur zwei Drucke Snell's, die bis zum Jahre 1481 entstanden sein werden: Weigel, Clavicula indulgentialis 1480 und die Brandanlegende[4]. Für diese beiden Drucke ist der Preis allerdings zu hoch. Aber es ist ja auch wahrscheinlich, dass uns andere Drucke Snell's nicht erhalten sind oder dass einzelne Drucke, die jetzt noch unbekannten Lübecker Druckern zugesprochen werden, aus seiner Druckerei stammen.

Was ist nun das Ergebnis dieser beiden Nachrichten über Johann Snell? Vorläufig nur dieses: Der Drucker Johann Snell ist spätestens vom 22. Mai 1481 ab eine Zeit lang als Studierender in Rostock gewesen und hat hier, wahrscheinlich in dieser Zeit, an einen Unbekannten eine Anzahl Bücher verkauft. Aus diesen Tatsachen ergeben sich eine Anzahl Wahrscheinlichkeiten, die uns über den Aufenthalt Johann Snell's in Deutschland einige Aufschlüsse geben können, aber nicht zwingend genug sind, um in einigen Fragen nicht neue Probleme auftreten zu lassen.

Die wichtigste Frage ist, wie lange Snell's Aufenthalt in Rostock dauerte. Wir sind dabei nicht allein auf die oben bezeichneten Tatsachen angewiesen,

[1] Nach dankenswerter Mitteilung von Herrn Staatsarchivar Dr. Kretzschmar in Lübeck.

[2] Die übrigen Namen, soweit sie lesbar waren, liessen sich nicht nachweisen.

[3] Herrn Archivar Dr. Dragendorff bin ich für freundliche Hilfe bei Feststellung dieser Daten zu Dank verpflichtet.

[4] Die Ablassbriefe kommen hier natürlich nicht in Betracht.

hier kommt uns noch H. O. Lange's Vermutung zu Hilfe, dass Snell zu den Rostocker Michaelisbrüdern Beziehungen gehabt und vielleicht in Rostock sein Handwerk gelernt habe. Nun druckte Snell aber schon im Jahre 1480 mit jenen Typen, deren Ähnlichkeit mit denen der Michaelisbrüder Lange auf die oben angegebene Vermutung brachte. Es ergibt sich also für uns die Wahrscheinlichkeit, dass Snell nicht erst im Jahre 1481 sondern schon früher nach Rostock kam. Ich glaube, die Beziehungen Snell's zu den Rostocker Michaelisbrüdern sind noch engere gewesen als man bisher angenommen hat. Die Michaelisbrüder gehörten bekanntlich zu den Brüdern des gemeinsamen Lebens, einer Vereinigung von Geistlichen und Laien, die in klosterähnlichem Zusammenleben sich vor Allem die Verbreitung von Wissenschaft durch Bücherabschreiben und -drucken und durch Schulgründungen zur Aufgabe machten. Es ist nicht ausgeschlossen, dass Snell als Laienbruder den Michaelisbrüdern angehört hat und in ihrer Druckerei, die gerade in den Jahren zwischen 1476—1480 eine Anzahl grösserer Werke herausbrachte, beschäftigt gewesen ist[1]. So ist es erklärlich, dass Snell (spätestens im Jahr 1480) sich nach der Type der Michaelisbrüder eine eigene Type schneiden liess. Ich halte es aber für sehr unwahrscheinlich, dass er in Rostock blieb. Hier war für eine zweite Druckerei wenig Aussicht auf Erfolg, zumal er mit seinen Lehrherren dadurch in Konkurrenz getreten wäre. So wandte Snell sich nach Lübeck, wo gerade damals ein günstiges Feld für einen Drucker war. Hier hatte Lucas Brandis im Jahr 1478 anscheinend seine Tätigkeit eingestellt[2] und ein anderer Drucker von Bedeutung war nicht vorhanden[3]. In Lübeck blieb Snell dann nur bis zu Beginn des Jahres 1481. Was ihn veranlasst hat, seine Tätigkeit dort aufzugeben, entzieht sich unserer Kenntnis. Vielleicht war für Snell doch zu wenig Arbeit vorhanden, da die Einfuhr von Büchern in Lübeck aus ganz Deutschland sehr bedeutend gewesen sein muss und er grössere Aufträge von Seiten der Lübecker Kirche nicht erhielt. So ging er denn nach Rostock zurück, wo er die Beziehungen zu den Michaelisbrüdern vielleicht noch nicht gelöst hatte. Da er während seiner Lehrzeit im Michaeliskloster wahrscheinlich auch die Klosterschule besucht hatte, konnte er sich in Rostock als Studierender in die Matrikel eintragen lassen. Aber sein Studium hat nicht lange gedauert, denn er kehrte schon vor Beendigung des Jahres 1481 oder im Anfang 1482 nach Lübeck zurück. Der Grund für diesen abermaligen Wechsel ist wohl darin zu suchen,

[1] Mitgliederverzeichnisse der Bruderschaft aus diesen Jahren sind uns nicht erhalten.

[2] COLLIJN a. a. O. S. 291 ff.

[3] Über die Drucker des Calderinus und des Fliscus, deren Tätigkeit in dieselbe Zeit fällt vgl. COLLIJN a. a. O. S. 328.

dass man ihn jetzt von Lübeck aus rief, um das Diurnale veri ordinis Lubicensis[1] und das uns nur in einigen Fragmenten erhaltene lateinische Brevarium oder Horarium[2] zu drucken. Das ist um so wahrscheinlicher als, wie schon oben erwähnt wurde, kein Drucker in Lübeck vorhanden war, der genügend Typenmaterial besass, um diese Drucke auszuführen.

Die Frage bleibt ungelöst, ob Snell während seines Aufenthalts in Rostock im Jahr 1481 gedruckt hat. Es ist wohl anzunehmen, dass er sein Druckermaterial aus Lübeck mitbrachte. Von den uns bekannten Drucken fallen zwei in diese Zeit: der Ablassbrief des Johannes de Cardona[3] und die Brandanlegende. Der Ablassbrief wird noch in Snell's erste Lübecker Zeit fallen, da das bei Lange wiedergegebene Exemplar schon am 7. März 1481 handschriftlich ausgefüllt wurde. Dagegen ist es nicht ausgeschlossen, dass die Brandanlegende in Rostock gedruckt worden ist, zumal von ihr bisher nur in Rostock Fragmente gefunden worden sind.

So ist noch Manches dunkel im Problem Snell. Vielleicht veranlassen diese Zeilen zu weiteren Nachforschungen, die uns die endgültige Lösung der Frage bringen.

ORTNAMNSBIBLIOGRAFI

En återblick och några önskemål

Af

OSKAR LUNDBERG, Upsala

DET BIBLIOGRAFISKA FÖRTECKNANDET af litteratur rörande våra ortnamn har tidigt varit föremål för uppmärksamhet från biblioteksmäns sida. Det begynte med *Svensk geografisk onomatologi, Ett stycke bibliografi,* af Robert Geete[4]. Efter en inledande öfversikt af denna vetenskapsgrens ställning och betydelse — den räknades då närmast till de geografiska disciplinerna — gifver förf. anvisning på källskrifter för det svenska ortnamnsstudiet och förtecknar i kronologisk ordning 26 hithörande litteraturalster med korta referat af deras innehåll.

[1] LANGE a. a. O. S. 10 ff. COLLIJN a. a. O. S. 302.
[2] COLLIJN a. a. O. S. 311.
[3] LANGE a. a. O. S. 6–9. COLLIJN a. a. O. S. 302.
[4] *Ymer*, Årg. 4 (1884), s. 117 ff.

Denna svenska insats var inspirerad af det lifliga intresse för »geografisk namnkunskap», som då i den schweiziske forskaren J. J. Egli ägde en märkesman. Om hans storartade samlarifver vittnar hans arbete *Nomina geographica,* Lpz. 1870—72[1], till hvilket ansluter sig ett rikt kompletterande författarskap i *Geographisches Jahrbuch,* hrsg. von H. Wagner. I denna tidskrift meddelades också af Geete genom Egli en fortsättning af den nämnda svenska bibliografien[2].

I sin bekanta *Fornsvensk bibliografi* återvände Geete 1903 till samma ämne, i det han här infogar en afdelning Namnlära (Ort- och personnamn). Belysande för den förändrade ställning namnforskningen nu kommit att intaga är att han i detta arbete, s. 259, särskildt framhåller, att de förtecknade arbetena »äga filologiskt värde och bidraga till kunskapen om medeltidens svenska ordförråd».

Vid sidan af den allmänt geografiska ortnamnsforskningen förefanns nämligen å skilda håll intresse för och fördjupande i det egna landets namnförråd. Medan sambandet med geografien lossnade, kom namnstudiet härigenom alltmer i intim beröring med skilda språkvetenskapliga discipliner. Redan i slutet af 1870-talet blef ortnamnsforskningen i Norge en statsangelägenhet och tack vare Oluf Ryghs insats, har Norge på ortnamnsforskningens område blifvit föregångslandet. — I Sverige, där vi dock ägt forskare på området som Magnus Fredrik Lundgren och Elof Hellquist, fick den officiella namnundersökningen anstå till 1902, då K. Ortnamnskommittén tillsattes, i hvilken Adolf Noreen blef och fortfarande är den ledande kraften och därmed nydanaren och den egentlige grundläggaren af vår svenska ortnamnsforskning.

K. Ortnamnskommitténs tillkomst blef anledning till att det ortnamnsbibliografiska arbetet ånyo upptogs och då genom Vilhelm Gödel, som på uppdrag af kommittén »för att icke något viktigare bidrag till de förekommande frågornas rätta bedömande måtte komma att förbises»[3] utarbetade en 1904 publicerad bibliografi *Svenska ortnamn*[4].

Efter några inledande sidor om namnforskningens historia och den föreliggande uppgiften följa tre smärre afdelningar: Bibliografiska arbeten; Allmän svensk geografi; Ortnamnslexika och ortnamnssamlingar. Den följande

[1] 2:e vermehrte u. verbesserte Aufl. Lpz. [1892—]1893.

[2] I Jahrg. 14 (1890/91), s. 12; 16 (1893), s. 14.

[3] NOREEN i *Ymer,* Årg. 27 (1907), s. 229.

[4] Äfven som *Antikvar. tidskrift för Sverige,* Del 17: 4. — I samband med ortnamnsbibliografisk litteratur böra också nämnas de kortfattade och öfversiktliga litteraturuppgifterna i NOREEN, *Vårt språk,* Bd 1, 1903 ff., passim.

afdelningen rör urkundspublikationer. Det var af särskild vikt att dessa senare blefvo samlade i en bibliografi, eftersom K. Ortnamnskommittén då lät utföra sina excerpter af fornformer för hela Sveriges ortnamn. Till den Gödelska bibliografien torde också vara mycket ringa af vikt att tillägga. Måhända vore gränslandskapen, särskildt sådana, som tidvis tillhört något af våra grannländer, förtjänta af någon ytterligare uppmärksamhet[1]. Nästa afdelning, jämte föregående arbetets mest betydande, bär öfverskriften »Svensk onomatologi» och förtecknar litteratur, som behandlar tolkningen af svenska ortnamn eller i öfrigt är af vikt för svenskt ortnamnsstudium. Understundom, ehuru ej i regel lämnas ytterst kortfattade notiser om hvilka ortnamn, som behandlas. Härtill är fogad en mindre afdelning »Namngifning och namns rättskrifning». Arbetet afslutas med ett register, som efter författare i bokstafsordning upptager de i bibliografien anförda bidragen, angifvande det nummer de i denna äga.

Den Gödelska bibliografien omfattar den till och med år 1903 utkomna litteraturen. Det är att hoppas att den måtte fortsättas — med samma uppställning och i enlighet med samma principer — för den följande tiden med regelbundna icke alltför stora mellanrum.

Det bör dock påpekas, att den i sitt nuvarande skick ej fyller ett rätt angeläget behof. Det vore önskligt för forskaren på området att äga tillgång till korta, ehuru ej alltför knappa referat af de förtecknade uppsatserna, då titlarna i många fall lämna alldeles otillräcklig upplysning om innehållet, samt framför allt till ett alfabetiskt register, där man strax kunde se, om det ortnamn han sysslar med redan är behandladt af någon annan forskare.

Vid ett bibliografiskt förtecknande af den senare litteraturen är särskild hänsyn att taga till tvenne centrala publikationer på området: *Sveriges ortnamn*, K. Ortnamnskommitténs häradsvis utgifna monografiserie och tidskriften *Namn och bygd*.

---

[1] K. Ortnamnskommitténs excerpering har äfven omfattat litteratur *utöfver* den af bibliografien anvisade. Docenten S. Lampa, K. Ortnamnskommitténs sekreterare, har i en uppsats ägnat fornformer af västgötska ortnamn särskild uppmärksamhet (i: *Västerg. fornm.-fören. tidskrift*, Del 2: 4—5, 1904). Helt nyligen har Nat. Beckman, en forskare, som under de senaste åren ägnat den fornvästnordiska litteraturen ett mycket ingående studium, ur densamma lämnat några kompletteringar till det utgifna af Älfsborgs län (*Namn och bygd*, Årg. 2, 1914, s. 43 f.). Då de observanda, som han här annoterat, äro af mycket ringa omfattning och betydelse, kan man häri se ett kriterium på den omsorg, med hvilken excerperingen utförts. Om planerna på ett företag, som är af mycket stor betydelse bl. a. för ortnamnsforskningen, ett svenskt regestverk med syfte att möjliggöra ett bättre tillgodogörande af de medeltida urkunderna, särskildt de ännu outgifna, har docent Sven Tunberg nyligen publicerat meddelanden (samma tidskrift, Årg. 2, 1914, s. 98 ff.).

Under utgifningen af de tidigare häftena af det officiella ortnamnsverket framträdde önskemålet att äga tillgång till ett register öfver de ortnamn, som i utkomna häften redan förklarats af K. Ortnamnskommittén, i all synnerhet naturligtvis för denna själf, för att icke till äfventyrs en namnförklaring skulle tillkomma utan hänsyn till tidigare gjorda uttalanden. Detta gäller endast den dock ganska ansenliga tidsperiod, som publicerandet af det till ett län hörande ortnamnsmaterialet gifvetvis måste draga; så fort alla till ett län hörande publikationer äro utkomna, följer naturligtvis ett registerband. Enligt hvad jag har mig bekant, lät också K. Ortnamnskommittén till att börja med registrera de behandlade ortnamnen, men detta register gjordes öfverflödigt genom en 1909 utkommen *Post- och telegrafortförteckning*[1]. Vida fullständigare än förut tillgängliga hjälpmedel å området förtecknar denna det svenska ortnamnsmaterialet och angifver socken och län, där orten är belägen. Man har då endast att efterse, om K. Ortnamnskommitténs arbete redan är tillgängligt för ifrågavarande socken och län (hittills 14 härad i Älfsborgs län). Postortsförteckningen fyller sålunda vid sidan af sin stora praktiska uppgift jämte sin roll som språklig uppslagsbok i öfrigt ett viktigt registreringsbehof för ortnamnsforskaren.

Detta gäller hufvudparten af de af K. Ortnamnskommittén behandlade namnen, nämligen de s. k. territoriella, men väl att märka däremot icke naturnamnen (namn på sjöar, tjärnar, vikar, vattendrag, terränger samt namn på öar och skär, som ej äro bebyggda, m. fl.), hvilka dock hittills utgjort en jämförelsevis ringa del af det behandlade materialet. Med afseende å dessa förefinnes således allt fortfarande ett önskemål, som ej är förverkligadt.

Af *Namn och bygd,* utg. af Jöran Sahlgren, Anders Grape och förf. till denna uppsats, har just första årgången afslutats. Tidskriften angifver i en redaktionell anmälan som sin uppgift att för sitt område, den nordiska ortnamnsforskningen, blifva ett centralorgan, som vill fylla denna sin uppgift, dels genom att utgöra ett arkiv för originaluppsatser, större som smärre, dels genom att — i referat, öfversikter och granskningar — ägna annorstädes publicerade forskningsresultat all vederbörlig uppmärksamhet. Årgången afslutas med ett register, som upptager alla i densamma förekommande ortnamn, om hvilka något af språkligt eller sakligt intresse här är att hämta. Tack vare recensionerna riktas detta register med material utöfver det som lämnas af originaluppsatserna, hvilket närmare belyses af det följande. Under formen af en uppsats *Nordiska ortnamn i England* har

[1] Så å originalbandets rygg; enligt tit.-bl.: *Förteckning å städer, köpingar, byar, gårdar* etc.

Erik Björkman lämnat en ingående recension af Harald Lindkvist, Middle-English place-names of Scandinavian origin, Part 1, Upps. 1912. Som så ofta annars i fråga om den akademiska afhandlingslitteraturen utgör detta arbete en första del; det är därför också helt naturligt, att författaren ej redan nu lämnat register till sin bok. I recensionen omnämnas viktigare behandlade ortnamn; dessa äro nu excerperade för tidskriftsårgångens register, som sålunda lämnar en låt vara kortfattad men icke desto mindre nyttig provisorisk registrering till arbetet. Detsamma gäller också Grapes recension af Finnur Jónssons viktiga behandlingar af de isländska ortnamnen. En forskare, som kommer in på ortnamnen på *-hem,* för att välja ett exempel, kunde lätt förbise, att han hos bägge de nämnda originalförfattarna har intressanta upplysningar att få; han påminnes nu härom genom tidskriftsregistret. I min egen recension af Magnus Olsen, Stedsnavnestudier, Kra 1912, utgör ju partiet om Enkelte navneforklaringer ingen nöjesläsning, men det gifver dock anledning till hänsynstagande till ett arbete af stor betydelse, som på grund af sin karaktär af på viss dag utkommande festpublikation förklarligt nog sett dagen utan register.

De i denna årgång införda recensionerna behandla endast större arbeten, som röra centrala uppgifter på ortnamnsområdet. Hufvuddelen af hvad som produceras utkommer dock i tidskrifter och liknande sammelverk och kan till sitt egentliga syfte ligga vid sidan af ortnamnsforskningens centrala språkvetenskapliga område. Det gäller naturligtvis att utnyttja äfven denna litteratur. De bidrag, till hvilka uppmärksamhet ej ägnats i recensionerna, böra i en serie vid sidan af tidskriften samlas till en årsbibliografi, som är försedd med korta referat, skrifna med syfte att lämna material äfven de till ett ortnamnsregister. Jämte tidskriftsårgångens register öfver *där* behandlade ortnamn skulle man sålunda ha denna bibliografis register öfver *annorstädes* under en årsperiod behandlade namn. I årsbibliografiens ortnamnsregister böra inflyta i K. Ortnamnskommitténs publikationer under året förklarade naturnamn, genom hvilken åtgärd äfven detta material blir lättillgängligt. Till årsbibliografierna torde också lämpligen fogas sakregister.

Beträffande en sådan bibliografi, afsedd att komplettera Namn och bygd, föreligger ingen tvekan att den bör omfatta litteratur rörande *nordiska,* ej som den Gödelska enbart *svenska* ortnamn.

Genom de åtgärder, som jag här föreslagit och som snart komma att praktiskt omsättas i en af mig utförd årsbibliografi för 1912, göres enligt hvad som torde ha framgått intet ingripande på området för ett tidigare planlagdt och till en del redan utfördt bibliografiskt arbete, som man alltså

ur alla synpunkter gärna vill se fortsatt. Jämte årsbibliografiernas litteraturuppgifter, som till skillnad från den Gödelska fortsättningens sålunda komma att bli försedda med referat, som registreras, har det naturligtvis sin stora fördel att äga tillgång till en författares produktion, utan att behöfva slå i ett flertal årsbibliografier. Det behöfver dessutom endast påpekas, att den större bibliografien fyller en del uppgifter, som äro främmande för årsbibliografierna, enkannerligen att förteckna urkunderna.

Med det här skisserade programmet torde uppfyllas alla de bibliografiska önskemål, som den som arbetar på området rimligtvis kan begära att se förverkligade.

EFTERSKRIFT.

Sedan denna uppsats i juni 1914 först publicerades, har den ofvan omnämnda årsbibliografien för 1912 utkommit (OSKAR LUNDBERG, *Nordisk ortnamnslitteratur i bibliografisk förteckning. År 1912.* Uppsala: Akad. bokh. i distrib. 1914. Pris 75 öre). För de *följande* åren är den ändringen vidtagen, att motsvarande bibliografier för dessa komma att ingå i tidskriften *Namn och bygd,* till hvars 3:dje årg. 1915 bibliografi för 1913 – 14 förberedes. — Vissa utsikter förefinnas också för fyllande af det önskemålet att litteraturen under *åren före 1912* göres tillgänglig genom bibliografier, omfattande ett flertal år åtminstone så långt tillbaka som till 1903, t. o. m. hvilket år Gödels bibliografi sträcker sig. Fortsättningen komme då att publiceras i separata häften i likhet med årsbibliografien för 1912.

FORFATTERVILKAAR I HOLBERGS TIDSALDER

THORMOD TORFÆUS OG HANS BOGTRYKKERE

Ved

SVEND DAHL, København

BLANDT DEN LÆRDE ISLÆNDER Thormod Torfæus' papirer, som opbevares i den Arna-Magnæanske samling, findes en række breve og forretningsskrivelser, gennem hvilke man faar et godt indblik i den forretningsmæssige side af datidens boghandel og boghaandværk og i forfatternes forhold til disse faktorer.

Der foreligger fra Holbergs tidsalder flere vidnesbyrd om de vanskeligheder, videnskabelige skribenter mødte, naar de skulde have deres skrifter udgivet. Allerede i 1665 klager Rasmus Vinding over, at forfatterne selv maa bekoste trykningen af deres værker, hvorfor saa forholdsvis faa bøger kommer frem, og lignende beklagelser kendes fra Falster, Sperling, Gram o. a. Søren Lintrup skriver 1715 om boghandlernes uartighed, uformuenhed og fortrædelighed og siger, at de giver løfter paa haarde betingelser og dog trækker opfyldelsen i høj grad i langdrag[1]. De skrivelser, af hvilke nedenfor meddeles et uddrag, kan kun tjene til at forstærke det indtryk, man har af datidens bogvæsen.

Torfæus, der i en lang aarrække (1682 til sin død 1719) levede som historiographus regius Norvegicus paa sin gaard Stangeland paa Karmøen ved Stavanger, havde som kommissionær i København, hvor hans værker tryktes, magister, senere rektor i Kristiania, Jacob Rasch, og mellem ham og Torfæus er de fleste af brevene vekslede, kun sjældnere traadte Torfæus i direkte forbindelse med sine bogtrykkere og forlæggere. Det drejer sig især om trykningen af Torfæus' to skrifter, *Historia Vinlandiæ antiqvæ* og *Gronlandia antiqva,* som udkom 1705 og 1706, trykte hos den kgl. bogtrykker Johan Lauerentsen. Denne mand var oprindelig skriver i Gehejmearkivet og havde megen interesse for boglige sysler, forfattede ogsaa selv et par skrifter. Men i 1698 søgte og fik han bevilling som kgl. bogtrykker og 1ste universitetstrykker og blev samtidig konsistorialassessor. Han kom derved

[1] C. NYROP, *Bidrag til den danske Boghandels Historie,* I, s. 174, 194—96.

ind i en praktisk virksomhed, som synes at have ligget daarligt for ham; ganske vist vaagede han omhyggeligt over sine privilegier og forfulgte skarpt ethvert indgreb i dem, men han forvaltede dem kun daarligt og viste i hele sin virken en sendrægtighed og langsommelighed, som ogsaa Torfæus har lidt meget under. Ikke desmindre var han en meget selvbevidst mand, hvad hans brev af $^{28}/_{8}$ 1706 giver et stærkt indtryk af. I 1704 sluttede Rasch paa Torfæus' vegne kontrakt med Lauerentsen om trykning af Gronlandia og Vinlandia efter først at have henvendt sig hos andre bogtrykkere, og han gør i sit brev af $^{27}/_{10}$ 1703 nøje rede for sine grunde til at benytte det kgl. bogtrykkeri, skønt det er det dyreste. Naar Torfæus kan sige om denne kontrakt, at den »er vel» ($^{12}/_{4}$ 1704), tyder det paa, at han har været beskeden i sine fordringer. Dog synes Lauerentsens regning af $^{3}/_{8}$ 1706 at være falden ham for brystet, men Lauerentsen tager kraftigt til genmæle mod beskyldningerne for at have skruet priserne i vejret.

Er denne kontrovers mellem forfatter og bogtrykker angaaende regningens størrelse af helt moderne karakter, gælder det ikke mindre om forholdet til forlæggerne. Naar vi hører boghandler Liebe, som havde flere af Torfæus' bøger paa forlag, klage over, at saa faa herhjemme køber bøger, og at store dele af oplagene ligger usolgt, naar vi ser hans frygt for at give sig i lag med videnskabelige værker og ser ham foreslaa titlerne ændret til andre, som kan gøre sig bedre overfor publikum, saa er alt dette træk, der kan genfindes i nutiden i forholdet mellem de to parter, forlæggeren og forfatteren.

Mellem Torfæus og Lauerentsen vedblev dog trods de ovenfor omtalte skærmydsler det gamle venskab fra deres ungdom at bestaa, indtil det i 1706 kommer til et sammenstød i anledning af nogle defekte eksemplarer, som Lauerentsen ikke har sørget for at komplettere. De sidste skrivelser, der er opbevarede (af $^{28}/_{8}$ og $^{29}/_{8}$ 1706), tyder trods forsikringerne om det broderlige venskab paa, at forholdet er blevet ret køligt. Det blev da heller ikke Lauerentsen, men en anden bogtrykker, Johan Bornheinrich, som kom til at trykke Torfæus' sidste værk, den store Norges historie.

Af de nedenfor trykte skrivelser er brevene fra Torfæus alle gengivne efter 4. bind af hans kopibog (AM 285 a fol.) m. undt. af brevet til Lauerentsen af $^{29}/_{8}$ 1706 og noten $^{1}/_{5}$ 1703, som begge findes i pakken AM 285 b II fol. Brevene findes i kopibogen paa følgende sider: $^{1}/_{9}$ 1702 side 159, $^{4}/_{1}$ 1703 s. 178, $^{7}/_{3}$ 1703 s. 190, $^{21}/_{8}$ 1703 s. 220, $^{25}/_{8}$ 1703 s. 221, $^{29}/_{1}$ 1704 s. 234,

$^{22}/_{4}$ 1704 s. 248, $^{6}/_{9}$ 1704 s. 271, $^{24}/_{7}$ 1705 s. 300. Brevene fra Rasch samt kontrakten og regningen er alle originaler og findes i pakken AM 285 b II fol.

Fra Torfæus til Rasch $^{1}/_{9}$ 1702:

... At Assessor Laarenssen vil iche til den norske historie[1], der udj har hand sin egen villie, mens kand og siden iche klage at jeg gaar ham slett forbi, at hand vil tage Gronlandiam[2] paa sig om jeg self vil bekoste pladerne[3], har intet at sige, det verch er iche stort, vinder jeg pladerne saa vinder jeg det andet med, ... og vil hand [ɔ: Liebe[4]] tage dend Norske historie paa sig effter haanden, da kand jeg holde ham fri for at hand skal aldrig bie effter mig, lad oss accordere om de første fire bøger papir saa vil jeg sende ham 100 rdr i aar som hand uden rente kand beholde i tou aar, dog hand lader dem vere thrøcht til nyt aar, naar mand skrifuer 1704, lefve vi da lenger kand vi accordere videre; salutere Laarentzen og drifue paa den regenskab med Orcad: exemplarier[5] ...

Fra Rasch til Torfæus $^{23}/_{9}$ 1702:

... Med Liebe talte ieg i gaar (1) om den Norske historie, hand siger sig at have eendeel under hænder, og naar det kommer til ende vil sige sin endelig meening, dog troede hand aldrig, at kunde paatage sig et verch, som er ej ganske absolveret, thi dødz fald paa begge sider kunde sætte ham eller hans arvinger i stor vidløftighed, bad mig ellers I vilde saa indrette histor. Norveg. at dend kunde blive absolveret i vissze Tomer, beslutte saa den 1 Tom med saa mange seculorum hist. og saa er det en ting som blev kiøbt, saa lover I 2 Tom absol. indeholdende saa lang tids historier, og paa denne maade er Hübners historie[6] udkomen hver aar 1 Tom. indtil vi haver nu 5 troer ieg, og saaledes kiøbes de første altid i forhaabning at faa de andre, og hver Tom. er opus absolutum, dette consilium synes mig ræt got. Om

[1] *Historia rerum Norvegicarum in qvatuor tomos divisa ...* Hafniæ, Impensis Johan: Melchioris Lieben, Literis Johannis Jacobi Bornheinrichii, 1711. Fol.

[2] *Gronlandia antiqva, seu Veteris Gronlandiæ descriptio ...* Havniæ, Ex Typographéo Regiæ Majest. & Univers:, 1706, Impensis Authoris, 8vo. Bogen var afsluttet af Torfæus allerede 1700.

[3] Til Gronlandia antiqva hører 5 kobberstukne kort.

[4] Boghandler Johan Melchior Liebe, blev universitetsboghandler 1683, boede i Vimmelskaftet, død 1712.

[5] Torfæus havde i 1697 udgivet: *Orcades seu rerum Orcadensium historiæ libri tres*, trykt hos Just Høg. Ved udarbejdelsen havde Lauerentsen, der dengang var skriver i Gehejmearkivet, assisteret Torfæus og bidraget halvdelen af omkostningerne dertil; en del eksemplarer blev sendt til Holland og England, i hvilket sidste land der solgtes 10; efter kontrakten mellem Lauerentsen og Torfæus skulde L. beholde de eksemplarer, som ikke blev solgt, $^{1}/_{2}$ aar og derefter dele dem med T., men L. vægrede sig ved at udlevere dem trods T.s gentagne anmodninger, og endnu i aug. 1706 sender T. bud efter dem (se Lauerentsens brev af $^{28}/_{8}$ 1706).

[6] JOHANN HÜBNER: *Kurtze Fragen aus der politischen Historia.* 1.—10. Theil. Lpz. 1697—1707.

dend Grönlandiske historie kunde Liebe ej vist sige, för ieg faar den igien fra Vinding[7], at hand kand faa den at see...

Fra Rasch til Torfæus $^{11}/_{10}$ 1702:

... Liebe meente Grönlandia kunde trøches in 8vo, thi hand siger saa kiøber folch en bog heller, naar bindet bliver ej ubilligt, og iblant dyrere end bogen. Johan Lorentzen bad mig formelde sin respect, hand vilde med det første give Eder en fuld oplysning om de orcadiske exempl. hand haaber imedens I bliver ved at holde half schade og profit med ham i de exempl. hand til Holland og andenstæds har af fællis exempl. hensent, saasom hand har sat saa meget i den bog[8], har og haft tem̄elig fortræd med Serie Reg.[9]...

Fra Torfæus til Peder Rasmussen[10] $^{4}/_{1}$ 1703:

... nu beder jeg min goede ven ville tale med Hr. Assessor Laarentsen, og fornem̄e hvad aarsag jeg effter saa mange skrifuelser i angeleged sag aldrig faar et svar, jeg er død for det at jeg med min ville har fortørnet ham i nogen maade, vil hand iche resolvere sig til mitt tilbud og iche heller verdige mig skrifftlig svar, da maatte hand svare at hand iche vil befatte sig der med, thil min fuldmechtig, mens hand lofuer altid svar og kom̄er iche viere...

Fra Rasch til Torfæus $^{20}/_{1}$ 1703:

... Liebe og Laurentzen fant ieg sam̄en nu i ugen, klagede de over, bøgerne gaar ej nok fra haanden; thi her ere saa faa curieuse i Danmarck, derpaa svarede ieg dem, dersom I vilde giøre et index hos og føre alt til Evang. & Epist. domin: saa kiøbte vel alle præster sam̄e bøger. thi Liebe sagde sig at have en af Masii[11] bøger i Leiptzig vel 900 Ex. om dend catholiske religion, som ingen vilde kiøbe men da Masius gaf bogen den titul, En affærdiget Jesuvit i Franckrig, saa kiøbte de alle Ex: til en messe. Her er faa politici og statzmænd, derfore kan ej Eders bøger her meget afsættis, men Series Reg. D. mener ieg dog maa gaa fra haanden, thi det er et skrift, som er værd at læse ofte, det er vel criticeret...

Fra Torfæus til Liebe $^{7}/_{3}$ 1703:

... for det første at hand klager sig at Series har kosted ham saa meget, og lider der ved stoer skade, da er det aldelis uformoedenligt, af

[7] Justitsraad, prof. Paul Vinding (1658—1712) fik 1701 kgl. bevilling til at censurere Torfæus' fremtidige skrifter.

[8] se note 5.

[9] *Series dynastarum et regum Daniæ...* Hafn., Ex Reg. Majest. & Universit. Typographéo. Sumtibus Joh. Melchioris Lieben, Reg. Acad. Bibliop., 1702, 4to. Denne bog havde ved sin fremkomst vakt en del opsigt, men blev dog kun solgt lidt, se iøvrigt note 29.

[10] Renteskriver i Kbh.

[11] H. G. Masius (1653—1709) fra 1656 prof. og hofpræst i Kbh., forfatter af forsk. skrifter mod Kalvinismen. Udgav 1688 en bog m. titel: Päbstliche Saurteig ausgefeget; denne udsendtes senere m. ny titel: Der abgefertigte Jesuit in Frankreich.

mig, maa skee hand har lagt for mange exemplarier op, 500 er altid noch, saa blifuer bogen saa meget dyrere og forleget mindre; og findis vel saa mange libhaber som dem opkiøber, hafver Assessor Laarenssen lagt nogle op[12], veed jeg ved gud iche af, jeg har ingen contract giort med ham iche heller kunde jeg... Jeg har ladet thrøche baade Ferøe[13] og Orcades, veed jeg endnu at hafue faaet en skilling eller skillings verdi der for er jeg ingen erlig mand, jeg har gifuet mange exemplaria bort, ingen solt thi det er iche mitt profesz. om hr assessor har sendt her nogle af Serie op[14] er mig aldelis u-vitterligt, og saa meget mehr at jeg iche kand forstaa hvor hand kunde oplegge noeget deraf, endsiger søge sin profit der ved, som andre har accorderit om, og jeg troer det er kun misthanche. Ellers pleiede Sr Gertsen[15] til forne altid at sende atskillige exemplaria her op og bleif afhandlet, kunde min herre og forsøge at selge til dem som her paa handler nogle, eller og sielff sende en part, boegens condition veed mand nu vel, mens ellers paa andre steder torde en part forhandles, i Sverrig tviler jeg iche at en, og vel muelig stoer part, blef kiøbt om prisen ellers er billig, for materien er lige goed for dem som for oss... Endelig prætenderer Monfr at ville hafue det som hand kalder appendicem jeg Dissertationem Historico-Chronologicam[16] for sig self, eller og vil iche befatte sig der med, thi Hr. Assessor skulde noch hafue kundet selge hans. Jeg begerer iche flere exemplaria endsom effter dend contract hand oprettede med Monsr Arnas[17], og iche troer jeg hand har consenterit Hr. Assessor nogen til sin fordeel at legge op og gemeinlig pleier den som noget lader thrøche at forvare sig for bogthrycherens snildhed, den konst viste Hr. Assessor vel forend hand self befattede sig med bogthrycheriet... Nu komer vi til Gronlandiam. Monfr formeener det skal falde ham besverligt formedels kaaberpladerne og de characteres runicos at lade thrøche den i Kiøbenhafn som hand meener falder for kostbar; til med skulle dend Historia Gronlandica som paa thysk er udgangen[18] gifue den iche ringe stød,

[12] Dette brev er svar paa et brev fra Liebe, som havde forlagt Series (se note 9). L. har beklaget sig over, at Lauerentsen har trykt flere eksemplarer af denne bog, end oplaget var, og forhandlet dem paa egen haand.

[13] *Commentatio historica de rebus gestis Færeyensium seu Færøensium.* Havniæ Impensis Authoris, Typis Justini Høg, Acad: Typogr:, 1695. 8vo.

[14] her op, ɔ: til Norge.

[15] Chr. Gertsen, boghandler i Kbh. (NYROP: *Bidrag til den danske Boghandels Hist.,* I, 257).

[16] Udkom 1707 m. titel: *Trifolium historicum, s. Dissertatio historico-chronologico-critica de Daniæ regibus Gormo Grandævo, Haraldo Cærulidente et Sveno furcatæ barbæ. In supplementum Seriei regum Daniæ edita.* Hafniæ, Impensis Johan: Melchioris Lieben, Literis Johannis Jacobi Bornheinrichii, 4to. Dette skrift havde Liebe lovet at lade trykke, men skræmmet ved det ringe salg af Series vægrer han sig derved, og i brev af ²⁴/₇ 1705 anmoder Torfæus Lauerentsen om at trykke det.

[17] Arne Magnussen var Torfæus' kommissionær, indtil han 1702 rejste til Island og afløstes af Rasch.

[18] formentlig: *Ausführliche Beschreibung des ... Grönlands* in 2 Theile ... durch S[imon] v. V[ries]. Nürnberg 1679.

er der for helder til sinde at lade den thryche udi Thyskland og der som det kunde uden Rune Bogstafer thryches, der til svaris De Rune bogstafer ere faa, og kun paa en sted kunde vel skrifues med Islandske bogstafer . . . den thyske Gronlandia troer jeg nepe skal giøre stoer indpass, thi her er meget som iche der eller nogen andensted findes og noget ellers om Vinlandiam som dog oplyser Hans Majst voris allernaadigst Herris rett paa det platz Cannada . . . Dersom ham nu siunis at ville thrøche alle tablene uden lands, da vil jeg self lade thrøche bogen i Kiøbenhafn, saa kunde vi participere med en anden af begyndelsen, enten halfdeelen eller og effter den proportion som udleget giøris . . .

Fra Rasch til Torfæus $^{14}/_{4}$ 1703:

. . . Et vilde ieg vide, om ieg med en bogtrycher skal giøre skriftlig accord, at hand intet maa oplægge uden de 300 ex. [af Gronlandia antiqua] som I lader tryche, dog de karle holder aldrig deris accorder . . .

Notits af Torfæus $^{1}/_{5}$ 1703:

at grönlandia maatte tryckis og giøre accord med bogtryckeren at hand ej legger fleere exempl: op end — 300, og dersom hand er billig maa hand nyde 20 exempl: fry, og det om Liebe ej vil indgaa at lade trøcke . . .

Fra Rasch til Torfæus $^{11}/_{6}$ 1703:

. . . Angaaende Grönlandiæ historie, saa vil Liebe ej det paa sig tage hvorfore ieg (1) har talt med en om taflerne at udstiche, saa findes her 2de, den ene meget dyr, og bekient, den anden en fremmet, men billigere, thi hand er fattig, dog har mand ej endnu seet prøver fra ham i saadan fald, ieg har dog generaliter talt med ham, hvad hand derfor skulde begiære, det er 6 tafler, svarede hand 80 rdl naar hand selv skulde lade kaaberpladerne til, Jeg var i gaar hos Laurentzen og talde med ham der om thi ieg forstaar ej det væsen, hand saae taflerne, og sagde de faae vel giøris lit bedre somme af dem, om den anden skal kunde giøre dem vel der effter, og meente vi samptlig at negotiere paa bedre kiøb, naar vi faar seet en tafle til prøve fra samme udsticher, hvor om I kan sige Eders meening, mig synis taflerne burde være færdige tillige med bogen (2) om bogen selv, saa har ieg talt først med Høgs enche[19], hvor Orcades blev trøgt, og med saadan stiil som indlagt er begiærede de in octav 10 ꞵ danske, ieg faar det vel for 9, thi en 4 er dyrere at tryche end en foliant, og en 8 dyrere end en qvart hos alle bogtrychere, Jeg var siden hos Lorentzen, hand vil ej ringere end 2 rdr for archet, men det er sant hos Høgs enche have de ej rune bogstaver, ei heller þ todn dend Islandiske bogstav, men der kommer ej meget ind der af in Grönlandia, hvorfore de vil lade udstiche saa meget der til behøves kunde, og naar ieg anfanger der med kan 2 arch ugentlig blive vist færdig, saa kan

[19] Just Jensen Høg var 2. universitetstrykker i Kbh. 1693–1701. Hans enke fortsatte trykkeriet til 1703.

den bog snart noch blive færdig, nu vil ieg hen og see til at faa papier, om her iche er kan man udi 10 a 12 dage have fra Lubeck for billig priis ogsaa, nu vil ieg søge en Islænder, som med mig kan corrigere til trøchen, Jeg vil og hos Bokkenhoffers enche[20] fornemme hvad de begiærer for archet, thi de haver alle slags bogstaver...

Fra Rasch til Torfæus 11/8 1703:

... I har skrevet i Eders første brev, at den [Gronlandia] skulde trøchis udi en stor octav, og skal saa være, kan mand ei faa papier af saadan art saa snart, der effter betales og for archet meere, men vil I have ordinaire papier som dette indlagde, saa giver I mig der paa skrevet Eders samtyche, at ieg ej skal giøre noget, som i fremtiden kunde mishage. Derfore sender ieg her prøve paa de blade, prøverne er tagne hos Christian Geertzen, som er nu den eeniste der papier har i nogen forraad, thi Liebe har ej faaet endnu, det hvideste koster riset af 1 rdr og det andet 4 ℳ, om Eder behager kunde 150 af det ene og 150 exemplarier af det andet tages til trøchen. Noch vilde I ungefær give mig Eders meening hvad I vil give for archet i en ordinair octav, og der hos give mig ordre at gaae til enhver Bogtrøcher, hvor det lættest kan blive trøgt, saa Sr Laurentzen kan see ieg gaar fra ham med raison, thi ieg forhaaber at faa det langt lættere end hos ham som imellem os maa være sagt...

Fra Torfæus til Liebe 24/8 1703:

... Dissertationen er icke vitløfftig, og som den iche skal koste saa mange penge, er iche tvil paa at den faar abnemer, for folch seer meget effter gott kiøb og ringe pengis udgifft...

Fra Torfæus til Rasch 25/8 1703:

... Bisp Stoud[21] som nylig var hoes mig en natt, siger mand faar saa snart alphabeth er ude at vende persen[22] og vere sielf hoes naar de leggis op, mens jeg forstaar det iche, Arnas veed det, jeg mener der faar at udstijches initialis litera i den første og anden bog i et styche og vere hoes naar de thrøcher og tage da straxs til sig igien, naar saa mange exemplaria ere oplagd, da kand de ikke sette dem paa flere exemplaria, ti er iche samme paa alle saa sees fucus, det var vist det Assessor lærde mig...

---

[20] Johan Filip Bockenhoffer var bogtrykker i Kbh. 1659—1697 (fra 1682 kgl. bogtrykker), hans enke derefter til 1728.

[21] Ludvig Stoud (1649—1705), fra 1699 biskop i Kristianssand.

[22] Det drejer sig om at undgaa, at bogtrykkeren efter at have trykt oplaget eftertrykker eksemplarer for selv at sælge dem. Stoud mener, at forfatteren selv maa være til stede i trykkeriet for at se til, at satsen lægges af, naar oplaget er trykt; Torfæus tænker sig, at man kan lade lave nogle særlige initialer til bogen og saa fjærne dem fra trykkeriet, saa snart oplaget er trykt; i eventuelle eftertryk vil disse initialer da mangle og saaledes røbe eftertrykningen.

Fra Rasch til Torfæus $^{27}/_{10}$ 1703:

... Ellers hvad belanger Grønlands historie saa har ieg accorderet med Laurentzen at lade den hos ham trøche, og det af effterfølgende raisons (1) fordj ieg ingen Islænder her kan finde at revidere det Islandiske der udj, thi her er ingen der fra komen i aar til academiet, og den karl er reist til Island igien, som tilforn har skrevet for ham i hans logement i Magstrædet, hvor ieg om ham har spurt, og er mig sagt som ieg nu skriver, derfore maa Laurentzen self tage det paa sig at revidere og staa for det Islandiske (2) som ieg ej har forstand paa at lade tablerne udstiche, saa har Laurentzen lovet mig baade der med at have omsorg at det bliver giort vel og i billigste maade og derfore til en prøve lader vi forfærdige den første tafle som er Hr Thormods egen og naar hand har seet prøve af den, kan mand siden slutte hvad ved de andre tafler giøres skal (3) fordj Laurentzen har den beste stiil, og den sam̄e som er udj Serie R. D. som Hr Thormod har begiæret (4) effter som det er Kongens pænger[23] der trøchis for, at de da paa Kongens bogtrøcherie ej skal klage mand gaar fra dem uden raison, for archet skal ieg give 10 ß d. Jeg har consuleret mons. Liebe, som siger det er billigt helst og formedelst de for alleguerede raisons, thi mand faar det dog ej ringere end 9 ß paa en anden stæd...

Kontrakt med Laurentsen $^{2}/_{1}$ 1704:

Bekiender jeg underskreven, og hermed vitterligt giør, at jeg med Mag. Jacob Rasch som fuldmægtig for velædele Sr Thormod Torfæisen Historiographus Regius, effter ordre til ham givne i breve, særlig af d. 1. Dec. 1703, haver saaledis contraheret, som fylger:

1. At udi mit bogtrykkeri skal blive trykt Sr Thormods Gronlandia og Vinlandia[24], og det med samme stiil, som Series Regum Daniæ blev trykt med.

2. At jeg fra dato vil derpaa lade continuere, ligesom det første ark nu allerede trykt er, og ugentlig lade forfærdige et, og om mueligt, to ark.

3. At jeg selv vil have omsorg for, at corrigere det Islandiske, som udi ovenmældte kan findes.

4. At ikke fleere end tyve exemplarier skulle blive effterttryckte for mig selv, som Sr Thormod tillader den trykkende udi et af hans breve til M. Rasch af d. 11. Maji 1703.

5. At for Sr Thormod skulle blive trykte 300 exemplarier, og af dem 4 paa regalpapiir[25], 16 paa skriverpapiir, og resten paa trykpapiir, hvilket papiir alt forskaffes af Avtore selv, og naar alt er færdigt, og mig min umag betalt, skal jeg levere til Sr Thormod, eller hans fuldmægtig, bemelte 300 exemplarier af mit bogtrykkeri uskad i alle maader, Imod disse conditioner

[23] Torfæus fik som historiograf 600 rdl. aarlig og desuden 200 rdl. i de aar, i hvilke han lod noget trykke.

[24] *Historia Vinlandiæ antiqvæ, seu Partis Americæ septentrionalis...* Havniæ, Ex Typographéo Regiæ Majest. & Universit:, 1705, Impensis Authoris. 8vo.

[25] Regal- el. Royalpapir, papir af særlig stort format.

har M. Rasch paa Sr Thormods vegne tilsagdt mig tii mark danske for hvert ark, hvor imod denne forskrivelse skal i alle maader af mig blive uryggeligen holden, og jeg her med være underkast lov og ret, ifald noget i denne contract ej skulde blive holdet, som kunde give Sr Thormod noget billigt klagemaal og anke over mig, hvilket bevidner med egen haand og signete. Kiøbenhavn d. 2. Januarii: A^o 1704.

Correcturen og papiiret dertil bekoster og tilsvarer Auctor selv ved sin fuldmægtig, undtagen det Islandiske, saa og anskaffer Auctor de til verket hørende land-kaart og deres tryk til alle exemplaria. Til dets bekræftelse ere tvende eens lydende instrumenter oprettede og af begge parter underskrevne. Kiøbenhavn ut supra.

Johann Lauerentzen. *J. Rasch.*

Fra Torfæus til Rasch 29/1 1704:

... Jeg forundrer mig Gronlandia iche er för anfanget, jeg thenchte den var ferdig till nyttaar, hvad tablen koster faar jeg og at vide, saa vel som hvad Mag: Theodori prætenderis for at udstiche. Jeg kand nochsom forneme at Islender maa iche vere i Kiøbenhafn af propriorum nominum erratis, der er og flere i de arch, mens de maa iche vere, Hr. Assessor Laarentszen har lofft at alt skulle blifue correct thrøcht, og der effter bethaler jeg som jeg har lofft...

Fra Rasch til Torfæus 8/3 1704:

... med Liebe har ieg talt ofte, end og i dag igien, hand vil nødig til sit at holde[26], ti hand siger det forrige ligger usolt, og skal hand endelig befatte sig med dette effter contracten vil hand ej hos Sr Laurentzen lade trykke, men der fore være fri, paa det hand kan faa det lettere og snarere hoes een anden bogtrykker, end Series R. D. er trykt for...

Fra Torfæus til Rasch 12/4 1704:

... Jeg beder hand endnu drifuer paa Sr Liebe, at hand dog lader thrøche det underhafende med goed stil som Series. Enten hand bruger Hr. Assessor Lauarentzen eller anden er mig lige gott, naar det snart uden ophold blifuer giort... Dend Contract med Assessor Laarentzsen er vel...

Fra Torfæus til Liebe 21/7 1704 (Extract):

At (som hand hår reverserit sig til) hand endelig ville uden videre ophold lade thrøche Dissertationem og Registret[27] og befrie mig fra større fortræd og ham fra videre tiltale, saasom jeg der offuer komer til at miste min gage hvilchen skadislijdelse jeg formeener hand med tiden komer til at erstatte mig etc.

[26] nemlig at lade trykke dissertationen (se note 16).

[27] Register til Series regum Daniæ, findes i det i 1705 udsendte restoplag af denne bog (se note 29).

Fra Torfæus til Lauerentsen 6/9 1704:

... Dett gaar och langsomt med min Gronlandiam och Vinlandiam, och derthil horende tabler... Nu er och Historia Hrolfi Krakij[28] under censur baade præfation och fuld historia, ville nu Monfr. lade dend thrøche in octavo med hvad en stil som mine Færoe er thrøcht med paa egen bekostning och ynde mig fri dedication och 30 exemplaria de tj paa god skriffpapir, ieg att bethale papiret thil dem, och 20 aff thrychpapir da vil ieg offverlade ham historien, dog att der med bliffuer iche lenge opholdet...

Fra Rasch til Torfæus 11/10 1704:

... langt mindre troer jeg det er mueligt at faa ham [ɔ: Liebe] til det han skal trykke, ti han siger ultra posse obligatur nemo, han kan ej blive af med de exemplarier af Serie R. D. som ere hos ham, og tør han derfore ei paatage sig meere. Monsieur Laurentzen bad mig salutere, han siger og Liebes ord skrekker ham fra at befatte sig med meere, Orcades ligger og hos ham usolt, ellers skal Arnas Mag. have accorderet med ham om Hrolf Krages historie, hvoraf det første arch er færdigt...

Fra Rasch til Torfæus 28/3 1705:

... Liebe hâr talt om sine sager eengang med mig, dersom han maa trykke hvor han vil, og paa Series R. Dan. kunde blive een anden titul, som Antiqvitates Dan. saa meente han at blive av med den...[29]

Fra Torfæus til Lauerentsen 24/7 1705:

... Jeg viste iche andet end Monfr villde paa sin egen omkostning lade trycke Rolfi Krakii historiam og gifve mig exemplaria som Liebe, hvor med ieg og er til freds, mens vil hand holde halfparten med mig da legger hand op 500 (fem hundred) exemplaria, mens vil hand ieg schal koste allt da legger hand op 300, og begierer kun billigt som ieg kand faa hos andre, Monfr har pant noch Orcadium exemplaria, mens de skal dog so snart historien er ferdig indloses med contant penge... Jeg fich Ferøe trocht archet for 7 𝒳 og ieg kand faa det hvor ieg vil for 8 𝒳 thi undrer ieg at Monfr. begierer mehr, mens forend verket skullde ligge vil ieg gifve Monfr. 9 𝒳 om hand self vil lade det corrigere som forsvarligt er, iche som Gronlandia[30]... Dissertationem historicochronologicam villde ieg hand paa samme condition med det samme forferdige thi ompsiønt Seign^{r} Liebe det effter hans contract tilkommer[31], da lader ieg Hr. Arnas Magnussen drages med ham der om, naar hand med guds hielp eengang kommer til bage, pengene skal og strax folge

[28] *Historia Hrolfi Krakii...* Havniæ, Ex Typographéo Regiæ Maj. & Universit., 1705, 8vo. Tryktes paa Torfæus' egen bekostning.

[29] Restoplaget af Series regum Daniæ udkom 1705; et register var tilføjet, titelbladet og de 4 første sider omtrykte. Torfæus har fulgt Liebes henstilling, thi bogen hed nu: Universi Septentrionis Antiquitates...

[30] sml. brev af 29/1 1704.

[31] se note 16.

naar dend blifver ferdig, om hand har soldt noget af Orcadibus vilde han og lade mig vide...

Regning fra Lauerentsen til Rasch 3/8 1706[32]:

Efter Contract med Hr. Rector Monsr. Jacob Rasch paa Hans Kongl. Mats. Historie-Skrivers Monsr. Torffæus hans vegne af dato d. 2. Januarii 1704 er siden den Tiid udi Kongl. Mats. og Universitets priviligerede Boogtrykkerie bleven trykt og forfærdiged:

Gronlandia Antiqva 25 1/2 Ark stoor
Vinlandia, som er 10 Ark
Er 35 1/2 Ark,

	Rdr.	ℳ	β
Arket efter indmældte Contract à 10 ℳ, men som Autor holder det for dyre, da om endskiønt Contract derover er slutted og mit underhavende Trykkerie og Tryk er flux kostbarer, saa begiærer jeg dog ikkun 9 ℳ for Arket, er	53 »	4 »	8 »
For tvende Ark at omtrykke udi Land-Kortene à 9 ℳ, er	3 »	»	»
For de femb Kaaber-Plader til Land-Kortene at lade trykke 1500 Exemplaria af à 100 Exemplaria 3 ℳ, er . . .	7 »	3 »	»
For fire Plader Land-Korter at lade stikke à Pladen 24 Mark-Lübsk, er	32 »	»	»
Nok en ditto større Plade, som er Autoris egen à 30 Mark-Lübsk, er	10 »	»	»
Ladet trykke in qvarto et Ark af Hrolf Krages Historie à 9 ℳ, er	1 »	3 »	»
Dertil af mig tillagt 16 Bøgger Tryk-Papyr à 4 β er . .	»	4 »	»
Siden in Octavo ladet trykke Hrolf Krages Historie, som er 15 Ark stoor Arket à 9 ℳ, er	22 »	3 »	»
Nok haver jeg tillagt Papyr:			
Udi det Grönlandske Verk til de sidste 8 1/2 Ark, til hver Ark 11 Bøgger 5 Ark tryk-Papyr, beløber sig 4 Riis 14 Bøgger 20 Ark, à Riset 5 ℳ, er	3 »	5 »	12 »
Median Papyr[33] til ligesaa mange Ark, giør 1 Boog 9 Ark, à 2 1/2 ℳ, er	»	3 »	5 »
Ordinaire Skrive-Papyr 5 Bøgger 16 Ark à Bogen 1 ℳ, er	»	5 »	10 »
Udi det Vinlandske til 1 1/4 Ark Tryk-Papyr er 16 Bøgger 20 Ark, à Bogen 4 β	»	4 »	3 »
Median Papyr til 4 1/4 Ark, giør 17 Ark	»	1 »	12 »
Ordinaire Skrive-Papyr ligesaa til 4 1/4 Ark giør 2 Bøgger 20 Ark à Bogen 1 ℳ, er	»	2 »	12 »
Transporteres Summa	137 Rdr.	3 ℳ	14 β

[32] Forud for denne regning og de dertil knyttede bemærkninger maa være gaaet en alvorlig klage fra Torfæus over de altfor store priser.

[33] Medianpapir, papir af middelstort format.

Transport	137 Rdr	3 ℔	14 ß
Til Hrolf Krages haver jeg anleveret alt Skrive-Papyret, nemligen			
Median Papyr til 15 Ark og til hvert Ark 4 Ark Papyr er 2 Bøgger 12 Ark à Bogen 2 1/2 ℔ er.	1	»	» 4 »
Ordinaire Skrive Papyr ligesaa til hvert Ark 16 Ark, er 15 Bøgger à 1 ℔	2	» 3 »	»
Summa Summarum	141 Rdr	1 ℔	2 ß
Herpaa annammet af Hr. Rector Mag. Jacob Rasch mod min Quittance . .	70 Rdr	»	»
Rester saa	71 Rdr	1 ℔	2 ß

Kiøbenhavn d. 3 Aug.
Aar 1706. *Johann Lauerentzen.*

Lauerentsens bemærkninger til denne regning:

1. Gronlandia er 26 Ark stoor, og ere de Blader, saa ikkun regnede for halv Arker, som Bispernes catalogus[34] er trykt paa, men denne Irring skal vel vise sig af Land-Korternes Tabeller ere trykte paa begge sider af Arkene og derfor maa regnes for fulde Ark, saasom jeg maa betale i Trykkeriet lige meget for Trykken, naar et Ark trykkes paa begge Sider enten lidet eller meget paa Siden kommer formedelst Kaaberstykkernes skyld, saaledes og manieerligt i alle Trykkerier, heldst udi et Verk, som oplegges[35], det Svendene enten de ere Trykkere eller Settere holde sig til saasom et accidens, vide ikke heller at de kunde faae nogen Drikke-Penge. Til med saa veed Contrahenten, ja og Autor selv vel, at jeg har maattet lade samme Land-Korter og hosføjede Descriptioner tvende gange trykke og fordrer ikkun enkelt Betalning derfor, og giøres mig Mangels-Poster, da jeg end og har afslagen en Mark paa Arket, som Contracten dog lyder om, at jeg skulde have mere. Jeg veed ej, om jeg begegnes med Raison!

2. Jeg skal bevise med Kaaberstikkerens eget Haand, at jeg til Monsr Torffæi hans Grønlandske Chronica ej alene haver ladet stikke fire Land-Korts Plader udi en stoor quarto, men end og den fembte til, foruden Kaaberet og Poleringen hver Plade er betinget til 22 ℔ lübsk, men end og at jeg og har maattet lade omstikke den fembte quart Plade in folio og givet derfor 30 Mark Lübsk og haver dog ej førdt mere til Regn^b med de 4 Qvart-Plader og den fembte Plade in folio, dog jeg hverken var forpligted til at lade noget Land-Kort omstikke eller trykke paa min Bekostning, efterdj kand bevises, at hvis Teigninger mig dertil ere leverede ere i alle Maader fuldte, hvad min Teigning er anlangende, da er den dog bleven standen ved Magt, saasom jeg i alle Maader haver fuldt Huusmands[36] Teigning, hvormed Autor

[34] ɔ: side 241 – 256 i Gronlandia; bladene er i dette afsnit kun betrykt paa den ene side.

[35] ɔ: som bogtrykkeren ikke selv forhandler, men til hvilket der er særlig forlægger (bogfører).

[36] Johan Husman, fra 1680 universitetskobberstikker i Kbh.

er tilfreds. Naar nu tilregnes 7 Pund Kaaber, som Qvart-Pladerne veje, Pundet 2 1/2 ℳ Danske til slig Bruug, og for de 4 Qvart-Plader at slibe og polere à 3 ℳ. Ti den fembte Plade in folio bleev med Kaaberet og Poleringen betinget for 30 ℳ lübsk, bedrager sig saa udlagde Omkostning for saa vidt paa disse fire qvart-Plader 14 Mark Lübsk 12 Lübskilling; Nu haver jeg opførdt paa hver af disse Plader i mit Regnb. 4 ℳ lübsk meer end som Kaaberstikkeren for Arbejdet har bekommen, som giør 16 ℳ Lübsk, naar nu mine Omkostninger for Kaaberet og Poleringen derfra trekkes som er 14 ℳ lübsk 12 β lübsk, hvad haver jeg da mere til overs til efterfølgende Omkostninger med 2 1/2 ℳ Danske, saasom:

For benævnte 7 Pund Plader til Post-Penge fra Hamborg her hid à Pundet	»	5 ℳ	4 β
Post-Penge for 8 Breve fra mig og otte til mig er 16 Breve à 12 β er	1 »	2 »	»
Bliver mig saa her til gode	1 Rdr	4 ℳ	12 β
Af forige Side Transport	1 »	4 »	12 »
Nok for den femte qvart-Plade, som er i alle Maader stukked efter den mig givne Teigning, og derfor ej jeg at være skyldig at bekoste den at lade den stikke, og ligeledes med de andre skal vorde extraderede 26 ℳ lübsk er	8 »	4 »	»
Til Gronlandia og Vinlandia haver jeg endnu foruden forrige opførdte forstrakt stoor Median Skrive-Papyr til 28 Ark og til hver Ark 4 Ark, giør 4 Bøgger 16 Ark Bogen 2 1/2 ℳ, er	1 »	5 »	11 »
Og som Autor paastaar, at jeg skal svare til defecterne i alle Exemplarier saa bør hand og efter Coustume i alle Boogtrykkerier at giøre mig paa de Tractater, som sig tilsammen beløbe 51 1/4 Ark, paa hver Ark en Boog Tryk-Papyr got, som er 2 Riisz 11 1/4 Boog à Riset 5 ℳ, er	2 »	»	12 »
For Teigningen til den ene ved mig forfærdigede og ved Magt staaende Land-Kort	2 »	»	»
Ad Notam. Jeg kand ikke sælge mit Papyr som en Kræmer, saasom jeg veed selv med bedre Nytte at bruge det, til med saa gives dog saaledes for en Boog Papyr, saasom jeg den har omskrevet, og er altid ikke heller paa de Vahre lige got Kiøb, nu Tolden paa Skrive-Papyret dobbelt er forhøjed. Jeg havde mindst tænkt at jeg skulde havt saadan medfardt af den som jeg saa højligen estimerer som min Ven og Broder, hos hvem eller og hos Contrahenten mig endnu foruden forrige mit opførdte Regns[b] som til 71 Rdr nogle Mark og Skilling dem jeg ej saa nøje, som andre regner, skal beløbe, haver endnu til Gode			
	16 Rdr	3 ℳ	3 β

Fra Lauerentsen til Torfæus $^{28}/_{8}$ 1706:[37]

Ædle og Höjlærde Hr. Historiographe,
Höjærede Venn og Broder,

Tak for Legationen, som Mon frere udfærdigede til mig i gaar, jeg bleev noget lidet forbaust, hvorfore jeg vil bede om forladelse, at jeg ej svarer förend i Dag, til med sad jeg i min forretning, som jeg udi underhavende Trykkerie ej kunde forsömme: Jeg tænkte i Begyndelsen at det var Grotfyrsten af Moskovien hans strænge Bud at hente mig did; Ti der kom tre Mand ind paa mig i en Hast, da jeg sad i fuld dybe Tanker, foruden at de nogen stæds i min Gaard anmældede sig. Först saae jeg den Studiosum Tollef[38] med Mon freres Brev, som alt havde været mig nok, siden kom Monfreres Tiener med ledige Hænder, paa det sidste en Granadier med et stoort Skæg og en Kaarde paa Siden, som havde de tilbage sendte Defect Exemplarier under Armen, samme Defecter vel ikke vare saa mange, det Tieneren jo selv havde kundet bære. Da jeg nu havde læst mon freres kiærkomne Brev, saae jeg vel der var ingen broderlig Medlidenhed med mig, som i mange Maader er bleven bestaaled af Haandverksfolket ved min Bygning, hvoraf slige Defecter vel meest rejser sig, udi slig og ej anden Henseende jeg sendte mon frere Defecterne til, til med burde og vel have en Boog Papier til paa hvert Ark som tryktes til at completere med; Alt saa var ikke desmindre strax overbödig med det förste, saa snart jeg kand faae Defecten eftertrykt at giöre Contracten fyldest og give til hvem mon frere maatte nu strax sælge Exemplarierne min Haand at levere Defecten, paa det Mon frere ej udi sin Handel derved maatte hindres, sigendes derhos, at Monsr Torffæus, som var min Ven og Broder ej troer mig saa ilde, at hand jo til den Tiid og saa længe crediterer mig saa föje en Ting, heldst efterdj jeg ikke endnu har faaet fuld Betalning for de udleverede Materier, ej heller ringeste Töddel fra Mon frere eller nogen, at hand bemældte oplagte Materier udi Gronlandiæ og Vinlandiæ Chronicis samt Hrolf Krages historie saa nær haver bekommet, da mand först havde Aarsag at tvinge mig til at give Revers for Defecten; Ikke des mindre urgerede den gode Tollef haardeligen paa en Revers, jeg læste atter Mon freres Brev igiennem og fornam at det var endelig langt mildere, ikke endnu vilde Tollef og hans Medfölger vige af förend jeg maatte give ham min Haand for Defecten. Jeg setter mon frere selv og al den ærebar Verden til Dommere, om slig Legations Process er lovlig at komme saa over en honest Mand! At jeg ikke har svaret paa en lösz Seddel, som ikke er underskreven af nogen og giör mig Anteignelse i mit til Hr. Rector Rasch

[37] Torfæus, der i 1706 opholdt sig i Kbh., sendte d. 27. aug. sin tjener og student Tollef (se note 38) til Lauerentsen med nogle defekte eksemplarer af Gronlandia, Vinlandia og Historia Hrolfi Krakii, for at faa dem tilbage i komplet stand. I en medfølgende skrivelse anmoder T. ogsaa om at faa de ham tilkommende eksemplarer af Orcades udleveret (se note 5). L's brev er svar paa denne skrivelse.

[38] Torleif Halldorsen, var T's skriver og hjalp Rasch med korrekturen af Gronlandia. Se iøvr. Worms Lexicon III, 288.

indleverede Regnskab angaaende samme Oplægger, maa og bör Mon frere ei at fortænke mig for, naar ieg faaer under Contrahentens Haand med mon freres Vidskab og Villie samme Anteignelse, som jeg hermed tilbage sender, at Mon frere kand see den, skal jeg med good Raison svare og giöre beviisligt hvis jeg prætenderer; Derimod Mon frere bliver saa raisonable og betænker min Beviislig Skade, jeg særdeles ved det Grönlandske Oplag lider, da og de af mit Regnskab tilbage værende og formedelst mine mange Forretninger udeglemte Omkostninger skal da og fölges med, saa hvor stricte det med skal tilgaa, skal Bye-fogden intet deraf faae, tj jeg skal nok og vide at föje mig, om ej anden. Hvad den endnu imellem os aaben staaende Contract er angaaende om historiæ rerum Orcadensium Oplag og tryk, derom har jeg gived tilforne mon frere min Meening at forstaa. Ti den siette Post udi Contracten bör ligesaa vel af mon frere til fulde at efterkommes, som at jeg bör efter Contractens Indhold at levere Materierne deraf fra mig saa vidt mon freres Andeel kand være. Jeg haver af de belovede Notis in Saxonem med Sr. Asgeirs Haand skreven, bekommet nogle, over de tvende förste Bögger udi Saxonis historia, vil mon frere nu være saa good, som hand og i sin Contract er forpligted til, at give mig sin skadeslösz forsikkring, at hand paa den Maade, som begyndt er at annotere in Saxonem, vil levere mig her paa Stæden til förstkommende Nyt Aar de resterende Notas over alle Saxonis histories Bögger beskrevne, er jeg saare vel tilfreds og vil derimod levere ud den Anpart mon frere tilkommer af historiæ rerum Orcadensium Oplag, naar mon frere behager; alligevel jeg haver biet efter slige Notas nu paa tiende Aar, end og med allehaande Omkostning vel og uden Skade har bevaret Materierne her udi Kiöbenhavn paa et kostbar stæd, dog jeg altid har tilbudet at vilde levere dem fra mig, dertil og med allehaande Omkostninger hid og did sendt Bogen at giöre den bekiend og hos Boghandlerne, som jeg Materierne har betroet, intet bekommet, som Monsr. Liebe og kand være vidne til, hvad jeg lider endnu ved en Boogförer i Leipzig saa og Franckfurt, jeg tier andre Stæder, efterdi jeg ej kand bevise det, ti udj min egen Sag troes jeg ej over alt. Jeg veed vel mon frere formeener, at jeg finder notas nok in Saxonem, dog ikke saa mange pro Saxone, udi Serie Regum, men jeg er vel ikke tient med saadanne Notis, som ere trykte, de og Contracten ej mælde om, at de först skal være trykte förend jeg faaer dem, dertil saa naae de ej videre end som til Kong Svend Tiuveskæg og ej, som mon frere har loved og tilforpligted sig til, over den hele Saxonis historia, derhos förende mon frere til Gemyte, hvor gandske og uforpligted jeg udi den Tredie Boog til Enden formedelst os imellem værende Broderlig Venskab haver assisteret mon frere udi historia rerum Orcadensium, den jeg ved min Pen af de ved mig af Archivet erlangede Documenter udi den vigtigste Materie, hvorfor Bogen skulde udgives, dog förde til Ende, udi det Ærende mon frere dog var her udi Kiöbenhavn over 1/2 Aar og fortærede mange Penge, men kunde dog ej faae Documenterne ud af Archifet, förend jeg siden havde den Lykke, og bleev i alle Maader efter hans til mig nedsendte Brev til al fornöielse.

Derfor jeg nu paa det sidste ej faar andet til Takke, end at Mon frere consenterer nu Boogföreren, at hans Manuscripta skal trykkes andenstæds her i Byen, som er ondt conseqvens af mine Privilegier, hvorfore jeg maa holde Kongen et fuldkommen Boogtrykkerie, og det fornemmer jeg giöres af den Aarsag for en Mark Penges skyld, jeg maa have meere for et Ark at lade trykke end en Bogtrykker her i Byen, der haver ikkun et föje Trykkerie, hvormed mit ej kand staae udi Paralele, langt mindre jeg udi min charge, der tracteres alderledes af Kongen. Dersom Kongen har vildet henseet til det, da havde Hand ej givet mon frere 200 Rdl. til trykken, men havde ladet skikke om udi Byen, hvo der vilde give best kiöb paa Trykken og saaledes menagered en Marks Penge paa Arket, desligeste Ma[ten] udi andre charger kunde giöre, der ere Gud skee lof mange folk der lige saa vel kunde tiene Kongen som en anden, men ere ej derfor kiendte duelige dertil, og derfor lader Kongen den nyde Tienesten got ad, frem for anden, som hand har kiendt duelig. Jeg beder derfor, at mon frere vilde betænke, hvorledes jeg medhandles udi disse Poster og lade det Broderlig Venskab, som jeg paa min Side efter min Efne har ladet see i Gierningen, ej formedelst en liden Vindings skyld uddöe, det tör vel blive en liden Stund vi leve tilsammen, den jeg til min Dööd altid lever

Velædle Hr Historie Skrivers
Tienistærbödigste Ven og Broder
Johan Lauerentzen.

Fra Torfæus til Lauerentsen $^{29}/_{8}$ 1706 (Kopi):

WelEdle og Höylærde Hrr. Assessor
Höyæhrede vehn og Broeder!

Hans lystige og kortvillige, dog mig angenæhme Skrivelse, af dato 28 Hujus, Er mig indhendiget, hvorfor tienstligst betackes. At Monfr. skulle bleven saa forbaust over min Legation, som hand skriver, var icke mit propo. Jeg fornemmer dog at dend forskræckelse icke har været ringe som saa betog hans öyesiun, at hand icke kunde kiende Kongl. Maj.[ts] af Danmark og Norge, hans Krigsudrüstning: uden kandske Monfr meendte, det skulle været Czarens envoye med saa stor pacquet breve til hannem, eller og hand blev saa ilde forskræcket af Grenadierens store Skæg og Kaarde, som ieg dog meener var kuns en ind bildning og ens rationis. Hvorom alt er, veed ieg iche at have udfærdiget til ham nogen U-fredsommelig legation. Ieg kunde iche forbiude min thienere at lade en anden bære defecterne, da ieg meener hand gav derfore egne Skillinger; Icke heller troer ieg at Grenadieren svarte noget i Sagen, eller Monfr. blev giort nogen overlast. Der fore hâr Monfr. neppe fornöden at kalde all dend ærbare verden til dommere om saadan en legations process. Hand klager at i mit Bref var ingen broderlig Medlidenhed, da hand dog strax derefter siger at det var langt mildere, Det siunis at være en Contradiction. At den gode Tollef kræfvede exemplarierne paa mine veigne, skeede efter min begiering. Jeg hafde vartet derefter længe nok. Mens at

Monfr. iche hår bekommet revers for de udleverte Materier, er hans egen skyld. Jeg troer iche de skulle blevet ham negtede, og Tollef siger hand tilböd Hr. Assessor det samme, naar han afhente de sidste Materier. Den lösze Seddel Monfr. omtaler, meente ieg var lige saa fuldkommen som mit brev, efterdi den var deri indlagt og forseiglet. Monfr. begerer tid at eftertröcke de 2 defecterende arck. Mon ieg skal endnu varte derpaa i 3 uger? Min meening var, at Monfr. (kandskee) maatte have saa mange exemplaria til overflod, som dette kunde suppleris med, hvorpaa ieg aldrig vilde have talet, om ieg hafde faaet min rigtighed. Jeg troer icke at hand er bestaaled saameget, hand io har noget tilbage, Mens hvad kommer det mig veed? lad tiufverne svare dertil! om nogen stal fra mig (som mig og tit er bleven bestaalet) qvid tum? Monne Monfr. skulle lide derfore? Det er mig lidet hand lover at holde Byefogden fri for Penge os imellem. Hvad den siette post i voris Contract om Hist. orcad: anlanger, kommer mig underlig fore, som ieg skulde have lovet at skrifve Notas over alle Saxonis Böger; foruden det ieg har giort. Monfr. vilde behage at læse contracten ofver; Jeg meener at have uddraget det mueligste af Islandske documenter de danske Kongers genealogia, som hand og selv lod tröcke, Jeg kand iche giöre bedre. Nolo actum agere. Der staar endnu meget tilbage u-trycht, baade pro et Contra Saxonem. Nu i min dissertation[39] (som er i tröchen) kommer ieg til Knud den Rige. Hvad siden kommer, det findes i min Nordske Historie: og hvad i Saxonis tid er skeed, og hand selv viste, deri præfererer ieg ham alle andre voris documenter. Hvad skal ieg da meer der om skrive? Det vilde være mig noget kostbart at reise nu op til Norge og saa hid igien til nyttaar, eller samme Skrift nogen anden at betroe. hvem vil det betale? Hand siger at have bevaret Materierne nu paa 10de aar, paa et kostbart Stæd. Det kand iche consistere, om ellers de end nu iche ere til pasz at afhendtes. De 3 aar ieg har vartet efter de andre mine skrifter, ia og i vel dette eeniste aar ieg hår troer ieg skall være mig kostbarere, end Monfr. at lade Materien af hist. orcadensi ligge i tie aar. Hvad Monfr. mig udi Historia rerum Orcadensium assisterede, har ieg publice tachet og berömmet[40], hand giorde det sig selv lige saa meget til nytte. Jeg frygter for, at hvad hand den gang kom mig til hielp, bliver nu ved min langsom opvartning recompenseret. Endeligen beskylder Monfr. mig, at ieg ham til end ond tack giör onde Conseqvenser af hans privilegier, det ieg consenterer at mine MSS. maa tröchis andenstæds. Hvad kommer det mig veed? eller kand ieg med raison forbiude bogföreren at söge sin Magelighed? hand er io bedre kient med bogtröckere her i byen end som ieg, og derfor icke hår fornöden mig derom at consulere. Jeg meener alligevel det skeer iche saa meget for de Marck-Penges skyld, som for at undkomme videre ophold, efterdi ieg fornemmer at derudi en $1^1/_2$ uges tid alt arbeidis paa det fierde arck af min dissertation. Det andet endnu tilbagestaaende verck[41] er iche under min direction, ihvorvel det mig

[39] se note 16.

[40] Torfæus takker i fortalen til Orcades Lauerentsen for hans hjælp ved dette værk.

[41] ɔ: Historia rerum Norvegicarum.

allernad. gifne og confirmerede brev om min tröcher-lön iche tilholder mig ved et vist bogtröckerie stedse at forblive; hvad kongl. Maj[tt] herefter vil anbefale, veed ieg endnu icke. Jeg hafde tænckt, at efterdi Monfr. klager saa haardeligen over min knaphed og u-medlidenhed, hand da aldrig vilde vide at sige af mine scriptis in posterum. Hand melder om at hand maa tage en Marck mere for Arcket end som andre. Det bekiender sig, naar der bliver brugt en kostbarere Stiil af hans bogtröckerie end som hos andre. Men der er tids nock at tale om saadant. Jeg meente Monfr. skulde svaret mig paa den manqver-Seddel ieg ham tilskichede, saa og giort nu en endelig slutning paa alt dette og betenckt dog engang, hvorledis ieg saa lang en tid imod voris contract er bleven oppeholdet, iche uden min store omkostning. at hand til slutning i sin skrivelse resolerer voris venskab, tacker ieg ham gierne, og det er mig ganske kiært. Jeg har aldrig hafft andet i tanche, og ei heller endnu har, mens meget meer den korte tid vi leve tilsammen

forbliver
welædle Hr Assessoris
Tienestærbödigste ven og broder
Th. Torfvesen.

MISSALE VIBERGENSE 1500

Av

OLUF KOLSRUD, Kristiania

STADTBIBLIOTHEK I RIGA eig eit namnlaust missale (230 bll. in fol.) prenta i Lübeck aar 1500 hos Stephan Arndes. Dette exemplaret er kjøpt i 1521 til S. Stephani altar i S. Petri kyrkja i Riga, men er lite brukt; for alt same aaret byrja den evangeliske rørsla (Andr. Knopken, 1521 ff.), og snart fylgde bilætstormen (Melchior Hofmann, 1524), og den katolske gudstenesta hev vonom fyrr slutta. Johan Timm aatte boki 8. febr. 1606, presten Nathanael Skodeisky ved den lutherske S. Johanniskyrkja i Riga 1715, og dr. phil. Joannes Augustus Mascovius 1760. Boki, som vart innbundi i det noverande bandet i 17. eller 18. hda., tilhøyrde sist det Riga'ske Liggeramt, og vart kjøpt til Stadtbibliothek i 1890. Ei utførleg bibliografisk og liturgisk skildring av boki hev H. Bruiningk gjeve i 1901[1]; han hev prenta av heile kalendariet (fol. 3–5)[2].

[1] *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinsen Russlands,* 1900 (Riga 1901), s. 43–56.

[2] ib., s. 54—6.

Missalet hev ingen titel, og det finst ingi uppgift um, for kva biskopsdøme eller by eller kyrkja eller orden missalet kann vera prenta. Me vil her kalla boki *M*. — Paa grunnlag av kalendariet og proprium sanctorum hev Bruiningk dryfta spursmaalet um kvar *M* høyrer heime. Det syner seg straks, at sjølv um *M* hev vore brukt i S. Petri kyrkja i Riga, hev det vore ubruklegt i Riga erkebiskopsdøme; for i *M* finst mange festar, som ikkje elles er haldne i Riga diøcese, og mange festar som er gjengs her, vantar atter i *M*. Det er klaart, at heimstaden aat *M* er ei skandinavisk diøcese, for det nemnest fleire serlege skandinaviske heilagmenne og dertil andre utlendske som elles ikkje vert dyrka utanfyre Norderlandi[1].

I *M* vantar millom dei skandinaviske heilagmenne dei serlege svenske (Henrik, Sigfrid, Erik), som finst i alle svenske kalendaria og alltid med større festar, likeins vantar dei serlege norske (Hallvard og Sunniva) og islendske (Thorlak og Jon), og det er difor umogelegt, at *M* skulde høyra heime i provinsarne Upsala eller Nidaros; det maa vera trykt til bruk nokonstad i den danske kyrkja.

Millom dei danske biskopsdøme fester Bruiningk fyrst auga paa Reval, for der var baade Olav og Knut dyrka, og den sjeldsynte festen translatio Nicolai 9. mai, som ikkje elles kann paavisast i Skandinavia, kunde høva i Reval, der ei soknekyrkja var vigd til S. Nicolaus. Men den Reval'ske dateringsmaaten etter kalenderheilage høver ikkje med *M*s kalender; for mange av dei heilage som er nemnde i Reval, finst ikkje i *M*, og Margaretadagen var i Reval 13. juli, men i Skandinavia og i *M* 20. juli.

Av dei danske kalendaria (Lund, Roskilde, Kaupenhamn, Odense, Aarhus, Slesvig) skiljer Bruiningk straks ut Slesvig, som òg hev Margaretadagen 13., ikkje 20. juli som elles overalt i Danmark, og han meiner (utan vidare prov), at heller ikkje Lund, Roskilde, Kaupenhamn, Odense og Aarhus tør takast med i rekningi. Bruiningk peikar paa, at *M* hev store festar for S. Theodgarus (30. oktober) og S. Ketillus (11. juli) og nemner som characteristica ved *M*-kalenderen translatio Nicolai (9. mai), Johannis de Beverlaco (7. mai; elles i Skandinavia berre i Nidaros) og Bede presb. (27. mai; elles i Skandinavia berre i Kaupenhamn). Bruiningk set det spursmaalet ope, um ikkje *M*-kalendariet hev gjeldt anten for Aalborg [d. e. Børglum] eller Ribe eller Viborg.

Nøgjare hev problemet ikkje vore granska. H. O. Lange[2] segjer um *M* berre det, at »man maa efter de Oplysninger, der foreligge om det, an-

[1] BRUININGK, s. 49.
[2] *Analecta bibligraphica* (Kbh. 1906), s. 50.

tage, at det er et Missale for Viborg Stift». Ellen Jørgensen[1] meiner òg, at boki »røber sig som Missale Vibergense just ved den Hæder, som ydes St. Keld». M. Cl. Gertz[2] trur, at *M* »sikkert maa have tilhørt en eller anden dansk Kirke», og nemner kva Lange »har formodet».

Me vil her freista aa prøva den gissing, at missalet i Riga er prenta til bruk for Viborg biskopsdøme.

At *M* er dansk, turde vera utanfor all tvil. Ikkje berre er nemnt karakteristiske danske heilagmenne som Kanutus dux (7. januar og 25. juni), Kanutus rex (10. juli), Wilhelmus abbas (16. juni), Theodgarus presbyter (30. oktober) og Ketillus confessor (11. juli) og sjølvsagt Olavus rex (29. juli). Men det er òg aa merka, at millom dei store festdagarne i kalendariet finst Anscarii 3. februar, som vert halden likeins i Lund, Kaupenhamn, Aarhus og Slesvig, men elles i Danmark og i heile Upsala provins 4. februar og ikkje som festum fori, — og Vilhadi 8. november, som òg er festum fori i alt Danmark[3], men elles ikkje vert halden i Skandinavia. Desse heilagmenne høyrer heime i Bremen og vert dyrka i all provinsen Hamburg-Bremen, og derifraa er dei komne til Danmark som jo fraa fyrsten hev vore kyrkjeleg avhengjande av den nordtyske metropolen. — Men òg staar *M* gjenomgaaande dei danske kalendaria nær, samstundes som det er større eller mindre skilnad millom det og dei andre. Det materialet, som staar til reide ved samanlikning[4], er noko ujamnt: Lund missale 1514 og breviarium 1517, Kaupenhamn missale 1510, Roskilde breviarium 1517, Odense breviarium 1497, Aarhus breviarium 1519, Slesvig breviarium 1512[5]; eg hev ikkje havt høve til aa granska Odense missale 1483, Slesvig missale 1486 og Odense breviarium i utgaavorne 1482 og kr. 1510. Men ei grannvar samanlikning millom dei fyrst nemnde og *M* syner, at *M* høyrer til same flokken som desse, men do er heilt sjølvstendugt og ulikt deim alle.

Samanliknar me reint statistisk festarne (ikkje medrekna vigilierne) i *M*s

---

[1] *Helgendyrkelse i Danmark* (Kbh. 1909), s. 55, jfr. 10.

[2] *Vitae Sanctorum Danorum* (Kbh. 1908—12), s. 257[2].

[3] At Vilhads-dyrkingi »næppe (er) naaet ud over Jyllands Grænser» (TH. B. BANG i *Danske Studier*, 1909, s. 193; jfr. ELLEN JØRGENSEN, *Helgendyrkelse*, s. 9—10) er soleis ikkje rett, iminsto ikkje for slutten av millomalderen.

[4] I *Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearchiv*, udg. af C. F. WEGENER, I (Kbh. 1852—5), Tillæg, s. 4—22, finst »Alphabetisk Register over Helgendage og andre Dages og Tiders Navne, som findes i danske eller nordiske Historier eller Documenter. Et revideret og forøget Aftryk af Langebeks Helgendagsfortegnelse». Denne lista er ubrukleg til det formaal, her er tale um.

[5] Kalendaria fraa desse bøker er prenta uppatt av H. GROTEFEND, *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, II: 1 (Hannover 1892), s. 226—9, 219—23, 232—4, 229—32, 215—7, 164 7.

kalender (188 i tal, supplert med 7 andre i proprium sanctorum, tilsaman 195) med dei andre danske kalenderane, faar me dette resultat:

	i alt	med onnor datering i *M*	ikkje i *M*	i *M* aaleine
Lund, miss. 1514	198	5	31	24
brev. 1517	211	7	40	
Roskilde, brev. 1517	200	5	25	21
Kaupenhamn, miss. 1510 . .	312	7	124	11
Odense, brev. 1497	193	9	25	26
Aarhus, brev. 1519	184	10	14	25
Slesvig, brev. 1512	153	6	12	50

Ein ser, at paa den eine sida staar *M* nærast det rike missalet fraa Kaupenhamn 1510, som inneheld heile stoffet i *M* so nær som 11 festar; paa den andre sida finst i det snaudare Aarhus-breviariet 1519 berre 14 festar som ikkje er i *M* og i det mykje kortare Slesvig-breviariet 1512 berre 12 umfram *M*. Dei sist nemnde tvo tilhøvi syner, at *M* sannsynlegast høyrer millom dei vestdanske messebøker.

I slutten av millomalderen vart det prenta missalia for fleire danske kyrkjor, for Odense biskopsdøme 1483, for Slesvig biskopsdøme 1486, for Kaupenhamns by 1510, for Lunds erkebiskopsdøme 1514; for Roskilde kom ut ein Canon cum aliquibus missis et communi sanctorum 1522, men noko missale er ikkje kjent derifraa, heller ikkje finst missalia for Ribe, Aarhus, Viborg eller Børglum [fraa 1554 med biskopssæte i Aalborg, som til den tid høyrde under Viborg]. Det spyrst daa, um det er noko tydelegt teikn i *M*, som peikar til nokon av desse staderne.

Millom dei største festarne i *M* er Ketilli confessoris 11. juli og Theodgari presbyteri 30. oktober. Av det innbyrdes tilhøvet millom desse festarne og av deira storleik skulde ein kunna døma um, kvar *M* høyrer heime. I kalendariet er festarne like store, men at Ketillus er den fornæmste, syner seg i det, at i tillegget av sekvensar, som finst fol. 209—27, er òg (fol. 216)[1] ein til æra for S. Ketillus.

Um det stykket av *M* som umhandlar sjølve Ketils fest, upplyser M. Cl. Gertz, at »det omfatter knap en Kolumne paa 26 Halvlinier, og det indeholder ikke andet end nogle rent liturgiske Formularer» utan verde for historia[2].

Større interesse knyter det seg til sekvensen fol. 217, som Gertz hev oversét og ikkje teke upp i Vitae Sanctorum Danorum. Gjenom min ven dr.

[1] Bruiningk, s. 48, 53.
[2] *Vitae Sanctorum Danorum*, s. 257[2].

phil. L. Arbusow jun. i Riga fekk eg teke eit fotografi av dei 2 sidorne der denne sekvensen staar. Teksti er sterkt korrumpert og gjev mange stader ingi meining; eg skal ikkje vaaga meg til aa korrigera, men overlata arbeidet til dei latinlærde. Her er sekvensen avtrykt med ny lina for kvar farga initial.

De ſancto ketillo

Aue p*re*clara matris vteri fecunditas atq*ue* beata ſancte ketilie

Euge dec*us* lucis flore primeuo te ſplendificauit vt auri color optimus ne mutaret*ur* emula rubigine

Uir tutu*m* arte celſu*m* regende cure te p*re*deſtinauit in virga pane baculo adiu*n*cto cane vigil*is* custodie

Te ſanctu*m* pneuma deebriauit nectare ſancte ſophie verbum fecit ſalutare cu*n*ctis ructuare

Te cultores vite p*ro*batum apostolice milita*ns* cano*n*ice augustiani patris sub vexillo regule

Tu ablutus fonte limpidiſſimo dauid reus crimi*ni*s dei dextra*m* ſuſpende*n*s vindice*m* amica co*n*feſſione

Tu auguſtinu*m* perfudiſti magnu*m* ſacri mutua co*n*ſercione verbi ſenecte diſiu*n*cti ſucceſſione

Hinc fu*n*gi ſacerdocio datur ſacro miſterio mediante labro moyſi de mulieru*m* facto ſpeculis expiatus tabernac*u*li ad hoſtiu*m* ſolle*m*pnas mactans deo ſacras hoſtias

Hi*n*c coccus bis intinguitur offerri mox precipit*ur* in ornamento caritatis amore coloratur gemi*n*e in feruore dei proximi co*n*cremat*us* animus circa notos atq*ue* diſcolos

Fac *in* templi baſe nos co*n*templari tria figurata bou*m* cherubi*n* leonu*m* celte p*er* aratra *ſanct*us ketillus tulit ouibus queq*ue* te*m*porata

Fac tanti patris nos perfundi benedictione qui permiscuit tria tribus clementi leuitate ſeueritatem plenitudine ſcie*n*cie germana

Ade poſt ſoluit debitum curſu conſu*m*mato

Stadij celo co*m*mendans ſpiritum optato

Da ſalute*m* languentibus da tuis laudatorib*us* portu*m* tra*n*quille

Pacis na*m* tue gracie magnalia refulge*n*t mire ſancte ketille

Xp*ist*um interpella qui eſt alpha via finis vſitata nos exutos vetuſtatis tunica . ad te facias tra*n*ſire

Det er lett aa sjaa, at dette kvædet er skrive til bruk ved ei kyrkja med kanikekollegium etter Augustins regel.

S. Ketillus[1], fødd i Vininge nær Randers sannsynleg i fyrsten av kong Nils's regjering (1104—34), vart av biskop Eskill i Viborg († 1133) uppteken millom augustin-kanikarne ved domkyrkja i Viborg og nokre aar etter Eskills andlaat utnemnd til provast ved domkyrkja. Han utmerkte seg ved stor gjevmilda, vart difor hata av sine brøder og flutte til Aalborg, men vart atter innsett i sitt embætte av pave Eugenius III (1145—53) og døydde 27. september 1150. Etter pave Clemens IIIs bulla til erkebiskop Absalon i Lund (9. juni 1188) vart Ketil kanonisert og skrinlagd i Viborg 11. juli 1189; i domkyrkja (som var vigd til Maria) fekk han eit eige kapell paa nordsida (altare S. Ketilli er nemnt 1304[2]); der hekk hans skrin i gylte lekkjor til 1538, sidan stod det bak altaren til den store branden i 1726[3].

S. Ketillus vart tidleg dyrka utanfyre Viborg biskopsdøme[4]. Han hadde ein altar i Aarhus domkyrkja; hans festdag vart halden i Lund (breviaret: 9 lectiones, 6te festgrad av 8; ikkje i missalet), Roskilde (9 lect., 7de festgrad av 9), Kaupenhamn (2dre festgrad av 2, ved sida av translatio Benedicti), Odense (9 lect., 3dje festgrad av 5), Aarhus (1ste festgrad av 4), Slesvig (9 lect., 2dre festgrad av 4), — som ein ser, størst i Aarhus. Ogso i Ribe[5] og i Børglum[6] biskopsdøme heldt dei S. Ketils fest, jamvel i eit norsk kalendarium fraa 14de hundradaaret staar han[7].

Men det er naturlegt, at Viborg var den eigenlege heimstaden for Ketils kultus[8], der var hans skrin, hans festdag var ein av avlatsdagarne aat domkyrkja, han var vernaren for biskopsdømet, patronus for biskopen og kapitlet. Biskopen trugar med hemn ikkje berre fraa Gud og jomfru Maria og Petrus og Paulus, men òg fraa S. Ketillus; biskopen skriv til kong Christiern II og gjev han i Ketils vern. I fyrsten av 16de hundradaaret vart Maria og Ketil bedne um vern mot storm og herjande eld i ei innskrift i domkyrkja. Det fanst eit S. Kjelds-gilde i Viborg[9], og paa hans festdag heldt dei marknad (nundinæ generales) i Viborg[10].

[1] *Scriptores rerum Danicarum* IV, s. 425—42; *Vitae Sanctorum Danorum*, s. 249—83; H. OLRIK, *Danske Helgeners Levned* i Oversættelse (Kbh. 1893—4), s. 149—66. — J. F. FENGER i *Ny Kirkehistoriske Samlinger*, I, s. 526—37 (Kbh. 1857—9); E. SCHEBEL, *De danske Helgene* (Kbh. 1869), s. 120—5; ELLEN JØRGENSEN, *Helgendyrkelse*, s. 54—6.

[2] *Testamenter fra Danmarks Middelalder*, udg. af KR. ERSLEV (Kbh. 1901), s. 52.

[3] HENRY PETERSEN i *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1888, s. 110—4.

[4] ELLEN JØRGENSEN, *Helgendyrkelse*, s. 55.

[5] Sjaa t. d. *Vitae Sanctorum Danorum*, s. 275.

[6] *Diplomatarium Vibergense*, udg. af A. HEISE (Kbh. 1879), nr. 26: Seglstrup bispegard i Vendsyssel 1394; *Dueholms Diplomatarium*, udg. af O. NIELSEN (Kbh. 1872), s. 119, 123, 129: Nykjøbing paa Mors 1438, 1460, Dueholms Johannitkloster 1536.

[7] cod. Holm. Isl. mbr. 28. 4to.

[8] ELLEN JØRGENSEN, *Helgendyrkelse*, s. 55 f.

[9] DV s. 356.

[10] DV nr. 38 (1440).

S. Theodgarus[1], av thüringsk ætt, for som ung fraa heimen til England, og kort tid etter til Noreg; der vart han prestevigd og sidan kalla av Olav Haraldsson (1015—30) til kongeleg kapellan. Etter Olavs fall (1030) fór Theodgarus til Danmark og kom til landet kring Vestervig i Thy (vestanfyre Limfjorden, ut mot Vesterhavet). Han bygde den fyrste kyrkja paa denne staden og preika Guds ord og døydde dèr 24. juni (uvisst aar). Hans ettermann presten Ulfricus fekk pavens løyve til aa døma Theodgarus heilag, og dette vart gjort 30. oktober (uvisst aar, men vel ikring 1070) utan medverknad av biskop Alfrik i Vendsyssel (innsett kr. 1065), men denne bøygde seg likevel snart for folkemeiningi. I Vestervig vart det ikring 1110[2] bygt eit augustinkloster, som var vigt til S. Theodgarus (ny skrinleggjing 1117). Dei eldste biskoparne for landet nordanfor Limfjorden (Vendsyssel og Thy) hadde sæte i Vestervig, men sidan midten av 12. hda. i Børglum i Vendsyssel[3].

S. Theodgarus (Thøger) vart eit serlegt heilagmenne for Thy. I Vestervig fanst hans skrin til reformationen og hans minne hev livt til vaar tid i Thy. I Nørhaa Hundborg herad i Thy var ei Thøgerskyrkja. I Vendsyssel, hovudluten av Børglum biskopsdøme, var ei Thøgerskyrkja i Vrensted i Børglum herad. Ogso utanum Børglum diøcese var Hl. Thøger dyrka: i Lund (breviariet: 9 lect., 6te festgrad av 8; ikkje i missalet), i Roskilde (9 lect., 7de festgrad av 9), i Odense (historia, 2dre festgrad av 5), i Aarhus (4de festgrad av 4), i Slesvig (9 lect., 2dre festgrad av 4); i Ribe biskopsdøme var eit par kyrkjor vigde til S. Thøger[4].

S. Ketillus og S. Theodgarus staar soleis likt i Lund, Roskilde og Slesvig, Ketillus staar fyre Theodgarus i Aarhus og i Kaupenhamn (der Theodgarus slett ikkje er nemnd), Theodgarus fyre Ketillus i Odense.

Naar Theodgarus i *M* hev so stor ein fest som ikkje elles i Danmark nokon stad, maa heimstaden aat *M* vera nær ved Vestervig. Men naar Ketillus staar framanfyre Theodgarus i *M*, maa heimstaden aat *M* vera einstad der Ketils dyrking hadde meir aa segja og hadde større historisk rett enn Thøgers. Dette høver ikkje korkje paa Ribe eller Børglum, men einast paa Viborg.

Samanliknar me kalendariet i *M* med millomalderlege kalenderdateringar fraa Viborg by og biskopsdøme[5], samsvarar desse med kalendariet i hovud-

[1] *Vitae Sanctorum Danorum*, s. 1—26; OLRIK, s. 331—8. — SCHEBEL, s. 60 f.; ELLEN JØRGENSEN, s. 53 f., 155.

[2] J. B. DAUGAARD, *Om de danske Klostre i Middelalderen* (Kbh. 1830), s. 344.

[3] L. N. HELVEG, *Den danske Kirkes Historie til Reformationen*, I (Kbh. 1862), s. 311, 359.

[4] ELLEN JØRGENSEN, s. 155.

[5] Umfanget av Viborg biskopsdøme 1525 ser ein av *Danske Magazin*, 4 II, s. 46—7.

saki. Aa føra fram her heila materialet, som eg hev sanka saman, turde vera mindre naudsynlegt; i alle fall tarv ein ikkje nemna døme paa dateringar etter helgemannadagar som finst overalt og høyrer til det standande emne i alle kalendaria. Av verkeleg interesse i denne samanheng maatte det vera aa kunna paavisa dateringar etter heilagmenne som høyrer eit mindre umraade til.

Anscarii, 3. februar: [Viborg] 1452[1].

Lucii, 4. marts: [Viborg] 1462[2]. — Freising, Utrecht, Milano, Compostella, og alt Danmark.

Gertrudis, 17. marts: Rinds heradsting 1464[3]. — Tyskland, Schweiz og Skandinavia.

Bonifacii, 5. juni: Viborg 1559[4], Skive 1559[5]. — Tyskland, Schweiz; Lund, Kaupenhamn, Odense, Upsala, Nidaros.

Wilhelmi, 16. juni: Randers 1441[6], [Viborg] 1450[7]. — Lund, *Roskilde[8], *Kaupenhamn, Odense, *Aarhus, Slesvig.

Botulphi, 17. juni: [Viborg] uvisst aar[9], Viborg 1419[10], Harre heradsting 1474[11], Aars heradsting 1480 og 1520[12], Egnes (Fleskum herad) 1521[13], Nørlyng heradsting 1534[14]. I Viborg fanst ei Botolvs-kyrkja med nonnekloster[15]. — England; *Lund, *Roskilde, *Kaupenhamn, Odense, *Aarhus, Slesvig; Sverike, Noreg.

Kanuti regis, 10. juli: Vorde birketing 1480[16].

Ketilli, 11. juli: Viborg 1355[17], [Viborg?] 1400[18], [Viborg] 1418[19], Viborg 1440[20], [Hegnet i Tøndering i Salling?] 1471[21], [Viborg] 1477[22], Viborg 1487[23], Nørlyng og Lysgaard heradsting 1498[24], Fur 1532[25], Fjends heradsting 1537[26].

Margarete, 20. juli: Viborg 1508[27], Aars heradsting 1511[28], Viborg 1525[29], Gislum heradsting 1538[30]. Det er tydelegt, at det ikkje er den 13. juli, av nokre vitnebrev fraa Fur 1532[31]; dèr er fortalt éin stad, at tvo adelsmenner »red frem og tilbage og jagede i Povl Grises Korn og nedrede hans Dige og Lukkelse for hans Korn den Løverdag nest efter St. Ketilli Dag», d. e. laurdag 13. juli; ein annan stad heiter det, at dette var »løffuerdag sist forleden» fyre »ffredag nest for sancte Margrete dag»; denne fredagen er daa 19. juli; soleis maa Margareta-dagen vera 20. juli, slik som elles i Norderlandi (berre Åbo hev 13. juli).

Olavi, 29. juli: [Viborg] 1365[32], Viborg 1387[33], [Viborg] 1455[34], Viborg 1532[35], Læsø 1545[36], Gislum heradsting 1557[37].

Magni, 19. august: i Viborg var ei Magnus-kyrkja 1440/1525[38].

Theodgari, 30. oktober: Viborg 1498[39].

Vilhadi, 8. november: Viborg 1422[40], Hindborg heradsting 1548[41]. — I Viborg var ei S. Villehadi kyrkja alt ved aar 1200[42], og Villehads skrin stod venteleg der til reformationen (det var sidan i domkyrkja og brann 1726)[43].

Presentacio Mariæ, 21. november: Gislum heradsting 1543[44]. — Vantar i fleire svenske kalendaria.

[1] DV nr. 51. [2] DV s. 351. [3] DV nr. 64. [4] DV nr. 420. [5] DV s. 338. [6] DV nr. 39. [7] DV nr. 50. [8] * festum fori. [9] *Vitae Sanctórum Danorum*, s. 274. [10] *Repertorium diplomaticum regni danici mediævalis* (Kbh. 1894—1912), nr. 5778. [11] DV nr. 78. [12] DV nr. 90, 195. [13] DV nr. 201. [14] DV nr. 259. [15] DV nr. 1; *Rep. Dipl.* nr. 2072; ERSLEV, *Testamenter*, s. 13, 16, 52. [16] DV nr. 92. [17] *Rep. dipl.* nr. 2468, 2469. [18] DV nr. 27. [19] DV nr. 33. [20] DV nr. 38. [21] DV nr. 71. [22] DV nr. 83. [23] DV nr. 107. [24] *Danske Magazin*, 4 II, s. 195, 195². [25] DV nr. 249. [26] DV nr. 273. [27] DV nr. 175. [28] DV nr. 177. [29] DV nr. 214. [30] DV nr. 278. [31] DV nr. 247, 248, 249. [32] *Rep. dipl.* nr. 2770. [33] *Rep. dipl.* nr. 3592. [34] DV nr. 422. [35] *Ny Kirkehist. Samll.*, V, s. 575. [36] DV nr. 318. [37] DV nr. 405. [38] ELLEN JØRGENSEN, *Helgendyrkelse*, s. 145; *Acta pontificum Danica*, V, nr. 3779; *Danske Magazin*, 4 II, s. 46. [39] DV nr. 150. [40] *Rep. dipl.* nr. 5988. [41] DV nr. 340. [42] DV nr. 1. [43] ELLEN JØRGENSEN, *Helgendyrkelse*, s. 9. [44] DV nr. 299.

Men det er òg datert etter ymse andre dagar, som ikkje er nemnde i kalendariet i *M:*

Valburgis, 1. mai: Viborg 1345[1], Viborg 1441[2], Harre heradsting 1528[3], Nes (Hellum) 1529[4], Viborg 1559[5], Rinds heradsting 1558[6]. — Denne dagen var aalmenn i Tyskland og vart halden i Lund, Roskilde, Kaupenhamn, Odense, Aarhus, og sumestader i Sverike.

Erici regis, 18. mai: Sønderbæk sokn i Synderlyng herad 1517[7]. — Denne svenske helgedagen vart halden i *Lund, *Roskilde, Kaupenhamn, Odense, Aarhus.

›po the helly thre koningher aff Kollen theres affthen‹ = translatio, 23. juli (Köln, Utrecht, Merseburg): [Viborg] 1448[8].

›ipso die St. Canuti [10. juli] et Ketilli [11. juli]‹: Viborg 1543[9].

Dei fleste dagar i kalendariet er ikkje nytta til datering, vel mest av den grunn, at dei ikkje var festa fori. Aa rekna upp desse torde vera lite tenlegt, for det kann vera eit tilfelle, at me ikkje kann finna dateringar ialfall etter sume av desse dagarne.

Karakteristiske dagar i *M* i samanlikning med andre danske kalenderar, er desse:

Leonis pape, 19. april (einestaaande datering, elles oftast 11. april): mest i Nordtyskland, spreidt i Sudtyskland og Frankrike, i Skandinavia berre Vesteraas.

Ascensio domini, 5. mai: berre i Havelberg, Münster og Paris som fast fest.

Johannis de Beverlaco, 7. mai: berre i England og i Nidaros.

Translacio Nicolai, 9. mai: spreidt i Tyskland, Frankrike og England etc.; ikkje i Norderlandi. I Viborg fanst S. Nicolai sokne-kyrkja[10], men det er ikkje nog til aa forklaara at den sjeldsynte festen staar i kalenderen.

Adventus Spiritus Sancti, 15. mai: elles berre i Havelberg og Paris som fast fest.

Concepcio Johannis baptiste, 24. september: sume tyske biskopsdøme (m. a. Havelberg), spreidt i Nordfrankrike etc.

Paa éin stad elles i den danske kyrkja finst:

Eufemie, 13. april (Kaupenhamn): Tyskland og Nordfrankrike etc.

Bede, 27. mai (Kaupenhamn): Hamburg, Utrecht, Worms (Köln og Lüttich 26. mai; Bremen, Breslau, Lübeck 28. mai); i England 26. eller 27. mai.

Antonii, 13. juni (Aarhus): franciskanarne, elles mange stift og orden.

Thecle, 23. september (Kaupenhamn): dei fleste tyske og schweiziske biskopsdøme.

Vedasti et Amandi, 26. oktober (Kaupenhamn): sume tyske biskopsdøme o. fl. Elles er deira dag 6. eller 7. februar.

Leonardi, 6. november (Kaupenhamn): dei fleste tyske og schweiziske biskopsdøme; i Norderlandi elles Upsala, Strengnes, Vesteraas, Nidaros.

Nicasii, 14. december (Kaupenhamn): fleire tyske og nordfranske biskopsdøme; Nidaros.

Paa tvo stader elles i den danske kyrkja finst:

Godehardi, 5. mai (Roskilde, Kaupenhamn): fleire tyske biskopsdøme etc.

Hermetis, 28. august (Lund, Roskilde): næstan alle tyske, schweiziske, nordfranske og engelske biskopsdøme.

---

[1] DV nr. 21. [2] *Rep. dipl.*, nr. 7170. [3] DV nr. 223. [4] DV nr. 228. [5] DV nr. 421, s. 336. [6] DV s. 275. [7] DV nr. 189. [8] DV nr. 48 (av Heise rangt datert etter 6. januar). [9] DV s. 361. [10] Erslev, *Testamenter*, s. 52 (1304); DV nr. 51 (1452) og 79 (1475); *Danske Magazin*, 4 II, s. 46 (1525).

Tri andre danske kalendaria hev desse:

Perpetue et Felicitatis 7. marts, Septem dormientes 27. juni, Leonis 28. juni, Donati 7. august, Felicitatis 23. november.

I berre tvo vantar:

Bonifacii 5. juni, Eufrosyne et Florencie 5. juli, Anne 26. juli, O sapiencia 17. december.

Men av alle desse meir eller mindre sermerkjande heilagmenne hev eg ikkje kunna paavisa meir enn ein (Bonifacii 5. juni) i dateringar.

Av ikkje liten interesse er det aa samanlikna kalendariet i *M* med lista over relikvier i Viborg domkyrkja[1]. Dei som er nemnde i kalendariet, er desse:

Maria (2. februar, 25. marts, 2. juli, 15. august, 8. september, 8. december), S. Georgius (23. april), S. Crux (3. mai, 14. september), S. Petrus (22. februar, 29. juni, 1. august), S. Wilhadus (8. november), 11000 virgines (21. oktober), 10000 milites (22. juni), S. Egidius (1. september), S. Cecilia (22. november), S. Barbara (4. december), S. Birgitta (7. oktober), S. Blasius (3. februar), S. Olauus (29. juli), S. Pancratius (Pancratii, Nerei et Achillei 12. mai), S. Vincentius (22. januar), S. Nicolaus (6. december, 9. mai), S. Stephanus (26. december, 3. august), S. Marcus evangelista (25. april), S. Lambertus (17. september), S. Albanus (22. juni, som i Lund; 21. juni i Roskilde, Kaupenhamn, Odense), S. Canutus rex (10. juli), S. Canutus dux (7. januar, 25. juni), Thebei [ɔ: S. Mauritius et socii] (22. september), S. Benosius [ɔ: Bonifacius? (5. juni)], S. Felix (14. januar), S. Gregorius (12. marts), SS. innocentes (28. december), S. Augustinus (28. august), S. Clemens (23. november), S. Anscarius (3. februar), S. Leo (19. april eller 28. juni), S. Sebastianus (Fabiani et Sebastiani 20. januar).

Ikkje nemnde i kalenderen er desse:

S. Sigfridus (15. februar), S. Albinus (1. marts, Aarhus og Kaupenhamn), S. Fortunatus (? 7. juni; Kaupenhamn, Trier), S. Hinsulphius (?), S. Eflaldius (?), S. Valerius (29. januar), S. Lazarus in Bethania (17. december eller 6. november), S. Maternus (13. september), S. Adam (?), S. Syrach (?), S. Helena (ymse dagar, i Odense 7. februar), S. Bothilda (?), S. Innocentia (?).

Alt i alt kann desse samanlikningar tena til aa upplysa hypothesen um, at *M* er eit Viborgmissale. Materialet er ikkje slikt, at det gjev avgjerande prov for, at hypothesen er rett. Men kalendarisk og hagiologisk skikk og bruk var ingen stad i millomalderen so stereotyp, at ein paa grunnlag av slike avvik og motsetnader som her er funne, skulde kunna neitta avgjerande, at ei løysing som den her upptekne kann vera mogeleg. Til slutt kann ein vanskeleg koma til noko sannsynlegare resultat enn det, at det anonyme missalet i Riga fraa Stephan Arndes's prenteverk i Lübeck aar 1500 er Missale Vibergense. Og boki vert daa so mykje meir verdefull, som det elles ikkje finst nokor fullstendug korkje prenta eller skrivi liturgisk bok fraa Vi-

[1] E. PONTOPPIDAN, *Annales ecclesiæ Danicæ diplomatici*, I (Copenhagen 1741), s. 473 f.

borg biskopsdøme i millomalderen. Missalboki fraa Hersom kyrkja 1159 [ↄ: 1122?][1] og den fraa Testrup kyrkja 1436 [ↄ: 1439?][2] er tapte, og Viborg domkyrkja si aartidebok med kalender[3], av Chr. S. Testrup gjevi til Arne Magnusson 1720, er venteleg brunni i Kaupenhamn 1728.

[1] DV nr. 339. [2] DV nr. 36. [3] DV s. 364—7 og p. X.

MISCELLANEA

Et Psalterium trykt af Gotfred af Ghemen. Den 10. April 1894 kom nuværende Rigsarkivar Dr. V. A. Secher op paa det kgl. Bibliothek og leverede 30 Blade og Fragmenter af en gammel Bog, et Psalterium, trykt med den karakteristiske hollandske Duitskrift; de vare anvendt som Makulatur af en gammel Bogbinder, der havde klæbet dem sammen til Pap og anvendt dem i et Bind. Dr. Secher var stødt paa dem i Landsarkivet for Sjælland, som han dengang var Chef for.

Jeg tillagde ikke dengang disse uanselige Fragmenter nogen videre Betydning; jeg forsøgte ved Hjælp af Holtrops store Værk *Monuments typographiques des Pays-Bas* at bestemme Trykkeren og mente at kunne henføre Trykket til den ubekjendte Bogtrykker i Schiedam, af hvis Materiel Holtrop giver Prøver paa Tavle 119 (11) a^{2-3}. Dermed slog jeg mig dengang til Ro, og denne Bestemmelse er gaaet over i den trykte Katalog over Bibliothekets Inkunabler (Nr. 2024).

I September 1911 fik jeg atter Bogen i Haanden og forsøgte at revidere mine tidligere Undersøgelser og at komme til et klarere Resultat. Ved en lykkelig Indskydelse foretog jeg en Sammenligning med Gotfred af Ghemens ældste Tryk, og det viste sig nu, at disse Fragmenter repræsentere et hidtil ukjendt Tryk fra denne Presse, den første permanente Presse i Danmark. Derved fik de en ny Betydning og Interesse, og de kunne sikkert fortjene at drages frem og at omtales mere indgaaende paa dette Sted.

Der er bevaret 20 hele Blade og desuden større eller mindre Fragmenter af 10 andre; nogle af disse Brudstykker er kun smalle Strimler, et enkelt er kun et Hjørne med Resterne af 4 Linier. Ved Hjælp af Psalmetexten kunne dog alle Fragmenterne anvises deres bestemte Plads i Bogen. Bogen har været inddelt i Læg paa 8 Blade med en Bogstavsignatur paa hvert Lægs første Blad. Signaturerne e, f og k ere bevarede; Signaturen mangler paa det bevarede første Blad af Læg m. Følgende Oversigt viser, hvad vi have af Bogen:

Læg a. Bl. 1 (Fragment).
Læg e. Bl. 1—2, 7—8.
Læg f. Bl. 1—2 (Fragmenter).
Bl. 3—6.
Bl. 7 (Fragment).
Læg g. Bl. 1, 4 og 6 (Fragmenter).
Bl. 2.
Læg h. Bl. 2, 6—8.
Læg k. Bl. 1, 7—8.
Bl. 2 (Fragment).
Læg l. Bl. 3—4, 7.
Bl. 5 (Fragment).
Læg m. Bl. 1.
Bl. 6 (Fragment).

Increpa feras arūdinis. ɔgr gesia tauroꝝ in vaccis ppl'oꝝ. vt excludant eos q̄ ꝓbati sunt argēto
Dissipa gentes q̄ bella volūt. venient legati ex egipto. ethiopia preueniet man⁹ eius deo Regna terre
cantate deo. psallite dño Psallite deo. q̄ ascēdit sup celū celi ad oriētem Ecce dabit voci sue vocē virtutis date gl'iam deo sup isrl' magnificencia eius et virtus ei⁹ in nubibus Mirabilis de⁹ in scīs suis de⁹ isrl' ipse dabit virtutē et fortitudinē plebi sue bñdict⁹ de⁹ Gl'a

Feria quinta

ps. lxxiiij

Confitebimur tibi de⁹ confitebimur. et inuocabim⁹ nomē tuū Narrabim⁹ mirabilia tua. cū accepo tps ego iusticias iudicabo Lique facta ē terra et oēs q̄ habitāt in ea ego cōfirmaui columnas eius Dixi iniquis nolite inique agere. et delinquētibus nolite exaltare cornu Nolite extollere in altū cornu vrm̄. nolite loqui aduersus deum iniquitatē Quia neq3 ab oriēte neq3 ab occidēte neq3 a desertis montib⁹. q̄m deus iudex est Hunc humiliat et hunc exaltat. q2 calix in manu dñi vini meri plen⁹ mixto Et inclinauit ex hoc in hoc. verūtn̄ fex ei⁹ nō est exinanita. bibēt oēs peccatores terre Ego aūt annūciabo in sclm

k

PSALTERIUM LATINUM. Kjøbenhavn: Gotfred af Ghemen. 8°.

Beregningen af Lakunerne er foretaget efter et lille *Psalterium dauiticum,* trykt i Antverpen 1501 af Adriaan van Berghen, som Bibliotheket nylig har erhværvet. Hvis man paa samme Basis vilde forsøge at beregne Omfanget af det fuldstændige Psalterium i Gotfred af Ghemens Tryk, viser det sig, at de 150 Psalmer vilde fylde 139 Blade; da man imidlertid maa antage, at Davids Psalmer som i andre Udgaver til kirkeligt Brug har været fulgt af de saakaldte Cantica samt Fadervor, Litaniet og Trosbekjendelsen (saaledes i den omtalte Udgave fra 1501), saa har Bogen havt et Omfang paa omkring 158 Blade.

Siderne ere gjennemgaaende paa 19 Linier, en enkelt har kun 18 Linier. Det bevarede Blad h 8 har paa Verso kun 15 Linier; Psalme 67 slutter l. 14, derefter staaer l. 15: ¶ Feria quinta, hvoraf sees, at Psalteriet har Angivelser sigtende paa dets Anvendelse som daglig Bønnebog og altsaa har været et Slags *Psalterium feriatum.* Typen er Gotfred af Ghemens større Type, hvormed han begyndte sin Virksomhed i Kjøbenhavn.

Det Spørgsmaal melder sig nu, om det kan afgjøres, naar Gotfred af Ghemen har trykt denne Bog, der paa en interessant Maade viser hans Virksomhed paa et Omraade, hvor han ellers kun har efterladt sig sparsomme Spor. Hans Arbejde for Skolen og for Folkets Læsning samt for Lovkyndigheden have vi rigelige Prøver af; derimod har hans Arbejde i Kirkens Tjeneste været mindst kjendt og belyst.

Den anvendte større Type brugte Mester Gotfred fra sine første Arbejder i Kjøbenhavn indtil 1510; derved oplyses jo intet om Psalteriets Trykkeaar. Signeringsmaaden giver os heller ikke nogen Vejledning. Vi kjende kun Tryk i dette lille Format fra hans Presse fra Aarene 1508—10. Af disse ere de fleste trykte i Læg paa 4 Blade, 2 fra 1508, 1 fra 1509 og 1 fra 1510 i Læg paa 8 Blade; af disse sidste fire Bøger, der nærmest maa sammenlignes med Psalteriet med Hensyn til Signaturen, vise de to samme Signeringsmaade som Psalteriet, en fra 1508 (Rimkrøniken) og en fra 1510 (Lucidarius), medens Jesu Barndoms Bog 1508 og Gudelige Bønner 1509, begge trykte med den større Type viser en Signatur paa første Blad i Læget bestaaende af et Bogstav og Tallet 1. Her faa vi altsaa ikke nogen Vejledning. I sine Kvarttryk signerer Gotfred af Ghemen gjennemgaaende baade 1ste og 3die Blad i Læget.

Men der er et lille Karaktermærke ved det lille Psalterium, som dog giver nogen Vejledning. Bogtrykkeren har nemlig ikke anvendt særlige større Initialer ved hver Psalmes Begyndelse, men der er ladet Plads aaben, saa at Rubricator kunde indmale Initialer med rød Farve. Her har Bogtrykkeren givet en Anvisning til Rubricator ved et lille Bogstav. Saadanne Initialanvisninger har Gotfred af Ghemen anvendt lige fra sine ældste Tryk indtil 1505, medens han fra 1506 anvender Lombarder som Initialer. Vort Psalterium er da uden Tvivl ældre end 1506, det vil sige ældre end alle de andre kjendte Tryk fra hans Presse i samme Format. Men det er meget muligt, at Bogen hører til hans ældre Arbejder. Vi have kun opnaaet en Tidsbestemmelse, der er fast begrænset opad. Det maa bemærkes, at i hans

Udgave af den plattyske Visbyske Søret fra 1505 er der ingen Initialanvisninger givet; men det vil formentlig ikke være forsvarligt deraf at slutte, at han fra det Øjeblik ganske har opgivet Brugen af Initialanvisninger. Man tør kun slutte med nogen Sikkerhed, at han har opgivet denne Praxis fra det Øjeblik af, da han har faaet Lombardbogstaver, og saadanne kunne først paavises 1506.

Det lille Fragment har nu fundet sin Plads i vor nationale Samling og fylder sin beskedne Plads i vor kjøbenhavnske Prototypographs Produktion.

H. O. Lange.

Fragment af Dialogus creaturarum 1483 i stadsbiblioteket i Lübeck. Af denna den äldsta i Sverige tryckta bok äro blott sex exemplar kända, nämligen i Kungl. biblioteket, Stockholm (2 ex., det forna Flemingska och ett från Bibliothek des Bischöflichen Seminarium Josephinum i Hildesheim år 1906 förvärfvadt ex., för öfrigt det enda helt fullständiga af de sex), Universitetsbiblioteket i Upsala (Stiernmans ex.), det Kongel. Bibliotek i Köpenhamn (det Arne Magnussen, sedermera grefve Thott tillhöriga exemplaret), British Museum i London och Kejserliga biblioteket i Petersburg (Zaluskis ex.). Vid Åbo brand 1827 gick dessutom med universitetsbiblioteket ett ursprungligen ärkebiskop Mennander tillhörigt exemplar förloradt.

I stadsbiblioteket i Lübeck har jag emellertid påträffat några fragment af denna sällsynta bok. I bibliotekets samling af äldre ettbladstryck och tryckta fragment finnes sålunda arket nij med kap. 87 och 90[1], något defekt och rubriceradt. Och vid ett besök, som jag sommaren 1913 gjorde i samma bibliotek, fann jag i pärmen på en handskrift ännu två blad af detta tryck. Då detta fynd kanske kan bidraga till frågan rörande Snells verksamhet efter Stockholmsvistelsen, vill jag här närmare beskrifva detsamma.

Handskriften i fråga utgöres af en samling latinska predikningar med titel Sermones multi et diuerſi. Den är daterad år 1471; datum befinner sig upptill fol. 1 r°: Ihesus *christ*us Amen Anno a Natiuitate d*om*ini M°cccc°lxxj. Bandet utgöres af brunt pressadt kalfskinn med lübeckska blindstämplar, bland hvilka särskildt märkes en snedt stående sexrutad sköld med upptill biskopsstaf och bokstäfverna b g på ömse sidor om denna[2]. I främre pär-

[1] Se *Zeitschr. des Ver. f. Lübeck-Geschichte*, Bd 9, s. 311.

[2] Band med denna stämpel äro sällsynta. Kungl. biblioteket i Stockholm äger ett ex. af *Sunte Birgitten Openbaringhe*, Lübeck 1496, på hvars band denna stämpel jämte andra typiska Lübeckstämplar förekommer. Klemming har (*Birgitta-literatur*, s. 42) identifierat detta vapen med biskop Brynolf III Gerlachsson's i Skara. Att detta emellertid endast är ett löst förmodande, torde bevisas däraf, att jag i flera nordtyska bibliotek anträffat band med denna stämpel, så i stadsbiblioteket i Lüneburg (Epistelen ende Ewangelien, Lübeck: tr. m. vallmohufvudena 1492) och i universitetsbiblioteket i Kiel (Joh. de Tambaco: De consolatione theologica, Strassburg: tr. af Ariminensis). Det sistnämnda bandet har följande lübeckska proveniensanteckning: Orate p*ro* d*omi*no Conrado . . . quo*n*dam p*er*petuo ecclesie lubicens*is* vicario p*ro* cui*us* memoria dat*us* est p*re*sens liber ad liberaria*m* dicte ecclesie lubicens*is* et ei*us* anima requiescat in p*er*petua pace Amen. — Det har ännu icke lyckats mig att identifiera denna stämpel.

men sitta de nämnda bladen af Dialogus creaturarum, i den bakre ett ark (med ett helt och ett sönderrifvet blad) af en plattysk inkunabel, *De nye Ee*, tryckt i Lübeck 1478 af Lucas Brandis.

De båda bladen utgöras af första halfarket med det tomma första bladet och blad 6, innehållande en del af andra tabulan. Detta blad är liksom det nyss nämnda arket nij rubriceradt, hvarför det sannolikt tillhört ett fullständigt exemplar och således icke kan vara ett makuleradt korrekturafdrag. På det tomma bladet står följande proveniensanteckning, som hänför sig till handskriften: Orate p*ro* do*mi*no hinrico dedewich quo*ndam* eccle*si*e be*a*te v*ir*ginis [Marienkirche] lubicen*sis* vica*ri*o p*ro* cui*us* memoria dat*us* eſt p*re*se*ns* liber ad libe*rari*a*m* eccle*si*e lubicen*sis* et *cuius*(!) a*nim*a eius requieſcat in p*er*petua pace Amen.

Frågan om Snells öden efter Stockholmsvistelsen har ännu icke blifvit utredd. Under det att Klemming antager, att han dött i Stockholm strax efter fullbordandet af Dialogus creaturarum (färdigtryckt den 20 dec. 1483), finnes åtskilligt som talar för att hans uppehåll här sträckt sig öfver ännu ett eller ett par år. Jag tänker nu närmast på tryckningen af det äldre Upsalamissalet, som otvifvelaktigt är ett verk af Snell och som tidigast kunnat fullbordas under loppet af år 1484. Det är icke omöjligt, att Snell stannat i Stockholm till år 1486, då han fick en farlig konkurrent i den med större resurser försedde Lübecktryckaren Bartholomaeus Ghotan, och att han inför denna omständighet såg sig föranlåten att återvända till Lübeck. Af hans typografiska materiel har väl det mesta, särskildt Dialogus- och Caorsintyperna stannat i Sverige i Upsala domkapitels ägo, men flera af de mycket karaktäristiska lombarder, som han användt i Dialogus, återfinnas i tryck från den okände vallmotryckarens officin i Lübeck, så t. ex. i *Salter to dude* 1493. Liksom Snell bevisligen till Stockholm från Odense medförde korrektur af ett här utfördt verk[1] (*Breviarium Othinense,* hvaraf korrekturlästa fragment finnas i pärmarna på den i Stockholm 1489 bundna, Upsala universitetsbibliotek tillhöriga handskriften C 604), ha också från hans press i Stockholm till Lübeck kommit såväl färdiga tryckalster som makulatur. Det förra torde bevisas af de i Lübeck funna rubricerade fragmenten af Dialogus creaturarum, det senare af de åtta ark med det Camerinska aflatsbrefvet, som jag år 1907 fann i pärmarna på stadsbibliotekets i Lübeck exemplar af Ruschs bibel[2].

[1] Se mina *Bidrag till Danmarks äldsta boktryckerihistoria* i *Allm. sv. boktr.-fören:ns meddel.,* 1907: h. 4, s. 94.

[2] Jag har beskrifvit detta fynd i *Zeitschr. des Ver. f. Lübeck. Geschichte,* Bd 9 (1907), s. 306 ff. Min här uttryckta åsikt, att detta aflatsbref är tryckt af Snell i Lübeck 1480 (det outfyllda årtalet i aflatsformuläret) håller vid en förnyad undersökning icke streck. Dess tryckår bör i stället framflyttas till år 1484 (se *Einblattdrucke des XV. Jahrh.,* herausgeg. von der Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke, nr. 406). Min vid beskrifningen af Riksarkivets pergamentexemplar af detta aflatsbref (*Nord. boktryckarekonst,* jan. 1906, s. 49 ff.) först uttalade uppfattning, att vi i detta bref hafva ett i Stockholm af Snell utfördt tryck, torde vara den riktiga, hvilket jag inom kort på annat ställe hoppas till fullo kunna få bevisa.

Något afgörande bevis för att Snell verkligen återvändt till Lübeck lämna dessa fragment dock icke, men de gifva stor sannolikhet åt ett antagande i denna riktning. *Collijn.*

Ännu ett exemplar af Psalterium Upsalense. Till de 8 exemplar af detta nybestämda svenska 1400-talstryck, som jag beskrifvit i *Kyrkohistorisk Årsskrift,* 1912, s. 151 ff (= *Bibliografiska miscellanea,* XIV) kan nu läggas ännu ett, viktigt särskildt på grund af ett kartongblad, som blifvit bevaradt i detsamma. Exemplaret tillhör Lofö kyrka i Stockholms län och blef antecknadt under föregående års arkivinspektion. Det är mycket defekt, endast bladen 24—27, 30—37, 39—41, 43—48, 50—78, 81—82, 84, 87 samt ett fragment af sista bladet 110 finnas, men härtill kommer det nämnda kartongblandet (se vidstående fig.), vidhäftadt arket c_5 mellan blad 24 och 25. Detta blads rectosida är tom, under det att versosidan innehåller en collecta vid psalmi diurnales ad primam, som just är öfverhoppad bl. 25 a. Af de förut kända exemplaren af Upsalapsalteriet finnes detta blad endast i Kungl. bibliotekets ex. A, där det satt oriktigt inbundet som bokens första blad. Det är uteslutande tryckt i den mindre af de två Ghotanska missaltyper, som kommit till användning i denna bok.

Exemplaret är bundet i ett brunt pressadt kalfskinnsband med stämplar, som visa, att det är bundet i Stockholm vid 1400-talets slut. På bakre pärmens försättsblad finnes en delvis utraderad och öfverstruken proveniensanteckning: Dominus laurencius in... legauit hunc librum...

I detta sammanhang kan påpekas, att exemplar af Psalterium Upsalense äfven tryckts på pergament. I Kammararkivet hafva nämligen bland de gamla arkivalieomslagen följande på pergament tryckta blad tillvaratagits, hvilka nu förvaras i Kungl. biblioteket: 42, 49 (= arket eij), 61, 70 (= gj), 71, 73—78, 80 (= hj, hiij—hv), 91, 100 (= kj).

Collijn.

Sparfvenfeldts parentation öfver Carl XI 1697. Bland tryckta skrifter af Johan Gabriel Sparfvenfeldt, den bekante språkforskaren och samlaren från det karolinska tidehvarfvet, upptager Biografiskt Lexikon äfven en »Parentation på Slavonska öfver Carl XI. Sthlm 1697». Vid undersökning af de efterlämnade resultaten af Sparfvenfeldts studier särskildt inom de slaviska språken har man emellertid måst lämna obesvarad frågan, på hvilket slaviskt språk denna parentation i själfva verket varit affattad, då skriften icke kunnat återfinnas i våra offentliga bibliotek. Ett exemplar har nu anträffats i Kungl. biblioteket; det utgör ett ståtligt foliotryck i fyra blad. Parentationen visar sig vara affattad på ryska, men tryckt icke med ryska typer, utan i latinsk transskription. Titeln är följande: Placzewnaja recz na pogrebenie togho prez segho welemozneiszagho i wysokorozdennagho knjazja i ghossudarja, ghossudarja Karolusa Odinatsetogho... w' Stokolnje... 1697. Under 1600-talets tidigare skeden hade,

Ad primā coll'.

Domine sācte pater oīps eterne deus. qui nos fragiles pctōres ad principiū huius diei/nō nris meritis/ʒ tua sola sctissiā grā pueire fecisti. tua nos hodie salua ὺtute et cōcede. ut ī hoc die ad nullū declinē⁹ mortale pcm̄/nec ullū incurra mus aie piculū vł' dicere scādalū/ʒ sp ad tuā iusti ciā faciēdā/oīs nrā actio ⁊ intēcio/tuo scīssimo moderamie dirigat. ⁊ in hac pma hora h⁹ diei ⁊ in cūctis aliis horis/tua nos dn̄e reple mia. ut p totū hūc diē exultātes in tuis laudibʒ iugit dele ctemur. Per xp̄m d. n. Preciosa est in ɔspcū

Sctā maria mr dn̄i nri ihū xp̄i/ pia atq̧ ppetua ὺgo/cū oībus scīs iustis et elctis dei/intcede dig re p nob miseris pctōribʒ|ad dn̄m deū nrm̄ prēm oipotētē/ut nos mereamur ab eo adiuuari|salua ri/sanari\ ptegi atq̧ defendi. Qui in trinitate pfe.

Dirigē ⁊ scīficare regē et cōseruare digre dn̄e deus rex creator celi ⁊ tre/hodie ⁊ quotidie cor da et corpa nrā. sensus q̧ sermones/et oēs actus nrōs in via et in lege tua sctā/et in oībʒ opibus mādatorꝝ tuorꝝ. et prā. ut possim⁹ placē ɔspectui tuo. et āgeli tui boni ccomitent nobiscū/ ad diri gendos pedes nrōs in viā pacis|psṗitatis et sa lutis|ut hic et in etnū te auxiliante semp sani et liberi esse mereamur. Per dn̄m.

som bekant boktryckaren Peter van Selow i Stockholm tryckt med ryska, eller rättare kyrkslaviska typer ett, visserligen icke stort, antal skrifter på ryska för den svenske konungens ryskatalande undersåtar[1]. Selows tryckeri, som blef såldt till Amsterdam, anträffades i denna stad just af Sparfvenfeldt under hans vistelse därstädes 1695. Försök att återförvärfva det för svensk räkning misslyckades dock. *G. Ae.*

Två obeskrifna danska tryck från 1522. Bland de boktryckare, som under 1500-talets två första decennier utöfvade sitt yrke i Danmark, finnas som bekant tvenne med tillnamnet Blumme, Melchior och Balthasar. De knapphändiga uppgifter, som Bruun[2] meddelar om dem, innehålla, att de arbetade i Aarhus och København 1519—1520, deras typförråd var ringa, deras verksamhet obetydlig och troligen voro de utlänningar. Deras nationalitet och inbördes släktförhållande blifva visserligen icke med följande rader klarare, icke heller hvarför deras uppehåll i Danmark var så kort och hvart de sedan drogo hän. Men till de upplysningar vi redan äga om dem kan här fogas ytterligare ett par om den ene, nämligen Balthasar Blumme.

Af Melchior B. känner Bruun fem olika arbeten, tryckta åren 1519—1520. Af Balthasar däremot blott ett enda: Gabler, In laudem illustrissimi... Christierni Danorum regis... København 1520, en liten kvartvolym, som består af endast fyra blad.

Att från hans press utgått ännu ett arbete utom denna lilla hyllningsdikt, är dock ett faktum, som visserligen är kändt af för Danmarks äldre tryckerihistoria intresserade, men som hittills icke torde ha offentliggjorts. Det bär titeln *Euangeliū Matthei per Desiderium Erasmum iuxta Grecam veritatē traductū...* och å näst sista sidan angifves tryckare och tryckår: Impressum Haffnye per Baltazarum blumme. Anno domini M.D.xxij. Det är en kvartvolym, 68 opaginerade sidor, titeln omgifven af en ram sammansatt af olika delar och på titelbladets frånsida ett träsnitt: Kristus på korset, omgifven af en kvinlig och en manlig figur. Detta träsnitt återfinnes äfven på bokens sista sida.

Då som sagdt tillvaron af detta Balthasar Blummes verk redan är känd, vill jag ej ingå på någon närmare beskrifning däraf, endast tillägga att det enda exemplar, som torde finnas i behåll, befinner sig i Upsala universitetsbibliotek[3] under signum 31: 260, ett samlingsband innehållande sex små tryck, däribland en inkunabel: Cyprianus, Sermo de oratione dominica [Paris u. å.][4].

[1] JENSEN, *Die Anfänge der schwedischen Slavistik.* I: *Archiv. f. slav. Philologie,* Bd 33, s. 136—165. — COLLIJN, *Den i Stockholm år 1628 tryckta ryska katekesen.* I: *Kyrkohist. Årsskrift,* Årg. 12 (1911), s. 125—131.

[2] BRUUN, CHR., *Den danske Literatur fra Bogtrykkerkonstens Indførelse i Danmark til 1550;* passim.

[3] AURIVILLIUS, *Catalogus librorum impress. Bibl. reg. Upsaliensis,* Sect. II (1814), s. 16, där tryckåret emellertid felaktigt uppgifves till 1552.

[4] COLLIJN, I., *Katalog der Inkunabeln der Kgl. Univ.-Bibl. zu Upsala* (Uppsala 1907), sid. 106, nr 463.

P. Terentii Adelphorum Comoedia.
Terētij Epitaphium.
Natus in excelsis tectis Carthaginis altæ:
Romanis ducibus bellica præda fui.
Descripsi mores hoīm: iuuenūqz: senumqz.
Qualiter et serui decipiant dominos.
Quid meretrix: quid leno dolis confingat auarus.
Hec quicunqz legit. sic puto. cautus erit.

TITELBLAD TILL TERENTIUS: ADELPHORUM COMOEDIA.
Kjøbenhavn: Balthasar Blumme 1522.

Hvad som däremot icke torde vara allmänt bekant är, att i UB finnes ännu ett arbete[1], som utgått från Balthasar Blummes officin. Det har följande titel: *P. Terentii Adelphorum Comoedia.* Boktryckarens namn, m. m. läses å sista trycksidan: Impressum Haffnye per Balthazarum Blumme. Anno dñi. M.D.Xxij.

Äfven detta arbete är i kvartformat samt består af 36 opaginerade sidor, den sista tom. På titelbladet (se afbildn.) finnes ett träsnitt föreställande jungfru Maria med Jesusbarnet samt en kvinna, som räcker Maria en blomma. Texten börjar å blad aij[a] (titelbladets frånsida är tom) och slutar på näst sista sidan. Antalet rader på hvarje sida växlar mellan 28 och 31.

Text och titel äro tryckta med en ganska vacker frakturstil, af hvilken tre storlekar förekomma. Till rubriker har dessutom användts en missal-typ, som är synnerligen lik om ej rent af identisk med den, som Melchior Blumme begagnat i Hortulus synonymorum (Bruun, s. 283 ff.). På de 33 textsidorna finnas icke mindre än 30 initialer af fyra olika storlekar och utseende. De två största sorterna ha omkring 40, resp. 29 mm:s sida och äro nästan kvadratiska. Bokstäfverna äro hvita mot svart, hvitprickig botten och prydda med blommor och djur (det å första textsidan förekommande P prydes dock af en framställning af Abraham offrande Isak). En enda anfang af ungefär liknande utseende är endast 17 mm. hög och återstoden består af lombarder, af hvilka begagnats ett H samt två storlekar af D.

De för texten använda typerna äro de samma, som i Matthei Evangelium och af initialerna, hvilka delvis tyda på franskt ursprung, återfinnas äfven flera därstädes. Något väl utfördt tryck kan man ej säga det vara. Raderna äro ofta krokiga, bokstäfverna ej sällan otydliga och trycksvärtan ojämn. Initialerna äro visserligen smakfulla, men förefalla vara ganska slitna.

Detta sällsynta tryck återfinnes i ett samlingsband med gammalt signum Kk 79. Det innehåller bland annat också den ofvan omnämnda af Balthasars namne Melchior Blumme tryckta Hortulus synonymorum.

Genom att i ljuset framdraga dessa två nu beskrifna tryck af Balthasar Blumme har således konstaterats, att han utöfvade sin verksamhet i København två år längre än hvad Bruun kände.

Gustaf Rudbeck.

Kyrkobiblioteken i Skara stift år 1583. Af det *Inventarium för kyrkorna i Skara stift 1583,* som docenten Sven Lampa offentliggjort i *Västergötl. fornminnesfören. tidskr.,* bd 3: h. 3–4, 1912, kunna intressanta uppgifter vinnas äfven om vissa kyrkobibliotek. Inventeringen har omfattat 327 kyrkor, således icke hela Skara stift, och för 105 af dessa kyrkor finnas anteckningar om böcker. De flesta kyrkorna hafva blott ägt en eller annan bok, såsom *liturgia, manuale, handbock, biblia suensk,* o. d. I några kyrkor synas dock rester af det medeltida bokbeståndet hafva räddats undan reformationens räfster med de katolska böckerna. Huruvida något häraf också

[1] AURIVILLIUS, a. a., Sect. I: 2, s. 903.

blifvit bevaradt till våra dagar, bör den nu pågående arkivinspektionen (se *NTBB* 1914, Nr. 1, s. 98) kunna fastställa. Jag anför här i alfabetisk ordning de mera märkliga kyrkobiblioteken efter Lampas inventarium. *Cn.*

Borgunda.
Handboock.
Officiale gammaltt.

Broddetorp.
Officiale riffwitt.
Psalterium gam.
Biblia.
Liturgia.

Dala.
Biblia.
Liturgia.
Manuale.
Officiale.
Antiphonalia.
Psalterium.

Daretorp.
Officiale.
Glorificationale.
Codex ordinis.
Liturgia.
Manuale.

Dimbo.
Psalterium.
Breuiarium.
Sequentiale.
Liturgia.

Eling.
Antiphonale.
Sequentiale.
Liturgia.
Officiale.
Breuiarium scriffwitt.

Forshem.
Biblia suenckh.
Manuale.
Psalterium.
Pergamentz böker 3 ste:

Fullösa.
Graduale aff pergament skönth.

Gösslunda.
Officiale gammaltt.

Habo.
Officiale nogott söndrigtt.
Psalterium.
Liturgia.
Manuale.

Hornborga.
Glorificationes.
Officiale Sönder riffwett.

Husaby.
Biblia suensk.
Biblia latinn.
Handbock.
Officiale.

Hångsdala.
Officialia 3 ste.
Liturgia.
Manuale.
Nouum testamentum.
Biblia.

Hällstad.
Biblia Suensk.
Psalmebock.
Handh bock.
Böker aff perma 7 ste.
Breviarium.
Liturgia.

Hössna.
Biblia.
Liturgia.
Manuale.
Thett nÿa testamentt.
Psalterium Dauidis.

Officiale.
Antiphonale.
Responsoriale.

Jerpås.
Biblia suensk.
Böker aff pergament 2 ste.

Kestad.
Böker aff pergament 6 ste:

Kinna.
Perme böcker 6 ste.

Kinne-Klefva.
Officiale.
Breuiarium.
Psalterium.
Postilla Lauren: Vinter dellen.
Biblia suensk.
Handbock.

Kölaby.
Manuale gam:

Levened.
Böker aff pergamenth 3 ste.

Lödöse.
Biblija suensk.
Liturgia.
Officiale.
Permeböcker 3 ste gambla.

Ny-Lödöse.
Biblia Suenska.
Permeböker gamla 3 ste.
Liturgia och officiale.

Sandhem.
Officiale.
Sequentionale.
Antiphonale.

Liturgia.
Manuale.

Seglora.
Bijblia Suenskh.
Liturgia.
Böker aff pergament 2 ste.

Skepplanda.
Antiphonale.
Liturgia.
Breuiarium.
Psalterium.
Glorificationes latine.

Slöta.
Biblia.
Officiale.
Breuiarium.
Glorificationale.
Liturgia.
Manuale.

Stenstorp.
Officiale riffwitt.
Antiphonale förslittitt.
Liturgia.
Psalterium.
Manuale.

Södra Ving.
Breuiaria 2 ste.
Böker aff pergament 3 ste.
Liturgia.

Töllsjö.
Handbock gam:
Psalterium aff pergament.
Gambla permeböker 2 ste:

Ufvered.
Songbock aff pergament.

Ålekulla.
Permebock gam.

Bernhard Lundstedt

DEN 24 MARS 1914 afled i Castellamare invid Neapel f. d. förste bibliotekarien vid Kungl. biblioteket i Stockholm Bernhard Lundstedt. Under en 40-årig verksamhet som biblioteksman har han mer än de fleste inom sitt fack gjort sig känd och värderad såväl inom som utom vårt land. I denna tidskrift torde därför icke böra saknas en kort minnesruna, tecknande några drag af Lundstedts lefnad och lifsarbete.

Han föddes i Stockholm den 11 juni 1846. Föräldrarna voro lektorn i matematik vid Stockholms gymnasium Jonas Lundstedt och Wilhelmina Hæger. Hans fader innehade boställsvåning i gymnasiihuset å Riddarholmen, och här, inom det forna gråbrödraklostrets murar, såg sonen Bernhard Wilhelm första gången dagens ljus såsom den yngste af tre syskon. Redan vid 13 års ålder miste han båda sina föräldrar, men hans systrar sammanhöllo hemmet, och under deras vård kunde han fortsätta sina skolstudier. Sålunda aflade han år 1866 mogenhetsexamen och inskrefs samma år som student vid universitetet i Upsala. Här ägnade han sig med ifver åt filologiska studier, företrädesvis klassiska, men äfven i de moderna och de semitiska språken förvärfvade han goda insikter. Hans håg drog honom tidigt till biblioteksbanan, och han ordnade sina studier särskildt med hänsyn till inträde på densamma.

Omedelbart efter aflagd filosofie kandidatexamen antogs han ock den 7 juni 1873 till e. o. amanuens vid Kungl. biblioteket och företog redan samma sommar som Stjernecreutz'sk stipendiat en resa till Danmark, Tyskland, Österrike och Schweiz för att taga kännedom om arbetssättet, speciellt katalogiseringsmetoderna, vid offentliga bibliotek därstädes. Såsom en första frukt af sina språk- och biblioteksstudier utgaf han våren 1875 för filosofiska gradens vinnande en akademisk afhandling: *Bidrag till kännedomen om grekiska språkets studium vid de svenska läroverken från äldsta till närvarande tid.* Detta samvetsgranna och väl skrifna arbete afslutas med en förteckning öfver svenska läroböcker i grekiska språket utgifna 1817—75. En tillämnad utvidgning af denna förteckning till en »Bibliographia Græca Svecana», för hvilken Lundstedt under en ny stipendieresa sommaren 1875 gjorde förarbeten, blef icke utarbetad för tryckning. Andra arbeten togo honom nämligen snart i anspråk. Han började s. å. tjänstgöra i ecklesiastikdepartementet och mottog 1876 af bruksägaren Carl Ekman uppdrag att upprätta en katalog öfver det gamla De Geerska biblioteket på Finspongs slott.

Under de närmast följande åren ägnade Lundstedt nu sin från tjänstegöromål lediga tid till att ordna och förteckna denna boksamling, en af de ansenligaste enskilda i vårt land, och år 1883 förelåg katalogarbetet färdigtryckt i en öfver 700 sidor stark volym. Den förträffliga systematiska anordningen och det förtjänstfulla utförandet i det hela, i förening med innehållets rikhaltighet, göra obestridligt denna bibliotekskatalog till ett af vårt lands mera betydande bibliografiska arbeten. Den inledes med en historik öfver Finspongs gods och bibliotek, hvilket senare som bekant numera genom köp öfvergått till Norrköpings stad och utgör en hufvuddel af stadsbiblioteket därstädes.

Samtidigt med utarbetandet af Finspongskatalogen tjänstgjorde Lundstedt såväl i Kungl. biblioteket som i ecklesiastikdepartementet. Inom det förra deltog han de första åren i olika arbeten, vid bibliotekets flyttning till Humlegården 1877 ledde han uppställningen af den svenska afdelningen, och snart blef hans verksamhet uteslutande fästad vid denna afdelning. Sedan 1881 handlade han de från svenska boktryckerierna inkommande leveranserna, och detta arbete skötte han med oförminskadt intresse ända till och med 1900. Ordinarie amanuens 1884, befordrades han till bibliotekarie den 31 dec. 1900, hvarefter han tjänstgjorde som svenska tryckafdelningens föreståndare. Såsom sådan uppgjorde han bl. a. planen för och ledde installeringen af de svenska landsortstidningarna i en nyinredd ändamålsenlig och lätt tillgänglig lokal under läsesalen. Vid Kungl. bibliotekets nyreglering år 1910 utnämndes Lundstedt till förste bibliotekarie och förestod i denna egenskap utländska afdelningen, till dess han efter uppnådd pensionsålder erhöll afsked med utgången af juni månad 1913.

I ecklesiastikdepartementet, där han 1879 förordnades till amanuens, hade han hand om bokförrådet och utgaf år 1881 på särskildt uppdrag en *Förteckning på de böcker, som varit begagnade vid undervisningen i de svenska*

elementarläroverken 1876—77. Redan år 1885 lämnade han emellertid departementets tjänst för att helt ägna sig åt Kungl. biblioteket.

I samband med sin bibliotekstjänstgöring utöfvade Lundstedt under 1880- och 1890-talen ett flitigt bibliografiskt författarskap. Så utarbetade han en *Öfversigt öfver svenska afdelningens uppställning* (i öfvertryck 1887), hvilken ännu i hufvudsakliga delar tjänar till ledning för afdelningens systematiska ordnande. Hans befattning med boktryckarnes leveranser föranledde en artikel i Centralblatt f. Bibliothekswesen (1891): *Ueber die Abgabe der Pflichtexemplare von Druckerzeugnissen an die Bibliotheken in Schweden* (äfven utgifven på svenska s. å.) samt den lilla uppsatsen: *Råd och upplysningar till boktryckare* (1892). Särskildt riktade han sitt intresse på den periodiska litteraturen; han arbetade med framgång att så vidt möjligt fullständiga Kungl. bibliotekets samling af tidningar och tidskrifter. Detta intresse förde honom snart i liflig förbindelse med pressens män, och när Publicistklubben år 1885 beslöt att utgifva en bibliografi öfver Sveriges periodiska press, erbjöds utarbetandet af densamma åt Lundstedt. Han åtog sig det kräfvande arbetet, och åt dess fullförande ägnade han nu icke mindre än 17 af sina bästa mannaår. Såsom ett prof på verkets plan och anordning offentliggjorde han redan 1886 i Kungl. bibliotekets handlingar en förteckning öfver *Svenska tidningar och tidskrifter utgifna inom Nord-Amerikas Förenta Stater.* Efter 10 års förarbeten kunde första delen af *Sveriges periodiska litteratur* lämna pressen 1895; denna del, omfattande tiden 1645—1812, följdes året därpå af den andra, som upptager periodiska skrifter utgifna i Stockholm 1813—1894. Med den tredje delen, hvari redogöres för landsortens press och där Stockholmspressen framföres till 1900, förelåg arbetet afslutadt år 1902. Det stort anlagda verket torde vara väl bekant för denna tidskrifts läsare; med rätta har blifvit sagdt, att det är i sitt slag enastående och att intet land äger en så fullständig bibliografi öfver sin periodiska litteratur. En oerhörd rikedom af uppgifter af alla slag är här samlad, och forskaren finner i detsamma många värdefulla upplysningar. Ehuru det i afseende på noggrannhet och exakthet i detaljer knappast torde kunna mäta sig med hans föregående arbeten, har det för biblioteksmannen såväl som för publicisten blifvit en oumbärlig uppslagsbok och tillika en viktig hjälpkälla för svensk litterär, kultur- och personhistorisk forskning. Det är ock förnämligast såsom den svenska pressens bibliograf som Lundstedt skall bevara sitt namn åt eftervärlden. Man kan endast beklaga, att det ej blef honom förunnadt att, såsom han hoppats, fullfölja detta sitt förnämsta lifsarbete äfven för tiden efter sekelskiftet.

Bland öfriga arbeten af hans hand må nämnas den för bibliografkongressen i Paris 1900 utgifna *Aperçu de la littérature bibliographique de la Suède.* I den af G. Sundbärg s. å. utgifna »La Suède, son peuple et son industrie» bidrog han med en redogörelse för offentliga samlingar och institutioner för vetenskap och konst samt den periodiska pressen. Äfven till den af J. Guinchard ombesörjda nya upplagan af samma verk lämnade han sin

medverkan. Han har därjämte redigerat afdelningen Tidningsmän (två upplagor 1897 och 1910) i Hasse Tullbergs »Svenskt porträttgalleri».

I hufvudsakligen biblioteksvetenskapligt syfte företog Lundstedt talrika utländska resor, och under de sista 20 åren af sitt lif tillbragte han regelbundet sin semesterledighet på utländsk botten. Han studerade därvid ett mycket stort antal bibliotek och deltog ofta i vetenskapliga möten och kongresser. År 1893 besökte han Rom med understöd af Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien. I den till akademien afgifna reseberättelsen framhöll han såsom ett önskemål verkställandet af gemensamma skandinaviska forskningar i Vatikanska arkivet rörande Nordens medeltidshistoria; ett sådant forskningsarbete blef ock redan följande året åvägabragt. Såsom officiellt ombud företrädde han vårt land vid de internationella bibliotekariekongresserna i London 1897, Paris 1900 och Bruxelles 1910. Vid journalistmötena i Lissabon 1898, Rom 1899 och Wien 1904 var han likaledes en af Publicistklubbens delegerade.

Lundstedts älskvärda, vänfasta och på samma gång anspråkslösa personlighet tillvann honom varma sympatier i vida kretsar. Genom sitt öppna, lifliga väsen och sin otvungna hjärtlighet samlade han sig vänner bland alla, som kommo i beröring med honom. Hvar han kunde, bevisade han gärna allehanda små tjänster och vänligheter. Att alltid vara tjänstvillig betraktade han som en bibliotekaries första plikt, och han var outtröttlig att i tjänsten tillhandagå en hvar med råd och upplysningar. Hans hjälpsamhet blef ock särskildt under de senare åren ej sällan anlitad i en grad, som till och med i någon mån torde inkräktat på hans arbete inom biblioteket. Under sina många resor knöt han öfverallt förbindelser med utländska biblioteksmän och vetenskapsidkare; han hade härvid stort gagn af den lätthet, hvarmed han rörde sig på de flesta kulturspråken. Knappast någon svensk biblioteksman var så känd i utländska fackkretsar, och främmande forskare underläto sällan vid besök i vår hufvudstad att hänvända sig till Lundstedt. Icke minst uppburen var han bland utomlands vistande landsmän. Hans fosterländska sinne och ideella lifssyn kommo honom att varmt intressera sig för allt som kunde främja Sveriges litterära och andliga gemenskap med de stora kulturländerna. Framför allt sträfvade han att stärka banden mellan svenskarna i Amerika och i moderlandet samt att vidga våra kulturella förbindelser med Italien. Till detta land kände han sig mäktigt dragen redan i unga år, här hade han funnit och bevarat icke få vänner, och ödet fogade så, att han äfven skulle finna sin graf i dess jord. Stadd på en rekreationsresa i södra Italien, drabbades han där af en sjukdom, som inom få dagar plötsligt ändade hans lif. Hans stoft jordades i Roms protestantiska kyrkogård, men minnet af hvad han velat och verkat skall länge lefva i hans fosterland.

Emil Haverman.

RECENSIONER

Bibliotheca Danica. Systematisk Fortegnelse over den danske Literatur fra 1482 til 1830, efter Samlingerne i det Kongelige Bibliotek i København. Med Supplementer fra Universitetsbiblioteket i København og Karen Brahes Bibliotek i Odense. Udgivet af det Kongelige Bibliotek. *Supplement ved* LAURITZ NIELSEN. Kbh.: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag. 1914. 4°. 514 Spalter.

Af de mange Opgaver, der ventede Chr. Bruun, da han som en 30-aarig Mand i 1862 blev Chef for det Kongelige Bibliotek i København, var næppe nogen af større Betydning end Tilvejebringelsen af et Katalog over Bibliotekets *danske Afdeling.* Planlagt i Slutningen af det 18de Aarh. af I. H. Schlegel, udskilt fra den øvrige Bogmasse, ordnet, indbundet og opstillet af Efterfølgeren Jon Erichsen var denne Samling ved Pligtaflevering, ved Køb og ved Gaver hurtigt voxet op til det, den den Dag i Dag er: den største og fuldstændigste Samling af dansk Litteratur og fremmed Litteratur om Danmark, som noget Steds er til. Men den, der skulde benytte den, fandt sig, som N. M. Petersen sagde, »gaaende paa vildene Mark uden Katalog til Ledestjerne» lige til Bruun bistaaet af Johannes Vahl 1863 tog fat paa Udarbejdelsen af et systematisk Katalog og 1875 førte det til lykkelig Afslutning.

Da Forarbejderne til dette Katalog var saa vidt fremskredne, at Renskrivningen af dets enkelte Bind kunde begynde, opstod hos Bruun den Tanke at faa Kataloget trykt. Han mente at have et Materiale, som ikke let senere vilde kunne tilvejebringes, idet Titelsedlerne, som lagdes til Grund for Renskrivningen, kunde bruges som Manuskript, inden de anvendtes til Dannelsen af et alfabetisk Seddelkatalog, og i den Tro, at et saadant trykt Katalog over den danske Litteratur, som fandtes i det Kongelige Bibliotek, paa mange Maader vilde kunne gøre Gavn, indgik han $^{11}/_{2}$ 1865 til »Samfundet til den danske Literaturs Fremme» med Forslag om at bekoste Udgivelsen. Da Samfundsraadet befrygtede, at dette vilde overstige Samfundets Evner, henvendte han sig allerede $^{19}/_{5}$ 1865 til Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Dette nedsatte en Komité bestaaende af I. N. Madvig, N. L. Westergaard og P. G. Thorsen, og denne afgav $^{23}/_{11}$ 1865 Betænkning med Madvig som Affatter.

Et trykt Katalog over det Kgl. Biblioteks danske Samling fandt Komitéen var i og for sig Videnskabernes Selskab som saadant uvedkommende, og med Hensyn til dets absolutte Værd stillede den sig overhovedet noget tvivlende, da det haandskrevne jo i alle Tilfælde var til Stede paa Biblioteket og dèr kunde benyttes af hvem som maatte ønske det; Tanken om at benytte det alfabetiske Katalogs Titelsedler som Manuskript afvistes ganske. Men i Betragtning af, at »det ved mange Leiligheder vil være af stor Interesse for dem, der sysselsætte sig med dansk Historie i Almindelighed og i særlige Retninger, let og umiddelbart at kunne skaffe sig Oversigt og anstille Sammenligning over, hvorledes Litteraturen og Bogvæsenet til enhver Tid har bevæget og grupperet sig i det Hele eller i visse Fag og Retninger», og under Hensyn til, at »Selskabet nylig er kommet til at nyde og fremtidig vil nyde en Indtægt af den Hjelmstjerne-Rosenkroneske Stiftelse, som maa ansees for nærmest at burde anvendes til saadanne videnskabelige Formaals Fremme, der have et nationalt og den særlige danske Litteratur vedkommende Præg, og at det store kongelige Bibliotheks saa rige og næsten fuldstændige Samling af dansk Litteratur for en meget væsentlig Deel er bygget paa et Grundlag, der med stor Iver og Bekostning blev lagt af den samme Mand, til hvem Oprindelsen af den nævnte Indtægt for Selskabet kan føres tilbage, Selskabets tidligere Præsident, Geheimeraad Hjelmstjerne» — kunde Komitéen dog anbefale Videnskabernes Selskab med en Tredjedel af det ansøgte Beløb at bidrage til det foreslaaede Arbejdes Fremkomst, men kun under ên uafviselig Betingelse.

»Den Betydning — hedder det i Komitébetænkningen — der efter vor Mening maa tillægges Trykningen af et Katalog over det store kongelige Bibliotheks danske Afdeling, ligger deri, at det ikke blot er et Bibliothekskatalog, men tillige temmelig nær et Katalog over den danske Litteratur i og for sig. Men er dette det rigtige Synspunkt, da følger deraf, at Anvendelsen af et betydeligt Beløb til Trykningen først bliver fuldt berettiget, naar Kataloget før Trykningen optager i sig det Supplement, hvorved det saavidt muligt og i alt Væsentligt strax bliver et fuldstændigt Litteraturkatalog. Dette vil skee, naar der med særlig Betegnelse paa hvert Sted indskydes de Bøger (Udgaver af Bøger), der ikke haves i det kongelige Bibliothek, men i begge eller en af de to Samlinger, der i det Hele udfylde de enkelte Huller i hiint, nemlig i Universitetsbibliotheket og (for den ældre Litteratur) Karen Brahes Bibliothek i Odense. Vistnok vil denne Udfyldning og den dertil fornødne Jevnførelse kræve nogen Tid og noget Arbeide; men uden den er Værket behæftet med en Mangel for det Øiemed, hvori det trykkes, hvis Afhjelpning siden deels er usikker, deels altid bliver ubeqvem.»

Disse Betragtninger tiltraadtes ganske af den af »Samfundet til den danske Litteraturs Fremme» nedsatte Komité (Svend Grundtvig, A. F. Krieger, Rasmus Nielsen), der i sin Betænkning af ²⁶/₂ 1866 tilraadede Samfundet at tilskyde den anden Tredjedel til Værkets Trykning. Da den resterende Tredjedel blev dækket ved Tilskud fra den Gyldendalske Boghandels Ejer, F. Hegel,

Grev Chr. Lerche til Lerchenborg og Bruun selv, og da Honoraret til Manuskriptets Tilvejebringelse bevilgedes af Rigsdagen paa Finansloven 1867/68, kunde Arbejdet paa *Bibliotheca Danica,* som Værket nu kom til at hedde, sættes i Gang allerede i Sommeren 1867. Første Binds første Hæfte udkom i Trykken 1872, og 1877 var Bindet sluttet. Andet Bind kom 1886, tredje 1896, fjerde 1902, Supplementet i 1914, og naar — forhaabentlig om ikke alt for mange Aar — Lauritz Nielsens Forfatter-, Anonym- og Sagregister til hele Værket foreligger, vil *Bibliotheca Danica* være afsluttet og den danske Litteratur i Besiddelse af et bibliografisk Hjælpemiddel, som ikke mange Lande har Sidestykker til.

Som Videnskabernes Selskab — til Gavn for Arbejdet — udvidede den oprindelige Plan paa et meget væsentligt Punkt, indskrænkede det den til Gengæld paa et andet. Det var vistnok fra først af Bruuns Mening at gaa up to date; Selskabet ønskede Tidsgrænsen sat noget tilbage. At man satte den til êt bestemt Aar, var atter til Held for Bogen, saa vist som den derved forskaanedes for det Brugen hæmmende, ulidelige Princip at faa de enkelte Bind ført frem til forskellige Aar, en Ubehagelighed, Arbejder som Erslews og Halvorsens Forfatterlexika er behæftet med. Men naar man valgte Aaret 1830, og det begrundedes med, at fra den Tid »et større Liv paa mange Maader begynder at røre sig i Danmark, hvilket ogsaa afspejler sig i en rigere Litteratur«, da valgte man utvivlsomt forkert og gav en Begrundelse, som maaske æstetisk set kunde være berettiget, men som havde lidet med Bibliografi at gøre. Det bibliografisk eneste forsvarlige havde været at sætte Tidsgrænsen til 1840, ti fra Aaret 1841 er den danske Litteratur i fuldstændigst muligt Omfang at finde i de Bogfortegnelser, som tog deres Begyndelse med Fr. Fabricius', og som bestandigt er fortsatte først ved Vahl, senere ved Ehrencron-Müller. Som det nu er, har den nationale Bibliografi en Lakune mellem Aarene 1831 og 1840, som kun ufuldkomment afhjælpes af den af Forlagsforeningen i København 1841 udgivne »Almindeligt dansk-norsk Forlagscatalog«, en Lakune, det vistnok vil blive meget vanskeligt at faa nogen til at udfylde.

Det er muligt, at det er Bruun og ikke Videnskabernes Selskab, som har fastsat netop den valgte Tidsgrænse; det er i alt Fald ham, der har Ansvaret for, at et af de medtagne Biblioteker, nemlig Karen Brahes, næppe er blevet saaledes udnyttet, som det kunde være blevet. Medens nemlig Universitetsbiblioteket blev personligt gennemsøgt af Værkets Udarbejdere, valgtes for Karen Brahes Bibliotek en anden Fremgangsmaade: »Hr. Adjunkt H. C. Vogelsang reviderede og supplerede et Exemplar af det gamle Katalog over dette Bibliothek fra 1725; det konfereredes med det store kongelige Bibliotheks Kataloger, og Hr. Vogelsang afskrev saa Titlerne paa de Bøger, som savnedes her og fandtes der«. Men herved undgik man ikke, dels at adskillige Bøger ikke kom med, saa at en ny, fuldstændig Katalog over Karen Brahes i mange Maader enestaaende og mærkelige Bogsamling stadig er ønskelig, dels at andre kom med under urigtige Titler. Dette sidste kan oplyses

ved et Exempel. I det Kgl. Bibliotek findes af Niels Palladius' Bog om Drukkenskab (i Nyerups Forfatterlexikon urigtigt tillagt den berømtere Broder Peder Palladius) to Udgaver fra 1610 og 1626, begge med Titlen »Druckenskabs Affljusning eller Aarsage, Huorfaare en Christen aldelis bør at sky oc fly den formaledidede Druckenskab»; i Karen Brahes Bibliotek findes en ældre Udgave med Titlen »Aarsage, huor faare en Christen bør at ſky oc fly den formaledidede Druckenskab» — i Bibliotheca Danica I 291 er alle tre Udgaver slaaede sammen under Titlen fra Udgaven af 1610. Men dette vilde vel ikke lettelig være sket, hvis Værkets Redaktør personlig havde haft alle tre Udgaver i Hænde.

Spørger man nu, om »Bibliotheca Danica» — enkelte Mangler fra Karen Brahes Bibliotek fraregnet — som det nu foreligger indeholder hele den danske Litteratur mellem de to Aarstal 1482 og 1830, saaledes som det forudsattes i Komitébetænkningen fra 1865, da maa Svaret blive, at det gør det ikke: det indeholder langt den overvejende Del, men ikke den hele. Ogsaa udenfor de tre Biblioteker, der har afgivet Materialet, er der danske Bøger og deriblandt ikke faa, som hverken findes i det Kgl. Bibliotek, Universitetsbiblioteket eller Karen Brahes Bibliotek. Det er bekendt nok, at der i norske og navnlig svenske Samlinger, særlig i Stockholm og Upsala, er trykte Danica, til Dels af høj Værd, som ikke existerer i noget Bibliotek i Danmark; for nylig er der fra Stiftsbiblioteket i Aalborg fremdraget en hel Række personalhistoriske Lejlighedsdigte fra første Halvdel af det 18de Aarhundrede, som ikke kendes andet Steds fra og som derfor alle mangler i »Bibliotheca Danica» (C. Klitgaard har i Personalhistorisk Tidsskrift 6. R., V 194—203 givet en Fortegnelse over dem); men iøvrigt afgiver det nu foreliggende Supplementbind Vidnesbyrd om, hvor vanskeligt, for ikke at sige umuligt, det er at faa en Nationallitteratur samlet.

Af Supplementets 514 Spalter indeholder de 90 Rettelser og mindre Tilføjelser til Hovedværket: Angivelser af, at nu findes den Bog, som før kun var til i Universitetsbiblioteket eller hos Karen Brahe, ogsaa i det Kgl.; Oplysninger om senere fundne Forfattere og Oversættere til tidligere som anonyme opførte Værker; o. lign. Men de 424 Spalter rummer Bøger, som er komne til i de tre Biblioteker, efter at de respektive Bind af Hovedværket var afsluttet. Selv om nu en ikke ringe Del af Forøgelsen paa sine Steder har sin Grund i, at større Samlinger af Viser, Forordninger o. lign., som vel tidligere fandtes i Bibliotekerne, men ikke var indlemmede som Enkeltnumre i »Bibliotheca Danica», nu er blevet det, er Tilvæxten i sig selv anseelig nok. Og den har fundet Sted saa noget nær over det hele Tidsrum, selv om den langt fra alle Vegne er af samme Værd. Betydningsfuldest er selvfølgelig Tilkomsten af enkelte Palæotyper eller overhovedet Litteratur fra det 16de Aarh. Af »Breviarium Ottoniense» forefindes saaledes nu et hidtil ukendt Baselertryk fra c. 1510; som denne er ogsaa det eneste kendte Exemplar af Viborg-Beretningen om Herredagen i København 1530 en Gave: det blev af Ejeren, Sognepræst Dr. phil. H. F. Rørdam skænket til det Kgl. Bibliotek, da det

1906 flyttede ind i sin ny Bygning — »med Tak for mange gode Timer tilbragte i det gamle Hus». Ved Køb er til samme Bibliotek kommet historiske Lejlighedsskrifter fra Grevefejdens Tid og enkelte Folkebogstryk fra Slutningen af det 16de Aarh., der før kun existerede i saa tidlig en Skikkelse i svenske Biblioteker. Men størst er naturligvis Forøgelsen for de Bøgers Vedkommende, der bestemte for vid og almindelig Udbredelse har været i Brug Menneskealdre igennem. Saaledes er Udgaverne af Jesper Brochmands Huspostille, der i Hovedværket udgjorde 14 i Tal, blevet forøget med 9 for Tidsrummet 1743—1788; Erik Pontoppidans »Forklaring» har bragt sit Tal op fra 21 til 38, og skønt Kingos Psalmebog i Hovedværket fyldte ikke mindre end 5 tætte Spalter, er der dog i Supplementet kommet ikke mindre end 37 ny Tryk til for Tiden fra 1706 til 1814. Og der er ingen som helst Grund til at antage, at man for disse eller lignende Bøgers Vedkommende hermed har naaet Bunden; der vil utvivlsomt stadigt dukke hidtil ukendte Tryk op, lige saa vist som man vil kunne blive ved at samle paa Oversættelser fra før Aaret 1914 af H. C. Andersens Eventyr.

Men som »Bibliotheca Danica» nu foreligger, giver det alligevel det rigeste og fyldigste Billede af den danske Bogverden fra 1482 til 1830, saaledes som den existerer i indeværende Aar i Landets Hovedbiblioteker. De Penge, der har været anvendt paa det, har været vel anvendt: det er og vil vedblive at være en Hjælpekilde af største Betydning for enhver, der sysler med danske Forhold som de afspejler sig i Litteraturen, og den Mand, som fattede Ideen og førte den ud i Virkeligheden, fortjener Ære derfor i sin Grav.

Carl S. Petersen.

Edda. Nordisk Tidsskrift for Litteraturforskning. Kristiania: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard). 1914: 1—3. 4°.

Från och med innevarande år har man att hälsa framträdandet af en ny tidskrift på den nordiska litteraturforskningens område. Initiativet till den nya publikationen har utgått från Norge, och företagets ledare är den bekante representanten för den litteraturhistoriska vetenskapen vid universitetet i Kristiania professor Gerhard Gran, hvilken som redaktionssekreterare vid sin sida har den som framstående Holbergforskare kände universitetsstipendiaten Francis Bull. Hittills ha af den nya tidskriften, hvars namn är Edda, utkommit tvenne nummer, hvilka klart gifva vid handen, i hvilken riktning det nya företaget kommer att ledas.

Edda vill icke begränsa sitt arbetsområde till den rent fackliga litteraturhistorien, sådan den i allmänhet framträder i de åt densamma ägnade specialorganen. Den vill på samma gång lämna rum åt kritiskt-ästetiska studier, åt psykologiska undersökningar och värdesättningar af författare och deras verk, åt teoretiska afhandlingar af metodologisk karaktär och förutom allt detta äfven åt analyser af moderna verk, för så vidt nämligen dessa utgå från allmänna synpunkter och beröra problem, som äga betydelse och intresse för litteraturvetenskapen öfver hufvud taget. För att förverkliga

detta program har utgifvaren vunnit en stab af medarbetare, bland hvilka man vid sidan af de namn från de tre nordiska rikena, som äro självskrifna vid ett företag af detta slag, lägger märke äfven till flera representanter för den kontinentala litteraturforskningen, främst Gustave Lanson. Ett bemärkt rum på medarbetarlistan i det första häftet intager äfven den bekante polyhistorn Richard M. Meyer; hans plötsliga och oväntade bortgång (i oktober innevarande år), hvilken utgjorde en svår förlust för litteraturforskningen i dess helhet, drabbar äfven Edda, då man af en forskare med hans outtröttliga arbetskraft och hans lifliga intresse för den nordiska litteraturen säkerligen kunnat vänta åtskilliga värdefulla bidrag till tidskriften.

De bägge hittills utkomna häftena af Edda innehålla en mängd uppsatser af växlande beskaffenhet, hvilka företräda så godt som alla de områden af litteraturforskningen, som i det föregående omtalats. Det första häftet inledes med en af Gerhard Gran författad karaktäristik af Moltke Moe, den lärde folkloristen, som icke fick upplefva utgifvandet af den tidskrift, för hvars tillkomst han så lifligt intresserat sig och som han säkerligen skulle riktat med många alster af sin omfattande lärdom. Bland öfriga bidrag märkas en högst intressant studie af Fredrik Paasche öfver Sankt Michael og hans Engle, i hvilken författaren sammanställt och bearbetat ett rikt material till belysning af den roll, som ärkeängeln Mikael under den äldre medeltiden i Norden spelat i folktron och folkföreställningen, en undersökning af en motivutveckling hos Goldschmidt af Vilhelm Andersen, en i viss mån programmatisk artikel af Chr. Collin om Det geniale Menneske og Videnskaben om Litteratur, en på fyndiga iakttagelser rik uppsats om Holbergs Politiske Kandestøber fra politisk Synspunkt af Just Bing och flera andra arbeten af olika karaktär men alla af intresse. I det andra häftet, hvilket i likhet med det första utmärker sig för ett synnerligen aktningsbjudande omfång, lägger man märke till en undersökning af Dydsbegrepet i den ældre grekiske literatur af Emil Smith, en omfattande afhandling om motivet Kreaturens suckan och dess utveckling inom den klassiska svenska lyriken under det nittonde århundradet (Stagnelius, Bernhard Elis Malmström och Viktor Rydberg) af Fredrik Böök samt en studie öfver Nils Holgersson af Edvard Lehmann, där Selma Lagerlöfs arbete ställes i samband dels med ett välkändt folksagomotiv, dels äfven med H. Chr. Andersen och Kiplings Djungelbok. Dessutom innehålla bägge häftena öfversiktliga framställningar af det arbete, som under de senare åren utförts inom litteraturvetenskapen i de nordiska länderna och på kontinenten.

Som man ser har tidskriften gjort en start, som med all tydlighet visar, att såväl den rent fackliga forskningens representanter som den af litterära spörsmål intresserade allmänheten kunna vänta sig mycket af densamma, och man kan endast uttala den förhoppningen, att den äfven i vårt land kommer att mötas med den uppmärksamhet den förtjänar.

* * *

Sedan detta skrifvits har ett tredje häfte af Edda utkommit, hvilket står på samma höga nivå som de båda ofvan omnämnda. Man finner där först och främst en posthum afhandling af Moltke Moe öfver den episka folkdiktningens grundlagar, en på träffande iakttagelser rik studie öfver Den digteriske Barokstil omkring Aar 1600 af Valdemar Vedel, där författaren med stöd af en mängd frappanta paralleler påpekar sammanhanget mellan barockens hela yttre uppträdande, dess konst och dess lifsuppfattning å den ena sidan och dess litterära stilideal å den andra, samt första delen af en afhandling om Thorild af Albert Nilsson. Dessutom märkas fortsättning af Karl Mortensens i h. 2 påbörjade uppsats om Holbergs förste Levnedsbrev samt en artikel af H. Logeman med titeln Tilbake til Ibsen. De resultat, som författaren af sistnämnda uppsats uppnått äro verkligen af ganska öfverraskande och föga uppmuntrande beskaffenhet, i det att han nämligen med utgångspunkt i ett omfattande material uppvisar att den nuvarande Ibsentexten är formligen späckad med felaktigheter, missförstånd och onöjaktigheter af alla slag — ett förhållande som föranleder honom att starkt pointera nödvändigheten af en systematisk återgång till Ibsens egna handskrifter. Några hittills otryckta bref af Öhlenschläger och en engelsk litteraturöfversikt afsluta det gedigna och intressanta häftet.

O. Wieselgren.

Norske forfatterutgaver.

BJØRNSTJERNE BJØRNSON, *Artikler og Taler.* Udgivet af CHR. COLLIN og H. EITREM. I—II. Kristiania—København: Gyldendal. 1912—13.

J. E. SARS, *Samlede Værker.* I—IV. Kra—Kbhvn: Gyldendal. 1911—12.

IVAR AASEN, *Skrifter i Samling. Trykt og utrykt.* I—III. Kra—Kbhvn: Gyldendal. 1911—12.

CAMILLA COLLETT, *Samlede Verker.* Mindeudgave. I—III. Kra—Kbhvn: Gyldendal. 1912—13.

Av de største norske forfattere eksisterer det desværre endnu ikke nogen virkelig gode og brukbare utgaver. Ibsenutgaverne er grænseløst unøiagtige i tekstbehandlingen, og de saakaldte »samlede» verker av Wergeland og av Bjørnson er ytterst ufuldkomne baade med hensyn til teksten og omfanget. Her og paa en række andre punkter ligger store opgaver for dygtige og kyndige utgivere. I de par sidste aar har imidlertid Gyldendals forlag sendt ut nogen forfatterutgaver, som vistnok er forholdsvis smaa, men som er ganske bra gjort, og som forhaabentlig er et varsel om at det store forlag begynder at bli sig sit ansvar bevisst og at det vil forberede sig paa at paata sig nogen av de store opgaver som venter. Den vældige Holbergutgave er jo alt paa en vis en smuk begyndelse, selv om vi nordmænd maa beklage at det er en helt dansk utgave.

Av de forfatterutgaver, som fortjener at nævnes i dette tidsskrift, er Bjørnsons *Artikler og Taler* sikkert den fornøieligste, men ogsaa den mindst

tilfredsstillende. Fire store hefter utkom i 1902, efter 10 aars hvile blev arbeidet saa tat op igjen og utgaven forelaa avsluttet ivaares (paa titelbladet staar dog 1913). Den gir et straalende rikt og morsomt billede av Bjørnson som politiker og folkeleder, som taler og folkeopdrager, som journalist og polemiker, og som altmuligmand baade for Norge og Europa. Den indledes med en ypperlig studie af Ernst Sars om Bjørnsons plads i Norges politiske historie. Forsaavidt er alt bra. Men utgavens feil er dens omfang. Den er saa stor at den længe vil staa iveien for en virkelig samling, og i sig selv er den altfor liten. Trods sine to bind med tilsammen 1107 tættrykte — altfor tættrykte — sider gir den bare en liten brøkdel av Bjørnsons vældige politiske og journalistiske produktion. Efter et løst skjøn vilde jeg anslaa de 1107 sider til at repræsentere litt mere end en sjettepart av stoffet. Utvalget er foretat av Chr. Collin og H. Eitrem, med stor dygtighet og sans for det karakteristiske. Men netop derfor bestaar utvalget for en væsentlig del av en række ypperlige enkeltpræstationer; sammenhængen i Bjørnsons arbeide, utviklingslinjen i hans politiske tænkning blir ikke klar ved et slikt utvalg. Og mangen en artikel som man husker og længes efter at se igjen, har ikke kunnet finde plads. Det er sikkerlig med blødende hjerte at utgiverne har kassert selv de ypperligste ting, men de fik ikke overskride et visst arkantal, og det lider hele utvalget under. Det er kanske de samme hensyn som har gjort at oplysningerne efterhaanden, især i andet bind svinder ind, ja næsten blir borte. Men om det end maa beklages at det bare er et litet utvalg, ikke en hel utgave, ett er dog sikkert: ingen som læser Bjørnsons Artikler og Taler kan undgaa at fanges ind av charmen i Bjørnsons personlighet, hans uendelige iver og livsrigdom. Og utvalgsarbeidet har baaret frugt for videnskapen, idet rektor Eitrem er blit drevet til at samle stof til en Bjørnsonbibliografi, — da B. er saa tidlig i alfabetet, er Bjørnsonartiklen i Halvorsens forfatterleksikon avsluttet i begyndelsen av 1884 — et vældig arbeide, som er omtrent avsluttet, men desværre endnu ikke synes at ha videre utsigt til at bli trykt.

Ernst Sars's *Samlede Værker,* 4 bind, 1911—12, bærer med urette sit navn, idet de bare indeholder et utvalg, foretat av en anonym utgiver. Men det er allikevel en værdifuld og nyttig utgave, som har trukket frem en række ypperlige, men noksaa utilgjængelige avis- och tidsskriftartikler, og vist at Sars trods sin storhet som historisk-filosofisk tænker dog kanske rager endnu høiere op i vor litteratur ved sine klarttegnede og aandfulde portrætter og essays. Et navneregister og en bibliografi gir utgaven videnskabelig præg og betydning.

Til 5 august 1913, hundredaarsdagen for Ivar Aasens fødsel, forelaa avsluttet docent Liestøls omhyggelige 3 binds utgave av Aasens *Skrifter i Samling* (»so nær som reint vitskaplege arbeid og samlar-arbeid«), som har skaffet frem ganske betydelige mængder av utrykte, bortgjemte og bortglemte artikler og digte. Og iaar foreligger i 3 svære bind H. Eitrems fortrinlige mindeutgave av Camilla Colletts *Samlede Verker.* Den har baade navneregister

og bibliografi, og er velforsynet med oplysninger; citater og hentydninger er med stort besvær søkt oplyst, hvor det lot sig gjøre, alle reale tekstvarianter i de tidligere utgaver er avtrykt, og ved hvert stykke faar man greie paa om det nogengang har været stilistisk overarbeidet av forfatterinden siden førsteutgaven. Kort sagt utgiveren har vist en imponerende flid og nøiagtighet, lettet arbeidet for alle som i fremtiden vil studere Camilla Colletts gjerning, og git os en av de første moderne norske forfatterutgaver som kan sies at være videnskabelig tilfredsstillende. Vi faar haabe det snart vil komme flere efter, for det trænges haardt. *F. B.*

Islandica. An Annual relating to Iceland and the Fiske Icelandic Collection in Cornell University Library. Vol. 7. *The Story of Griselda in Iceland,* by HALLDÓR HERMANNSSON. Ithaca, N. Y., 1914. (XVII + 48 Sider.) — Pris 1 Dollar.

I Modsætning til de tidligere Hefter af Islandica er dette Hefte ingen Bibliografi, men dels en litteraturhistorisk Studie over Griseldasagnet i Island, dels en Udgave af enkelte Tekster, baade i Poesi og Prosa. Hvad denne berømte Fortællings Skæbne i Udlandet angaar, nøjes Forf. med at henvise til en Del kendte udenlandske Arbejder. Hans egne Undersøgelser drejer sig kun om Fortællingens Optræden i Island, og er baade interessante og godt skrevne. Han paaviser at de ældste islandske Digte om »Grísillá», Rimer af Eggert Jónsson, fra det 17 Aarh. (hvoraf der gives et Uddrag), og et ret tarveligt »Kvæði um Grísillá» af Þorvaldur Rögnvaldsson († 1680), som han udgiver in extenso, stammer fra den hollandske Variant af Griseldasagnet, men der findes dog i dem Benyttelse af andre Træk, og det synes som om det i Nutiden optegnede islandske Folkesagn om Griselda (trykt i Jón Árnasons bekendte Samling af isl. Folkesagn og Æventyr) har været kendt af disse Forfattere. Dette Folkesagn (som H. H. aftrykker) er tidligere blevet undersøgt af andre Litteraturforskere og Köhler har paavist i sin Tid, at deri findes der Træk, som øjensynlig er laante fra Saxos Gesta Danorum (Fortællingen om Syritha i 7. Bog). — Forf. undersøger dernæst de prosaiske Bearbejdelser der findes paa Islandsk af dette Sagn, først »*Æfintýr af einum hertoga, er kallast Valtari*», og mener at den rimeligvis skyldes en mundtlig Genfortælling af den danske Oversættelse af Petrarcas latinske Fortælling. Desuden findes der to selvstændige islandske Versioner efter den danske Folkebog, og den ældre af disse optrykker han, sammen med det nævnte »Æfintýr». — Tilsidst bliver Griselda-sagnet omdannet til en rigtig Riddersaga, Handlingen udvidet med ny Episoder, ny Personer indskudte (Kejser Johannes af Grækenland m. fl.); denne Form er littærert set den mest værdifulde og er bleven den mest udbredte i Island, og er baade bleven bearbejdet af senere Forfattere i Prosa og sat paa Vers (saal. i Rimer af Páll Sveinsson 1778 og Magnús Jónsson 1834). Sagaen udgives her efter den ældste Redaktion. Retskrivningen er normaliseret. Udgaven og hele det foreliggende Arbejde synes at være foretagen med Forf.'s sædvanlige Nøjagtighed og Sam-

vittighedsfuldhed. Jeg har noteret følgende ukorrigerede Trykfejl, som har indsneget sig S. 21, l. 20 *hann* f. *hana*, S. 28, l. 27 *fagri* f. *fagrir*, S. 38, 18 *sinn* f. *sinu*. I typografisk Henseende kunde jeg dog ønske, at de udgivne Tekster var trykte med større Typer, helst med ikke mindre Typer end selve Fortalen. *Sigfús Blöndal.*

Pro novitate, Pars secunda. Festskrift, utgifven af Svenska bokhandelsmedhjälpareföreningen till minne af dess 25-åriga tillvaro 1888—1913. Redigerad af CARL LUNDAHL. Stockh.: Centraltryckeriet 1914. Stor 8°. 309 s.

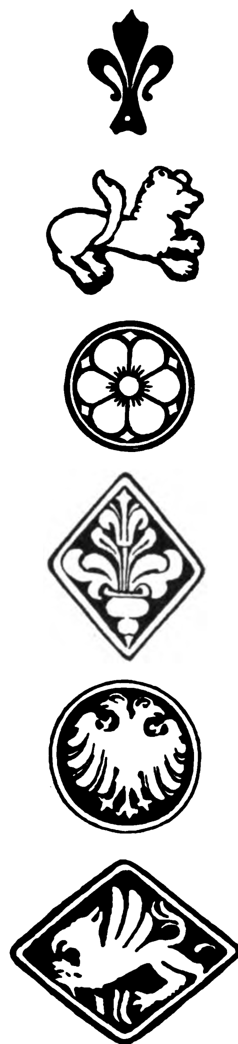
När Svenska bokhandelsmedhjälpareföreningen år 1898 kunde fira tioårsdagen af sin tillvaro, utgafs för att hugfästa minnet af detta jubileum under redaktion af herr C. Lundahl festskriften *Pro Novitate,* till hvilken flera framstående forskare såsom Schück, Hjärne, Harald Wieselgren, E. Wrangel, Cederschiöld m. fl. lämnade bidrag. Vid föreningens 25-årsjubileum, som högtidlighölls förra året, beslöt styrelsen att låta en andra del af *Pro Novitate* följa, ett beslut, som först nu kunnat förverkligas, beroende på, såsom förordet upplyser, »en mängd samverkande orsaker, öfver hvilka det ej varit möjligt att segra». Redaktören är densamme som förra gången och äfven om bidragsgifvarnas namn ej kunna jämföras med dem, som den första *Pro Novitate* kunde uppvisa, måste man vara den Svenska B.-M.-F. tacksam, ty föreningen har icke sparat vare sig mödor eller kostnader för att med denna vackra publikation glädja de svenska bokvännerna. Utom det att *Pro novitate, Pars secunda* är en utmärkt vacker bok, tryckt som den är på Centraltryckeriet och försedd med vignetter och anfanger tecknade af arkitekten E. Bergh, tillför den nämligen också vår svenska bokhistoria ett verkligt gediget och viktigt bidrag, nämligen Arvid Hedbergs afhandling om *Bokbindarebokförare i Sverige 1500—1630,* till hvilken jag nedan utförligare återkommer.

Af innehållet i öfrigt märkes först en historik öfver föreningens verksamhet under dess 25-åriga tillvaro, författad af redaktören, som äfven afslutar bidragens rad med en speciell bokhandelsuppsats, *Kommissionssystemet, dess uppkomst och utveckling.* Andra direkt bokhandeln berörande artiklar publiceras af J. Flodmark och C. A. Fahlstedt. I en liffull skildring meddelar arkivarien Flodmark *Sextioåriga bokhandelsminnen,* till stor del knutna till författarens egen verksamhet 1853—60 i detta »det noblaste af alla merkantila yrken», hvilka minnen lämna en god inblick i de stockholmska bokhandelsförhållandena för sextio år sedan. Svenska bokhandelsskolans föreståndare C. A. Fahlstedt har skrifvit en uppsats *Hvad kan göras för att höja en bokhandlares ställning,* som särskildt sysselsätter sig med bokhandelsskolans uppgift från en pedagogs synpunkter. De rent bokhistoriska bidragen utgöras utom af den Hedbergska afhandlingen af uppsatser af Arthur Sjögren och Johannes Rudbeck. Den förre beskrifver äldre svenska bokförläggaremärken, den senare sammanfattar i en artikel *Om Grolierband i Sverige* sina på skilda ställen offentliggjorda iakttagelser rörande dessa band. Båda uppsatserna äro rikt illustrerade.

Det märkligaste bidraget är emellertid, som redan ofvan framhållits, Arvid Hedbergs studie till det svenska bokbinderiets historia 1500—1630, som upptager nära hälften af hela festskriften och illustreras med icke mindre än 148 utomordentligt vällyckade afbildningar af bokband och bokbandsstämplar, m. m.

Intresset för konstnärliga bokband har på de sista åren glädjande nog varit stadt i ständig tillväxt i vårt land och tagit sig uttryck såväl i talrika publikationer och uppsatser som i anordnandet af utställningar, m. m. Det förnämsta arbetet på området har hittills varit frih. Johannes Rudbecks af Föreningen för bokhandtverk 1910—13 utgifna *Svenska bokband under nyare tiden 1521—1880,* hvars största betydelse ligger i det rika och väl valda illustrationsmaterialet, som hämtats från skilda offentliga och privata samlingar. Arvid Hedberg, själf en framstående yrkesutöfvare, har nu gått ett steg längre. De forskningar, som han på lediga stunder bedrifvit för en kommande svensk bokbandshistoria och hvaraf han här framlägger resultaten för tiden 1500—1630, d. v. s. från nyare tidens början till bokbindareskråets stadfästande, äro stödda på omfattande arkivforskningar och bringa en mängd upplysningar om bokbinderiets utöfvare i vårt land, som hittills icke varit kända eller endast otillräckligt beaktade. De källor, hvarur Hedberg hämtat sitt material, utgöras af Stockholms stads skotteböcker, räntekammarböckerna, tulIräkenskaperna, riksregistraturet, m. fl. Det är visserligen sant, att äfven andra forskare begagnat dessa källor för samma ändamål, men icke i den utsträckning som Hedberg nu gjort det, eller med de af honom uppnådda resultaten. Bl. a. har Eichhorn i sin bekanta uppsats *Bokbindare och bokband i Sverige till år 1720* särskildt påpekat vikten af de gamla räkenskapshandlingarna i Kammararkivet för kännedomen om de under 1500-talet i Sverige verksamma bokbindarna, som ju ofta tillika voro bokförare eller bokhandlare, någon gång äfven boktryckare. Det är antagligt, att en mera systematiskt genomförd undersökning af dessa räkenskaper, verkställd med större arkivaliska förutsättningar och andra nödiga förkunskaper, kunnat lämna ännu rikare resultat. Hedberg har emellertid fört oss ett godt stycke fram på vägen mot en svensk bokbandshistoria, i det att han icke blott lyckats draga fram i ljuset namn på många hittills okända svenska bokbindare, utan han har äfven kunnat uppvisa flera af dem utförda arbeten. Det äldsta namn han nämner är Siffridh Bokabindare, verksam omkr. 1500, och hans änka Karin, troligen sedermera omgift med bokbindaren Cort Stöffvesand, vidare Anders Bokabindare, den i Stockholm 1527—38 verksamme Bartholomæus (Busse?) som Hedberg antager vara identisk med den af anm. först i Upsala 1519 belagde bokbindaren med samma namn (en i Upsala universitetsbibliotek befintlig bok, som tillhört magister Henricus Sledorn, har anteckningen: liber... quem... ligari fecit in Upsala per Bartholomeum Ligatorem ibidem 1519), vidare Hans Pedersson, Henrik Schulte, Larens Bokbindare, Frans Bokbindare, m. fl. Af intresse är äfven, att den kände Lübeckboktryckaren Paul Knufflock också en tid varit verksam som bokbindare i Stockholm. Till

STOCKHOLMS VINDRAGARESKRÅ.
Band och stämplar af Siffridh Bokabindare.

de flesta af de sålunda arkivaliskt framdragna bokbindarna har Hedberg som jag nämnde också kunnat påvisa af dem utförda band. Flera af de äldsta räkenskaperna i Kammararkivet, Rådhusarkivet, m. fl. arkiv äro bundna i samtidiga originalband, och Hedberg har genom ett noggrant studium af de blindstämplar, hvarmed dessa band äro prydda, kunnat särskilja flera af de olika verkstäder, ur hvilka de framgått[1]. Han har vidare genom att i ypperliga reproduktioner återgifva samtliga stämplar åstadkommit en materialsamling, som helt enkelt är grundläggande för all kommande forskning rörande våra äldre svenska bokband. Den metod, som tillämpats vid reproduktionen af stämplarna, är helt ny och afviker från de prof, som bl. a. lämnats af Schwenke i en afhandling *Zur Erforschung der deutschen Bucheinbände des 15. und 16. Jahrhunderts* (i: *Samml. bibl.-wiss. Arbeiten,* Bd XI) och som åstadkommits genom att afrifva stämplarna på tunnt papper med litografisk krita och därefter antingen öfverföra dem på sten eller reproducera dem i fototypi. Det Hedbergska förfaringssättet synes bestå i en slags afgjutning af själfva stämpeln, så att det är denna och icke den med densamma i lädret åstadkomna figuren, som reproduceras (se fig. s. 389).

Utrymmet tillåter icke att i detalj ingå på den intressanta uppsatsen. Vissa af Hedbergs slutledningar synas dock behöfva undergå en förnyad pröfning, hvilket ju icke är mer än rätt och billigt, då forskningsresultaten här för första gången meddelas. Om andra saker kunna olika meningar råda; jag tror således t. ex. icke att man på grund af förekomsten af holländskt tryckmakulatur i ett bokband kan sluta till, att bokbindaren varit holländare (s. 131), ej heller kan jag gå med på Hedbergs åsikt, att de af Bartholomæus bundna banden, som prydas af stämplar i form af narrhufvuden, beställts af Olaus Petri för att däri inskrifva komedistycken (s. 129). Mot själfva anordningen af uppsatsen kan anmärkas, att afbildningarna åtminstone i början icke korrespondera med texten, hvarigenom ett ständigt bläddrande i boken blir nödvändigt; den myckna kursiven stör också det typografiska helhetsintrycket. Reproduktionerna, som förfärdigats på Generalstabens litografiska anstalt, äro som sagdt förträffliga. På fig. 11 hör emellertid den nedersta stämpeln icke till det uppgifna bandet. Ett register skulle äfven hafva gjort afhandlingen ännu värdefullare.

Af det sagda torde till fullo betydelsen af Arvid Hedbergs forskningar rörande hans eget yrkes historia i vårt land framgå. Det är att hoppas, att vidare bidrag skola följa, hvilka komma att kasta ett än klarare ljus särskildt öfver den äldsta epoken i det svenska bokbinderiets historia. Det är med ett alldeles särskildt nöje, som vi hälsa ett så värdefullt bidrag, en prydnad icke blott för den nya *Pro novitate,* utan äfven för svensk bibliografi.

Isak Collijn.

[1] Flera af de i Rudbecks *Svenska bokband,* del 1, reproducerade banden kunna sålunda nu bestämmas med afseende på deras upphofsmän. Så äro banden 1, 2 och 5 utgångna från Bartholomæus' verkstad, nr 4 är bundet af Paul Knufflock, nr 10 af Frans Bokbindare, o. s. v.

ARTHUR SJÖGREN: *Monogrammisten HM. Något om äldre tiders klichétillverkning.* I: *Fataburen* 1914, h. 4, s. 73—104.

I och för denna uppsats, som beledsagas af talrika illustrationer, har förf. varit i tillfälle att begagna Nordiska museets rika samlingar af äldre tryckeriinventarier, bland hvilka äfven klichéer af monogrammisten HM finnas. Det är särskildt i vissa tyska och svenska bibelupplagor, som illustrationer, bilder såväl som ramar och andra typografiska ornament, af denne okände mästare påträffas, hvilken af Nagler uppgifves vara verksam från omkr. år 1590. Det tidigaste tryck, i hvilket en illustration med signaturen HM förekommer, är enligt samme förf. ett Magdeburgtryck från år 1594. Sjögren har nu lyckats framflytta detta datum till år 1588, i det att han belägger denne gravörs bibelbilder i en i Barth af Hans Witten detta år tryckt bibel; en af dessa klichéer är dessutom daterad år 1588 (se vidstående fig. efter originalkliché i Nordiska museet). Från Tyskland hafva sedan olika serier af HM:s klichéer letat sig väg till både Danmark och Sverige. Första gången sådana påträffas i ett svenskt tryck är i Thet Nyia Testamente i Versewijs affsatt, tryckt af Anund Oluffsson 1605, sedan i Gustaf Adolfs bibel 1618. Sjögren uppvisar vidare, att dessa klichéer användts i en rad svenska bibelupplagor och andra teologiska arbeten icke blott under 16- och 1700-talen, utan långt in på 1800-talet. Sista gången de uppdyka är så sent som år 1878, då de aftrycktes i en profbok från Lindhs boktryckeri i Örebro. Förf. meddelar en hel del intressanta iakttagelser rörande klichéernas slitning och stympning samt de olika sätt, hvarpå de åter gjorts brukbara. De i Nordiska museet befintliga klichéerna af denne monogrammist hafva ursprungligen tillhört det nämnda Lindhska tryckeriet i Örebro, dit de kommit från det Hoornska tryckeriet i Västerås, där de bl. a. användts i de på 1700-talet så omtyckta figurbiblarna. Vid det Lindhska tryckeriets nedläggande kommo de i Eichhorns ägo, efter hvilken samlares död de inköptes af Nordiska museet. Det är således ett både intressant och viktigt bidrag, som Sjögren här lämnat till den svenska bokillustrationens historia, vittnande om författarens skarpa iakttagelseförmåga och varma intresse för ämnet, hvilket han ju som bekant äfven på ett lyckligt sätt omsätter i praktiken. *I. C—n.*

FRÅN
BOK- OCH BIBLIOTEKSVÄRLDEN

Personalnotiser.

Framlidne förste bibliotekarien vid universitetsbiblioteket i Upsala dr. Ernst Meyer har i sitt testamente förordnat, att en summa af 25,000 kr. efter änkans död skall ställas till universitetets förfogande för att däraf bilda en fond, hvars räntemedel skola användas till understöd åt behöfvande änkor efter lärare eller tjänstemän vid universitetet. Upsala universitetsbibliotek erhöll dessutom rätt att ur hans särskildt på det litteraturhistoriska området rika bibliotek uttaga, hvad biblioteket förut saknade.

Den 22 juli afled vid den höga åldern af 78 år en af Sveriges märkligaste bibliografer, bokförläggaren Hjalmar Linnström. Genom utgifvandet af *Svenskt boklexikon åren 1830—1865* har han rest sig ett minnesmärke, till hvilket alla, som syssla med svenskt bokväsen, för all framtid skola blicka upp med tacksamhet och aktning. Då detta stora arbete år 1884 var bragt till slut, hade det kostat sin upphofsman icke blott mångårig, trägen möda utan äfven en förmögenhet. Yttre fördelar vann han föga genom sin vidsynta förläggareverksamhet, men svenskt kulturarbete har han gagnat i hög grad icke blott genom ofvannämnda verk utan äfven genom arbeten sådana som *Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar*, *Uppfinningarnes bok*, m. fl. *Ae.*

Med friherre Carl De Geer på Leufsta, som afled den 21 september, bortgick en lika försynt som intresserad vän af böcker och främjare af vetenskaplig forskning. Öfver det gamla fideikommissbiblioteket på Leufsta, till största delen sammanbragt af hofmarskalken Charles De Geer (f. 1720, d. 1778) och särskildt rikt på naturvetenskaplig litteratur, lät friherre Carl De Geer upprätta och trycka en katalog på 263 sidor (1907). Såsom en ny afdelning till det gamla biblioteket fogades af honom gjorda förvärf, och däröfver lät han 1906 utgifva »*Katalog öfver Leufsta bruks bibliotek från 1868. Accessionskatalog 1*», omfattande åren 1865—1905, hvarefter årliga accessionskataloger utgifvits, den sista 1911. Ägare af Linnémanuskript lät han till det stora Linnéjubileet 1907 i facsimile utgifva följande tre handskrifter: *Adonis Uplandicus* (i 12 ex.) med dedikation till Upsala universitet, *Catalogus plantarum rariorum Scaniæ Item Catalogus plantarum rariorum Smolandiæ* (25 ex.), *Hortus Uplandicus* 1730 (25 ex.). För den naturvetenskapliga forskningen visade han sitt intresse genom att understödja svenska forskningsresor och bekosta utgifvandet af redogörelser öfver därunder vunna vetenskapliga resultat. Upsala universitetsbibliotek har dessutom vid flerfaldiga tillfällen rönt prof på hans frikostiga välvilja.
Ae.

Den 25 okt. fyllde en af Sveriges mest kände bibliofiler och boksamlare frih. Per Hierta på Främmestad 50 år. Bland de talrika hyllningar han med anledning af dagens betydelse fick emottaga märkes särskildt en af jubilarens svåger frih. Johannes Rudbeck på Bröderna Lagerströms förlag i Stockholm utgifven festskrift med titel *Ex Bibliotheca Fræmmestadiensi.* I denna festskrift har sammanförts en del bibliofila artiklar, hvilka nästan alla knyta sig till samlingarna på Främmestad och till största delen förut varit publicerade i olika facktidskrifter dels af frih. Hierta själf, dels af herrar J. och G. Rudbeck, I. Collijn och A. Sjögren.

Stockholm. Kungl. biblioteket.

Elzeviersamlingen.

Kungl. bibliotekets elzeviersamling har i *De Bibliothecaris*, nr. 26, 29-30 (febr., maj o. juni 1914) gjorts till föremål för en serie artiklar, *De Elzevier-Collectie van Berghman in de Koninklijke Bibliotheek te Stockholm*, undertecknade N. R. C—t.

Katalog öfver Kungl. bibliotekets inkunabler.

Första delen af *Katalog der Inkunabeln der Kgl. Bibliothek in Stockholm* af I. Collijn med förord af riksbibliotekarien Dahlgren föreligger nu fär-

dig. Denna del omfattar 1122 utländska inkunabler — åt de i Sverige tryckta kommer nämligen andra delen att reserveras — och är åtföljd af ett planschband i folio med 150 valda afbildningar af de sällsyntaste och mest representativa numren i den vackra samlingen. Af de 1122 inkunablerna hafva icke mindre än 283, alltså jämnt en fjärdedel, tillhört friherre Per Hierta på Främmestad, hvilkens vackra samling af 1400-talstryck år 1911 genom köp öfvergick i dr. Otto Smiths i Karlshamn ägo och sedan till största delen af denne donerades till Kungl. biblioteket. Dr. Smith har också bidragit med en större summa till täckandet af de med katalogens utgifning förenade kostnaderna, resten har bestridts med medel från den Berghmanska fonden. Trycket har utförts af Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A.-B., klichéerna äro förfärdigade af Justus Cederquists Grafiska A.-B. *Ae.*

I *Nordisk tidskrift*, h. 6, s. 439—451, har professor O. Montelius under rubriken *Forntida bokskatter* redogjort för Kungl. bibliotekets senaste publikationer, den Berghmanska elzevierkatalogen, inkunabelkatalogen och Handlingar ang. undersökning af äldre arkivalieomslag i Kammararkivet och Riksarkivet.

Accessionskatalogen.

Af den för Sveriges offentliga bibliotek gemensamma *accessionskatalogen*, utg. af Kungl. biblioteket genom S. Hallberg, föreligger årgång 28 färdig sedan medlet af september månad, omfattande bibliotekens utländska förvärf under 1913, och bildar en volym på icke mindre än 756 sidor. Denna årgång åtföljes för första gången af ett alfabetiskt register efter författarnamn och anonyma uppslagsord, hvaremot periodiska skrifter och publikationer af institutioner och sällskap icke äro här upptagna. Den nu vidtagna anordningen innebär dock icke ett afbrytande af framtida utgifning af *tioårsregisterna.* Att accessionskatalogens värde och användbarhet i hög grad ökas genom ett sådant årligt register är själfklart. Man kan blott önska, att denna publikation, på hvilken så mycket arbete nedlägges, måtte vinna allt större användning och uppskattning från allmänhetens sida.

Den Thesleffska donationen.

Bland de talrika donationer, som under de senare åren kommit Kungl. biblioteket till godo, intager den Thesleffska boksamlingen — anländ den 15 jan. 1914 — en särställning, som gör den förtjänt af uppmärksamhet i högre grad, än som eljest vare sig dess storlek eller dess intresse från rent bibliofil synpunkt måhända skulle berättigat den till. Den utgöres nämligen af en strängt enhetlig, ett enda forskningsområde behandlande samling tryckalster, hopbragt med vetenskaplig sakkännedom om ifrågavarande ämne och tydligen eftersträfvande att så vidt möjligt uttömma litteraturens resurser beträffande detsamma. Donationer af detta slag måste gifvetvis vara alldeles särskildt välkomna i hvarje bibliotek, som vill tjäna vetenskapligt syftemål. Till denna allmänna regel kommer så i detta speciella fall, att det Thesleffska bokbeståndets omkr. 800 nr. på ett fåtal när förut saknats i Kungl. biblioteket, lätt förklarligt, då dess ämne gifvetvis ligger en smula på sidan om de vetenskapens allfarvägar, på hvilka ett offentligt bibliotek måste i främsta rummet ha sin uppmärksamhet riktad. Dr. Thesleffs studium är som bekant zigenarfolket: dess etnografi, språk och historia såväl som dess roll inom den högre kulturen, sådan den afspeglas af skönlitteraturen och konsten.

Denna senare del af Thesleffs intressanta forskningsprogram representeras förutom af musikalier och ett dyrbart bildurval — hvaribland märkas exempelvis originaletsningar af Callot — af omkring 400 vol. skönlitteratur med ämne ur landstrykarnas brokiga värld alltifrån 1700-talets pikareskromaner af Le Sage och Smollet ned till de mera kultiverade skönmålerierna i exempelvis Viktor Rydbergs Singoalla eller Henning Bergers Ysail.

Den vetenskapliga afdelningen återigen, som — likaledes uppgående till 400 vol. — självfallet utgör samlingens kärna, illustreras äfven den af ett rikhaltigt åskådningsmaterial i form af skickligt tagna fotografier och skioptikonplåtar, de flesta framställande zigenarfolkets hvardagstillvaro, på vandring och i arbete.

Hur lockande det än skulle vara att ingå på en närmare mönstring bland denna afdelnings många kuriösa och sällsynta tryckalster, förbjuder utrymmet emellertid detta. Det får vara nog med ett omnämnande rätt och slätt af några få arbeten, märkliga genom sin för forskningen på området afgörande betydelse. Som det största namnet inom såväl språkforskning som etnografi möter då upp F. Miklosich, hvars hufvudarbete Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas, 1—12, Wien 1872—81, (Separatabdr. aus d. Denkschr. d. phil.-hist. Classe d. k. k. Akad. d. Wiss., 21—31) återfinnes i ett delvis med författarens egenhändiga marginalanmärkningar försedt exemplar. Vidare märkas inom etnografien de grundläggande Grellmann's Historischer Versuch über die Zigeuner, 2. Aufl., Göttingen 1787, C. v. Heister, Ethnographische und ge-

schichtliche Notizen über die Zigeuner, Königsberg 1842 (»the best book of its kind up to that date», enligt M. Gaster) samt A. F. Pott, Die Zigeuner in Europa und Asien, 1—2, Halle 1844—45. Paul Bataillard's lika svåråtkomliga, som högt uppskattade afhandlingar, publicerade åren 1844—90, förekomma samtliga i separattr., ett af dessa åtföljdt af ett längre egenhändigt bref från förf., dateradt Paris 1873 och adresseradt till C. Estlander. Andra berömda namn å området, hvilka samtliga återfinnas i den Thesleffska samlingen, äro engelsmännen Morwood, Mac Ritchie, italienaren Colocci, etc.

Zigenarspråkets utforskning begynner — med förbigående af kuriosa som t. ex. Rotwellsche Grammatik, Frankfurt a. M. 1755 — så sent som i midten af 1800-talet med Pott's arbeten och kan sägas fullkomnad af Miklosich i hans ofvan anförda standard work. Jämte dessa må här ännu endast erinras om v. Sowa's förtjänstfulla skrifter å det svåråtkomliga gebietet, och till sist om donatorns egna arbeten på såväl detta som öfriga områden af zigenarforskningen, om hvilkas uppskattning må vittna hans val till president för The Gipsy Lore Society under sistförflutna period 1911—13.

Samlingen kommer att i Kungl. biblioteket bevaras som en osplittrad enhet i enlighet med donators önskan och kommer allt framgent att åtnjuta hans välvilliga åtanke.

Stanislaus Grönfeldt.

K. Vetenskapsakademiens bibliotek har under sommarens lopp förflyttat sin verksamhet till akademiens nybyggnad vid Frescati. Fr. o. m. den 16 juni stängdes de gamla lokalerna Drottninggatan 96 för utlåning och begagnande på stället. Alla utestående boklån, med undantag af de för akademiens institutioners räkning alldeles nödvändiga, återkräfdes. Därefter kunde själfva flyttningen af såväl bokförrådet som lagret af akademiens egna publikationer taga sin början den 2 juli. Denna verkställdes, under ledning af bibliotekets tjänstemän, af firman Freys Express och skedde i två repriser, under tiden 2 juli—19 augusti samt 15—17 oktober. Den tog sammanlagdt i anspråk 28 arbetsdagar och gynnades af det härligaste väder samt försiggick i bästa ordning. Kassaskåpsfirman J. Isaksson & C:o levererade de nya hyllställningarna af järn med tillhörande bokbräden för »bokmagasinets» åtta våningar, efter en något modifierad Lipmansk princip, äfven afsedd att införas i Upsala universitetsbiblioteks nybyggnad. Denna hyllmodell var utställd innevarande sommar i Leipzig. Böckerna afdammades före inpackningen omsorgsfullt med vacuum-cleaner och ställdes därefter — icke »på magen» — i af Freys Express tillhandahållna, särskildt konstruerade packlådor i tre- eller tvådubbla rader, allt efter formatet. Freys Express besörjde hela flyttningen af böcker, lager och möbler med undantag af de gamla hyllorna, och utgjorde antalet packvagnar 194 st., hvarmed befordrades 2,572 st. numrerade och väl ett 150-tal onumrerade packlådor.

De gamla hyllorna, afsedda för läsesalar, tjänsterum och lagerlokaler, nedtogos af snickerifirman C. G. Johansson & C:o, utfraktades till Frescati och uppsattes åter på sina nya platser.

Själfva bokbeståndet var redan inflyttadt i medlet af augusti, hvarefter biblioteket — sedan en första omställning af dess viktigare delar under återstående delen af månaden ägt rum — åter kunde öppnas den 1 september.

En utförligare beskrifning af flyttningen samt de nya bibliotekslokalerna är afsedd att inflyta i nästkommande häfte af tidskriften. *J. A. Bdt.*

Upsala: Universitetsbiblioteket.

Handskriftsamlingen har bl. a. genom köp ökats med 18 st. bref från grefve Carl Fredric Scheffer skrifna åren 1744—1745 under hans resa till och vistelse i Paris. — Som gåfva har kaptenen vid Generalstaben frih. Thor Lagerheim öfverlämnat originalmanuskriptet till sin faders framl. majoren frih. Elias Lagerheims stora personhistoriska lexikon, utgörande en personalindex till Inrikes Tidningar 1760—1800 och upptagande i rundt tal inemot 50,000 excerpter. (En afskrift af detta ytterst användbara verk har som bekant redan tidigare öfverlämnats till Personhistoriska samfundet och deponerats i Kungl. biblioteket.) *A. Ge.*

Planschsamlingen har riktats genom en frikostig gåfva af f. d. professor Oscar Quensel med 30 gravyrer. Af dessa äro 24 engelska politiska karikatyrer och bland dem 9 utförda af den berömde James Gillray (1757—1815) och 4 af hans bäste efterföljare George Cruikshank (1792—1878). Bland de öfriga gravyrerna förtjänar nämnas en intressant historisk plansch: Gustaf III till häst visande sig för folket efter revolutionen aug. 1772. Den är utförd hos Antonio Zatta e Figli, Venedig, samt finnes ej upptagen i Snoilsky, Svenska historiska planscher. *G. R.*

Amanuensen vid universitetsbiblioteket i Upsala P. Högberg har i *Rivista delle biblioteche e degli archivi*, Vol. 25, genn.—apr. 1914, s. 44 ff. påbörjat en beskrifning af *Manuscrits italiens dans les bibliothèques Suédoises*, närmast de i Kungl. biblioteket

och i Upsala universitetsbibliotek befintliga italienska handskrifterna. Största delen af de i detta nummer beskrifna handskrifterna hafva tillhört J. G. Sparfvenfeldt.

* * *

Frih. Johannes Rudbecks i h. 1 af *NTBB* offentliggjorda uppsats om *Christoph Plantin som bokbindare* aftryckes på tyska i *Zeitschrift für Bücherfreunde*, Jahrg. 1914/15, h. 2, s. 42—45.

Den bekanta engelska konsttidskriften *The Studio* har med anledning af bokindustriutställningen i Leipzig utgifvit ett af sina berömda specialnummer med titel *The art of the book*. De länder, som här behandlas, äro England, Tyskland, Frankrike, Österrike, Ungern, Sverige och Amerika. Åt England är det största utrymmet, nära hälften af hela numret, beredt med ett förträffligt illustrationsmaterial, som på ett glänsande sätt visar detta lands ledande ställning inom boktryckarkonsten. August Brunius redogör i en koncis och klar, men till utrymmet mycket begränsad artikel (knappa 5 textsidor) för den moderna svenska bokkonsten. De denna artikel bifogade illustrationerna äro uteslutande tagna från verk utgångna från Bröderna Lagerströms officin (Gustaf V:s bibel och Strindbergs Antibarbarus) samt från Hedbergska bokband.

Till 750-årsminnet af den förste Upsalaärkebiskopens invigning har ärkebiskop Söderblom utgifvit en uppsats (särtr. ur *Kyrkohist. Årsskrift*) med titel *Ärkebiskop Stefans invigning i katedralen i Sens år 1164*. Det i Kungl. biblioteket förvarade Sens-sakramentariet, handskrift från midten af 800-talet, göres här till föremål för en intressant beskrifning. Bifogade äro reproduktioner i förminskad storlek af titelbladet och de båda sidorna med benedictio episcoporum, innehållande det formulär, efter hvilket Stefans invigning med all sannolikhet förrättats.

Bröderna Lagerström hafva till Baltiska utställningen låtit trycka ett mycket originellt stilprof med titel *Typinventarium från Bröderna Lagerström Stockholm* och försedt med förord af I. Collijn. Stilprofvet, en hel bok i stort folioformat, skulle egentligen hafva varit färdigt till den välkända firmans 10-årsjubileum år 1913, men har först nu kunnat utskickas. Typinventariets uppställning och anordning vittnar om en utpräglad typografisk smak, hvilken ju som bekant äfven fördelaktigt gör sig gällande i de tryckalster, som utgå från denna väl skötta officin.

Den svenska bokmarknaden företer till julen oaktadt de kritiska tiderna en ganska liflig anblick. Bland redan nu utkomna böcker finnas flera, som ur typografisk och konstnärlig synpunkt erbjuda mer än vanligt intresse och fördelaktigt vittna om det stora uppsving den moderna bokkonsten de senaste åren tagit i vårt land, ett uppsving som tyvärr af skilda anledningar icke kom till sin fulla rätt vid nationernas stora täflan i Leipzig. Man märker emellertid till sin glädje, huru våra ledande förlag och boktryckerier nedlägga allt större omsorg och kostnader på att gifva sina artiklar en förnämlig och vårdad utstyrsel och huru de i denna sträfvan biträdas af framstående konstnärer.

Första rummet af de till julen utgifna böckerna torde ur rent typografisk synpunkt den på Bröderna Lagerströms förlag utkomna essaysamlingen *Engelska profiler* af August Brunius intaga. Den enkla, nobla utstyrseln med den klara, rediga mediævalstilen i en minutiöst genomförd och dock icke för kompakt sättning visar hän på engelska förebilder och ger verkligen åt det fint skrifna innehållet en utmärkt passande ram.

Ett af de ståtligaste arbeten, som på länge utkommit i vårt land, föreligger i Birger Mörners intressanta och originella krönika *Maria Aurora Königsmarck*, utgifven på P. A. Norstedt & Söners förlag och tryckt på Centraltryckeriet. Boken framträder i folioformat och är försedd med vignetter och anfanger dels kopierade ur samtida tryck af konstnären Werner Grosser, dels i tidens stil komponerade af fru G. Möllerberg och fröken Marianne Mörner. I rent typografiskt hänseende skulle boken säkerligen hafva vunnit på något större mellanslag. En annan anmärkning kan göras mot anfangernas placering, i det att dessa i de flesta fall icke stå jämnt på linjen. Till ett i öfrigt så förstklassigt arbete, på hvilket så dryga kostnader äro nedlagda, borde äfven ett annat planschpapper hafva användts än det rätt tarfliga kritpapper, på hvilket de talrika porträtten och öfriga planscher blifvit tryckta. En numrerad lyxupplaga i 200 exemplar på tjockare papper och med fotogravyrer har emellertid tryckts af denna vackra bok; dessutom finnes ett 10-tal för hand illuminerade exemplar, hvilka senare betinga ett pris af 225 kr. stycket. *Cn.*

Svenska historiska sällskapet i Amerika, stiftadt år 1905, har satt i gång en insamling för att i Chicago uppföra en svensk biblioteks- och nationalbyggnad. Afsikten är att på grundvalen af de samlingar, som under sällskapets åttaåriga tillvaro redan hunnit hopbringas, bilda ett svensk-amerikanskt national-

og bibliografi, og er velforsynet med oplysninger; citater og hentydninger er med stort besvær søkt oplyst, hvor det lot sig gjøre, alle reale tekstvarianter i de tidligere utgaver er avtrykt, og ved hvert stykke faar man greie paa om det nogengang har været stilistisk overarbeidet av forfatterinden siden førsteutgaven. Kort sagt utgiveren har vist en imponerende flid og nøiagtighet, lettet arbeidet for alle som i fremtiden vil studere Camilla Colletts gjerning, og git os en av de første moderne norske forfatterutgaver som kan sies at være videnskabelig tilfredsstillende. Vi faar haabe det snart vil komme flere efter, for det trænges haardt. *F. B.*

Islandica. An Annual relating to Iceland and the Fiske Icelandic Collection in Cornell University Library. Vol. 7. *The Story of Griselda in Iceland,* by HALLDÓR HERMANNSSON. Ithaca, N. Y., 1914. (XVII + 48 Sider.) — Pris 1 Dollar.

I Modsætning til de tidligere Hefter af Islandica er dette Hefte ingen Bibliografi, men dels en litteraturhistorisk Studie over Griseldasagnet i Island, dels en Udgave af enkelte Tekster, baade i Poesi og Prosa. Hvad denne berømte Fortællings Skæbne i Udlandet angaar, nøjes Forf. med at henvise til en Del kendte udenlandske Arbejder. Hans egne Undersøgelser drejer sig kun om Fortællingens Optræden i Island, og er baade interessante og godt skrevne. Han paaviser at de ældste islandske Digte om »Grísillá», Rimer af Eggert Jónsson, fra det 17 Aarh. (hvoraf der gives et Uddrag), og ét ret tarveligt »Kvæði um Grísillá» af Þorvaldur Rögnvaldsson († 1680), som han udgiver in extenso, stammer fra den hollandske Variant af Griseldasagnet, men der findes dog i dem Benyttelse af andre Træk, og det synes som om det i Nutiden optegnede islandske Folkesagn om Griselda (trykt i Jón Árnasons bekendte Samling af isl. Folkesagn og Æventyr) har været kendt af disse Forfattere. Dette Folkesagn (som H. H. aftrykker) er tidligere blevet undersøgt af andre Litteraturforskere og Köhler har paavist i sin Tid, at deri findes der Træk, som øjensynlig er laante fra Saxos Gesta Danorum (Fortællingen om Syritha i 7. Bog). — Forf. undersøger dernæst de prosaiske Bearbejdelser der findes paa Islandsk af dette Sagn, først »*Æfintýr af einum hertoga, er kallast Valtari*», og mener at den rimeligvis skyldes en mundtlig Genfortælling af den danske Oversættelse af Petrarcas latinske Fortælling. Desuden findes der to selvstændige islandske Versioner efter den danske Folkebog, og den ældre af disse optrykker han, sammen med det nævnte »Æfintýr». — Tilsidst bliver Griselda-sagnet omdannet til en rigtig Riddersaga, Handlingen udvidet med ny Episoder, ny Personer indskudte (Kejser Johannes af Grækenland m. fl.); denne Form er littærert set den mest værdifulde og er bleven den mest udbredte i Island, og er baade bleven bearbejdet af senere Forfattere i Prosa og sat paa Vers (saal. i Rimer af Páll Sveinsson 1778 og Magnús Jónsson 1834). Sagaen udgives her efter den ældste Redaktion. Retskrivningen er normaliseret. Udgaven og hele det foreliggende Arbejde synes at være foretagen med Forf.'s sædvanlige Nøjagtighed og Sam-

vittighedsfuldhed. Jeg har noteret følgende ukorrigerede Trykfejl, som har indsneget sig S. 21, l. 20 *hann* f. *hana*, S. 28, l. 27 *fagri* f. *fagrir*, S. 38, 18 *sinn* f. *sinu*. I typografisk Henseende kunde jeg dog ønske, at de udgivne Tekster var trykte med større Typer, helst med ikke mindre Typer end selve Fortalen.
Sigfús Blöndal.

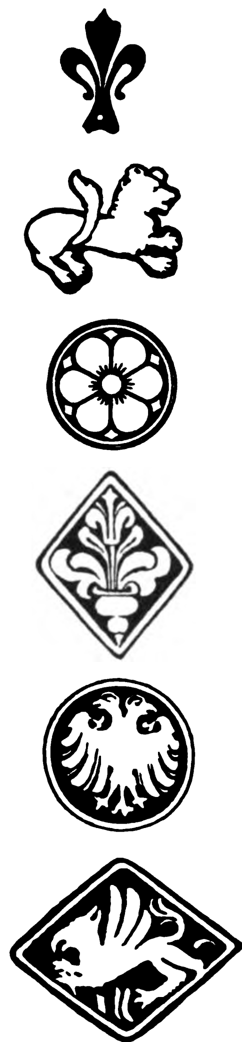
Pro novitate, Pars secunda. Festskrift, utgifven af Svenska bokhandelsmedhjälpareföreningen till minne af dess 25-åriga tillvaro 1888—1913. Redigerad af CARL LUNDAHL. Stockh.: Centraltryckeriet 1914. Stor 8°. 309 s.

När Svenska bokhandelsmedhjälpareföreningen år 1898 kunde fira tioårsdagen af sin tillvaro, utgafs för att hugfästa minnet af detta jubileum under redaktion af herr C. Lundahl festskriften *Pro Novitate,* till hvilken flera framstående forskare såsom Schück, Hjärne, Harald Wieselgren, E. Wrangel, Cederschiöld m. fl. lämnade bidrag. Vid föreningens 25-årsjubileum, som högtidlighölls förra året, beslöt styrelsen att låta en andra del af *Pro Novitate* följa, ett beslut, som först nu kunnat förverkligas, beroende på, såsom förordet upplyser, »en mängd samverkande orsaker, öfver hvilka det ej varit möjligt att segra». Redaktören är densamme som förra gången och äfven om bidragsgifvarnas namn ej kunna jämföras med dem, som den första *Pro Novitate* kunde uppvisa, måste man vara den Svenska B.-M.-F. tacksam, ty föreningen har icke sparat vare sig mödor eller kostnader för att med denna vackra publikation glädja de svenska bokvännerna. Utom det att *Pro novitate, Pars secunda* är en utmärkt vacker bok, tryckt som den är på Centraltryckeriet och försedd med vignetter och anfanger tecknade af arkitekten E. Bergh, tillför den nämligen också vår svenska bokhistoria ett verkligt gediget och viktigt bidrag, nämligen Arvid Hedbergs afhandling om *Bokbindarebokförare i Sverige 1500—1630,* till hvilken jag nedan utförligare återkommer.

Af innehållet i öfrigt märkes först en historik öfver föreningens verksamhet under dess 25-åriga tillvaro, författad af redaktören, som äfven afslutar bidragens rad med en speciell bokhandelsuppsats, *Kommissionssystemet, dess uppkomst och utveckling.* Andra direkt bokhandeln berörande artiklar publiceras af J. Flodmark och C. A. Fahlstedt. I en liffull skildring meddelar arkivarien Flodmark *Sextioåriga bokhandelsminnen,* till stor del knutna till författarens egen verksamhet 1853—60 i detta »det noblaste af alla merkantila yrken», hvilka minnen lämna en god inblick i de stockholmska bokhandelsförhållandena för sextio år sedan. Svenska bokhandelsskolans föreståndare C. A. Fahlstedt har skrifvit en uppsats *Hvad kan göras för att höja en bokhandlares ställning,* som särskildt sysselsätter sig med bokhandelsskolans uppgift från en pedagogs synpunkter. De rent bokhistoriska bidragen utgöras utom af den Hedbergska afhandlingen af uppsatser af Arthur Sjögren och Johannes Rudbeck. Den förre beskrifver äldre svenska bokförläggaremärken, den senare sammanfattar i en artikel *Om Grolierband i Sverige* sina på skilda ställen offentliggjorda iakttagelser rörande dessa band. Båda uppsatserna äro rikt illustrerade.

Det märkligaste bidraget är emellertid, som redan ofvan framhållits, Arvid Hedbergs studie till det svenska bokbinderiets historia 1500—1630, som upptager nära hälften af hela festskriften och illustreras med icke mindre än 148 utomordentligt vällyckade afbildningar af bokband och bokbandsstämplar, m. m.

Intresset för konstnärliga bokband har på de sista åren glädjande nog varit stadt i ständig tillväxt i vårt land och tagit sig uttryck såväl i talrika publikationer och uppsatser som i anordnandet af utställningar, m. m. Det förnämsta arbetet på området har hittills varit frih. Johannes Rudbecks af Föreningen för bokhandtverk 1910—13 utgifna *Svenska bokband under nyare tiden 1521—1880,* hvars största betydelse ligger i det rika och väl valda illustrationsmaterialet, som hämtats från skilda offentliga och privata samlingar. Arvid Hedberg, själf en framstående yrkesutöfvare, har nu gått ett steg längre. De forskningar, som han på lediga stunder bedrifvit för en kommande svensk bokbandshistoria och hvaraf han här framlägger resultaten för tiden 1500—1630, d. v. s. från nyare tidens början till bokbindareskråets stadfästande, äro stödda på omfattande arkivforskningar och bringa en mängd upplysningar om bokbinderiets utöfvare i vårt land, som hittills icke varit kända eller endast otillräckligt beaktade. De källor, hvarur Hedberg hämtat sitt material, utgöras af Stockholms stads skotteböcker, räntekammarböckerna, tullräkenskaperna, riksregistraturet, m. fl. Det är visserligen sant, att äfven andra forskare begagnat dessa källor för samma ändamål, men icke i den utsträckning som Hedberg nu gjort det, eller med de af honom uppnådda resultaten. Bl. a. har Eichhorn i sin bekanta uppsats *Bokbindare och bokband i Sverige till år 1720* särskildt påpekat vikten af de gamla räkenskapshandlingarna i Kammararkivet för kännedomen om de under 1500-talet i Sverige verksamma bokbindarna, som ju ofta tillika voro bokförare eller bokhandlare, någon gång äfven boktryckare. Det är antagligt, att en mera systematiskt genomförd undersökning af dessa räkenskaper, verkställd med större arkivaliska förutsättningar och andra nödiga förkunskaper, kunnat lämna ännu rikare resultat. Hedberg har emellertid fört oss ett godt stycke fram på vägen mot en svensk bokbandshistoria, i det att han icke blott lyckats draga fram i ljuset namn på många hittills okända svenska bokbindare, utan han har äfven kunnat uppvisa flera af dem utförda arbeten. Det äldsta namn han nämner är Siffridh Bokabindare, verksam omkr. 1500, och hans änka Karin, troligen sedermera omgift med bokbindaren Cort Stöffvesand, vidare Anders Bokabindare, den i Stockholm 1527—38 verksamme Bartholomæus (Busse?) som Hedberg antager vara identisk med den af anm. först i Upsala 1519 belagde bokbindaren med samma namn (en i Upsala universitetsbibliotek befintlig bok, som tillhört magister Henricus Sledorn, har anteckningen: liber... quem... ligari fecit in Upsala per Bartholomeum Ligatorem ibidem 1519), vidare Hans Pedersson, Henrik Schulte, Larens Bokbindare, Frans Bokbindare, m. fl. Af intresse är äfven, att den kände Lübeckboktryckaren Paul Knufflock också en tid varit verksam som bokbindare i Stockholm. Till

STOCKHOLMS VINDRAGARESKRÅ.
Band och stämplar af Siffridh Bokabindare.

de flesta af de sålunda arkivaliskt framdragna bokbindarna har Hedberg som jag nämnde också kunnat påvisa af dem utförda band. Flera af de äldsta räkenskaperna i Kammararkivet, Rådhusarkivet, m. fl. arkiv äro bundna i samtidiga originalband, och Hedberg har genom ett noggrant studium af de blindstämplar, hvarmed dessa band äro prydda, kunnat särskilja flera af de olika verkstäder, ur hvilka de framgått[1]. Han har vidare genom att i ypperliga reproduktioner återgifva samtliga stämplar åstadkommit en materialsamling, som helt enkelt är grundläggande för all kommande forskning rörande våra äldre svenska bokband. Den metod, som tillämpats vid reproduktionen af stämplarna, är helt ny och afviker från de prof, som bl. a. lämnats af Schwenke i en afhandling *Zur Erforschung der deutschen Bucheinbände des 15. und 16. Jahrhunderts* (i: *Samml. bibl.-wiss. Arbeiten,* Bd XI) och som åstadkommits genom att afrifva stämplarna på tunnt papper med litografisk krita och därefter antingen öfverföra dem på sten eller reproducera dem i fototypi. Det Hedbergska förfaringssättet synes bestå i en slags afgjutning af själfva stämpeln, så att det är denna och icke den med densamma i lädret åstadkomna figuren, som reproduceras (se fig. s. 389).

Utrymmet tillåter icke att i detalj ingå på den intressanta uppsatsen. Vissa af Hedbergs slutledningar synas dock behöfva undergå en förnyad pröfning, hvilket ju icke är mer än rätt och billigt, då forskningsresultaten här för första gången meddelas. Om andra saker kunna olika meningar råda; jag tror således t. ex. icke att man på grund af förekomsten af holländskt tryckmakulatur i ett bokband kan sluta till, att bokbindaren varit holländare (s. 131), ej heller kan jag gå med på Hedbergs åsikt, att de af Bartholomæus bundna banden, som prydas af stämplar i form af narrhufvuden, beställts af Olaus Petri för att däri inskrifva komedistycken (s. 129). Mot själfva anordningen af uppsatsen kan anmärkas, att afbildningarna åtminstone i början icke korrespondera med texten, hvarigenom ett ständigt bläddrande i boken blir nödvändigt; den myckna kursiven stör också det typografiska helhetsintrycket. Reproduktionerna, som förfärdigats på Generalstabens litografiska anstalt, äro som sagdt förträffliga. På fig. 11 hör emellertid den nedersta stämpeln icke till det uppgifna bandet. Ett register skulle äfven hafva gjort afhandlingen ännu värdefullare.

Af det sagda torde till fullo betydelsen af Arvid Hedbergs forskningar rörande hans eget yrkes historia i vårt land framgå. Det är att hoppas, att vidare bidrag skola följa, hvilka komma att kasta ett än klarare ljus särskildt öfver den äldsta epoken i det svenska bokbinderiets historia. Det är med ett alldeles särskildt nöje, som vi hälsa ett så värdefullt bidrag, en prydnad icke blott för den nya *Pro novitate,* utan äfven för svensk bibliografi.

Isak Collijn.

---

[1] Flera af de i Rudbecks *Svenska bokband,* del 1, reproducerade banden kunna sålunda nu bestämmas med afseende på deras upphofsmän. Så äro banden 1, 2 och 5 utgångna från Bartholomæus' verkstad, nr 4 är bundet af Paul Knufflock, nr 10 af Frans Bokbindare, o. s. v.

ARTHUR SJÖGREN: *Monogrammisten* ꟿ. *Något om äldre tiders klichétillverkning.* I: *Fataburen* 1914, h. 4, s. 73—104.

I och för denna uppsats, som beledsagas af talrika illustrationer, har förf. varit i tillfälle att begagna Nordiska museets rika samlingar af äldre tryckeriinventarier, bland hvilka äfven klichéer af monogrammisten ꟿ finnas. Det är särskildt i vissa tyska och svenska bibelupplagor, som illustrationer, bilder såväl som ramar och andra typografiska ornament, af denne okände mästare påträffas, hvilken af Nagler uppgifves vara verksam från omkr. år 1590. Det tidigaste tryck, i hvilket en illustration med signaturen ꟿ förekommer, är enligt samme förf. ett Magdeburgtryck från år 1594. Sjögren har nu lyckats framflytta detta datum till år 1588, i det att han belägger denne gravörs bibelbilder i en i Barth af Hans Witten detta år tryckt bibel; en af dessa klichéer är dessutom daterad år 1588 (se vidstående fig. efter originalkliché i Nordiska museet). Från Tyskland hafva sedan olika serier af ꟿ:s klichéer letat sig väg till både Danmark och Sverige. Första gången sådana påträffas i ett svenskt tryck är i Thet Nyia Testamente i Versewijs affsatt, tryckt af Anund Oluffsson 1605, sedan i Gustaf Adolfs bibel 1618. Sjögren uppvisar vidare, att dessa klichéer användts i en rad svenska bibelupplagor och andra teologiska arbeten icke blott under 16- och 1700-talen, utan långt in på 1800-talet. Sista gången de uppdyka är så sent som år 1878, då de aftrycktes i en profbok från Lindhs boktryckeri i Örebro. Förf. meddelar en hel del intressanta iakttagelser rörande klichéernas slitning och stympning samt de olika sätt, hvarpå de åter gjorts brukbara. De i Nordiska museet befintliga klichéerna af denne monogrammist hafva ursprungligen tillhört det nämnda Lindhska tryckeriet i Örebro, dit de kommit från det Hoornska tryckeriet i Västerås, där de bl. a. användts i de på 1700-talet så omtyckta figurbiblarna. Vid det Lindhska tryckeriets nedläggande kommo de i Eichhorns ägo, efter hvilken samlares död de inköptes af Nordiska museet. Det är således ett både intressant och viktigt bidrag, som Sjögren här lämnat till den svenska bokillustrationens historia, vittnande om författarens skarpa iakttagelseförmåga och varma intresse för ämnet, hvilket han ju som bekant äfven på ett lyckligt sätt omsätter i praktiken.

I. C—n.

bibliotek och -arkiv samt ett historiskt museum. Den svenska litteraturen i Amerika samt allt, som kan belysa förbindelserna mellan Sverige och Amerika, skall här först och främst tillvaratagas. Sällskapet, hvars nuvarande ordförande är bibliotekarien vid John Crerar Library A. G. S. Josephson, hyser godt hopp om att kunna insamla de 300,000 dollars, som anses tillräckliga, för att idén skall kunna förverkligas.

Danmark.

Efter Loven af 3die Juli 1914 om Lønninger for Tjenestemænd ved Rigsarkivet, det kongelige Bibliotek, Universitetsbiblioteket, Statsbiblioteket i Aarhus og Nationalmuseet er følgende Biblioteksassistenter: cand. phil. Frederik Birket-Smith, mag. scient. C. Luplau-Janssen, cand. mag. Axel Garboe udnævnte til Underbibliotekarer ved Universitetsbiblioteket samt cand. mag. Søren Hanssen konstitueret som Underbibliotekar sammesteds.

Det kgl. Bibliotek har for nylig ved Køb erhvervet sig et nyt, hidtil utrykt Haandskrift af Jens Baggesen. Det er paa 18 Blade i 4° og bærer Titelen: »Epigrammatisk Udstilling imod somme Nutidens Fremstillinger som Forsøg til en Academisk Borgerlig Billedbog af Clemens Clementissimus med Forklaringer og Belysninger af Jesper Jespersen Borgerskræk». Hvert Epigram er illustreret.

Direktør Carl Vett i København har foræret det kgl. Bibliotek en komplet Samling af Gadeplakater, ialt 63, der i Tidsrummet fra 4 August til 29 September 1914 har været opslaaet i Bruxelles, dels af belgiske dels af tyske Autoriteter.

Kristiania. Universitetsbiblioteket.

Den nye bygning blev tat i bruk den 2. januar; den må derfor nu sies at ha utstät sin prövetid, og som det var at vente, bestät den godt. Maskineriet vil jo gjerne knirke litt i begyndelsen, nogen småting hist og her vil der altid være at rette på, men gjennemgående har alt funktionert meget bra og personalet har snart fundet sig tilrette i de nye forhold. Frygten for at flytningen fra universitetskomplekset til Drammensveien skulde mindske sökningen, har vist sig at være ugrundet. Besöket er fremdeles i jevn stigning. Hele den store bygning er nu i fuld drift, med undtagelse av de rum som er avset til fremtidig utvidelse av virksomheten. Dog er *Norsk Folkemindesamling* allerede flyttet ind förste etage, hvor docent Knut Liestöl er optat med ordningen av den prægtige grundstamme, avdöde professor Moltke Moes store folkloristiske bibliotek og håndskrevne samlinger.

Den store utstillingssal blev indviet den 16. mai med en ganske rikholdig *jubilæumsutstilling:* Proklamationer, åpne brev, aviser, flyveskrifter, sange, prospekter og portræter til belysning av begivenheterne i 1814. Blandt de bibliografiske sjeldenheter må især merkes de forskjellige tryk fra den norske og svenske feltpresse, en stor samling utgaver av Grundloven, hvorav ikke mindre end 14 fra året 1814, og en række 17.-mai-sange, den ældste fra Trondhjem 1823. De ledende inden- og utenlandske personligheter var repræsentert ved portræter og autografer, uten at samlingen naturligvis gjorde krav på fuldstændighet. Endelig var der også fremlagt et utvalg av jubilæumsårets litteratur, fra de store pragtverker, klassikerutgaver og historiske fremstillinger ned til mindealbum og »historiske prospektkort». Rikest repræsentert var by- og bygdehistorierne som ventelig kunde være.

Bibliotekets *annuum* er i årets löp blit öket med 6,000 kr. til 60,000 kr. Overbibliotekaren har tidligere sökt om og uttalt at 100,000 kr. ikke er for meget, hvis biblioteket tilfredsstillende skal kunne fylde sin dobbelte opgave som riks- og universitetsbibliotek. Det må jo erindres at Universitetsbiblioteket i Kristiania er alene om det arbeide som i Stockholm og Kjöbenhavn er delt mellem flere store biblioteker. Den eneste stötte K. U.-B. kan páregne, er Nobelinstitutets gode politiske og folkeretslige bibliotek. Vort udmerkede folkebibliotek, Det Deichmanske, tar vistnok godt av for den store klasse av besökende, som i Stockholm og Kjöbenhavn kan virke nokså trykkende på de videnskapelige biblioteker, men nogen lettelse av indkjöpskontoen betyder det naturligvis ikke.

Universitetsbibliotekets samlede *budget* er nu utskilt fra det egentlige universitetsbudget og utgjör iår 124,400 kr. Et forslag til nyt lönsregulativ nådde ikke frem til behandling på indeværende storting, og en ansökning om 36,000 kr. ekstraordinært til utvidelse og supplering av håndbiblioteket i den nye læsesal blev utsat. Derimot bevilget stortinget ekstraordinært 7,000 kr. til påbegyndelse av en alfabetisk seddelkatalog til publikums bruk.

Katalogerne er jo det ömme punkt ved de fleste biblioteker, og nogen ord om dette katalogarbeide kan derfor kanske páregne interesse. Jeg ser en av dette vakkre tidsskrifts nyttigste opgaver i at være et forum for meddelelser og dröftelser om praktiske biblioteksopgaver, la dem være små eller store.

K. U.-B.'s store alfabetiske *seddelkatalog*, som nu sterkt nærmer sig 1,000 kapsler, blev påbegyndt alt

i 1820-årene som små skrueböker. Den ældste seddelmasse er derfor så gammel, at det vilde være resikabelt at stille den til almindelig bruk, mens den derimot gjör fuldkommen tjeneste for personalet og altid vil bli den centrale hovedkatalog. Den blir også fornyet efterhånden som den systematiske katalog skrider frem. Den norske avdelings seddelkatalog, som blev påbegyndt efter avleveringsloven av 1883, er derimot skrevet på så solide sedler, at man også har kunnet gi publikum adgang til den. Imidlertid — fælles katalog for publikum og personale er en uting, og U.-B. har nu sökt at imötekomme det voksende krav på to sætt alfabetiske kataloger.

For at skape et sikkert grundlag for den nye katalog, blev der först utarbeidet nye, trykte katalogiseringsregler, som på mange punkter betegner en praktisk forenkling av den hittil gjældende tradition. En nærmere omtale av dem må utstå til en anden leilighet. Selve arbeidet med den nye katalog foregår meget enkelt på den måte, at en amanuens gjennemgår hovedkatalogen og ved hjælp av indstukne lapper eller lette blyantmerker antyder redaktionelle ændringer, hvor det er nödvendig. Han skriver også selv de vanskeligere sedler, gjennemser samtidig indlægningen, utskiller »Norvegica» fra för 1883, avslörer pseudonymer og anonymer og supplerer forfatternavn, hvor det lar sig gjöre.

Det egentlige *avskrivningsarbeide* skal utföres på skrivemaskine av kvindelige assistenter (på grund av forholdene forelöbig kun én, med amerikansk biblioteksutdannelse), som også tilslut fjerner blyantstreker og lapper. Ved valg av skrivemaskine bestemte man sig for »Royal» nr. 10, model 1914, med et for katalogisering av utenlandsk litteratur utvalgt klaviatur av små »élite»-typer, som tillater en linjeavstand av indtil 2 1/2 mm og 47 bokstaver på linjen (med den fastsatte marg), medens der av de almindelige »pica»-typer kun vilde blit plass til 39. »Élite» er den samme skriftgrad, som man har bestemt sig for ved det kgl. bibliotek i Berlin til dette bruk. En nyere forbedring er derimot tabulatorsystemet, som gjör öiemål og linjer på kortet overflödig. Ordningsordene slåes med majuskler, hvad der er mere iöinefaldende og tidsbesparende end understrekning.

Sedlerne er kartonkort i det internationale format (7 1/2 × 12 cm), hovedsedlerne er hvite, henvisningssedlerne gule (lærfarvete). Den krumning kortene gjerne får ved at passere skrivemaskinvalsen, forsvinder når de ligger natten over i kopipressen. Så snart de er revidert og forsynet med de nödvendige sökekort, stilles de færdige skuffer til disposition i utstillingssalens katalogskap.

For at arbeidet så snart som mulig skal komme publikum tilgode, medtages forelöbig kun litteraturen efter 1880, forfattere og serieverker på begge sider av denne grænse dog i sin helhet. Erfaring synes nemlig at vise at det hovedsagelig er for den nyere litteratur katalogerne rådspörges; de ældre verker rekvireres fortrinsvis efter litterære citater. Selvom dette indtryk skulde være upålitlig, viser dog en liten prövestatistik at bökerne efter 1880 utgjör 73 % av vort hele utlån. Dette tal er forövrig mindre end de tilsvarende i Bresslau og Budapest (de eneste biblioteker som mig bekjendt har offentliggjort lignende statistiker). Det förste sted utgjorde böker fra det sidste 10-år endog 90 %, det andet sted böker efter 1889 80 % av det samlede utlån. Hvis man så tar i betragtning forholdet mellem den ældre og nyere litteratur, vil man få et endnu sterkere indtryk av hvor stor — jeg hadde nær sagt: uhyggelig stor — procent av den gamle bokmasse der kun spiller statistrolle i bibliotekerne. For at denne hær av statister ikke skulde sinke arbeidet, er det man har valgt denne kronologiske arbeidsdeling. Da alle kopierte sedler naturligvis merkes, medförer delingen ikke nogen ulempe av betydning.

U.-B.'s böker er endnu for de fleste avdelingers vedkommende unummererte. For at avhjælpe den fölelige ulempe av dette i den daglige drift, har overbibliotekaren nylig bestemt en plan for en hurtig forelöbig *signering* av hele den unummererte bokmasse, anvendelig også for den systematiske katalog; men da utkommanderingen har rammet bibliotekets arbeidskraft temmelig sterkt og man også må forutse en stramning av budgettet, har man endnu ikke kunnet sætte fuld kraft på dette store arbeide.

25. sept. 1914. *W. M.*

Det 7de norske bibliotekmøte.

Dette holdtes i Kristiania d. 6te og 7de juli. Den fungerende formand i »Norsk Bibliotekforening», bibliotekar Arne Kildal fra Bergen, holdt en mindetale over avdøde bibliotekar Haakon Nyhuus og gjennemgik derpaa i en længere oversigt de opgaver som han mente forelaa for foreningen i den nærmeste fremtid. »Norsk Bibliotekforening» blev stiftet for et aar siden paa bibliotekmøtet i Stavanger og har nu ca. 400 medlemmer. Dens formaal er at fremme norsk bibliotekvæsen og som medlemmer optas bibliotekfunktionærer, biblioteker, og — som passive medlemmer (uten stemmeret) — mænd og kvinder med interesse for biblioteksaken. Formandens oversigt over de fremtidige opgaver vakte en livlig og frugtbringende diskussion. Der raadet

samstemmighet paa møtet om, at de nærmeste opgaver, foreningen maa opta til løsning, er: at skaffe tilveie faglige haandbøker som folkeboksamlingerne endnu mangler, at arbeide for at skaffe gode oversættelser av betydelige ikke-skandinaviske skrifter, samt at faa utgit passende fagskrifter og ungdomsbøker, at ta op en mere intens bibliotekagitation utover landet, at samle et bibliotekfond, og at fremme samarbeide i faglige spørsmaal mellem de forskjellige arter biblioteker.

Paa møtets anden dag holdtes indledende foredrag av stortingsbibliotekar Karl Fischer og skoledirektør O. A. Eftestøl. Bibliotekar Fischer indehar stillingen som Kirkedepartementets sakkyndige i biblioteksanliggender og har som den øverste leder av de talrige statsunderstøttede boksamlinger i Norge utrettet et stort og værdifuldt arbeide gjennem en række aar. Han redegjorde for, hvad der i det forløpne aar var blit gjort fra Statens side for at fremme biblioteksaken, og hvilke opgaver det skulde være rimelig, at Staten tok op i den nærmeste fremtid. Efter et længere ordskifte, som bød paa meget av interesse, vedtok forsamlingen enstemmig følgende resolution:

> Det 7de norske bibliotekmøte finder, at følgende foranstaltninger til biblioteksakens fremme i den nærmeste fremtid særlig bør være gjenstand for statsmyndigheternes omsorg:
>
> 1) Økede bevilgninger til bibliotekinspektion.
>
> 2) Bevilgning til indenlandske stipendier for biblioteksfolk.
>
> 3) Ny overenskomst med forlæggerne, hvorefter bibliotekerne kan faa kjøpt de nye bøker til reducert pris, straks de er utkommet.

Skoledirektør Eftestøls foredrag angik væsentlig spørsmaalet om passende literatur for landsungdommen og om ordningen med barne- og ungdomsbibliotekerne.

Ved siden av forhandlingerne var der omvisning av møtets deltagere i Det Deichmanske biblioteks filialer paa Grünerløkken og Grønland og i det nye Universitetsbibliotek. Møtet sluttet med en stilfuld fest som Kristiania kommune arrangerte paa St. Hanshaugen.

Der var omtrent 50 deltagere i møtet, væsentlig aktive biblioteksfolk. Det næste aarlige møte vil sandsynligvis holdes i en by paa Vestlandet eller i Nordland. Det er ikke tvil om, at disse møter bidrar sterkt til at fremme interessen for biblioteksaken, og kanske særlig til at aapne den almene mands øine for nytten og betydningen av vore boksamlinger og det arbeide de utfører. Ved siden av den nystiftede landsforening vil de sikkert føre til, at det for fremtiden blir lettere at arbeide for biblioteksaken i Norge, end det tidligere har været.

A. K.

DANMARKS DELTAGELSE I LEIPZIGERUDSTILLINGEN

Da i Sommeren 1913 Dr. Volkmann, Lederen af »Internationale Ausstellung für Buchgewerbe und Graphik in Leipzig 1914« holdt et Foredrag i København for at agitere for Danmarks Deltagelse i Udstillingen, vandt hans Ord ikke synderlig Genklang iblandt de tilstedeværende Repræsentanter for dansk Boghaandværk. Og Grundene dertil var flere. Der blev straks fra den permanente Kommission for internationale Udstillinger gjort opmærksom paa, at man ikke kunde forvente noget Tilskud fra Statens Side. Da det stod klart, at Tilvejebringelsen ad privat Vej af den nødvendige betydelige Kapital vilde være umulig, syntes Tanken om at deltage at være skrinlagt, saa meget mere som en anden Udstilling, den baltiske Udstilling i Malmø, lagde Beslag paa al Interesse. Det føltes som en Æressag, at den danske Udstilling her viste det bedste Landet var i Stand til at yde, og offentlige Institutioner, Forening for Boghaandværk og private Firmaer ansaa det for rettest ikke at sprede Kræfterne, i den Formening, at det ikke vilde lykkes at skaffe saa meget Materiale til Veje, at der kunde udstilles to Steder.

Takket være de gentagne energiske Opfordringer fra Leipzig til at give et endeligt bekræftende Svar, og den Mening, der gjorde sig mere og mere gældende, at Danmark ikke burde savnes paa en international Udstilling for Boghaandværk, et Fag, hvor vi paa flere Omraader havde indtaget en førende Stilling, lykkedes det at interessere Staten for Sagen, saa at den bevilgede 6,000 Kr. paa Betingelse af at et ligesaa stort Beløb skaffedes til Veje fra privat Side. Da den private Indsamling indbragte lidt over 10,000 Kr., forhøjede Staten sit Bidrag med 4,000 Kr., saaledes at Udstillingskommissionen raadede over et Beløb af lidt over 20,000 Kr. Den forretningsmæssige Del af Udstillingen varetoges af Kontorchef R.

Berg, og et lille Udvalg bestaaende af Bogbindermester Anker Kyster, Boghandler Ove Tryde og Underbibliotekar Victor Madsen nedsattes for at tilvejebringe det Materiale, der skulde udstilles. Det var en Selvfølge, at Danmark maatte udstille under ét, og at det, der skulde udvælges, maatte være af en saadan Art, at det samlet kunde udgøre et harmonisk Hele, selvom man ogsaa derved kom til at udelade noget, som kunde anses for at høre ind under Udstillingsomraadet, som f. Eks. Akcidenser. Det Lokale, der blev stillet til vor Raadighed i de fremmede Staters Fællespavillon havde en Størrelse af omtrent 18 × 14 □ Meter. Indretning og Udstyrelse af Rummet blev overdraget til Arkitekt Arne Petersen og blev saa enkel som muligt, for at ikke det ydre Udstyr skulde bortlede Opmærksomheden fra selve Udstillingen. Overalt langs Væggene anbragtes skraa Montrer og midt paa Gulvet ialt 6 Glasmontrer til Udstilling af de kunstnerisk udførte Bogbind. Endelig opsattes for den ene Endevæg en Reol med to Hylder, hvorpaa opstilledes i systematisk Ordning en Samling Bøger, der skulde illustrere alle de vigtigste Grene af dansk Forlagsvirksomhed.

Ved en saadan Ordning maatte Udstillingen falde i 3 Grupper. De Bøger, der laa opslaaede i Vægmontrerne gav en fuldstændig Oversigt over Bogudstyrets Udvikling omtrent fra Midten af det 18 Aarhundrede og til Nutiden. Kun enkelte Bøger fra tidligere Tid var medtaget, saaledes et af Tycho Brahes Værker trykt og indbundet paa Hveen og et Eksemplar af den kobbertrykte Bog »Kongeloven», hvortil det kgl. Bibliotek endnu ejer Kobberpladerne. En saadan Udstilling maatte naturligvis i særlig Grad være baseret paa Illustrationskunstens Udvikling og viste da ogsaa Billederne fra de kobbertrykte Tavler gennem Træsnittet og Litografien til de moderne Ætsninger og Lystryk. Selv den allernyeste illustrerede Bog var medtaget, Blichers Trækfuglene, der viste en Genopvaagnen af den gamle Træskærekunst, idet Kunstneren Johannes Larsen selv havde skaaret sine Illustrationer i Træ. Som Supplement til de illustrerede Bøger var der ovenover Montrerne opsat Rammer dækkede med Glas indeholdende et Udvalg af Billeder, enten videnskabelige Tavler eller Bogomslag, Lykønskningskort o. l. tegnede af Kunstnere og alt i særlig udsøgte Eksemplarer. Denne Del af Udstillingen var samlet og sammenstillet af Xylograf F. Hendriksen.

I Forstaaelse af hvilken Betydning en virkelig fyldig Repræsentation af den danske Litteratur havde, stillede de forskellige Forlag sig overordentlig imødekommende overfor den nedsatte Kommission, der fik Lov til efter eget Valg at udtage alt, hvad der ansaas for ønskeligt, saavel af Forlags- som af Kommissionsartikler, og Forlagene viste desuden den Offervillighed at bekoste Indbinding af Bøgerne i smagfulde Bind. Indbindingen foretoges af Bogbinderne Anker Kyster, Immanuel Petersens Efterflgr. og Carl Petersens Enke. Det Antal Bind, der skaffedes til Veje paa denne Maade beløb sig til omtrent 1,000, der for Størstedelen blev udbudt til Salg. I de Bøger, der udstilledes fra Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, indklæbedes et særligt Ex-libris, tegnet i Anledning af Udstillingen af Kr. Kongstad. Bøgerne blev udstillede paa aabne Hylder, en Ordning, der voldte nogen Betænkning af Hensyn til Risikoen, men som blev truffet, da det vilde virke smukkest. Forsøget lykkedes, idet Tyveri ikke har fundet Sted.

Ved Valget af kunstnerisk udførte Bogbind stod man overfor en Del Vanskeligheder, dels overfor Konkurrencen med den baltiske Udstilling, dels overfor den Kendsgærning, at Antallet af nye, ikke tidligere udstillede, Bind var ringe. Ved gensidig Imødekommenhed, ved elskværdig Laan fra private Bogsamlere lykkedes det dog at faa samlet c. 70 Bind, udførte i fuldt Skind, dels efter gamle Tegninger dels efter nye. Det viste sig atter ved denne Lejlighed, hvilken uhyre stor Rolle Thorvald Bindesbøll har spillet for den danske Bogkunst, dels ved sit dekorative Talent i egne Kompositioner dels ogsaa ved at han gennem sine mange Smaastempler har aabnet en vid Mark for Bogbinderens kunstneriske Sans. Et Hjørne af Salen var optaget af Elevarbejder fra Sætter-, Trykker- og Bogbinderklasserne i Fagskolen for Boghaandværk og af de Bogbind, som var udførte paa Bestilling af Forening for Boghaandværk.

En kortfattet Vejledning over Bogkunstens Udvikling i Danmark, med en Fortegnelse over de udstillende Firmaer og Selskaber er bleven udsendt af Udstillingskommissionen.

V. M.

DEN SVENSKA AFDELNINGEN Å BOKINDUSTRIUTSTÄLLNINGEN I LEIPZIG

Sveriges deltagande å »Bugra» (med detta ord, bildadt af de första stafvelserna i Buchgewerbe och Graphik, betecknades i allmänhet utställningen) blef först i elfte timman beslutadt och bar en mera privat än officiell prägel. Det hela omhänderhades af en kommitté, bland hvars ledamöter voro direktör J. Hammar, hofintendenterna Lagrelius och Lilja, bibliotekarien Gödel, hofbokbindaren Hedberg, arkitekten D. Blomberg, m. fl. Det är höjdt öfver hvarje tvifvel, att kommittén gjort sitt bästa af den knappa tid, som stod till dess förfogande. Då likväl här den frågan måste ställas öppen, redan framkastad för öfrigt i en ganska amper ledare i *Göteb. handels- o. sjöfartstidn.* för den 30 juni, huruvida ej ett uteblifvande varit att föredraga framför hvad som med nödvändighet måste blifva ett hastverk, sker detta af följande grund.

Det är visserligen en glädjande sanning, att den svenska bokindustrien sedan något tiotal år tillbaka är stadd i raskt och målmedvetet framåtskridande, såväl tekniskt som konstnärligt. Och lika obestridligt är äfven, att af denna utveckling vackra resultat redan vunnits. Men olyckan ville, att hvarken denna utveckling eller de krafter, som uppbära densamma, ej heller resultaten däraf enligt vårt förmenande kunde å Bugra göra sig till fullo gällande. Förmodligen hade detta till en del sin grund i den svenska utställningens kollektivistiska karaktär och dess däraf framtvungna anordning. Det stränga iakttagandet af denna kollektivism förbjöd nämligen helt naturligt utställandet af separata kollektioner, som

kunnat illustrera de skilda affärsföretagens, bokindustrifrämjande sällskapens eller enskilda bokkonstnärernas verksamhet. Detta åter med den påföljd att vunna resultat af närbesläktad art nu måste sökas på skilda håll och kanter, där de ofta nog verkade olyckligt isolerade. Då härtill kommer frånvaron af hvarje tillstymmelse till en historisk bakgrund, som skulle kunnat låta utvecklingens gång skönjas, måste det hela verka mer eller mindre fragmentariskt och därmed äfven i någon mån plan- och stillöst.

Frånsedt dessa brister i anordningen, förorsakade utan tvifvel af de ogynnsamma omständigheterna, var den svenska afdelningen ingalunda vare sig obetydlig eller orepresentativ, så mycket mera erkännansvärdt, som gifvetvis konkurrensen med baltiska utställningen måst utöfva ett menligt inflytande. Den var också förhållandevis väl och rymligt placerad i den visserligen en smula i skymundan belägna Pavillon der fremden Staaten, som utom Sverige härbärgerade Danmark, Nederländerna, Schweiz, Belgien och Spanien. Sverige ägde här till sitt förfogande en sal om 14 × 18 m. strax till höger om hufvudingången; det hade till vis-à-vis Danmarks utmärkt välordnade och representativa utställning. För att ej förledas till jämförelser, som visserligen stundom kunna vara lärorika, vända vi oss här genast till den svenska afdelningen.

I en vrå vid entrén kunna vi då konstatera, att Sverige äger en ung affischkonst — representerad af bl. a. Schonberg, Norlind, E. Nerman — för hvilken det stående epitetet lofvande vore orättvist, det är nämligen fullt färdig konst. Också hade denna otvifvelaktigt förtjänat en mera framskjuten plats än som kommit den och öfverhufvudtaget den svenska grafiska illustrationskonsten till del. Denna, som dock äfven utom vårt land vunnit erkännande (så t. ex. illustreras i prof. Ungers grundläggande verk Die Herstellung von Büchern, Halle a. S., 1910, trefärgstrycket af en reproduktion från Wald. Zachrisson, Göteborg), hade med mera fog än det Bonnierska förlagets förstorade fortografiporträtt af svenska författare kunnat göra anspråk på cimaisen ofvan montrerna. Urvalet af grafiskt reproduktionstryck hade i så fall ej behöft i den utsträckning som nu skett inskränkas till aktiebref och växelblanketter, utan kunnat omfatta äfven större saker, exempelvis Zachrissons kartor och Cederquists naturvetenskapliga planscher (verket Nordens fåglar har ju öfverallt tilldragit sig berättigad uppmärksamhet). Själfva salen gör ett solidt och komfortabelt intryck med sina bokhyllor och montrer i gråkammad furu längs väggarna, några äfven fristående, samt i fonden ett rymligt arbetsbord med framlagda facktidskrifter, omgifvet af bekväma stolar. Det utställningsmaterial, som fyller alla dessa hyllor och monterlådor, är som nämndt rikligt nog, och det svåra urvalet af expositionsobjekt länder vederbörande till heder, äfven om kanske vissa firmor synas vara väl mycket representerade i förhållande till andra lika eller kanske mera förtjänta. Det är naturligtvis oundvikligt vid alla utställningar och således äfven vid denna, att en besökare saknar ett, som en annan finner öfverflödigt, ty smaken är nu en gång för alla olika. Endast under skyddet af denna maxim är det, som vi i det följande riskera några reflexioner öfver detaljer, gjorda på stående fot framför montrer och skåp.

Alltså — för att begynna i orätt ände — roade det oss att se Nordiska förlagets förkättrade 25-öres böcker i mangrann uppslutning; 200 s. god litteratur å träfritt papper i ofta konstnärliga 3-färgsomslag (se t. ex. Lindroths teckningar till Fritz Reuters Livet på landet, 3 dlr, 1914) är för öfrigt ett världsrekord så godt som något. Från dessa våra dagars folkböcker till Olaus Magnus, Historia om de nordiska folken, utg. genom Michaelisgillet, 1—2, Uppsala, tr. Almqvist & Wiksell 1909—12, är steget mycket stort; utgifvarna (Michaelisgillet) af detta verk, som obestridligt är ett af våra vackraste bokalster, hade i förbigående sagdt helt visst förtjänat att nämnas i utställningskatalogen. — Som bekant existerar ej någon svensk originaltyp, men att äfven synnerligen kräfvande typografiska uppgifter kunna lösas på ett konstnärligt fulländadt sätt med det inom landet använda typmaterialet, därom vittna exempelvis den Berghmanska katalogen öfver Kungl. bibliotekets elzeviertryck; ur denna synpunkt — den konstnärligt typografiska — hade otvifvelaktigt Mitjana, Catalogue des imprimés de musique conservés à la Bibliothèque de l'Université Royale d'Upsala, T. 1, Uppsala 1911, hvars bibliografiska utstyrsel trots den stora stilblandning, hvarmed utgif-

varna måst röra sig, torde vara ouppnådd icke blott i vårt land, utan äfven utanför dettas gränser, hellre bort framläggas än åtskilligt annat.

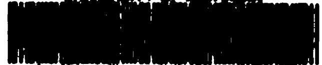
Det dekorativa elementet i bokutstyrseln, hvilket lättförklarligt nog, ehuru med ej så liten orätt, är det af lekmannaögon mest uppmärksammade, fanns synnerligen rikt representeradt å utställningen. Dock är antalet konstnärsnamn inom området — om vi bortse från omslag och illustrationer utan samband med boktextens tryckbild — inskränkt till ett förbluffande fåtal. De dominerande äro alltjämt Arthur Sjögren och Olle Hjortzberg: den förres Antibarbarus och den senares Gustaf V:s bibel präglas båda af den nationella och individuella originalitet, som den svenska trycksatsen i stället måste afvara. I detta sammanhang förtjänar äfven erinras om den lofvande återuppblomstring af träsnittets urgamla konstart, som vårt land bevittnat under de senaste åren och som tagit sig ett visserligen mera hängifvet än lärdt uttryck i A. Sahléns, Om träsnitt och träsnidare, Stockh. 1914.

Uttrycker jag så afsaknaden af Arosenius' genomlustiga, äfven på tyska språket utgifna Kattresan, Stockh., Alb. Bonnier 1909, bland »Bilderbücher» och min uppriktiga ledsnad att se Oscar Anderssons gifna plats tom bland »Zeichnungen. Karrikaturen», hvilken klass delats lika mellan Alb. Engström och Einar Nerman, så är det mesta sagdt, som enligt mitt förmenande bör sägas om Sveriges deltagande i denna storslagna utställning, där vi borde hafva kunnat göra oss långt mera gällande än nu blef fallet.

Dock bör till sist ett erkännsamt ord riktas till Gust. Hedberg, som ensam, eller så godt som ensam, företräder den svenska bokbindarekonsten. Någon erkänsla behöfver man däremot näppeligen hysa för den tryckta utställningskatalogen, hvilken förefaller väl mycket vara ett hastverk med ofullständiga uppgifter (hvarför äro t. ex. icke tryckåren angifna?) och dessutom flera påtagliga oriktigheter (så uppgifves J. Cederquist hafva förlagt vissa af Vitt.-, Hist.- och Antikvitetsakademiens publikationer, Rudbecks bokbandsbok, som är ett af Föreningens för bokhandtverk vackraste arbeten, tillskrifves Hasse W. Tullbergs förlag, etc.).

Stanislaus Grönfeldt.

P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG

BUILDING
USE ONLY

